

АНАТОЛ КЭЫЦНИА

НАНХЭА

Ароман

Аѡбатѡи ашѡкѡы

Акѡа

Апхѡынѡшѡкѡѡыжырта

2021

УДК 821.35
ББК 84 (5А6х) 6-44
Кә 94

Кәйтцниа, А. У.

Кә 94 Нанхәә : ароман : афбатәи ашәкәы / Анатол Кәйтцниа. — Ақәа:
Ақхәынтшәкәтыжырта, 2021. — 608 д.

Ашәкәы ианылеит Анатол Кәйтцниа ироман «Нанхәә» афбатәи ашәкәы. Амшынцакәа шыатас измоу ари ароман азкуп 1992–1993 шықәсқәа раан ақыртұа мпытахалафцәа ирғагыланы ақсуа жәлар ирхыргаз Ацынцәтылатә еибашыра.



Ари аусумта CC0 1.0 ала иарбоуп.

Алицензия ахфылаа шәахәапшырц азы шәтал:

<https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/deed.ru>

© Кәйтцниа, А. У., 2021

© Ақхәынтшәкәтыжырта, 2021

НАНХЭА

Ароман

Афбатәи ашәкәы

Ианвар 1, 1993

Ахызатәкәа кәеицеиуа, еихьымза-еипымзо еишьтагыланы, алада рхы ханы ицон итрысзаны... Иахьнеишаз атып афы ианы-назалак, азы хьшәашәа инзаапсалазшәа иаафыцәауан. Атара агәы оумак иацәыхарамкәа ахәы харақыракынтәи иткьон дара. Убри инакәырццакны хыхь җадантәи, Наа ахаларта шыказ, иткьеит ирфыцны. Рапхьа идыршәыз ахкәа Набжьоу ахабла ага җыц иааникылаз ахыргәҗәартәкәа рахь икшозтгы, егыи Кәыдры нырцә ишьтоу, аамтала ақыртцәа рнапатцака иказ аиланхартакәа рахь рымша хан. Ус, ахпәтәи автоматгы аацәа-жәан, уи иоунаштыз ахкәа цсакьаны нырцә, Дранда шыказ ашьта аннатейт. Уажәраанза җааихак амазамкәа ржаанкыланы, Ашыкәс җыц аламталаз ирҗагылаз апсуаа ркытцсыт ыказамкәа, уажә асаат ахҗакәа ааипыланы «12» шаакалазтәкьа җадантәи җызымтуаз аруаа ана-ара Атара ахәаа ахадакәа ркынтәи ахыс-ракәа андырҗыц, ақыртуа еибашьцәа рапхьагылацәа икалаз ахтыс ргәыреаннатцан, рыхкәа җышьтыхны иааиҗапшкәеит. Иркыз ачакәакәа зымша иныкәыргыланы рытракәа инартыцтын, инапшаапшуа рлымхакәа нкыдтцаны иаазырҗит, апсуаа жәылазар хәа ишәаны. Аха цытрак ашьтахь, ажәылара шыкамыз агәра анырга, наф-ааф еиҗапшуа, ахтыс иахырхәаара рзымдыруа ус инеихәапшы-ааихәапшкәеит. «Апсуаа цытк рышьтахька инаскьаны рыпсы штәз хгәаладыршәеит, икалап урт иртахызтгы мацк хара хтыпкәа цсахны цхьака хҗынаххаргы. Наф наскьашәа игылазшәа харбаны, нас хашнеиуа хгәыҗеанзамкәа иханы икартаз рыката хәҗашәарц ртахны. Мап, дадраа, шәыхшыҗ табаакәа ирызбо хара иахзеилымкаауа хакам. Дук хара имгакәа, иахьакәымзар ма уатцәы, усгыи шәыцкьашәкьа шәыкәахтоит, хнапатцака шәыкоуп итаку абаандаҗцәа шыоук реипш. Уажә Ашыкәс җыц аламталаз шәаххыччашәа кәашәеит, аха ускан шәныртәараамта анааилак агәахәара хаманы зпәтца иалаччо хара хакәхоит!» — абас иазхәыцуан агмыгкәа, ицәысжьысуа рытра иахьтыцыз.

Уи амцхэрас агэыргъареи агэыгра дуқәеи рзаанагон абри зеггы иалапшуаз, зхэыштаарақәа аанмыжкәа ақыта иазынхаз гәыпшык атынч уаа. «Мап, мап, хара харпарацәа рфынчы иахытны фыарггы имцазеит. Мацк инаскызарггы, ақыта иахылапшуеит, икоу-иану ибзиатфканы еилыркаауеит.

Заа ишазгәахтахыу еипш, Аҧареи Азфыбжьеи рыруаа Цыггарда еизаз, Ашықәс фыц ианапыла ашьтахь, ашьыжь шаанза еиниан, аилацәажәарақәа мфәпыргеит. Ари аилацәажәара ихадараз атып ааннакылон, афқытак иртәыз хайбашыцәа тацкәымкны еилатәаны реидкыларәф. Убри ашьтахь ихасабтәын акны зееидызкылаз ар рфыза иалхра. Аибашьра ианалага инаркны икақәан изызхәыцуаз ар рхадацәа, аха иааизакны урт ирхылапшуаз, изызхәыцуаз еихабык ихыз хәамызт. Хәарада, рапхьатәи амшкәа ирылагзаны ус аҧацара мариамызт, аха ишнеи-шнеиуаз, знык акәымкәа, фынтә акәымкәа айҧацәа наҧ-ааҧ ажәыларакәеи аибашьрақәеи анымфәпырга, рхафы ирзаамҧацыз ашьаартцәыратә еибашьрақәа ианрылапш, ари баша ар рыхәмарра шакәмыз еилкааны, лабҧаба ирбеит ар рфызаггы дшатахыз, ар рыштаб иалахәыз рхы аайдкыланы, уатәтәи еихырҧо ршьаҧа иазхәыцны рымфә шылырхышаз. Аибашьратә цсҧазаара уаналашыфклак иара ахатә иунарбоит айҧакаара умамкәа ус унагәыдланы аиааира шузымҧо.

Са салахәымызт ари айцәажәарақәа имфәпыргаз, аха иалахәыз излархәо ала, аймак-айҧакгы аман. Уи адаггы аиаша зыҧаломызт. Излархәаз ала, иахьарнахыс Аҧареи Азфыбжьеи рыруаа рфызас далхын Беслан Борис-иҧа Квираиа. Ари ахтыс дарбанзаалак уаф дзаҧаҧомызт: Бесик аамҧакьаҧла ихы ааирпшит гьеш еибашыфны, ахадараҧгы илшахьаз мацмызт. Уи атәы халацәажәахьеит, аҧхьафгы ибзианы идырхьеит хзыхцәажәо аибашыфы ихатарақәа. Еиҧаахаз абаталион аштаб аихабыс дшьақәдыргәгәеит Рауль Муцба. Уи хьызшьараны Дада хәанггы иархәоит. Ар рсовет иалахәын Димер Цыынцал, Едик Жьаниа, Габрушьа Кәытцниа. Атдыхәтәантәи, изласархәаз ала, алаҧаҧага хадара айҧон. Алаҧаҧага хәхәхәҧразам, аибашьраан уи аус акратцанакуеит, ауафытәыфса чаҧада акы дшапсам еипш, цьапханыда, бцъарда, фатәыда-жәтәыда аибашьраҧы

лтшәа имазам. Хәарада, агәынамзарақәагы ыҕан Атаратәқәа
цъара ахадарафәы рыхъз ахырымхәаз. Аха хазтагылоу аамтазы
уи акгы ханахәомызт, ара атың акәмызт аус злаз, аус злаз
харпарацәа ирылшар акәын мычлеи бцъарлеи ихаихаз аҕа
хәымга даанкыланы икәнага иақәыршәара. Датаратәиума,
дазшыбжәтәиума абри рылшар акәын. Хадара злазгы уиакәын.
Ар рдызас икартаз Бесик Квираиа уи еилкааны аилацәажәараф
усгы азгәеиҕазаап: «Аибашьра иаматәам абцъар иику, ицара
ахтынцаны иааихәазаргы, еазәы иркны иара еауск шытихроуп,
аибашьра зылшо уи ихатыңан дықәгылароуп. Абцъар захку
еырбагас акәзам!...»

Аилацәажәарақәа рышьтахь азшыбжәаи атарааи злахәы
абаталион еизганы рацхәа даатгылеит Заза Зантариа. Уи хәтала
ибзиазаны иидырқәоз аибашьцәа дрылацшуа ус даацәажәеит:

— Сара сақәныхәоит иахәа еиҕеаахаз атарааи азшыбжәаи
злахәу абаталион. Мрагыларахьтәи афронт аихабыра рнапын-
цала еиҕеаахаз абри аус акратцанакуеит. Аибашьра ианалага
аены инаркны зхы еидызкылаз аруаа апартизанцәа хәа
хрышьтан. Иахьатәи аамтазы шытахьҕа хнацшны хазнысыз амҕа
гәахтозар, урт апартизанцәа хәа хазеу аҕа иеагыланы ирылша-
хьоу кәнушьаратәы иҕам. Акырцъара еилацыххаа икәтцоуп
хаҕацәа ртехника, итахахьеит цәа змазам ақыртүа еибашьцәа,
урт мышкы-шымш рыла Ацсны шыаҕьаны иахысырцны шыр-
хасабызгы, иахәа хамцкәа изызхауа иацәшәаны азәырғгы
шытахьҕа икәтцны излацаша аусқәа ирышьтоуп. Зыхшыҕа аҕы
иҕоу ақыртүа ибоит рыцсра шааихьоу, урт рацхәаҕа мшымыжда
шырзыцшу. Хара хакәзар, хус еилкаауп: хадгыл ааныжьны
шытахьҕа хахьцо тың хамазам. Абра хиит, абра хацсыроуп.

Шьоукгы ирхәар рылшоит, иааишьас ихамоузеи, хтыцкәа
аанкыланы хәхьтәаз ххырғәғәартақәа ныжьны шытахьҕа ххьатц-
зар. Аибашьшы еснагь идыруазароуп иуаажәлар реикәырхаразы
ишәартахар ахьатра шатаху. Хара ус еицш адта хаман, зынза
ишәартахар мацк ххьатцыр шалшоз. Ацшыхәцәа иаанха-
жьыз излаарыцхаз ала, макьана Атара ақыртүа ишьапы
алаимыргылацт. Харгы иахьатцкәа уахь амҕа хакәлоит.
Убри акнйтә, шәгәы кашәмыжьын иҕахцаз ахьатцразы, уатцәы

иаанахкылоз ххыргәғәартәкәа рҕы шаҗхәа хтыпкәа хархылоит. Ажәакала, айбашьраҕы зныхгы ухьатроуп, даҕазныхгы ужәы-ланы инужьхоу атыпкәа зегь унапаҕы иааугароуп. Урткәа зегьы мышкызны ишыкалаз аҕоурых зыҕуа рҕымтәкәа рҕы ианыпшып. Хара макьаназы хазныххоу амшақәа тҕааны анализ хазрытом. Хара хус айбашьроуп, аҕа дахцаны абри адгьыл ахақәйтра азаагароуп.

Атыхәтәаны ишәсырдыруеит ааигәаза икалаз хтыс гәғәак. Декабр мза 26 аены ақыртҕәа ржәылараан раҗхьаза реибашьра аадыртит жәвангәыла. Ишыжәдыруа, урт техникала хара хаткыс еикәшәаны икоуп. Реибашьыга вертолиоткәа акымкәа-шамкәа иаххыкны жәвангәыла ихабашьхьейт, убри аан ирацәангы аахақәа хаухьейт. Сызлацәажәо абри аҕынгы сыбла ишабоз Атара иаахылейт аҕәыз-агәызхәа аракетәкәа хгәйдтҕо аҕа иеибашьыга вертолиот. Акраатцуеит урт ахаирпланкәа ртархаразы хашка даашьтуижьҕей Гәдоутәтәи арҕыс Артур Шутиа-ица Тарба. Уи итирҕьаз ахы хьамтә, «Теплушка» хәа изышьтоу, ахаирплан инахьзаны ианааха, иткәацын, алша ахылббы ишнеиуаз Кәыдры нырцә аҗсра кәлейт. Дызустадаз акырынтә иаххаланы абас аҗхастә хзаазгоз уи арҕыс? Уи Маисуразе ижәлоуп. Сара изласархәахьоу ала, уи аҗыршы айбашьра калаанза акырынтә Атара дааганы, пату икәтцаны ачеицьыка идигалахьан атаратәи аҗыршы Костиа Фиодр-ица Кәытцина, пату икәырцяхьан, иара убасгы, атаратәи аҗыршәа – айшыцәа Алексеии Ринели Латариаа. Иахьа уи ачеицьыка даҗрагылейт. Аха аҗсуа ичеицьыка иаҗрагылаз зегьы, ихатцаны шәыказ, мшымыжда рзыпшуп!

Гәдоутәтәи арҕыс Артур Тарба ифырхатцарақәа мышкызны ишахәтоу ахә шыршәо еилкааны исымоуп. Аха уаанза, акәты иалшо акәтаҕь хәа, сара сыхьзала абра ианасшьар стахуп асаат.

Артур Тарба!..

Артур иказшьала дыҗхашьаҗхатҕо Заза Занҗариа дахьылаз ашка иҕааихейт. Заза данаайдгыла даатгылейт. Егы ицьыба итаз асаат аатиган, Артур инапы инахеитейт. Иаалахьыххейт аруаагы, рнапкәа ааинырҕьейт. Артур, итабуп хәа рахәо, аҕәра дирҕейт ишызцәа аринахысгы ихы дшамеигзо. Ашьтахь шаҗхәа итып ахь днейуеит.

Абри ала еилгеит ари аилацәажәара. Аруаа ирылахәан иаарласны Аҭараҭа амҭа ишықәлоз.

Ҫлоу саннеи аштаб аҭаҭхьа гәыҭык аҭараа рыцкәынцәа срықәшәеит. Урт роуп исазхәаз Ыгьарда иҭаз аилацәажәарақәа ртәы. Исаҳаз ажәабжь агәыҭрақәа снаҭеит, иаҳа сылахь ааиҭысхит. Ашьтахь, Реваз Агрба асаат ҭшьба рзы исиҭаз адырратарала, аабыкьа Аҭараҭа идәықәырҭаз аҭшыхәцәа хынхәны иааит. Ақыртцәа макьаназы ртыҭ иахысуам, ҭаса иркыз ахырҭгәартәқәа рҭы хылапшра ҭартоит, уажәы-уажәы уантәи ргәы мҭыҭларц азы ахысрақәа ирҭуп. Хәруаа хьаҭу имхьаҭу еилкааны ирымам. Реваз Агрба излеихәаз ала, аҭарааи азшьбжьааи рбаталион уаха Аҭара иалалоит, ашкәакәа харҭақәа рыла рҭеибырҭахьеит (иара Реваз ихатаҭы уи шимаз сирбахьеит). Уахь амҭа иқәло хәибашьцәа дача шәҭыуаак аҭхырааҭцәа роуеит хәа агәра сиргоит сацәажәаҭ. Уи шаҭа ииашоу сызшәахәом. Аус злоу, хәуаажәлар хәычы-хәычла рышьтахька игьежьуеит. Абри агәыҭра дузза унаҭаратәы иҭоуп. Уиадаҭы, иахьа абҭьар Гәдоуҭантәи хәирпланла аагара иазыҭшын. Сара Ҫлоу саныҭаз ахәирпланқәа мтәаҭызт, аха Отаҭ санааи, ахәылҭазы хәирпланк ахагьежьаауан. Иаха аҭхьбжьонҭы уи ашьтыбжь сахауан.

Аибашьцәа инарчыданы Ҫлоу еиқәшәаз аҭараа хәила-цәажәеит, хәибашьцәа ртыҭ ахь ишыгьежьлак еиҭш урт рыцхырааразы аҭкәынцәа рыдгылар шатаху, иаххәап, урт рыфатә аиқәыршәараҭы аума, мамзарҭы ахырҭгәартәхь иҭо аныхынхәлак урт зыҭсахуа рхартәараҭы аума, мачхәызма иҭаз ауснаҭзатәқәа.

Уажәы Отаҭ санааи иахьа избаз-исаҳаз сазхәыцуан, анализ ҭаҭон. Уатәы аҭхьа Ҫлоуҭа сцаны иҭоу-иану аилкаара сахасабуп.

Ианвар 2, 1993

Асду анаулак ашьтахь уажәы-уажәы ауаҭы ажәҭан да-ҭаҭшуеит. Аибашьра ыҭамкәа, иуфо-иужәуа уманы, умҭы-умца еиқәшәаны уҭазар, азын шзынроу имҭасыр иахаҭы еиҭуп.

Аха уажэы аҫагылазаашьақәа злацәгьоу ала, ахьамҫарақәа ҳаз-
таз хзымхозшәа ариггы ҳзацлеит. Аҫсабараггы ҳаңнашәарц
аҫахуп. Ҳзатцтрыма, нас, абасеипштәи ахьамҫара иҳақәығәғәо?
Абрааггы иҳазгарыма аиааира? Иахҫеипшзуеи ҳаңхьақа?..

Шәкы-зқьы азҫарақәа ааины ҳеаңхьа иаацәырцуеит.
Аҫсабараггы агәы иҫоу ҳзеилкаауам. Убриазоуп уажэы-уажэы
ажәған ҳзатцашуа. Иахҫахуп шыта амш еилгар, икәалыкәаңьо
амра аацәытцпхар, уи иахылтцуа ацыпхь хаақәа ҳгәатца инҫаланы
ҳарпхар, ҳаипхьышьшьаауа ҳаргәыбзыгыр. О зхьышьаргәытца
ҳакәыхшоу, хьхьынтәи улбааңшны ҳтагылазаашьа уахәаңш,
хрыцхашьа хара змам, еикәырха ҳмилаҫ!..

Ишыдыдуа қәа ауам хәа, асы амузеит. Амала, иҫааит
иғәғәаны. Аха ианша, ажәған алақта анааңш, амра жжаза
иаацәытцпхеит. Аҫтхәақәа хзам. Аха ара, Ваниа ҫьопуа да-
хьынхо азиас аңшахәаҫы, уафы иааизымчхаратә ахьта ыҫоуп,
ихьшәашәаза, узамғақәа аакылнатцәартә аңша хьшәашәа
ықәсуеит.

Асаат 13 рзы ҫлоу сықан. Уа ирацәафын аҫараа. Адыр-
раҫара злақаз ала, иаха Гәдоутантәи ҳаирпланла абҫар
ааргараны иқан. Иааргеит аңьаңханы амацара. Уи, хәарада,
угәы ааихьнашьуан. ҫыфада абыста умҫадыргылар иафызан.
Излархәо ала, ғапхьа аҳаирплан «Кукурузник» тәараны
иҫоуп. Аҫратәи арцыс, аңырфы Алыкьса Латариа ҫхьынантәи
аҳаирпланқәа ртәартә еиҳабыс даарышьтзаап. Мрагыларахьтәи
акомандақатара аиҳабыра рыхьзала иаарышьтыз аснаипертә
хысгақәа хрыхәаңшуан. Урт атапанчақәаггы рыцын. Шьоукггы
агәынамзара рныңшуа ирхәеит, акомандақатәи иабайтаху
аснаипертә хысга, уи зкыша афронт иаҫагылоу роуп хәа.
Иахьатәи аҫагылазаашьа златцару ала, абриггы угәы пнажәартә
иҫоуп хәа азгәеитеит даҫазәггы. Даҫа шьоукггы урт ирҫагы-
леит. Макьана еилкаамызт урт абҫарқәа ахьдәықәыртцашаз,
заа анализ ақатара иашамызт. Насггы, урт излагәартаз ала,
афронт дузза аиҳабы тапанчак даңсамқәа дыкамызт, абриггы
иазхәыцтәын. Ажәакала, ауаа рацәа ахьеилагылоу ирзым-
дыруаггы ианалацәажәо ыҫоуп. Аиаша дырны измоуггы,
дуафы бааңсызар, сзашьтоузеи хәа атәы нарылеитцоит.

Амала, угәы еихьнашьыртә иҕан Гәдоуҕантәи ианаамтаз аб-
цъар ахьяармышьтуаз. Иҕалап уи знапы ианыз гхақәакгы
рымазар. Аибашьра дузза анцо гхада аусқәа ыртатапшыны
иузанамыгзозар акәхап. Убарт аәжырақәа ҕазто рыхьзала,
изахауаз ирхәеит, Гәдоуҕантәи абцъар ахьяармышьтыз азы,
афронт адцақатцаф Кышьмариа рацияла уахь данцәажәоз
Ашықәс ҕыц иадхәаланы «ахәы пхақәа рымцеитцеит» хәа.
Арахь хтагылазаашьақәа злакоу ала, уи уақәшахатхартә икоуп.
Абар-абар егыргызам ақыртцәа ахықәахь хнарцарц, абри збо,
игәазто зегьы хгәыпжәарақәа хытцеит. Хәәны-хгәара зегь
ааныжьны, 50 хы рақара абцъар ахьхагыз иахкьаны, иахьа
хқыта ныжьны абрахь хааскьеит. Цоуп, ақыртцәа макьаназы
Атара ахи-атыхәеи иахылапшуа иҕам, аха заа урт рымқәқәа
аанахамкылар, уатцәы хусқәа мацьанахоит. Шьоукгы рацияла
адырратара ҕартазшәа рхәоит «Атара макьаназ алалашьа
амазам» хәа. Уи агәра угаратәы иҕам. Ара сзацәажәаз арцарцәа
азәырфы Атара аәадахьы иҕоу еилыркаар ртахуп. Ткәарчалка,
Адгәыр Адлеиба ицсыжрахь ицаны иҕоу Олег Енукизеи Бесик
Адлеибей шыхынхәлак харгы уахь амқәа хәқәлозар акәхап.

Ианвар 3, 1993

Иаха хәычык ақәа ауит. Асы хьамта ишьтоу хәычы-хәычла
азытра иафуп. Ашьжымтан ақәа леиуамызт, аха амш шәшьын,
алахь еиқәын.

Иахантәарак амқәаду аганахь ахысрақәа цон. Абар, иа-
хьа хымшуп Члоука аныкәара сафуйжьтәи. Нахьхьы, Отап
салсны Тхьынатәи атәирта снахысхьан еипш, атрактор хәыч
«Таракан» хәа изышьтоу спылеит, уи наҕ-ааҕ иақәгылан фыык
рақара ауаа, иҕан урт рхыпхьазарафы абцъар зкызгьы. Атрактор
хәычы иақәгылан асакаса, дааргон аибашьрафы итахаз азәы.
Хыхь иқәыршәын аурыс одеалок, ихы-иҕы убартамызт. Ауаа
иақәгылазгьы рылахь еиқәышышы, агәаҕ рацәа рхы-рфы иа-
нубаалон. Ашьтахь, Члоу агәафы снейны санцаа, издыруаз
изласархәаз ала, Лашькындар аибашьрафы итахаз Мушьни
Басариа ицкәын иоуп рхәеит. Ирхәеит, иара убасгьы, дыштахаз
Шота Бжъаниа ицагьы.

Очамчырака узго амѡаду ахь иаакѡымтцзакѡа танк хьамтак ахысра иаѡын. Ацентр аѡы сышнеитѡѡыз дсыкѡшѡеит Ыѡн Ануа. Уи акультура Ахан директорс даман Члоу, аха уажѡы аибашьра иалагеижьтеи комендантс дыѡоуп. Сшибаз еипш, апсшѡакѡа ааибакхѡан, узыргѡамтцуа хѡа кыр умоума хѡа дсызѡааит. Са сзыргѡамтцуаз Атара алахьынѡа акѡын. Уи сгѡы итѡхон. Хаиманы акомандаѡаѡа итѡп аѡы хнеит. Чкѡынак уи изалхыз акабинет аилыргара даѡын, аурыс печкакгы гылан, аха амѡа тарымѡаѡызт. Иара ауада хѡа изалырхызггы зынза итшѡан. Ара уаанза ахѡыѡтѡы бакча ыѡан. Члоу акыѡа агѡаѡы мрагыларахѡтѡи афронт аштаб аѡаѡара аѡахымзар каларын хѡа саазхѡыѡит. Макьаназы адѡаѡаѡаѡа Кьышьмариа иѡоурыхѡа хѡа акгы сыздыруам, исархѡахьан Афганистан дшеибашьуаз. Хьызнеиз аниакхѡа акомандаѡаѡа дазхѡыѡын, баша тьнч уаѡык иакхасабала сыпхьазаны: «Аѡара аерманѡа рхабла ахѡа-даѡы аиѡахысраѡа ѡоит, хара хтѡѡа ѡаѡа аталара иаѡуп, уахь ѡашьа ыѡазам», — ихѡеит.

Дьзуустадаз ус еипш иѡаз адырратара кѡзѡаз? Сара излаздыруаз ала, акыртѡа ртѡп иахымсыѡызт. Аха, ус сѡѡеит хѡа, иаалыркѡаны урт акыѡа нѡжьны хшахыѡыз еилкааны ижѡылазар?.. Слакѡаѡуа сышьѡахьѡа саагьѡеит.

Сьндѡылѡуан еипш, СУ-25-ѡа ѡба нхылеит. Хѡѡакгы адѡны еилагылаз ибжьы нарыѡѡиргеит, абра иаѡыртѡны ѡхьа-кыртѡахь инаскьаразы. Маврик Кѡыѡниѡи сареи ххыпхыѡуа аихѡтѡы ѡѡа хнырны наѡ хѡынахѡеит. Аибашьыгатѡ хѡирпланѡа нахьхьы ѡѡара абомбаѡа карыжьын, ихѡхѡаза алѡа ныхчылеит уахь. Урт даѡазнык иааххыкѡшан, иласзаны игѡѡѡѡиан, еес, инылахѡаша иѡеит рѡѡѡрахь. Ашьѡахь излахаѡаз ала, Лакѡыт ихырѡѡѡарѡакноуп абомбаѡа ахьагѡыдыртѡаз, аха машѡыр камлазеит.

Хѡѡсшѡа еилагылаз арѡарѡѡа гѡамѡхамѡуа акы иала-ѡѡѡѡон. Урт зеггы еибашьѡѡан, рсмена иазыпшын. Излаѡѡѡѡѡѡ еилуѡаартѡ рыбжьы хара хѡынзаггы иаѡѡуан.

— Зеггы дьжѡдыруѡеит Салуман, — ибжьы гѡоугѡоу иѡирѡѡон еибашьѡык. — Салуман хѡык арѡарѡѡа заманаѡа иаазеит. Аибашьра ианалага аѡны инаркны Салуман ихшара ахѡыкгы ааѡавагылеит. Аха хара ихѡмузт, аитѡы абѡѡар имхны иаб

ионыка ддэықәахцеит ишимуаз. Ашьтахь, ишыжәдыруа еиңш, аишьцәа инхаз афыцъеггы хавыршыааит. Уажә ахпәтәиғгы ишьа иурц абцар ааникылеит. Егъа ххәандазгы имузеит. «Уаха уи азбахә шәағбаламцәажәан, сымч ыка, сықәра иатданакуа, шыоук реиңш схы сзыпхьакуам. Ахатца дзиуа хьзы игарцоуп!» хәа дааины даахавагылеит.

— Гәдиса ус кәимтәзеит, — даацәажәеит уи ифыза. — Фыцъа ихшара ахырғәғәартәкәа рахь ихәцныкәон. Раб даакылсын, даарыцалан, Нхытц Кавказка идәықәицеит, ус дук азы ирышьтуазшәа. Иахьа излаадыруала, Гәдиса ичкәынцәа ача пха иацхауа атәымцъара иадыпшылоит, арахь рфызцәа есәны ашьақәтәара иафуп. Нас мышкызны аибашьра еилгар, хара хтәы иакыр, равоматқәа разкәынцәа иаахалагылоит, Гәдоутә аганахь хаибашьуан хәа...

Члоу хшыказ Ткәарчалынтә иааит ар рмашына гәгәа «Урал». Уи азна аибашьцәа тан. Урт ирыцын солдат матәала еилахәаз амедиахәшыцәеи асанитаркацәеи. Абри амашына даанагеит Цума Ахәба. Уи ханиба дхаигәырғаны аңсшәа хәихәеит. Нас иааркыафны иахзеитеихәеит Лабра ақыртцәа рмацәаз дыштәшәаз. Ичкәын деибашьуеит хәа дахьдәықәыртцәз ахырғәғәартә ақыртцәа иааныркылахьазаарын. Иахзеитеихәеит урт ишакәым ишизныкәоз, гыгшәыгцәс рхы шаадырпшыз, нас дганы Очамчыра дыштәркыз. Ауаажәлар ашәкәыффы дахьдырбаандафыртәыз рыбжы ақәдыргеит. Ашьтахь, Очамчыра иааны иказ абандит Иоселиани сарей аицәажәара хаман ихәеит. Қарт издыруаз шәкәыффык дицхрааит, уи избахә далацәажәеит хәицәажәараан. Ажәакала, декабр 30 ауа хәтыр сықәтаны, исымырххәаз, сцъыба итәз снапфырақәагы иаламкыскәа идыргъежыын, Пәқәашь ахәаафы снаганы соурышьтит ихәеит.

Дзыхтаркааз ичкәын аитцбы Даутгы абра дицын. Убригы аңсшәа иахәо, идахныхәалеит иаб деибга-дызфыда иуаажәлар рахь дахьыгъежыыз.

Адырратәрақәа злакоу ала, Очамчыра араион афронтқәа зехьынцъара рфы ашәартәра итәгылоуп. Уи цыоушьартә иказам. Абри аихабыра рыхшыф афы иааганы цъара хәшәык анарымтә, атрагедиа дузза хзыпшыр алшоит амацәаз итәку, абрахьтәи аган иаланхо ауаажәлар зеггы.

Уи еилкааны ирымоуп ҳара ҳаибашыцаа. Урт уажэы ирым-беит икартцаша, рапхьақа ирзыпшу еилыркаауеит, идыруп аға ххы шимшышыуа, уи уажэы-ушытан хныртцэаразы джэылоит. Нақ-аақ абцъар хқәа цсақьаны еилатцо, егъан имацэысып, егъан идыдып.

Бесик Поча-ипа Кэытцниа зхала иныкэо абга ҳәа изышытоу дишызан. Ар рпызацәа дразцааны уи итахын реиха ицэгъаз адтцакәа ихала инаигзалар. Азә даницыз иаха игәы тынчмызт, еидысларак қалар, ишыза ихърызеи ҳәа дгәатеиуан, зегъы ихахы иааигон, адтца иртаз изынамыгзар ҳәа дацәшәон. Ҷақы иамусын ихала данықаз: тынч амца днықәлон, гәаныла дазхәыцуан иқайтцашаз, ихы зықәкыз атып ағы дышнеишаз, нас иқайтцашаз заа амца дықәлаанза ихасабуан, уи инамыгзакәагы дхынхәыр итахымызт. Абри аан идыруан ихы шихъчашазгы, иус нагзаны деибга-дызвыда ишытахьқа дшыхынхәышаз. Ир-дыруазаргы ирзымдыруазаргы, ишытахьқа изыпшын иан, иаб, иашыцаа, иуаажәлар. Уртгы хәыцыртас иман, итахын абри ифеиз аибашьра ду, уи иацыз апылхатра, агәырца далтцы деибга-дызвыда идгыл ағы дынхар-дынтыр. Аха уртқәа зегъы қалаанза досу илшо қайтцароуп аға ааха ду итаны, нақ ишытахьқа дыпхатцаны итыфрахь итацалара.

Аамтала иалтцы иқаз аибашыцаа рышытахьқа ишыхынхәыз еипш, рапхьаза ишызцәеи иареи злаз агәып иааныркылеит Наа ахалартатәи ахыргәгәартә. Аха нас дицшааит Давид Тур-ипа Цыиңьал. Уи ихәо иахәхъан, аға ианикылахъаз Азвыбжәа ақыта уахьналало, Азынба инхарта ағапхәа ишытцаз амина. Уи ытхны, иганы рхы иадырхәарц еицәажәеит Давиди иареи. Ари аус анагзара шыцәгъазгы, ашыцәгы еиқәышахатхан, амца иқәлеит. Ицон, хәарада, бнала мацара, шытак ахықаз ихымлакәа. Бесикгы изымдыруа дықамызт арахьтәи амцакәа, аха Давид атарааи азвыбжәааи рхәаағы дызланхоз ала, ара мцахәастас изымдыруаз ҳәа егықамызт.

Ишапыз еипш, иналаршә-шаларшәны ахысбыжьқәа аафуан. Иаҳарак уи апыжәара аман ақыртцәа рганахь. Апшыхәшцәа насқәыпхьаза урт ахысбыжьқәа иаха-иаха ирзааигәахон. Ус

анакәха, амина ытдоуп хәа ргәы иахьаанагоз ианазааигәаха, иаха ишәартахо иалагеит. Иалшон дара рхы зыкәкыз амѡа иазааигәаны, иара Азынба инхарта акәшамыкәша рҗеытәахны ақыртцәа тәазар. Убри акнытә, амѡа ианазааигәаха, иаатгыланы изырѡит, аха арахьтәкьа тынчразшәа рбеит, иара Азынба аамтала икаитцаз аѡын хәычы ағгы атынчра кәызгаза иахатәан. Нас, рус анагзараз иатахыз амаҗәаркәа ирымаз рхы иархәаны,. уи ахыкәз атыц цшааны амина атцхра иалагеит.

Рус нагзаны амина аатцәа инҗартцан, рышьтахька идәыкәлеит бнала мацара. Рнапкәа лахәны икан, шыамхахы инахыхәхәо асы цуа илеиуан. Рацхьака дача ускгы рзыцшын: Кәыдрыхыкә ахаблаҗы ицаны ара иҗырхыз амина уа иҗартцарц рахасабын. Арцарацәа ибзианы еилкааны ирыман ари ахабла архәразы ақыртцәа рхы ишамеигзоз. Шьапыла усгы жәларык инрыжьыз амал рызгарымызт, рхы иадырхәон уажәазы ихадаз атранспорт – атракторкәа.

Иаапса-икараха арцарацәа ирулак икылсит ахабла уахь-налало бигәаа реиланхартаҗы. Иаанацшы-аапшын, атрактор-шьта знылахьаз амѡа аарыбҗаҗын, анышәи ахахәи рыла ирапаны икатцаз амѡаду аҗы ижны амина ныҗартцеит. Ашьтахь, уи ѡацхьа уаанза излахѡаз, ицканы иамырххьаз асрапа нақәцаны ишыкәз иааибырҗеит. Тракторла азәы дымѡасырц дыкәзаргы икәз хәа акгы изеилыргомызт. Арцарацәа рус ианалга рышьтахька ихынхәит излааз амѡала. Нас иццакны абна рҗеанарта, цытк ицахьан еицш, иаатгылеит.

— Ох, гәышьаза! — ихәеит Давид.

— Ихәзгәамҗазакәа хәапсеит! — ихәеит Бесикгы.

— Угәы ишцанаагои, акралтцру?

— Уи иаарласны еилахқаауеит. Уатцәы хәап ѡацхьа...

Уатцәы хәа изҗыз уи иахьоуп. Аха Давид ихатыцан уажә цшыхәра дахьцоз амѡа дицыкәлеит Мима Кәытцниа иахәшьаца, Тутка хәа хьызшьаран измаз Чоцуа. Акыраамҗатәи рныкәара ашьтахь урт кылсит Кәыдрыхыкә. Излагәартаз ала, иҗартцаз амина аус ауит: Т-16 хәа изышьтоу атрактор ахапҗәеит. Уи маха-маха еиҗыжәжәаны иаршәит, ахәҗакәа ана-ара асы илажьын.

— Шәдырѡатә еиҗьхааит! — ихәеит Тутка.

Амина ахыпжээз итауланы адгыл ажит. Шакаф ақетээз, шакаф ашыз аилкаара удаадын. Алафет хэйчы иацрахаазггы агәышда хаххала ҫара ишкәжыз рылапш ақәшәеит. Абас шры-хыызггы, ақыртҫәә пхашьомызт, дырәеггых аимдарақәә мөафго, иҫалаз ахтыс хәас имкыкәә архәрақәә мөапыргон. Уи ус ша-кәыз еилыркааит аҫшыхәцәә, өнаҫацыпхәза бнала инеины имөапыргаз аилкаарақәә рыла. Атдыхәтәаны, рышьтахьҫа амөа ианықәлоз, хөык ақыртҫа еибашьцәә еицәажәо амөаду ала инеиуан. Аха ардарацәә ахысра азин рымазамызт, иаарласзаны жәыларә дук мөапыргараны иҫан аҫарааи азөыбжәаи рба-талион иалахәыз аибашьцәә. Иҫартәхуаз, ргәы шыпжәоз, рышьтахьҫа ихынхәит.

Адгыл сыла ихөаны ишыҫазггы, ари еипш аамтәзы аҫаратәи абна улаланы убахцәаза уныҫәаратәы иҫамызт. Угәуеанзамкәә ушнеиуа, гәатҫагаранза асы унылашьшыны азы уахәаанахәоз атыпқәә ыҫан. Бесики Туткеи қыпҫаха, ибаазаны аҫаратәи ахәаахыи ииасхәан еипш иаарпылеит Гәыргьен Бҫиеи Кәышә Ашәбеи. Уртггы пшыхәуан, инрыжыз рыөнқәә шыҫаз аилкаарақәә рҫахын.

Бесик Үоча-иҫа Кәыҫниа диит 1963 шықәса рзы Аҫара ақытан. Иаб Үоча унеишь-уааишь хәа ззырхәо хәйәуп, аколнха-рафы експедиторс аус иуан, алагаөага мөафигон. Иан шытрала Лашәриапхәуп, еицырдыруа апоет Мушьни Лашәриа иахәшьа лоуп. Далгеит абжәаратәи ашкол. Рапхәза аррамайура дахысуан Ленинград, «Полковаиа школа» хәа изышьтаз афы ар рҫара дахысуан. Нас сержантс ахьз аниртә, уи диаргоит Казахстәнка. Аррамайура дахысуан ақалақь Баиканур. Уахьынтәи дхынхәит 1984 шықәса рзы. Далгеит Ақәа ПТУ. Далоуп Жәлар Рфорум. 1989 шықәсәзтәи ахтыс далахәын. Иара убасггы аҫсуа гвардиа. Ақәатәи аеропорт зыхьчоз рхыпхәазарафы дыҫан. Аҫара имөапысхәаз аибашьратә хтысқәа зеггы дыралахәын.

Ианвар 4, 1993

Иахәа иаха иҫәандароуп. Асы азытра иафуп. Аха маҫья-назы адгыл иақәжьу ашкәәкәара ахытны ицом, уи хьамтәза иахькажьу ага инаркны ашьхаранза улапш ақәшәеит. Аам-

тала икалаз акаандара ускак анархагы амам. Зны-зынла ифыцэйтэааза ацша икэсуа уцэа-ужыы иналкьоит. Уи агэра унаргоит ахышэашэара ахра иамоу, азынра шзынроу ицарц шатаху, ианвар мза ус аламала аеыртынчны имфасны ишымцо, ахытэкеи атцаа цэгыакэеи аанагарц ишыкоу, абри имфэцысуа аибашьрейцш иаргы ижэыланы икшарц шатаху.

Члоука сымцазеит. Уахь амфэ икэлеит Олег Енукизеи Бесик Адлеибеи. Урт дрыццеит зыфны хакоу ацшэма Ваниа Цьопуа. Амфасцэагы хгэы дыргэжэит: атаратэи абаталион атаратэи ахыргэжэартэаа аанкыланы иркуп рхэоит. Ажэабжь хэааигеит Ферзба Рауль. Уи иацы деибашьуан Мыкэтэи асовхоз афы. Хага иршэыз аснариад хэ-метрак изааигэаны икахазаап, инапы ахыцэыха алоуп, ахьаагы имоуп. «Рациала хаицэажэон: атаратэи аибашьцэа цасатэи ртыцкэа ааныркылан, ацшыхэ-ракэа мфэцыргеит. Гэыцк агазмфэфы инеины ахыргэжэартэа ныркылеит», — ихэеит. Уи набжьоуаа роуп хэа агэыгра соун, саалахфыххеит. Олеги Бесики макьана ихнымхэыцт. Урт Виктор Цыынцэал дыцшааны икоу-иану еилыркаарц ртахын. Ус анакэха, схэыцуан сара, хар Атара иалалазар, хымцэада, уахь амфэ икэлатэуп, ара аангылашьа ыкам, уахь ицатэуп, урт ирыцхраатэуп. Уаха арцарацэа шыхынхэлак, хааицэажэаны амфэ хақэлозар акэхап.

Ваниа Цьопуа итаацэарафэы, дара ацшэмацэа налатцаны, жэохэшык хакоуп акрыфацэа. Дара хэшык, егырт иахытцны иааиз. Кэтол, Цыгьарда, Гэада, Члоу, Отац ухэа ақытэаа зегь тэуп иахытцны инеиз рыла. Фажэашык рфынза ауаа зыдкыланы икоу атаацэаракэа ыкоуп. Зегы рфэатэа еишыршоит, уиадагы цсыхэа ыказам. Икоуп ашэартэара зныцшуа афронт. Аха ашэартэара фэиар алшоит атынчуаа рахыгы. Ас мацэара ханца, хазхытцыз афнатакэа рфы хцакэа иртоу ацыкэреи тыганы абрахь иааганы ххы ианахэамырхэа, амлашьракэа фэиар алшоит. Ари зынза уаф дызмыхэо усуп. Апулемиот еицш амлашьрагы ауаа архуеит. Аха убранза хнеип хэа сақэгэыгуам. Хацсуа жэлэр, еибашьуагы ашьтахь игылоугыы, еикэырхатэуп. Ацсны ацсуаа рыда — итацэу кэакыуп. Ацсны дацшэыманы дахагылазароуп ацсуа дцарцэруа. Ари адгьыл дамбароуп ақыртэа цсымцкэа!..

Амш ахэлара иафуп. Афықәфықәхәа рыбжьы уахауеит акы иацәшәаны адырра ҕазто ардәынақәа. Инытдак-ытдакны игоит ахысбыжьқәа. Ажәџан хәашьуп, аха мацк итцысыз акәандара агәра унаргоит џапхьа асы шамуа ала. Игәғәаны ақәа леир иаарласны адгьыл хызџаз асы хьамта наҕ иагарын. Аха ажәџан уацапшны макъаназы иузеилыргом амш шықалаша.

Габрушьа Кәытцниа ихала ахәада дықәланы днеиуеит. Арахь Аҕараҕа ихынхәижьтеи агәыпқәа хазы-хазы рәыршеит. Азџыбжьаа зегьы ртып ааныркылеит Кьамышә Бытәба иџнафьы. Уи иџапхьа инхо Митиа Бытәба инхарафьы ацшәмара ааныркылеит Кәакәаа ргәып. Набжьоуаа аамтала зны итәеит Нури Бытәба иџнафьы. Уи Аҕара агәы иазааигәоуп. Аха ашьтахь илбааит тҕа ашкол ауадақәа рфьы. Хәарада, ари атып ашәартара амоуп. Аха ееила ацшыхәрақәа анымџапыргалак ашьтахь урт ирыхасабын џапхьа хыхь ихаланы Нури иџны акәшамыкәша ахырғәғәартә ныркыларц. Габрушьа иџызцәеи иарей аибашьцәа ртып ааныркылеит Цоча Кәытцниа иџнафьы. Урт ари акәшамыкәша, аиҳаразак Наа ахаларта налатцаны, иахылапшуан.

Уажә Габрушьа азџыбжьаа реибашьцәеи иарей еила-цәажәарц раҳасабын. Кьамышә Бытәба инхарафьы чарак анцо еипш аибашьцәа рыла аџны тәын. Акрыфа-акрыжәны еилгахьан, аха инеиз иахаҕыр аҕынтәи ирымаз идьргалеит, аха егыи имуит.

— Акрыфа сыкоуп! — ихәеит Габрушьа. — Уи атқыс, сыз-зааиз аус ҳалацәажәап.

Аказарма аџнуцҕа агәгәахәа амца еиқәын. Ара иҕан Бесик Квираиа, Рауль Муцба, Едик Жьаниа ухәа егырт хар змамыз аибашьцәа гьеџқәа. Зцаара хадараны ирзықәгылаз акызатцәык акәын: иаарласны имџапгәтәын ашықәс фьыц ашьтахьазтәи ажәыларә. Кәакәаа рхәы, нас Ар ртәартә, аҕа иникылаз имхны дахцатәын. Ари ус амалагыи анагзара мариамызт. Аҕа ари атыпқәа зегьы аанкыланы дырхылапшуан. Ақыртцәа рхыпхьазарагыи рацәан. Уиадагыи, уи техникалеи уаапсыралей иаҳа апыжәара никылон.

Ари аус иалацәажәарц еизаз зегьы анааизақәа, Габрушьа Кәытцниа аибашьцәеи ар рхадацәеи дрылапшуа фәаитит:

— Шәгәы ишҕаанагои, ихалшару ашықәс фьыц ашьтахь абас иаарласны ажәыларә амџапгәра?

— Ажэылара халшоит, хымҗада, — җааитит Бесик Квираиа.
— Аус злоу, хжэылара җеила анализ азуны итҗаатәуп. Ихалшои ихалымшашеи еидахкылароуп.

— Алшара атэы шыкоу усоуп, — дааҗэажэеит Габрушьа, — ихалымшаша халхаршароуп. Ақыртуа иникылаз ахыргэҗартҗа Кэакэаа рхэы, Ар ртэартҗа ухэа уи акэшамыкэша ишьтоу атыпҗкэа рҗы хэычы-хэычла иҗеыргэҗэо, пытрак ашьтахь абрахь хара иаанахкылаз ахыргэҗартҗакэа тҗааны иара ихатҗа ажэылара иҗазишэашт. Уи итҗахуп иаарласзаны Атара аерманҗкэа рхабла ахэада аанкыланы, абри акэакь җахтҗааны дахылапшуа инапахы иааигарҗ. Уи иаанаго — Очамчыра араион зегы импыҗеихаларҗ ауп. Ари ашэартҗара хзаанагоит.

— Усоуп! — азгэеит Бесик Квираиа. — Ааи, афызҗкэа, аҗа иҗеыргэҗэаанза, уи игэтакы анагзаха имтҗакэа хара хайҗагылароуп. Ажэакала, сара саҗэшахатуп ажэылара амҗапҗара. Уара, Рауль Муҗба? — Бесик ихатыпҗуаф иахь дынхьапшит.

— Сара мап ахысхэаауам. Габрушьа ишазгэеитаз еиҗш, ихалымшаша халхаршароуп.

— Уара, Едик? — аштаб аиҗабы ихы наиҗкэикит Бесик.

— Ххыпхьазара шҗакоу? — дҗааит Едик. — Иарбан гэыпҗкэоу ижэыло? — Габрушьеи Беси́ки рахь днапшуа җааитит Едик.

— Сара сгэанала, абас сахэапшуеит, — ихэеит Габрушьа — ар ртэартҗеи Кэакэаа рхэы ахыргэҗартҗеи анапҗы аагара шыма́риам саргы издыруеит. Убри аҗкнытэ, абри ажэылара реаладырхэроуп азфьбжьааи атарааи ргэыпҗкэа зегы. Набжьоуаа рыда. Урт рылапш ахызароуп Атара агэы. Аҗа хшымгэыҗзо ари аганахь ала иара джэылар илшоит.

— Ааи, ааи, Набжьоуаа ргэып ахада Бесик Заabei-иҗа Кэытҗниа илымхакынза инагатәуп иҗахтҗаз, хзлаҗэажэаз аус алтшэакэа. Урт рхыпхьазарагы иаҗлеит.

— Бесик Кэытҗниа игэып иаҗлеит аибашьҗкэа җыҗҗкэа. Хатала даагап Мариал хэа хызшьяараны измоу Адгэыр Виктор-иҗа Кэытҗниа. Уи дыхэны дыкан, Гэымсҗа иареи сареи хайҗеибашьуан. Аибашьраҗы иаҗызго дмаҗуп, гэымшэак иакэны ихы ааирпшит. Ираҗэазаны ахатҗараҗкэа ааирпшхьеит аамтҗа кьаҗла, — дҗэажэон Габрушьа. — Уажэы ихэрагы җеит,

ипсггы хэычык ишьеит, аакыыскыа иареи сареи хайцэажэон. Иазхоуп, ихэеит, за́а аамта сымхысзакэа адэы сықәижьтєи, шыта иаамтоуп, ихэеит, ақыртауа сиҕагыланы хыызцэа итахахыоу ршыа кэапеишэа атара. Ани искиз, исытцасырсуаз алабагы ырууаза исыршэын, мацк иқәсыкшоз сшыапгы сыриашан, шыта сыфьртэны схы збоит, ихэеит.

Атх пытк ианырга ашытахь, реицэажэара алтцшэа шыақыргэгэо, ажэылара амшгы алырхит: иааиуа амчыша, ианвар мза 7 рзы...

Уи ашытахь Габрушыа, айбашыцэа ашара шэзылпхааит хэа нарахэаны, Кыамышэ иашта дынтытдит. Асы пуа дызлааз амшала агэафара дынталеит. Иавтомат дышнацхара еиқыыршэаны ижэаа иахшыын. Агэафа дтысын, нахьхьи Валикэа Бытэба инхартала ахэада дшықыыз акырггы днаскьеит. Уажэы-уажэы гэгэала ихэны иказ ичкэын ибла даахгылон. Ихшара илахьында дазхэыцуа даакэыпсычхаит. «Макыаназы дмацын, иабаихэтэз абасеипштєи агэамтра, сара исыхьрауаз уи ихатыпан, сара исывсны иара ишпеизываси ахы цахэцахэ?! — атцанза даакэыпсычхаит фапхьа. — Аринахыс хашпакалари, жэларык шынеибакэу хтархара илшарыма аға? Изеипшроузеи уатэтєи хлахьында, ихазхэода аиаша, икоума уи аиаша хэа ирыпхьазо, аиаша ыкоума адунеи афы? Аиаша ыказар, ихэда ашаха захадмыршєи зхы зымакэачаны абри адунеи икэу Шевардназе, иара убас иахьа амчрафы зтып гэгэаны изхаз аурыс хэынтқар Ельцин? Урт зеггы зфу хэмарроуп, атеатр афы итэаны ипшызшэа, иахьєи уахеи имфапысуа ахтысқэа ирзызырфэуєит, ирахэуєит. Шьоук рыпстазаара афахцэара дара рзыхэа егыанагом, шьоукы икартэаз ашыа хьаас икамта илагыланы инеиааиуєит, цэажэарақэак мфапыргоит, нас инеидытны фацъара ицахуєит, уаагы акы еибырхэоит, афы ржэуєит, ауатка ржэуєит, акрырфоит, иччоит, ихэмаруєит. Арахь, асы хьамта илашэуєит ашыа кэанда, ипжэоит аснариадқэа, иткэацуєит абомбақэа, ахаирпланкэа ахагыжьаауєит, игоит фапхьа атэаабжьқэа, ахэхэабжьқэа, иаакэымтцзакэа ахысра иафуп апулемиот, нахьхьи цъара иқэгыланы танкк ахысра иафуп, уи ахьахауа ипжэоит ахы хьамта, еилахэуєит ипшзаза игылаз

ахан хытцэцара, ибылуеит аонкэа, абарткэа зеггы ирылыоны иуахауеит игыёкаагоу асаби итэаабжы, ихъзеи, рыцха, издыруада, ипжэаз ахыпёыха имахээр ёжэаны иашытызар?..

— Ох, гышыаза!.. — даакёпысчхаит Габрушья. — Ох, гышыаза!..

Ианвар 5, 1993

Ашыжь шаанза хгылеит. Олег, Бесик, нас сара Атарак амаа хакэлит. Асаат быжьба рзы хшыапы хакэгылеит. Хара хакхья игыланы хаманыфа амгал рызхъан ари аонра иеихабу Гыгъеи апшэмапхэыс Светеи. Адэхъы еимагыланы асоура иаёын. Акрыф-акрыжэ, асаат жэба рыбжазы аоны хдэылтцит. Ахэыккэаггы ирдыруан иахья амаа хшыкэлэоз, уртгы ран илыдгыланы амаа икэлэоз иахзыпшуан. Нанашья иныттакшэа слакта дтацшуа, сцамтазы даасыхэапшын, ак лхээрц шылтахыз слырдырит, аха апшэмацэа дырцэыпхашьаны ус лэаанылкылеит. «Уахъ уахъцо уеаанумкылацэан, икоу аиаша еилкааны иаарласны уахъыхынхэы!» — ллакта итызбаауан исалхээраны илтахыз.

Асцыракэа пака-паказа схы-сёы иныкэыхэмарит, ихъшэа-шэаза. Ажэван узацапшуамызт, иахаггы иаргэгэеит. Хтагыла-заашья злаказ ала, уи уеигёыргыратэ икамызт. Иахаразак иахцабоз хаибашыцэа ракэын. Ацла иалкыаз амаат ицхаит хэа, абриггы рыкэыгэгэон. Аха узыкэшэо зеггы ухы анрааланы уи ахьамтара уаиааироуп. Уахаггы цыххэа ыкамызт. Шытахька ухьатыр жэларык зеггы тахар алшон. Уи еилыркаауан зеггы. Абри ззымычхакэа игэамцуаз анарха змамыз иакэын.

Саатки бжаки рыла Цлоу агэаёы хнеит. Хэаахаршэшэан, мацк хаксы ааитакхит. Акультура Аонаёы еилагылаз ихархэеит иаха радиола, телехэапшрала ишырхэаз апсуаа Акэа иалалеит хэа. Ари ажэабжэ харлахёыхит, хэычык иахцёыхараны иказ агёыгракэа хзаанагеит. Уи амчра хнатан, амаа хакэлит. Асы хкэомызт, хажэахыркэа кэашза ихнаёеит иаразнак. Ххылцакэа аахыхны уажэы-уажэы ихаршэшэон. Гэада хназаанза Иура Коёониа ицёи иареи хдылеит. Иуреи иашыцэеи сареи ибзианы хаибадыруеит. Очамчыратэи араионтэ газет аредатор иха-

бзиоуп, лхы-лфы цкъаза ахалалра лнубаалоит, агэыцкъареи ахыцкъареи лныпшуеит, лцэажэашы хааза, аказы дсыуандаз хэа уаалеигэыргыап. Җыцъа исыцкъаз — Олеги Бесики, лдыруан, аха сара слыздыруамызт. Лашы акырынтэ дызбақәахьан Кынта ифы, саргыи сидыруан. Ари хашнеиз еицш даасыхэацшын, дсазцааит:

— Ишэыцу ахатца дысзымдырит, — Олег лхы наиқәылкит.

— Ари хара дҳамаҳәуп, — ихәеит Олег дыччо. — Шыпа Адлеиба имахә иоуп.

— Хох, асас дахтэаап, — лхәеит лажәа дазыгәдуны. — Иухьзузеи, нан?

— Катул, — схәеит сыпхашыацхатцо. — Катул Кәытцниа!

— Зеицшықамоуп, — схатцкы камыршәуа даацэажәеит. Нас ақкәынцәа итцегь амца дырлахфыхырц нарыдылцан, лара лычуан айбытара далагеит. Акрыфаны хәкоуп, хара хзы абыста бымун хәа усгыи азәгыи ихәомызт, убри еицш аамтә хтәгылан. Иаразнак Олег Енукизе адәахыи дындәылтцын, амфы цканы иахышыштаз днеины, гәйдкылак ааганы амца амехак ааиртбааит. Бесикгыи дцан, убригыи амфы иааигаз уа зымфәа инышытәеитцеит. Абри ишафыз ауп ацшәмагыи азлагарақынтәи ашыла иманы дшааиз.

— Бзиала шәаабейт! — ихәеит хшибаз еицш.

— Бзиара убааит! — ххәан, азәазәала хнеины ацшәа иаххәеит. Убригыи, иахәшыа леицш данаасыхэацш, сидырын:

— Асас дахь дахтэаап! — ихәеит дысзыгәдуны.

Ацшәа дазтцааит ақыртүа-ацсуатә еибашырафы атагыла-зашыа зеицшроу. Харгыи иаадыруаз ала инықәырцшшәа асахыа таххит иахыатәи айбашыра алтшәақәа, нақ-аақ амчрақәа зеицшраз. Атыхәтәаны инатшыны иазгәахтәеит, ашәара шы-қоугыи, шытарнахыс ақыртүа акымзарақ шилимшо, нақ-аақ амчқәа шейқарахаз, насгыи ацшәа идгыл афы еснагь адыжәа-ра шизынхо. Абри захәуаз Кәамагыи агәра хиргеит ақыртүа ахааназгыи ацсуа идгыл афы иара ишизнымкыло амчра, уи иаарласны итыфрахь афра шикәшәо. Кәама зеилкаара бзиоу хатцоуп, уи ихшыф еилагом, иихәо идыруеит, аиашеи ахәахәеи еилиргоит. Асеицш иқаз ацшәа иацэажәара гәадураны исып-хыазеит сара.

Хшеицәажәоз ихамбазакәа Кәама иахәшьа абыста луит, уи ибзианы амца анаба икнылхит. Дук мыртчыкәа ауаңбаҕ азааигәаратцәкәа астал нахаргылан, наҕ-ааҕ хайҕаңшуа хөеи-бартәеит. Атцх акыр ицаанза хайцәажәон, хқбафқәагы ҕахцеит, ихамтарцазгы пату ақәцаны иахфеит. Кәама аибашьра иазкны амшынца шызыууаз аниархәа, уи даараза деигәырҕеит. Уи исеихәеит, шыта шықәсыла акыр дышнеихьоугы, дхәычы аахыс апоезиа бзиа ишибоз, иаргы ажәеинраалақәа шиуа, аха акыпцхъразы уағы ишимырбацыз. Сара сеигәырҕеит уи ғырхәала аңсуа поетцәа ражәеинраалақәа рыпхъара да-налага, сеигәырҕеит уи иуаура бзиа, аха сгәы еихьнашыуан уи уажәраанзагы иара иқәнагахашаз пхәыс ҕаиматк иашта дахьтанамгалацыз. Уи, хәарада, иара ивызбон, иара дшизыпшыз иахәшьагы хатца дымцакәа ус даанхеит. Сара схәыцуан: ас мацара данца иажәра ихьзоит, ауаф бырг ипцхәысаагара еснагы илцшәадахоит, цеи дидымлакәа ипцстазаара мөасуеит. Кәама иргылаз аханчаца датахын атаца еилкәа, атаца бзиа, быжьы-аағы ахшара зыхшашаз. Абри аөнра идәылыууазар акәын ахәычы ччабжықәа, ахәычырацәа рыхәмар быжьықәа, ашта тыртәааны ааңынтәи ақәчар реипш урт узрылымсуа рыкәзаара. Абри хәаас ишсымаз, аха макъаназы уи дахьзаратәы дшы-ҕаз наиахәаны, хіқәныхәаны, иашьей-иахәшьей еидкыланы хрықәныхәаны, ирыгыз иаарласны иахьзо хәа нарахәаны хөеибаргылеит.

Ианвар 6, 1993

Ашыжь шаанза хгылеит зегы. Сара афбатәи аихагылағы сышьтан хыхь, аңшәма-аиахәшьа фба-хца хыза сықәылтан, сшахәшахәуа сышьтан, ахьта самкзеит. Адәахы итцааит хар амамкәа, асоура иаҕәытхьан ианыхәла нахыс, ажәфангы цкьаза излақаз ала, шыта амш еилгар ауан. Амардуан иаҕажьыз асы цуа цәка сылбааит. Бесики Олеги гыланы сапхәа аматцур-тахь инеихьан. Кәама хныжьны азлагарахь дцахьан. Амацуртаҕ санней аңшәма-аиахәшьа ақура дағын, ауаңбаҕ агәгәахәа амца тан, аматцурта аөнуцқа аңхарра ыкан. Сшыныфналаз, шыжьыб-зиақәа хәа аңсшәа нарасхәан, итацөыз тыпк ағы снатәеит.

Цытрак ашьтахь, хѣи хнапи анахазѣзѣа, Кѣама иахѣшьа абыста кнылхит. Астол ханынахатѣоз, уи дысцѣыпхашьо слакта дынтапшын, ус лхѣеит:

— Ашы хамазам, аха абра зынтѣыршыра уаткак сымоуп, цкъа ицъбарамзар хѣа сшѣоит, иахъудызгало сацѣыпхашьоит, аха убранза агъама убар стѣахын.

— Хара хзы акымзарак атахзам: иаха ибзианы иаажѣит, иахѣеит, иарбан цѣыпхашьароу ибхѣакѣо, — ѣаастит. — Саргъы шыта абарт исыцу арѣарацѣа реипш сыпхъаза, нацънатѣ аахыс хайбадырузшѣа, — саапышѣарччеит. — Насгъы, аамта цѣгъа хтагылоуп, еибашьроуп, апшѣама ихадигало зегъ бзиоуп.

— Аиеи, аха уеизгъы агъама убар стѣахын.

Арѣарцѣа ѣымт иахзыпшын, аха атцыхѣтѣаны Олег ѣааитит:

— Катул, абыскак анылхѣа агъама ба!..

Санаѣшахатха, атѣа хѣычык нталтѣан, сара иаашьтысхын, снаѣыхѣеит. Аиаша шѣасхѣап, мацк ипсыѣеын, аха афшы хааза икан, гъама чыдак амазамызт. Схы-сѣы аалашан, ацкѣынцѣа снарылапшит, нас апшѣама иахѣшьа схы налыкѣыскын, ѣапхъа ѣаастит:

— Зеипшыкам уаткоуп, ас тоннак тѣахны исымазар хайбашьцѣа къаф дсыруларын. Анцѣа биныхѣааит, бара пхѣыс бзиак боуп! — лхы снагѣзит.

— Ус акѣзар, шѣтѣакѣа шыта, шѣара шѣзы исымоу сеигзом! — дааххагъежъын, хаматц аура далагеит.

Мыцхѣы ажѣа шѣасыршыр стѣахым. Ашыжѣа тѣѣыцала хѣа-хѣа аанахкылан, хкъафкъа катцаны хѣеибаргылеит. Ѧапхъа апшѣамацѣа абзиара дырго, иныхѣаныпхъаны амѣа хакѣлеит. Аерманцѣа рхабла Мандара хназаанзагъы Кѣама Акаѣба исас-дкылара ахѣ харакны ишьо азхѣыцра саѣын. Акыр иапцоуп, азѣ иѣны уаннеилак, иудигало ахѣычы дазыразны, ила хтны данупыло. Уи анарха амоуп, псраѣеынза иухаштуам. Икоуп ѣа шыоукы, ржы тѣжѣаны иугазшѣа, иумтарцо ианазыразым, уѣатцакѣа зыпхъазо. Шѣгъы иаанамгааит зехъынцъара ргѣы аартны ишѣпылошѣа, уи шыкакѣоу са исзымхѣаргъы абри иакѣшѣахъоу ирдыруеит...

Атара аерманцѣа рѣы ханнеи хнацѣа-аатцакѣан, паса аштаб ахыыказ Цоча Кѣытцниа иѣнахъы ххы хархеит. Арантѣи

уанза рацәакгы бжамызт. Амфаду хшаныз ачаиртақәа рҕы хаахатәиан, ххы зықәкыз аоны хәзааигәахеит. Олеги Бесики иртахын аҕагылазаашыа шықаз еилкааны, дара зланхоз ахаблахь ицаны, иқаз-ианыз гәартарц. Димер Ыынцьал дхақәшәеит Поча ифны хәхьнеиз. Уи излеихәаз ала, урт зланхоз ахаблахь анеира шәартан. Уахь апшыхәцәа дәықәтан. Иқахцахуаз, исыцыз ацкәынцәа уа иансыжын, сара сымала сҕаасхеит. Истахын сызхытыз сыфны хәыцы иаңеипшхаз еилыскаарц. Ыгьарда исықәшәаз Саша Делал-оғлы изласеихәаз ала, сыфны иавагылаз ақала еилаҳаит. Убригы сылала избар стахын. Хыхь ахәада сшықәыз мацара Нури Бытәба ифны сааит. Иаргы итаацәа Ыгьардака иныжыны дааит абыржәы. Хәцхьа заанатц иааихьаз аибашьцәа тәзаарын ара. Уи иаразнак игәоутартә иқан. Аха урт нас цәка илбаан, нахьхьи ашкол ахыбраҕы ахырғәгәартә ааныркылеит аамтала. Уи аадыруан. Усынтәи цәка сналбаан, сгәыла Рауль инхартаҕы снейт. Қымш рацхьа дааны ифны дахылахьан уи. Сырахә-сышәахә дырхылацшуан, акыррицон. Снацшаацшуа, агәеанызаара сыманы уахь сылбааит. Азал ашә қыақьаза иаартын. Саша ишсеихәахьаз еипш, ацхынтәи ақала исымаз асы хьамта анақәха, иазымычхакәа еилаҳаит. Сбора ахыб кылыжәжәаны иқан. Арахә срылацшызар, хык агын. Снеимда-аимдо сышнеиуаз избеит агараж ишытцагылаз. Иагны иқан. Иқалап акраатцуазар уи арахь иааижьтеи. Аенышыбжьон ишәартан уи афныка анацара, иаилахәлар ма арахь ацхә ааганы иастап хәа насхәыцын, сышьтахька саагьежыт.

Рауль иҕы акраауит, акрахфеит. Аухагы уа сыцхьейт.

Ахысбыжьқәа цыхәаццәарак рымазам. Аҕа дгылоуп Набжьоу ахабла, Кәакәаа рхабла, Ар ртәартә, Чанааи Адлеиааи реиланхартаҕы, Кәыдрыхықә. Адырратарақәа зласымоу ала, уатҕы ацсуаа ажәылара ргәы итоуп.

Азәык-шыцьяк ракәымзар, ақыта атынч уаа уаф дахзам. Ақыта уаф данахымла ацстазаара ҕыцәаазшәа угәы иунаҕоит. Уи цсызшәа еикәышышы иахьықаз салацшуан иахьа. Игылоу афнқәа рҕы алфатцә ҕеиуам. Уи амцхәрас уажәы-уажәы игоит ахауа зырхәашьуа, атынчра еилазго автоматқәеи абзарбзанқәеи

рыткыа быжыкэа. Ө-мчык еифагылоуп. Иахзаанагарызеи уатцө-төи амш? Абри азцаара таха снатом, сахьцалакгыи убри саз-хэицуеит. Аибашьра макыана еикэтөарц иказам. Очамчыра араион зеггы тынчразам, зехынцъара амца акуп. Ажөлар ргэи пцдөеит, ажөлар уаха рылам. Ифеио ахтыс тыххөапцдөарак амамызшөа иахөапшуеит. Аха ажөлар иразцаауада? Аибашьра иаха аеафкыацпхьаза атахара иафуп харцарацдөеи хөхөшьцдөеи. Иахыа Цыгьарда хөхыиказ ихөхөит Ниаз Амцба ицкөынзатцө гөгөала дырхөит хөа. Уи хөара дхөхөшьафөуп, Чапа Көйтцниа, зыхшара шыхөыцкөаз Ацынцътөылатө еибашьраан итахөз, изгөб лыцкөын иөуп. Ускөнтөи аибашьрагыи уажөтөи аицш зафөи ашөеикөатцдөа ргэи иакөнаршөазөи? Ана-ара игоит ахөхөабжыкэа. Ацсуа ихыпхьазара агхара иафуп. Анцдөа иумхөан, аха егыа убас икаларгыи, цсыуа затцөык дыканатцы хьатцшыа хөамам!..

Бөсик Адлөибөи Олөг Енукизеи санырпыртц ашьтахь, сыфөныка сшааиуаз, сыцхыз иаламшөацыз ссирзак збөит. Ахөи сыкөланы, сыцфөа ишьтаз скыта гөакыа сшөалапшуаз, исымбөазакөа снадгылөит Сасран Бөкыаниа инхөртөа. Ихөтөа аибашьра ишөалагөз еицш, инхөртөа хөицы ныжыны Ткөарчалфөа дыфөит, уа аамтөала иуөцдөакөак рфөи даанфөсит, аха афөагылазашьа данахөапш, өнак иөилахөаракөа аашьтыхны Гөдөутөфөа ицөз авертөлиөт дынтөалан, ицкөынцдөа рахь дцөит. Уинахыстөи уи ихтыс хөа азөггы акгыи издыруамызт, ирдыруан Ткөарчалнтөи Гөдөутөфөа дшыцрыз.

Абри афөп саавалон еицш, шьтыбжыкөак сгөи иныкөфөит. Харөнтөи ианызбөртөаха, еилыскааит еибашьцдөак ара ахыргө-гөартөс рфөп шааныркылаз. Аха макыанөзы дөра зустцдөаз сөра сзы еилкаамызт. Амөла, Сасран икыла аштөа саназааигөаха ицдөажөашьтыбжьөла дөилыскааит Пөташь Пөтазбөа, шьөуку адцөа рытөа акыла абөртөа ицөагылаз иөра шиакөыз. «Афөрым, Пөташь, шьөуку-шьөуку реицш дыбнөланы зымөа ихы имырхөит, иуөажөлар рыгөтөа даагылөит, аибашьра иөазирхиөит! – гөа-ныла саөиөигөыргьан, агөашө аартны ишфөа сфөинасхөит. – Ари ауөф бөашө абөрбөррөдөагы дхөартөахөит!..»

– Ишөасхөарызеи, абөакөа, ихөлаанзөа ихөлымшөашө хөлхөаршөарөуп! – Пөташь афөны ашьтахьфөа сөра избөртөамыз

шьоуки драцэажэон. — Уатцэы иалыршаны ххыргэгэарта
ќатцаны халгароуп!..

Саниба, са сахь даахьахэын, инацитцеит:

— Бзиала уаабеит, Катул, ухынхэыма?

— Ааи! — атак ќастцеит.

— Хара ымыш цуеит хыхылеижьтеи. Сфызцэеи сареи агэып
еиґахќааит, ацшыхэцэа ргэып! — даақэыгэгэеит ацыхэтэан-
тэи иажэақэа. — Мрагыларатэи афронт адцаќацаф хатала
хааишьтит абрахь. Хґаацхьа ишьтоу ауснагзатэқэа рацэоуп!..

— Аманшэалара шэыцзааит, иаарласцэаны аға дахцахааит
абри хадгьыл!..

— Абзиара угымзааит. Уара узґеузеи, Катул?..

Иаразнак уи иажэақэа рхы ахьхаз еилыскааит: «Сара
аибашьра сазыхиоуп, уара бцъаркгы узымцшаакэа аган уавоуп...
Жэлар рфорум аґы ахадарақэа нышэкылон, ианцэгъараха
иеибашьуа хара хауп...»

— Сарггы акы саґуп, аибашьратэ хтысқэа ашэќэы иа-
ныстоит!..

Уи агызмал сара сызґыиз изымдыруа дыќазамызт, ахґа
сґэыдитцарц дашьтан ус баша. Уажэы ас анысхэа, деитатцаахит:

— Аихабыра рќынтэи шэќэы хэа кыр уцума?

— Мап, ари аус насыгзоит Жэлар рфорум ахьзала!..

— Аа, иабаргэызеи, харггы цъара хаурбозар акэхап.

— Хэаратахым, аибашьра иаґу зеггы сыбла рхуп.

Хшеицэажэоз, ифызцэа рышќа хнеит. Абрааггы Паташь
гэыкала ихэозу, ус дысхыччарц иґахызу узеилымкаартэ, урт
сфызцэа хэа дызґыиз ханаарыдгыла, ацсшэақэа анааибаххэа,
сыдырдырит:

— Ари Катул Кэытцниа иоуп. Ашэќэақэа ифүеит, журналистк
иахасабала абри аибашьра иалагаанза агазет «Ацсны» адаќьа-
қэа рґы дықэгылон лассы-лассы. Уи истатиакэа рыќны иґа-
пичеуан хадгьыл хамазкырц згэы иґаз ақыртцэа рлидерцэеи, урт
рыфнуцќа згэы ашхам ґаз афашистцэеи. Иахьаггы уи дызґыиз аус
камыжькэа хаибашьцэа ртоурыхқэа зеггы ашэќэы ианицоит!..

Паташь, асценахь дхаланы ажэа иртэзшэа, иажэақэа ха-
ракны схыќэы дирдырит ифызцэа. Аха адгьыл ыртаулары

изжуаз ифызцәа уиакарагыы хьаас сҕамцакәа Паташь ириҕаз адҕа анагзара иаҕын. Паташь ифызцәа Папучии Мамукеи ақьала афнуцҕа итәаны иааргаз абцарқәеи ацьяпҳани аилыр-гара иаҕын. Паташь иаамыштыхь, хәарада, урт ари агөып аҕы ахадара ныркылон. Егьырт арпарацәа адгьыл зжуаз ара-тәиқәамызт, ерманьк дрыцын, уи иҕалап атаратәи аерманцәа рҕынтәи дрыладырхәзар. Уи харантәи дыздыруан, дыздыруан, иара убас, хара хҕынтәи арпыс назак, уи уа хашгылаз деидараха ашта дааталеит. Паташь уи иахь дынхьахәын, ҕааитит:

— Уара уахьхамоу, Абзагә, акы хәцәшәом. Хашьталартоума, хакрыфара-хакрыжәра аума, зегьы унапы иануп, уашьала, уахагы хуртхаңыт хәа сыкоуп!

Нас са сахь даахьахәын:

— Ара иеицу зегьы уск-уск рнапы иануп. Абзагә Чышәба дызхәартаз аус иара ихаҕа ицшааит. Дахьнеилак уаха иҳазхаша афатә мцшаакәа хынхәышья имам. Уажәы, ишудыруа, ари ақыҕа иқәынхо зегь рыөнқәа ныжьны ицеит. Аха, сгәанала, ари ҕычрам, аибашьцәа амла иакыр залшом. Уара укны, сара сҕны, ицшаалатәуп урт рымгәахә. Ишҕақахҕцари!

— Уи азыхәа дарбан еңныхәа шәызто, — схәеит сара. — Ааи, аибашьы акриҕататәуп. Аха абри аан ацшәма дымгәамцыртә еицш ахымҕапҕашья атахуп.

— Хәарада, убас ауп Абзагәгы дышныкәо. Дахьнеиуа ииҕаху шытихуеит, инамцхәны иахтахым дашьталом. Уи азы заа хиацәажәахьеит, хәауажәлар хынхәыр ашәи хәдырго саргы истахыцәкьам!..

Абзагә шықәсала ҕажәи аабака ихытцуеит. Са дыздыр-уеижътеи ацәгәеи абзиеи рҕы уи дматцуоуп. Еихарак акәац арееира дадгылоуп. Цара дук иманы хәа дыкам, еснагь арахә дрызҕылымхауп. Шықәсқәак уажәапхьа ақыҕаҕы цәаҕәацәк ызын, уи згаз иаргыы дрылахәын хәа днаганы дтаркит. Аха нас изыркатцаз, уаф дукәас зхы зшьоз, ацара аҕарыжьын, наҕ дҕырхит. Акгы ихарамызшәа егызшәа иусқәа ашша рхьыр-шыт. Ихәдацьал тчааны дшыҕаз игра таханы абахта дтыцит. Ауаа рахь ацәыртцра ицәымгын. Абна дылазар еиҕышьон. Ақәыцма саазоит хәа афныка иааугар абнака ицшуеит хәа, дшоурышьтыз

еипш афермаҕы арахэ рыхьчара инапы ианыртан, урт дрыцын. Иоура-итбаара назан, иааиланы дыкан. Имахэаркэа шэпаза, амч гэгэа шилаз ҕашьомызт уааихэапшыр. Ихы-иҕы ттэааза, иҕыркыара еснагэ еихыхны, икыышэ жэпакэа баазаза, ахаан рыцкыара зымбацыз ихапыцкэа аарпшуа, дыччозу ус иара икэзшыоу узеилымкаауа иҕапшылара хэашыын дубацыпхыаза. Аха Паташь дигэапхан, игэып дахипхыазалеит.

Абзагэ дызтаз аидара сара ахаангы исзышытыхуамызт. Еилархэны, ипэхза иҕахэаны изкэа икыдын ахызакэеи агэа-банкэеи. Арахэ иҕнапык ирзышытыхуаз акэыткэеи агэагэшы-кэеи зтаз амакэан ашыа агрыжжы икан, иара ихатагы амарда дахьхалоз даапсан, адэахы ахьта шыказгы, ихы-иҕы капшышыза апхзы илцны ицон. Сышгэеитаз еипш, дыччозу, ҕырчча кэитцозу сзымдыруа, икэанчаза икэз икыышэ еихыхны даасыхэапшын, апсшэа сеихэоу исеимхэоу сзымдыруа акы ааипаткалеин, иаша уаха са сахэ дымцшзакэа, Сасран иҕн хэычы ашытахьтэи аҕапшыахы деиханы иҕынеихеит. Икалап сахыбаз зынзаск игэампхазаргы, избанзар изкэа икыдыз агэабанкэеи ахызакэеи са скынтэи ишааигаз ҕашьомызт. Сара уи хырҕа асымтеит. Сара скны, ҕазэы икны еизырымгар рышыталарта зладырхиарыз! Сасран икыалаҕы гэыпҕык ирызхашаз ацэартакэа макыаназы имырхиацызт. Аамта-аамтала ари анхартахэ ипшэмеи иарейи ракэын имҕахытцлоз.

Абри ажэабжэ акэын ишэсырдырыц истэхыз. Ажэакала, сынхарта рацэакиацэыхарамкэа, егыртгэгыпкэа ирыламҕашыо ртып ааныркылеит, машыынала нак цыарантэи иааргаз акды шэпакэа рыла адгыыл жны, урт ыкэтцаны ахыргэгэартэ архиара иаҕыз Паташь Патазба ипшыхэцэа.

Ианвар 7, 1993

Иахыа ныхэоуп, акыырсианцэа иазгэартэит Иаса Кырса имшира. Егырт ажэларкэа реипш апсуаагы ари амш азгэартэит, аха иахыа атагылазаашыа злакоу ала, аибашыцэа аныхэа иапыларатэы икамызт. Урт зызхэыцуаз иаарласны им-ҕапыргараны икэз ажэылара иалтшэахоз акэын. Азын мшы кыафуп, амра шыҕагылаз иташэоит. Адэахы макыаназ ашыамхы

инахыхәхәо асы кажьуп, ахьта аґоуп. Иґытәытәааза зны-зынлагы аґша нықәсуеит, уи уцәа-ужыы иананырлак еилу-каауеит азынра ишасакьахәымтоу, итґегы аґааґьар шалшо. Аха хара хґны мчыбжык-шымчыбжыа абас афартын ықәсуа аґаанахаргы, иаалырґьаны ґенак зегь ааикәтәоит, аґшасра иаґәытүеит, амш шышәшыу инхаргы, ґхарак натчаланы ақәоура иалагоит, нас хәычы-хәычла, меигзарах ишытоу асы шкәакәа зытны аґар хытны аґынанахоит. Уажәазы ус еиґш иґам, асы шытоуп, атәа амч амоуп, ґхаррак аиааира агаанза ус ицалароуп.

Заа акрыфа-крыжәны зхы нықәызтәзгы тынч дыцәартә еиґш аґагылазаашыа имам. Зегы ирымоуп гәтыхак-гәтыхак. Рґаацәа ирылатәам, ирзааигәам, иґоуп наґ Гәдоутәа инхазгы. Уатәы ижәылараны иґоу илахынцәа еилкаам, иаххәап, иара дыршыыр, ирґеиґшхарызеи ихәычқәа, иаґеиґшхозеи Аґсынра. Иґоуп ґыц аґсґазаара иаланагалазгы, зызхара зыґхәыс дымбакәа уи дылпыртцны аґа иґагылаз. Дабаґоу лара уажәы, дзынхыуазеи, дзыжыжьода шызада? Дубап змал иазхәыцуагы, акыр шықәса ґьабаала инхаз-инцыз, имазара ныжыны дызпыртцыз, зыґхзаша алам агмыг дааины уи инхара днахыкәша-аахыкәшо дазыґшуеит, ихәаша амал еизыхәхәаны машыынак инґаижыуеит, нас амца нацратцаны иццышәитәуеит. «Аґсуаа зегы абри аґны аблышыа шәыблышыахароуп!..» — дшәиихуеит, иґаитцәз агәымхара азмырхакәа. «Хәґны-хґәара рыблызаргы, х-Аґсынра еиқәхандаз!..» — абри хәыцыртас ирымоуп макьаназ зґы атәымґ алзымхыц аибашыцәа. «О уара, ассир збеит сылацәа анаахызґа! — дынхықәтәалеит еибашыґык. — Хәи, уара, ассир збеит». — «Изакәызеи, уара, иубаз?» — уи изґаауеит изааигәаны ииақәаз. — «Сыґны ашґа сахынґалаз, еиқәатцәаза машыына ласык ґшзаза иґагылан...»

— Аибашыра ирлас еилгоит! — ихәоит азәы.

— Ирлас сыздыруам, аха... — иажәа изынагзом егы.

Иахыатәи ажәыларәа амехак тбаауп. Аґара иааны иґоу аибашыцәа зегы ршыапы иқәгылоуп. Набжыоуаа ргәыґ лбаатәи ахәаакәа ирхылаґшуеит, гәыґґык арґарацәа уантәи изыґхыакәаз шықазгы, аибашыцәа рґыырак ацентр акәша-мыкәша иахылаґшуеит. Иара убас Наа аґаларґаґ ґытґык

дыртәеит, зеипш җамло егыҗам хәа. Иаанхаз ассамыссақәак рыда, азшыбжәаи атарааи еидкылоу рбаталион ажәылара иазыхиан. Хаибашыцәагы ари аамтала ргәыпқәа хадыртәаит, иҗоуп Гәдоутәнтәи иааз арпарацәа, ихәны иҗазгы рыпсы ршыан, абҗар ныркылартә еипш рхы рбо ианалага, рөызцәа иаарывагылт.

Ажәылара аамта акыр шагыз ршыапы иқәгылахьан хаибашыцәа. Знык-шынтә раҗара хапшыхәцәа цаны атагылазаашьа гәартәхьан. Абаталион җ-хәтәкны әееиҗәнашеит: мрагыларахь ала Кәәкәаа рхәы азқәа иаваршәны ижәылар акәын Бесик Квираиа дызыхылапшуаз ар, мраташәарахь ала Ар ртәартә иатцанакуаз ахәқәа рыла ажәылара рахасабын иаанхаз егырт, ар рхадарафәы ари аганахь иҗаз иреиуан Габрушья Кәытцниа, Едик Жьаниа, Рауль Муцба. Досу рнапынтәқәа рдыруан, гәып-гәыпла рееишшаны, ар рҗызарафә иҗәқәаз рөызцәа аибашыцәа иддырдыруан иахьтәашаз, ахыргәгәартә ахьааныркылашаз.

Җбаны ргәы тынчымызт азәыршы атараа реибашыцәа: Кәәкәаа реиланхартә зегьы ақыртцәа ахылапшуан, уи акәша-мыкәша ахыргәгәартәқәа җатцаны, хытәкыртәс иалырхьаз атыпқәа рыда егырт аөнқәа җыреуан, иршәон, иамырхуаз амаҗәахәқәа мфыс ирбылуан. Арҗыс еиҗамс Иура Җьарнас-иҗа Какоба хадара зитоз агәып афәы дара Кәәкәаа рычкәынцәа зегь алахәын хәычи дуи. Урт ирыцхраауан реиланхартә иатцанакуаз Митиеи, Каптои, Мамиеи Кәытцниаа рыхшара, убас Җьалағониаа азәыршы. Иҗан, иара убас, Митиеи Валерии Бытәаа рычкәынцәа, зызбахә халацәажәо ачаиртәқәа рыкәшамыкәша иаланхо хашыцәа роуп. Егырахь, Ар ртәартә апынтәфәы ақыртцәа зыхылапшуаз ахыгәгәартәфәы иҗан шыҗьа рынхартә: аибашышы Рома Вова-иҗа Җьынҗьали Нодар Җангани. Атдыхәтәаны зызбахә ххәаз Җанган ибетонтә җнафәы урт пхьартәс ирыман, аха аөнхартәк рыкәшамыкәша ахыргәгәартәқәа рацәан, уи атәы шыҗаз җасашәагы зны ишәасхәахьейт, ари атып атараа рычкәынцәа ахылапшуан, аха ақыртцәа ажәылара имҗапыргаз апыжәара анырнәтә ари акәакь дара рнапафәы иааргейт. Анаҗс җадаҗа иҗоуп Мамант Векәуа инхартә, Җычыкәеи Вовей Кәытцниаа рынхартә, Захариаа рынхартә. Абарт атыпқәа зегьы

уажэазы ишэартараны икоуп, цоуп, ацыхэтэаны еикэыхацхьа-
заз атызтыцкэа рфы ақыртцэа ахыргэгэартакэа нкыланы
ирыман, аха зны-зынла урт рахь «ишэарыцалоит», агэеанызаара
умамзар, агмыгкэа рыцэкэа уафашэар алшоит. Абри зегы заа
ихасабны, заа апшихэцэа дэыкэтцаны, атагылазаашьа тцааноуп
уажэтэи ажэылара рычешазыкартаз хаибашьцэа.

Еикэахацхьазаз анхартакэа штацэыз еипш, ашэартара
анааигэаха, рыонкэа нрыжыит айфхаа уахынтысуа мраташэара
аганахьтэи ахэахьы еиланхо айбашьфы Катата Цьынцьал,
уи иашьа Ирадион, иара убас, урт рфадахьы еиланхо Родик,
Кэаста, Мамиа, Маврик, Едик, Хэмаскэа, Қарбеи, Цуц, Славик
Кэытцниаа, Бесалтан Сангэлиа. Урт рахьынтэ айбашьра злымшоз
ахытцны ицазаргы, абцъар аанызкылоз мацк наф инаскьан,
Витали Ваниа-ицеи Чычыкэа Таииа-ицеи Кэытцниаа рынхарта
акэшамыкэша рхыгэгэартакэа нкыланы айбашьцэа ргэыцкэа
хадыртэауан. Ага даап хэа иахыгэыгуаз наскэа, ладака амфакэа
пытэтэаны итэан. Уфны амат фнатцаны узыцэараха, ргэы тынчмызт
ақыртцэа гмыгкэа абарт акэакькэа рфы апшэымара анааныркылоз.

Ари ажэылара иалахэын жэаф-жэибжь шыкэса зхытцуаз
афатакэеи, хынфажэа шыкэса зхытцуаз ахацэеи. Таацэарак
иалцыз айшыцэа цъарак еивагылан, урт ирпыршэомызт зынза
икэыпшзаз рыцкэынцэа. Ас еипш иказ ахтыскэа Агара мацара
акэзамызт иахуцылоз, икалаз азалымдара ргэы ицаххны
ахшарагы еибашьуан Ацсны ахыназаазоз егырт атыцкэа
рфынгы. Ага ицэымгхара убаскак рыгэкэа рфы ашьта аннацеит,
аитцацэа, шэара шэаангыл, макьаназы шэатахым ари аус
афы хэа роухэаргы, ихьатцуамызт, иахагы ифыхон ақырткэа
рахь ирымаз агэаг, уи шуа ршьа-рда италаны ицэкэырцон,
ашьоурахьы ирыхон. Ари ус ирехэарашэа акэым изеитаххэо,
иказ шыкатэкэаз ашэкэы ианахтар хтахуп. Ула шаапшуа, игылаз
ашьхыцкэа еилафынтуа, ауу рыхга ажэфан ианалоу еипш, ана-
ара ахкэа шэышэуа, агэызчызхэа абомбакэеи агранатакэеи
увапжэо, айбашьра кааметха лабфаба убла ианыхгылоу, абас
икоу айбашьра ду уцкэынцэагы аналахэу ачхаракэа мариазам.
Шьюуы ас еипш икоу ахлымзаах иапырганы рыхшара ртэах-
уеит, ахара идэыкэырцоит. Дача шьюуых абри акаамет иала-

гыланы, рыла ишабо рыхшара тахоит. Ёырцшзаганы, абриггы ёырцштёис иаасымгеит, айбашьра иалагылаз абарт ацёахақаа дышрықәшахату агәра згоит.

Ҳазлацәажәараны икоу ахтыс аҗиарахыы макъана ҳамна-
зацт, иаха-иаха ҳазааигәахоит акәымзар. Атцх ду ашара такә
шыбжьазггы, айбашьцәа ршьапы иқәгылахъан, хәычы-хәычла,
гәып-гәыпла шыта анаскъара ргәы итан. Ишаанза рхы зықәкыз,
заа иазгәартахъаз атыпқәа рҗы инеины реыпхъакшәа икылатәар
акәын. Рышьтыбжь мыргакәа, аға игәиғанзамкәа ицсацарта
иасыр ртахын. Ақыртцәа изакаразаалак дыррак рыман хәа
иқазамызт, амқақәеи атшәарақәеи кны итәаз рыда, егьырт ак
қалазарггы ишнацқъара реырхианы, реырмазеины, ацхарраҗы
рыхқәа ықәцаны ихырқәысуан. Айбашьраҗы агәтынчра дарбан-
заалак азәггы имам, дара ақыртцәаггы ирзымдыруа иқамызт
изҗыз шееимыз, аиааира ргарашәа рыгәқәа дыргәғәон акәымзар,
цәгъаггы изымбақәоз ықан рышьтахъка ихъатцы ицар. Адгьыл
чашәарақәеи ацсшъарта хазынақәеи ишрызхәыцуаз, акымкәа-
ишбамкәа ааха гәғәақәа рҗыло ианалага, изызхәыцқәоз
пхызызшәа ипхъазаны, алакә дгьыл нақ иааныжыны ршьапы
реадыргар зтахқәазггы аргама ирхәо иалагахъан. Аха нахъхы
Қарт итәаз, Сталини Бериеи рааста адунеи ирхыцхыцызшәа згәы
иааназ Ахышкәакәа, ианыцәгъарахалак, ар рформа ишәцаны
Ақәақа даалон, иеибашьцәа агәра диргон иаарласзаны Ацсны
инапаҗы иааганы, Шәачеи, Краснодари, Анапеи жәытәнатә
аахыс ақыртцәа иртәызшәа алакә еитархәоз ацсы ахеитарц
игәы иштәз, аимпериа мац амцәыжәқақәа ирызхарц ишықаз.
Абри алакә ссир ргәы архатон абжеиҳарашык, ихъз ғада
ишьтыхны иатцәцахә ныркылон. Аха зхы ақәышраҗы иқаз
даҗа гәаанагарак рзааиуан, Анапеи, Краснодари, Шәачеи
рқынза рнапқәа шытыхны ишыпшуа, Очамчыраггы рмоукәа,
зымға ртыҗра итарцалар алшон. Ари иааназ — бзиа ишықаз
рымбазакәа атышарахы иҗеит хәа акәын. Ааи, шыта, ус акәхарын:
«Ухы иазууа уаға иузиуам». Абас ахәоит ажәлар ражәаңка.

Атцх агәазы, асаат җба инархыхәғәон еицш, мраташәарахъ-
тәи ахәала зееизакны иааиуаз ар аатгылеит Мамка Кәытцниа
ишәаҗы. Еицыз гәып-гәыпла рыҗешаны, ашәныка имшәхытцы

шьоуку цакатәи азал ағы еикәшаны иаатәеит, даға шьоукух апацхағы ртыпқәа ааныркылеит. Рхы зықәкыз аибашьратә цәахәағы икылсаанза рычдырпхар акәын, ар рпызацәа ҟапхьа иааилатәаны рапхьака ирзыпшыз аус ду ишәаны-изаны ипырфар акәын. Адәахьы, арахь ашта италаанза, аҟадахьы аладахьы, амардарақәа рталартағы иказ амҟақәа рхықәқәа рғы анапшаапшыҟцәа дыргылеит, еицыз рхыпхьазара рацәан акнйтә, Мамка иҟны ишыҟнатәаз аға игәеитар, граната мцала дрылахысыр алшоит. Аға ихырғәғәартә ахьыкатцаз Рома Цыынцәали Цанганаа рыҟни арантәи ҟутыр убжьы назаратәи икан. Ари аатра унаҟсны, мрагыларахь ала агәаҟа унталаны уахьынхало, амҟа ушану мацара километрак инапыхәхәо Ар ртәартә ахәы унадгылон.

Ари аганахь иказ аибашьцәа рпызара ааныркылон Рауль Муцба, Едик Жьаниа, Габрушья Кәытцниа. Аха ари атыпқәа Габрушья иаха иахьидыруз азы лассы-лассы ар рхадацәа уи иазцаалон, игәаанагара иазызырҟуан. Ишаххәахьоу еицш, Габрушья Кәытцниа акыр шықәса аколнхара ахантәаҟыс аус иухьан, арт атыпқәа зегьы шыапыла мышкы знык-ҟынтә данахысуаз ыкан. Иара Габрушьягы, ус шакәызгы, аколнхара аусқәа ҟазы инапы ианцаны иара даҟацәара диаргеижьҟеи такә набжысхьан акнйтә, уажәы-уажәы иарғажәҟаны идгылақәаз, аибашьра иалагеижьҟеи Аҟара акәшамыкәша ихәазаны мацара акырынтә иахысхьаз Катата Цыынцәали Муртаз Кәытцниаи дразцаауан, абри шцакоу, абри шцанагзатәу хәа. Урт иаха еихабацәақәан азыноуп рыгәра зигоз, дызразцаауаз. Мамзар егырт аибашьцәагы дара реицш Аҟара шьамхыла иакәшахьан, апхзи ашьеи картәахьан, азә шытахьа дургыло икамызт. Уи еилкааны, дара Муртази Кататеи азцаарақәа анроулак, иаарласны атак картцаанза рашьцәа, рҟызцәа инарылапшны, хьызхәала иааизганы абри абас ами ишыкоу хәа еизцаауан, хәыц-хәыц иршәон иказ аус, нас еиҟыиз авариант алырхуан. Габрушьягы уи ашытахь иоуз атак дазхәыцны, Азҟыбжьатәи арцарацәа ихы нарықәкны игәаанагара реихәон.

Дара изыццоз ақыртцәагы, рнапы-ршьапы еиқәтцаны иштәамыз апсуаа иддырдыруашәа, лбаа рҟызцәа ахьтәаз

ишыкарцалоз еипш, инеимда-ааимдо равтоматқәеи рпулемиот-
қәеи ҫааихак рымамызт. Абри аибашьра иалагеижьтеи
ишыкарцалац еипш, уажәы-уажәы иааипмырҕьазакәа хысран
изҫыз. Зны-зынла, жәыларә дук мәапыргошәә, убас амца
аурышътларын, ртәы зымтәацыз, иззымдыруаз ари ахысбыжьқәа
иаҳар иааицәымығхон, игәы наимҕьон. Ҳағацәә ус зыкарцоз –
даушла ҳаршәаны ҳшьамхқәа ҳацакәало ҳнарцар ртахын. Ауаф
егәа итаххап, изынағзом акәымзар. Ус акәу, егьыс акәу, ақыртцәә
иаҳәәц аҳәоит ҳәә, икарцац ҕарцон. Абжьааңнеипш уахагьы,
аңсуаа жәылараны иахьыҕаз акәакь аҫы инеимда-ааимдо
ахымцақәә ыркаланы иахьаарымңыхьашәаз иагәыдыртон.
Ганкахьала, ижәылоз рзы уи иаҳагьы еиғьын: аға дахътәаз
атың унардыруан уизааигәахар. Аха уигьы агәрагара цәгьан.
Шьтахьҕа итәаз анхысуаз, раңхьаҕа еизааигәаны агәыпқәә
тәаны, аҕыт рыхәламшәо иңшны итәазар рылшон. Абри аусгьы
хаибашьцәә заа иалацәәжәахьан, агәеанызаара рыман.

Ақыта аәадахьҕа инхоз инханы иҕаз рарбағьқәә рыбжьқәә
ааиларыңсеит. Макьаназ ашара акрагын, аха ар рхадацәә
рсаатқәә инарыхәаңшын, иааиҫааңшқәеит.

– Ҳдәықәларыма?..

– Ҳдәықәлап шьта!..

Габрушьа ибжьы аарылҕеит:

– Ахы, дадраа, шьта ҳәагылап, жәә-минутк рышьтахь
агәәшә аҫы ҳеидаҳылоит.

Кьамышә Бытәба инхара акәшамыкәша итәаз ар рыбжафьк
ажәыларазы рееибытаны заа амәа иқәлахьан. Ишаңыз еипш,
аңшыхәцәә цаны Кәәкәәа реиланхартә атыңқәә зегьы гәә-
таны, итцааны иаахьан. Излагәартәхьаз ала, зегь маншәаланы
ианыҕала, урт рееидыркыларц раҳасабын Борис Сармедиа
иәнаҫы. Уи амәаду аҫықәан мрагыларахьтәи аганахь ала
итагылан. Аңшыхәцәә афны ашьтахьҕа иҕаз-ианыз гәартәхьан,
аха ақыртцәә арахьынза иааскьаны атәара рзыгәағьуамызт
макьаназ.

Абраҕагьы амәа ианықәла, аҫықәқәә рыла ачаиртақәә
рганахь ала еишьтагыланы гәып-гәыпда инеиуан. Имәаңигон
ари аҳабла иатәыз ар рңыза Иура Цьарнас-иңа Какоба. Уи

ицхраауан иара иашьцәа — Ирадиони Валерии. Адгәыр Паата-ица Какоба егы аганахь ала дача гәыпк драпхьагыланы амца дирбон. Ари амцадуззымдыруаз дмачын, аха азфыбжыаа пытфык уахынлатәи ари акәакь аныкәара иашьцыламыз ыказар алшон. Ажәакала, амца аганкәа рычерытаны, зны-зынлагы амцаду ахь икылсны имцапызгоз ишырхәоз ала, анаскыра иафын. Нахьхы рапхьака, Цыалағониаа рынхаракәа ианрафс, цыарак-фыцара заа иаарыштьхьаз апшыхәцәа рпылон, урт ирархәон макьаназы аҭагылазаашьа шыбзиа, ақыртцәа ишырзымдыруа апсуаа рзааигәахара ишафу. Абас мацара, еицыз рыбжык цыара имеитыхкәа, иззыпшыз афнафы ашта италеит асаат цшыба рзы.

Рцубжы мыргазакәа афнафы рчанеизырга, ар рпызацәа рхы ааиларкит. Урт иреиун: Васили Жыания, Ерик Цыынцал, Аслан Акшба, Цумбер Цецхлазе, Нури Гыынцыйа, Вианор Канхәа, убас апхьан еикәыхапхьаз аз иашьцәа Кәакәаа.

Шәгы иаанамган абарт еикәхапхьаз аз ракәушәа ар рлахьында зызбоз. Аибашьцәа зегы ара икан, аха ас еипш аус афы аихабацәа иразцаауан, егырт азызырфуан, ипыркоз аус заа ирызбахьан, аха, аа, зынза иаины аҭа ипынцәафы ианаатгыла фапхьа иргәаладыршәон досу инапынцәкәа. Асовет мчра ахаан германияа ианрабашьуаз ускан дачакала аускәа шыақгылан, уа асолдат адца аниоулак, «Есть», «Слушаюсь» акәын иказ, уажәтәи аҭагылазаашьа дачакын, ахымцапгашьагы дачакала икоуп. Изхысхәаауа, нак-аак амца еижәыртцараны икоуп ф-милатк. Абра иаҭахын акәышра, ачхара. Насгы, шә-метрак, шышә метра аҭа дузааигәаханы уантәоу, саатк, ф-саатк рышьҭахь икало анузымдыруа, ауафытәыфса ипсхакыра ачапсахыр алшоит. Аган афы игыланы ас еипш аускәа ианрылацәажәо иаха имариазшәа убоит. Аха уҭапхьатцәкьа аҭа дангылоу апсреи абзареи уазхәыцыргы алшоит.

Еицыз зегь рааста дрылыхәхәон Бесик Квираиа. Уи ибзианы дыздыруа ицәафагы ҭыртцаахьейт. Ахаангы сара изыскыз ажәа «дрылыхәхәон» иара идикыломызт. Ифызцәа аибашьцәа рфы уи асысмкаа дафызан, ахзыргара дашьҭамызт, иажәакәа рацәамкәа, иихәашаз заа дрызхәыцны изызырфуаз ирыдигалон. Иара иихәоз амацара цандаз хәа иҭахымызт, зегь хык ианҭадыршәлак

иарггы иерымеидон. Сара хатала уи сицымныкѣацызт, столк аѣггы хайдтѣаланы ныхѣак мѣаѣаамгацызт, Аѣара дааижьѣеи оумак шымѣуазггы, уи агѣаѣы ханааикѣшѣалак псышѣакѣак еибѣахѣѣоз ауп, уаха акаггы. Хѣааикѣшаны ѣѣара хайдтѣаларггы, шѣоуку-шѣоуку ишырѣазшѣоу еиѣш, акы ианалаѣѣажѣоз дѣаѣѣѣкѣаны ажѣахѣара далагомызт, мчыла уи рѣѣигарѣггы игѣы иѣеикуамызт. Иара иазѣааны, угѣы ишѣаанагои хѣа, игѣаанагара анырѣаххалак, ахѣыс дшазхѣыѣуа реихѣон. Ар рѣызараггы ихала дашѣтамлеит, наѣынтѣи дшааиз еиѣш, ишиѣазшѣаз еиѣш, Васиа Жѣаниа игѣыѣ аѣы дрыдыркылан, деибашѣуан. Аха хѣыѣы-хѣыѣла, ахѣыскѣа ѣиаѣыѣхѣаза Бесик Квираиа деиѣгѣарѣѣо иалагеит, нас, аибашѣра анымѣоз амшѣкѣа рзы, зегѣ ахѣааидгылоз, иа-хѣеиѣѣажѣоз абри ахатѣа аѣарааи азѣыбѣжааи рырѣкѣа ааид-кыланы аѣызара ирѣтарѣ еибырхѣон. Сара излагѣастѣоз ала, азѣызатѣѣыкггы абри аус мап аѣѣеикуамызт, зегѣ лахѣыхѣа, уи иеиѣгѣу дарбану хѣа, изыгѣдуны иѣѣажѣон.

Квираиа Бесик Борис-иѣа диит 1963 шыѣѣса ианвар мѣа 1 азы, Очамѣыра араион Азѣыбѣжа аѣыѣан. Иѣыѣѣѣы ашѣол дѣѣалеит 1970 шыѣѣсазы. Далгеит 1980 шыѣѣсазы. Абѣжаратѣи аѣѣара дшалгаз еиѣш иѣхѣеит аррамаѣурахѣы. Иуалѣѣша наигѣзон Ареспублика Афганистан.

Аррамаѣура анихига, 1982 шыѣѣса рзы дхынхѣеуеит иѣсадгѣыл ахѣ. Иара убри ашыѣѣсан дѣѣалоит Аѣснытѣи ахѣынѣѣкарратѣ университет, аѣоурых-иуристѣтѣ факультет латѣарадатѣи аѣѣаша. Иѣѣара иахѣыгѣзаны аус иуан Аѣсны КГБ амашѣына аныѣѣѣѣѣыс.

Аѣынѣѣтѣѣылатѣ еибашѣра ианалага аѣны инаркны уи хѣага диѣагыланы деибашѣуан Гѣымстѣатѣи афронт аѣы. Ѣымз рышѣѣахѣ, Мрагыларатѣи афронт аѣы иѣаз аѣагылазаашѣа бааѣс дазхѣыѣны, аиѣабыра дрыхѣаны, уи даауеит амѣа ахѣакыз иуаажѣлар рышѣѣа. Азѣыс хѣа деибашѣѣы гѣѣѣны даарылагылеит зыжѣѣа еибызѣахѣаз Аѣареи Азѣыбѣжѣеи реибашѣѣа.

Дѣѣаѣѣароуп, имоуп ахшара.

— Уажѣшѣѣа иаамѣоуп! — иеибашѣѣа даарылаѣшит Бесик Квираиа. Уахаггы ѣымѣѣзакѣа ишѣѣѣа анааихига, егѣырѣггы агѣырѣѣхѣа ршѣапы иныѣѣгылеит. Иара ишиѣазшѣаз еиѣш,

дышиашаз Вианор Канхәа даайдгылеит, ижәәа днас-насны даапышәарччан, днеиҕапшит. Ихы-иҕсы еиҕш бзиа дибон ари арҕыс, ҕызас хәа ихы дадыланы диман. Макьаназа икәыҕшыз Вианор абҕьар ашьтыхра абаихәтоу хәа дазхәыцуан Бесик. Җажәа шыкәса ирылгахьаз асеиҕштәи азыхәашьырей амцабз хәыткьей иеахьалаижьуаз дакәшахатмызт, ак ихьыр хәа дшәаны еснагь иааигәа дгылан, дихылапшуан. Уи усоуп ишыкоу: аихабы еснагь аитбы дрыцхәишьоит, ак ихьыр хәа дшәаны дихзызауеит. Уи иара Бесик ихатагьы еиликаахьейт, Гәымстәтәи афронт ааныжьны абрахь дгьежьиийтәи иаб Борис еснагь илапш дытдиршәауам, дивагылоуп шыаҕацыҕхьаза. Иара уажәтәи ажәылараҕьы Борис итахеит ичкәын дахьцоз иаргьы агәыҕ иеалакны деибашьыр. Нури Гәынцьяагьы шыта дбыргуп, аха итахаз ичкәын ишыа иурц уи иҕызцәа даарывагылеит, иахьатәи аибашьрагьы далахәуп. Бесик иархәейт иабгьы дара знылаз амәа дыкәларц шитаххаз, аха аҕа имуткәйейт, хҕыцъегь ҕьарак хәицтахар аткыс, ушьтан азы иатаххар, сшьоураан уаргьы угылап хәа илакта итеихәейт. Борис иааицәымыҕхейт. «Ицәажәашьоузеи чкәына мыжда, хҕыцъегь ҕьарак хәицтахоит хәа иазхәада?!» хәа игәы дынтахәыцит, аха ақәғимтзеит. Ганкахьала уазхәыцыр, Бесик иихәаз иашан, аибашьра амцабз уанағало аамтазы узкәымшәо хәа егыкам. Җыцъа ртахаракәым, таацәарак зегь ари апылхәтра ианахәлабго ыкоуп. Ауафьтәыҕса, ишырхәо еиҕш, илахьынтца дзацәцом. Иахаразак уи агәра унаргоит ахымца уанаҕагыло. Аха, ус ххәейт хәа, аҕа имчкәа хҕатәны, хәирпланла, танкла, артиллерияла, насгьы уааҕсырала драцәаны данужәло, арахь иҕагыло бҕьарлейи ҕьапханылейи имачны, иеибашьуагьы рхыҕхьазара зынза иагны ианыкоу, амч гәгәа уеилапыххаа уқәцаны, иршьыз еиханы, иаанхазгьы анырыткәа ашьтахь, иааидцаланы ҕьара тышак инхыкәыргылан, автоматтыркьаҕцәа аҕахсаххәа рабҕьаркәа науқәкны, уаргьы абра урыланы аҕсра абла ушхыҕшыло, ақәғәахәа ианнааилартдалак ахы уқәшәазшәа заа утрысны шытахька еиларыжьыз унарылахауа, нышәк науқәырҕсазшәа иупыртыр, ари ахтыс азәыр еиҕеихәартә икалар, иршьыз рахь уаргьы урыҕхьазоит. Арахь уара уҕсы тоуп, зегьы анупыртцлак, аҕсы

мыжда тцаами, сызгылозар хэа, аңсцэа иукэжбу унарыха-аарыхо агылара уеазукуеит. Уангылалак, унапшы-аапшуа, уаңхья-ушытахь уаф данумбалак, угэагэо уғынаухоит, сара стэқэа ахыыкоу срыниозар хэа. Ускан уара итахаз урхыңхьазаланы аңсзы дэықэыртцахьеит утаацэа рышка. Аибашьра анеилгалак уғыңхьараза уаацэыртцуеит. Абартқэа рфызцаагы калахьеит, убри зеггы лахынцоуп.

Вианор даапышэырччан, Бесик днаитцапшит. Аурыла ар рпыза иара иаткыс деихан. Абар-абар, аңшагы насыр деимтцаа дагап ааугэахэрын. Игын, чмазарак дарчалазшэа дтыкэкэаны дгylan. Арахь, агранат зыршэуа абцар ижэа иахшыын, уи иафартдоз ахы хьамтақэагы рытра итацаны изқэа икыдын, урт цаңхья ианитаххоз аамтазы атыгара ырманшэаланы икатан.

Бесик ак иеихэарц итаххеит, аха ар рееибытаны аоны идэылтырц рфанынарха, Вианор аңхыз иибаз ихэарц шитахыз ус даанхеит, дзахымзеит. Иаргы ишы-ишы еикэто ишыафақэа ааихигеит. «Сара саткыс еихабыз згаб цшзакы цхыз дызбеит сызқэа ахынкыдысцаз, — дхэыцуан иара. — Лареи сареи хаибатахижьтеи акраатцуеит. Хагэтыхақэа еибакхэахьеит. Абри лакэын сылацэа антэа аңхыз избаз. Лара деилахэан бырфын цкы шкэакэала, уи акалтахь итбаан, лшыафа анааихылгалак итэыртэыруа еилыңхо аееитцнахуан, ишэыршэыруа, леиф-каашья аныңшуан иаразнак. Еиуеиңшымыз шэтыла дфычаны дыкан, итакыз лыхцэы уи алапсан, лыцымшь пақэа амзафеиңш ирхэаны, лзамца каңшықэа, нас лқышэ, ирныңшуан анасың ду. Атацаагарашэа хэо уи дрыманы сашта инталеит. Сара зымца сгыланы сылзыңшуан. Аха абри аамтаз хысбжык сгэы иқэфын, саанарцшит...» Цабыргны, аакыыскашэа наф Кындыг шыказ ахысрақэа ирфын, уи акэхап Вианор даазырцшызгы. Уажэы амца дахыкэыз дазхэыцуан иибаз аңхыз: «Абыржэы уи ахэара сзахымзазаргы, ажэылара ашытахь хымцада Бесик днартэаны иасхэароуп абри ахтыс...»

Иахьнеишаз ианнеи, гэың-гэыңла еицыз аатгылеит. Хэыт-хэытла иааицаажэан, напышьашэала икарташаз ааибыр-хэан, досу ртыңқэа ааныркылеит. Шьоуку атуңгтрала аңхьяка инаскьеит, даца шьоукых ачаиртала иахыкэшаны Грышья

Какоба иганахъала амѡақәа ркит. Иара Грышьа ичкәынгы, Бесик захъзу, урт дрыцын. Аңшәма иѡны анеира дақәитмызт макъаназы. Аамтә ишьақәдыргылахъаз ала, ацәылашамтәз, асаат быжьба рзы, арт рақхъаза ахысра нап шадырклak егыртгы ирымырдо еицәажәахъан. Аха уи аамтә пытк шагыз ргәырѡанзамкәа аиѡхаа нырцә ақәкәахәа нақ-аақ еихсыгырак змамыз ахысрақәа ирылагеит.

Иныцыѡ-аатцыѡны ажәылара шыкалоз саҳахъан, аха сара ари аибашьра салахәымызт. Изхысхәаауа, сзызтаақәаз шьоукы ажәылара аамтә асаат фба рзы иазгәатан рхәеит, даѡа шьоукы – асаат быжьба рзы. Габрушьа Кәытцниа излеихәаз ала, асаат фба рзы аѡадахътәи агәып рақхъаза ахысра аадыр-тыр акәын, нас уи инақәырццакны арахътәи агәыпқәа амца аурыжьырц раҳасабын. Аха аибашьраѡы заа аус ипырқо ина-қәыршәаны ахтысқәа анымѡацымсуа ыкоуп. Атагылазаашьа аѡапсахыр алшоит.

Ар ртәартә аханы нақ-аақ еиѡапшуа игылоуп Капто Пангани Рома Цыицъали рыѡнқәа. Агәта амѡаду бжыисны ицоит, уи лбаауеит рытқака ишьтоу ацсаатә фабрикахъ. Ари ахыргәгәартә ацсуаа ианыркызгы, иргәгәаны адгьылқәа жны, цъарантә ѡа хыргәгәартәк ахъ уиасуа иқан иаацәгыарахар. Анапшыртәқәа катцан, ақды шәпақәа еидсаланы. Уи ашьтахъ ақыртцәа ианааныркыла, уртгы дара ишрықәнагахашаз иа-хәапшны ртыпқәа дырееизар акәхарын. Ацсуаа ладақа акәын аға иахызыпшыз, ақыртцәа – ѡадақа. Убри акнйтә уажә ахәара уадаѡын урт иарбан дгьыл ѡацәыз иаанкыланы иахьтәаз. Дара рхыпхъазара зларацәаз ала, шахмат хасабла итәазар рылшон, ма цәахәа-цәахәала. Иаақәымтцзакәа ахысрақәа имѡапыргоз урзааигәаны уанрызнеилак, инхык-ааихыкны зны ахысра картцон ашьтахътәи ацәахәа, нас – ақхъатәи. Ишымгәыгзоз, уажә харцарацәа шнеиуаз, ақыртцәа тәоуп хәа ргәы иахъаанамгоз аға итып ханы дгылан. Ианеиѡаха, асаат иахәапшуаымызт, нақ-аақ амцақәа еилартцеит. Анцәа ицъшьаны хара хтәқәа рахьтә цстбара камлеит.

Ахысбыжькәа шгаз еипш иаразнак ршьапы икәгылеит зыпсы зшьоз егырт рѡызцәагы. Ишѡатцкәыз еипш, ацсуаа

ааип хәә ргәы иахьяаанагоз иарбаны амца аурышьтит. Убри убаскак иласхеит, амацәыс ашьтахь адыд шыпжәо еипш, пхьякаҕы шытахькаҕы агәгәахәә иааилалеит. Шьтыбжькәакҕы ааџуан ахыргәгәартақәә шыказ, икалап аҕа имч дмырхозшәә аниба, рапхьатәи ацәахәәҕы ахы иаҕаҕылаз ацхырааразы ихәхәазар. Аха макьяна илашьцан, асы икажьыз еилкаамыз сахьяқәак унамырбозар, уапхьяка икылкааны изгәйдутцашаз азә ицәаара уахыпшуа икамызт. Анахьҕы арахьҕы ихысуан иахьяарымпыхашәаз, аҕа дтәоуп хәә ргәы иахьяаанагоз ахыргәгәартақәә идырбаны. Автоматқәеи апулемиотқәеи ҕааихак рымамызт, иаалашон агранат зыршәуаз абцъарқәаҕы, нас уи инакәырццакны агәыз аатгон, изыкәкыз акәап аҕы ианыназалак, ма ишьтасуан, ма тцлакы ианкьон, агьө-агьөхәә урт рышьтыбжькәә улымха цырхаауан. Аамта наскья-цыпхьаза аибашьра заца еихымсыҕрыз, уи амехак иаха-иаха аеартбаауан, иаха-иаха игон агьбыжькәә, ацәхарақәә. Арахьҕы накҕы еикәҕыртуан, еибапшаауан аиџызцәә, зшара ааигәахоз атц иалџуан акьреи агызреи рышьтыбжькәә.

— Ахахаира, ахьырпар, шәгәы шәырхатца! — абри аила-џынтра иалууаа бжьыкҕы рлымха итасуан аибашьцәә. — Акьртуа ишьтахька днаскьеит, итацәит рапхьатәи ацәахәә, шәгәышәеаныз, амарцьяқәә!..

— Икоузеи анахьтәи хашьцәә рахь?.. Ак уахауа икам.

Аамта еимкьарак иакәыршәаны аибашьцәә наскьяны иааныркылеит аҕа ихыргәгәарта рапхьатәи ацәахәә. Уа-жәыҕы ахысбыжькәә уахауан, уи еикәтәарц икамызшәә. Акәаршаџыцәҕа анахысуа иаџызан рапхьатәи аидыслара. Иааигәахарц иаҕын аџбатәи акәаршаџ ду, уи иацлар алшон ацшатлакәи аурт гәҕеи.

Ар ртәартаҕы акырцх еипш ахызатцәкәә анеиларыпса, арахь игылаз еилыркааит ацсуаа рнеира акьртцәә игәәтан рабашьра ишалагаз. Бесик Квираиа илапш зхыз аибашьцәаҕы ааибадырын, Вианор Канхәеи Ерик Цьынцъали агранатқәә дыршәит Кәакәаа реиланхартә иарбаны. Агәызчызхәә урт шыпжәаз еипш, автоматқәә зкыз акакәахәә инеилартцеит. Абра убас еипш изкәымгәыгзоз акаамет рылалеит, акьртцәә азныказ

ахысра акәым, рхы ахыыргара рмоуа икалеит. Урт ыхдырраҕы цкба ирзаамгазаргы калап, нырцә рладахы итәаз рөызцәагы ара аткыс ртагылазаашыа шейгымыз. Аха, егъа убас иказаргы, ари ахыргәғәарта рзаанымкыларгы, ма рхатакәа еибга-изода абри ицәыркыаз амца иалтны, нак агәаџа рычәтацсаны хытәахыртак роур. Ахыргәғәарта хәыцкәа аанкыланы ицапшьоз ақыртүа еибашыцәа, рацхатәи ааха зпырхагамхаз, акәкәахәа даргы ахысракәа ирылагеит, ицәазгы ҕыханы ршьапы икәгылеит, аха макъаназ ирыхыз рзеилкаауамызт, ас иаалыркыаны хазталаз ашыкәс цкба агәыбылра ркаанза, иара иахыатәи Кыырса ныхәа иакәыршәаны ацсуаа жәылоит хәа рыцхыз ирзалацомызт. Зегь реиха изыкәгәыгуаз, аибашыџы Каман Какоба иџнаҕы итәаз ақыртцәа «гәымшәакәа» ракәын. Аха агәгәахәа ишеилалаз еипш, ари ахыргәғәарта иарбаны зҕаазхаз ахыпжәаракәа иранахәеит бзиара шыкамыз. Абзиара ыказтгы, урт гәоугәоу ирцәажәо ирзыкәгылаз апулемиот ҕааихак канатцарымызт, уи амцхәрас ҕымт-псымшыа уи аганахь икәышәшәоз абылџы рпынцәкәа ркынза иназахьан. Цшра камтакәа ихьатцәын, ацсуаа урт ахәымгакәа ирыкәшаны амацәаз итаркаанза. Цъара еимкыарак иакәыршәаны ршьапы реадмыргашаз, урт цыхәаццәара змамыз ахысракәа ааикәтәар. «Абаскак рхыпхьазара зыррацәазеи ацсуаа, иабантәаргеи ариакара амч? Абри азакәызма зҕырымтуаз ашыкәс ҕыц ханталоз? Урт цәытатәаны ицшын амацәаз хтакразы. Абар, хшымгәыгзоз уи аамта хаштадыргылаз. Рыцсцәагы рыбзацәагы... аихабыра хәа ихәмоу, џымш рыла ацсуаа ныртцәаны аиааира хнапаҕы икалозшәа алакә хзеитархәон. Шәангы шәабгы рхәы рымазааит, шәара ахтыпшшакәа!..» Аха ацсреи абзареи итапшыз урт иееимыз ахәыцракәа акагы ирыхәомызт, аус злаз, рхы еикәырхатәын. Абжаџык, ари атыпкәа аанкыланы итәакәаз, амкәыл анрылаха, шыоуки ахысра иаҕнатцы ахшыыра реартахьан. Кәакәаа реиланхарта ашытахыала аиџхаа хәыцы ахы акуан, егыбжәамызт. Иара ахәы ушыкәыз уцаргы ауан. Аха ус иаха иуашәшәыразшәа рбоу сеидру, зегы ахшыыра шыказ акәын рыхкәа ахьхаз.

Цабыргны, ашыкәс ҕыц аламталаз ара зшьапы зхаз ақыртцәа рымпан неишыа амамшәа рычедыргәҕәахьан, ацсуаа

реазыршәеит усқан ари ахәы агара, аха илтшәадан. Иаҳарак амцақәа хәытқьон Каман Какоба дахьынхоз афны афьнтәи. Иааипмырқьазакәа уахгы-еынгы, ашәаурдын аблақәа рхаз-шәа, уи акәаң аанкыланы итәаз аибашьцәа ари афны ааха аиут хәа, ма иблит хәа хәаас иркымызт. Иртахыз, рышқа уафьнтәи аса дзықәымло, реибашьышәа уаф дацәшәартә еиңш иқазар акәын. Аамтала уи рылшеит, аңсуаа жәылацыңхәаза афбатәи аихагылакьнтәи зегьы рбартан, пулемиотла, автомат мчала, иара убас агранат зыршәуаз абцар афакь мчала ирфагылаз амч ааныркылон. Ари агәағ рыман дара Кәакәаа рхатагы, урт рыфны цышәны ицаргы хәаас иркымызт, ргәы цызжәоз, ирызхымгоз уа итәаны, иңшьоу аңсуа имца аңсымыцқьақәа неины иахьыгәхәатәаз ауп.

Ари атызтың деихабын Кәти Какоба. Аибашьра иалагаанза иара иңсы штәз иңкәынцәа рфьыгьегьы машәырла итахахьан. Раңхәатәи, Винор захьыз, Акәа аус иуан, амашьына ду ауаа мфанызгоз дақәтәан, ачеиңыка змаз хатан, аха енак Акәатәи авокзал афы қыртцәак, дзыхдырқьаз еилкаамкәа, шытахьла исын, ихьамтаз амаңәар Винор ихы ианааха, шытахька дахьын-каҳаз иңсы ааихшәеит. Аңараа реиңш уи иңсра ргәы иалсит дыздыруаз ифьыцәеи иуаңәеи. Абри ахәаа ахәра цқьа иңәаанза даңа хтыскгы кәлеит изқәымфәиаз аңааңәарафы. Винор иашьа Колиа ахьз-аңша змаз хатан, уи иңшәмаңхәыс Иван Аңыр-иңа Кәытцина иңха Ламара лакәын, рхәыңкәеи дарей еиңафды, хар рымазамкәа ишааиуаз, 1978 шықәса февраль азыбжа анааифнашоз, аңааңәарафәиңш аңараа зегь хшымгәығгоз ика-леит атрагедия. Колиа дақәтәан аколнхара машьына, уи аены агәабжәаньтә сашьа, Шьыпа захьыз, иңшәмаңхәыс Вера даажуан. Ашьыжь шаанза Колиа хара хкны дааин дтәыуеит, дхәдышшылеит аңааңәа. Сашьа еихабы Шамили иарей акраамта еиңәажәеит, нас аңамзаара шытцаны дцеит, Тамшьынтәи еида-рак ааргараны иқан, дымцар ауамызт. Ашьыбжышытахь, хара хәңсгы даамжыцызт, Колиа аихамфәы адәығба исын, дашьит, амашьына иңтатәаз Тарас Ипыжә-иңа цәғала дыкоуп хәа, адырра кәртцеит. Уи ахтыс шықалаз иңегьы амахәтақәа амазар акәхап, аха хәжәабжь Колиа итаҳара иазкуп афьнтә, Кәакәаа

рхәахыи ҳаиасып. Колиа рыцха иҗахара даараза гәалас ирыман
изахаз, аамта анааи дыржит. Уи аены еиңш амшцәгәа бааңсы
қаланы исымбацызт. Аенынтәарак ахразагеиңш икыдцәаны
ақәа леиуан. Ажәакала, иахәа ашьаартцәыра илагылоу Колиа
ичкәынцәа Камани Рамзики усқан ихәыцқәан, урт аазатәын,
инықәгатәын. Абартқәа зегыи ирылаңшыз аб Кәти адунеи
изылашыцаран адәы дықәын. Аха аңхәыс еиғамс Ламара
лхәыцқәа раазарагыи дахъзеит, лығни лгәареи еитцылхит, ашь-
тахъ лабхәа иңсызгыи ишихәтаз еиңш дымғаңылгеит. Абас ауп
иааркыағзаны иахәа ақыртцәа рыфәы рқыиуа амш зларго ағны
аҗоурых шыкоу.

Ихыцыз арғаш еиңш, аңсуаа жәыланы ари аиланхартә
рһапағы иааргарц еғрыгзамызт. Ақыртцәа ирызнымкылеит
амч гәгәа, урт иаҳа-иаҳа ирықәыгәгәон, ирзынкыломызт уи.
Иаацәылашон еиңш, иңжәаз адамба иағызан урт рхыатра,
ааха гәгәа рыман техникалеи уааңсыралей, игәытқәаңсытқәахә,
ихәахәахәаны ирцәыхарамыз амғахәастала нырцәи аарцәи
ирыбжыысуаз аиғхаа ибжәаланы тәқа ахшыра интәлеит.

Мраҗашәарахытәи агәың иацанакуаз азғыбжәаи аҗа-
рааи реибашыцәа шыта нақ-аақ ахқәа еигәыдыртҗоижытәи тәкә
набжысит, ишырхәо еиңш, изғыз аус иалашықкхәан, убри
ақнытә рыхдыррағы аңсра захъыз атың ааннакыломызт, ус
иаҗахны рҗадцаланы, хәмаррак иағызшәа иадғазкыланы,
дара ирызгәаҗомызт акәымзар, аибарңсра иағын. Габрушыа
дырхылаңшуан Семион Тули-иңа Кәытңнией Цыиңыал Кататей
ргәыңқәа. Аҗыхәтәантәи агәың иара игәаңхарала Мурҗаз
Кәытңния ихъз иадихәалон. Цоуп, Мурҗаз уаанзагыи Ар ртәар-
тағы иеибашыуаз арңарацәа дырхыңхыазалан, усқан Нодар
Гәызбей-иңа хадара ригон, уи хатыңуағс Катата диман еснағ.
Аха Габрушыа Гәдоуҗантәи дхынхәны Аҗара данааи, комендантс
ихъз анырхәа, ңсахрақәакгыи мғаңигейт, Нодар данычмазағха
ашьтахъ ари агәың Мурҗаз иахъ ихынхәит. Убри ақнытә,
Ашықәс ғыц ашьтахъ, Цығарда ар рңызацәак, Бесик Квираиә
ахадарағы дыргыланы, аиҗақрақәа шықартцазгыи, мақһаназы
Габрушыа аҗараа рықкәынцәа дырхылаңшуан, даргыи уи иихәоз
иазхәыцуан. Ажәакала, ари аибашырағы Габрушыа иааникылоз

ахадара азэггы мап ацәикуамызт. Убри азы иарггы уажәы-уажәы иеибашьцәа илацш итцмыршәо хлацшра ритон. Муртаз игәып арахь Ар ртәартәхь иааиуа амџаду аґықәан ахыргәгәарта кны аибашьра иаґын. Габрушьа — мрагыларахь ала аиџаа аталарта иамаз амџа аґықәан ацхәақәа игылаз акәшамыкәша итәаны ақыртцәа амца рыжәыртцон. Ус ишықаз аамтала мацк иаатынчрахеит, убри инақәыршәаны Муртаз дахьтәаз шықаз бжык аагеит:

— Габрушьа, уааи, ассир ухарбоит!..

Ассир ухарбоит шырхәоз, ассир иара даниар алшон. Еикәґызтыз еґрыбжыамызт, аха атынчра ашьтахь аґа мацк иеааибытаны ахысрақәа ирґыцыр алшон. Ус еипш ацсеивгара аґа иакәмызт, хаибашьцәаґы иртахын. Ишьақьаны ишьтаз асы ахылџацсылџа ахылцуан, итдырқьахьаз апатронақәа рыхәшәыблы шыаґацыпхьаза уцынтца итасуан.

Габрушьа дхәазо уахь иґынеихеит. Дахьнеиз ассир хәа еґымбеит, ақыртүа дышны ґыцха дкажын. Ари ахьықалаз урт рхыргәгәарта рацхьатәи ацәахәаґоуп. Ара уажәы ацсуаа хлацшра артон.

— Иарбан ссиру, уара, исшәырбо? — дцааит Габрушьа.

— Ассир уацхьа ишьтоуп, иумбазои? — ихәеит Муртаз.

— Ауаґы дышны дышьтазар, уи ссирума?

— Ааи!..

— Ассир сашәхәоит. Ақыртцәа ас шақаґы шыны икажьу жәдыруоу? — дцаауеит Габрушьа.

— Уи аадыруеит.

— Нас, ари ишәшыз ақыртүа иаха атәыџақәа ихагылоума?

— Ааи!..

— Абар ассир! — Габрушьа иаацьеишьоит. — Даба, итәы-џақәа сшәырбеи!

— Дааурхәыр, итәыџақәа убоит.

Еибашьџык днеины ацсы икажьыз дааирхәырц далагеит. Аха Габрушьа имуит.

— Издыруада, амина итаццаны диазар?..

— Мап, цьушьт!..

Уеизггы агәґанызаара рыманы, цәахәк иґарццаны даадырхәит.

— Уажәшьта иубозар ассир?..

— Сишь, сишь, уара, ари Родик Иакәба-иҗа иабхәында иакәзәми?..

— Ихәта иакәтәкьоуп!.. Аҗсәеирымга, иахәшьа Кәйтңниаа дахәтаоуп, иахәшьаҗа Анзор Кәйтңниа набжьоутәи агәыҗ далоуп, урт иахә Аҗара агәы акәшамыкәша рыхьчоит, ара дхалам...

— Адырра иҗазар акәын!..

— Уи икәнага иоуит, ар рприказ даанашьтзаргы, сахәшьаҗа сиҗагыланы сышҗеибашьуеи хәа, ианамузах, җаҗара деибашьыр алымшоз. Мап, ус җаимҗеит ашәаныуа җхамшьажә. Аҗараа нсыртәароуп хәа дхажәлеит. Ихәтәз иатәеишьеит зегы збартоу анҗәа ду!..

Габрушьа ари ахтыс дазхәыцуа, асыкәаха дылаланы җаҗхәа итыҗ ахь дҗежыит. Аамҗа шыта асаат жәаба рахь аусура иалагахьан. Нахьхыи Кәакәаа реиланхартахь аибашьра цон. Харҗараҗәа гәырҗас ирыман уахьтәи аҗагылазаашьа. Аха ахысрақәа рыбжыи зләкәз ала, иаха-иаха уи ари аиҗаахь ааскьара иаҗын. Ус анакәха, ақыртҗәа аҗсуаа рхабла иахцаны абрахь ахшьыра иҗалахьан. Иалшон, иҗаз ззеилымкааз иҗсы игарц, абрахь дхаларц избазар. Агәеанызаара аҗахын.

Аамҗала аҗынчра иҗаз ааиларгеит, җанган Капто инхарҗа акәшамыкәша зееизызгаз абанда рҗеидкыланы ахысрақәа дырҗыцит. Уи инакәырҗцакны аибашьҗы Вова җьынҗьал иҗнала амҗа аурышьтит. Угәы иаанагарын, арт реибашьра зладырҗыцыз ала, аҗхыраара роуны ажәыларахь еихеит хәа. Инеибеиҗшны зегы еилартҗеит, ахысрақәа рышьтыбжь җәҗахеит, харантә иааигәахаз акәыршаҗы жәылеиҗш уи уаршәаратәи иҗан. Хәибашьҗәа азнаказы иаатгылеит, ахҗахарҗа шрымамызгы рҗеааныркылан, җқьа изырҗит. Ақыртҗәа рымҗқәа рҗыцны ижәылазар, иаха-иаха ахысбыжьқәа арахь иааскьон, ус иҗамызт, ахысра иаҗын аҗадахьгы аладахьгы зҗеидызкылаз агәыҗқәа, иҗалап урт рышьтыбжь җәҗәала даушла ижәылазшәа аҗсуаа рҗәы рымырҗьарц рҗахызар. Ус анакәха урт шыта аҗыхәтәантәи аҗышәара иахысуан, аҗхыраара иазҗшызаргы җаларын, уи аныҗамла, аҗсуаа шжәылалак урт ирзыҗшын аҗра,

ршьапы р'еадыргар ак'эын. Аха мак'яна уанза и'калаша сеидру х'эа аг'эаанагара рыман, иах'ынзалшоз алап'к'я дырш'эуан, иамых'эар, нас ауск'эа еилкаан. Аха, ус х'х'эеит х'эа, нырц'э р'фызц'эа рых'ызар х'эаг'ы аг'эыграк'эа рыман. Хых'ыг'ы и'каз еилыркаах'ан, уаж'эраанза урт' рыцх'ыраарак аны'карымтца, уах'ыг'ы 'еиира шы'камыз лаб'фаба ирбон. Уах'ыт'эи рх'ырц'эг'эарт'а аанрыж'ыырг'ы, ацсуаа рышь'таланы рыц'сы ацарт'а ишеиф'азоз а'караг'ы рдыруан. «Еех, ацсуаа, ацсуаа, ишат'эаамбоз, хан ла... иапырартцарц ег'рыгым. Еех, алак'эа, ианаамт'аз рыц'сы шт'аз иаажыр ак'эын. Аха ус 'калоит х'эа и'кадаз!» — Ас ах'эыцра иа'фызг'ы ды'казар ак'эхарын. Ацсра убла ианых'гылалак 'фаст'ас и'коу зег'ы уац'х'я иаац'эырт'уеит.

Габруш'я рац'эак диц'эыхарамк'эа диоуп Иура Апшыц'ба. Иаш'я Ревазг'ы на'к ц'яра аибаш'яра да'фуп. Арц'ыс уаж'эы-уаж'эы ихы шы'тацаланы, ахым'фаск'эа еишь'тагыланы иах'яаиуа Капто и'фны ак'эшамык'эша иарбаны ахысра да'фуп. Уи дыз'фыз ахырш'эрак'эа дана'кэытц'лак Габруш'я имидоит. Аха мак'яназ ақырт'ц'эа ж'эыларат'э еиц'ш а'тагылазааш'я рбон.

— Хаи, ран лт'эарт'а рыц'ыг'эааит, иаархысх'эоузеи! — их'эоит Иура. Габруш'я уи иа'хауам, иаак'эымтц'ак'эа еиларыц'саз ахысрак'эа илым'ха рган, ддаг'эахарц ег'ыгмызт. Иура еиликааит уи иих'эаз Габруш'я ишима'хауаз. Аха иавтомат апатрона'тра ц'сахны а'фыц анахеитца, ие'ырманш'эалан, 'фак'х'я ихысрак'эа ирыц'итцарц ц'х'я'ка дынх'яцшит ихы шы'тацаланы.

— Ш'эан ... иарбаны!.. — Иура инац'эа ааирц'ысит.

Ахк'эа еишь'тагыланы иш'эыш'эуа, адг'ыл ик'эчаразуаш'эа, аибаш'ы иах'дык'эйтцаз а'тыц ц'шаауа идыркалеит. Иура датц'хациц'х'яза и'т'к'эоз ахызатц'эаа зег'ы ақырт'ц'эа рг'эатцагара кылблааны иагозш'эа ибон. Уртц'эа зег'ы иг'эы иах'эон. Аха да'еа г'эыр'факг'ы ах'яа ина'тон: «Абарт агмыгк'эа изырг'эаг'ызеи хабаш'яра, ж'эыт'энат'э аахыс ацсуа иц'ыынц'э имхны дара уи абзабаа рнат'арц зыр'таххазеи?... Хара хатцк'ыс дара рыхк'эа еиг'яршьеит. Хара адунеи ханызаара дара рзын инасыц'хон... Хара аныш'э хана'фо дара к'яфла аиш'эа иахат'эаны 'фырт'эыла акрыр'фарц. Нас к'яфла ршьапк'эа еитц'ыхны, абри ц'яна'т дг'ыл а'фы дара ирыц'ш'ьарт'аны, адунеи иамаз ахаара зег'ы

рнапы иакырц... Мап, уи ахаангы изалшазом, ус икалаанза итапцдароуп шэара шэқышэқэа, шыазагэазала, аа, шэчала, абри хамтас ишэымаз сара скынтэ!..» Апкаѳ-апкаѳхэа уи ихызатэқэа еиштаргыланы рфынаиархеит, урт шэышэуан, урт шытасуан, урт мацэысуан. Аха абри аамтаз адунеи лашьцеит, адунеи кэымпылит, адунеи аахэын, Иура Апшыцба дзыкэиаз адгыл хышэашэа хыхь ишытыцны ажэѳан агэахы афынанахазшэа ибеит. Иара Иурагы, амцэыжэѳакэа иртэзшэа, хыхь дышытыцрааны цэа змазамыз уи ажэѳан ахь ахалара дафын. Арахь сабацои сыдгыл гэакыа ааныжыны хэа, хэыцрақэакгы изааизшэа ибахит, аха шыта уи азхэыцха инатомызт иаха-иаха алашыцара иафыз ари адунеи. Иѳытцхаз амрагы ацыпхыкэа ацэызын, азыхь цэаулеицш инымцэазоз ажэѳангы алашыцара ахацара иафын. Уи ашытахь ифыцэааит зегы, абри адунеигы асахыа ызит, изит наунагза ауаѳы еснагь ибла ихгыло ашэыгақэа, урт рхатыцан еилыргашыа змамыз наунагзатэи алашыцара нахатэеит. Убриалагы накгы арахыгы ирзеицшыз атынчра азыкалеит, аха иара убригы еилыргашыа амамызт.

Габрушыа апхзы икэнацэо ихы ѳышытихит. Еидара хьамтак даатцыызшэа, иавтомат иѳнапык акэыршаны, уи ашыхэа ихы ныкэцашэа иеааиртынчит.

— О Иура, икоузеи, еилымгазои иахьатэи ахысрақэа? — дцааит иара.

Аха атак имахаит.

Ашырхэа ихы ѳышытихит.

— Иура, иухэзеи, Иура?

Аха Иура Апшыцба дцэажэазомызт. Иааицэымыгхеит Габрушыа, днеины днаихеит, дааирцысит, аха егы ахы цахэцахэ иааникылаз даманы ицахьан.

— Угэнаха рзымгааит!.. — ихэеит Габрушыа, илагырзқэа рыцкыо.

Апцдахы илбаарцаз, ацмакэа реицш, аиѳхаа рыетарыцсеит ихьатцын зшыамхы зэазыргоз акыртцэа. Нырцэи-аарцэи еимаз-доз, аибашыцэа амѳахэастала икарцдахьаз аграпара цшэахеит уажэы, уи иашытадаз, иаарласны цхыакырцэак цшааны ртыпкэа дырмазеир акэын. Апсуаа хыхь ицшны ишымгылоз

рдыруан, хыхьынтәи амца рыжәыртдар иахагы ишәартәхон. Аха икан ацътлақәа, ахьаца шәпақәеи ашәтлақәеи ршьапқәа, ирласны убарт цшааны рҕыртәахыроуп, ирласны иахьхысша атып маншәалақәа кәтәтәуп. Ацсуаа азхытцреипш ишааниуа ргәатәгара иарбаны...Уахагы цсыхәа ыкамызт, уиакәын дара еикәзырхоз. Ионы рацхьака рҕынархаргы ишәартан, нахьхы нырцә аибашьра иафугы рымч мырхакәа иалшоит уртгы аифхаа итарцалар. «Убаскан ауп акамет анахьыкало, цхьакала иахыкәшаны хамәақәа ркыр, анахьгы хзымцо, арахьгы хзымцо абра хантаркәакеоит. Нас хабаәқәагы зыкәшәаша уафәтәифса дкаларым.»

Урт шхәыцуаз еипш иагыкалеит. Ацсуаа еидырцалаз ақыртцәа, арәашқәа ахьеилало азгыреипш, цка аифхаа рҕын- тарыпса, гәарапара еизаны итрысыз арахә реипшижәылеит. Икан иаармарианы атлақәа рҕы зҕызтәахыз, икан асы еимгәхәаны акәыкәымдрақәа рҕы зҕызтәахуаз, икан зынза ирханы, азышьтрала агәәа ишаваз Цанган ионы инатцсны, Ар ртәарта атдыхәахы икылсырц згәы итаз. Еилафынтны икан, изызхыцуаз ар рхадацәагы узыпшаауамызт, зегы иртахын цхаста рмоукәа рхы рыхьчарц. Аифхаа хыхь ихыкәгылахьаз ацсуаагы ргәы ртынчны ицшымызт, арахь итарцалаз ашхырцәагьқәа абри агәәа итандыртцәарц рахасабын. Цыхәапцәара рымамызт урт иоурыжьуаз ахы цахәцахәқәа, ақәаршафы иалыфны иа- ныдыдуа еипш, агранат зыршәуаз абцарқәа аныткәацлак, улымхақәа цнахуан уи иахылцуаз абжыцәгьа. Уи знык акәмызт, уажәы-уажәы итадыдуан, уажәы-уажәы агәызчызхәа аифхаа тырцәажәауа, абцархқәа иткәацуази ахысбыжькәеи еилзыргоз хәа уаф дыкамызт. Убри адагы, абра иҕиоз акамет иагәылфны уажәы-уажәы иуахауан аибашьцаа рыкаабыжьқәа, урт рқыбжьқәа, урт рыцәхабыжьқәа. Хыхь иказгы, цка агәәа зычәтазыпсазгы ируаз-ирхәоз хлацшра артартә атагылазаашьа ыкамызт, зегь хысран изфыз, аангылашьа ыкамызт, зны еикәфыртуан, афәтбжы ахьгаз иарбаны ахқәа ткәацуан, афцхьа уи иалыфуан агәынкы атәаабыжькәеи. Аибашьра иалашьфкыз изфыз хәа рзеилкаазомызт, ахысрақәеи аткәацрақәеи рыхқәа рган, иахьцоз-иахьауаз хәа рзымдыруа инанагахьан.

Гәйпфык айбашьцәа дрыцын Ерик Ыынцәал, айфхаа ары-
марахьтәи аган иеәтаны, цәка дтамлакәа, хыхь ахәала, ицкәа
ишьтәз асышьтәкәа дырхыланы дааиуан. Иапхьака инаскьахьан
Бесик Квираиа, Васили Жьаниа, Вианор Канхәа, айшьцәа
Адгәыри Ыумбери Цецхлазеаа. Арт иртәхыз, ақыртцәа агәафә
ирыцәтысны Ар ртәартә ацыхәахь икылсаанза рапхьака ицаны
рымфәа цыртцәарц акәын. Аха шыафәацыпхьаза ауадафракәа
рпылон, атшәарақәеи аимкьарақәеи анаацәыртцлак ахыхьчара
атәххон, ага шыафәацыпхьаза дцәытцатәаны дыпшызар алшон,
агәеанцара атәхын. Уажәыгы атыгькәа еицыланы ианеиәсуа
еипш, нак-аак ақыртцәеи апсуааи еидшыланы айфәахьсрақәа
мфәпыргон, макьаназы, минутк иадамхаргы, псеивгарак уафы
имамызт, уахьыпшлакгы улымха итәсуан ацәкәыртцәгь еипш
ф-рык реидыслара, рымақаррақәеи рыцәхабыжькәеи. Абри
аилафынтрафәи изакәызаалак рыцхашьарак ыкамызт, умч
унанамгакәа цыара унцәытцәхәр азәгы уизышьтыхуамызт,
ақыртцәа ишзалшоз рыхьчара иашьтан, икахәзгы ишьтыхра
амцхәрас автомат игәи инадыргылан, агәызхәа дышыны
дицырцуан. Аамтә шака рахь инеихьаз уаф дазтцауамызт, аамтәс
икәз зака ухы узыхьчаз акәын, ухы узымыхьчакәа иаша ухахаза
уаатгылар уршыуан. Абас гәйпфык аеытцәахышыа иакәымшәаз
ақыртцәа даарылашәеит зызбахә хәмаз Ерик Ыынцәал. Уи
иабцәар нтарсны икны, ахыкә даваланы дыфәа дышнеиуаз,
дзыхьзәз шыоуки азышьтра азааигәара инапшаапшуа игылан.
Атцлакәа рыбгькәа капсахьан, ихаха-хахаза рымахәкәа еи-
цыхны еикәагылаз урылпшны нырцә икәз убартан. Аха
ақыртцәа нырцә игыламызт, фажәака шыафә инацәыхарашәа
еилагьежьуа, иахьцара ишақәымшәоз, рханы агранат зыршәуаз
абцәар зкыз ицәаара ишныкәыпшыз еипш, рапхьака имахәтә
мацараха ахьаца икажьыз реаларыпсеит, хәпсы хәзгозар хәа.
Ерик тцлак ашьапы днадгылан, ақыртцәа гәйпфык зейызтәахыз
идырбаны иабцәар данатцха, атцла агәыцә афәи агьеф аатгеит.
Иаразнак цытфык рыкаабыжькәа харцәлеит, аха дук мыртцыкәа
Ерик егырт ифызцәа автоматла ахьсрақәа анымфәпырга, уи
нахыс урт абыжькәа наунагза иааикәтәеит.

Уафы игәеиттаратәи икоуп хайбашьцәа апыжәара шаа-
ныркылаз. Уи цыоушьаратә икәзам: ф-жәларык ахьнибартцәо

зны апыжэара азэы иааникылоит, нас даеазэы. Аус злоу антэашыоуп. Уеизгыы зымч мхакэа хэычы-хэычы ихысхахо игэгы имкыоит, настэи иускэа зегы уашэшэыроуп. Ажэакала, апшатлакэ рыласызшэа ақыртцэа иргэйдлаз амч анкылар аныгэгэаха, гэып-гэыпла ахыатра иалагеит. Семион Тули-ица Кэытцниа игэыпци иареи Рома Цыынцэал игэашэ аталарта ааныркылахьан, Катата Цыынцэал ифызцэа: Цьон Кэытцниа, Гэырами Едики Жьаниаа, Реваз Ацшыцба, Султан Кация, Гэына Дочиа, Бесик Делба, Тити Цантия ухэа айбашыцэа гьешкэа жэыланы Рома ифны резааигэартэуан. Рацхыатэи ацэахэа ааныжыны аандакэа рычывакуа, ихысуа илеиуан Адгэыр Қарбеи-ица, Гарик Данел-ица, Резо Чычыкэа-ица Кэытцниаа, Рауль Цантия, Сосо Қарчаа, Рауль Муцба. Атхыхэтэаны зыхыз ххэаз Ар рпыза ихатыпуаф иакэын. Уи илапш рхын иеибашыцэа, абжыгаракэа ритон.

Габрушэа ажра дталаны Семион дизааигэахеит. Уажэ хэыц-зак ахысракэа ааихсыгышэа икан. Аха ақыртцэа цсеивгахак анроулак рхы ааилакны, икартцашаз еибыхэаны ғыц ижэылар рылшон. Уажэазыхэа ихыатцит, рымч анымха. Издыруада, ацхы-раараз цакэа лбаа Кындыгкэа адырра картцахыазар?.. Ифеи ахтыс урт азфлымхамкэа калазом. Рацияала адырра картцахыазар акэхап. Аха аус злоу, ари ахэы аанкыланы ихычатэуп. Уи рылшома зхыцхыазара мачу хара хайбашыцэа?..

— Цанганаа рыфнакны азэыр дтэоума? — дцаауеит Габрушэа. Цакатэи аихагылакынтэи апхьан ихысуан. Аха хай-башыцэа ртыпцкэа цсахны арахь ишжэылаз анеилыркаа шытахька ицама, уа уажэыгы итэазма, азэгы издыруамызт. Ицеит шухэо ахымцакэа уфаччар алшоит.

— Исыздыруам! — ихэеит Семион.

Габрушэа дыпаны, ақыцаанда алакэыра дахыпаны наф ахкаара иетаижыт. Акэкаэхэа ихы зыкэкыз аган ахь дхысит, аха атак карымтеит. Нас иаргы дхэазо ифынеихеит, инапгы икыеит ишыталарц. Нахьхи Рома дахьынхоз ахкаарахь ахысбыжыкэа гон, иаха-иаха арахь иааскьон хайбашыцэа. Ус Габрушэа ифызцэеи иареи афны резааигэартэит, аха ақыртцэа ашытахьала агэафэа рычэажыны бжафык цакэала ица-

хъан, егъыртгъы аиѡхаа рыѡтаѡсаны абнара реартахъан. Дук
мырткыкѡа, мрѡташѡарахътѡи аган ахъ иѡазгъы аѡны акѡша-
мыкѡша ахыргѡѡартаѡа рнапаѡы иааганы адырра ѡартѡит
акыртѡа шахырѡаз.

Жәйтәнәтә аахыс ахыз-аңша змас ракәйн абра икәйнхо
Кәәкәә. О, иахьа шәарт ашьацкьақәа шәызкәымгәыгзоз аус
гәғәа шәтадыргылеит зшьа кьашьу, афыѳгара иаѳызаны шәын-
хара тыпкәа зымпытказкыз агмыг шәипхьызкәа. Уи гәтаңы
азә ишьтахь шәымгылазеит, шәыгәкәа таңаңаны, аңсҭбара
шшәыртахоуғы, ахаҳаи, шәгәы еиҭамскәа, ахатца-ихатца
ишипү еиңш, аға шәиѳагылоуп. Иашьцәа Ирадион, Валери, Иура
ахааназгьы хашшәмырпхашьо аадыруеит, иаабоит аҭеи хазына
ишәыцәтаҳаз Руслан Ахатца ишьоуразы шәхы шәшәмеигзо.
Фырхатцарыла ишәывагылоуп егырт шәашьцәа хазынақәа:
Адгәыр Паата-иҭа, Рудик Алиошьа-иҭа, Беслан Грышьа-иҭа,
Каман Колиа-иҭа, Рамзик Колиа-иҭа, шәаҳәшьаҭа, Аңсынразы
зхы иаемигзо Лазариа Цьумбер Ианкәа-иҭа ухәа убас азәырѳы.
Еишьцәак реиңш ишәывагыланы аҭеѳхәа ақәпара иаѳуп:
Гено Чапагәуа, Иура Сократ-иҭа Адлеиба, Капитон Рема-иҭа,
аишьцәа Амерани Руслани Митиа иҭацәа Кәытңииаа, Гәырам
Валери-иҭа Цәыцьба, Иликәа Шьалодиа-иҭа Цәыцьба, Нодар
Мамиа-иҭа, Едик Индикәа-иҭа Цьалағониа. Абри ахабла
иатцанамкуагы азәык-ѳыцьак рыхьз ххәазаргьы, урт шытрала
цьара ишәыларсуп, шәара шәгәәкҭа даргьы иргәәкҭроуп, зегьы
хьаас ихәмоу аҭоуп – абри адгьыл пшьа зшьапхьыцкәа алатцаны
изыбгьатырц зтаҳу амыцкьажә наҭ дықәцаны х-Аңсынра
наунагза ахақәитҭа азаагара.

Сишь! Еикѣысыдхъаз арѣараѣа рыгѣагыла, ахатѣа
ихатѣа зырхѣоз Иликѣа Цѣыѣба дызгашаз ахы икѣшѣеит!..
Уи Мрагыларатѣи агѣыѣ дахыѣхъазалан. Ари ахтѣы ам-
рагы аршанхазшѣа, арахъ иаршѣуаз аразынтѣ шѣахѣакѣа
рѣааныркылеит ашѣы рхыкѣкѣа. О, хара змазам Ан лысабиѣѣа
азѣазѣала атахара иѣѣуп!..

Иликәә Шьалодиа-иңа Цэыцба диит Члоу ақытан 1961 шықаса
рзы. Жәа-класск дрылгеит Очамчыра, уи ашытахь слесарс аус иуан
Очамчыратәи адепо аҭы. Абра аус шиуаз Қартқа дрышьтүеит

адэыгба арныкэара айаразы. Уи даналга машинистс дрыбжьан Акэа—Самтредиа аидарақэа мфанызгоз адэыгбағы. 1989 шықаса, ииуль мза 16-17 рзы икалаз аидысларақэа ырыхъаны дызғыз аусура каимыжьыр амуит, ақыртцэеи аңсуааи гыгигабо ианалага. Арахъ Аңсныка дшааиз еиңш, уи ғаңхъа аусура далагоит Очамчыреи Акармареи ырыбжьаз арацэа аазгоз адэыгбағы.

Аибашьра ианалагоз Очамчыра дықан, уантэи Кэтолкэ диасны Кэтолынтэи Аңара дааит, иахэшьа Нона дахъырмаз Харитон Цыалагониа иңаацэарағы. Убринахыс ахаблағы еиғыркааз агэың далан, иахъа уажэраанза аңараа аибашьцэа рыгэңа дгыланы имғапыргоз аибашьратэ усқэа дрылахэын. Уи далахэын сентиабр мза 29-30 рзы Аңара ицоз ашьаарцэыратэ хтысқэа.

Еимгеимкыарак иақэыршэаны ахысрақэа анааикэтэа, аибашьцэа иааңсаха-икараха ыхқэа шышьтырхит. Настхашэа агэафэхъала аибашьра иазрыжэхъаз афыңтэи агэыңгы ахысрақэа ааннакылеит. Ара иқан агэымшэакэа, Заур Иван-ица, Гиви Зиз-ица, Нодар Фома-ица, Гэырам Иликэа-ица, Инда Иликэа-ица, Федиа Амтон-ица, Ипполит Нури-ица, Артиом Фома-ица, Бесик Дур-ица, аишьцэа Тэмыри Руслани Қарбеи-ицацэа, Славик Володиа-ица, Астамыр Алион-ица, Цыумбер Чычыкэа-ица, Бесалтан Датикэа-ица. Абарт еиқэахаңхъазаз рыдагы, нырцэи-аарцэи ахабла иаланхоз бырги қэыңши азэ дагмызт, иқан ашэакықэа зкызгы, иқан ус ырыцызгы.

Муртаз Кэыңниа ихы дфахеит. Изааигэара рафтоматқэа кны ыхқэа шышьтырхит иааңса-икараха иқаз Емзар Серапион-иңеи Ремзик Иван-иңеи. Аиаша ухэозар, Емзар зыхъыз дқэыңшзан, уи иқэлацэа рацэафын, урт асеиңштэи анибартцэара ахықаз макъаназы иратэамызт абцъар аанкылара, аха, даба, ухатцоуп, аибашьра шэыхэтазам хэа рахэеи!.. Зқэыңшра насың шкэакэала зшьапы нтазыргылаз уажэшьта схатцахеит хэа ихы иазихэон, игэағынгы иузиахэомызт уара ари аус хазуатэашьом хэа. Аибашьра иалагеижьтеи Емзар Серапион-ица Ар ртэарта ахэағы еиңкааз агэың дахыңхъазалан. Уи деибашьхъан агазмфағы, ибахъан аиааирагы, дақэшэахъан ахьатцрагы.

Муртаз иааигэалашэеит иахъа шарцазза абра ианааиз изыниаз хтыск. Габрушьа, Емзар, Ремзик, иара Муртазгы дрыңны рғынархеит икоу еилыркаарц раңхьатэи ацэахэа

шыказ. Чычыкэа Миха-ица ихкаара интысын, Чыжьман хэа зархэалоз Чагэына-ица иаанда иаваланы илеиуан. Атцх еимыгга иалыпшны игэартейт аанда аханы амѡа ахѡааихутѡо, Цанган иапхэакэа атака апулемиот ыкэыргыланы иштэаз акыртцэа. Адгыл хэйтцжааны икарцахъаз атабиа тѡаа лѡакгы ахылцуан, апсуаа жэылоит хэа икамызт, аѡырпхартагы катцаны ирыман. Ахырѡгэартаѡы итэаз агѡаѡа итапшуан, зны-зынлагы пулемиотла ихысуан. Уи иаѡатэаз акыртѡа ишкэакэаза акы ихарцан, иара убриалоуп дызлагэартазгы. Ѣынѡажэа метра ракара ирзааигэан. Иеицыз аатгылеит. Ирзааигэаны агѡаѡа ахыкэан иааихъан егырт агэипакинтэи Ирадион Какоба, Резои, Цѡумбери Кэйтцниа. Рышѡтахъ игылан рѡызцэагы. Арт зегы пшын тѡумышѡа амина ыршэны Ар ртэарта ианаларыжѡа хэа, убри инакэыршэаны Бесик Квираиа иганахъ ала амцакэа аурышѡѡа, нас артгы ахысракэа ирылаго еибырхэахъан. Аха, изыхъа рзымдыруа, аминакэа зыршэраны иказ ѡыртѡамызт, арахъ иаѡа-иаѡа ашара ааигэахон, ашара адэи икэлар, ари аганахъ итэакэаз рцэааракэа маапшырц залшомызт.

— Ацкэынцэа хавыршѡауеит, иаарласны хгэарымтар калазом, нак агѡаѡахъ инаскѡаит, — ихэеит Муртаз инытцакшэа.

— Мачзак хаапшып, абар, шѡта аминакэа аарышѡтроуп! — ѡааитит Габрушѡагы. Иубартэ икан уигы дыштынчмыз.

— Аминакэа шѡта иаарышѡтыр акэын, хгэартэит акыртцэа!..

Габрушѡагы дхэацымыцуеит, шѡта еибырхэахъаз ажэылар аамта ааигэахоит, арахъ тѡумышѡа ѡыртѡам. Икалазеи, анаѡалбеит!..

Дара рѡыѡаа рыда егырт агѡаѡахъ рыѡтарыпсеит, ихэазаны, асы цѡа. Ашѡтахъ Муртази Габрушѡеи ашара иаѡыз атцх реалакны, алакация махэкэа рытѡытѡѡѡо, асы реылакны ишѡеиуаз, рцэаара гэартѡо, ирытѡытѡѡѡаз амахэкэа ирхылцыз абыжъкэа рлымѡа итасу сеидру, акыртцэа арахъ аггэахэа амца аурышѡтит. Артгы атак катцеит ишыцэгарахаз анырба. Убри инакэырццакны аминакэагы рѡаархеит, ана-ара Ар ртэарта иалаѡаѡа ианалага, ѡадагы-ладагы иааилалеит, аибашѡра иалагеит...

Адгыл гэынкѡуан, асеипштэи ахлымзаах азымычѡаѡа. Уажэы-уажэы нак-аак еишѡтаргыланы иѡыржэоз ахы хѡамтакэа анышѡтаслак, хахэи дгыли еиларѡынтны идэыкэнатцон иаа-

таргьежъаан. Хахәи-мҕыхәи хыхь ихагаланы иаршәуан, нас иаакәыршаны харабҕара икаҕсон. Уи ҕыарак акәмыт, шыаҕацыҕхыаза ана-ара агәызчызхәа иткәацуан, урт ирхылтуаз абыжыкәа ажәуан иалаланы ицон наҕ хараза, иркыдсылон амардара харакыракәа, шәаҕхәара рурашәа. Адгыл тысуан, аонкәа хыҕхыцуан, нырцәи-аарцәи урт аштыбжыкәа злымхә итәсуаз, иазызыршуаз ирызцәырнагон агәтынчымрей, ашәартарей. Ара мацара акәмыт ус иахыҕказ, зехынҕыара амца акымыз, аха абра иаха иалкааны акаамет аҕиара иаҕызшәа ргәи иаанакон ари акәшамыкәша иҕаз ахтыс иазызыршуаз. Арахь аамта кәызгаза иҕшын, уи ццакзомыт, макьаназы наҕгы арахыгы ирзеипшны еилкаак ыҕамыт. Анахыгы арахыгы ирзеипшыз акызатцәык акәын: еилых ҕам-тазакәа ауаа рныртәара, идыршәыз ахызатцәкәа шатара рыздырамыт, изаахаз хәшәи имамыт, иҕстазаара ҕахнатәон. Аха убригы уажәи уазхәыцуа иҕамыт, узызхәыцуаз хәа акгы узеилкаазомыт, еилукаазаргы, ухшыа аҕы назашәа амамыт, ақыртцәагы, игыҕа алацха еипш, аҕсуаа рцәара рызгәатар, ргәатаҕара кылырблауан, аҕсуаагы ргәаҕкәа хытны, ақырт-цәа абри адунеи ианызаауа ршыртә иашытан. Уажәтәи аилашынтраҕы иашас иҕаз, изҕыз айбарцсра акәын, иаиааиз даапшаанза анахыгы-арахыгы ихытцуаз хәа уафытәыа са дузыпшаазомыт.

Абри азеибафара иамаз ҕ-рык, аанкылашәа змамыз азыцәкәырцакәа реипш, хыхь иҕазгы цакә зыҕтазыпсазгы убасҕак еилашынтит, уаҕа иакәзу, уара утәи иакәзу узеихсра узымдыруа. Ар ртәартәҕы иҕаз ақыртцәа рыбжафык, рфызцәа ирыцхраарц акәзу, ус рхы рыхычарц акәзу узеилымкаауа, ари агәааа тыртәааны иаакәымтцакәа еиҕахысуан. Абри аан ақыртцәагы аҕсуаагы еикәҕыртүан, дара-дара ртәкәа бжыла еибапшауан, акы еибырхәон, еибырхәозгы аилкаара уадашын, адгыл итышуазшәа улымхә итәсуан. Ишаҕыз еипш, абраагы иуахауан атәаабыжыкәа, аҕызбыжыкәа, иаа-кәымтцакәа ан дрыцәхауан, абри айбашыра зегь лара ла-кәызшәа изырҕиан, ан жәымтацәҕа.

Хытцра рымазам азфыбжәа реибашыцәа. Раҕхыатәи амшкәа инадыркны еигәылацәоу ҕ-қытак рыжәақәа еибыртан,

иахъеипшыз аус афы еицеишыршон ихақығәғәоз ахьамтареи агәырџеи. Ипхьагылаџцәан еснагъ Васили Жьаниа, Леуа Зазamia, Вадик Дочиа, Омар (Аслан) Акшба. Хаи анухәалак иңых-ңыхза ршыапы иаакәгылон Вадик Лортқиңанизе, Гено Абыхәба, Славик Киласониа, Ыамал Шларба, Игор Трушкин. Зегы ирзеипшыз уск акәын имџаңыргоз, абри аус афы дарбанзаалак исылшом хәа зөыпхьазкуаз иахьатәи аибарпсра далахәзам. Абырг Нури Ыәынңыиа итахаз иңкәыни изғаби ршыа иурц абңьар хьамта дацагылоуп, ақәыпшцәа реипш иаргы аңхьа дгылазар итахуп. Сааңсеит хәа ахааназгы ихи иазихәом. Агәырџа ду имоу инымпшуашәа икәышрафы даанханы, ешара адәы ианыкәло, уи аңсуаа иаарласны аиааира рзаанаго хәа дныхәоит. Ашәиракәа издырзомызт, аха икалаз атагылазаашьа иднатейт иахьатәи арыңхара икоу зхылҗаауа ақыртцәа наунагза ишәины, аринахыс атәым дгыл акәым, иара Анцәа иранеишьаз адгылгы рымпытцаауа, ирыңхәхәны адунеи иалаңсоу ауриақәа реипш, ауафы исахьа рсахьазамкәа, рнапқәа еитыхны ауаа ирыхәо, псымшьтыга җаңак иашьтаны адәы иқәзаарцы. Ари аибарпсрафы ахатцареи агәымшәареи аарпшра иафуп аибашьцәа җөџқәа Роман Қарчаа, Рамзик Муцба, Анзор Ыәынңыиа, Толик Бганба, Толик Борисов, Владимир Ахалаиа ухәа убас азәырџы. Абарт зегы еишьцәакны, атараа рыҗерымаданы, иахьатәи ахтыс иафырхацәаны уажәыгы ақәцара иафуп. Сара ирзыскыз ацәахәақәагы дара рзы ибаҗаны, итоурыхны хара хажәлар ирзынхааит. Ари шыкалаз абасоуп хәа, мышкызны аиаша ааңшуа, хазымдыруа егырт ажәларқәа сара стоурыхқәагы ирыпхьо анцәа ихәааит!..

Аха уаанза...

Ишыкалаз иаргы игәалашәом, Нури Ыәынңыиа аиџаа аган дшаваз иџызцәеи иареи еицәҗалеит. Асы еимгәхәо, иөыпхьакуа уи дырзааигәахеит гәыпџык ақыртцәа, кылхарак реатаны ахысра иахьаҗыз. Аха, рыңхарас икалаз, иара дааины дахьтәаз атың аҗынтәи урт ирықәкны ахысра мариамаызт, арахь еибырхәақәо иахауеит. Рқытаҗы ақыртцәеи дарей еидтәалан, шамахамзар уи абызшәа ззымдыруа дмаңуп. Амилаң дутахымзаргы, ибызшәа удыруазар цәҗазам. Нури Ыәынңыиа

еиликаауан рбызшәа. Уажәы изааигәаны ант еидтәалаз ахы ахырыпсафьоз, ихысцыпхьаза идәыкәыртдоз зегы ацсуа еибашьцәа ранацәа рхазынатра иташәозшәа имақаруан. Нури итахуп рызынтәыкгы ихымта иарганы, ани афьашь бызшәа зтыцуа рыбзкәа хытәцәаны, ирапаны еиқәыжью асы хьшәашәа илацсазар. Ааи, шыри, абра дааганы димазар Вианор Канхәа, мамзарггы Ерик Цыинцәал. Хлацшра змамкәа ицәажәакәо урт абзкәа зегы тхәаны иахькажыыз ддырбарын. Аха игәалашәарафы иааигаз арцарацәа анахь цыара ирццакырццакны, ахы хьамтакәа ыршәны ақыртцәа рылажыра иафын. Иааузымычхаратә урт ирхылцуаз аткәацбыжкәа пжәон анаара. Нури акыраамтагы дахьтәаз дыпшит, иара ишкә хара хтәкәа азәыр днеиуазар хәа, аха досу иалихыз атыпкәа рфынтәи ахысракәа мөапыргон, Нури рааигәа дтәоуп, ацхыраара итахуп хәа уафьтәыфса игәы иаанагомызт. Ақыртцәа рыцәхаракәа ианыркәамтца, Нуриггы урт дрытдамхакәа, ианизымчхәаза, нарыкәфитит: «Ацәхаракәа шәыркәатцны, шәнапкәа шытыхны шәшатахаз хшәырдырыр еиғьуп!..»

— Уарбану абасала хәцәажәара згәағьыз? — ҫаартит дарггы. Афьтракәым, рхымта дадмыргоз, аха уи дахьтәаз ипхьакыртан, ухысны дузаанкыломызт. Нури итып ицсахырц итахын.

— Ацсуаа шәыкәшан шәтаркхьейт, шәаб шәикәчхәрааит, ифәоу хәа шәымбазои?..

— Ацсуа ччаи, иаарласзаны акнахартәфы уқалоит. Абри еилкаа!..

Нури уаха фимтзейт. Ахацшья утакаар, иуфәкаауейт. Иахәац ахәоит хәа, урт ршьа-рда иалафхьоу ргәаанагара рзыпсахуам. Ацәажәара аткыс абра аус кататәын. Иейдмырбакәа изааигәара игылаз атла шәпа ашьапафы дызнейр, ркәыкәыл ыкамкәа ихымта иаиргон. Аха дгәартар алшон. Акәарацча рыбжәан, дхәазо ифьинеихар, дгәартар алшоит, аха фымтзакәа пытк даапшыр, ари дыршыт хәа ргәы иаанаганы наф икәатцыр рылшон. Уи ихы иархәаны иара днаскьон иахыгәацхаз ахыргәгәартәхь. Ишихәыцыз дагыныкәейт. Такәы анаабжыыс, еиқәыжыыз асы кылжаауа, ацәышлампыр еицш ифьинеихейт. Изнапык ала автомат кыин, егы ала асы цуа дыззыпшыз атла ашьапафы днейрц

егыгымкәа дгәартан, ахызатәкәа еишьтаргыланы рҕаадырхеит. Ицахәцахәуа итәарта, нас ишьапкәа шыказ амца наицралеит. Ииулакгы, зынза илгаанза наҕ иеынтаижын, дзызнейуаз атла ашьапакны дааизкәыҕеит. Раҕхьа, иҕалаз изеилымкаазшәа, иеирхатцеит, аха амца ицралаз кьаташьа амамызт, иаха-иаха ахьаа илаеуан. «Иаууеи, сыршыт убама!..» – игәы итихәааит, ихьыз ҕеилашәа даназхәыц. Аха уеизгы, сыҕсаанза шәара шәыхәтаагы шәымазароуп хәа, ааихәыцын, ишицәыхьантазгы, иавтомат игәы инадикылан, ахьаца ашьапы иенавырхәхәашәа инацәа днатхеит. Уи хилгеит хәа ақырқырхәа еибарччоз агмыгкәа уинахыс рыбжы имаҳазеит. Иаргы иавтомат иарма напы инакәыршашәа даахәын, зкәала дныкәеит. Иблахатц аагыежыт, аха игәы аҕәышра иманы ус даапшит. Ара иааигәара анрыла иашьа Вадик Дочиа дшеибашьуаз идыруан, сашьа скажыны дышцацари ааигәахәт. Егыртгы иашьцәа ракәын, аха уцәа иаду ухарҕ иаха иузааигәоуп рхәоит ажәапканы. Нури дкажыны ишымчоз аҕарагы идыруан. Макьана аибашьра еилымгацызт, кәытцшәа змам асоуреипш ажәван лагон, адгьыл гәынкьуан, жәванахь ихалаз амра абри зегьы гәанатон. Арахь ихы ҕарханы дазпшуазар акәхарын анцәагы.

Катата Ыынцьал дызхылапшуаз агәыц иалаз: Дима Векәуа, Рома Ыынцьал, Мераб Ыынцьал, Бесалтан Сангәлиа, Резо Кәытцниа, Тьма Кәытцниа, аишьцәа Дави Виталии Кәытцниаа анаара ахи-атыхәеи иакәшеит. Ақыртцәа ари аганахь еибашьуаз ршьамхы рҕаадыргахьан. Аха рцамтазы гәгәала ахысракәа мҕапыргеит. Хыхьынтәи Ар ртәарта атыхәахь иҕаз ракәхарын, ихарангы игылаз, иҕсаҕьаны идәыкәыртцаз ахызатәкәа руак Ыумбер Ыычыкәа-иҕа ишьтахь иналалеит. Иара усқан тҕака италаны иҕыз ақыртцәа рылахысра даҕын. Бзиарас иҕалаз, ихысыз дхаран аҕнытә, АКМ ахы иматәакәа ирылҕьаны ижыы иахьналалаз, дрыцханашьазшәа, уаха имык-шазакәа аҕааннакылан, арахь иалыхәхәо иаапшуан. Аибашьцәа ирышьтагыланы аматц зуаз амедехәшьа Земфира Хакыбеи-иҕха Кәытцниа уи ҕьабаа лнамырбакәа икны даахан, арахь иаллыршәеит. Ахәра ахьыҕаз аиод ақәтәаны, астрептоцид ақәыпсаны ифалхәеит.

Уи аамтазы Ар ртэарта акэшамякэша ага далырцан, наф атыхэахь инхаз агэыпкэа хысракэак мѡапыргон. Аха егы аганахь Ешаа ркыпкта атцакеи азышьтреи аганкэа рѣи еиѣахысуан, айбашыракэа цон. Габрушыа иѡызцэеи иарей еимданы игэартейт Капто иѡны цакатей айхагылаѣи ақыртцэа ирцэынхаз аѣапханы. Агранат зыршэуа абѣыаркэа ѡбей автоматки рыцэган агацэа. Ар рпызацэа еикэышахатханы урт абѣыаркэа аанызкылашаз айбашыцэа ирзыршейт.

Габрушыа ихала иѡу збоит хэа адэахыы дындэылтцит. Уи дышьтапшуа дындэылтцит Карло Петиа-ипагыы. Асы пуа аѡны ашьтахька ишнейуаз, рыткаа аанда нырца, ажци амѣи зхапаз атла даавтын, амѡахэаста иалдаз ала дааиуан еибашыѡык. Габрушыагы иѣи ртынчны уи днечиылейт. Аха ашьтахь, иааиуаз данаатгыла, Габрушыа ѣааитит:

— Узустада?

Атак амцхэрас абардра атцака игылаз автомат днатцхейт. Апхыа игылаз Габрушыа шытахыла асы днылахайт. Пшь-хык икэшэейт, ишыапкэа рыѡбагы хэын, ишьтахь игылаз Карлогыы имахэар иаахейт. Аха уи дгылан макыаназы. Гэгэала дышхэызгыы, Габрушыа автомат ишыапкэа ирыбжыакны инацэа днакэыгэгэейт. Аѡны аѡныткэа иѡнатэаз акгы рахазомызт. Ақыртуа днечицан, атла иенавакны алимонка иршэйт. Карло дышгылаз аниба, — «Уекажь, уиа!» — хэа дитцахэхэейт. Алимонка пжэейт х-метрак инарцэыхараны. Уи ахыпѣыха Габрушыа ишыацэкьыс ду инабыжькэейт, уаха пхаста канамтцейт, аха ибызбызуа амца ацран ихэракэа. Убри ашьтахьѡуп ахысбыжькэа раханы аѡны иѡназ андэылтцыз. Славик Дуда-ипа Кэытцниа алимонка иршэйт ақыртуа атла дахьаватэаз шыказ. Уи аныпжэа ашьтахьгыы афэкэахэа ахызатэкэа дэыкэыртцейт уи аган ахь еишьтаргыланы. Габрушыа ишыапы ѣархэейт телла. Ашыа илцуан гэгэала. Иаргыа шыапы ауатэа иакэшэаз ахы икатара иалкэейт. Одеалак рыцшаан, днылархэан, дрыманы рѣынархейт.

* * *

Ақыртцэа иаха-иаха ирыкэыгэгэон апсуаа хыхьынтей икартцоз агэыдцаракэа. Псеивгарак хаундаз хэа цакэа ахылагыара италаны, азышьтра хэычы кэаратцо зымѡа илгаз ахыкэ

ишаваз, хыхьчартак хзыпшаауазар хэа, абри ирзыкалаз акаамет алтра ртахны инапшаапшуан. Аха рапхьака иахыкэшахьаз, мраташэарахь ала Габрушья Кэытцниа игэыпци азфыбжыаа реибашьцэеи идэыкэырцоз ахымцакэеи агранат ахкэеи ирылтэрааны, азэык-фыцьяк рыпсы ганы, ладака рхы шхаз агэааа италаны ршьамхы реадыргазтгы, иаанхаз усала уахь ацара шшэартаз ангэарта, усгы цсроуп икоу хэа реаанырыкылан, азгыра иафагылазшэа, аапхья рышьтахька имшақеланы ахысрақэа дырфыцит. Ахысрақэа анаххэа, уи убаскак аеаргэгеит, анафалбеит, икалазеи, ирызтада апсуаа арыскафык аибашьцэа хэа, игэамцхамцуа, ицэхауа, абри еипш ахлымзаах итазыргылаз ранацэеи рабацэеи рхэы рыто, хыла асы реатаны апкаа-апкаахэа рнацэақэа зцакыз равтоматқэа рытцхара иафын.

Мрагыларахьтэи аган ахь еибашькэоз Кэакэаа ргэыпкэеи егырт азфыбжыаа рыцкэынцэеи, Бесик Квираиа икэшамыкэша игылақээз аибашьцэа дрыланы, акакэахэа агэаахь иавтомат ахы рханы ахысрақэа дырфын Инда Иликэа-ипа Кэытцниа. Аибашьра далашыфкхьан, игэаг тысны ага инапатцака иказ арт атыпкэа, адгьылкэа иара изы игэакхьан, иаб инхарта, цфынцф фны иазааигэазаны игылан, уи Ар ртэарта мраташэарахьтэи аган ахь иказ Афыцаа рхаблахь акэын. Цоуп, иара рацэак цуамызт иаб инхара дафытны, Набжьюу ахаблафы фыц адгьыл нкыланы дынхеижьтэи, аха зегьакакэын ихэычра шықэсқэа арт атыпкэа ирыдхэалан, уи агэыбылра хаштшья имамызт, ипсы танатгы ихдыррафы иаанхоит. Абартқэа зегы уажэы инейтцыхны рызхэыцха аамта имамызт, иапхьяка шыаацыпхьаза апынгылақэа цэыртцуеит, ақыртцэа агэааа реатаны ицеит хэа ишыпшыз, аапхья реаанырыкылан, равтоматқэа рдынца икылкэоз амцақэа аадака рхы дырхан, ахызатцэка цэа рымамкэа, анышэ кылтэа итыппны ицхарц зэаазхаз ашхырцэагь ссақэа реипш афывсывхэа, аибашьфы дгэартазшэа, ихыкны икшон, иапхья ишьтасуан, атса ртэаны уи иацрыкэкэо ацэыкэбарқэа азы хьшэашэа ианзаапсало абжыы иахылцуа аمانы. Ашэартара икалаз азхэыцха иоуаанза, ижэахыр шыказ, ашхам змаз уи ашхырцэагь ицхазшэа, ицэа-ижыы аабызбызит. Азнаказы игэы дажыаз цыишьеит, аха иаразнак уиашьтахь изыбжаз

имкыазшәа аниба, еиликааит ихыыз. «Сыршыит, убама, алақәа!..» — ихәеит гәаныла, деихеит дгәынқыуа, аха избжак икәыпсааны, дымчыданы данаанха, инацәа зцакыз иавтоматгыы ахысра иаакәытцын, ихы хьамтәза ианыкала, иааикәлашьцеит.

Икалаз гәазтәз ифызцәа ааихаххит.

— Дыршыыма? — дцааит азәы.

— Мап, ицсы цоуп, аха гәгәала дыхәны дыкоуп! — ихәеит дгәазтәз аибашьы.

— Абаакәа, ацхыраара итәтәуп иаарласны!..

Инда ацхыз далазшәа акы еидихәыцлон. Абри аминутәзы, аибашьра мца иалагылаз ифызцәа-иашьцәа ааины иапхьа игылазшәа ибо далагеит: Квираиа Бесик иапхьака цьара дтәаны дхысуазшәа ибоит. Ахы шиаахаз гәатаны, иапхьака рхылпақәа рхыхны шыоуки цшуазшәа дрыхәапшуеит. Абар, лабҕаба идгылазшәа ибоит аибашьра иазрыжәхьаз иашьцәа бзиақәа: Адгәыр Виктор-ица, Анзор Родик-ица, Дима Дуда-ица, Славик Дуда-ица, Габрушья Зыкәыр-ица, Дамеи Данел-ица, Руслан Габрушья-ица, Рамзик Сергеи-ица, Тенгиз Вова-ица Кәытцниаа, иара убасгыы: Гәырам Минаиа, Нури Гәынцьиа, Рауль Муцба, Валериан Хараниа ухәа убас егыртгыы. Абарт дышрызхәыцуаз, ацәа даалтцызшәа, деиханы дгыларц ақәикит.

Нас иаахәыызшәа ибахит ари адгьыл. Пытрак ашьтахь уи атып афы иаатгыланы еикәтәазшәа аниба, ибла иаахгылт иан Нәтела, иаб Иликәа, иашьцәа Гәырам, Славик, иара убасгыы ихы-ихшара. Ицхәыс Абрыскыылпха Валина Цьамал-ицхаи иареи еимоуижьтеи ашықәс рацәа цуам. Уи иатәалшьеит цкәынаки зҕабки. Азҕаб Альбина лыхьзуп, ацкәын — Алиас. Уртгыы икалаз раханы иааины, ихагыланы изыпшуазшәа ибоит. Аха пытрак ашьтахь зегь ицәеилататеит, ибла иташәоз хәыцы-хәыцла рцәаара ицәызуа ианалага, гәарапара ицәеимпызшәа иахьца-иахьааиз имбеит, иаргыы ацхыз далазшәа, икалаз зегь ихаштын, игәы ақәышра шимазгыы, дызмаз азеибафара дыршәны кәарак дықәнажьызшәа ибеит...

Аиохаа аталарта аганқәа зегьы рыцкьо иааиуан ҳаибашьцәа. Уажәыгы ақаабыжьқәа улымха итәсуан, уажәыгы адыжәсыжә-хәа иахьцәытәсуаз иткәацуан ахы хьамтәқәа. Инашьтарххны

абри аилашынтра җаңхъа иналышуан ағызбыжықәеи агәынқъ-
рақәеи. Аибашьцәа уаха нарылымшо иаапсаны иқан, аҗстаажә
агәғыгъ иеамырго абри атеатр далапшуан.

Наарак ағы уаха нарылымшо игъазкны инатәеит Толик
Бганбеи Астамыр Кәытцниен. Толик, ишшәасхәахьоу еипш,
инапқәа җазоуп, Ерик Цыынцәал иҗны аргылара дшағыз ауп
аибашьра ишалагаз. Иара Очамчыра дынхон, ахадзышыцылахъаз
ламысаа рхаблағы инхоз зегъы дрышыцылахъан акнытә, абра
даангылан, еиҗыркааз агәып ағы азәыс хәа дрылагылан. Урт
иаамҗапыргоз ажәыларақәеи аибашьрақәеи иаргы дрылахъын.

Астамыр Кәытцниа макъана дкәыпшзан, абцъари умыркыргы
ауан, аха иара иламысмызт шыоук еибашьуа ганха дтәар. Иаб
Алион оумакгы цуамызт инарцәымҗа дықәлеиҗьтәи, имаз
ачымазара антцыра инамтәит акәымзар, макъаназы иабаихәтаз
ацсра. Иан Галиа шытрала җаниапқан, Очамчыратәын. Алион
ианхәеи иабхәеи мал дуззак иахатәамызт, аха ауаа шынхоз
еипш даргы нхон, рашта унталар, рчеицыка удымгалакәа ус
уоурыжыуамызт. Алион сицны саргы убарт рашта җанагалахъан.

Аибашьра ианалага ахаблағы арҗарцәа апартизанта гәып-
қәа анеиҗыркаауаз Астамыргы урт дырхыпхъазалан. Арткәац-
гақәа рыпшаауан, амҗақәа цтәаны уахынла-еынла ицапшыон,
иаадырпшуан агәымшәарақәа. Иаб иашьа ипацәа Виталии
Дави еснагъ дрывагылан, урт рыҗны ашықәс ғыц ашьтахъ
ахырғәғәарта аиҗкаара иағын, ахырғәғәарта Кәышә Цыопуа
иҗнағыгы иқан, аха уахынтәи Витали иаб иашьа Цычыкәа
Таииа-ипа Кәытцниа иҗнашка аагара ргәы итан. Ажәакала, ари
ахәы икәынхоз бырги җари абра еизаны икарташаз аусқәа
ирылацәажәон, дкәыпшзаргы, илшаратәы рбозар, агәып
ахыпхъазара далартон.

Астамыри Толики еибадыруан. Икалап урт реибадырра
Очамчыра иадхәалазаргы. Толик Бганба Очамчыратәын,
Астамыр иандуи иабдуи уа инхон, арцыс лассы-лассы дцалон
ианшыцәа рахъ.

Амца шыра иалтны ашыцәеггы асы инылатәеит. Ахьта
шыказгы, ианааибартәа ахылҗапсылҗа рхылкьон. Икараха
иқан, иаапсаны. Рытака еилачыран, ана-ара акәыкәымдрақәа

ирылыхәхәон ахәажәи абжьынтц махәкәеи. Ирыцхны еикәа-
глан атцлақәа, цъара-цъара икынхалан икақәаз ас ҟытхәқәа
ахшыын акәымзар, атцлақәа рымахәқәа ирықәыз аидара хьам-
тақәа карыцсахьан. Цака амахә ҟақәа иҟытцәтәаны икаҟсази
абыгькәа икаҟсаны илеизи итатаза унылагылон, абри аан
амахә ҟақәа асы шрықәжьызгы, иуцаҟытцәтәа ицон. Ҟадантәи
арахь италаны, уажә аибашьцәа ахьтәаз аҟыцқәа ааныжьны, аҟа
дыцхарсны цака ахшыра дҟартцахьан.

— Асцәкәа икоуп хәа сыкамызт аибашьра! — ицъашьо
даацәажәеит Астамыр. — Цоуп, харантәи салацшхьан аҟаратәи
аибашьрақәа, аха иахьеицш схәтә абцар аанкыланы абас
смеибашьыцызт.

— Сара сеицш икоу иоуп аибашьра зыхәтоу, уара умачуп, —
иҳәеит Толик. — Аха икоутдарызеи, хәцсадгьыл еиқәырхәтәуп!
— атыхәтәантәи ажәа днақәыгәгәеит.

Абригы иҳәеит, нахьхьи рҟацхьа ишьтаз аилачыра аҟынтәи
идыршәыз алимонка рҟацхьатцәкәа иткәацит. Рҟыцъегьы
шьтахька иаршәит аграната ицжәаз. Астамыр Кәытцниа ажәакгы
изымхәеит, иxy-иҟы иадцыххаалеит иткәацыз, иара убратцәкәа
дынхьадышьшыит. Егы, Толик, даагызыгызит, аха агыларә илшо
дыкамызт. Уи ицсахәага ҟан. Рааигәа иказ аибашьцәа иаразнакы
иаархаххит. Наҟ цакагы аҟәкәахәа иааилартцеит, зеытцәахны
итәаз ақыртцәа рыцсымҟазы ицханы аҟсра иаҟылеит.

Иҟахазгы иҳәызгы аашьҟырхын, хыхь инхаргалеит.

Бесик Квираиа аҟагылазаашьа данахәацш ибеит агәаҟара
зычәтазыцсәз ус аламалагы ихьатцны, рхырҟәгәартәқәа ныжь-
ны ишымцоз. Наҟ Ар ртәартә казыжьызгы рыбжаҟык урт
рычымардан, иахьынзарылшоз ақәҟара иаҟын, иаармарианы
рычыртарц иақәшахәтмызт. Цасатәи аибашьрақәа имҟаҟыр-
гахьаз аҟышәа рнаҟахьан, ақыртцәа знык ирҟагылаз амцқәа
рызымкылакәа шьтахька ианыҟрыс аангылашья каломызт. Ара
ус икамлиит: икалап, рацияла икартаз адырраҟы ирархәазар
иаарласны ацхыраара шрыртоз. Уи ацхыраара иазыҟшыз арахь
идәықәлаанза арт иааныркылар акәын есминут ирықәыгә-
гәоз ахьамҟара.

Ацсуаа рхы иақәгәыгуан, рышьтахька игыламызт дара
рыҟсы дзыршьшаз даҟа мчык, даҟа цхыраарак. Абар уажәшьта

акымзарак узеилкаауамызт, иахьатыпзамыз даеацъара унанагар алшон. Иара айѡхаа ахыкэггы уашешъыраны икан. Цакантэи уаапшны ихыкэгылаз дгэоутон. Атла рбыгкэа капсахъан, асы иаузггы мацк ианпсаси, амахэкэа ирылбганы еытха-еытханы цака илеихъан. Ажэакала, атла ршьапкэа урыхъон акэымзар, харантэила, еилачырак уапхъа ишьтамзар, угэазымтоз хэа еггыкамызт.

Бесик рапхъа дгыланы дышнеиуаз, ииулакггы уи ацъ ашьапы дазааигэахеит. Иааигэасигэа уаѡ дыкамызт, амала, иапхъака инахараны цэажэашъыбжыкэак илимха интасит, аха ирхэоз еиликааратэи дыкамызт. Арахъ агэаѡахъ уажэыггы амцакэа ыткьон, уажэыггы еигэыдыртон нак-аак, ишапыз еипш, абарткэа раан ацэхаракэа агрыжъуамызт. Нахъхы игоз ацэажэашъыбжыкэа иаха-иаха арахъ иааскьозшэа иахауан. Иаарласны итып импсахыр дгэартар алшон, ацъ ашьапы дахъ-чап хэа ахыгэахэуаз атып ашка днеитапеит. Убри аамтазы ишьтахъка агэаѡарахъынтэи шыоук хысит. Икалап ари ацъ ашьапахы харантэи иаапшуазтггы. Ахкэа еишьтагыланы ишааиуаз ишьтахъала иналапкеит, нак иапхъакалаггы хыс-быжыкэак геит. Имахэарггы бызбызуа иааицрахеит.

Иаразнак адунеи еакала иаакалазшэа иаахэит. Бесик итахуп ихдырраѡы дкылсыр, аха мчык ижеланы ииуа-иихэо дакэнаршэом. Еиликаазар акэхап мчимхарак дшақэшэаз, ацхыраара дахэоит, аха арахъ иѡы изеихыхуам, ибз ихэла-хазшэа, аамта цацыпхъаза мчы гэгэак дѡанахэон, ихы дзақэым-гэыгуа дымчыданы даакэхеит. Улымха тызхуа ахысбыжыкэеи аткэацбыжыкэеи ицэхыхараны игозшэа иахауан, ари аибашъра дызлахэыз дапыртны хара-хара днаскъаны дацэцазшэа игэи иабон. «Исыхъзеи, икалазеи? — ажэѡан хэашъ датцапшыр итахуп, ахэлара иалагазшэа алашьцара далтырц иеазикуеит, аха ѡапхъа ихы дызѡахом, иаха-иаха уи хьамтахоит. — Сыршьыма?.. Хымѡасума сызшьыз?.. Сгэартама хэагэа?.. — даагызит, даагынқыит. Шака итахузеи дѡагыланы, урт алемсаа идырбаны, рыгэкэа кылблааны ишьтеитарц. — Иабаци сыуаажэлар, дабакоу Вианор?» — игэи ақэышраѡ дааиуа далагеит пытрак ашьтахъ. Ани ицэхыхараны игоз абыжыкэаггы

шьта иаха еиликааратә изааигәахара иафын. Абар, илымха итәсуеит зны ицәыхарахо, нас изааигәахо урт абыжькәа.

— Бесик дабакоу, уара? — азә җитүеит.

— Ибжы саҳазом. Дабацарыз?

— Җажәа шыаҗа даҳцәыхараны дгылан. Дабацарыз?

— Цака дталазар?

— Цака дышцаталоз, ҳархыкәшаны агәаҗа атдыхәахь рымҗа җаҳцәо еибаҳхәахьан!..

Ак еибыхәо арахь инатрысит шыоуки. Иаарласзаны уи иаҳаит урт рыбжы.

— Аа, уара, ара дахышьту, җәацара имазам.

— Ахы икәшәазар җалап.

Аибашьцәа неитәпаны иааихаххит. Даадыртысын, даархәны ихы шышьтырхит.

— Бесик, уааңши, Бесик, иухъзеи?..

Алашара зцәызуаз уи иблакәа аахитит.

— Шәымшәан! — ихәеит, иааиз аибашьцәа даарылаңшын.

— Акымзарак смыхъзеит. Хык саахазар егьюурым, ахатца дзиуа ахатцаразыноуп! — даарылаңшит ихагылаз арҗарацәа.

Ара иҗан хъзи-ңшеи згымыз иҗызцәа: Вианор Канхәа, Васили Жәания, Вадик Лортҗиҗанизе, Толик Борисов, Капто Кәйтҗниа, Ерик Җыңҗәл.

Бесик ихагылаз рахь дынхәхәын, аарла даацәажәеит:

— Автомат иску, зегь рааста ихәихәбу Гено Абыхәба ишәт. Снапы амацәаз иахоу Вианор Канхәа итәуп!..

Иубартә иҗан уи иаарласны дшыңсуаз. Даашьтырхын, егьырт ирыхъяз арҗарцәа рыцырхырааны, амца шыра далганы, наххыи иаха иахъеизаз Борис Сармедиа иҗны ианазааигәаха, иңсы ааихшәеит. Асаат хҗа җалахьан. Арҗарацәа даашьтырхын, аҗнаҗы днаганы ддырееит. Рхы рыкәәҗны, ацәажәаратҗкәа рзыгәаҗзомызт. Изаҳаз еигәныҗны итрысит. Аибашьра аих-сыҗра иафын...

Ари ажәылара аҗак ду шамазгы, иреиҗыиз ңшьҗык ҳаибашьцәа аҗа ихымта иагеит: Бесик Квираиа, Иура Аңшыцба, Иликәа Җәыңҗба, Астамыр Кәйтҗниа. Ғәғәала ахәрақәа роуит: Габрушәа Кәйтҗниа, Толик Бганба, Нури Ғәынҗиа. Егьыс

иҕааҕаачаҕааҕааз ршыапы иҕагылан. Арт зеггы алгатэын, ахэра зауз Тҕаарчалҕа идэықатдэтын, иҕахаз иахьыртыпыз афнатақаа рахь идэықатданы имфатгэтын.

Нури Ғаынҕыа акраамта дрызгэамтазеит дыхэны дшышь-таз. Ихабарк анырымбаза, Вадик Дочиа, дызлеибашьуаз ам-фақаа тцааны дышнеиуаз, агэаҕра иафыз днеихагылеит. Нас ифызцаа рықәфитын, урт еигэныфны ахэы дхаргалеит хыхь. Габрушьа Кэытцниа акыраамта асы дықәырхэазаны дыргон, аха ус дырзымгошэа анырба, арцарацаа агэҕақаа рнапқаа еифаршэны, интгыла-аатгыло дрыманы инеиуан. Амфан иар-хэеит Бесик Квираиа дыхэны дшыҕаз. Ускан уи дымпсзацызт, иаргыы Кэакэаа рхэала дрыманы ицахьан, настэи иҕалаз ажэабжь рыздырзомызт уи ихьыз хэа адырра аазгаз. Иара убас апсцаагы асакасақаа рзыҕатцаны, ирыманы амфа иқэлахьан. Ар ргырак иҕахази ихэны иҕази ирыманы иандэықэла, аибашьра иафагылоз рхыпхьазара ланарҕэит. Иара убри аамтазы апсаатэ фабрика шыҕаз атанкқаа ғаынқуа ахысрақаа ирылагахьан, ақыртцаа Ар ртэартахь иаарышьтит амч ҕыц. Абартқаа зеггы ианрыхэапш, иаанхоз ирызнымкыларашэа азгэартэит арахь ахалара иафыз амч, цфа змазамыз аруааи урт ртехникеи оумажэ ҕатцо хыхь ахалараз амфа иқэлахьан. Ирыхьыз чханы апсуаа ахьатра иафын.

Габрушьа дрыманы ғаыпфык Катата ифны ихалеит. Ахэ абартцафы даннарга, Земфира дихагьежьяауа уи фатхьа ихэра гэалтеит. Иеиқаа аапдыртлазар, ашьаршэы ҕытха-ҕытханы ишыҕаз рбеит. Уи ашьаршэы итацэахны иаман афырхатца иқәшээз ахы, уаха аҕазымҕьякэа, иҕанатцашаз ҕатцаны иҕатара иахьналҕьаз уа иаанхан, ашьаршэы аныҕанатца иалахан, уажэ иеиқаа андыршэшэа ахьарахэа инкашэеит. Земфира ахы аашь-тылхын, хамтас илтозшэа, ахэ инеилыркиит. «Итабуп» хэа ажэа ахиҕааит Габрушьагы.

Уи а-БМП дтатцаны аерманцаа рымфаду афы данкылырга, егырт ахэцаагы абра иаарган, ирзыпшын. Абра дрыманы иааит Бесик Квираиагы. Бесик иаб Борисгы адырра иртахьан, ара дықан. Нас Цоча Цекэ-иҕа Кэытцниа Кэтолҕа адырра ҕаитцан, Зурик Санзаа дзыкэтээз амашьына иазыпшын. Уахь инеит наҕ иргараны иҕаз ахэцаеи апсцаеи рыманы. Дук мыртыкэа, иззыпшыз амашьына анааи, ирыманы Тҕаарчалҕа амфа иқэлеит.

Нахьхы Ар ртээрта ихалаз ақыртцаа, аиааира згаз реицш, аҕәкәахәа еилатаны автоматла ахысрақәа ирылагахьан. Уи ахәафы ихалаз атанк дукәа ҳақыпсықыуа, уажәыгы ацсуаа реиланхартақәа идырбаны ахы хьамтақәа аларыжьюан. Ахы хьамтақәа аларыжьюан Кәакәаа рынхартақәа рәгы. Уи иа-хылтуаз атқыарабыжықәа еихсыгырак амазамызт.

Аибашьцаа рыда ақыта уаф дахзам. Ауаа ахьеиланхо уаф данахымла ацстазаара ҕыцаазшәа угәы иунаҕоит. Уи цсызшәа еикәышышы иахыыкоу салапшуеит. Уажәы-уажәы угәатца кылнатцәартә иткьоит автоматқәеи абзырбзанқәеи. Ө-мчык еиҕагылоуп. Ө-мчык еинышөом. Иахзаанагарызеи уатцәтәи амш? Абри сазхәыцлоит есымша. Аибашьра макьана еикәтәарц иказам. Очамчыра араион зегы тынчразам. Ажәлар ргәы цтәеит, ажәлар уаха рылам. Аха иразтаауада урт? Автомат аҕы утапшуанатцы аиаша ыказам.

Иҕыхаз амш хәыцы-хәыцла ицкьахо, амра жәәангәахы ихалацыпхьаза иахақаз ашьал шәшы ахытны аҕарыцкьон. Аха макьаназы уи ацхара азаагомызт, иҕыхьшәашәаза икәсуаз ацша тынч уцәа-ужы иналапкон. Уаха хымпада атц тәахоит. Ацаара иаҕуп. Ахәлара ааигәахо ианалага мацзак иаатынчрахеит. Аха уи зегь аамталоуп. Икоузеи ажәабжыс? Икарцазеи ажәылар мөапызгаз Акәа, Атарә?

Иахьа Қырса ныхәоуп. Сәадахы инхо Рауль иахь схалоит. Ихалшоз ала фатәы-жәтәқәак еидаагалеит. Ө-шьаҕак дахзааигәаны ага дыштәоугы, уи аныхәа ҳапыларацы ҳахасабуп. Сара сцан, сымардараҕы адгьыл итатцаны исымаз схәпшыа хәычык хсыртлеит. Еирызк азна сыманы саанза Рауль афатә ирхиахьан. Хнатәеит нак-аак ҳаиҕапшуа. Ацшәма дөагыланы иахьа Ацсынра зтагылоу атәы далацәажәоит, ихәцәцаз, ага ихымта иагаз хфырхацәа игәалаиршәоит, игәалаиршәоит ихәцәцахьоу зегы. Саргы сәагыланы уи иихәаз еитасхәоит. Саатбжак акара цахьан еицш, Рауль иаб иашьа ица Цьон Кәытцниа дкыпцаха дааәналоит.

— Бесик Квираиа дтахеит!.. — ихәоит уи аарла.

— Ишца, уара?!.. — иахзымбатәбарахоит.

— Кәакәаа рхәы, Ар ртээрта аибашьра ду мөацысит!.. — ихәоит иара. — Итахеит Иура Ацшыцба, Иликәа Цәыцба, Астамыр Кәытцниа... — еикәипхьазоит иршызи ирхәқәази

харцарацәа. Ихы-иҕы ҕаңшыза, деицрашәаны дыҕан. Илахь аҕбаҕара баазаза аңхзы алтны ицон. Ихылца ааихыхны аматәакнахартә инхишыит. Нас уи дантәа ашытахь, тынч иахзеитеиҳәоит иахьатәи амш иахзаанагаз алтшәақәеи агәыр-
қәқәеи. Пытраамтак ҕахтзом, хаикәышышыы хтәоуп наҕ-
ааҕ хаиҕаңшуа. Ахтыс иҕалази ахтынҕбақәеи хдыршанхан,
иаххәара хҕашәомызт.

Бесик Квираиа итаҳара хьаа ғәҕәан. Атағылазаашьа еилыхха еилзыргоз иара иеипш ар рҕыза дмачын. Абри хьааргон зегьы. Дхацәцеит ауаф ҕәыш, ахшыф змаз, зыҕсадгьыл азы зхы иаеиғзоз Аңсны атҕеи хазына. Наҕ-наҕ, аибашьра анеилгалак, ихафсхьоу ахтыскәа еиҕарызхәыцны ашәыкә дукәа шырыуа агәра ганы сыҕоуп. Аамта ахьсымам азы уи изыскуа ацәахәқәа ахьмачу сацәыпхашьоит.

Хәычы-хәычла ара рееидыркылоит хаибашьцәа. Ахәыл-
пазы Набжьоу ахабла шыҕоу атанкқәа рыбжьы гон, иахьықә-
гьежьаауаз, аихатәы барбалқәа зықәныкәоз аҕҕахәа ирхылт-
уаз аштыбжь хлымхақәа иртасуан. Ажәылара рҕазыҕартцома
хәа агәаанарақәа зауз ҕалақәеит. Ижәыларгы, харцарацәа,
иааңсаха иҕазаргы, ирҕыларатәы иҕоуп.

Еизаз аибашьцәа акыраамта еилдыргон ажәылара иалнар-
шаз, иабзоурахаз. Инамәатәны иазгәартон иҕартаз аҕжьрақәа,
абри аан рыгәқәа пнажәон, ақыртцәа зегьы таҕәаҕәаны,
инагзаны иахьрылымшаз урт ахыргәгәартәқәа раанкылара.

Иахьатәи Ҙырсә ныхәа шыаартәыратә ныхәахеит атараа
хзы. Ари амш ахааназгы хаштра арымтароуп хашьтахь
еицагылараны иҕоу абицарақәа.

Ианвар 8, 1993

Ауафытәыфса еснағ игәы азыбылуеит дахьыз, дахьаазаз,
ишыапы ахьықәиргылаз адгьыл. Аибашьра иқәнацаз хауаа-
жәлар рынхартә тыпқәа ныжьны инаскьеит, аха гәыла-псыла
уи иазааигәоуп, уаха инышталаны ицәаргы урт атыпқәа
иреипхызуеит, ҕынла адәы ианықәугы уи иазхәыцуеит,
игәынқьуеит, ицәабоит, аха мчыс ирымоузеи. Имариа усума
уцәбаа рацәа зду, уцстазаара зегь зыдхәалоу уцьынць уара

иутәымызшәа уапырцны ахара уангылалак. Зеггы иреицәоуп, абаскак уцабаакәа здыз, атәым уафы даакылсны, амца кьоукьад нажәцаны ишиблыз ануахалак.

Аамтала ихьатцны иказ ҳаруаа ртып ахь ианыгьежь, хәычы-хәычла, икылпш-кылзырџуа зынхара тыпқәа рахь икоу аилкааразы ицақәаз ыкоуп. Хәарада, хадара кәзцоз ар рцы-зацәа иразцааны. Убарт рхыпхьазарафы икан Кәышә Котик-ица Ашәбеи Олег Елызбар-ица Енуқизеи. Урт шаанза амџа иқәлеит рпысы злаз Чанааи Адлеиааи реиланхартақәа рышка.

Тоурыхла ари ахабла ахьз иашатцәкьа сара исзышьақә-мыргылеит. Ажәытәза ари атып акәшамыкәша инхоз а-Чанбақәа ракәын. Самсон ду иаб Кәагә дызланхоз ахабла. Анкьаза Чачаа рахтынра ахыкәз Кәыдрыхыкәггы ара иатцанакуан. Уи цытк иацәыхароуп ҳа хзыхцәажәо анхарта тыпқәа. Ашьтахь ари аган ахь нхара иааит Ахәаа, Бигәаа, Адлеиаа. Урт рапхьаггы ара ирцынцын Гоцьюаа. Инхоит, иара убас, Цынцәлааа. Инеизакны ахабла иахьзузеи хәа адырцәа уразцаар, атак ақатара рзымариазам. Ари атып афы инхо Пата Чанба агәаанагара имоуп Ламыс ихабла ахьзын хәа. Аха убриггы макьана ирыдрымкылацт. Абартқәа ирыхкьаны са сөымтафы акырцәара иуцылоит «Адлеиаа рхабла», «Чанаа рхабла», мамзарггы «Адлеиааи Чанааи реиланхарта» хәа ахабла ахьз.

Кәышә Ашәба изласеихәаз ала, айбашьцәа ртып ахь ихынхәны ишааиз еицш, рапхьаза ари ахаблахь атагылазаашьа зеицшраз аилкааразы, Едик Жьаниа напхгара зицоз џажәащык рақара айбашьцәа ицны цшыхәра хәа, инрыжьыз ахабла иаз-цеит. Ашынтәраан Ерик Цынцәал Пушка Допуеи Тутка Чочуеи ицны игәартәит анхарта тыпқәа. Уажәы џыцәа ракәын еицыз: Кәышәи Олеги. Рапхьатәи икын автомат, еггы ус дицын.

Кәышә иаб Котик анхаџ бзиа хәа ззырхәоз хатцан. Уи аррантә дшыхынхәыз еицш атаацәара даланагалт, пхәысс дааигеит усқан Ақара ақытан Кәакәаа рхабла иаланхоз Смиал Габелиа иахәшьа Емма. Атаацәа уаарыцашьыцратә ифеиет, 1958 шықә-са рзы диит аихабы Кәышә, нас Гарик, Цьулета, Мадона, Рауль, Анжела. Фык ахшара. Апсуаа рзы ари ҫырпшыгоуп. Иахьатәи аамтазы Рауль захьзу нақ Гәымстәтәи афронт афы абцар кны

аға диғағылоуп. Далахәуп агәың «Шьаратын». Гарик захьзу абцар икым, аха, ақытауаа зегы ишықартцо еипш, ар ацхыраара ритоит.

Кәышә дрылахәын Аҫара ақытан ицоз аибашьрақәа зегы. Абцар аникымызгы ианикызгы.

Хқыҫа иаланхо аишьцәа Алексееи Ринели Латариаа, Лиалиеи Костиеи Кәыцниаа реипш, Славик Бигәаа аус иуан Акәатәи аеропорт ағы. Аибашьра ианалагоз аены аеропорт ағы Москваа ипыруаз ареис айбыҫара ишағыз Славик Бигәаа днеины иеихәеит аибашьра ишалагаз.

— Ишҫа, уара, иҫабыргну?!

— Ааи!

— Иҫаҫдарызеи?

— Аеропорт ныжыны Аҫараҫа хцароуп. Уаала арахь, Гено Тодуа хайбаанза. Уи анкыа хайтахызшәа акы ихәақәон, аха игәы ашхам ҫаҫахны иахьатәи амш дазыҫшын.

Аҫсуаа рыҫкәынцәа реаидыркылан, ашьшьыхәа инеины ауаа ахыҫшуаз азал иныфналеит. Гено Тодуа гәыҫык ақыртцәа идеизаланы ак реихәон. Еилкаан: аҫсуаа иҫоу аанкыланы аус бааҫ иақәиршәар алшон. Зны-зынлагы инапы рыххо ха хәхыглаз азал ахь ак реихәон. Иаарласны аимдара иалагарц ргәы иҫан. Аха убасқан урт аус рыцызуаз агырцәак рыцырхырааны, Гено арахь дыфналаанза ашьтахьала, наҫ мрагыларахь ала инаскыганы урт аурышьтит. Кәыдры аҫхағы, иҫьюшьяша, азәгы иаанимкылазеит. Знык Азфьбжәа ианкылс Кәыдры аган иаваршәны, нас амфаду ахь икылсын, рыфныҫақәа рахь ихынхәит.

Олег Енуҫизе иаб Елизбар ибзианы дысгәалашәоит. Уи акрура бзиа избоз бзанхашын. Рацантәи абрахь иааз ақыртцәа дреиуан. Адлеи Зыкәыр иҫха Чути дшизырхәаз аҫоурых сгәалашәом. Амала, иааҫьюшьяратә ахшара рацәа рхылҫит. Рызегь шынеибакәу арҫарцәоуп: Витали, Шьалуа, Нодар, Цьамал, Олег, Иуза, Гәырам, Зураб. Иуза захьзыз арҫыс Елизбар ишьтрахь аазара дырган, уахь дыҫоуп. Аитцбыратәи акласс ахь санныкәоз Витали аҫара сыциҫон. Ашьтахь, аррантәи саныгьежь, жәаба рғы сандыртәа, Цьамали сареи хайцалгеит

абжьаратәи ашкол. Ашьтахь уи амедицинатә институт даналга аҭаацәара даланагалеит. Исгәалашәоит урт рчарагы: ипшәмеи иареи вертолиотла рхаблаҭы итәеит. Ашьтахь аус иуан Аҕәатәи аҭдекақәа руак аҭы деихабын. Дызвиадистын. Аҭсуаа ахыпшымыразы хақәпарақәа иқышә инықәцаны дахыччон. Уи иаанакон: шәахызымназо шәызхалазом, уиатқыс убра шәтәаз. Нодари Олеги Аҭара ран дызланхоз ахабла иаланхон. Арҭарцәа ргырак аҭсышәала ибзианы ицәажәон, ран лбызшәа қәҭиарала ишьтыркааит. Ақыртшәагы рдыруан, раб Елизбар ибызшәа рхаштыр қаломызт. Нодар ипхәыс Тониа лыхызын, Пырма лыжәлан. Олег ипхәыс Нина лыхызын, иахынзасдруа, уи лтаацәа Дранда инхон.

Иааркыаҭзаны абасоуп ишыҕоу Кәышә Ашәба дицны арахь амҭа иқәлаз Олег Енуқизе иҭоурыхқәа. Излаздыруаз ала, уи иан, Чути хәа зархәоз, аибашьра ианалагоз Аҭара дықазамызт. Ирхәоит шыоуки лыцкәын иахь Қыртәылақа дықан хәа. Иқалап ара Аҕәа лыцкәынцәа рҭы дықазаргы. Уи азы хара гәыбған лахтәоит хәа хәҭым.

Олеггы иҭахын инижыз ахабла дналапшыр, иҭны днеины иҕоу ибар. Убриазы, арахь Кәышә амҭа дшықәлоз анеиликаа, иаргы дихәан, амызара изиуит. Ишаадыруа, асы штан, акыс, амҭа иқәлаз арҭарцәа бнала мацара иныкәар акәын. Абнараҭы имацын аҭрапара, арахь иныкәахыаз рымҭа ихыланы рҭаархаргы ртахымызт, уи аҭа игәеиҭахыазар цыара дкылатәаны ицо-иаауа дырхаҭар алшон. Ажәакала, аибашьра ахыцо адгыл аҭы иамоу ашәартара араагы иаман. Убри еилкааны, хасаб азуны ршьаҭа еихыргон, иахыкәшатәыз, рымҭа еитцнахыргы, иахыкәшар акәын, цыара абаарақәа рҭы азы италар акәын, иааҭса-икараха ишааиуаз, рацхыаза иназыдгылаз Лимо Аҕәсба лыҭны иазааигәаны иааҭгылеит.

— Аҭараа зегь аналцуаз дзаламтцзеит ари апхәыс, дыҕоу-дыҕаму еилкаатәуп! — ихәеит Кәышә.

— Хәыцыҭегы уахь хазнеиуам, уара сыхычала, сара иҕоу гәастәит! — ихәеит Олег.

Кәышә дақәшахатхеит уи. Олег дкылпшкылзырҭуа Лимо лаанда даваланы, лышьтахь иқаз лымхырта дталаны иҭынеихеит.

Днеины пшыаала днапшаапшуа дзыршит, аха шытыбжыы хэа акгы имахаит. Уажэазыхэа аоны этэыз апшэмапхэыс дахымызт. Икәйтцахуаз, ишытахька дхынхэит.

— Иубада? — дцааит Кэышэ.

— Уаф дыказам, — ихэеит Олег тынч.

— Дыкны дыргазар?

— Сеидру.

Абраакэын иара Кэышэгы дахьынхоз, урт раандакэа еиларсын. Уахь рфынархеит. Нахьхы аоны ашытахь икоу амхырта хызкаауа аанда инадгылеит.

— Ара указ, сара снейны сынхара сныкэыпшуеит! — ихэеит Кэышэ.

— Азамана, — ихэеит Олег.

Кэышэгы днапшаапшуа, игэы хытхытуа амхыртала даины ионы ашытахь даатгылан дзыршит. Араагы Лимо лкны еипш еикэышышы тынчран. Аха уи атынчра иахагы уацешэаратэы икан. Иудыруазеи ага дцэытцатэаны Кэышэ дшааиуа гэато дихэынчарц игэы итазар. Уи еиликаауан зыоны иаины иказ апшэма, аха, зегьакоуп, иказ еилымкаакэа ишытахь дхынхэыр залшомызт. Иавтомат дышнатцхара еибытаны ишыафа ааихигеит. Рапхьа амфаду ахь дыпшуа аматцурта дныфналеит. Ара уаф дыкамызт. Ашытахь ионы дныфныс-аафнысны иказ ибеит. Хылагэыла еилажын. Ара акыртэа даины дгэамчамуа дыфналахьан, илапш иташэаз ахазынакэа зегь еидыхэхэаланы игахьан. Кэышэ мацк акара игэы пнажэазаргы, уи хьаас икамтцакэа инапы икьеит. «Аус злоу, ауаапсыра еикэхааит, хадгыл еикэхааит, амал нас ихархап!» — ихэеит гэаныла. Иитакэаз матэакэаки матэахэкэаки ааизикын, имакэан интеитцеит. Нас игэы шхьауаз ионра дапыртцын, нахьхы агэараандафы изыпшыз ифыза иахь дааццакит. Олег дахьгылаз дышытыпашытыпо ишыапкэа рырпхара дафын. Аанда дхытцы арахь данкаца:

— Ох, гэышыа! — ихэан, ицсы аавигеит.

— Иубазеи?

— Избахуаз, уафцы дыказам. Сылапш нахызгеит сынхара.

— Уигы акыр иапсоуп! — ихэеит Олег.

— Аиеи, шыта!..

— Хцома?

— Ааи, ааи, хдәыкәләп.

Ҙаңхьа абнара ишылаз, хара инаскьяанза абна иаалтцны амҗаду ааихыртәан, Мама Ыынцбал дахьынхоз иамариашаны абна иагәылгаз амҗахәаста инанылеит. Абна ишылаз, Мама ишьтахьала агәараанда иаваланы рҗынархеит. Ауаа шахымызгы, иубон арахь ақыртцәеи аңсуааи шааихьаз, ашьапышьтақәа ладакагы ицон, җадакагы. Иҳахьлакгы рхәан, рхы зықәкыз аҗны ианазааигәаха, убраагы инеины иказ гәартеит. Усынтәи амҗа ааихтәаны Шыпа Адлеиба иңматраҗы икылсит. Аңматра аадыртит. Ашә аркны иахытцаап. Аңмақәа иңсхьаз ыҗан, иаанхазгы амла иакны ишыказ, ахақәитра анроу рытра аанрыжын, тҗака иналбаан, асы зқәыжьыз ажыцреи амықәеи ахьяаңшуаз быгьқәак инрыцрыхеит. Уантәи уи иҗны гәтәны җаңхьа ахкаарала нахьхы Кынта дахьынхоз иҗны аңхьа иааңыртит.

Инаңшааңшит, аха җытцсыт ыкамызт, аҗнра еиқәышьшы игылан. Харантәи, азәы дшыказ акара удырратәы, ауаңбақ алҗа тытуан.

— Икаҳтдарызеи? — дҗааит Олег.

— Ханааи, ҳаршыуазаргы, икоу еилаҳкаароуп, — җааиңит Кәышә. — Ари ахабла изалымтдыкәа инхеит Кынта Адлеиба, уи иахәшьа ачымазаҗ Личка, Дукь Адлеиба, еицырдыруаз ашәа-рыцаҗ Миха Адлеиба иңхәыс Нелли Занҗариа. Абарт зегьы ирлахьынҗахаз еилкаатәуп.

— Рыңсы җазар иҳархәо ҳаҳап, — иҳәеит Олеггы.

Ргәырҗанҗаны ирулакгы аҗны ашә инадгылан, изырҗит. Ақыртцәа ыказамызт. Уи агәра анырга, ашә аадыртын, иныҗналеит. Личка усгы аиартҗа дамеижьҗеи акраатцуан. Аха ихьзеи ауаҗы замана Кынта? Уи ихы кны ауаңбақ дыҗхәатәан, аарлаҳәа иңсың леигаҗеигон, дубар дудыруа дыкамызт. Шьоуки шыҗналаз аниба, аарлаҳәа ихы җышьтихын, днарзыңшит.

— Шәтәә! — иҳәеит Кынта, аарлаҳәа ибжы нҗицан. Нас иртәаз уаҳа лаңшыла еимымдакәа, ихы иқәыжьны дшыказ ак иҳәақәеит. — Ишьылшозар абри сахәшьа далыжәга, сара стәы хәа шыта егыкам усгы!..

— Угәы рыгәгәа Кынта, ус умцәажәан, — ихәеит Олег. — Ишы-дыдуа қәа ауам, ишнеиуа зегь бзиахоит.

— Абзиара анықаз аамтақәа цеит, шыта уи хынхәып хәа шәақәымгәыгын. Ақыртцәа алақәа хәақырхырц иафуп!.. — уи хәыцтас игәы цшаауазу, ииааихьаз амлакреи ахьтакреи ус инархәозу аилкаара уадашын.

Нелли ачымазцәа рфыцъеггы рыматц аура дафын. Аха иара убриггы уахьлыхәацшуаз аарлахәа дшықаз убон. Ишлылым-шозггы, лгәы иамукәа дааины, мфәыки мцаки рзеикәтцаны, ирымаз афатә қатцаны ирфалтон. Арцарацәа излацшыз иааи-цанаргәгәеит. Аха уртггы уажәазы ирылшоз хәа еггықамызт. Ара ирацәафын, ар атахын, ачымазцәа алугозар изыхьчашаз, ирхылацшыша абцъар кны зымда игылазар акәын.

Нелли даацәажәеит:

— Сыцкәын Бесик дыжәбозар исызиашәхәа салигаразы, — лхәеит лара. — Сара сымацара сакәзам, зегь алгатәуп.

Личка ацәажәаратәқьа лылшомызт. Аҳабла ахытцаанзаггы уи акырынтә илабжыргахьан лалгаразы, аха лара илуамызт. Дызынцшылоз аилкаара уадашын, аха илхәоз еснагь акакәын: далтцны цъарамзар цъарггы дшымцоз, иамузогар абра лыфны дыцсыр шылтахыз. Убри иахкьаны аҳабла ныжьны ианцоз иара даанфасит, иахәшьа дныжьны дабацарыз. Уи еилкаан.

Арцарцәа уаха изыцшуамызт. Адәықәлара реазыркит.

— Иахьазы фыцъа ҳауп иааиз, — ихәеит Олег. — Ушьтан ханааиуа шәалаагоит, шәгәышәеаныз...

Уаха хәатә рымамызт, рфынархеит.

Уантәи ишиашаз Дукь Адлеиба лыкны имфыхытцит. Ара иааигәазан уи дахьынхозггы. Ашә аартны ианымфыхытц Дукь дықазамызт. Уи лхатыцан аматцуртафәы Быдга Адлеиба азфыбжьатәи анапызлагара ыргьежьюа алагара дафын. Уиггы илахь еикәтцаны, аарлахәа ихы фышьтыхны иааиз дырзыцшит.

— Дукь дабакоу? — дцааит Олег.

— Уи арахә рборахь дыкоуп... Шәаацшы, уажәытцәқьа даазгоит.

Уи данца Олеги Кәышәи ааифацшит.

— Аусқәа җеизам, — ихәеит Кәышә. — Иаарласны арт алгамзар ирызхымгар қалап!

— Амлеи ахътеи рзычхазом, — ихәеит Олег. — Умбои ишыкаәоу?

Дгәамтхамтца даафналеит Дукь. Уи ашықәс змаз пхәысын, аха макъаназы алымшара ләалтар лтахымызт. Лыбжь гәафә иаглырхар лтахымызт. Лаба ду нкыдлыргылан, арқарацәә днарзыпшит.

— Шәаазгазеи? — дцааит.

— Икоу аабарц хааит! — ихәеит Олег.

— Икоу умбои, цстазаара ыкам. Кынтеи Личкеи хадыпсылоит. Арахъ мыч хамазам, иааурызеи?

— Шәалаагар хтахуп, баала, ибтахызар!..

— Мап, мап, — лхәеит Дукь. — Сыршыуазаргы, сыфнра ныжьны цьаргы сызцом. Убас рашәхәа шәахънеиуа. Насгы, хара атакәажәцәа урт халакысзом.

— Ишбыламкысыуа агәра бызгару?

— Уара умсааит, ихалырхрызеи ихалакысратә? Мап, мап!..

Цытраамтак тынчрахеит. Фәпхәа Дукь даацәажәан:

— Шьта ирласны иаар рылшоит, наф шәца! — лхәеит лара.

Аамта инахәапшит. Хца каларц егъагмызт.

— Шәца, шәца! — лхәеит фәпхәа. — Урт ашыбжьышьта-хьоуп ианаауа!..

Икарцахуаз, хаар жәбап хәа нарахәаны, рышьтахька игъежыит.

Нас дырфегъ излааз амфә инанылан, рфьинархеит. Абнара ишылаз мацара амфә ааихыртцәан, амфәду ныжьны фәпхәа абнара реартеит. Дукь мыртцыкәа Кәышә Ашәба дахьынхоз инафсын, Лимо лынхара инадгылеит.

— Лимо лахъ инеитәуп, дахьыкоу еилкаатәуп! — ихәеит Кәышә.

Уи уахъ дцарц ишьафә ааихигеит. Ахәатахәа асы леиуан. Аанда днадгылон еипш, излааз амфәхъ даныпшы, ауафы дгылан. Ашырхәа иавтомат даахеит. Фажәака шыафә ирцәыхарамкәа Кәышә иаанда дадгыланы арахъ даапшуан. Адублионка ихарцаны ихы-ифы тахәхәан.

— Уарбану? — Кәышә дхысырц иеырхианы фәаитит инытцакшәа.

— Умыццакын! — уи дааникылеит Олег. — Сыпхәыс лакәзар калап!

— Ниноу? — иааџеишьеит Кэышә. — Ара икалтоз?

Абри шеибырхәоз ларгы арахь лѣаалхеит. Данаарыд-гыла даатгылан, лхатца лыбжы наикәлыргеит.

— Олег, — лхәеит лара, — уан дыпсит, адырра хартөит, Қырттәылантәи даагатәуп арахь!..

— Ишқа, бара?! — иааицәымығхеит Олег. — Данбацси, дышқацси?!

— Аиашатәкба сызуахәом, аха дыпсит хәа аарыцхаит. Абра дааганы дыжтәуп!..

Олег ихшыџ ааилафынтит. Дабацои, дышқацои, иашьцәа абакоу?..

— Ииашаны ибхәома, быржыазар?

— Мап, мап, срымжәзеит: уашьцәа саарышьтит!

«Икастдарызеи, изурызеи? — дыгәжәажәо хәыцрақәак ааизцәырцит. — Сан рыцха, лџынџь афы дыржырц дахәазар акәхап. Илыхзеи, мшәан, дычмазаџзамызт, илзыкалазеи?.. Сашьцәа зегь уахь икоуп... Сара схала арахь саанхеит... Сашьцәаггы ргәыбылра сймоуп, саншьцәаггы... Аха мышкызны... Икало сеидру... Иаххәап, җатцак икам ацсуаа атцахар?.. Ачархәафы хәа сынкыдтаны сыршьуазар акәхап... џ-мчык сырғәылакны сыркуп, икастдарызеи? Изака аамтоузеи хазхаанхаз, арахь, сан рыцха... Дыпсызар, даагатәуп, нас, ишқа!..»

— Уалга, Олег, уласны уаала! — җаалтит Нина.

Олег дкәанызануа дгылан.

— Икоу жәдыруама? — дааткьеит убри аамтаз Кәышә. — Шәыџьеггы абра шәышыны шәкасыжьюеит. Шәызџу змаануо сзеилкаауам, ахәмарра шәәџума? Аибашьра цөит, шәымбазои?

Нина җылымтзеит. Автомат афы дантапшы дааитцанаргә-гәеит. Лшьапы шьтшьуа дышгылаз даатынчхан, дзыгәза дзырџуа дгылан.

— Икоу бдыруама? — җааитит Олег. — Бара бхынхәы, сара сышьтахька схынхәны ар реихабыра ирасхәоит сзықәшәаз арыцхара. Урт азин сыртар снейуеит, шәысзыпшыз!..

Абри рхәан, иааицырцит.

Рышьтахька игьежыны аштаб аҗны ианнеи, ар реихабыра нартәаны ирархәеит ирбаз-ирахаз. Олег иан лыпсраггы нац-

цаны. Олег иреихәеит доурыштыазар, иан даныржлак ашытахь
ѡаҗхьа арахь дшыгыжеуаз. Аилаѡажәарақәа рыштыхь Олег
азин иртеит дцаразы. Дхынхәыр бзиан, даины ианшыѡә
днарылагылан, деибашьыр, аиаша дадгылеит акәын иананогз.
Уаха арахь дыхнымхәыр, мышкызны иудыруазеи икало, ацсуаа
апыжәара ааныркылар, ари адгьыл ишыпы алихуан.

Атагылазаашьа шытцару инхоит. Акыртцәа мжәылазеит,
аха игәоутартә икоуп рымчқәа еизакны, рымчқәа рґыцны акы
ишазыцшу. Издыруада, урт иацтәи хжәылара ашытахь иахьа
Набжьоу ахабла шыкоу хжәылоит хәа ицшызар? Убриазакәхап
ртанк хьамта ыкәыргьежьаауа ари аган ахь изааскьаргаз.
Уажәы-уажәы Аҗара агәы иазааигәаны ахысрақәа ирґуп.

Алион ицкәын Астамыр иаб диваржит. Уи зынза изааигәаны
алимонка иґаткәацит. Зегь реиха ихәуп хәа рзырхәоит Габрушьа
Кәытцниа, Нури Ғәынцъиа, Толик Бганба. Габрушьа Ткәарчал
даннарга, ацхыраара изыкатцаны, Гәдоутәка ддәыкәырцараз
Ғхьынака дрыштит. Ара икан ахаирпланқәа ртәарта. Уаанза
ирхәхьаз аҗараа хәрцарацәа Вадик Бигәаи Каман Какобеи
абра ахаирплан иазыцшны Шоҗа Сабекъиа иґоны иштан.
Габрушьагьы урт дырґызахеит. Иазыцшын «Кукурузник». Уи
ахаирплан ныкәаѡцәас иаман зыхьз сзеилымкааз Герзмаа, нас
Лиалиа Ғыкьа-иҗа Кәытцниа. Уи ара ишдыртәалак еицш, ахәцәа
Гәдоутәка идәыкәырцаран икан.

Иацтәи атрагедия ианыцшит хәрцарацәа ргәымшәара,
рфырхатцара. Аҗхаста камлар аузом аибашьраґы. Хәарада,
аибашьцәа бзиақәа анувыршьаалак угәы канажьуеит, угәа-
лаҗаара аґаҗсахуеит, аха кәзшьала иахагьы узрыжәхоит,
ашьоурахьы иухоит. Ашыбжышытахь аштаб акны сыкан, аха
сзыргәыргъашаз акгы смахаит. Цоҗа Кәытцниа иґонакны сшыказ,
дыццакы-ццакуа Лионик Иликәа-иҗа Кәытцниа днеит. Хҗанахь
ала ижәылеит хәа адырра кәитцеит. Аха ашытахь излеилкаахаз
ала, жәылара хәа акгыкамызт. Акыртцәа иацы ирыцәтахаз
рыцсцәа ирыштан. Урт рҗаичеибыжьқәа уахауан. Хара хәицш
хаҗацәагьы ргәы тынчзамызт.

Иааигәазаны ахысбыжьқәа ааѡуеит. Уи убаскак хашь-
цылахьеит, хымѡаск шааниу ихаахап хәа хәказам. Ахыхьамтақәа

пжәацыпхьаза иаахыцхыцуеит ҳаѡнқәа, урт ирхылцуа ашьтыбжь баапсы хгәы атәымг аланатѡит, уи знык акәым, ѡынтә акәым, цыхәапцәара амазам.

Раули сарей хкәыд ажәра иафуп. Хзааигәара абнахь хцаны, араса шәпақәа пканы, хәархыла ихыхны, иааганы аплита аганахь ишьтахцеит. Иаанхаз аматурта абартцафы ирыпхны еивахцеит, ѡымш-хымш ракара ихазхозар акәхап.

Ауаа ирызкамцаз рырахәкәеи ркәыткәеи антәара иафуп. Амандаринақәа сынтәеипш имарымажаханы икало сымба-цыт. Урт асы анрықәнау рымахәкәа хьыдшьшы, ирфаз амандаринақәа атәа шрысхьазгы, иѡежыкантәлеиуа иахьафаз улапш итдашәон. Изака малузеи ипхастахо. Ауаа рыматәақәа абора ахыбракәеи абнарақәеи ирылажыуп салафанла ихваны. Иахьазны, икылыхха асы хьамта икылнажәаз сыжәтра сатцапшуа сахьыцагылаз, ҳаматәақәа ахьеикәыжьыз саназыпшы, хәынапк ахахаирахәа акьантыжәкәа рыкакара иафын. Акыртүа дахь-заанза дара икарташа картцахьеит. Ахәынапгы акыртүа иеипш угәы пнажәоит!

Инханы иказ сыжә цкьан, уажәыгы ҳааигәара агараж ахыбра итагыланы иахнагоит. Гәыдылак азна апқә наганы иазкасыжьхьан. Аха уаха иааигәазаны ахысра ианалага, уахь анеира шәартаны ихапхьазеит Раули сарей. Уиадагы, ишааилахәлалак акыртүа пшыхәѡцәа, цсыуак дхазкуазар хәа, арахь иааигәазаны икылапшкылзырѡуа, ҳаатцрақәа иреиѡазо идәыкәлоит. Арахә рзынгы аибашьра цоит. Акыртцәа шатарак хәа камтазо урт иреихсуеит, рышьра иафуп. Изака пхастоузеи иахзыкарто, мышкызны уи зегы шыны ирфьтып!

Амш шәшыуп, асы азытра иахьафү, аѡнқәа рхыбрақәа ирылыкәкәаны иахькәтәо акәапқәа рышьтыбжь слымха итас-уеит. Уажәыгы атх лашьца иалыѡны иуахауеит акәкәахәа еишьтаргыланы ажәѡан ахь идәыкәыртцо ахызатцәкәа ирхылцуа акабап-акабапхәа абыжкәа. Нас уи ашьтахь 21 инаркны 23-нза «Град» дәыкәыртцеит. Сымѡашьозар, уи гылан Ахалдаба. Идәыкәыртцон ҳаибашьцәа гылоуп хәа ргәы иахьаанагоз ахыргәгәартақәа идырбаны. Атараагы ҳаргәалашәон, арахьгы ахы хьамтақәа агәычызхәа ҳамхыртақәа иртахауан. Иаҳарак

агаз мѡа инахыкны икаѡауан дара. Уи зынза ѡара иаѡзааигѡазан. Амаѡурѡа ѡыѡнатѡаз иаѡѡыхарамкѡа икаѡазшѡа анааба, ѡала шааѡшуа ѡаршыуеит ѡѡа азаѡаѡхыазан, Ваниа Бырѡашыыл дахыынѡоз ѡабжьараѡы иѡаитѡахыаз атаѡиа аѡынзаѡы ѡназеит. Уи ашыѡахы иааикѡѡахит. Уаѡа ахысраѡѡа аныѡарымѡа ѡарѡы аѡныѡа ѡааит.

Ианвар 9, 1993

Ишаадыруа еиҥш, Габрушья Кэытцниа комендантс Аҥара даман. Анхамҥатэ ускэа рыдагы уи инапы ианын ар хадара рытара. Аҥбагы еилеигзон. Уи данырхэ ашьтахь Котик Цекэ-иҥа Кэытцниа анхамҥатэ ускэа еиҥабыс дарҥеит. Ар рҥы-зареиҥш ихамтан аибашьцэа рыфатэ-рыжэтэ ахылаҥшра, уи аиқэыршэара, аиҥкаара. Котик изласеиҥхээз ала, ҥа ҥаамтазы ар рхадареи анхамҥатэ ускэеи зегы азэы инапаҥы ашьтыхра еидара хьамтан. Аибашьы — деибашьуазароуп, иус даналгалак дтэы-дыҥха акриҥоуцароуп, ахьта даумыркыроуп, атехника былтэыла еиқэуршэароуп, «Ҧаит, абаақэа!» анырхэо аамтазы иабцьяр шьтыхны аҥа диеагылартэ.

Дызустада зыхъз рхӕаз Котик Цекӕ-ицӕ Кӕйтцниа?

Диит 1931 шықсазы Аңара ақытан. 1948 шықсазы далгеит ускан ақытағы иказ аашықсатәи ашкол. Уи ашытаһ аңара иңон Акәа, аиндустриатә техникум ағы аргыларатә занаат ала. Аәбатәи акурс ағы дыштәаз арра иңхьейт. Аррамайура дахысуан Ахалцихе, Нахичеван. Уахынтәи даныхынхә уахынлатәи ашкол далгеит. 1957 шықсазы дңалеит Акәатәи аҳәынтқарратә арңафратә институт афилологиятә факультет. Арра дшыказ апартуи далалахьян азы, иңара дшалгаз еиңш дрыдыркылейт апартуи Акәатәи араиком инструкторс. Уантәи диаргоит Очамчыратәи апартком ағы инструкторс. 1965 шықса рзы уантәи диаргоит Гәылрңыштәи апартуи араиком ағы, аги-тациеи апропагандеи рыкәша аиҳабыс. Айыхәтәаны, 15 шықса инеиңынкыланы аус иуан уи араиком акны аиңкааратә акәша аиҳабыс. 1989 шықса рзы аңсуааи ақыртңеи рыбжьара икалаз аидыслара иахыркьяны ихы дақәитыртәит. Уинахыс Аңара дшыказ ауп аибашьра ишалгаз.

Аңсреи абзареи итагылаз аңсуа жэлар еиқәырхатәын. Ахәычы инаиркны аду икынза аибашьра ицоз аус иадгылан. Котик атынч аамта аныказ ағышәа имаз ихы иархәаны ар реиқәаара аус дацхраауан, икаицон еиҳабык ишихәтаз еиңш абжьгарақәа, иешьара далйны цьаргыы дымцеит, еиқикаауан ахыхьчаратә постқәа, иашьцәеи иареи уахынла-еынла иқәгыланы ичаңшьон. Иахьатахыз амқәқәа рҕеи ажрақәа жны атабиакәа рзыкарцон хаибашьцәа. Ткәарчалынтәи ироуаз абылтәи, Цлоунтәи ироуаз акәаи, аңықәреи ухәа аруаа ирзыршон. Гәдоутантәи иаауаз аибашьцәа иаҳа иахьшартәз ахырғәғәартәқәа рахь идәи-қәырцон бцарла еибытаны. Абартқәа зеггы уажәраанза ишыказ еиңш уажәгыи иара хлаңшра аиталар акәын.

Дтаацәароуп, иңшәма Аәңнхауп, Лена лыхьзуп. Имоуп ҕыңыа ахшара: зғабки цкәынаки. Уртггыи таацәароуп, рыхшареи дареи хар рымазам. Уажәтәи аамтазы гәдоутатәи аган ахь икоуп.

Ашыжь шаанза хгылоит. Какалк анахк ашьтахь тақа сыҕныка сналбааит. Раули сареи 100 метрак хабжьоуп. Ҧ-кылак апхә сыманы сцан, агараж итагылаз ажә акрақастцеит. Уажәазы азэггы дысмейхсит, мацк итынчрашәа икан. Агәеанызаара сыман. Дук снымхакәа, уантәи саб иашьа иңхәыс Лида Аңшь-лаапқа лыжәқәагыи акыррытаны еилсыргеит. Уртқәа рышьтахь аҕныка сгыежыт. Хаҕон хәычы гылан цстазаарада еиқәышьшыи. Истахқәаз ахәыцқәа рыматәакәа ааидыскылан, ҕаңхьа Рауль иахь схалеит хыхь. Нури Бытәба ишны итәаз аибашьцәа гәыцҕык ара икан. Урт зеггы агәынамзара рныцшуан. Ахәи сынхаланы аштаб ахь сышцоз анеилыркаа, руазәк ҕааитит:

— Изҕу закәызеи аштаб аҕы итәакәоу: иаииижьтеи фатә хамамкәа, жәтәи хамамкәа, амла хакны хтәоуп. Ирласны абрахь дааны икоу гәеитааит хаихабы, мамзар егьхагзам хачхара хыжжырц!..

— Рлымхақынза иназгоит шәтагылазаашьа! — схәеит сара.

Ахәи сықәланы снейуеит. Қарбеи Маҳаид-ица Кәытцниа дахьынхоз саатгылан, сытақа ишьтаз сқыта ахи-ацыхәеи ааимыздеит. Ақыта шытан ишьхныцсыланы, цстазаара ахылымцуа. Иналак-шалакны ана-ара ақыртқәа рхысбыжьқәа ааҕуеит. Хара хаибашьцәа уи хьаас икамтақәа, рпатронақәа иреицаҳаны ихысзом.

Аштаб ағы санаи Димер Ыынцал сиазцааит хтагы-лазааша зеипшрои хәа. Аха ифыцыз жәабжь ыкамызт.

Уи аены шыпыла Ыгьарданза сааит. Ихьамтаз аидарагы сацан. Асаат 17 рзы Гаадака узгоз амғаду снангылт, аха тракторк ма машынак сықаймшәазеит. Кәачара уахынла алсра шәартуоп хәа, уахь сдәықәлара иақәшахатымхеит сызбаз. Иаха хәцеипхәыси ршызаап уи аган ахь. Излархәаз ала, урт ашәанцәан. Икалап цыара бнарак ағы рөйтәахны иштәаз, хәафны-хгәара аабойт хәа рәанаарха рацал рыхызатгы. Саргы саапсаха сыкан, уаха шыта сабацарыз, хәамахә Ксения Амча ара ааигәа дынхон, ишка сымғахытит.

Ианвар 10, 1993

Ксения Амча сыиашыара иашыагытыз Кәаса Кәытцниа иахәшыа Лидиа пхәысс диман. Уи дыпсхьейт. Иаикәшәаны Ксения дицәыпсхьан ицкәынзатцәгы. Изынханы имаз ыцыа ипхәцаагы хәта ицахьан, итаацәаран. Уажәазы аоны дахын ацшәма ихала.

Иахантәарак «Град» ала ихысуан. Лабра шыказ аиғахысрақәа цон. Ашамтазы урт ахысрақәа ааихсыгыт.

Шаанза сгылейт. Акрымфакәа симышьтит Ксения. Амғаду афынзагы дсыцнаскьейт. Сара шыпыла амға сықәлейт. Пытк снаскьахьан еипш, ахыуаа рырахә раццаны иахьцоз снарыхьейт. Ишәартахар хәа иацәшәаны Тхынака рымға хан. Ара икан Ваниа, Валери, Мима Кәытцниаа. Урти сарей апсшәа ааибыхәаны снарыпкьейт. Снарафсны азы сахьнырыз машынак сыхьзейт. Сгәырғьатцәа саакалейт. Санцшы кәтолаа, ацараа азәырфы ақәтәан хыхь. Аха арныкәаф, снапы сышғахазгы, даанымгылазакәа днасывкьейт. Муца Ахәба саниба, ашофер иахь атрышә дасит, инапы икьейт, аха уаха умцсит. Агәгәа ихырга днаикьейт. Икасцахуаз, сгәы цыжәжәо, смидагәидаха сфынаскеит. Ацха сырны Кәачара салалаанза санынапш, ани сышьтызымхыз арныкәаф имашына ак агхан, дгыланы акацара дафын. Саргы снарыхьейт. Сыуаажәлар санырба, исыцхрааны хыхь сынхаргәлейт. Ара икан, Муца идагы, Раиса Цычыкәа ипхәыс, Флора Кәачахьиапха ухәа

убас егыртгы. Раиса ислырбеит Ар ртээртафы ианеибашьюаз лыцкэын ирхэыз илырхыз ахы, АКМ. Дук мыртыкэа амашына хзыкэтээз дэыкэлит. Аха цытк днаскыхан еипш, абарбал иакэыршаз азынцыйр цытланы иамшэан, ыацхыа даанфасит. «Дызустоу сыздыруам, аха азэ ишэи сыкэшэеит», — ихэеит арныкэаф, са сахь даахыапын, дгэамцхамцуа. Сара сакэхарын уи зыгэра имгоз, аха илафысымтзеит. Сфахэтэы кало сыкандаз аасгэхэт, аха ус еипш иказ амч сывамызт.

Гэада амарда хыхынхалаз, ахэхэабжыкэа хыхаит. Ацентр афацхыа ыадахыкала рацхыатэи афнафы иаха итахаз цкэынак иашта дынтаргалеит. Лабра дтахазар акэхарын, уи аган ахь иаха акаамет ыкан.

Сзыкэтээз амашына Цлоунза снанагеит. Шыта исыбаргэызеи. Егы исаанхаз амфа шыапыла сахыст. Асаат 13 рзы Отац сыкан. Абра саины сыштээз ауп, зыкны снейз Ваниа Цыпуа ашэацыхэаф дшитээз: ицшэмацхэыс Света Тыфцха ланшыа ица Черкыезиа Цакэашь иахыеибашьюаз дтахан, адырра кертцит. Ааи, Очамчыра араион ацсуа кытакэа рфы гэырфа ахымнеиц ынатак ыкам.

Ианвар 11, 1993

Иаха ажэан тэеит. Аетцакэа кэеицеиуа иаацэыртцит. Иаразнак уафы игэеитаратэ ахыта афалан, ацаара иалагеит. Ашыжь шаанза сгылеит. Цака аматуртафы саннеи, сыцшэмацхэыс Нанашыи уи лаб иахэшыа Гыагыи ауацыаф амца тарцахан. Какалк анааск, сдэыкэларазы сфагылеит. Арасазыхыка сцарц сыхасабын. Аполлон Ратиа хара дхамэхэуп. Рауль иахэшыа Галиа уа дыкоуп, ирыцстазаашыаз аилкаара стахын. Иара Аполлон иакэзар, ицкэынзатэи иарей Тоумышь ахырэгэартафы игылан. Атараа иахцэыхарамызт. Ианатаххоз аамтазы арасазыхыаи хареи хаимадан.

Санындэылтц Нанашыагы днасышьталан, амфаду афынза снаскыалгеит. Уи акы лгэы итцхон, лаб иахэшыа ишлахауаз ахэара лтахымхеит. Ак салхэарц шылтахыз акара сацэымфашыо избон.

— Крбытахызма? — слызцаауеит агэашэ афы ханаатгыла.

— Уаха ухынхэуама? — дцааит лара.

— Ус сыҳасабуп.

— Аказы суазцаашан, — дналагеит лгәы итцхоз, — угәы ишаанаго сыздыруам акәымзар, енак Аҫараҫа суццар сҫахуп!..

— Аҫараҫоу?.. — иааҫьасшьеит. — Иҫабҫозеи Аҫараҫа?..

— Снықәыңшырҫ сҫахуп. Ҳафны гәхьяазгеит, еснагъ сыҫхыз иалоуп!..

— Макъаназы уи залымшар ҫалап, — сҫәеит сара. — Хәыҫык иааҫынчрахап. Иҫало аабап...

— Сара издыруеит макъана аибашьра шеилымго, — ҫаал-тит Нанашьа. — Иахҫааны иҫоу асас еиқәатҫәақәа ус мариала рышьҫахьҫа изыыхнхәуам. Макъана хәҫхьяҫа акаамет хҫеипш-хар ҫалап!..

— Акаамет дара ирҫеипшхааит, ус бгәы изаанагозеи?

— Аибашьра иаха-иаха амҫахак аҫартбаауеит, уи анарха иацнамҫозар иагнархом. Ҳарҫараҫәа рыжәфахыр иқәхаз ахьамҫара гәгәоуп. Наҫ-ааҫ антҫәара иаҫуп аибашьҫәа. Ари кааметзами?..

— Ааи, гәышьа! — атцанза саақәыңсычхауеит. — Бца афныҫа, схынхәыр ҫеила хәицәажәап. Аҫаранза аҫара краҫахума, аха машәыр быхьыр хәа саҫәшәоит, сеилиыбкаауоу?..

— Ааи, ааи, уеилиыскаауеит. Аха, ишыдыдуа қәа ауам хәа, сзыбжьҫьар иудыруазеи?.. Ирласны ухынхәы, нас хәицәажәап!..

Уи даансыжын, сымҫа сықәлеит. Аныҫәара уажә избама, сашьыҫылахеит. Ҫ-саатки бжаки амҫа сықәхеит.

ҫхына дсықәшәеит акультура аусхк аҫы аус зуа аклуб аихабы Никәала Шьынқәба. Уи дицын Сергеи Агындиа. Никәала исеихәеит ҫығардатәи акультура Ахан адиректор Шьалодиа Ашәба дышҫахаз.

— Ишҫа, уара, иаба? — иааҫьасшьеит. — Ианбаҫалеи ари?

— Декабр 3, 1992 шықәсазы. Ишубо еипш, егьҫуам.

— Дышҫаҫахеи?

— Акультура Ахан дазааигәаны дышгылаз «Град» ала ахысрақәа ианрылага, ахы хьамҫа шааиуаз изааигәаратҫәҫа ипжәеит. Аҫепҫхьакра дзахьымзеит.

Ҳаигәылаҫәоуп, аха иахьада исмахацыт ари ажәабжь. Даара сгәы далсит. Шьалодиа Ашәба ззанаат бзиа избоз хатцан. Очамчыра асеминарқәа анхәулоз активла ихы рылаирхәуан. Аганахь игылоз уафымызт, длахҫыхын, аусура игәы ацдхәо

дыкан еснагь. Иареи сареи абраауп хахъеибадырыз, еишьцэак реипш хахъеишьцылаз. Ацсны аңеипш, уи алахьынтца даз-флымхан. Хапхьагыла Кэыри Цэыцба икабинет хныфналаны ажэабжъ ғыцкэа еибаххэалон. Ирацэафын акультура аус азыз-уаз арпарацэа, сгэалашэарафы атып бзиа ааныркылоит Заур Гындиа, Давид Цэыцба, Шота Мерцхэлаа, Аниа Малиновскаиа, Цьоцъеи Отари Ферзаа, Водик Цьынцбал, Цьон Ануа ухэа ирацэафын.

Ратиаа рыфны саннеи, аңшэмацэа налатцаны, Аполлон ипшэма Белла лхэыцкэеи лареи Галиеи рыфны икан. Урт ирас-хэеит рашьа Рауль деибга-дызфыда афны дшаху.

Аңшэмацэа ршыапы иныкэгылан, акрысфартцеит, акрыс-дыржэит. Хазхара ханеибаба, ханеицэажэа ашьтахь, абзиала хэа иаансыжын, сышьтахька амфа сыкэлеит. Асаат фба рзы Отап сыкан. Иахьа иаха итынчрашэа икан, арахь уиакара ахысбыжыкэа аафум.

Ирхэоит иахьа Заур Лабахэуа Кэтол ақытан актив реизара мфацигеит хэа. Мыцхэаф ипа гэырғара дагеит хэа, уигы гыграк ритеит еизаз ажэлар.

Иаашар Атарака амфа сыкэлоит...

Ианвар 12, 1993

Цлоу аштаб афы сахьынкылшэаз Атарантэи машьынак сыкэшэеит. Сгэырғара хэаак амазамызт. Атараа рацэафын. Ацбапханы иазыпшын. Ара дыкан Гэырам Кокаиа. Ткэарчалынтэи иаараны иказ амашьына иазыпшын зегьы. Уи ааит асаат хпа реипш. Харпарцэа ззыпшыз анроу, амфа хақэлеит. Иааи-лашэшэуаны Атара хааит.

Санхэыц, шьта афныка ацара исзапсамызшэа збеит. Аибашьра анцо бцарда аныкэара иапсам. Сахьынхоз аганахь ишэартан. Ага ипшихэфцэа уаарылашэар, умш аабзиахейт. Данел Кэыцниа ифныка сымфыхытцит. Иаргы ихала дыкан, акриун, акрахфеит-акраажэит. Ауха уа сыпхейт.

Ианвар 13, 1993

Иахантэарак пулемиотла ихысуан. Атара агэахьы уанкылс-лак усоуп ишыкоу, иаразнак аибашьра ахыпша уааимнадоит.

Адыд-мацәыс агаҕака иҕадыдуа арахь ианааскьо еиңш, урт ахысбыжкәа еихсыҕрак рымазамкәа зны арахь иааскьоит, зны наҕ инылабга ицоит.

Ашыжь шаанза Рауль иҕны сааит. Иахәшьцәа рыҕны снейны ишызбаз иасхәеит. Имаҳәи иахәшьаҕеи дразцааит, аха Арасазыхь саннеи урт ахыргәғәартахь иҕан.

— Зынза дсабизоуп Бесик, сицәшәоит, — иҳәеит Рауль.

— Иаб хлаҕшра ииҕоит, дивагылоуп, — игәы аасыргәғәеит.

— Аибашьраҕы иага уивагылазаргыы ауаҕы дузыхьчом, — ҕааитит Рауль. — Ауаҕы илахь иану дзацәцом.

— Аиеи, гәышыа! — снаикәшахатхеит. — Удсраны указар, иузалырхыз ахы уқәшәоит уеуцәахыргыы. Ишпақахтари, хәҕшлап, иҕало аабан!..

Хәыта Допуа аибашьҕы Арсен Ажьиба даашьтихын, Мышыа Аҕәсба дахьынхоз инықәыңшырц рызбеит. Мышыа Аҕәсбеи Хәыта Допуеи ҕыҕа аишьцәа ирыхшаз роуп. Аха Мышыа Кыгә Аҕәсба аазара хәа дааиган, ара изхаит, арра дшыҕаз иаб даныңсы, дааны анышә деитеит, диҕьабеит. Ашьтахь аҕаацәара даланагалт. Мышыа Бинагә-иҕа Кәытцниа иҕха Светеи иареи рыпстазаара еилартцеит. Кыгә Аҕәсба иҕха Деучка хәа зархәоз илхылтыз иоуп Арсен Ажьибагыы.

Хәыта аҕхьа дгылан, Арсен днаңшааңшуа уи дишьтагыланы днеиуан, автомат дышнацхара. Урт рҕаҕхьа инхоз ашәаныуа Тариел иҕны инейны ауп амҕа ааихтәаны уахь ишдәықәләз. Абжьааңнеиңш Мышыа иҕны иамаз агәырғара ыҕам уажәы, еиқәышышыы, цутбжьы ҕныҕуам. Инейны аҕны гәартцеит, инаңшааңшит, аха шьтыбжь гомызт. Арсен аматцурта дшыҕнатәаз Хәыта адәахьы дындәылцит. Аутра днакәша-аакәшаны иҕаз ибар иҕаххеит. Арантәи рацәакгыы ихарамызт иаргыы дахьынхоз. Ахәархкаара хәа ахьз зхырцахьаз ачаирта атыхәахь Табақәыр азычча уахьныруа игылан иҕнра. Хәыта убрахьынзагыы днейны дыҕазар иҕаххеит. Агәашә ааиртын, аутра сынтысп иҳәон еиңш, данынаңш, иабцар кны дааиҕагылеит ақыртүа.

Икаитцахуаз, дыҕны ишьтахька ддәықәлар шыаҕакгыы изыҕатомызт. Ақыртүа дхысыр илшон. Даапышәарччан, Хәыта ишиҕазшыоу еиңш, инапы нышьтыхшәа аакаитцан, «Привет» хәа

аанаго аңсшәа ихәеит, иаңхәа игылаз диҕаңшуа. «Уприветгы уаргы шәыстахым, наҕ усыдҕыаны уца, акәымзар...» — аанаго, ақыртугы инапы иҕеит Хәыта ишьтахька дцаразы. Арахь ашта ианталоз урт дырзыпшны дкылатәазар акәхарын ақыртуа. Уи игәеитахьан Арсен бцарла дшеибытаз, наҕ-ааҕ аиҕахысра ҕалар атыхәтәы ҕеимхар хәа дацәшәаноуп Хәытагы ушьтахька уца хәа зиирбазгы. Хәыта ишшәартахаз еилкааны, шьтахька-шьтахька мацара днаскьо, аматцурта аңхәа днеит.

— Иухзеи? — дцааит Арсен, Хәыта дцәышза даниба.

— Ақыртцәа!.. — ихәеит аарлахәа, напыла аутра атыхәахь инапы рыххо.

Ашырхәа Арсен даакәтцәиан, Хәыта аңхәаҕа днаиргылан, иавтомат дышнатцхара уигы аанда иеавакны, шьтахьла дныкәо днеиуан. Ақыртуа ицәаара рбартамызт. Агәашә итысны ақәыц аанда инавалан, амҕаҕынза инеит хысра ҕамтақәа. Уантәи амҕа ааихыртцәан, ашәаныуа Тариел иашта интысын, аҕны ашьтахька инавалеит.

— Дабаказ ақыртуа? — дцааит Арсен.

— Избаз азә иоуп, аутра агәашә анаасырт, саңхьатцәҕа даасҕахәит. Иҕыццәагы ыказар ҕаларын, аха урт сара исым-базеит.

— Уаала наҕ, хшыбзиоу бнала хцап! — ихәеит Арсен. Арахь шьта абна ааигәан, инаңшааңшуа уи реартан, рышьтахька ихынхәит. Арахь хә хәхь ианхала ари ажәабжь хәрхәеит.

Убри ашьтахь дук мыртыкәа уи аганахь ақыртцәа ҕнык амца адыркын, алҕа хәхәаза хыхь ажәҕан ахь инхалеит. Зегь уахь иңшуан. Нури Бытәба дахьынхоз ахәы ххаланы игәахтон уи: ма Хәыта, ма Мышьа иҕны абылра иаҕын. Иҕалаз ушьтан еилыркаап хәңшыхәцәа.

Атагылазаашьа аеарҕәҕәо ианалага, Рауль ижәхьақәа ҕба аерманцәа рхаблахь цъара иаанижьыр итаххеит. Уажәы уахь дцеит абри аус аилкааразы. Ара Рауль иҕы аамтала дыҕан Серге́и Гәада-иҕа Кәытциа. Серге́и ижәқәа ара Роланд ихкаара итан, уатцә иаашар иманы Цлоуҕа игарц иахасабын. Саргыы сыжәхьеи сықаблеи сыманы уи сиццо еибаххәеит.

Ианвар 14, 1993

Асаат быжьба рзы амѡа хакәлеит. Сергеи арахә рапхәа дгылоуп, сара ашьтахь. Иааулакгы икәаагеит. Акыртцәа фатәыс израхтарызеи! Мац ыкәырххьоума. Ар ртәарта дара ахцаны Панган дахьынхоз ҳар аннеи, уи аганахь еиланхоз ацсуаа рырахә зеггы ндыртәахьан. Арахә шыны рымгәа итдырбгоз иахьтәаз, акрахьырфоз афны афнытқа икарыжьуан, адәахьггы ахара ишәаны ицомызт, аатрафы икарташаз картон. Уахынла агәабанкәа наганы ахәатрақәа рфы ииауан, агранат зыршәуаз абцар ала афны иагәыдыртар хәа ишәаны. Ашәаразыхәа урт хәба рымоуп. Агәамситқәа, абасоуп иааркьафзаны рхым-ѡапгашьа шыкоу.

Иахьазы акыртцәа жәылар калап хәа агәаанагара ыкан. Убри еилкааны ҳаццакит. Сергеи цшь-хык имоуп, сара — ѡба. Ицкьаз сыжәхьа амѡа икәугалартә икәмызт, уи хәычык аеибнатар, Нури ифны акәшамыкәша итәаз ҳаруаа ишыны ишәфа хәа расхәеит.

Асаат жәипшь калахьан Цьгьарда ханнеиуаз. Пытк ҳацсы ааитакны амѡа хакәлеит. Дәәа ѡ-саатк рыла Гәада хнеит. Уаха цьарггы ҳаанымгылазакәа, амра нзаалоны, асаат хәба рзы Вова Сангәлиа дахьынхоз ахәы ххаланы хнеихьан. Уи ахәы хшықәыз мацара Члоу хналалеит. Ахәлара ҳахьзеит. Хашнеиуаз, Сергеи сыкәфитит арымарахь икәз агәаѡара дыштәалоз.

— Уажәшьта егьхагым, саатбжак ала сабхәа Ианкәа Қацәба ифны хкалоит! — сыгәггы ааиргәгәеит. Аиашазы, уаха нахалымшо ҳаацсаны ҳакан. Амлаггы ааины, «аа, сахьыкоу» ахәозшәа, ахы хнардырхьан. Аха амла аткыс ацсшьара хтахын. Хәычык ҳеаарбаны, ацхаррафы хнеиндаз хәа уи азхәыцра сафын. Ахәы хталаны зака аамта амѡа хакәыз сгәалашәом, аха пытрак ашьтахь санцшы, ацшахәафы хашкылсыз гәастеит. Сергеи фәаитит:

— Лагания ахәы халбааит. Уажә ҳазтысраны икоу азиас Кәмарча ахьзуп. Уи шнеиуа Члоу агәафы Дәаби иареи еилалоит. Абра хшырлак ааигәаза дынхоит сабхәа. Уи иаанаго — иахьатәи хныкәара абра ихыркәшахоит!..

— Ох, гәышьаза, анцәа ицшьыоуп! — схәеит сара. — Уаха сылазам!..

Арахэ амѡа дырбаны азы дынталеит. Саргы сишьтагылоуп. Ишызбоз, Сергеи ижэкэа амѡа идирбаз ала хыхь инхалеит. Сшыпшыз, сықаблагы урт инарышьталеит. Сергеи ибжы иргеит:

— Сара унасышьталаны уѡааха!..

Уи хыхь дынхалан, ирахэ рапхьа днагылеит. Аха сыжэ-хьа иазааз сеидру, хыхь ахалара атахымхеит. Шьтахьла иаакэгьежьяан, иѡны азы ахыгѡасуаз ѡадахька иамаз аѡа ахь итрысит. Саргы сыѡны уи снашьталеит. Сергеи ибжы сахауеит:

— Икалеи?

— Инеиуам! — икѡыстит.

Уи апшэмацэа рыкѡфитит ацхыраара картаразы. Быжэкэак сгэы икѡфит, аха еибырхэаз цкэа исзеилымкааит. Ахусухэа ишуа иааилалеит ахабла алақэа. Сыжэ ашьтахь сеиарханы аѡа ицѡытагылоуп. Снатѡкьеит:

— Иаи!

Уи ахы акъан, шьтахька итрысит. Сара азы сзаагылан. Сабхэында иситахьаз амагѡ сышьан, «иаловыи» хэа изышьтоу. Каиматк акэын, азы талазомыт. Аха ахьта алсын, сшыапкэа хьшэашэаза итан. Уажэ сыжэ еиханы шьтахька иандѡықэла, уи снашьталеит. Сшыпшыз, егырт арахэ злацаз ахалартахь имнеикэа, арахь хазлааз амѡа иангыланы иѡатѡкьеит. Саргы сыпсахы еикѡыцѡо уи снашьталеит. Иара цоит, саргы сыѡуа ашьтахь сгылоуп. Иахьынтэааз ашьта ихыланы Атарака сцап хэа агэы итанаку сеидру. Иансыцэца, Атара ахаангы иабараны икамыт, гѡашѡк инадгылон, апшэмаггы ашта интацаланы, атѡыѡа иакѡыршаз ашаха па данахѡапшлак, шыоуы ишрыцэцаз акара дырны ижѡтра интаирпалон. Уи иаанагоз, схѡыцкэа рѡазы тыкѡкэа хышхыртѡыда инхон. Абри сазхѡыцны иахьынзасылшоз сыѡуа сашьтан. Арахь хазы, исшѡыз агѡабанақь иадчабла-хьан сыхѡа иалтцны сыкэа италоз сыпхызы. Ажэ аангылара атахымыт, иаха-иаха аныкѡашѡа иацданы, абар, егыгзамыт амѡа ишаныз ахѡы ихаларц. Знык уахь ианхала сышьтахька сгьежыыр акѡхон, сзахьязомыт. Сгэы цыжѡжѡо, абгақэа урѡатахѡааит хэа ашѡира сафын. Нахьхыи фызтуаз Сергеи ибжы сгэы икѡыѡуан, аха иихѡоз сзеилкаауамыт. Шьта Сергеигы дсыхѡартамыт, сгэы кахахьан. Абри аамтаз ѡ-мѡақы

ахъеидытцаз хнагаеит. Сыжәхъа арыгъарахъ инанылеит. Ари збаз сара арымарахъ ала сыфны снахыкәшан, сыжә ақхъа саатгылеит. Иаргы икалаз еилнакаан, ашырхәа инхагъежын, җақхъа ашьтахъка итрысит. Издыруада шыта разкык сымазар хәа, сыфны уи снашьталеит. Хашиашаз җақхъа хаины Қәмарча азиас хныгъынгылеит.

— Серге-е-и! — җыстит.

Азнырцә дгылан хатқак. Сымҗашьозар, Ианкәа иакәхарын. Уи изласеихәаз ала, азы ирыз арахә иманы ашта итеицалеит, арахъ ааира даҗуп ихәеит. Сыжә трысын, аҗадахъкала царта ахьамамыз азы иалаланы цъара иныгъынгылеит. Уи сашьталаны смагә иахытцәо иахыкәаз азы сынталеит. Сырны ажә ахыглаз сазааигәахеит. Атәыҗақәа ирыкәыршаз ашаха па сзаанкылар уаха крыстахызма. Аха ашьтахъ насеианархан, ахы шытацаланы инасзыпшит, иусырбап хәа аанаго. «Пшьшьеи, пшьшьеи!» — хәа иарахыы сшыаҗа анааихызга иҗацкьан, җақхъа итрысын, ақшахәа инавалеит. Анцәа ицъшьаны, хазлааз амҗахъ ахы амырхазеит. Сшыпшыз, ифны мацара азышьтра ишаваз, уи ацәаара сцәызит. Сергеи дхақәшәан, излацаз ашьта дхыланы дыҗит. Сара стып аҗы сгылан. Ианкәагы дгылазамызт сааигәара, икалап уи афныка дцазар. Акыраамта азы смыркәа стып аҗы сгылан. Шака аамта цаз сеидру, цытк антцы Сергеи сышка дааит.

— Арахъ ур! — ихәеит иара.

— Ажә? — уи иалахынтахаз еилыскаар стахын.

— Уи кны аштаҗ инаганы аанда иадҗасхәалахъеит! — сиргәырҗеит.

— Закә уадаҗроузеи иахзаанагаз, — схәеит сара. Излоукызеи?

— Агәарабжьараҗы царта анамоу снапаҗы иаазгеит. Уаала!

Азы снырын, уи снаишьталеит. Итбаатыцәза шта дук ханталеит. Игъазгъазуа, еихачаҗа җын дук тагылан. Ақшәмацәа дәылтцны иахпылеит. Ақсшәақәа анааибаххәа, агәгәахәа амца ахъеикәыз цакатәи аихагыла иамаз ауацъақ ахъ исыпхъеит. Сшыныфналаз еипш ақхара сааимнадеит. Сгәабанақ сшысхын, исдырбаз атәартахъ снеит. Иаразнак ахылҗацсылҗа схытцны ацара иалагеит.

Сергеи ицшәмапхәыс Сусана даххагъежыа хаматц аура даҗын. Иахшәаххыз хаматәа, ххылца ухәа кәардәқәак ирхыр-

ашьтахь, ноиабр мзасы Члоука арациақәа иманы дааит. Мықә Ацбажә ахыргәғартәҕы иашьцәа члоуаа дрыдгыланы деи-башьуеит. Ахәбатәи рыхшара Заира лыхьзуп, диит 1958 шықәса рзы. Дтаацәароуп, ҕыцъа арқарцәа дрануп, лхатца Ыопуа Гиви араатәуп. Аитыбза Сусана Кәытцниаа дахтацоуп, ҕыцъа ахшара хзыраазоит Сергеин лареи. Амреи Ахреи нап рыгрыжьуам, аибашьра ианалага арахь Члоука, рандуи рабдуи ахьынхоз, иааны икоуп.

Абас икоуп зымехак тбаау Ианкәеи Лиубеи рыхшареи рмотацәеи. Ацсуаа зегы абас дацла-цашәла хәҕианы хцеицәа хазрылмышәхәо хәказтгы, иахьа ихәқәыгәғәз аҕацәҕа итыҕара дтытцны хадгыл чашәрақәа дреиҕазо арахь дқәыларц дзаарымызт. Уанза хазцой, аҕаацәараҕы чкәынак ида дахьыкам ихы иқәсырц иалагоит, дхәпкоит хәа. Хык-цшьык аишьцәа ахьыкоу ус аҕатцара рзыгәыгьуам, арҕыс ишьтахька игылоу иашьцәа ирыцәшәаны. Убриазоуп аҕиара зыбзиоу, ахәынтқаррагы ашьапы иқәыргыланы изамоу. Абри азхәыцра атахуп!..

Ианвар 15, 1993

Сергеи иааицаз ажәқәа ишеит: иабхәа иҕы ҕ-хык нижьуеит, хык — имахәыла иҕы, егы иаанхаз Ткәарчал иан илзигойт.

Ашьыжь хшыҕагылаз еицш, акрыҕа-крыжәны, сара сҕа-нахьала ацшәмацәа итабуп хәа нарахәаны амҕа хәқәлеит Отаҕка. Уажәазы сыжә ахы иақәитны амҕа ианысымтеит, иахатәи Қәмарча азиас акәшамыкәша икалаз ахтыс саназхәыцлак сцәа саатазызон. Аапынразы ихьараны иказ сыжә ахьеиқәхаз сгәырҕатцәа сыкан. Атәыҕақәа ирхаршәыз ашаха па снапы аларцсны искын. Аха иара азхара ацсы анашьа, ҕыткгы анафа, акәатахәа исышьтагыланы иааиуан. Афермақәа хрәҕсны амҕа ахьейдытуаз ханнеи, ҕадака хәахатәины хҕынаххеит. ҕытк хнаскьахьан еицш, Сергеи даатгылеит.

— Абра азиас сахьыруа дынхойт сымахәыла. Ыопуа ижәлоуп. Икалап уа уаха саанхаргы. Нас сыжәхьа сыманы Ткәарчалка сцойт!

— Ус акәзар, абзиала! — схәеит сара. — Иаарласны Аҕара хәибабап!

— Арахьтәи хускәа хашрылгалак.

Уи цаҕа ицоз амҕа дынтәлеит, сара сзышыцылахьаз ашьха мҕа саныланы ацара саҕын. Уаныццакуа игәыпцәагоу уи амҕа нцәара ақәзам. Аха еҕа ус иҕазаргы, асаат акабжазы схи зықәкыз агәашә снадгылеит. Харантә сышгәартаз еипш, Ваниа Цьопуа ихәыцқәеи схәыцқәеи ифны испылеит. Аштә сантала агәараандаҕы сыжә нғасхәан, сықабла ус аштә интастеит. Нанашьа иласхәеит амҕан сзықәшәаз ауадафракәа ртәы.

— Сергеи иабхәеи иареи ракәымзар ахы ахынахоз ицон хзықәгәыгуа хажә, — схәеит сара. — Аха анцәа даххылапшуан!..

— Дида, иухәо закәызеи, уи ауп гәыгыртас ихамазоу, — ҕаалтит.

Хшеицәажәоз, ақыртцәа «Град» ала Члоу иалахысит. Ахы хьамтақәа хәфсны хазлааз афермақәа рыкәшамыкәша иалахәит. Ахәылцазы уахьынтәи иааиз апшәма Ваниа ихәихәеит ахкәа икахауаз цхаста шыкарымтаз, ауаапсыра акгы рмыхьит. Убри анафсангы хзыргәырғашаз даҕа жәабжькгы хәихәеит: тоумышьааи атарааи ххәааҕы, арасазыхьаа ахыргәгәартә ахьрымаз абомба-ракетатә ааха канатцарц ихылаз авертолиот ларышьтит. «Теплушка» хәа изышьтоу ахы хьамта зыршәуа абцар зкыз доурысын, ихәеит.

— Ижәла уазтаазар? — уи сазфлымханы сцааит сара.

— Сымҕашьозар, Виктор ихьзуп, Стро... убасшәа ижәла ыҕоуп, исзышьтымкааит.

— Виктор Строи! — схәеит сара сгәырғатцәа. — Уи хәхьынхо иазааигәазаны ахәаҕы дгылан, ахаирпланқәа дреифазо. Нас уантәи Тоумышька диаргеит хәа сархәахьан.

Дызустада Виктор Строи?

Хатәгәапхарала Украинантәи Апсны дааны, апсуаа дрыд-гыланы иеибашьуа дырузәкуп. Уи дицуп иара иеипш хаҕа ихәирпланқәа ирышьташәарыцо Владимир Виктор-ица Ходаковгы. Уи хфымтаҕгы цара дахпылахьеит, Азынбеи Тарбеи дрыцны Азфьбжьа ақыртүа вертолиот деихсын, амца шахылббуаз аеропорт аҕы идьиртәеит. Виктор арахь Мрагыларахьтәи аф-ронт ахь ахаирпланқәа рышьташәарыцараз даарышьтаанза Мраташәарахьтәи афронт аҕы деибашьуан. Апсуаа Гагра

ақалақь анырга адыршаёны, Виктор Строи теплушка кны асанаториа «Украина» дышгылаз, ақыртцэа рвертолиот ацсуаа ирылахысырц ианхала, уи иагёйдитцаз ахы ипыххаа иқанатцан, хлантцы илаишьтит. Абартқэа рышьтахь, Виктор Строи излеихэо ала, Бесик Квириаа дицны Ткэарчалка даарышьтуеит. Уантэи дышиашаз А́тара дааит. А́тарантэи Кэтол деибашьуан, Тоумышь ахырғэғартаёы дгылан. Уахынла ҳаибашьцэа дрыцны пшыхэра дцон, аминақэа ытцартцон.

Ашьтахь излеилкаахаз ала, Виктор Ацсны дахьеибашьуаз рхы иалнаркёзоаарын Украинатэи анационалистцэа. Украинатэи аибашьцэа рғырак Қырттэылака идэықэцаны ацсуаа иҳажэыр-тцон. Уи атэы зныкымкэа-фынтэымкэа иҳаҳахьеит, азэыршы иртаслымны ацсуаа иткэаны иргоз аукраин милатгыы рылан. Аиаша иадгылоз, Виктор иеипш иказ агэымшэақэа, Ацсныка рхатэғапхарала иаауан. Уи еилызкаауаз абар, дара рхатақэа агазет а́кны иқэгыланы ирыфуаз астатиақэа.

«Наемники из Антрацита

Краснолучским ГО УСБ по Луганской области выявлены факты участия жителей города в боевых действиях на территории Абхазий. На основании полученных материалов, в соответствии с Законами Украины, в отношении Ходакова Владимира Викторовича, 1967 года рождения, проживающего в поселке Крепенский, осуществлено профилактическое воздействие. Другой участник вооруженного конфликта в Абхазий Строй Виктор Васильевич, 1953 года рождения, проживающий в Антраците, находится сейчас за пределами Украины, вне территорий правовой компетенций органов СБ Украины.

Учитывая, что наемничество осуждено мировым сообществом как явление антигуманное, указанные деяния наших сограждан наносят ущерб политическому имиджу Украины.

Пресс-центр горисполкома.»

Ианвар 16, 1993

Ақыртцэа декабр мзазы икарцахьаз ажэыларакэа раан Тоумышь азбжак ахырғэғартақэа рнапачы иааргахьан. Иахьа кэтолаа, тоумышьаа, арасазыхьаа еидгыланы икартаз ажэыла

иабзоураны ақыртцәа амацәаз итаркын, цаса ирымырххыз ахыргәгәартақәа ааныркылеит. Абри аан икоуп ирыткәаз, егырт зегы ндыртцәеит.

Ерик Цыиңцал дызлаз агәың Кьамышә Бытәба инхара акәшамыкәша ахыргәгәарта ркын. Хыхь ианахцаз ахтыс ашьтахь уи илапш икәшәеит Атара ахәаи Тоумышы еикәышшоз аиохаа даатыцны арахь зәаазхаз еибашьык. Харантәи дузгәаҭомызт уи дызустаз. Амала, уацәымҭашьо иубартан уи бцарла деибытаны дшаиуаз.

Ерик ицсы заны иаиуаз аибашьы дизиңшын. Данизааи-гәаха цқьа дихәаңшит, аха дизеилымкааит. Ерик, икало збап ихәан, иеытәахны дахьтәаз итың даахысын, иаиуаз иабцар наикәикит.

— Узцом! — ихәеит ибжы ґацаза. — Узустада?..

— Сара сшәаныуоп! — ихәеит егы, иабцар дымҭахакәа.

— Арахь уабаои?

— Аңсуаа сыґерыстарцны саауеит. Ана Тоумыш ақыртцәа рацәаҭзаны итаркәакәеит. Сара урт ақыртуа еибашьцәа сыр-цәыбналаны абрахь саауеит. Сабцаргы наґ ишәыстоит, сыцсы еикәшәырха!..

Егы иабцар анышьтәица, Ерик игәиґанцаны дизааигәахеит.

— Уцыбақәа тыршәшәа!..

— Иткәацуа агранат сымазам, савтомат шытастәеит усгы.

— Арахь усапыза! — ихәан, ишьтәицаз абцаргы аашьтыхны, Ерик иткәа диманы аруаа рыштаб аґы днеигеит, икалаз реихәеит. Ашәаныуа ихы-ицыхәа тцаауа иазтаара иалагеит...

Иаха хәычык асы ауит. Иахьа амш каххаа икоуп, аха ахьта аґоуп. Зны-зынлагы уцәа-ужы иналкьо цшакгы ыкәсуеит. Ашьхеи агеи неибейпшны асы ыкәжьуп, арахь лбаа бардрақәак рґы асы нханы икоуп, атлақәа рымахәқәа дрыцкьахьейт. Адгыл макьаназы асы ыкәжьуп.

Уатцәы иаашар Атарака амҭа сықәлоит.

Ианвар 17, 1993

Ашьыж асаат жәба рзы Отаңынтәи Члоука амҭа сықәлеит. «Таракан» хәа изышьтоу тракторк сықәшәан, Члоу агәаґы

сааннажыт. Адәахы еимагыланы асоура иафын. Ацха ду снықасын, аангыларта ахыбрафы пытраамтак саапшит, аха сшыапқәа рыда сызгоз анысымбаза, сдәықәлар акәхеит. Аангылартафы сара сеипш ирацәафын машынак, ма тракторк ҳақәшәандаз ҳәа ицшыз. Аха адәықәлара рзыгәағыуамызт. Ҳцас иқанатдозшәа, жәфанынтә ихәмаруа цәка илеиуаз асы цәкба-цәкбаза ихкәарц атахымызт. Ас мацара хәлаанза ишлеиуа кәйтшыа аныканамта ҳусқәа удаафхон. Икастахуаз, шытахька ахынхәра стахымызт, иаахәлаанза зегьакакәын Атара скалон. Схьатыр ааста ажәылара еиғыуп схәан, ахыбра саатцытын, сышдәықәлоз расхәеит уа исыдгылаз сымфанызафцәа. Сышдәықәлаз анырба хәфык ракара ацара зтахкәаз, иццаккәоз насышьтәлеит. Иззымгәағыз уа иаанхеит икәанызануа.

— Иахьа ихамбеит аныкәара, уажәытәкба Ғәаданза хназап, нас цәка хантагыланы Цыгьарда хнеип, — Ғәаитит хатца патазк.

Еицыз ахацәа избахьаз шыоук ракәын, аха абри абри иоуп ҳәа уаф дсыздыруамызт. Агәаанagara зласымаз ала, шыоукы Цыгьардатәкәан, егырт Кәтол ицакәоз ракәын. Ажәакала, тәымуафык дхаламызт, хқытақәа ҳазтазкуаз хазызаргы, ҳаигылацәан, уи ҳайднакылон. Иахцәыудаафыз рапхьатәи ашьаҒеихгара акәын, цытк хзынаскьар, нас иара амфа хатәнәтәуан, хшеицәажәоз мацара ихамбазакәа иахьахтахыз атып афы хкылнагон. Хыхь цытк ханхала ани ахатца патаз Ғәаитит:

— Хыхь Лаганиа ахәала хдәықәлару, арахь цәка иаваршәны Кәачарала ҳахыкәшару?

— Кәачарала ҳаикәнаршоит, — ихәеит ахатца патаз ивагыланы инеиуаз, зоура лакәыз, аха иааиланы икәз ахатца.

Егырт еицыз Ғахтуамызт.

— Кәачарала ҳаикәнаршаргы, амфа иаха еиғыуп.

— Ишышәтаху!..

Аныкәараз еицыз ахатца кьаҒи ахатца патаз иахьапыргон. Аибашьра иалагеижьтеи саргы ныкәаран сызфыз, сашьцыла-хьан, аха шыта сықәрахь снейхьан, аҒар сызрацлабуамызт. Ус схәеит ҳәа, хашьтахь иааиуаз арцарацәа ракәын хашьтахь инхоз, сара афхацәак ацхьа игылакәаз срыхьзома ухәаратәи

рышьтахь сыкан. Ытк хнейхан еипш, ахатда кьаф даатгылан, ифыза днеизыпшит.

— Умыцкакын, Сандра, артгы хаарцеипшлап, зеггы ирылшом ирццакны аныкэара.

— Сагамыз! — ихэеит Сандра захьзыз. — Сашьцылахьеит.

Хашьтахь иааиуаз хаарзыпшит. Ххылпақаа хьамтаза икалахьан, асы иакэнауз, иаахаршэшэеит икьаны. Иубартэ икан иаарласзаны уи шыхкэоз. Агафэхь иаалашан, ацстхэақаа унарылпшны ажэван аетэара аапшуа икалахьан. Иаарласны амш еилганы ажэван цкьахар, уха хымпада итаар алшон.

Кэачара ханазааигэаха Сандра захьзыз фэаитит:

— Ишухэара, Мамиа, абарт ихабашьуа Сталин ихааназггы ирдыруазу иахьатэи аибашьра фэараны ишыказ?

— Аибашьра калоит хэа агэвара рымамзарггы, апсуаа мышкызны ххакэитразы хашжэылоз рдыруан.

— Ус угэи изаанагозеи? — дцааит Сандра.

— Ани Бериа хэа иказ ацэыбзахша ахара инапшуаз азэ иакэын, хара хзы фэи ихэыцуамызт. Сталин апсуаа рхатара дзакэшахатымхаз, урт акыртуа жэлэр ирылазваны ассимилиация хэа изышьтоу хэиур итахын.

— Ааи, ааи, Кырттэылантэи иааргаз ахтэацэа шахмат хасабла ицкьаны ихаландырхеит. Уи аус Очамчыра араион кэфеиарала инарызгеит. Шэахэапш ишыкартаз: азфьбжэаи атарааи цартэ рымамкэа ахалдабаа рымфакэа ркит. Кындыгаа — Кындыг фыц рыландырхеит. Тамшыггы убас, Кэтолггы убас, Гэадеи Мыкэи зымкэацо икартеит. Мышкызны апсуаа гыларггы, рымфакэа зегь шэаханы ахыкэ ханхыкэгылеит. Иара ассимилиация хэа изфуггы анарха аиун, Очамчыранза иаахьан. Гал атэи усггы салацэажэом.

— Атабыргазы, усоуп ишыкоу.

Ытк хнаскьахьан еипш, ажэабжхэареи ажэабжкэа рзызырфэи иазфэлымхаз Сандра захьзыз фэаитит:

— Уара, Мамиа, уцарауафуп, сеиха еилукаауеит. Аказы суазтаарц стахын!..

— Иабатэи царауафуп, сара сынхафуп, — фэаитит. — Цоуп, институтк салгахьан, аха истахыз атып ансырымта, сзанаат касыжын, аколнхарафэи бригадирс аусура саладыргеит. Изаа-

зари, Асовет хэынтқарра иахнаҗазгы маҗзам. Зхы иахэоз дынхартэ дыкан, амуча усқангы уажэгы акрура ицэымгуп, ауаа рҗатца дазыпшуеит, ма ағычыра далагоит. Нас, нас, узсазцаарц иуҗахыз?

— Абри Бериа абаскак аҗсуаа зитахымыз? — дааччашэа аакаитцеит Мамаи захьзыз.

— Уи ахэыцқэатқьагы ирдыруеит, иухъзеи, Сандра?!

— Уара умсааит ишысзымдыруа!..

— Дцэыбзахшан азы!

— Уи шҗеилкаатэу?

— Ари аҗоурых инытцак-аатцакшэа ирхэоит, мамзар, ишу-дыруа, уи уареи сареи хахааным.

— Ажэабжыны ирхэозар рхы иҗырымхэааит, аиаша иазааи-гэоуп. Ихэа уара ишуахахьоу!..

— Бериа иаб Павле Гыртэылантэи Аҗсныка иааз дреиуан. Иара инагаз азэ иакэмызт, дҗарын. Нхара хэа Мархэаул днаагеит. Усқантэи аамҗазы Мархэаул адгьыл зымпыткакыз аҗауад Лакрба иакэын. Уи ихьз, иабхьзы сарымхэеит.

Иреиҗыыз адгьыл чашэрақэа зымпыткакыз аҗауад ихэура дҗан Павле Бериагы. Мацушыс ахҗынраҗы дахьыказ акри-җартцон, акридыржэуан, ихатэы җны изгыламызт, имамызт, иара убас, дахьықэаарыхуаз адгьылгы. Уи зегьы пхзашала ирхатэын.

Аҗауад Лакрба иахҗынраҗы ахацэа реиҗш ирацэаҗын ара аматц зуаз ахэсагы. Убарт дыруазэкын агыруа пхэызба, Марҗа захьзыз. Излархэо ала, уи аҗсабара илнаҗаз аҗшзара атэы җыки-бзыки ирзымхэозаап. Соуп зхэоз арҗарацэа рылапш дыҗашэахьан, аха ус аламалагы имариамызт уи лгэы ацапха аартра. Згэы җылкаахьаз арҗарацэа азэырҗы лҗызара иашьҗаланы илызнейхьан, аха дарбанзаалак урт рахьынтэи азэгы ажэа илҗомызт. Икалап лара лгэы иакэшэахьаз урт дрылазаргы, аха инеибеиҗшны зегь мап рцэылкуан. Мазак лгэы иҗаршэны ицэахны илыман, уи амаза дақэиҗымызт ахэара.

— Изака мазахарыз? — иааизымычхаит Сандра.

— Умыццакын. Исымхэар хэа ушэома. Узырҗола. Икалаз уи ауп, аҗауад Лакрба бзиа дибозаарын, уи азмырхакэа мазалагы длыҗцаауан. Иахьа-уатцэы наҗ сылқэатцып хэа игэы иҗеикхьан, аха зхы икыз атыхэанза инаумыгзар калом хэа иархэахьазшэа,

ус иаармарианы анхаѡ пѡхѡйзба лкажѡрагыы изымариамызт. Урт
реиниара атѡхѡтѡы шыѡкалашаз здырхуадаз, аха арахѡ иара
ѡтаѡуад, зыжѡла дууз иара иеипѡш, пѡхѡйзба ссиркгыы дизѡѡаны
дыѡказаарын. Урт рѡарагыы аѡѡара пѡртѡахѡан. ѡ-мѡабзк
дрыбѡваханы дшыѡказ, ѡнак илаѡш даатѡашѡеит иаѡтынраѡы
матѡѡыс имаз Павле Бериа.

Атауад аҗаҗаҗаа ихы иааҗашеит абри агыруа ихәуы
ацхыраара иитар шалшоз. Иматцуџцаа рхада дааипҗхан, хәыл-
пазы иускәа данрылагалак Павле сышҗа днашәышът ихәзаап.

– Павле, аҫауад дупхьоит, уеаарышәшәаны, уерыцқяны ишқа унеи, уск атдыхәала уиҫахуп! – хәа иархәеит.

Павле даахэыц-хэыцит. Жэаха җенак имариа ибан, игэагыны аҗауад дихэеит дгыл җатцак иитаразы. Нас җэацэк иргыларц иахасабын.

– Макъана ус у́каз, нас ҳаҳааңшып аҳәара иҗаутцаз! –
иҳәазаап атауад.

«Издыруада уиазы акэзар дызсыҥхыз?» – хэыцрак дынтанагалеит Павле дгэырҕатцаа. Иаразнак иеааибитан, имаз наишэцаны аҕауад ишҕа дынхалеит. Амацуцаа рхада аҕауад адырра иитеит Павле дааины дыҕоуп хэа.

— Даашьты! — ихәеит аҫауад.

Исахарызеишь хэа дааоналеит Павле.

Аматцуца рхада аҭауад илақәа аниирба, ашә аркны шытахьҭа дындәылцит.

— Уааины абра саңхья үтэа! — ихэеит аҫауад.

— Мап, ухатцкы, сгылазааит!

– Уара, исгәләшәйт, аакысыка адгыл устаразы ахәара кәүтәит. Ус акәзәми? – дтәәит аҗауад.

– Ааи, үхатцкы, үбас ахәара кастеит.

– Сара избоит уара гәйк-псыкала сахтынрағы аус шууа, – даацаажәеит аҫауд. – Саргы гәйкала исзыҫоу гәйкала дызбар стахуп.

– Уара унапы сануп, ухатцкы!..

– Исгәәпхар, ухы уеигәыргъо, ауаа уцашыыцуа аҭагыла-
заашыа бзиа үстоит, – ҕааитит аҭауад. – Ус акәзәми?

– Уара иүхэо зегь закəануп, үхатцкы!...

— Ани азыпшахәаҕы адгьыл чашәроуп, иумбахъеи?

— Ааи, ухаткы!..

— Убри адгьыл уанасшьар ишҕоубои?

— Ааи, аха уи ҕны хәычыкгы ҕагылоуп, — ҕааитит Павле.

— Издыруеит. Уи инхоз атырқәа дықәтын, ипсадгьыл Тырқәтәылака дхынхәит. Сара исираахәеит уи адгьыл, иҕны, ирахә-ишәахә. Унеины, амца ааикәцаны анхарада зегь ҕацоуп. Убас еиҕш аразкы соуп хәа зныкыр уҕхыз иалашәахьазу?

— Мап, сытауд, ухаткы. Абри исоухәо зегьы ҕхызу ҕыышьоит!..

— Уи ҕхызым, лабҕабоуп, усоума?

— Усоуп, ухаткы?!

— Абри еиҕш адгьыл чашәра, абри еиҕш анхарта бзиа дамазароуп уара уҕызара иаҕсоу аҕхәыс. Унацәа зкәукуз уара дутәуп!..

— Усхыччома, ухаткы!..

— Уаха ус сымазамкәа ара стәам. Сара исхәо зегь ҕабыргуп.

— Усоуп, ухаткы!..

— Дышҕоубои хәхтынраҕы матцуо ҕхәысс исыдкыланы исымоу Марта? Марта аҕшза, думдыруеи?

— Ааи, ухаткы!..

Павле иблахатц ааҕежыит Марта лыхьз аниаха. Ахтынраҕы хатарҕыс дыказар зегь лара илҕынцәаауеит.

— Уакәшахәтзар, иахьа инаркны уи уара уҕхәыс лакәхоит.

— Ишца... Мартоу?!

— Ааи, Марта!..

— Атауд ухаткы... — ихшыо ааилаҕынтит. — Атауд ухаткы, Марта сара дсыҕхәысхону?..

— Амала... — инапы иҕьан, ишҕа дааигеит. — Амала... — илымха дынтахәытхәытит. — Аускәа убасоуп ишыкоу!.. Лара гәыкала дузыкалартә икастоит. Уакәшахәтха!..

— Уи еихау насыҕ соураны сыказам, ухаткы!.. Сара сақәшахәтуп. Слакәакуа скалом. Уи сара бзиа... — иажәа изынагзомызт.

— Ус анакәха, уахатәҕьа шәус аҕхәара ҕахцәоит. Утахызар, абра ушгылоу слыпхьап!..

— Уара ишуҥаху, ухаткы!..

Атауад аҕашыақәа ишыҕартцо еиҥш, хынтә инапы ааниһкьеит. Ауада дааһналеит длашалашо ахәса аматцуџцәа рхадас иҕаз.

— Ара сыҕоуп, ухаткы!

— Марта дбыманы бааи!

— Уажәйтәкьа, ухаткы!

Иаарласны Марта длыманы дааһналеит. Павле уахь дын-хыаҕшын, даатрысит. Ичхара тәахуа Марта дналзыҕшит. «Зегьакоуп, уи илеиҕу са дсыҕшаараны сыҕам. Макьана уахь-лыхәаҕшуа илнымҕшыц. Аха иабаҕырхагоу. Сыһны-сгәара, сидғыл ҕалоит. Ари ҕхыз избарҕы ихастомызт».

Атауад Марта лахь дынхыахәын, ҕааитит:

— Павле хатца бзиоуп. Маҕк дбеиҕабызарҕы, бџызара даҕсаны исыҕхызеит. Бақәшахатхар, ухатәкьа ачара шәзы-уеит. Шәыһны-шәгәара зегь хианы игылоуп. Сахтыһраҕы шәымџа ҕыаҕыза иаартуп. Бақәшахатзар...

— Сақәшахатуп, ухаткы! — лхәеит Марта.

— Шәыһнасыҕ сеигәырҕоит! — ҕааитит атауад. Нас аматцуџа рхада ҕхәыс иналыдитцеит:

— Лышәтатәы-лҕәынцатәы еиқәшәыршәа уажәйтәкьа. Шәцаны анхарта ҕыц аҕы шәаақәҕеҕеҕааны иаҕаху ҕашәтца. Аматцуџа зегь адырра рышәт! Ухы уақәитуп, Павле!..

Мамиа иажәабж даналга ҕымтзакәа ихы лаирҕәын, ишыҕахы игылақәаз амџанызаџцәа даахзыҕшит. Асоура иаҕәйтхәан, аха ана-ара цырақәак аҕытцышәшәон, амш аилгара иаҕын. Хара Кәачара аган хаваланы хашнеиуаз агәаџара ханталан, иаарласны хыхь ххалон. Нас уинахыс асфальт мџа хшаныз ҕәада хнеиуан.

— Аҕсыуала уазхәыцуазар, Лавренти дцәыбзаҕоуп, дтауад шьтроуп, — ҕааитит Сандра. — Убри азакәхап, даныџеидас, дзакәйтәкьаз анеиликаа, иан чархәара ахылызыруз гәынганы аҕсуаа зиҕахымызҕы, — ихәеит иара.

— Ааи, шьта ус акәхап, — ҕааитит Мамиа захьызыҕы.

Ғытк хназыхан еиҥш, хыхь ханынхала, хаҕсы ааиҕахкып хәа хааиқәшахатхан, амџаду аҕы икаҕаз ақьала-чаҕа хнытцалеит. Амџан хыхьныҕәоз хшын, хажәџақәа ибаазаз ахылџаҕсылџа

рылцуа хөеибартәакәеит. Смагә баазаза икан, аха сшьапы ахьта иакуамызт, мацк ацәаакыра шалсыз гәастон, аха уи пхзын, цъара онык афы снеиааинза исызсышьхуамызт. Азныказы, хаштәаз еипш, хашьтыбжь ааикәтәан, азәгы ацәажәара хтахымызшәа, досу ххәыцрақәа хаманы, ус хәиҟаңшуан. Аха нас иаалыр-ҕаны схы ҟышьтысхын, еицыз аҟызцәа саарылапшит.

— Сара ҟакала исахахьеит уи ахтыс, — ҟаастит.

— Уароу?! — иааңышьаны даасыхәапшит Сандра. Уажәа-кәызшәа уи саниба, схы инаркны сшьапаңынза сааимидеит. — Ишпауахаи, нас, ура?..

— О, уи шәасхәар сыгәра шәымгаргы калап!..

— Избан, ус угәы изаанагазеи?

— Саргы иансаха исызхамцеит, аха ашьтахь...

— Удинаныс ишхаухәара! — ихы ҟышьтихит Сандра.

— Аиеи, аиеи! — дазҟлымхахеит Мамиагы. Егьырт ар-парацәа ҟымт-цсымшьа иахзызырҟуан, ааигы рхәомызт, мапгы рхәомызт.

— Исазхәаз доурысуп, ихьз сгәалашәом, аха исгәалашәом ицхәыс д-Цьынцәалцхауп, — сналагеит. — Иареи сареи хәиба-дыруеит, ацсшәа хзеилоуп!..

— Дхамахәызаап, — ихәеит Сандра. — Аха изеипшроузеи ажәабжь иуеихәаз?

— Ацхьан ихәхаз иазааигәазам.

— Каи, цьушьт!.. Ассир ухәоит!..

Сандра захьзыз игәы иаанагаз сызшәахәом, аха Мамиа сахьихәапшуаз цкыагы сыгәра имгозшәа збеит. Иара иеитеи-хәаз ажәабжь аңыжәара шамоу агәра схаиртозшәа, сара инаганы ирыласыжьыз уиакара дшазҟлымхамыз сырдыруа, дахьтәаз, «Уара хәужьарц уаҟуп, аха меҳ умоуп» ихәарашәа дсыхәапшуан, ихы-иҟы ачча нықәцаны. Уи ангәаста смыццакзо саргы схы ласырҕәын, ант смагәқәа ааидысыкшалан, ирыхьта-таз агәамсам сызкажьуазар хәа аамта агара саҟын. Сандра захьзыз изымычхазт, ҟааитит:

— Ажәабжь хәухәозар хәа хәапшуп!..

— Ааи, ааи, уажәытәкыа салагоит, — схәан, схы ҟышьтихшәа Мамиа захьзыз снеизыпшит. Уи иблақәа уажәыгы ицәытыпшуан, сыгәра рзымго.

— Ани аурыс Агәызера аус иуан, имазоу хәынтқарратә наплакык ағы. Иаалырқьан дычмазаѡхеит. Днаганы днышьтар-
цеит дара рхәышәтәыртәғы. Ауаѡы ачымазара анииааилак,
икәшамыкәшаа ишьтәқәоу ихшыѡ ағы изаагазом, аха иңсы
антарцалак, дшьақәгыло ишьарағы данааилак аѡызцәагы
иҗаххоит, ацәажәарагы далагоит, ихатгылақәазгы иҗабуп
хәа реиҳәарц иеазикуеит. Убас дахышьтәз ахәшәтәыртәғы
еибадырит Ашот захъзыз Чолокиан хәа ерманыки иареи. Ашот
дышьтан аурыс ипалатағы, ѡыңыа ртың змаз акәын иаргы.
Ианеибадыр, ахәынтқар иреитцоз афатә адагы, дара аѡыннтә
ирзааргоз кәтыжык, кәацк, сызбалк зхәаз еиңш, инеидтәаланы
ианырфа, рыгәра анеибага ашьтахъ рыгәтыхақәагы еибырхәо
иалагеит.

Әнак, ишыкалах сеидру, абри хара ишцәыраагаз еиңш,
Бериа иҗоурыхқәа аацәырыргеит. Ашот заманалатәкьа идыруан
ани аурыс ахәшәтәыртәғы ицшьтәз КГБ ағы аус шиуаз. Ари
калеит 1973 шықәсазы. Ашот захъзыз аерманы усқан 73-74 шықә-
са дыртан. Аурыс иакәзар, макьана дқәыпшың, ѡажәи жәаба
шықәса дреиҳамызт.

Ишысхәаз еиңш, аурыс избахә анцәыраага, Мархьаул
хнанагеит. Уантәи Бақәа, Қарт, Москва ухәа, Ақәагы налатаны,
ақалақь дукәа хнархысит.

Чолокиан даацәажәеит:

— Шәарт ашәартадара акомитет ағы аус жәуеит. Адунеи
ағы мазас иҗоу шәара шәаңхьа уаѡы издырзом. Шәара ирышәҗо
адырратарала ахәынтқарцәа шәырцәажәоит, иҗоу-иану урт
рқынтәи ажәлар ирыладыртәоит. Ус иаҗахны иказар.

Аурыс дыңшың ари ахатца ииҳәо закәызеи хәа. Ажәабжьхәаѡ
днеиңыѡлан, ус җәаитит:

— Мазас иҗоу зегъ рдыруеит КГБ аусзуѡцәа. Уи мап-чап
узаххәауам. Усоума?

— Ааи, усоуп, аха зны-зынла КГБ аусзуѡы ианизымдыруа
ыҗоуп, ахәынтқарра аусзуѡы иҗоурыхқәа агәыла ишидыруа
еиңш, — җәаитит Чолокиан.

— Цабыргну?! — иааңьеишьеит аурыс — Ассир соуҳәеит!

— Ааи, уи Бериа иаби сара саби еигәылацәан. Иҗеггы
ха хәиңш Мархьаул еицынхәқәоз рацәаѡын, аха аҗоурых
сазхәаз сабгы дыргәылан. Уи излеиҳәо ала, Павле захъзыз

итцабыргытцѣканы ипцхэыс лааста иара деихабын, Марта захъызы ихы дадкыланы имаз апцхэыс. Павле дхандеиуан, круран дызфыз, аха ипцхэыс апцшзара шлымаз еилкааны лхы харакны илкын, афнытѣ ускѣагы уиакара хѣаас ианлымамыз ыкан. Ускан лассы-лассы Търкѣтѣылантѣи ахѣаахѣтцѣа-туцъарцѣа гбала Апсны иаакыдгыланы амаѣафытѣа, афатѣ ухѣа, амацсач инаркны иаарымгоз хѣа егыкмызт. Урт анаауаз лдыруан Марта захъызы, лхатѣи лареи еиднагалеижътѣи оумак шымтѣуазгы, иара ифны, ма данырашѣоз, ма уск данафыз инакѣыршѣаны, иреигъыз лымаѣакаа лышѣтцаны иааиз агба дацылон.

Уи атыркѣа игба анаазыхгылалак, Марта лакѣым, ажѣлар раѣафны уи иадѣизалон. Ёнак сабгы дацылеит уи агба. Атѣуцъарцѣа рымаѣакаа дѣылганы ауаа иахъырбартаз иазалхыз тѣпкѣафы икѣыртѣон. Агба еихабыс иамаз апашъа, ипѣтѣа цѣышкѣа инапы нарылшъ-аарылшъуа, адѣахы дынтытцны днапшаапшуа, иѣааз аахѣафцѣа дрылапшуа адѣахы дцѣыртѣуан. Саби иареи ибзианы еибадыруазаарын. Ишуасхѣаз еипш, саб аахѣатѣкѣак иман, иускѣа дрылган, афныка сѣап хѣа дышгылаз агба зтѣыз атыркѣа тѣуцъар дааидгылан, ус иеихѣеит:

— Самвел апашъа, уцхыраара стѣхуп, — ихѣазаап.

— Иухъзеи, сѣашъа? — дѣазап сара саб.

— Дызустада ани апцшза? — схѣаирпшит аскъала анафс ишеишеиуа игылаз Марта лахъ.

— Уи сара дысгѣылоуп, сѣашъа, ухатцкы!

Ишызбоз ихѣафы аалашан, инацѣкыс шѣпа наганы ипѣтѣа иналишъит.

— Икоу удыруама, — ихѣеит уахъ дыпшуа, — иулшару лареи сареи хѣипѣылартѣ аѣатцара?

— Сымч-сылшара зегъ азыскып, сѣашъа ухатцкы!..

Ицъыба дынтасын, къасак азна аѣара аасиркит.

— Унеины сышка дааиратѣы исзыкатѣа. Шѣызбо гѣѣарас иѣкарымтѣартѣа, акы аалхѣошѣа егыиуашѣа агба афнутѣка шѣынѣал. Нас са стѣп ахыкѣоу данноугалак, шѣхы шѣаѣеитуп. Иустаз аѣара аѣара разны унапы иасыркуеит!

— Ишухѣо иѣалоит, сѣашъа ухатцкы! — схѣан, уи снаидкѣаны наѣ сѣынасхеит. Дрыцѣахѣа, зегъы лыпсы рылахѣхѣа игылаз Марта сналыдгылеит. Санылба дгѣыргѣатѣа апцшѣа аасалхѣеит.

Аамта мгакәа ллымха сынтахәйтхәытын, имзакәа иласхәеит аҕба зтәыз инапынтца.

— Схатца сишыуеит! — лхәеит дытрысын, — иаасыцихыр җстазаара соуам!

— Бымшәан, са бымѡапызгоит! — схәеит сара. — Бсышьталаны баала!

Сара сцон, лара дсышьтан. Зны-зынлагыы хәатгыланы маҕақәак хрыхәаңшуан. Нас ѡаҕхәа ауаа хнарылс-аарылсны аҕбахь ханталеит.

Аҕашәа иҕатца инацәкыыс алшыуа дышгылаз, ханиба икаиутахь дхәаңхәеит. Инапы анеиниҕкәа, иматцуѡҕхәыс иаҕхәа дынхырхәеит.

— Ирласны афатә хазынақәа ааганы хастол рхиа! — ихәеит иара. Егыи амаҕ еиҗш дкәақьо, шытахыла мацара дахьца-дахьаа хамбо днытцашәкәеит. Аха иаразнак дхынхәны дааины хаматц луит.

— Сара усқәак сымоуп, адәахыы сыбызпшуеит! — схәеит сара. Марҕа, исхәаз лмаҳазазшәа, атырқәа туҕьар дизыпшуан. Сыла ишабоз аразын җара лыкәа инҗеитҗеит. Сара сыхәҕаагыи ансоу, рѡыҗьегыи еизныжыны адәахыы сындәылҗит. Уаҳагыи снымхазакәа сыѡныҕа сҗеит.

Убри ашьтахь ашықәсқәа җеит. Зны сшымгәыгзоз атырқәа туҕьар иҕба шызхгылаз гәасҗеит. Иҗьоушьаша, лара Марҕа лхатагыи уи дшааиз лҗәа иалашәаны асқалаҕы дыпшыи. Атырқәа сшибаз еиҗш ихы-иҕы ааихаччан, аҗсшәа сеиҳәеит.

— Сҗашәа ухатҗкы, анахьхыи игылоу дубома? — асқалахыи снапы сырххан, Марҕа дисырбеит. Акы иҗәа иалашәан, уахь дынхьахәит.

— Марҕа? — иааҗьеишьеит.

— Илыдгылоу атҗеи?

— Атҗеиу? — иҗатақәа қәацқәацо инапы нарылишьит. — Дызустада?

— Цқәа уизыпши?

— Сыла дазеилыргом!..

— Ушәама?

— Иухәо сзеилкаауам!..

— Хәышықәса дүеит Аңсныка умааижътеи. Ани ахәыцгы хәышықәса дыртоуп. Уара ухы аахтәаны ихагылоуп. Лавренти!..

— Ассир саҳауеит! Арахъ дысзаага!..

— Илымур калап!

— Избан!..

— Иаб гәфарақәак иоуит..

— Иара дшитәым алоу?

— Ааи!

— Нас, икаҳцари?..

— Даазгап, аха...

Ицъыба дынталан, иразын қарақәа ааирхьархьарит. Уи ансита, иажәа анагзаразы нақ сәынасхеит.

— Бзиала баабейт, ахкәажә Марта! — аңсшәа ласхәейт.

— Иара иоума иаины икоу?

— Ааи. Бибар итахуп!..

— Снеирыма?

— Ааи.

— Ацхыраара хәитозар. Ақара саргәакуеит!..

— Еилыскаауеит. Баала!..

Еиманы рәынархейт. Инкыдыңшыло-аакыдыңшыло ишнеи-уаз, ағба зтәыз аңшәмагы даарңылейт. Инапы ирххейт икаиутахъ. Нас ақьаң-ақьаңхәа инапы еиниқьейт. Дышьтасуа, дхәазошәа дааины, лхы шытацаланы иаңхәа лычекалыршәит маңушык. Атырқәшәала ак леихәан, дыңрит лышьтахька. Дымназаң ихәонаты ғаңхәа дхынхәын, астал лырхиейт. Сара адәылтра сәазыскит.

— Ақашьа Самвел, — ихәейт уи дгәыргьатцәа. — Цсраенынза исхаштуам исзууз абзиара. Ахәыцы уааихылапшла. Иаарласны атцара дталозар акәхап!

— Уи иқәлоу атцей саргы дсымоуп, — ихәейт саб. — Урт бзиа еибабойт, школк ахъ иныкәо икалар стахуп.

— Марта лхатца, ақара сывам хәа, ицкәын атцара дизтамцар алшоит. Уи итцара ақара сара иахысшәауеит хәа узыкатцар уаҳа истахузеи?!

— Ус иагыкастоит, уара ақара лызныжъ уаҳкәажә!..

— О, уи уацәымшәан! — ихәейт иара.

Урт еицырцит, саб излеихэо ала, уи уаха Ацсныка ихабар камлазеит.

Ахэыцкэа ианрызха, сара сыбзоурала ацкэын дтахцеит Акэатэи иреихазаз алагартатэ училишьче. Нас уи ашьтахь ихы дахэо даныкала, Бақэака атцара дталоит. Нас... нас... Данхэинтқарха, ицхраауаз игэылацэа амш мыжда хтаирцшит. Хэхиртэеит алапынтца икылкыаз Бериа... Уи даеа тоурыхуп.

Инеихэацшы-ааихэацшит сажэабжь хэаны саналга. Иахыр-хэаарыз рыздыруамызт. Хэнтэоз хайкэышьшы, ари ақыла-чапағы хтыц шаанахкылаз еипш, иара уажэгы ғымт-цымшыа хаккэа ларкэны хтэан ус цытраамтак. Нахьхы ихаразаны игэыргэыруа, адыдра иағызшэа, абзырбзанкэа рыткыабжы ааууан. Уатэы иахцеипшыз иахыа ахэара уадашын. Абри аибашыра зегь хытхыртас иамаз Сталини Бериеи хрыкэшэиуа хтэан. Хрыкэшэиуа хэагылеит хамэа иацахцаразы. Уыца ахэымгакэа ирыхкыаны, дара шыкамгы, иахыа урт илартаз аарыхроуп абас чанчаны хайбафо хказтазгы. Урт ашыца ыкамызтгы, дкамлар алшон Шевардназе. Азэи-азэи рцыхэакэа еипшыны, иахьанзагы урт иркыаз ажэла адацкэа ханы ауаа рыгэкэа рғы инеихьеит. Уи адац атжэаразы ацсуаи ақырткэеи аибашыра иафуп. Уи аибашыра ахыцша аныцшуеит абра хыхтэоу атыпгы. Ақыртцэа ирымпыцакыз Кэачара ақыта ахи атыхэеи зегь былны абаа хыжэжэареипш еилажыуп анхартакэа.

Хэагылан, хайкэышьшы амэа хныкэлеит.

Асаат жэеиза рзы Гада хнеит. Уа машынак хакэшэан, Цыгарданза хнанагеит. Исыцыз срыцрытын, сымала шыапыла сдэыкэлеит. Мандара схалеит асаат эба рзы. Уантэи амэа ааихтэаны ачаиртакэа снаривсын, агэаэа сынталан, Манча икэара снырны хыхь сахьыныхшээз, Кымышэ Бытэба дахьынхо ииасуа амэа ааихтэаны атаратэи амэа сналалеит. Данел Багэтелиа инхартэ аган снаваланы цэка агэаэа сынталон еипш, Кындыгынтэи бзарбзанла ахысракэа ирылагеит. Ақыртцэа иаарышьтуаз ахы хьамтакэа Кымышэ Бытэба дахьынхо акэшамыкэша икоу ахыргэгэартакэа рғы икахауан. Ссаат снахэацшызар, эажэа минут хэба рахь аус аухьан. Ахысра иакэыцзомызт, уажэы-уажэы ана-ара агьэ-агьэ-агьэа ахкэа ахыцэытцахауаз ицжэон.

Сеилысны сааит Рауль икны.

Ианвар 18, 1993

Иахьа ашыжь икэыбаса еилажы акультура Аоны саҭааит. Х-уадак инханы икэз рышэкэа ҕыжэжэаны, хыла-гэыла еилажыны икан. Адиректор икабинет аҕы ашэ ҕены шыоукуи ҕналт. Уеизгы-уеизгы уа иҕнамызт ауаҕы ихы иаирхэашаз мал дук. Ауада ҕшза аханы игылаз астал амгэа исызтан сусураҕы схы иасырхэоз аҕбаадкэеи ажуналкэеи. Урт зегы тыхны ҕаҕа адашма икэжын иҕсаҕыны. Арантэи акгы дэылрымгеит, аха ар анахытуаз азэ дныҕналаны илаҕш иҕихит, инапы нахышыт хкультура ахэыштаара иамаз-иахыз. Угэи ҕнажэартэ икан абри уаагыланы уазыҕшыр. Хаҕа хайрпланла дынхылан, ахан дузза ҕыххаа еилаижыт, иаанхазгы, азэи игэи ҕнажэазар акэхап, варварҕас дазныкэеит.

Ахысра иаҕуп зегынҕыара. Акыртҕэа ххыргэҕэартакэа ахыкоу адырра роузар акэхап, уажэыгы иалахысуеит Кымышэ Бытэба инхартэ акэшамыкэша. Ғааихак амазамкэа агэыргэырбжыи ааҕуеит Наа ахалартэ шыкоу, хыхь аиҕхаа ахыкэ икэынхо аерманҕэа рыҕнқэа идырбаны. Алҕа еишыылза еитыхэхэа ажэҕан ахь иахьхалаз арантэи иубартуоп. Ахы хьамта шааиуаз ерманык иҕны инакэшэан, амца ацралеит. Убра дук иацэыхарамкэа харауаа рхыргэҕэартэ катцаны икан. Икалап урт нырцэынтэи иаапшны игэартазар апсуаа ахьтэаз. Нахьхыи Кэыдырхыкэ ахаблаҕыи иҕынчразам, Муҕыа Ахэбеи Вахтанг Ахэбеи рынхартэ ҕнқэа амца ркызшэа аабоит.

Адырратара кэртеит ашэартара шыказ: акыртҕэа ажэылара аеазырхиара иаҕуп хэа агэаанагара ыкоуп.

Асаат жэабанза ахысракэа еихсыҕрак рымазамызт. Ахы хьантакэа кахауан исзааигэазаны, «Град» ала иаарышьтыз Мандара аталартэ иалахаит. Абаскак ашэартара шыказгы, анҕэа иҕышыаны ҕстбара ыкамызт. Аха инеизакны уахэапшуазар, атагылазаашьа даараза иуашэшэыроуп.

Атара инхо Дора Кэытцниа иҕаацэеи иареи кны ирымоуп. Иацы ихаҭа даарышьтит, Тоумышь икахаз апырҕыи иҕызцэеи иареи апсцэа Дора Кэытцниа иҕаацэеи реитныцсахларазы. Дора Кэытцниа ишьтахька дыхнымхэыр, иара дахьынхо ахаблаҕыи иалаханы икоу ашэкэыҕыи Сергеи Кэытцниа дшыршыуа хэа ажэа

иныртцеит уи арахь данаауаз. Абри аус ақыртцэа рганахьала аус азиуан Мурман Конкава, арахь уи дипылараны дықан Ыьумбер Цецхлазе. Урт реицылара лытцшэас иаиуз макьана ихаздыруам.

Ахэлара шааигэахаз еицш ахысрақэагы ааикэтэеит. Хаибашьцэа адырра сыртеит, Наа нырцэ игыланы танкла аерманцэа рхабла ишалахысуаз, ахы шааиуаз ерманык ифны инақэшэан, ицыххаа ишагаз. Абри аан итахеит афны ифнатэаз хфык атаацэара иатөыз.

Ианвар 19, 1993

Иахьа Атара ақытан, иналак-шалакшэа имхысуазар, аибашьра ыказамызт. Ашамтазы Набжьоу ахабла шыказ равтоматкэа тыркьо амбатэ картцон ақыртцэа, аха ус дара ирказшыоуп, апсуа дырба-дрымба ихыслароуп, уи хара атараа ара инханы икоу хашьцылахьеит.

Ашыжь амра хааза инкацхеит. Иаха уиакарагы имцаазеит, ашыжьгы иааузымчхаратэы ихьтазамызт, уи амцхэрас ахауа кэанда ыкэсуан. Адунеи афны, иаха арадио афынгы ирхэон, зехьынцэара икэандарахеит. Хара хзы уи бзиагэышэан: ирлас асы зытыр хаибашьцэагы цытк рыцсы ааивыргарын, мамзар абар мызкы ирыкэуп иаакэымтцакэа асоура иафэуижьтеи.

Тынчран, цыаргы игомызт ахысбыжькэа. Ус хшыцшыз, иаалыркэаны, ихаракзаны СУ-25-кэа аахылан, наф Атара мраташэарахь абомбакэа ланашьтит. Уахь хаибашьцэа уаф дтэазамызт. Ускан асаат жэафа калахьан. Дафэ саатк ашьтахь ахаирпланкэа фацхьа иаахылан, хара инаххыкны Мыркэыла шыказ, Лакэыт Зарандиа ихыргэцэартакэа абомбакэа рылажыны инылахэаша ицеит.

Хханы, Нури Бытэба инхара акэшамыкэша икоу ахыргэцэартахь, ахаирпланкэа ххапырны ишцаз еицш, икоу ажэабжык хзеилкаауазар хэа уахь ханхалеит. Хэхьнеиз, еицырдыруа хаибашьцэа Даур, Батал, Мариал (Адгэыр), Руслан Ыгэыз-ица ухэа Кэытцниаа, Набжьоу ахабла иалаханы икоу Дореи Сергеии рацаажэара иафын. Иткэаны ирымоу хачкэынцэа аарышьтит ақыртцэеи дарей реитныцсахларазы. Арт рнафсангы ахаблафы иткэаны ирыман Славик Панта-ицеи Федиа Сандра-ицеи ртаацэа. Акыраамта аифыхара цон. Атцыхэтэаны урт еикэышахатхеит асаат цшыба рзы ашыбжышьтахь Атара

агәәфы хаибашьцәа рхатарнакцәеи (Даур, Мариал) ақыртцәа рхатарнак Мурман Конкавеи еикәшәаны аицәажәаразы. Дореи Сергеи абри ашьтахь рышьтахька Набжьоука ихынхәит.

Сара аоныка сылбааит, хборафы ицәахыз сыматәакәа рыхьаакразы. Аамтагы такә набжьыст. Асаат хәба рыбжа рзы хаибашьцәа рцәажәабжь сахауан амфаду афы. Акәкәахәа еишьтаргыланы автоматлагы ихысит дара. «Атараа зегь алцны ицаз цышәымшьааит, ара хашәзыцшыны хаштәоу жәдыруазааит!» – ааногон харцарацәа ари рхысыбжь.

Асаат хәба рзы Рауль иахь санхала, Галиеи Беллеи – Рауль иахәшьцәа – Арасазыхьынтәи иааны икан. Ара дыкан, иара убас, хаибашьцәа рфы медехәшьбасы еибашьфыси ирылаз Ута Кәытцниацха. Уи афатә архиара дафын. Акыраамта иахамфацыз ачашә зны (ачашыла иалхны), ашьакар атаны ачаи хдыржәит хәхәшьцәа.

Ианвар 20, 1993

Ақыртцәа иткәаны ирымоу Дора Кәытцниа излеихәаз ала, Ипполит Кәытцниа дахьынхо амфаду афацхьа хпартизанцәа ацхафы ицартцаз атанк цызжәо амина ақыртцәа ртанк хьамта аныкәла, ицыххаа иагеит. Итхаз ртәы егымхәеит, уи усгы еилкаан. Ари кәлеит ихәфсхьоу абарт афымш рыфнуцкала.

Иахьа азфымбжааи атарааи рбателион аштаб афы сыкан. Истахын ианвар мза 7 рзын, ашьаартцәыратә Қырсазы, итахази ахатара аазырцшызи рзы еилкаакәак. Итахази ихәызи ртәы зхәоз аилкаа сзыкалцеит ари аибашьраан медехәшьбас ирыцыз Земфира Кәытцниацха. Уи длыцхраауан егыи амедиахәшьа Ута Кәытцниацха.

Абра аштаб афы сшыказ, ацхыраараз Ткәарчалнтәи иах-зааит фажәафык еикәных иказ аибашьцәа. Урт раашьа злаказ ала, угыи иааногарын иаарласзаны ажәылара мфадьргарашәа. Арахь имфохытцыз аибашьцәа ирыцын фыцья азгабцәа, фыцья ачеченцәа. Икоуп Гәдоутантәи иаакәазгыи. Урт хыкәкыс ирымаз сара сзы аилкаара удафхәит.

Тоумышь иларышьтыз авертолиот иахьанза уи ааигәа уаф дымнеицызт. Уи ианвар 16 рзы Виктор Строи илаишьтыз ахаирплан акәын.

Едик Жъаниа ишызцәа иманы, ари аҳаирплан ахьақаз атып агәтаразы иахьа амџа иқәлон. Уи кажьын Борис Сармедиа дахьынхо ишътахь агәџарафь. Аҳаирплан итәз џыцъа рбеит. Руазәк ихәдеи ихь роуп инхаз, егы – мақҟахәаранахьыс хьхь. Апулемиот апатронақәеи иареи трофеик аҳасабала инхеит. Уатәы уртқәа зегьы раагаразы агәып цараны икоуп.

Ианвар 21, 1993

Иахьа шыжьы инаркны амш шәшыт, ақәоура иалагеит. џацхьа уи иаанакон ақьатәыреи ахьтеи. Егы убас иқазаргы, уажәшьта иубаратәы икоуп азынра амч алзаауа аапынрахь ахь шхоу. Хәарада, макъаназы урт рыбжьара айқәшахатхара зықалом, азынра иатахуп иара анапәы амчра қалар, ақәеи аси ацны ахьта кшалар, рахәи уааи ргәақуа ауаа ргәы қнатәалар. Аха уи агәтакы еилкааны аапынрагы аеақьоит, ақәандара ааганы, аси атәаи ырзытны адгьыл хнатыр атахуп. Аха, адгьыл хыстын, шыта агәырқьхәа ақхара қалоит хәа ишыпшу, џацхьа ацша хьшәашәа нәцаланы асы аур алшоит, ачыхь қалар алшоит. Абас мацара ишеибашьуа, ишеинымшәо, иаалырқьканы, иахьца-иахьаа умбазо, азынра ашьта ырзны акыраамта зааира хазыпшыз аапынра хгәашә инталоит. Бзиала уаабалааит!

Асаат ааба рзеипш хгәылапхәыс Милиа Маклецова дааины ихалхәеит Ақәантәи Цьгьардақа ицоз урыс пхәыск дшылтоу. Уи – ацхынразы Кәыдры азиас итаршыыз Амқба ипхәыс лоуп. Акырынтә Ақәа иалаханы икоу ақсацәа рахь дцалоит, даалоит, ажәабжьқәа аалгоит. Иаха Набжьоу ақыртцәа рыштаб афь дықан. Илыламкьысзеит, амала, ақсуаа рахь дышцоз анылхәа, уа бахьнеиуа быршьуеит хәа лыршәара иалагеит. Ашьыжь доурышьтын, арахь данаауаз Дора Кәытцниа длыцыртеит. Уи итаацәеи иареи реитныпсахларазы ақсуаа рыштаб ахь даашьтуп. Рауль аштаб ахь дцеит, абри аус ееила аилкааразы.

Ианвар 22, 1993

Асаат акахьы аусура иалагон еипш, атцхьыбжьон Атара иалахьсит танкла. Уи ахь хьамта тқәацит ацентр иазааигәа-заны цъара.

Ақәура иалагеит, шыжынатцы уи аҕарғәҕеит. Ахьта злаҕеу ала, хымпада, ҕаҕхьа асоура иалагар калап. Амала, асы ишьтаз арзытит акырза.

Декабр мза 27 рзы Кәәкәәа рхәы айбашьра ахьцоз хатарыла дтахеит Гарик Хаҕьым. Уи Борис Сармедиа ишны ақыртцәа ахьыҕнатәаз адыд-мацәыс еипш дрылагъежыны дрылахысит, рабцъар шьтатцаны рнапы иҕахарц рыдитцеит аҕа хәымгақәа, зеыпхьакны абрака итәаз. Ақыртцәа апулемиот ықәыргыланы изыпшын, ацсуа хатца ибжыы ҕацаза иихәоз ажәәқәа хызатәтас рлымха итасуан. Уи змацәа ататцаны изкыз айбашьыы игәы пжәаны данатцха, Хаҕьым дыргганы днықәйтцеит. Ақыртцәа уи азырхакәа, иркыз абцъарқәа зегы рхы иархәаны ацсуаа ианрыларца, шьтахька ихьамтыр ада псыхәа рымамкәа интагылеит. Акыс, хара хтәкәа алақәырахь икан, егырт хыхь аҳаракыраҕы рхырғәҕартә катцан. Ахы заахаз ацсуа фырхатца дахьгылаз дкаҳаит, уи иааигәара унеины дузалымго атагылазаашьа дырцәҕеит ақыртцәа.

Убриижьтеи Хаҕьым ихырхартак уаҕы изымдыруа икан. Ацсуаа ргәы иаанакон, уи дыхәны дшыказ ақыртцәа дыткәаны дыргеит хәа. Ацсцәа реитныпсахлара ахьыкарцоз уи избәх цъаргыы иарбамызт. Дызны дыкан арасазыхьтәи афырхатца. Ара икалаз уи ауп, Хаҕьым даныршь аҕыны, уи ауха, уи ашьтахьгыы кәытцшьа амамкәа ас ду каҳаит, ипсыз, зхаҕы еицакыз асы датәахит, ақыртцәаҕы дырбартамхеит, ацсуааҕы дырцәыбжъазит.

Иацы афырхатца дрыпшааит Иура Какоба игәып иалоу айбашьцәа. Итынхацәаҕы ааны икан. Уи дрыманы аштаб аҕы иааит.

Излагәаҕоу ала, иахьа Тоумышь иларышьтыз аҳаирплан аҕы итахаз аекипажи атараа иткәаны ирымоуи реитныпсахлара ыкоуп. Агентцәа излаарыцхауала, аитныпсахлара ашьтахь ақыртцәа провокациак аҳасабала жәыларә хәычык мҕапыргар рылшоит. Ари гәартәхьеит атараа. Ус анакәха, уатцәы агәҕанызаара гәҕәа атахуп. Хаибашьцәа уи шеилыркаауаҕы, ргәыреанцоуп.

Макьаназы тынчроуп, абар, асаат жәаба калахьеит. Ақәа аңжәара иаҕуп.

Асаат жәаша рзы ақыртұа еибашьцәа аҳаирплан ағы итаҳази, Набжьоу аҳаблағы иткәаны иргазии реитныпсахлара ықан. Атараа рганахьала ари апроцесс иалахәын: Бесик Изаабееи-ица Кәытцниа, Вахтанг Хараниа, ақыртцәа рганахь уи хадара аитон Мурман Конкава. Уи ицын ыыцъа ақыртцәа. Руазэк урысбызшәала дцәажәазомызт, қыртшәала изеитаргон еибырхәоз. Аҳаирплан ағы итаҳаз рхәамцқәа ацелофан илаҳәаны иқан. Атараа рганахь аитныпсахлара иатцанакит аибашьреи аңьееи рветеранцәа: Изаабееи Никәала-ица Кәытцниа, Ладмер Мачагәа-ица Чанба, уи ицқа Марина. Изаабееи Кәытцниа аколнхарағы мбатәы шықәса цуеит атрактор ныкәицоижьтееи, ашәахәареи акәашареи рансамбль «Кәыдры» далахәын. Ладмер Чанба цасатәи аибашьра ду даветерануп, махәфеилыхла аколнхара аус азиуан, атәанчара данца Очамчыра араион ағы еиеқәаз абыргцәа рансамбль «Нартәа» далахәын. Арт рыткәеит 1992 шықәса декабр мза 26 рзы, ақыртцәа жәыланы Атара ианалалаз ағыны ахәылқаз. Итәкны ирыман иахьа уажәраанза Агәызера. Изаабееи Кәытцниа 75 шықәса дыртоуп, Ладмер Чанба – 80 шықәса. Набжьоу аҳаблағы иткәаны ирымоу макъаназыхәа рус аанкылоуп. Уи зыхкьаз атәы ҳарымхәеит.

Ахақәитра зыртәз Изаабееи Кәытцниа Раули сареи даҳтан.

Ианвар 23, 1993

Цытк ихкәашәа ҳнарбеит ақәоура изфыз. Иахантәарак аеропорт, Дранда, Гәылрыпшь шыказ аткәацбыжькәа уаҳауан. Ари уамашәа иубаратәны икам, апсуаагы мац-мац аееибытара иафуп, мшынгәыла ижәыланы аға ааха иртәит. Ари ахтыс ақыртұа еибашьцәа архәыцыр рылшоит, аха са сгәаныла, зхы зымакәачны, зхы зымапагыаны икоу ҳағацәа рыпхыз иаламшәозар акәхап апсуаа лшарак роуп хәа, ақыртцәа ир-кьашьуа абри адгьыл мышкызны икәырцар шалшо.

Ашьыжь асаат быжьба рзы, абри еипш ахәыцра кәыкы ухағы ишцааугеи рхәарашәа, накынтәи танкла ихысын, ахы хьамта шааиуаз иахцәыхарамкәа Атара иалаҳаит. Аткәацбжьы игаз ҳаанарпшын, хшьапы хныкәнаргылеит.

Ианвар 24, 1993

Иахантэарак ақәа шауаз иаашеит. Ахәлара ишалагазтәкьа Гәылрыпшь аганахь ақыртцәа рыбзарбзанкәа ҫааихак рыма-замызт. Аҫара ақытан ахысрақәа маҫын.

Асаат жәәә рзы Риурик Миха-иҫа Кәытцниа дааит хара хҫы. Иан Шьашькәа Набжьоу аҳабла далаханы дыкоуп. Аит-ныцсахлара иҫаз аҫы лыхьз хәан, аха уахь икоу излаарыцхаз ала, уи дышьтоуп, илыцхраауаз хәа уаә дҫамлазеит. Аснариад иткәацыз ахҫыах дашьын, дыржит хәа хархәеит Сандра иахәшьа Лиуба Кәытцниаҫа. Дыцсит рхәеит аибашьцәа Валериани Вахтанги ранду Таранҫыа. Дыржхьоу дрымжхьоу атәы еилкаам.

Мышьа Аҫәсба дахьынхо аганахь саатк ахысрақәа мәа-пысуан абыржәы ааигәанза. Уахь икоу крысзеилкаауазар хәа аклуб аҫынза снеины сааит.

Адшасра иаҫуп. Амш ахаҫы ааҫшәа икоуп, аха, ишырхәо еиҫш, маҫыназ ажәәан лагоит, ашьа аҫытүеит.

Асаат әба инаркны хҫанза ақыртцәа аҫсаатә фабрика аҫынтәи танк хыла Аҫара иалахысуан. Апсуаа уи аҫак ҫартцазо-мызт. Иткәацуаз ахқәа уаҫы цырхага ирымтазеит.

Ахәылпазы хҫааәара иацлеит ыцьа. Хьрыпс Сиса-иҫа иҫшәмеи иареи, рыҫны инхаз рырахә-рышәахә гәартарацы хара иахҫааит.

Ианвар 25, 1993

Арт ашымш сывара аҫы иҫнакаан, исыхьуан. Иҫалап сыжә-әахыр атҫаа ахьта алалазар. Сзымқәацо сыҫан ҫенак. Банкақәак хҫаҫаан, исықәрыҫеит. Аибашьы Ута дсықәшәеит. Уи дыц-цакуан, аха сымац луит.

Иахьа хәычык сыҫы еивгашәа сыкоуп. Хьрыпс дсы-хәеит иҫныҫа сиццаразы, ирахә ахганы игар иҫахуп. Мап шҫеицәыскуаз. Ашьыжь шаанза хҫагыланы хдәықәлеит иара иахь. Агазмәа ацәахәа дазааигәаны дынхоит. Дахцәыхаразам. Уи анаәсшәа ауп ақыртцәа ахьтәоу. Аха рхысыбжь ыҫазам. Харгыы дара рыгәхьаа мҫзакәа хлеиуеит. Амш цәгыоуп, әаҫхәа ақәа кыдцәаны илеиуеит. Ахәынцәа узылсуам. Аусхәартқәа

хнарафсын, рыфны хазааигәахоит. Хқылапшкылзырѡуа ашьтахь ала рашта ханталоит. Абартца аѣапхьа ахәақәа еимдо итцоуп. Агәашәқәа аартуп. Амацурта ахышәқәа пены икоуп. Архәцәа араагы иааихеит. Хьрыпс ипшәма Заира оумашәа илбоит абартқәа зегьы. Аха ѡнуцқала л҃еыргәгәаны дыкоуп, фылтзом. Афны афнуцқа агәабан, ахыза — акгы нымхеит. Ашкаф ашәқәа кьақьаза иаартуп. Ана-ара афныматәақәа цсақьаны икажьуп. Илбом ахәыцқәа рметрикақәа, икам Хьрыпс атракторцара дызлалгаз адиплом. «Уртқәа зегьы ххаткы ицааит, аибашьра еилгандаз! — лхәоит лара. Еизылцоит лгәагәышықәеи лкәытқәеи. — Ақыртѡа ишыны ифар аткыс хаибашьцәа хәартас ирзыкалааит. ѡажәа гәагәышь ахьсымаз хәба роуп инхаз. Акәытқәа цѡа рымазамызт сашта икәыз. Иабакоу урт иахьа? Хажәхьақәа пшьба ыказам. Ххаткы ицааит! Иаанхаз ма иахзынхандаз! — днарытқәахоит. Саргы срыцхрааны х҃ынаххоит. Мамзар ақыртѡа пшыхәцәа аакылсыр, мшымыжда хтадырпшуеит. Хышәка метра хабжьоуп дарей хареи. ѡапхьа ххьапшкәапшуа, цәқьа баапсык хәфәшәаанза анаскьара хәфуп. Ажәқәа гәынқьуа, акаара ртахуп. Изтагылаз аамта оумашәа ирбозшәа, рхы на-кьа-аакьо Хьрыпс ишьтагыланы инеиуеит. Хшеибарххоз, арахә аацаны хакхаара интахтеит. Нас даеазныкгы рыфныка хцоит. Инхаз ахәыцыматәа еидыркылоит, афатә-ажәтә штырхуеит, иркыз аатәақәа иртажьны. «Сынтәа 150 калат апш тахапсеит аца, — ихәоит Хьрыпс. — Аа, абар, хца тәуп ипеипеиуа. Изфо датахуп. Арахь, ххәыцқәа нахьхьи Ткәарчал хауацәақәак р҃фы иныжьны хааит. Уаагы жәларык рныкәгара рылшом. Апш ртахуп. Аха излоугои? Икам абылтәы, икам амашьына. Атрактор дефицитхеит. Уи уоузаргы, алгашьа амам. Иныжьны хцоит. Иах҃әтацхәызар, ххынхәуеит еи҃та, иах҃әтацхәымзар — млашьроуп икоу. Ас мацара аапынранза ханынха, хусқәа уашәшәырахоит, латцарада хаанхоит. Амлашьратәқьа убасканоуп ианыкало. Убранза хаихабыра акы азырызбароуп хара хус!»

Иахьагы уиакара хысра ыказам. Цоуп, асаат 19 рзы аткәацбыжқәа хәхауан Кәакәаа рхәы шыказ, мамзаргы Кәтол шыказ. Амш аныцәгьоу уи аилыргара цәгьоуп.

Хьрыпс ипхэыси иареи уатдэы ашыжь шаанза рырахэ
рыманы Кэтол шыкоу амда икэлоит. Уаха сара сфы ипхэоит
дара.

Ианвар 26, 1993

Иаарыцкыаны, иахьа мызкы нтыкэкэа ицеит ақыртцэа
зымехак тбааз ажэылара кэртеижьтеи. Абри икартаз
ажэылараан А́тара ақыта злеибарку ахаблакэа: Кэакэаа рхабла,
Ар ртэарта, Набжьоу ахабла, Чанааи Адлеиааи реиланхартакэа,
Кэыдырхыкэ, Наа ахэы ухэа неибаркны амч рацэа афадыр-
гылеит. Хэарада, урт ирфагылаз ацсуаа рхыпхьазара шмачызгьы,
ага илымшеит А́тара шеибгаз инапафы аагара. Тьпкэак рфы
шыафаэкэак иааскьеит дара, цаса ааста иаха рыедыртбааит.
Ар ртэарта, Набжьоу ахабла, Чанааи Адлеиааи реиланхарта,
Кэыдырхыкэ рнапафы иааргеит, иццышэыртэит афнкэа
рацэаны, икоуп хауаажэлар иткэаны иргаз. Инеипынкыланы
акэымзаргьы, уиижьтеи аифахысракэеи аибашьракэеи ыкан,
иаххэап, Кырса аныхэа аены, ианвар 7 рзы Бесик Квираиа
ипызарала имдапгаз ажэылараан Кэакэаа рхэы, Ар ртэарта
ахыргэгэартакэа ацсуаа иааныркылеит. Аха хмачра рхы
иархэаны, дара амч рацэа хгэйдцаны дапхьа рхыргэгэарта
ааныркылеит. Абри аан Кэакэаа рхэафы ирымаз ахыргэгэарта
аанрыжыт. Абас икан иахьанза.

Ацсуаа ирбон Ар ртэарта на́к-аа́к еибашьуаз рзы атып
шыманшэалаз, ар рбызшэала иухэозар, астратегиатэ цакы
шааннакылоз. Ақыртцэа рымч рдуны арантэи ишиашаз
А́тара аерманцэа рхаблахь изхалар, ахэы харакыра акынтэи
ирзымариан А́тара фахтэаны рнапахьы аагара. Уи камларц азы
аифахаа нырцэ Тоумыштьэи ахыргэгэарта цынгылас ирыман,
рапхьа́ка ицэыртцуан Иура Какоба цызара зитоз ахыргэгэарта,
Васиа Жьаниа хадара зитоз ахыргэгэарта. Ицэгьарахар,
урт рычерымардон арт аибашьцэа ирцэыхарамкэа рганахь
амра́ташэарахьала итэаз Катата Цьынцьал, Ринель Латариа
рхыргэгэартакэа.

Иахьа дапхьа Ар ртэарта рнапафы иааргарц а́тарааи
азыбжьааи иакыз рбаталион ажэылара мдапнагараны икан.
Урт ирыцхрауан Ткэарчалнтэи иашьтыз аибашьцэа ргэып.

Атаратәи абаталион аштаб гылан Валери Андреи-иңа Кәытңниа инхартә ғнафәы. Ажәыларә калаанза, ишаңыз еиңш, ар рңызацәә рхы неидкыланы ирызбеит икартцашаз. Мрагыларахь ала Ар ртәартәхь иааскьон ианырхәаз аамта инақәыршәаны Васиә Жъаниеи Иура Какобеи ргәыпқәә, урт рычырымардон Тоумышынтәи аибашьцәә ғьефқәә. Егьырт ианхаз агәыпқәә Наа аталартеи Атара агәы акәшамыкәшеи иахылаңшышаз ар ааныжьны, ахәылпазы заа Акакь Темраз-иңа Кәытңниа иғны акәшамыкәша рҕеыпхьаркит. Арсынтәи иаҳа иааигәан Ар ртәартәхь анеира. Ашьжьымтан асаат жәба рзы ажәыларә иалагараны икан.

Абжәааңнеиңш, ар рхадацәә имғапыргоз аус дуқәә зегь Мрагыларахьтәи афронт аштаб ағы иалацәажәаны ишьақәдыргәғәон. Уи азыноуп Ткәарчалнтәи ацхыраафцәә заарышьтызгы. Абри зегьы убаскак имазаны еиғыркааит, аибашьцәә рыда шамахамзар икалараны иказ ахтыс азәгы издыруамызт. Абри ацәахәақәә анызтозгы сгәы ртынчны сыкан, изакәызаалак ажәыларә иадхәалаз ажәак азәы икынтәи сара исмаҳаит. Уи хыс измадаз, аус злаз, икалараны иказ аибашьра алтцшәә акәын.

Бесик Цоча-иңа Кәытңниа адтца гәғәә иман: цшыхәра дцаны аға имғақәә рғы аминақәә хца иртәз ытцеитцар акәын. Ауха ишылашьцаз амға дықәлеит, ғызас дышьтихит уи аганахь инхоз Зурик Шамил-иңа Қәачахьиа. Зурик Афытцатәуп, арахь икоу амғақәә зегь ихәнацәкьарак реиңш идыруеит. Аибашьра иалагеижьтеи афытцаа ргәып далахәуп, дыцкәына еилкьоуп, имч-илша зегь азикуеит иаарласзаны абри адгьыл иқәнагалаз ақыртүа гмыг иқәцараз. Бнала мацарала, ишылашьцаз ацсаатә фабрикахь узгоз амғала инахыкәша-аахыкәшо иазааигәахеит рхы зықәкыз атып. Шьта арантәи уңшны афабрика акәытцарақәә рхыб уқәыпшуан, абраагы дара цьара икылатәамкәә икамызт, асынтәи акәын Атарака узгоз амға ахы ахьакуаз. Иара абри амғағы рацхьатәи амина ытцартцеит, зеиңш камло егылкамызт, иахьа ма уатәы ари амғала аға дцысыр дахаңжәап хәә. Абатәи амина ытцатәын арантәи шә-метрак ракара набжьаны Ар ртәартәхь ухазгалоз азиас хәычы ихыз ацҳағы. Ари аус цыткгы

иуашәшәыран, уажәы-уашьтан афабрика аѡнутқала, мамзаргы
Ар ртәарт ахырғәғәрт аќынтәи ақыртқәа итәаз неиааиртас
изларымаз абри амѡала акәын, иааифахар алшон. Убри акынтә,
ацхафы ианнеилак руазәк амина анытәитѡоз, егы днацшаацшуа,
иабцъар дышнатцхара дыказар акәын иеырхианы. Икарташаз
ааибырхәан, азышьтра ахықә иаваланы рхы зықәкыз ацха
ианазааигәаха, цкъа изырѡит, азәгы дшыќамыз ангәартә, дук
иадымхалакәа амина ытатцаны рышьтахьќа ихынхәит. Амѡаду
иазааигәаны абна иказ рәатаны иааилацәажәеит.

— Уара шыта ушьтахьќа ухынхәыроуп, — ихәеит Бесик.
— Уцаны Акакь иѡнафы итәоу хаибашьцәа адырра рыт шыта
ижәылар шыќало!..

— Ус еибыхәаны шәыќоума? — дтааит Зурик Қәачахьиа.

— Ааи. Ирласзаны ухынхәыроуп!

— Уара?

— Сара, зхала иќоу абга сыхьзызар, ицегь икасташа ыќоуп.

— Уеизгы?

— «Род. стада» хәа изышьтоу абра хазгәыдыңшыло акәыт-
царақәа ураѡсны Цыхъазы ацхафы ахпатәи амина ытататәуп.
Уа ѡыцъа хамцхәуп, схала сыказар еиғьасшьѡит.

— Анахь адырра кататәуп акәымзар, ухала усышьтуамызт!
— ґааитит Зурик. — Уманшәалахааит!..

— Абзиараз! — ихәеит Бесик.

Уи ихала, бнала мацара, афабрика иафыкәыршаз асвалът
мѡа дазааигәаны, ашара ихъзар хәа дшәаны, нахьхьи ихы
зықәкыз азиас даназааигәаха даатғылан, цкъа дзырѡит. Абра
амѡа еихтәаны наќ афабрика дталар акәын. Днацшаацшит. Уаѡ
дыќамызшәа аниба, иеыларќәзаны, иеидарагы иавтоматгы
шимаз ацха даавсны цәќа дынтәлеит. Дырѡегьых днацшаацшит.
Уаѡытәыѡса дыќамызт. Уи ашьтахь ииулакгы наќ дахытцын,
азышьтра днаваләит. Арантәи дукгы ихарамызт уи ихы зықәкыз
егьи ацхаќынза.

Шьаґацыцхьаза ицылон ашәартара: аґа дахьцәытатәаз
еилкаамызт, цъара иааигәазаны зоура дууз акәтаазартә
ахьбрафы ртыц алхны ирыман, уи иарбан хьброу анцәагы
издыруамызт. Абар иаарласны ашара иалагоит, ақыртцәагы

фыханы шыта индәылтц-аадәылтцны икоу гәартар акәын, мамзаргыы, ишырказшыаз еипш, автоматла ахысрақәа ианрылагоз ыкан. Аха, цас ируазшәа, абри аены Бесик урт рааттрақәа ркны даваланы иус данафыз хысбыжь ыкамызт. Уи ыказтгыы, инардыруан ага дахыцәытатәаз. Бесик урт дырзымпшзакәа, дыззааиз иус анагзара дафын. Ацхафы данней, ҟаҟхәа днапшаапшын, уаҟ данимба, амина ататцара нап аиркит. Дызфыз даналга, шыта усгыы икало збап хәа дзыпшуамызт, ишьта ирзыр акәын. Ашарагы адәы иаакәлеит. Дызлааиз амҟала даахәын, пытк днeihьан еипш, аҳаракыра икәтәаз аснаипер дгәатаны иeihьсра далагеит. Ашхырцәагь абжьы еипш, апыв-чывхәа ахкәа анивыкькьа дышгәартаз еиликааит. Иаразнак азы дталаны иеитцәахит. Акыртуа адыррақәа ҟаитцаанза Бесик деиханы, ианатахыз азы дтало, азышьтра иамаз абна дылсуа, машәыр имыхкәа абетон аанда дынхытцын, амҟа ааихтцәаны ирласны абна иееитеит. Уи агәахыы пытк данынаскьа цъара иахыманшәалаз тытк афы даатәан, ицсы аавигеит.

Хыхь Ар ртәартәфы макьаназы ахысрақәа ирыламгацызт.

Катата Цьынцъал игәып иахыпхьазалаз аибашьҟы Маврик Панцъа-ица Кәытцниа, хазлацәажәо ахтыс ҟалаанза, иан Пашья Члоу дахыкьаз дычмазаҟуп хәа рациала адырра иртеит. Иаразнак иеааибитан, амҟа дыкәлеит. Дахьнеиз, лшья халаны иҟазаарын, цхыраарақәакгы лыртахьан, зынза улыцәшәаратәы дыкамызт. Иаашар Атара ажәылара шыҟалозгыы идыруан. Даапсаха-дкараха дыкан азы, ауха уа даангылеит. Ашамтазы амҟа дыкәлеит. Акакь Темраз-ица Кәытцниа дахынхоз иҟны итәаз атарааи азҟыбжьааи рбаталион иалахәыз аибашьцәеи Ткәарчалынтәи ацхырааразы иааны иҟаз аибашьцәеи рееи-бытаны аштәа иаатытцуан еипш иаргыы даарылагылт.

Ишазгәахтахьоу, Васиа Жьаниа игәып, Иура Какоба игәып, мрагыларахь ачаи плантациякәа ирыбжьгоу амҟаду ала арахь иааскьахьан, Кәакәаа реиланхарта шыҟаз. Хыпхьазарала еиха еиханы, егырт иаанхаз атарааи азҟыбжьааи рбаталион иалахәыз аибашьцәеи, Ткәарчалынтәи ирзааны иҟаз агәыпкәеи рычешаны, руак Ар ртәарта ахәала иааскьаны, аибашьра ҟалараны иахыкьаз иазааигәазаны инхоз Цычыкәа Кәытцниа иҟны

акәшамыкәша рееизганы ажәылара иазыпшың. Дәеа гәыпк, мрәташәарахьтәи аганахь ала, Катата Ыынцьал дахьынхоз ахәала, аңсаатә фабрика иаха иазааигәаны амәақәа ркит. Асаат жәба рзы ажәылара кәлеит. Ақыртцәа лымхәтаск рымазамызт, аха агәеанызаара рыман. Ар ртәартә ахыргәгәартә, иахьатәи аибашьра налатцаны, хынтәуп ажәыларакәа мәапысуеижьтәи. Иахьатәи ажәылара амәхак дуун, ахысрақәа ишрылагаз еиңш, ақыртцәа ирдырит амч ирыжәлаз шырзаанымкылоз. Иаразнак урт рышьтахька адыррақәа кәртцеит аңсуаа шрықәлаз. Ақыртцәа усгыи шака ртахыз ауааңсыра рыман, амца ахьакыз иаразнак атехникеи зыңсы шыаны икәз аибашьцәеи афәрыжьуан. Амч ду шырфәгылазгыи, ус иаарласны шытахька ахьатцра ргәи итәзамызт ақыртцәа, уажәи-ушьтан арахь ихалап хәа иззыпшыз ацхыраащцәа рыбзоурала ари ахыргәгәартә карыжьырц ргәи итәзамызт. Аха иззыпшыз амчгыи ус иаарласзаны раара рзеиңкаауамызт. Амашьына ду «Урал» азна ақәтәаны аңсаатә фабрика италаны рфәархеит. Уажәи-уажәи адырра кәртцон иаарласны ацхыраараз аибашьцәа шрызнейуаз, иңсыинха, уаанза ахыргәгәартә ааныркылар акәын хьзи-ңшеи змоу ақыртқәа еибашьцәа хәа, рацияла ргәи дыргәгәон. Аха ишааиуаз ацхәфәи аткәацбжьи анга, амашьына «Урал» иақәтәаз аибашьцәагыи рмашьынагыи ажәәан ахь ихәлеит, икәыбаса икәнатцеит, ацхәгыи уаха машьынак зықәымсуа хылагәыла инеиланажьит. Ари афәи атрагедия иазыпшымызт ақыртцәа. Ари икәлаз ахтыс еитцанаргәгәеит. Ар ртәартәфәи ахыргәгәартә зкызгыи ргәи рымнакәан, шытахька ршьамхы рфәадыргеит. Абас иаармарианы аңсуаа Ар ртәартә рнапәфәи иааргеит.

Нак ақыртцәа рган ахь икәз ацәыз атәи уафәи издыруамызт, аңсуаа рахь ңстбара зыкәмлеит, уи уаргәырғәартә икан. Ақыртцәа ахьахытыз аңсуаа ртыңкәа ааныркылан, уинахыстәи ахтыс иазыпшың. Өба-хңа саат атынчра ыкан. Анахьгыи арахьгыи уаф дхысуамызт. Ус ххәеит хәа, ас иаармарианы аиааира згаз аңсуаа ргәи ртынчыи итәамызт, ақыртцәа ирыхьыз рычхарц ртахзамызт, ареванш ргар ртахын. Өба-хңа саат икәлаз атынчра рхы иархәаны, урт ртехника ирымаз рхы иархәаны, арахь ааскьара иафәын.

Ишыпшыз, мраташөөарахьтөи аганахь ала, айбашьшы Резо
Чычыкөө-ица Көйтцниа ицөыхарамкөө ш-снариадк кахьаит. Анцөө
ицышьаны, ахы хьамта иткөөаңыз азөггы пырхага инамтазеит.
Резо деибга-дызшыда далцит ари ақашь. Абри ашьтахь итцызар
калап жэабака минут. Аха хысраггы ыкамызт, жөйлараггы
ыкамызт. Уеизггы азөггы игөы ртынчны дтөөазамызт, ақыртцөө
жөйлар рылшон уажөы-уашьтан.

Атагылазаашьа ишазыпшыз, иаалыркьаны ацшасра ан-
цөыртцау еипш, Ар ртөөарта ахи-атцыхөеи неибаркны, ахарт
андыршөшөө ишыкало еипш, агөгөө-гөгөахөа ахы хьамтакөа
акахара иалагеит. Уи аанфасшьа амазамызт, афартын рыла-
сызшөа еишьтагыланы иаарышьтуаз ахкөа кахьауан шыафа-
цыпхьаза, адгьыл хыпхыцуан, хахөи-мөыхөи ажөдан иалан,
тынч ухы шышьтыхны пхьака узыпшзомызт, иаразнак икалаз
ахтыс уағеимшхараны ирыдыркылеит айбашьцөа, азөы уиаз-
цаауа, егы атак уито икамызт, уи ахатыцан иго иалагеит агыз-
быжкөеи ақырабыжкөеи. Уөагыланы, цьара унеитатцны иа-
хьыманшөалаз, ухы злоухьчашаз тьпк узыпшаауа изыкамлеит,
унеитатцны уөынаухарггы, ахыпөыха уеихыхны уныкөнатон,
хык анкахалак өа хык уи иашьтагыланы аөаанакон ишөышөау.
Аға ихы иаирхөеит «Ураган» хөа изышьтаз абцьар. Аиашазы,
ари ашыза иакөгөыгуамызт ацсуаа, иаарласны ак хөыцтөын,
айбашьцөа еикөырхатөын, ижны иказ атабиакөаггы урыхьчө
икамызт, агацөа танкла, миномиотла, игөгөазаз абцьаркөа ихы
иархөаны, ахы хьамтакөа ари акөацөра иарбаны иаарышьтуан,
атып усггы еилкааны ирыман, Ар ртөөарта ахи-атцыхөеи зеггы
еилашынтуан, ихтөалаз алөа анаөсанггы ахкөа аныпжөалак
ишьтыцуаз адгьыл хөашхөаша ажөдан ахь иаршөуан, аа,
шьта иааикөтөеит шухөоз, даөацьара еицөаны ипжөон, цы-
хөаццөара амазамызт. Абарт аткөацракөеи апжөаракөеи
ирылыөны иуахьауан ауаа рышьтыбжкөа, еикөөыртцауан ана-
ара, еизцаауан икарцшаз, аха абрааггы азө иххөоз егы
иахьауамызт, иуахаратөггы изыкамлеит атагылазаашьа, уи иаха-
иаха ихьамтахон акөымзар, ари акризис айбашьцөа ирыхөартө
еипш аманшөалара иацөыхаран, уи алтцшьас иамаз айлыргара
уадашын. Ари акаамөт иацөацарцы зышьтахька идөыкөлоз
жэабака шыафа аныкаитцалак, ахы хьамта атрышө иасуа
ианихалалак, өыцха иекаижьуан, нас өапхьа дгыланы итып

ицсахуан, деитатчны ма агәашара иеаитон, мамзаргыи цлак ашыапы ибар иеаваижбуан.

Гено Мшьелиеи Маврик Кәйтцниие ари анхарта зтәыи Капто ионы аштыахь рыченаварыжын, адгьыл реаласаны ицшуан. Аха инархыкны ахкәа кахар, дара зыхчо ыкамызт. Арахь, рцас иауазшәа, иаха-иаха аеарцәгьон ирыласуаз афартын, иаха-иаха иааскьон ашәартара. Акызатцәык икәтатәыи, аруаа ртыц ааныжыны, нак инаскьаны, Цычыкәа Кәйтцниа ихкаара аган ахь атыц аанкылатәын. Ус адца рмоурггы, ртыц рымцсахыр ада цсыхәа усгыи икамызт. Аха аибашьцәа цьара еихсыгырак зыкалозар хәа ицшын, минутк иадамхаргыи уи афыза атагы-лазаашьа роур инеитатц-ааитатцуа нак инаскьарын, ршыапы реадыргон, аха макьаназы ус еицш ирыхәашаз егыикамызт, агәызчызхәа ацжәара ишафьиз иафьын, урт аткәацракәа ирхылцуаз абыжкәагыи уагеимшхаран, улымха цнахуан, ажәван хәашьза узатцамцшуа, аләа цәытцәза уцынцда итасуан, икәызгаза хыхь иахатәан.

Накынтәи идыршәыи аснариад шааиуаз Капто ионы ахыб ианааха иткәацын, агәакьсакьхәа уи ахыцша иамнахыз аоны ахахәтцәахәкәа харабгыара ажәван ахь иаршәит, иаархыцхыцит, аха макьаназ ашыапы икәгылан. Аәбатәи аснариад уажәраанза ишәсырдырыз аибашьцәа ириваткәацит, ирфасыз уи ахыцшеи аткәацра аштыбжьи иаразнак рыхдырра архәашьын, изеиуаз рзымдыруа иканатцеит. Маврик фьцха адгьыл иеалацалан дышиаз, ахыцфьиха шааиуаз итәартә ианалала даатрысит, мацк иеитцихырц данышьтыца, аәбатәи аснариад, ирзааигәазаны иткәацыз ахыцфьиха афьивхәа ишааиуаз иеикәа ацьыба аафхәаны имгәацәа инатцсын, иварафь ииаз Гено Мшьелиа иуатәа абаф акынза иркьаны нак ицеит. Маврик ари аниба дхәазаны ифыза дааихаххын, инапала ихәра ажәашәра ааидитцан, пытраамтак ус икит. Иара Гена ихатагыи Маврик итәартә кәцшьза ашьа алыжж ианиба инапы наганы инадикылеит. Ашьа цхаза икан, адгьыл итыццуа азырцхеицш аанкылашья амамызт.

Арт афыца абра еилыхо ишиаз Заур Ваниа-ица Кәйтцниа дрыхъзеит. Мацк икалаз атынчра ихы иархәаны уи игәеитон ауаа ихәыи шакаф ыказ, урт зегыи иаарласны иалганы ацхыраа-ра рытатәын.

— Шәымшәан, уажәытәкьа шәалаагоит, — ихәеит уи. — Анахь шәара шәаткыс еицәаны ихәкәоу ыкоуп, урт ацхыраара рытаны нас хааиуеит шәара шәахь!..

«Ус анакәха, ҳаруаа аңхаста роуит, — иааицәымыгхеит Маврик. — Анаңалбеит, зәыр дтахама?.. Изустцәада ҳара ҳаткыс еицәаны ахәра зоукәаз?.. Ирацәафума дара?» — Маврик ихьаа аткыс еицәаны изыкалеит иаҳаз ажәабжь.

Изустцәада, нас, дара?

Хыхь ишазгәахтахәоу еицш, аңсуаа ржәылара амәхак тбаан.

Уатцәы ижәылараны еицш уаха, мратәшәарахьтәи аганахьала Ашытца ҳәа изышәтоу аиланхартә иаваланы, гәың гәгәак атцх рәалакны заа рәадырхалеит Ар ртәартә. Аибашьра иалагеижьтәи ари ахаблафәы зхы еидызкылаз аибашьцәа хлацшра рыртон Ринель Латариеи уи ихатыңуаф Заур Иван-ица Кәытцнииеи. Уи иалахәыз рхыпхьазара акырынтә еикәахәпхьазахьеит, аха уеизгыы еицәшәсырдыруеит: Ринель Шьыма-ица Латариа, Заур Ваниа-ица, Гиви Зиз-ица, Нодар Фома-ица, Артиом Фома-ица, Гәырам Иликәа-ица, Инда Иликәа-ица, Ипполит Нури-ица, Федиа Антон-ица, Толик Баграт-ица, Бесик Дур-ица, Чычыкәа Таииа-ица, Нодар Иура-ица Кәытцниаа, Зурик Шамил-ица Қәачахьиа. Агәың иахыпхьазалаз абарт зызбахә ххәаз рыда итцегь ауаа рыцын уаха, ара иқан Атара аибашьра иалагеижьтәи зых иамеигзоз арцыс еибашьфәы Арсен Никәала-ица Ажыба, Азфәыбжьатәи аибашьфәы Цьамал (Тафа) Жьаниа, тқәарчалтәи аибашьфәы Тамаз Чкадуа. Агәың иахыпхьазалаз Зурик Шамил-ица Қәачахьиа аңшыхәфәы-аибашьфәы Бесик Цоча-ица Кәытцниа ацхыраара иитон, аха аңшыхәра иадхәалаз русқәа ианрылгалак рфызцәа рыгерымардо еибырхәахьан.

Еицыз агәың иқарташаз еибыхәаны, Алықьса Михаил-ица Кәытцниа Ашытца ахахьы иргылахьаз афнафәы заа иааины ашара қалаанза абра рәыңхьаркын, рыңсы ааитаркит. Ашамтазы аибашьцәа рәааизырган, амфәа икәлеит. Ар рытқәа ииасуаз акәара азышәтрала инаскьеит аңсаатә фабрика «Род стада» ҳәа изышәтәз абаагәара атзамцқәа ирзааигәазаны. Нақ афнуцқәа аңсаатә аазартә иамаз ахыбра ду акәшамыкәша ицаңшәоз ақыртәу еибашьцәа рыбжьқәа раҳауан. Ус ишыңшыз

артц ааимыггеит. Шьта ияарласны имѡафгахон ажэылара.
Артц пшын рёеирианы, хыхь рханы Арртэарта ахырғәғәрта
амина шалаҳалак ахысрақәа нап адыркырц. Иңшит, иңшит,
аха ахысра ҳәа егыҕкамызт. Иззыңшыз амина адырра
анықанамтца, ҳаруаа уи изымңшзақәа ажэылара кертцеит.
Иаразнак Арртэарта иахатәаз атынчра аайларгеит, меҗақы
тбаала икалаз агранатомиотқәеи абзырбзанқәеи, иара убас
хкы рацәала ирымаз абҷарқәа зегъ ртыркыара ианалага уи
иахылтцыз ашыкыбжыы уағеймшхаражеит, ақыртцәа ирыхыыз
рызъмдырзо иааилахеит, иааилашынтит. Хәарада, зеирианы
ахырғәғәрта знапағы иказ даргы амцақәа аурышьтит, аха
егьирт реийбыртаанза зегъ акоуп ирцәизит ахылапшра,
икартцо иакәымшәо иааилахеит. Арахь лбаа ипшызгы, роызцәа
аибашья ахи анадырки, даргы атамхакәа ахқәа дөйқәйтцеит,
нак-аак ейфахысит. Абрамачзак атагылазаашья рзыцәғажеит:
арт ахыглаз атың айнтәи ианхыслак, хыхь иказ еилкаамызт.
роызцәа ирпыргахах ар хащәеит. Ганкахала, иаххәап,
ақыртцәа хятчы, хыхь ахәдалагы ацарта рыман, аха уахь
изымцаз арахь ала ахшыра италаны ршыапы реадыргарц
реанаархалак, цәкырак ахасабала ирzymариан рнынртәара. Аха
аибашьяғы икало уафы издыруам, есминут асарфецуеит атхыс
ицо, уи азхәыцха, уи азыңшра аамта змадяз, ага дықәкатәин,
ага дтархатәин. Убри акнута, ари агәың мацк ѡадақа инаскъаны,
роызцәа иаха рыерываданы аибашья иалагейт.

Алиев Рустем

Уаанзагы ишазгәахтахоу еиңш, даарагы оумак аамта мгакәа аңсуа еибашьцәа ахәы ргеит. Ақыртцәа еихарафык амч ирыжәлаз рызнымкылошәа анырба, Ар ртәарта аладахька реатаны аңсатцлакәа ахьеилагылаз инашьтыз амәапала ршьапы реадыргеит. Ихьаңшкәаңшуа иахьнеиуаз, заа уахь инеихьаз рфызцәа хәо, ахысракәа ирҗын, аха уи акы рнаҗо хәа иҗамызт, ус баша иапуп хәа меигзарах ирымаз апатронакәа ртырҗара иаҗын.

Цага итээз агэыцгы ақыртцаа ирылахысуан, агранат зыршэуаз абцьярқәа рхы иархэаны, ахырғәғәара ныжны шытахьқа ифыз рцәара иарбаны ахысрақәа мөөпыргеит, даргы ирылахыскәеит, аха макьаназы ахы заахаз уаф дыка-

мызт, рааишыа бзиан, икалаз ахтыс ргэы шытнахын, ахыргә-
ғәартә анааныркыла зегь гәыргьатәа еипылан, апатронақәа
ишреиңахауазгы, аҕәкәахәа инеилартцеит. Уи иахагы иғәы
канажыуан абас иаарласны зтың иахырцаз аға. Иаарласны
рнапағы иааргаз ахыргәғәартә ианахыла, инакәша-аакәшаны
игәартцеит иказ-ианыз, ар рңызацәа ааилацәажәан, досу иаа-
ныркылашаз атыңкәа рғы инахәапш-әахәапшны, уинахыстәи
аҕагылазаашыа иазыңшны инатәеит. Еихарак рылаңш иҕазар
акәын наҕ-ааҕ еиҕаңшуаз Вова Ыынҕыали Капто Ыангани
рыоңкәа рыкәшамыкәша. Уи маңк иацәыхараны наҕгы-
арахыгы еимаздоз аҕабиа-жрақәа ҕатан. Уи раңхьатәи ацәахәа
акәын. Иара хтын, нахьхы аңсаатә фабрика аоны харакырақәа
рҕынтәи аснаипер дхысыр аибашыа игәатцағара кылиблаар
алшон, убри аҕнытә ргәыреаныртцеит раңхьатәи ацәахәағы
уоура шыназоу уееитцыхны аныкәара шыкмлоз.

Ытырак анцы, зшыапы зеазыргоз ақыртцәа, уажәраанза
ишырказшыаз еиңш, аҕәкәахәа хыда имәапыргоз ахысрақәа
иркәатцын, уахыгы арахыгы иаатынчрахеит. Ари рхы иархәаны,
арпарцәа реырмазеины иңшын. Ақыртцәа хьатңны ицеит хәа
харуаа ргәы ртынчны изтәомызт, ирдыруан урт техникалеи
уааңсыралей ишеикәшәаз, уажәазыхәа ихьатцаргы, иаар-
ласзаны иааигәныаы, рымчкәа рғыцны дара жәылар рылшон.
Убри аҕнытә, аамтала икалаз атынчра уеигәыргәаны, унапкәа
угәытцаңсаны утәар ауамызт. Блатцарыла ихьчатәын, блатцарыла
иңшлар акәын.

Ихтыз адәынаарағы, маңк аҕабиа-жрақәа инархысны ииан
еизааигәаны Бесик Поча-иңей Руслан Қарбей-иңей Кәытңиан,
Ыамал Жьаниа, Тамаз Чкадуа, Дима Векәуа ухәа убас егыртгы.
Тамаз Чкадуа зынза дкәыпшзоуп, жәаа-зеижә шықәса дреихам,
чкәына пшзакы, маҕыана ахацәа рус — аибашырахь икылгара
заацәоуп хәа изухәар улшоит, аха унаидгыланы ус иоухәар
игәы нурхеит ауп. Абас ақәыңш цәа шихьыкәкәоҕы, уи
шыта аибашыра аңышәа ду шинатахыоу удырратәы ихы-иғы
ианубаалоит, иеырхатцаны, азә ишытахь сгылап хәа дыказам,
иаарласзаны абри хадгыл пшыа цышә мыцкыала изкыашыырц
зтаху агмыг, ақыртүа абра данызааны, аңшәма дшаңшәымоу
зегы ирдыруа икалар итахуп. Ари еиңш агәаанагара змоу Тамаз

имацара иакөзам, ари еиңш агәаанагара рымоуп айбашьцәа зеггы, хауаажәлар зеггы. Абри афыз ахәыцрақәа шрымаз, мамзарггы уатәтәи амш шықалашаз иазхәыцуа ишеицәажәоз ахқәа ртауа иалагеит, уи заа ишазгәахтәхьоу еиңш, атынчра ааилаганы акамет икылқаз ари акәшамыкәша зәырхианы итәаз хаибашьцәа ршьапы иаакәнаргылеит, ируа-ирхәо иа-қәымшәо ахлымзаах итанаргылеит.

Арсен Ажыба излагәеитаз ала, аға ихы иаирхәеит еиуеиңшымыз абцъар: абзарбзанқәа, атанк хьамта иаршәуа абцъар, амина зыршәуа абцъар, иара убасггы, ағба иақәыргылан ахы зыршәуа абцъар РБУ хәа изышьтоу налатцаны. Иаразнак Ар ртәартә ахитәхәеи зеггы алға ныхчылеит, еишьтагылан аһа-ара ипжәон ахқәа, уажәы-уажәы уи аҭарҭыцуан, икахауан — ипжәон, икахауан — ипжәон, уи қәытшыа амазамызт, ишаххәахьоу еиңш, иаха-иаха аҭарҭыцуан.

* * *

Амцашыра шыта еикәтәап хәа агәаанагара шықаз ауп атагылазашьа аҭанапсах. Зны-зынла аҭырцәгганы зәаазхо ақәаршафы аңшатлакә еиңш, аңхастә қатцаны, адггыл иахқьаны ицоит ишааиз еиңш, аһа ара ас иқамлазеит: иаха-иаха аҭақьон ицәырқьаз ахлымзаах, хәахашьақ ықамызт, адггыл зәаатаны иңшыз иртахуп аға дааигәаны дырҭагылазар, уи хататцас иңылар. Аһа ара уи дубазом, наххьынтәи инахараны ар ртехника цәытаргылан ахы хьамтас иқоу зеггы араһы идыршәуеит, урт атқәацра иаҭуп аанҭасшьақ рымазамқәа.

Ара зны иаңшәымаз Вова Цыиңцәал инхарта иазааигәазаны итәоуп Беслан Делба дызхылаңшуа агәың. Ара иқоуп Виктор Цыиңцәал, Омар Акшба, Амиран Акшба, Бесик Адлеиба, Қәышә Цәопуа, Бесик Мышьа-ица Бигәаа, Валери Бигәаа. Арт зеггы ази амцеи иргәылсны айбашьра иазрыжәхьоу рҭарцәоуп, ар рус аҭы ирбахьан аһантарақәа, аһа иахьатәи айбашьра еиңш агәытқьара зцыз ианымиацызт. Утың узахысуа иқамызт, аһа убас ишықазггы, зегь ақоуп ирыңшаауан еимқьарак, аһатцра шатахызггы, агәақра ианиаз рҭызцәа зәыр дықазар аңхыраара ширташаз иазхәыцуан.

Зыхъз ххэақаз ирцэыхарамкэа афыцэа ргэыцгы иа-
зыпшуан ари «ақашь». Лымкаала дара ирцэынцэын ари акэакь,
рынхарта тыпқэа ааигэазаны икан, убриазоуп хэыцгы дуггы
ршыапы изықэгылаз иахьа. Уи агэыц иалоу нақшэа цыара
еикэысыпхьазахьейт, аха абра лымкаала дызгэастарц стахуп
зегь рааста еитцбыз Едик Пата-ица Кэытцниа. Аибашьра ишалагаз
еипш, адуцэа дырфэыпшны рапхьатэи амшқэа инадыркны
иашьцэа даарылагылейт. Иархэейт уи макьаназы ишихэтамыз
абцар аанкылара, уиадагы, атаацэарафэ дпэзатэын,
иахэшьцэа шыца Наиреи Ельвиреи дреитцбын. Ахшара ран
Лиулиа Муццха Азфьбжытэын, ианшьцэагы ирацэафзаны
иалахэын ари аибашьра.

Едик ухэычуп хэа иоухэар игэнигон. «Сара исықэлоу иоуп
аибашьрафэ иахагы ихэартаны икоу, — ихэон иара. — Аду
дахьзымнеиуа са сынхэытцкэраа-аахэытцрааны, сыпшыхэны
саар сылшоит!..» Аамта наскьацыпхьаза, хэычы-хэычла иахатыр
бо агэыц дахырыпхьазалейт, дышнеи-шнеиуаз абцаргы
ааникылан, ашьтахька хэзысхьаз аибашьрақэа зегьы
дрылахэны агэымшэарақэа ааирпшуа далагейт. Иашьцэагы
игэадурэ рыманы изырхэон: «Ихэыцымкэа идухэаьада,
икэзшьагы азрыжэит аибашьра, иапхьака антцыра ду иманы,
игэахэтэы дахьзааит!»

О Анцэа ду, жэфанынтэ улбаапшны улапш хаа рхыгза
хэыцгы дуггы, абри ахлымзаах иагэылаханы иамоу хара
змазам хара хэибашьцэа!..

* * *

Ари ахтыс фэаанза, Арсен Ажыбеи, ифызцэа Цэамал
Жыаниеи, Цэмаз Цкадуеи еизааигэаны еиваиан, аха икалаз
амчымхара ирнатомыт атабиа-жра икатцаз ашка ифатцкэаны
анеира. Иаартыз адэышкэаьаза икэнакын, инейтатцны ртып
рзыпсахуамыт, уажэы-ушьтан атагылазаашьа еигьхап хэа
ишэыпшыз, затэа уи аеейтанамкрыз, излаказ атцкэы еицэаны
ахы унарбон, сыфны салтцны сцап хэа азхэыцха унатомыт,
ухы шытацаланы ишуку, уи афахаха унамтэакэа ана ипжэон,
ара ипжэон, уажэы ма ушьтан иаиуаз ахы хэамта сахьтэоу

ианбаткѣацри хѣа аџсра иазыџшын. Царта анырмоу икарцарыз, таџынк адыркын, уи ахара иалагеит. Тамаз Цкадуа згѣи гѣгѣаз арпѣсын, исыхѣлакгѣи сыхѣаит ихѣозшѣа, аџаџын лѣа игѣаџахѣ ишѣџны, акарматѣис даѣыџшуазшѣа дшѣышѣуа, ашѣа хаак ибзи ихаџыџџѣеи ирывџыркѣаны ахѣара даѣын. Ишыџказ, иргѣазырпхаз уара идыр, еимга-еимѣыарак инаѣѣыршѣаны рџыџ рыџсахын, иахѣтѣаз хѣбаѣа-фбаѣа метра инахысны, ѣадаѣа инасѣеит. Инеины, уиаѣара идумыз џлак ашѣапаѣы рыѣкарыџсеит. Урџ уахѣ рнеира иазыџшызшѣа, идыршѣыз ахы хѣамџа кѣлаауа ишааиуаз дара зџатѣаз атѣла ианалаѣа итѣѣацит. Уи убасѣак ирласны иѣалеит, рыхѣыкгѣи ирыхѣыз рыхшыѣа аѣы ирызнамго рыхдырра аршаѣѣан, азныказы ирзеилымѣааит дара зыниаз. Зымѣ гѣгѣаз ахыѣѣеыха шааиуаз Арсен иармарахѣтѣи аган ианааха, избѣак имнахит. Даѣа хыѣѣеыхаѣк ирџѣа иалсны џаѣа ибѣашшараѣы иаангылт. Ахџатѣи ижѣѣашѣаѣѣа кылжѣаны уа иаанхеит. Рыхѣыкгѣи атѣѣабѣѣы акантузиа рнаѣеит. Раџхѣаза Арсен ихѣыз изеилымѣааит, ахыѣѣеыхаѣа шиаахазгѣи изеилымѣаазеит. Арахѣ иарма напгѣи ажѣашѣа џжѣаны абаѣ иамаахаѣа иалѣѣаны иѣахѣан. Игыланы зѣаазхаз ашѣа инардырит иусѣаа шѣеимыз. Уеизгѣи игѣаѣѣышра иманы иѣызџѣа рахѣ дынхѣаџшит. Тамази Цѣамали ихѣхѣа-хѣхѣаза ииан. Урџ ирыхѣыз еилиѣаарџ, иѣалазеи хѣа дѣагыларџ иѣааибѣѣеит, аха имѣ мхеит. Убасѣануџ иангѣеиџа уи гѣгѣала дышхѣыз. Даанаџшааџшын, аарла ибѣѣы наиргеит:

— Изылшо азѣыр шѣѣѣазар арахѣ, арахѣ! — аџхыраара даѣѣеит.

Анѣиџ ашѣѣахѣ, арџарџѣа рыхѣзаанза Арсен данынаџш, игѣеиѣеит Цѣамал иарѣѣарахѣ ала гѣгѣала дышхѣыз. Уи азмырхаѣа, ахыѣѣеыха ихгѣи гѣгѣала иахѣт, иџарфѣаланы уа иаанхеит. Ганхашѣа дыѣѣиан, дыџсу дыбзоу узеилымѣаауа. Егѣи Тамаз, азнаказы иѣалаз изеилымѣаазшѣа, игѣи хыхѣ иѣарханы дышиаз, хѣи хѣа даахыѣѣѣѣалан, даанаџшааџшит. Абар, абар, илаѣѣа џыџѣны иџап уѣѣарын, Арсен иибахѣаз иаѣѣымѣаа, иѣѣаџшылара џсахны дыѣан, дзеиуаз издыруамызт. Абас хѣбаѣа секунд дшыѣаз дынхѣыдышышыын, џаѣа дынѣахѣит, уаѣагѣи дзымгыло ихдырра иѣѣызит. Илаџш џѣарак иѣыдхаланы да-нынха, Арсен еилиѣааит уи дшыџсыз.

Арсен Ажыба диит 1964 шықаса, ииуль 29 рзы Акәа. Ихәыцра шықасқәа ихигеит ианшьцәа рқытқан Аҗара. Абжьаратәи ашкол далгеит ара. Уи ашьтаһь айара ийон Москватәи авиациа-технологиятә институт ағы (МАТИ). Аҗбатәи акурс ағы дыштәаз арра иңхьеит. Аррамайура дахысуан Москва. Уи даналга ашьтаһь уаха ийара изацымҕакәа Аңсныка дхынхәит. Аибашьра ианалага аены инаркны ага диҕагылоуп. Аҗараа айеи-цәа дрылагыланы аибашьрақәа зегьы дрылахәуп.

Арсен ҕәғәала дыхәны дшықазгы, аарлахәа игәалашәоит Руслан Қарбеи-иҕа Кәытцниен Дима Мамант-иҕа Векәуеи дшалыргаз. Егырт арҕарцәа, уи акәшамыкәша итәакәаз, ахәцәа рыманы, амца ду иалганы, нахьхьи Чычыкәа Миха-иҕа Кәытцниа ифны ағы еикәханы икәз игараж аөнүтҕа рышьтатцара иағын. Уажәраанза зызбахә ххәахьоу ирхәкәази иршьызи даеазәгы дырзацлеит – уи Игор Кәышә-иҕа Ыопуа иакәын. Уи илымха ашәа ҕытцны ицон. Икалап иааигәазаны аснариад ивапҕжаазар, мамзаргы ахыҕеыха изывасызар, макьаназы уи аилкаара уадашын. Аибашьцәа ҕаҕхәа ахыргәғәартәкәа рахь ицаны уаха зәыр дшьызу, дхәызу аилкаарақәа ирғын. Аилашынтра хьантә икәз еилкааны акы еилурго икамызт, макьаназы ишағыц иағын аткәацрақәа, аснариадқәа акырцх еипш ана-ара икаҕсон, урт ирхылтуаз ашьтыбжь баапсқәа ирылышуан ахаичеибжьыкәа, ирымбоз ихьз хәаны ғыртуан, еилашеиласуан, шыоуки аада еиханы ицон, даеа шыоуки алада. Ихәыз рыда згәы ртынчны игылаз хәа уаф дубомызт.

Ткәарчалнтәи иааны икәз аибашьцәа ирыцыз амедиахә-шыцәеи, нас хара хтыпхацәа Утеи Земфиреи Кәытцниаҕхацәа иааргоз ахәцәа рыхәрақәа ғызәзәааны раҕхьатәи ацхыраара ыртон, агәырқәа рыларцон. Урт зегьы иаарласны наҕ иалганы Ткәарчалҕа рдәыкәцаразы аусқәа рымҕаҕара иағын.

Ткәарчалнтәи иааны икәз ар рҕызацәеи аибашьцәеи: Оҕар Ломиа, Гена Шьынқәба, Сергеен Ачба, Валери Ыопуа, Валери Цимҕиа, Сергеен Аршба ухәа аҕарааи азшыбжьааи рбаталион аҕыза ишызцәеи иареи алархәны, аҕагылазаашьа шыбаапсызгы, аилацәажәара мҕаҕыргеит. Иаарласзаны арантәи дук ирцәыхарамыз айохаа итысны мраҕашәарахьтәи

ахэы ааныркыларц рызбеит. Атагылазаашьа злаказ ала, уи ирнаоз мацын: уа ахырҕаҕарта шааныркылаз аҕа иангөиталак, имаз атехника ихы иархэаны, иахаҕы еицэаны амца рыжэыр-цон. Цытдык уи рыдрымкылеит, ахьатра еиҕуп хэа азгэартеит.

Уеизгыы рымч пыршэарц гөйцдык айбашьцэа, ҕажэиазэ-дык зхыцхьазара наоз, рөазыршэеит мраташэарахьтэи ахэы ааныркыларц. Еицыз айбашьцэа дрыцын амедехэшьа, Кэакэаскьырпхауп хэа агэаанагара ыҕоуп, аха еилкааны уащы исеимхэеит. Арациа датан Муртаз Кэыцниа. Уи ацхыраара иртахан, ихэра ҕархэахан, аха уажэтэи аус хьантаҕы иара дымцхэын. Гэаныла, исыхьрызеи хыцҕыхак сзывасызар хэа азгөеитеит иара. Цака инталаны, агэаа иамаз азышьтраҕы ирсны егы аган ахь ианиасуаз Маврик ицрытдуаз ашьа гөазтақаз калеит, аха иара ишьтахька дхынхэуамызт, исычхаратэы сыҕоуп хэа хьаас имкит. Абри азышьтраҕы урт ыраанза ирбеит, жөохэка метра еитдыхны, ател быжьганы алимонкақэа, унарыхьхэазар ишыткэацра икнаханы ишыкатцаз. Уи наҕ иамхны, арахь хэруаа иреиуаз азэыр даауазар ирпырхагамхартэ ианыкарта, рхы зыкэкыз ахэы инхалеит. Ар ртэартаҕы усқангыы ахы хьантақэа ралажьра иаҕын, аха уажэшьта иаха ирмацны.

Инхаланы иаанацшаацшын, ртыцқэа ахьныркылашаз иналацэажэеит. Арт еицыз агөйц неит Алыкьса Михаил-ица Кэыцниа инхартэ атыц аҕнытэ ладака узго амөаҕы. Ахац-цақэа рымцан иаатгылеит. Ар рбызшэала иухэозар, Ар ртэарта мраташэарахьтэи аган, ацсаатэ фабрикала Аҕарака ибыжьгоу амөа иацөыхарамкэа. Ишыкалаз аилкаара уадаууп, арантөигыы наҕ уцшны ақыртцэа ахьтэаз азэ дубогыы икамызт, даргыы аацшны инеиз агөйц гэартаратэы икамызт, аха рнеира иазыцшызшэа, рышка ахы рханы «Ураган» ала ахысрақэа ирылагеит. Икалап ацсаатэ фабрика иамаз ахаракыра аҕны азэ дыкэтэаны, ахарапшыга ихы иархэаны хайбашьцэа рцэаара дахьыцшызар. Убас еишьтаргыланы ахы хьантақэа рөаархеит, уажэраанза инрыжьыз Ар ртэартаҕы ишыказ аткыс еицэаны. Маврик Кэыцниа цлак ашьапы дадгыланы атагылазаашьа дазыцшуан. «Икалап арахь аара иакэшахатмыз ргэаанагара иашазаргы, — дхэыцуан уи. — Иахьалымтцуа уавсроуп, ауаа хэцэтэхар алшоит!» — ихэеит гэаныла.

Ицстазаарафы уи имацымкәа амыкәмабарақәа ихигахьан. Иаб Панцәа егыи иахьысхьоу Ацъынцътәылатәи аибашьра Ду далахәын. Дхынхәит уахьынтәи динвалидны. Миро захьзыз иашьеиҳаб арраматцура ахьихигоз Бақәа дтахеит. Иан Пашәа шьтрала Мерцхәлаацхауп, Маврик идагы, илыхшеит даҭа ҭыцәа атыпхацәа – Галиеи Ламареи. Урт зегьы аазатәын, ршьапы икәыргылатәын.

Диит Маврик Аҭара 1948 шықәса рзы. Абжьаратәи ашкол далгеит 1966 шықәса рзы, 1972 ш. рзы далгеит Акәатәи ахәынтқарратә арҭафратә институт. Уи ашьтахь аррамайзура дахьсуан Мурманск. 1973 шықәса рзы длеитенантны дхынхәуеит Аҭсныка. 1978 шықәсанза уи рҭафыс аус иуан Аҭаратәи абжьаратәи ашкол аҭы. Убри ашықәсны уи диаргоит Самсон Чанба ихьз зху аколнхара ахантәафы ихатҭыуафыс. Игаамбзиара иахкьаны акыр агәамҭрақәа ихигахьан. 1987 шықәса инаркны аибашьра иалагаанза Аҭара акультура Ахан аҭы иаартыз еиуеицшымыз ақытҭанхамҭатә занаатқәа ручилишьче еихабыс даман.

Уи дтаацәароуп, ицшәмацхәыс Аника Цәыцпҭха цшьфык ахшара дрануп, урт зегьы: Сарида, Мадина, Кристина, Камила тыпхацәоуп, анцәа иатәеишьаз дрызгәдууп, рызегь Аҭаратәи абжьаратәи ашкол аҭы аҭара рҭон.

Агәгәахәа ахьсрақәа ирҭеуп. Уажәы-уажәы ахәы икәхауа ахы хьантәқәа рыткәацбыжкәа ҭааихак рымазам. Маврик уажәыгы аҭла ашьапы дадгылоуп, ахтыс иҭеио иахихәаара издыруам. Ибоит лабҭаба иҭызцәагы иаргы абра иҭахар шалшо. Иганаҭы, ҭажәаҭа шыаҭа инаицәыхараны, Сергеи Цимҭиа тлак ашьапы дадгыланы, хәызбала амыгкәа хьтцәтәо арыцкьара даҭеуп. Уи, арахь Маврик ихы наиқәикын, ҭитит.

– Уа уахьгылоу иаха ишәартәшәа збоит, ирласны сара сахь уеиха!..

Иахаз даакәшахатхан, Маврик уахь иҭынеихеит. Днеины, Сергеи захьзыз иалихыз аҭла ашьапы днавалеит. Убаскантқәкәа ишәышәуа зҭаазхаз ахы хьантә кәлауа ишааиуаз Маврик аҭхьан дызвагылаз аҭла ашьапаҭытқәкәа ицжәеит. Уи инакәырццакны даҭа х-снариадк авахәит уи аганахь. Арҭарцәа

иаарцэымыҕеит. Изларбоз ала, иаха-иаха аҕагылазаашыа аҕарцэҕон. Ахеикэырхара аҕахын. Шыынқба Гена иакэзу, Ломиа Оҕар иакэзу, азэы ирабжьеигеит ртэарта-ргыларта рыпсахразы.

— Ҳашьтаһыҕа ҳдар иаха ишэартахоит, шэааи, уи атқыс ҳапхыаҕа ҳнаскыап, аҕа ахааназғыы изеилкаауам ус шаҳазбыз, абри ҳаикэнархоит!

Ус иағыыҕартеит, аҕа иганахь инаскьеит. Ахқәа иаауаз ир-хыкны наҕ рышьтаһыҕа акаҳара иаҕын. Итэан абра ауа асаат жэағанза. Хэыцы-хэычла ахыпжэарақәа маңхо ианалага, еицыз агэып еикэшаҳатны рышьтаһыҕа игьежыит. Асаат аказы урт леит Акакь Кэытцни инхартаҕы. Ирпылаз аибашыца ҫыашыахэыс ирыман урт еибганы иахыыхынхэыз.

— Шэарт зегыы шэеибга-шэызшыда шэыхынхэуеит ҳәа ҳаҕамызт!..

Ихэны иҕаз Маврик уантэи ҫычыкәа Таииа-иҫа Кэытцниа ионахы дыргеит. Дукгы ихарамызт, ара иааигэан. Уа дахьнеиз Земфира агэыр изыкалтеит, ирҕыцны ихарақәа ғалхэеит. Иҫа-гылазаашыа ҕеимызт, иаашар наҕ Ткэарчалҕа ддэықэтцатэын.

Ацх ҫынчмызт, уажэыгы ахысрақәа ишырҕыц иаҕын.

Ианвар 27, 1993

Ҳазтоу амза акы инаркны иахыанза лхала лышы дахын Ашыҫа аҳабла атыхэахь инхо ҫамама Максма-иҫа Кэытцниа. Уи хыызшыараны Чача ҳаагы лархэон. Раҫхыатэи сышәкәы антэамтаҕы аҫараа аамтала ақыта ааныжыны ианахытцауазгы лызбахәкәа схәахыан. Ускан, дзызхыыцуаз сара исыздыруам, илцәыхыантахан, лхэыштаара ныжыны аҳабла аҫырҫара лылымшеит. Асду аура иаҕын, агәабзиара гәҕәа лызтадаз, лышы даанҕасит. Иууаза, аҫстазаара ҕыцааазшәа, аҳабла алахь еикэышышы ус иҫшын. ҫамама, абнаршәыра илахаз иеиҫш, лгәеисраҳаракны, ахтыс иҕиозлымацара даҕылатэан. Ақыртцәа иааиҫмырҕызақәа хысран изҕыз. Лара илбоз-илаҳауаз ашәкәы ианылҫон. Зны-зынла дааины дылбон ари аҳабла иатэыз Толик Баграт-иҫа Кэытцниа ишы иахылаҫшуаз аурыс ҫхэыс. Наҕ-ааҕ рыгәкәа зырҕәаашаз ажәақәак ааимырдалон, нас егы дцон лышьтаһыҕа, ҫамама лхала даанхон. Цоуп, ашытаһь ҳаибашыца

Цьгьардантәи ихынхәны ақыта ашадахыи рхырғәғәартақәа анааныркыла, ари ахабла иатәыз аибашьцәа Толик, Гәырам, Федиа Кәытцниаа, Зурик Қәачахыиа ухәа иааины дырбон. Аха аамта иаха-иаха аеарцәгьон, аибашьра аеиитцнахуан. Ианвар 13 рзы Зурик Қәачахыиеи Гәырам Кәытцниеи ааины данырба ашьтахь илабжьыргеит ахабла нлыжьыразы. Ахалара ҟапхьа илзыгәагьуамызт. Урт анца ашьтахь дахьхәны дықан иҟалтаз. Аха дыцшын, дыцшын, иудыруазеи, бзиарак аауазар хәа.

Атагылазаашьа иаха-иаха еицәахон. Акыс, иацтәи аибашьра ашьтахь ақыртцәа рхырғәғәарта анааныркыла, иҟаауа-ицәауа ахабла иалалеит, аонқәа иреихсуан, иаарымцыхьашәоз хыла-гәыла еилартон. Абар-абар, урт ргәаг хытцны лашта италарц егьрыгзамызт. Шьта еилылкааит ара аанҟасра шлылымшоз. Лыфны-лгәара ныжьны ашта дынтьтцит. Ләадахьҟа инхоз аибашьфы Федиа иаштала хыхь дынхалан, илулакгы ахәы давталаны дышнеиуаз, хаибашьцәа ахьтәаз Акакь Кәытцниа ифны дцәыртцит. Уантәи лыпсы шьаны, ләызцәа-лгәылацәа дрыцны Кәтол инеит. Хықәкыс илыман абарт амшқәа ирылагзаны Ткәарчал анеира. Деицшхар, уантәи дызгоз ҟалар, хаирпланла Гәдоутәа ацара лтахын.

Сара ари ажәабжь ансаха сеигәырҟеит.

Асаат жәаба ҟалахьеит. Ар ртәарта иарбаны, ирҟыцны танкла ахысра иалагеит. Адгьыл хыцхыцуеит, аонқәа инхаз рсаркьақәа цыххаа ицоит, иацы ишыҟартцоз еицш иахьагыи еишьтаргыланы рҟынархоит адгьыл ицәытцасуа ахы хьантәқәа. Уи знык акәым, ҟынтә акәым, хынтә акәым, жәантә акәым, цыхәапцәарак амазам. Иаахәлаанзагыи еихсыгьрак ҟанатцашам. Улымхәқәа ргоит ирхылтца абжьы баапцқәа. Зны-зынла, атанк анаапсалак, апулемиот, ахапц хьаа еицш, ахы унардыруеит. Ажәакала, иахьатәи амшгыи еибашьроуп Аҟара ақытан.

Асаат жәеиза рзы наҟ-ааҟ амца еиларцеит. Хаибашьцәа ргьырак Аҟыта ахахьы инеины ақыртцәа рахь идәыкәырцоит ахытҟыарақәа, саатбжак аҟара наҟ-ааҟ еиҟахысуан. Атанкқәа ари ргәыреаннатцан, ртыпқәа рыпсахуеит, иахьцо, насгыи иахьықәтәиаауа игьзуеит, уи аранза абжьы аафуеит. Асаат жәаҟа ҟалахьеит. Ҙапхьа аибашьра аеарҟыцуеит.

Абра абыржэы истан Вова Чапа-ицеи, Шыықэыр Қәаса-ицеи, Амиран Пыта-ицеи. Урт исзеитархэоит иацтэи аибашьра алтшәәқәа. Зеижә шықәса иртагылаз Тәмаз Чқадуа дыштәхаз, гәыпшык атарааи тқәарчалааи реибашьцәа шырхәыз.

Асаат аказы жәохә минут агуп. Қапхьа Ар ртәартә иарбаны ахысрақәа ирфуп. Ахыхьантәқәа анытқәацлак абжыы убасқак идухоит, акыраамта уи ахыпша штабылгыо инхәытцабоит нақ цъара. Ғааихак амазам апулемиотгы. Арахь амшгыы цәгъахеит. Агәгәахәа зфаазхаз ақәа интәхәәены иагоит атқәацбжыы. Ари еикәтәашьа амазам. Асаат џба калеит. Еихсыгырак ыказам. Аға ихы иаирхәоит апулемиот, атанк, «Ураган» хәа изышьтоу абцъар. Уи зынза амцапшь ықәнәтцоит.

Абартқәа зегыы ихы иархәаны игәоутартә икоуп аға хәычы-хәычла Ар ртәартә иеадхало хыхь ахалара дшафә. Хәа хәибашьцәа рпатронақәа иреичаҳаны рхысрақәа ааныркылоит. Ус хшыпшыз, амшцәгъа ашьтахь адыд-мацәыс анеикәтәо еицш, «ох, гәышыаза» ахәазшәа, ани Ғааихак қазымтцоз атанкгыы аатынчхан, ашьтыбжь ааикәтәеит. Харгыы адырра хартеит ақыртцәа қапхьа Ар ртәартә ахыргәғәартә шааныркылаз. Уи хгәы аатнашьааит, аха иахкыз!..

Тқәарчалаагыы рмашына ду «Урал» ала рышьтахька игъежны ицеит. Хәибашьцәагыы макъаназы Акакь Кәытцниа ифны иапшәымоуп. Иқалап, урт ржәыларә иалтшәахаз, ирықәғиәзи ирыгҳәзи ртәы анализ ақатцара ргәы итазаргыы. Аибашьра ашьтахь усоуп зехьынцъара ишыкоу. Хансамбль «Кәыдры» асолист Акакьгыы, дызбоз исархәон, хәибашьцәа ирыхьыз игәырфозшәа, ихы кны дтәан хәа. Издыруада уи дазхәыцуазтгыы «Атараа рымҳацъырашәа» хәа зыхкы ихәоз агәәкашәа? «О, ҳафны-хгәара зегь ааныжыны, иахцәицшүзеи хара?! О, ҳапсадгыыл гәәк Ақсынтәыла, ушцәицымхеи ура?!»

Ианвар 28, 1993

Ар ртәартә шыказ иахьа знык атанк хысит. Ускан шыжыын. Ақыртцәа рыпсы штоу, рхыргәғәартә ишахымсыз хдырдырырц акәхап ус зықартқаз. Иаахәлаанза уаҳа уи абжыы хмаҳаит. Амала, пулемиотла, автоматла шақа ұтаху ахысрақәа ықан.

Вова, Амиран, Шыкэыр афныка ицоит икоу еилыркаарц. Урт иаха са скны икан. Дара рганахь шэартаран, хэарада. Уахь акэымзи ариабжьарак аибашьракэа ахьцоз. Рыонкэа ахьгылоу лассы-лассы абзарбзанкэа кахауеит. Иацтэи аибашьрагы ахыпша рзааигэан. Уиадагы, рыпшыхэцэа икоу еилыркаарцы икылпш-кылзырфуа рфеархар алшон.

Адик Сиса-ица Кэытцниа аусхэартакэа дрыванхоит. Аха ухатцоуп, афныка унеи! Зынза урт рыфны иазааигэаны иуахауеит автомат хысбыжкэа. Уеизгы, ихахылакгы хахьаит ххэан, уахь хцарц агэашэ хантыцит. Иахаразак хзыргэакуа ашылоуп. Уи хамтэеит. Адик иматцуртафы уалырк азна ашыла тапсаны игылоуп. Жэахазны Витали Агрбеи сарей уа ханыказ игэахтон.

Стэца Лида Ацшылаацха лыфны хнавсны амфэду хнангылон еипш, пулемиотла ихысит. Уажэраанза сыфны идэылтыз Вовараа рнышэынтракэа ркынтэи иахгыдырцеит. Хаатгылан, уахь ханхьахэит. Ибзиатэкыаны иаадыруан уи аганахь ага дшыкамыз. Аха иитэхузеи ихысуа? Сацэымфашыо издыруан хара хтэкэа шракэыз уа игылаз. Пытрак ашьтахь фапхьа хдэыкэлеит. Дырфегь апулемиот ашьтыбжь геит абжы! табааза, еишьтаргыланы иаанашьтуан ахкэа псафкыны. «Кох!» — ххэан, хашьтахька хаагьежыт. Еилкаан иказ: уахь, ацентр шыказ, хцар ртахым. Хашьтахька ханыгежь, еазнык иоурышьтит. «Ахкэа шэреицахар еигьын, сбабаара», — сгэаныла сагьуан. Икалап ар-парацэа пытк ыжэны иказаргы. Ханыхынхэ, хашиашаз хханы итэоу набжьоуаа рхыргэтартахь ххалеит. Уртгы ахысбыжкэа рахан, уи зыхьказ аилкааразы агэып апыза Бесик Кэытцниа пытфок ифызцэа аашьтыхны Акакь ифнахы ихалеит.

Ххынхэны афны ханааи амца еикэахцеит. Ахэлара ааигэахо ианалага амла ахы хнардырит. «Иаарласны акы азышэызба шэымгэа, мамзар хшэабашьуеит!» — хэа имакаруеит. Икахтахуаз, усгы еибашьроуп, хыхэароуп икоу ххэан, хфынаххэит Адик ифнахы. Хнапшаапшуа, агэеанызаара хаманы Пшыакэа акэара ихыз ацха хаакэсын, хашшаза аусхэарта агэахы хкылымсыкэа, амагазини аконтореи рышьтахь хеавакны, Чача Алымшыа-ица ихкаарала, ага хаибар хэа хшэаны бнала мацара Адик иматцурта хнадгылеит. Ари

акəшамыкəша уаф дыкамызт, аҭагылазаашьа златахҭааз ала, ҭынчразшəа аабейт. Хыхəароуп икоу хəа хамхəахьази, ашыла хаҭшааит, иҭегьы фатəқəак еидаагаейт, уимоу рбаҭькгы амҭəыйжəақəа ирынкны ихаманы хааит. Вова иашьцəеи иарей афны иахьыҭшын, урҭгы афнынҭə шылак, кəтык зхəаз иеиҭш, ирымпыхьашəаз ааргейт. Уахазыхəа хгəырҭгара хəаак амамызт. Зегь хайцхыраан, акраауит. Уахатəиала хҭаҭахəы хара иахьынхейт, ақырҭуа хампалуп изынхажьыз. Акранахҭа-акранаажə хбақьаза хаакалейт. Ихабашьуаз амлагы хьаҭцын, ох, гəышыа хəа хааиҭаҭшкəейт.

Адəахы амш бааҭсуп, иахьантəарак ақəа леиуейт, аҭша асуейт, ихьтоуп, ицəаақыроуп. Асқəа зыҭит.

Ианвар 29, 1993

Иахьатəи амш март мза иафьызоуп: ашьыжə ақəабаа-сабаа ауит, нас уи ашьҭахь аҭша хьшəашəа асит, зны амра кылҭхейт, ахəылҭазы ишəшьит.

Иахьатəи амш ахҭыс ду аҭмызт. Иҭынчрашəа имфасит. Амала, ахəлара ианалага, асааҭ ҭшьба рзы хыхьынҭəи атанк ду ала ихысын, ахы хьамҭа хара инаххысны агəызхəа абнарахь ҭгара иҭжəейт. Иналак-фалакны дара рҭəқəагы хара хҭəқəагы автоматла наҭ-ааҭ еиҭахысуейт. Уи ампыласцəа рəаназыкарҭо иафьызоуп. Абас ишыҭаз ихəлейт.

Асааҭ хəба рзы Адикей сарей рыфны хҭан, рыжəқəа аацаны Лида лборафьы иҭахҭит. Адик ифьы хəхьнейз, иахəшьа Манана аулырқəа асалафан рҭаршəны илҭəахқəаз амаҭəақəа еиларфынҭны ишгылаз аабейт. Аха, хазлаццакуаз ала, уи хҭаҭшырҭə аамҭа хамазамызт. Харахə кацатəын.

Инынҭыф-ааҭыфны исахауейт зыфнқəа нзыжьыз аҭынч уаа агəала рымоуп хəа хайбашьцəа рахь. Ирыҭаҭгычуа иалагазшəа, афны ирзынхаз зегьы еидыхəхəаланы ирыманы иҭозшəа. Са сгəаныла, ус ахəара иашазам. Аибашьра адагы, хайбашьцəа рыфатə дара ашьҭоуп, афнқəа рфьы инейны ҭəйдк, шылак, кəацк еидыргалароуп, абри зегьы рзыҭазҭашаз хазы ауаа чыда рыцзар акəын, аха макьаназы абри азҭарафьы ахьысхарақəа хамоуп. Зыфны-згəара блыз аибашьцəа иршəырҭаҭəҭьо рымазам,

бжеихан изыгзыгуа амѡа иануп, икалазеи, нас, иццышэыртэыз ѡнык аѣы инеины палтак, бымба кьаѣк ршэыртцазар. Уажэ аабыкьа сара дызбон Набжьоу ахабла иатэу, хханы икоу ахырғэгэартаѣы абцар аанкыланы иеибашьуа Нуга Ипполит-ипа Кэытцниа. Ишьаз амагэ кылжэаны икан, ишьапкэа қалқад рышьазамкэа икапшьза ахьта иакны, азы зкылсуаз имагэ пжэаны аеҳэаѣы арбара даѣын. Даарыцхасшьеит. Агэып аѣы зегь раткыс деитцбуп, жэаф-жэибжь шықэса дреихам, арахь иѡызцэа аибашьцэа дахьрылоу акы датцахарц итахым, дшэыргэынданы, шыоуки-шыоуки реипш иеыпхьеимкит, сықэра мачуп хэа дцаны апхарра ахьыказ цъара даангылар илшон, аха ус каимтцеит. Хара иахтахуп ақыртэу дықэцаны аиааира аагар, ус иагыыкалоит, аха абри аан иахтахуп хэѡны-хгэара еибганы, инхажьыз хмалгьы уаѡ даламкьыскэа, кьыс амамкэа ханыгьежьуа иахцылар. Абас ахэыцрақэа зауа шэеаанышэкыл, еилахкаап аибашьра ишаѣу, хмалгьы бзиоуп, аха зны ххатақэа хаикэхартэ еипш ххы хыхьчароуп, аибашьцэа ацхыраара шрытатэу ххамыштыроуп, урт гэыбган рытатэым, урт рзы амақаррақэа атахым, мышкызны ихэашьыз хажэѡан цкъахар итабуп хэа раххэароуп хзыхьчаз хдцеицэа, итахаз рѣапхьа ххырхэароуп!..

Аибашьра иамазам ацкара, уи иаздырзом утэы-стэы. Еилаѡынтуа, ажэѡан хэашьны, адгьыл аѣы аѣааста анцо, згэахэтэы иахьымзакэа ѣыцха инцэытцахуа ауаа рацэа рыпс-тазаара анкьаѣхо, аиаша ахьыкоу апшаара уагыашьтамлан, иагузыцшаауам. Ацсреи абзареи хтагылоуп, абри еилкаатэуп!..

Уатэы аашар амѡа сықэлоит Отацка.

Ианвар 30, 1993

Асаат 7 рзы амѡа сықэлеит. Ага танкла знык дхысит. Уиала ипсы штэз хирдырит. Ахэылыхэа асы леиуеит. Ахьта ѣоуп. Адик аѡны даансыжыт. Иасхэеит ирласны сшыхынхэуаз. Аамта уоуны укалозар, мѣыкгьы ырмазеи хэа ахэара шытастеит. Снацшаапшуа, агэеанызаара сыманы агэашэ сынтытцит, амѡаду аѣы саннеи, мрагылара шыказ схы сырхеит. Ахэы саваланы сѣынасхеит. Иаарласны аерманцэа рхабла Мандара снеит. Ани аурым Жора дахьынхоз саныназа, харантэи игэастахьан гэыпѡык аерманцэа идеизаланы ишгылаз. Ацсшэақэа анеи-

баххәа ашьтахь Жора сааирзыршын, исеихәеит иаха шьоукы автоматқәа рыманы аерманцәеи аңсуааи рышнқәа шдырхәыз. — Ағьычра аус ағы амилаң деилырхзом! — схәеит сара.

Цығардантәи машынала Цлоу хааит. Амшан Кәачара шнык ағы хамшахытын, амашына азна имазеины ишьтаз амғы ақәахтеит. «Анцәа ишихәара шәыкан, шәынхон-шәынцуан, ақьафура шәағын, нас уаха ишәтаххазеи?!» — ихәеит арныкәцаф, еилабылны ишьтаз ашны дахәаңшуа.

Асаат фба рзы Отаң сыкан.

Ахәылпазы сызтааз атацәеи сареи ханааилатәа, иахьатәи атагылазаашьа халацәажәеит: афронт аусқәа рцашьа, зышны иахытыз ртәи, ауаа рцақәа аңш штам атәи.

Нахьхьи сца итаңсоу ааганы ихамазар хтахуп, аха уи иамоу ауадафрақәа хлакшакуа хааныркылоит. Амашына уңшаароуп, абылтәи умазароуп, насғы хара ишахтаху са сахьынхо амашына наганы аца иузадыргылом, ашәартара амоуп. Са сгәаныла, уажәазыхәа уи излымшо усуп.

— Уахь ажәабжьс икоузеи? — азцарақәа сыртоит.

Сара стәала издырқәоз рзеитасхәеит. Аха икәзаарын зынза ифыңыз ажәабжь, уи цытрак антцоуп иансархәаз. Аха иахьатәи амш иадхәалан. Уи цәахышьа змам усуп.

Афырхацәа афыцдаа, урт ахатцареи агәымшәареи аадыр-пшит. Ажәабжь ахы мхәакәа атыхәа узхәом хәа, икәлаз ахтыс шсархәаз абас ауп.

Роф Никәа-иңеи Гиви Зиз-иңеи Кәытцниаа ахәлара рацәак агымкәа ирызбеит цыхәра хасабла реиланхартахь ицаны икоу-иану еилыркаарцы. Уи адаггы, шәышықәса иртысхьаз Роф иан Антика илыңстазаашьаз аилкаара ртахын. Еилкааны излақаз ала, уи лхала дычмазашны лышны дышьтан, илхылаңшуаз уаф дыкамызт. Ишдыру еиңш, ари аиланхарта ақыртцәа хлаңшра артон.

Агәеанызаара рыманы бнала инеиуан. Аибашьшы Заур Иван-ица Кәытцниа дахьынхоз инавсит. Ауаа рышьтақәа ган ирацәаны. Икылцшкылзыршәуа аишьцәа реиланхарта иана-зааигәаха, игәартәит ашнқәа рғы амцалшақәа шәеиуаз. Ақыртцәа тәан Алиошьеи Гивии рышнқәа рғы. Уетхәаны ари аганахь

бѣарда аныкѣара шѣартан. Уантѣи ихынхѣны рышьтахъка идѣыкѣлеит. Нахъхыи рапхъака ианыпшы Шьалуа Басиат-ипѣ Кѣытѣниа иѣнафы ала шуан, хатѣакгъы даадѣылтѣын, даанапш-аапшит, алашбжыи игоз игѣиѣаннатѣеит. Хѣарада, уи дакыртуан, дшѣаны идѣылтѣшьеи, нас иаразнак иѣытѣахъшьеи иуархѣон игѣы штѣынчмыз. Инеигѣыдтѣаны дыршьыр хѣа дацѣшѣон.

Ирбаз, ирахъаз зегъы рышьтахъка ианыгъежъ рѣызцѣа аибашъцѣа ирархѣеит. Урт ааилацѣажѣан, ирызбеит уатѣтѣи амш иалагзаны, рѣыртѣбааны цъыхѣара-еибашъра ицарц.

Адырѣаѣны агѣып рѣеибытѣаны амѣа икѣлеит. Уи хадара аитѣон агѣып ацъыза Ринель Шьыма-ипѣ Латариа. Еицыз рахъынтѣи абѣар ркын: Заур Иван-ипѣ, Нодар Фома-ипѣ, Гѣырам Иликѣа-ипѣ, Гиви Зиз-ипѣ, Федиа Амтон-ипѣ, Анзор Родик-ипѣ Кѣытѣниаа. Урт ирыцын бѣарда кѣрала иреихѣбыз Рофи Шьалуеи Кѣытѣниаа.

Асы шътан. Еицыз Заур иѣоны иавсны ишнеиуаз ирбеит ашьтѣкѣа иѣыцыз. Урт цон хѣаибашъѣы иѣнахъы. Нас рхы ааиларкын, ирызбеит бнала мацара мацк инаскъаны аѣоны иазааигѣахарц. Ус егъыкарѣеит. Изырѣызар, ирахѣаит шътыбжъ-кѣакгъы. Изахѣамыз «асасцѣа» апшѣмара аанкыланы, ирымцы-хъашѣоз апшѣма имал аизыхѣхѣара иаѣын. Нас ѣапхъа иааилацѣажѣан, агѣып еицыз инаскъааскъаны, ахъацакѣа еилагылаз ршьапкѣа рѣы рѣытѣахъны егъырт рааира иазыпшит.

Акырѣтѣа абас аѣнкѣа андырхѣуаз рааигѣасигѣа апсыуак дкылатѣаны дырзыпшуеит хѣа ргѣы иаанагомызт. Урт агѣым-шѣакѣа хѣа рхы рыпхъазон. Аха, егъа угѣымшѣазаргъы, ахы итѣкъаз узаанкылом, уи уеилнахуам, уара уахъ ахы анарха, удунеи упсахит ауп. Архѣцѣа, ирзышьтыхуаз аидара иатѣаланы рышьтахъка рѣынархѣеит. Арантѣи абнара илсуаз амѣа тшѣала ани апхъан хъазлацѣажѣоз аиланхартѣахъ икылыр акѣын. Аѣоны ашьтахъ ала абнарафы иназаанза, цѣалашѣарак роузшѣа, иаанапшаапшит.

Дара зынза хѣык ыкан. Аха, зеипш камло егъыкам хѣа, ѣыцъа равтоматкѣа рыжѣаа инахыршьын, аидаракѣа инарытѣалеит. Ахѣатѣи рышьтахъ ддыргылеит, уи иѣеибытѣаны, иабѣар дышнатѣхара днапшаапшуа дааиуан. Апхъа игылаз ихы шътацаланы, игѣы каршѣны длеиуан.

— Ащны ааблыр акэын! — ихэеит иара.

— Уа макъана амал ыноуп, даеа ыынтэ-хынтэ хааирггы аеуит.

— Уиггы иашоуп, аха ... — даалакщакит рацхьа игылаз.

— Ихазгаша анаагалак, нас амца ацрахцап!..

— Аиеи, аиеи, уи хыхьымзар хэа шэшэома!..

Икылатэаны ирзыцшуаз ацсацэаггы икарцашаз еибырхэа-хьан. Рацхьа ахысра итэын апыза, нас егырт имырдон. Ари аус уажэ ирбазма. Егъа ус акэзарггы, рыгэкэа тынчмызт, иааиуаз ахык рыдаггы рышьтахь даеа гыпцдык ыказар алшон. Ахыхьчара атахын. Еицыз кыс рымазамкэа рышьтахька ихынхэыр акэын.

Ишазгэартахьаз еипш, рацхьа дхысит Ринель. Зхы шытацаланы иааиуаз ақыртъа хагэха дцэытахаит. Ащбатэиггы уи имща имщаеит. Урт зыхьчоз ахцатэи ахы иаахеит, аха шытахька днеицапан, дрыцэарц иеазикит. Гэгэала дыхэны дшыказггы, иавтомат датцхан, ахкэа цсакьаны иоуишьтит. Абна агэта акэ-кэахэа еицахысит. «Узцом!» — икэфыртит, аха ианимахэза арымзаа игэыдыртцаз ахкэа ддыртынчит. Ахысракэа анааикэтэа, арцарацэа неины рабцъаркэа аархырхын, абнара реартеит.

Ианвар 31, 1993

Щацхьа асы хэауит. Ашыжь хангыла ицааны икан. Ахэыцкэа ран Нанашьа дсыхэеит Ацарака сганы саага хэа. Мап-чапггы скит, ишэартоуп схэеит, аха лара лтэы иалыргеит.

Уи лхэыцкэа Хьымкэарасеи Анетеи лыманы Ацара далцит сентиабр мза 29 рзы. Ускан ақыртцэа Наа ахэала ихыцны Ацара ианалалаз акэын.

Шьапыла хэауеит Цлоунза. Уа машьынак гылан, арныкэцащ ханиазцаа, абылтэы сымам акэымзар, Кэтол сцоит хэа хаи-хэеит. Гэадака Кэачаратэи амщала хэауеит. Ани Кэтол сцоит хэа хазхэоз имашьынала амщан дхахьзеит, аха хашьтимхзеит. Шьоукы шцэхэацсеи ухэарауазеи! Аибашьра цоит, аха аиц-хыраара атахуп. Ауаа гэакуеит, амща иануп. Цьафшака амща уащ данылом уажэы.

Нанашьа лшьапкэа акуа иалагеит. Сара сашьцылахэеит аныкэара. Лара дыпхэысуп, ас хара дымныкэазацт, лхэыцкэа

дрыдтәалоуп. Бласы схәоит, лара илылшом. Амашынақәа ҳафс-
уеит, аха ҳашътырхзом.

Нас иааулакғы Ығыарда ҳааит, машынак ҳаашътнамх-
закәа. Ус трактор хәычык ҳахъеит. Даангылоит. «Километраки
бжаки рақара бжыоуп шәымфахытыртақынза. Уанза шәызгап!»
— ихәеит. Аурыс жәаңкак аасгәалашәеит: «Свет не без добрых
людей». Анцәа диныхәааит. Иахъатәи хгәалақәа зегь ари
ихиәеит.

Инеилахәлоны Мандара ххалеит. Мандара — Мардара
— Аҗара! Мандара захъзузеи? Аҗара ма амардара аҗынтәи
иаауазар?

Лыжәфа снапы нтарс искуп, Нанашья лшыапқәа лзеихгом.
Аерманцәа рталарта хтысуеит. Ох, гәышыаза! Амза ахафы
тәәаза илашоит. Уи ҳахъцо хнарбоит. Данел Багәтелиа инхара
ҳафсуеит. Уи аҗақа иҗоу аҗаларта ҳазтысыр, нас ҳаиқәхеит.
Хтысуеит. Асаат бжыбба рзы, ихәлахъаны афны ҳааит.

Адик дықазамызт, аха амца еиқәын. Анцәа диныхәааит!
Ақшәмаңхәыс мышкы иадамхаргғы лыфны дахылт!

* * *

...Сгәы хәны сықан Москвантәи Ақснықа саныхынхәы.
Ацәызқәа исымаз рацәазан. Уажәраанза сызфынцәауаз
аңхәыси сареи ҳаилытцит; уи мариаусмызт, егыаумхәан, аҗаа-
цәара ҳаман, ҳаицынхон, ахылт дхәуит; ари зегғы мышкала
изықамлеит, анцәа ихәтәеишыаз аамта ҳагәылан, аха аҗыхәтәы
башахеит. Җ-хәаак сгәы иҗагыежьюан, акы — схы иадыскылаз,
сгәы иадыскылаз аңхәыс лныжъра, егыи ахәа уи аҗкыс еицәан —
иухшаз аҗеи иныжъра. Урт ахәаакәа еицын: акы анугәалашәалак
егыи цәыртцуан, еиқәытхашыак рымазамызт. Ашәахста исныз
иахъанзагғы ашыта анызаауам. Ирхәоит иарбан хәазаалакғы
иузцәыртцуа аамта ихнафойт хәа. Уи иашазаргғы қалап, аха
ауаатәыфса рыгәқәа зегғы еиңшым, сара афымтра злоу уафуп,
аха онуцқала сгәәтеиуеит, исыхъыз азалымдара гәнызгойт, уи
сазхәыцлоит лассы-лассы, аха ицахъоу хнырхәышыа амазам,
иқалаз қалеит, уи гәнызгойт, сгәырфойт, уаҳа акғы сзың-
сахуа сықазам.

Исцәызыз ушытарнахыс хынхәра шақәым еилыскаауеит.
Аха дәәа зҗааракғы ааины саңхәа иақәгылоит. Абар, шыта

схәычзам, аамта еикәылацыпхьаза исыгымхозар, исыцлазом. Абас сзынпаз гәынго сцацыпхьаза сышықәсгы иазхәуеит, исыгымхозар, исыцлазом. Мышкызны сшыпсуагы здыруеит. Аңсҭазаара ус ишоуп, уанпсуа аламталазы ушьтахь игылаша ауафгы дутаххоит, иузааигәазоу ушьтихроуп, зака ушьтамта тбаау акара, иухатгыланы удырпшзоит, умфа укәырцоит. Еибашьрак ағы ицәытцапсыз иакәымзар, ипсыз азәгы адәы дыкәрыжьюам, дыржыроуп. Аха аңсра амфа уаныкәло аамтазы угәы рахатхоит, ушьтахь ауаа узырҭееиуа шыкоу уаназхәыцлак. Уара урахатны амфа укәызто унышәынтрагы дахылапшуеит, уңыынңыгы ихычоит.

Аңсныка схынхәит, аха исымада сара? Сцәа иалтцыз, сжыы иалтцыз, сшәа злоу ауафы дныжыны сааит. Уи шьтарнахыс сара дсыхәо дкалом. Дарбанзаалак дызтоу ашта ашәа ахиҳәаауеит. Сара сгәеисра иацым даҭа аазарак иоуеит, сдоуха идоухахазом, дышнеи-шнеиуа смилаҭ дацәызуеит.

Сахыцалакгы ари азцаара хьухьуа сгәатца иҭан. Аңсныка схынхәны санааи, атла иалкьаз иеипш, скәаҭәачаҭәаны схы збон. Сыпсадгыл ағы сшааизгы, наҭ исыхон, ахьаа сыман, сзеиуаз саргы исыздырамызт. Сгәырфәо стәацыпхьаза сыҳасаптәкәа сцәеилагон, акаҭы сызкылсуамызт, иҭан слағырзышо иансыршозгы. Ари уафы изгәамто иҭазамызт, скәазшәа аҭеиҭанакыз зегь рапхьаза сан игәалҭеит. Уи срыцхалшьон адунеи азна.

— Уан уара дукәыхшоуп, умгәырфалан, — даасыдтәалон дысҭапшуа. — Уара ухатцоуп, узыкәшәаз зегь уаиааины ҭыц ишыақәургылароуп уңсҭазаара!..

— Аурысцәа ирхәоит еипш, шьта адәыҭба идәыкәлаз сзахьзарым!

— Уахьзоит! — аҭак ааҭалҭеит сан. — Уахьзоит!

— Ус бгәы иаанагома?

— Хгәыла Грышәа Агрба 54 шықәса ихытцун Андарбуаҭҭа данааигаз. Ҧыцәа аҭыпхәцәеи чкәынаки драбуп иахьа. Уара макьаназы 38 шықәса роуп иухытцуа. Унапшаапшы. Уаргы иуқәнаго азә дкалап.

— Ус бгәы иаанагома?

— Уара умсит!

— Сара уи азтара сазымхэицзацызт.

— Еснагь хара хапсы таны хуздода, нан, уапхыакатэи упстазаара уазхэицлароуп.

Сапхыакатэи апстазаара ыыц сакагэицзомызт. Ёыц анхара ргыланы иалгаз, унеины, унхарта тып адгыл шэиуп, уи хырбгаланы ыацара уиасыроуп хэа сархэар иафызан ари аус. Сапхыака испеипшу аамта иснарбап хэа сышхэицуаз, стаца Вера енак даасыдгылан, ус лхэеит:

— Ани хгэыла Катиа зейгьатам пхэысуп. Акраатцуеит ура духэапшуеижьтеи!

— Цабыргну?! — саагачамкит.

— Ааи. Лхатеи лареи еилытхэеит, ани илымоу ацкэынгы иаарласны иаб Москвака дигоит. Лара апцшэыл ззырхэо лоуп!..

Катиа уажэ дызбазма, сашыа Шыпа дахынхоз иапхыатёкыа луада дышнан. «Абарак» хэа изышьтаз анхартафы еицынхоз ракеын. Катиеи сареи Москва саныказгы знык акара хаикэшэахьан, уи лассы-лассы ахтныкалакь датаалон. Ускангы сгэи иныкэыршьхьан уи лызбахэка, еиыызцаак реипш ханеикэшэагы, хаипылакеит. Уажэ Москва ныжыны Акэа сшааиз еипш, ари аус аитыхра иашьталеит.

Абри аус атыхэала уахык Катиа дхапхьан, сасра халтан. Апшэмапхэыс Акэа ирейгыз ресторанк афы хасабеилыргафыс аус луан. Изаазари, пара цыткгы еидкыланы илыман. Ауха уи ачеицыка бзиагы хыкалтцеит. Атыхэтэаны, шэхала гэартыла шэеицэажэа хэа, стаца хныжыны данца, Катиа ус салхэеит:

— Са ссызара уакэшахатны уаныкала, сара истахуп зегы ирбартэ-ирахартэ пхэысс сугарц. Сара издыруеит ура цытк амамзаара убга шейтцнамхуа. Аха са сахыкоу акы уацэымшэан: ачара иатаху ахарц зегы са садгылоит!..

Катиа згэи тбааз пхэысын, сара избон уи гэыкала дшыссыказ, гэыкалагы илтэахын ххы еидкыланы цыарак хаицынхар. Аха сара слакшакит. Макьана баасцеипш хэа налахэаны аухатэи хаицэажэара уиала иххаркэшеит. Уиашьтахыгы ари аус лытцшэадахеит. Избан? — шэтцааит шэара.

Издыруада дахыоурысыз акэызтгы?

Сара даара бзиа избойт аурыс хэсакаа. Урт рцаафа, рыцшра-рсахыа уаткэоит иаразнак. Аурыс пхэыс лгэи

тбаауп, лыхшыџ царуп, дахьноугалакгы ауаа лыршанхоит
уи леифартэышьеи лкэымшэышэреи рыла, бзиа уанылбагы,
псраенынза лгэатэафы утэахуп, уи лгэытбаара океанк акара
иназоит, лцэаныррагы амшын атцеипш итэулоуп. Аурыс пхэыс
ахатэа иеипш деибашьеуит ианатэхха, ага диџагыланы уи игэы
ашхам алалцоит, апсрагы дацылоит хатэатэс. Урыс пхэыск
слызгэдуны, бара адунеи иапхэысу боуп хэа лыхэ харакны
ианысшьа, лылагырз аахаддылан, атэаххэа саагэыдылкылеит.
Гэык-псыкала урт ажэакэа шысхэаз еилкааны, гэык-псыкала
иснырит уи итэбуп хэа сгэы ахыккалэаз. Дызмилатэаалакгы,
ауаџ ихатэара лаумыркэыроуп! Аха досу имилат ицэа иаду
ихарп еипш изааигэоуп. Абри акэхап ускан саргы сызхэыцыз.

Сапхэака исзыпшыз акымзарак сыздыруамызт. Аамтала Акэа
сахыз акалакэ афы сантаршы, атипографияфы марцеи хасабла
аусура салагеит, алинотип хэа изышьтоу анбанкэа тэзыпсо
амашынафы. Уи атэара фымз атэахын. Абаскак схы зыласыркэыз
иахэагы исзеилкаауам. Икалап схатэа ашэкэыџфра сахэафэзи
ашэкэыџцэа рнапшымтэаа ркыпхэра ахысыкэшэози гэхэхэс
икатэаны акэызтгы уи азанаат снапахы иаазгарц зыстэххаз.
Лассы-лассы ара испылон сызхаштхэаз ашэкэыџцэеи фыц
ицэыртэыз аетэакэеи. Саргы сыпсы штэз дсырдырыц стэахын.
Уи адагы, хжурнал афы иркыпхэуа иалагеит ажэабжыкэак,
повестк ацыптэаахак. Аплангы салартэан, шэкэы хэычыкгы
тсыжыт. Аха уи уафэтыџса дахымцэажэеит, ус имџасит.

Аус ахызуаз ацех деихэбын Ваниа Боцэгэуа, ашьтахэ уи
иаамтэмакэа иптэазаара далэит. Апсны еидтэз атипографиякэа
директорс даман Николаи Александр-ипэа Гэазаа, анцэныр ха-
дас — Рома Аргэын, алинотипистцэа Славик Симонов, Шотата
Лепсаиа, Толик Папаскыыр, Аниа Папаскыырпхэа, аихэшэцэа
Цицинеи Ларисеи Макачаа, анбанкэшэаџцэа — Пулиа Ашэпхэа,
Лина Кацба, акорректорцэа Жениа Лацэышпхэа, Римма
Кэагэааниапхэа, Алла Ашэпхэа ухэа убас егыртгы.

Абри атипографияфы шыкэсык аус зухэан еипш, адиректор
Гэазаа енак дсыпхэан, ус сеихэеит:

— Шыкэсык хэа аамтала утэафын Акэа, уи аџхэара иузац-
тома? — дцэаит иара.

Схэыцын, есены Атэарантэи сааны сцон, арахэ исоуаз атэара
сымџакыра иагон, сыфатэ иагын, сышэтэатэы иагын. Арахэ

спаспортгы уаха итаршырц ргэи итазамызт. Мөзатцөык сыман
— ақытахь ацара.

— Стафымкөа аус зур камлазои?!

— Икалазом!

— Мшэан, Акөа сиитеи сара!

— Зегьакоуп, икалазом!

— Исабжыжэгои?

— Арзахал ыы, хатөгөацхарала аусура ушакөйтца арбаны!

Ус иагыкастеит. Аенытцөкьа арзахал зфын, аусура са-
көйтцит. Иныкөыршэны Атрака сааит.

* * *

Февраль 1, 1993

Амца агөгөахөа еикөахцяхьан, ашыжь Адик данааиз. Иаха
ицааит, ахьта афөуп.

Иахьа асаат 12 рзы ақыртцөеи атаратөи аибашьцөа рха-
тарнакцөеи аамта кьафла аицөажөара рыман. Урт агыгшөыгкөа
ацөыз шроулак еицш иаразнак ршьапы икөгылоит. Мурман
Конкава асеицштөи аускөа раан ицөа дталоит, ицөа дтытуеит,
ицахуп иаармарианы дзышьтоу иускөа зегь еикөшөар. Хөарада,
уи дзызхөыцуа абриаан ицьыба итарцо ахашөалахөы ауп,
дыршьызаргы, ацсы дрызфыхыр, абри дахьахатцгылаз азы
иахатыр рбоит, иара изы ирымоу акы иеигзом. Иаргы абри
еиликаауеит, ида ишхөартам дазхөыцуеит, агөалсра иныцшуа,
ацөыз зауз атаацөа рөацхьа илымшаша илшарашөа дирбоит,
уажөытцөкьа ацсуаа рахь адырра катцаны рхырхартакөа еили-
каауеит. Агөакра иакөшөаз атаацөа гөатөиуеит, Мурман апатын
идырдыруеит рыхшара ицсы тамзаргы, ацсуаа цьнышкөа
драцөажөаны, ма рыцсы дроуртө ианизыкатца, иара изы иры-
моу акы ишамеигзо. Мурман урт ажөакөа игөы иахөоит, аха
дзацөажөо цөеи идирдырп игөы ишахөаз, уи амцхөрас игөа-
лаказаара каханы, идгылакөоу идирдыруеит ицсадгьыл аөацхьа
иара мырцхалк иадамзаргы илшаз ахөыцы амиллион ишацсоу,
уаха иара изы ишыкам даөа малк.

Иацгы, иахьагы, уатцөгы уи абас ауп амөа дшыкөло.

Рыла таа изыцшуеит инижыз абацөа, анацөа.

Аңсуаи иареи реикәшәара мөаңысуеит ма ақыта агәағы, мамзаргы агәзмә аңәәхәағы. Иахыагы убра еикәшәоит. Мурман Конкава еибашьрак ыкоуп хәа ихағы ианыңшзом, уи аңсуаа дырпылоит гәартыла, аңсшәа реихәоит, дырґааччаргы цәгыагы ибом, аха иңылаз рлакта лашыцаза, урт ахәычы хәмаррақәа шыртахым анырныңшлак иеааникылоит, нас иа-разнак диасуеит дзышьтоу аус ахь.

— Хаибашьцәа хык ыказам, иацы хәлаанза харзыңшит, аха ианахамбаза сеихабацәа амәа сыкәырцеит. Зегы иха-хауан шәара шәган ахь аиґахысрақәа шыказ. Рыңсы та-итам аитныңсахлара хақәшахатуп. Иахышәхәауазеи?

— Макьана аиаша хазшәахәом, — даацәажәоит аңсуаа рхатарнак. — Уаха адырра шәахтоит. Хара хган ахь ус акрыказар абра хаикәшәоит уатәы асаат жәәма рзы, рыңсы тазаргы итамзаргы абра иаагоит.

— Сгәы шәыртынчит! — ихәоит Мурман. — Атаацәа рхабарк рмаҳазар ирзымчхар қалап.

— Аибашьра иаламгандаз! — ґааитуеит аңсуаа рхатарнак. — Шәара ишәтахуп аиааирагы ганы шәыуаажәларгы еикәхар. Ус изықалазом!

— Аиеи, гәышьаза!.. — днақәшахатхоит Мурмангы, атанза даақәыңсычхауеит. Ара аңсуаа, иахарақ атараа, уи ихәмаррақәа еилыркаахьеит, насгы уи хыс ирымазам. Урт ақыртцәа рганахь икоу реибашьцәеи, рыуаажәлари, атынч уааи дырхынхәыр ртахуп. Мурман иеиңш ахәмарра хыс ирымазам.

— Абри ақбаад ағы иануп еитнахаңсахло рыхьзқәеи рыжә-лақәеи. Абра зыхьз ахәо азә данагха, насгы ани ачечен икны ишәымоу иңсы тамкәа данхашәта, аитныңсахлара шықамло жәдыруазааит!..

— Шәара исашәхәаз хымпада сеихабыра рґаңхәа иқәсыргылоит. Аха заанат ишәсырдырырц стахуп урт сара исхәо ишықәымнықәо. Урт рхатәы гәаанагара рымоуп.

— Харгы ихамоуп ххатәы гәаанагара, аха иаха нақ-аақ ишахзеиґу хнықәар хусқәа арманшәалоит!..

— Хымпада, ишсашәхәаз рлымхақынза иназгоит.

Абриала ихдыркәшеит урт реикәшәара.

Ақыртцәа рыпсцәа ахыкажыыз рзымдыруа иҕамызт, аха уахь анеира рзыгәагыамызт: ҫапхьа ахы цахәцахәкәа рыпсҕазаара аркыаҕыр хәа иацәшәеит. Аха аҕсуаагыи неины ақыртцәа раара иазыпшны икыламтәазеит. Аитһыпсахларазы аицәажәарақәа анынтцәа, Аҫытатәи аибашьцәа ирдыртцеит иаарласны аҕсцәа Аҕара агәахыи ииаргаразы. Уи ус дуун хауаажәлар рзы: хаибашьцәа рахынтә ишыызи, ашықәс ҕыц аламталаз ақыртцәа иҕартаз ажәылара ашыҕахь атынч уаа иалаханы иҕази еитһырыпсахлон. Абна агәҕаны хыык ақыртцәа ишыны икажыыз арахь риагараан иаман ашәартара, аха ҫапхьа арҕарацәа иаадырпшит ачхареи агәымшәареи. Уи рхы аладырхәт: Ринель Латариа, Бесик Маршьян, Нодар, Гиви, Гәырам Кәытцниаа. Урт еикәдыршәаз асакаса иантцаны амҫаду ахь, Фома Кәытцниа дахьынхоз аҕапхьа икылыргеит. Ашыҕахь, уа ирзыпшыз аҕыуардын иантцаны сара сахьынхо сҕапхьа ишыҕоу агараж аҕы иааганы ахыбра иҕартцеит.

Февраль 2, 1993

Иахьа асаат аказы имҫапысит хыык ақыртцәа иршыызи, ачечен еибашьҫи, атынч уааи реитһыпсахлара. Иацтәи реицәажәараҕы иазгәатан, аҕсуаа реибашьҫы ачечен иҕсы ҕамкәа данаарга аитһыпсахлара шыҕамлоз. Аха наҕ-ааҕ ианеиҕыла, ақыртцәа рганахь ахадара ҕазтқоз Мурман Конкава хара хҕанахь ала инеиз Димер Цыынцал, Анзори Риурики Кәытцниаа иреиҕәеит ачечен иҕсы шҕамыз. Хара хтәкәа рхы ааидыркыланы ианеиқәшахәтха ашыҕахь, ачечен иҕсыбаҫ агара иақәшахәтхеит. Рыпсқәа ҕаны арахь ихынхәит Алиошья Никәа-иҕа Кәытцниа, Мери Покәру-иҕа Кәытцниа жәашықәса зхытүаз лыпхәи лареи, Азҫыбжыатәи Муцба, иара убас ашәҕәыҫҫы Sergei Андреи-иҕа Кәытцниа иангыи иаргыи.

Аитһыпсахларахь иааргаз ачечен еибашьҫы ицәа-ижыи пхазы иҕан, иҫашьомызт ақыртүа фашистцәа ашыыжь дышыны арахь дышрыртаз. Уи ихы иадкыланы еихсит. Иубартә иҕан уи дахьдыргәаҕуаз акаамет шизааргоз, ашәыта дарганы, изам-ҫақәа тәыршыла иҕыблааны иҕан. Аҕараҕа дышҕаанагеи уи, хызыс имаз, ижәлаз? Сызтцауаз зегыи азәгыи ииашаны

аҫак сиҫомызт. Ианвар мза антѳамтазы Ар ртѳартѳеы ицоз аибашьра тѳѳарчалаа ргѳып иалан ачеченцѳа. Уи иѳызцѳа дрыцѳѳаланы, ақыртцѳа ианааша Ар ртѳарта рнапахы ианаарга, уи иѳкалз изымдыруа, ма амѳа дацѳыхѳыны ақыртцѳа иааныркылаз ахырѳѳѳѳартѳеы ацсуаа ракѳыз цышьа дрылашьѳеит хѳа агѳаанагара ыѳоуп. Мамзар, абѳьар зкыз аибашьѳы ѳѳѳ дыршьаанза урт жѳпаѳык рыцсра инаѳѳы иѳалон. Аха...

Абарт амшкѳа рзы даѳа хтыскѳы кѳлеит Аѳара: декабр мза 29 рзы сыѳны аѳхѳа диасны иѳныѳа дцеит аѳермаѳы хѳчаѳыс иѳаз ѳамара Перекати лашѳа Васиа. Убри инаркны уи уаѳа цѳаргѳы дцѳырымтцѳеит. Иан лахѳшьа Олиа лыѳны дынхон иара. Уи аѳермаѳы ииасуа ѳшьхазы уахьныруа акѳын иѳн хѳычы ахьгылаз. Данцѳырымтцѳа, иѳны инеит. Имаѳѳакѳеи ишьѳаларѳеи еилажѳжѳа иѳан. Ма шьоуки дыршьит, мамзаргѳы ақыртуа цшыхѳѳа дхѳынцаны дара рахѳ дыргеит. Иархѳахѳан уи атыпкѳа шшѳартѳаз, уа утыцны хѳ хѳхѳ уааи хѳа иалхѳахѳан иан лахѳшьа Милиа Маклецова. Уи Саѳер Делалоглы иѳшѳама лоуп. Хѳаигѳылацѳѳоуп.

Аха, сара соурысуп, исыхьрызеи ихѳазар акѳап. Ақыртцѳа рзыхѳа ацсуа, аурыс рыздырзом, хѳара хѳганахѳ ирымцыхѳашѳаз дара рзыхѳа аѳацѳѳа хѳа ихѳапшуеит. Хѳацшып мышкьзыны уи цѳара ихабарк хѳаѳауазар. Макьбаназы иѳсызи инхѳази реилыргара уадаѳуп.

Иаашар, сыпшѳмеи сареи Отаѳѳа амѳа хѳаѳалараны хѳаѳоуп.

Февраль 3, 1993

Отапѳынтѳи Ваниа ѳѳопуа иѳны сдѳылтцит асаат 9 рзы. Мандара сыѳан ашьыбжышьѳтахѳ асаат цшьба рыбжазы. Сымѳахытцит зынхартѳаѳа ирхытцны абра арахѳ рѳермаѳы, ахьшьцѳа рзыхѳа игылаз ахыбраѳы зтып аанызкылаз ѳѳон, Нодар, Хѳыча, Амеран, Адик ухѳа хѳаиашьара иатѳыз арѳарацѳа рѳы. Урт зегѳы аамѳа-аамѳала ахырѳѳѳѳартѳахѳ иныѳѳон, иааѳса-икараха рѳызцѳа ианрымырдалак, абра иааины рыпсы ршьон. Аѳерма хыѳѳылан акѳара ахыѳѳан, аѳаракыраѳы, атып маншѳалан, адгьыл цылан, артѳѳыра аман, ара уаанза арахѳ

ирхылацшуаз аутратых бзиа рыман, урт зеггы хкааны икатан, уажэ, пшзала, аапынра ааигэахон, ара итээзгы ацсшыра анроулак рхы иахээратэы икан.

Какалк кны уантэи аоныка сдэыкэлеит. Иахьантэарак ари аганахь аткэацбыжкэа сахауан амфа сахыкэыз. Ипжэон аерманцэа рхаблеи Атарей рхэаахы. Уи ус шакэыз сархэеит арахь санауаз амфан испылоз аерманцэа, иара убас аурым Жора. Данел Багателиа дахьынхо амфаду ахьиасуа ацака ишьтоу агэафа стысаанза, асаат 16 рзы а-БМП ала ихысын, сапхьатцэка ипжэеит уи ахы. Ашэышэбжы ансаха сыцаны ахьаца севасыжыт. Дача хэ-минутк рышьтахь сапхьатцэка иткэацит еакы. Уи ахыпша саршэын, саргыарахь ала сызцагылаз ахьаца сагэйднажылеит. Машэыршэа, ахыцеыха смаахазеит, аха акыраамта сыхдырра сымкьан, сахькажыыз сзымгылазеит. Саргыарахьтэи сыжэаа гэгэала ишхэеит. Зака аамта ус сыказ сгэалашэом, ашьтахь шыоуки сыхьзан, сдыргылеит, сдыршэшэеит. Ак сахэара иафын, аха слымхакаа ирахэзомызт. Изустцаадаз дара? Аибашьфы Васиа Жбаниа ифызцэеи иарей ракэызтгы?.. Пытк сейгьхазшэа схы анызба сапхьака сфынасхеит, ускан хэыцзак аткэацракаа еихсыгыызшэа икан. Ахэы сышхалаз еипш, «Град» ала ахысра иалагеит. Исыпхьазон: Кымышэ Бытэба инхара акэшамыкэша ахырэгэарта нкыланы иахьтээз жэа-хы хьамтак аларыжыт. Фапхьа мацк ианейхсыгь, сапхьака сфынасхеит. Арахь сыгэггы исанахэон: уабацио ахкэа урфаланы, икоу умбазои? Издыруада еикэтэозар хэа пхьака исыхон. Агэафа стысын, Сандра Ламиа инхартэфы саацэыртцуан еипш, сшыпшыз, дыццакы-ццакуа азэ дыспылеит. Уи Толик Борисов иакэын. Азшыбжыатэи арпыск дицын. Урт изласархээз ала, Кымышэ иказарма ахы хьамта акэшэеит. Аха хаибашьцэа ирпырхагамхазеит, урт атабиакэа иртатэаны нак-нак икалоз ахтыскэа ирзыпшын.

Уа хашгылаз гэыпшык Атарантэи ихыцны арахь иаауази хареи хаикэшэеит. Урт рхыпхьазарафы икан Гиви, Шьалуа, Калистрат, Натела Кэыцниаа. Саргы уаха исзымгэагыт ахкэа сырпыланы аныкэара. Хара хашка дача шынтэ агьеша-агьешэа ахкэа аныткэац: «Ках-ках, ара бзиара спеипшхом,

наҥ сышьтаһыҥа схынхэыроуп!» хэа сызбан, саақәгыжежыаны, Мандараҥа аферма рахэы ртып ағы итээз сашыцэа рахы сғынасхеит.

Абарт ахтысқәа зегь ҕалаанза ашара ҕбаҕа саат шагыз ирғыхеит Паташь Патазба Папучии Мамукеи. Иахы амҕа рыман аҕнытә, урт заанат акрыфа-крыжәны ишьтәлеит. Хар амамкәа рыпсгыы ршыеит. Паташь ибжыы шгаз еиңш, иаразнак адгыыл атан иҕатаз рышьталартағы инхықәтәалеит. Рханы, ақид дуқәа еивтацаны ишьтаз агәтаны, атәымҕ иаркны икнаҳаз ажәйтә фонар алашара ахылцуан. Арцарацәа реааибытаны хых инхәлеит. Сасран Бақыаниа иматцуртағы ауацыаҕ иамаз агәгәахәа амца тан. Абзагә Чышәба уи ауацыаҕ ағы дычәатәаны акәацзра дағын. Данаалга, ипхатәыпхатәы абыста ачуан итигахыаз асаанқәа ирынтаны, хҕа-хҕа ашәхаҕа сақәа рылатцаны, акәац иизыз саан дук инанцаны астал инықәиргылеит. Иара убри аамта инақәыршәаны, Паташь иҕызцәеи иареи ааҕналан, аишәа инахатәеит. Урт рҕи рнапи зәзәаны, рабцарқәа еибытаны зымҕа инкыддыргылан, акрыфара реаздырхиеит.

— Сара бзиа избоит ауаҕ иасхәо аамта иахмырпакәа схәатәы анынаигзо, — ҕааитит Паташь. — Изхысхәаауа Абзагә иоуп. Сара издыруан ари ахатца ибаҕ дшацәымаашыо, даагылазар круроуп дызҕеу, иаухәаз асаат иахмырпакәа инаигзоит. Шәрыхәаңши шәсаатқәа!

— Хәба рҕи инеит абыржәы!

— Хәба рзы аишәа ҳахатәо иҕаутцароуп хәа иасхәахыан. Немецкаиа точност! — иҳәеит Паташь.

— Иахы еибашыроуп. Ипсыда инхада, анырхәо аамтазы досу илшо ҕаитцозароуп, нас ишҕа! — иҳәеит Абзагәгыы, ихапыц ҕәазқәа аарпшуа. Ибжыы гәоугәоу иҕныҕуан. Сасран иҕны аҕапшыы мрагыларахы ихан, анаара ҕапҕканы, аматцурта атбаара хҕеи бжаки ыҕан, аура ф-метрак. Абетон ықәыртәан, агәтаны ауацыаҕ ҕатан, уи иазааигәаны ааҕык зыдтәалашаз астал бзиа гылан. Уи Сасран инапала иҕаитцеит хәа рхәоит. Иубартә иҕан ари анхара ашыапы зкыз аңшәма инапы шҕаказ.

Абзагә адулап дынталан, штопк ауатка ырҕасқасо иаатиган, астал инықәиргылеит. Шә-граммк зкуаз атәца хәыцқәагыы

рыцыпхъаза рапхъа иныкәиргылан, аимхәыц хыддыла атәца хәыцкәа ааиртәит. Нас иара изгыы ак нтеитәан, иаашьтихит.

— Амѡабзиа шәыкәлааит! — иажәа дналагеит. — Хьызрацара шәцоит. Хазшаз Анцәа ду сиашьапкуеит шәеибга-шәызфыда, ахьзи апшеи шәыманы шәхынхәразы! — иатәца хәычы днахан, интыркәкәаны ижәит.

— Апхәыс бзиа дылфьзоуп, ижәбома! — җааитит Паташь. — Уара уахьсымоу са сгәы тынчуп. Икаутдакәо абзиарақәа ххаштуа цьумшьан. Еснагь еибашьразам, хәибга-хазфыда абри ахәынцәа-қашь хзалцыр, нас уахькылызго убәп сара! — дцәажәон апшыхәцәа рпыза. — Уажәы акраафаны амѡа хәкәлоит. Анцәа дышәхылапшааит! — ифьзцәа рахь дынхәхәын, ратәца хәыцкәа инарникәан, даханы ижәит, егыртгыы ус кәрцеит.

— Рацәа иуаткоуп! — ихәеит Папучи.

— Атчыс ахы хнатәоит! — днақәшахәтхеит Мамука.

Жәа-минутк рышьтахь арцарацәа гылеит. Абзагә цшыхәра ицоз рыфатә заа икәцаны, артмак ртәны итеитдахьан. Иржәыз ауатка иафьызаз даҗа штопкгыы уа интаиргылеит.

— Ахьта шәылнацап, шәыпсы анаашәшьо ишәжәып! — ихәеит иара.

— Итабуп, итабуп! — җааитит Паташь. — Хәидара хьан-тахеит, аха уи адаггы ххәартазам. Ага уииааирц утахызар, бцъарла уеикәшәазароуп, ухы атып акны икәзароуп, утәы-уцха умч тазароуп! Хдәыкәышәтә!

Реааибьртан, рабцъаркәа разкәынцәа ашта интыцит. Уанза инаскьеигеит Абзагә.

— Иуасхәарызеи, ххынхәаанза уара уоуп хзыкәгәыгуа. Хәфны-хгәара уахылапшла, ант уфьзцәа хадара рыт!

— Уара ишааухәаз икәлоит, угәы ртынчны амѡа уқәла!

Нас мраташәара аганахьала амардара иаҗапказ амѡа инанылеит. Асаат фба рыбжа калахьан.

Атара агәәфы иназаанза арахә рхәырта адәеиужьра ду иныкәсын, аевкалипткәа ирыцаланы ишнеиуаз амѡа ааи-хыртәан, ахьацареи ацътлақәеи инарыцалан, абнара инылалеит. Ажәфан җытхә-җытхә апстхәкәа атқан, асы кәашза ишьтан уажәггы, уи азытра иахьафьыз шыаҗацыпхъаза азтәчкәа уцылон,

аха арпарацәа ирцахъан ари амѡакәа, инхатәи-аахатәиуа, макъаназы ршьапы мырбаазакәа инеиуан. Азтачырақәа хыхъ асы ахьрықәжъыз унықәлар иахьтабгоз ыкан, аха хасаб азуны, алабақәа иркыз нытдакшо, ус еицш иказ атыпқәа рапхъа итцааны, нас иқәлон. Нақ абна иагәылаланы инаскьацыпхъаза иазааигәахон Чанаа рхабла, уи анаѡс ишьтаз Ыынѡылааи Адлеиааи реиланхарта. Ашәкәыѡѡы Пата Чанба ари ахаблақәа зегъ еицданы Ламыс ихабла ахьзитцеит, аха уи ушьтан анарха аиуоу иамоуоу хаздыруам. Ажәакала, уи еа зцаароуп, аха сара уиадагы схаартазам уажәы. Ахабла ссақәа еидкыланы хъзык рхызароуп. Аха ѡара-ѡара уи сцәеилататазар, апхъаѡ, лахъ сумтан, абри атцаа-хәынцәа хъылсыр, мышкызны урт ахаблақәа еидызкыло хъзыкгы рыпшаап.

Паташь Патазба иахьатәи ипшыхәра азкын ақыртцәа реиланхарта ду азааигәара гәыпѡык апсуаа неины иахьынхаз, иарггы инхарта тып налатцаны, уи акәшамыкәша икоу-иану агәатара. Апсуаа ари аганахъ инхақәоз, ишаххәахъоу еицш, ақыртцәа хәычы-хәычла арахъ иааскьо ианалага, ртып ааныжъны иқәтны имцар амуит. Ахабла ссақәа антацәы ақыртцәагы имтәа-имыцәа, реыуардынқәа инарысны, ипшыхәуашәа-егъиуашәа аѡнқәа ирыѡналаны, ирымпыхъашәоз дәылганы иргон. Мышкы иадамзарггы урт арахъ ианымаауаз ыказамызт. Апсуаагы рышьтахька ианыхынхәы лассы-лассы ари аганахъ апшыхәрақәа мѡапыргон. Азәык-ѡыѡык иалаханы икақәаз ишырхәахъаз еицш, урт арахъ рѡаархалон шыбжъаара пытк шагыз, нас уи ашьтахъ иаахәлаанза архәрақәа мѡапыргон. Ари ахабла иатәыз аибашьцәа иахъа-уатцәы иалагзаны абрахъ иаараны ишыказ еиликааит Паташь. Убри акнытә, урт ирапигарц итахызшәа, дара уатцәы идәықәлараны еицш, иара иахъа амѡа дықәлеит. Ари аус акны еимақы ыкамызт, досу илшоз каитцар акәын. Аха уи зегъы ари ахәы нкыланы изкыз атарааи азѡыбжъааи рбаталионқәа рпызацәа ирдыруазар акәын. Аха Паташь игәып цшыхәѡцәа хаданы иззызырѡуаз Мрагыларахьтәи афронт аштаб ахада акәын. Ари азы агәынамзарақәа кәлеит, аха атәыла азыбжак хадара азтоз аруаа ус ианыргәапха, акәзааит рхәан, араатәи аруаа рпызацәагы уаха уи азбахә еимактәыс ишьтырымхит. Уртгы артгы инарыгзоз аус акын. Аха атарааи

азфыбжыааи реибашьцәа иртахын ус дук анырызбоз наҕ-
ааҕ еилахэызар. Паташь бзиа ибон аҳаракырахь дгылазар.
Ғакала иухәозар, аҕарааи азфыбжыааи аибашьцәа дрылыхәәо
дгылазар.

Ашара адәы ианаақәла иаҳа-иаҳа иубартахо иалагеит абна
агәтаны ииагаз амҕахәастақәа, ауаа ршьапышьтақәа. Уи убаскак
ирацәан, ахы ахьакуаз, атыхәа ахьцоз еилкаашьа амамыт.
Паташь ифызцәеи иарей тлак амцан иаатғылан, инеицәажеит.

— Арт ашьапышьтақәа агәҕанызаара ҳартоит. Ҳара ҳаипш,
ақыртцәағы Ҳара ҫғанахь иҕоу аилкааразы амҕа иқәзар
алшоит. Убри аҕнытә, аҳаҳаи, ишәасхәарызеи, шәыблақәа
царызароуп, ҫғартар, инкылатәаны, иаахҕәйдцаны ҫаршьуеит.
Мҕада-шьтада ҫабжыазыр сҕахытцәҕам!

— Ҳарғы иахҕахытцәҕам! — рхәеит ифызцәағы.

Мацк рыҕсы ааитаркит. Изцаз реидарақәа надырғылан,
таҕынҕатақәак надыркит.

— Ғәырқьк-Ғәырқьк ауатка аажәып, — ихәеит Паташь. —
Ҳаапсара хнаҕыр здыруада!

— Уеизғы уи аажәында хәа ҕаҕам, аха уара ианугәаҕа,
ҕдыза, иаажәып! — ихәеит Папучи.

— Иаажәып! — днақәшахәтхеит Мамукағы.

Мамука инапы наирххан, артмаҕ иҕаз ашҕоҕ аатиган, Паташь
инеииркит. Паташь ашҕоҕ ааиршаҕьшаҕьан, ахҕа аахыхны
инеиҕытцеикын, Ғәырқькәак лбааидеит.

— Ох, ҕәышьаза! — ихәан, Папучи инаииркит. Уи ианижә,
Мамукағы днаҕыхәеит. Какалкра иаламгазеит. Ашҕоҕ наҕ
интарцан, аҕаҕын ианаха, иҕеибарғылан, раҕхьаҕа рҕынархейт.
Ишаҕыз еицш, имҕаҕигон Паташь Патазба. Уи излареиҕәаз
ала, аҳаблақәа рыҕерыламхакәа, абна агәала иахыкәшаны
мраҕашәара аганахьала ицәыртцыр акәын, иара инхарта
иазааигәаны. Нас, иара ихәан еицш, знык уахь ианкылшәа, иара
идыруан иҕаитцашаз. Уажәазы макьана раҕхьаҕа ишьтан иҕәгәаз
аус: ақыртцәа рызқәала ирхыкәшаны уи дахьынхоз ацәыртцра.

Ғажәаҕа минут иныҕәахьан еицш, амҕаду аҕықәан автомат-
ла аҕәҕәахәа ихысит шьоукы. Уи инақәырццакны шьтыбжь-
қәакғы рҕәы инықәсит. Иаатғылеит рыхыкҕы, рлымхакәа
нкыдцаны изырҕит. Шә-метрак раҕхьаҕа инахараны, абнараҕы

шьоуки рцэажэабжь ааџуан. Урт ицэажэоз лахџыхза акы
иахыччон, реицэажэара анааикэтэалак, аќаќаахэа џаќхэа
инеилартцон. Паташь иааирзырџит.

— Аќыртцэа ргэыќ хэычык амџа аџыќэан ахыргэѓарта
ирымоу аќны, сѓэанала, ытыќ ржэызар акэхап, арахь усѓы аќсуа
дааиуеит хэа иќазам, илахџыххеит!

— Уи хара иахаѓы иахзеиѓуп! — џааитит Папучи. — Шьта
иаадыруеит урт ахьтэоу, мамзар хѓэыхэанзамкэа хрылашэар
алшон!..

— Уа уиашоуп! — днаќэшахатхеит Паташь. — Абарт
хархыкэшаны хэзрывсыр, нас уаха уаџы химбазакэа сынхартэ
тыќ ахь тынч хнеиуан.

— Хдэыќэлома?

— Хдэыќэлап!..

Уажэы даџа шэ-метрак инахараны мраташэара аганахь
ала иахыкэшар акэын, нас амџаду ааихьтэаны мрагыларахьтэи
абнара рэартон. Уи ишылоу мацара ахыгэхэа Паташь иџны
инадгылон. Аха уанза макэана такэ набжьан. Иахыкэшаны
иахьнеиуаз уажэыѓы ирахауан аќыртцэа рыхаичеибыжьќэа.
Дара ахьтэаз амџаќэа ахьейдыцуаз акэын. Акы Азџыбжаќа
уќылнагон, еѓы Ламыс ихаблахь. Ахэыѓараџы аќыртцэа
џаќшьон уахѓы-џынѓы.

Урт ираџсны ианынаскэа амџа ааихьтэан, инаќшааќшуа
аќсуаа еицыз џаќхэа абнара рэартэит. Саатыбжак иныќаахьан
еиќш, рхы зыќэќыз ахабла иахысны акэараќќа ишхыз Ахалдаба
иазааигэахеит. Нас иаахатэины, абна ишылаз, Паташь имхьртэ
иазааигэаны иќылшэеит. Арќарацэа тќаќы амќан иџагылан,
рыќсы ааитарќит.

— Абри атыќ аќынтэи саатыбжак аќара хэанџасны иќоу-
иану гэахталап! — џааитит Паташь. — Аќыртцэа ахаблахь
ирымоу ахыргэѓартаќэа рахь шьта идэыќэыртцахьазар ќалап
аќаќшьацэа зыќсахуа.

— Урт макэана ихнымхэыцзар ќалап! — џааитит Папучи.

— Ихнымхэзац! — ихэеит Мамуќа.

— Сарѓы убас сѓэы иаанаѓоит. Харт зегьы хѓэаанаѓара
аниашаха, абри асаатќжа аџнутќала урт рцэаара хэќэыќшуеит.
Амџаду ала ауп ишныќэогьы, хара хэиќш бнала рхы дырааќсом.

— Уи еилкаауп! — днақәшахатхеит Папучигы.

Цабыргны, ишыпшыз, гәып-гәыпла, ирыпсахыз аибашьцәа ҕыуардынла амҕа ианыршәланы аара иаҕын. Арпарацәа ааихәткәыкәлан, рцәаара дырзын, афасара иалпшны иааиуаз ирзыпшуан. Актәи аҕыуардын цеит, уи инақәырццакны аҕбатәигы аацәыртцит.

— Абарт зегы хшыыр халшоит, аха хара даҕа дцак хамоуп: рыпсы штоу, азә иоума, ҕыцәа роума, хәцәкәа иаҕаршәны, ихаманы шытахкәа хгьежыроуп!..

— Даҕазны хaar халшоит!

— Ааи, ихалшоит!.. Аха уи хара хакәым икәзцаша, абаталионкәа рҕапхәа иқәхаргылап азцаара, иaаны икыла-тәаait аибашьцәа, аҕа изқәақынтәи гәыпҕык аибашьцәа ныртцәаны ирзышытымхуа абцъар трофеигы агара рыкәшәап, цкәа хә хамҕақәа тцәаны изкылсыр. Ус акәзами?

— Усоуп, усоуп!

Абри рхәонатцы ҕыуардынла икәз ҕажәаҕык аибашьцәа рабцъарқәеи дарей ииасны ицахъан. Арпарацәа даҕа цытракгы иаапшит, аха уаха иззыпшуаз хәа егыкәмызт.

— Ушьта шәсышьтала! — ҕаaitит Паташь. — Агәеанызаара шәымаз: уажәшьта ахабла зырхәырц зтаху роуп иаауазар амҕа ианыло, уртгы напызатә иныкәазом, бцъарла еибытоуп!..

— Ааи, ааи!..

Агәараандаҕы ашьапышьтақәа ган накгы арахыгы. Апшыхә-цәа неитапаны, рышьта абна ишылгаз ырзуа, алабашьақәа тцәрыпссаны иркыз рхы иархәаны агәараанда инавалеит. Ишнеиуаз, иҕны ашьтахь ашымхә тцлақәа реилачыраҕы иаа-цәыртцит. Ара итцаулаз ажра ду иныҕеңыгылеит. Хыхь уи ажра ду ацинкар дукәа ыкәтцаны ичапаны икәтцан. Асы икәыз зытырц егыагмызт. Уи бгыатуа дышнеиуаз даатгылеит Паташь.

— Абра хталоит! — ихәеит иара.

Ацинкар дукәа рыбжъара икәыз бгыыц кыакәа жәпа, метраки бжаки атбаара змаз, агәта тапканы амаа иатцаз аиха чыда уанақәыгәғалак, изкыз абз анеитатцлак, ачарахәа иаатуан. Паташь иаразнак аихатә кыба иазыкатцаз дналбаан, инапы икыеит егыыртгы таларц. Уртгы ари амҕа дирцахъазар акәха-

рын, али-ңси рыбжьара рышьтамта дырзын, ҫаңхья излағалаз ахҫа адырkit. Аҫнуцқа илашьцаза иаакалеит.

Ажра ду атқака ажра хәйыңи бетонла итарғәаны иазықатқан. Аиахәа еиңш азы илеиуаз уа иғаланы иқәкыа ицон. Дара ахықә иқәғыланы илеиуан. Пҫхыака ицацыпхыаза иаха-иаха илашьцахон. Паташь абатарейка зғаз анкыатәи акитаи фонарқәа иреиуаз иңы-ба иаатиган, инацәкыыс ала ахы данақәығәғәа, аеыпхәа алашара ҫткәеит. Жәабака шыаға имназацкәа даатғылеит.

— Хааит! — иҳәеит иара.

Иҫызцәа икалаз хәа рзеилымкааит.

— Хабааи, ура?

— Аҫны хәаит. Уажәытцәкыа ашә аасыртуеит!

Егырт гачамкны иңшуан. Паташь ажра атзамцкәа злачағаз ацинкар дуқәа рыбжьара ҫаңхья алашара анақәирпха, аиха бғыыц жәпа аалашеит. Уи агәғаны иағаз аихатәи ашә амаа кны уахаргы иузхәыцзомызт, ичағаны ишыказ инхон, аха Паташь имааз дыргак иман, уа данақәығәғәа ачарахәа ашә аатит. Аҫнуцқа тылашьцааза икан. Ауаҫы ишәара унғагыло икан. Хәбака метра данынаскыа даатғылеит. Иҫызцәа алашара дирбан, урт арахь ианааскыа, ашә аиркын, арахь дааскәеит. Абраагы аихатәи ашә аған, абраагы акы данақәығәғәа ашә аатын, итбааза иказ азал ду ишыапы ныҫнаирғылеит. Днеины ашә аган ағы иадчағалаз алашара ацәахәа ахынагаз иамаз алымха анирцәи, аеыпхәа алашара аакаитеит. Икаххаа иаалашеит азал ду аҫнуцқа.

— Ари амаза шәасхәахьан, аха шәара сығәра жәгомызт! — иҳәеит Паташь.

— Ари ссируп! — иңыашыо дгылан Папучи.

— Ари лакәуп! — дахыиңшра издыруамызт Мамука.

— Ари лакәым, ари ссирым, ари сыҫны, адгыл атантәи сахра ауп! — ғааитеит иара. — Ара шәыбжыы ааитцыхны шәцәажәар аеит. Аштағы, хханы ауаҫы дгылазаргыы, хабжыы иахазом. Иахаргыы, изакәу изеилкаауам, ғаңыара аңшра далагоит.

— Нас, уаҫы изымдырзои уҫны амаза?

— Изыргылаз рыда!

— Урт ара иказами?

— Урт Ермантәилантәи иаазгеит. Еикәыршаны, Ағара ахәа-хыы ихагаланы, нас ҫаңхья ҳахыкәшаны, уахынланы иаазгеит.

Ирасхәеит сыфны цаҗатәи адгыл атан иҗататәыз аусқәа ирылгаанза җыргыи иҗар шыҗамлоз. Рыматц зуан ибзианы, рыфатә-рыжәтә рыгсыжыуамызт, даргыи аҗара дырхар рҗахын, саргыи истахын имазаз афны ашыаҗа сқыр. Убри ашыаҗа дарей сарей заа аплан шытаҗххыан, заа иҗыхны идсырбаххыан адгыл аҗыпшыларә, азы ахыауаз, аҗра ахыакәыршатәыз, аҗаларта-аҗысырта, абри зегыи адгыл ыртаулары иҗны жәамш, җажәа мшы рыла иҗасдар стахын. Раҗхыаза аҗыи бааҗсқәа рыла ихыскааит, нас шыоуки ирымысхын, араион аҗынтәи аекскаватор аазгеит, схала аҗрақәа ыртаулары изжит, нас хәицхырааны абетон тахартәеит. Заанатц ахәхәи аҗслымзи еиызыгаххыан, афны ашыаҗа антахартәа, хыхь абетон жәпа ыҗәхартәеит. Аа, уажәи хәзтаҗшуа атуан иароуп. Абри зегыи хәдхалейт җажәи хәба мшы. Уи ашытахь сыфны актәи аихагыла аҗагара хәлагеит, уахгыи-еынгыи аус аауан. Мызкы афнуҗкала аҗбатәи аихагыла хәлгеит. Амцхә ихарасымкит. Иабатаху аҗәван иаларсны!.. Ахыб ыҗәтаны хәналгоз гәыҗфык аҗыртцәа стааит. Игәартәзаап рааигәара анхара нап шасыркыз. Ихауҗхәр аҗхыраара уахәмтоз хәа гәыбҗан сыртеит. Ашыыхрафы аҗхыраара стахуп хәа анрасхәа, абри афымш иахымгакәа хәфы-фыи хәутауейт хәа сархәеит. Ари аамта схы иархәаны, сыфны зыргылаз ирыхәтаз аҗара рытаны, уахынла мацара иалагзаны аҗалакь афы инсыжыит. Даргыи итабуп хәа сархәеит, ирхәаз аҗара инацдангыи иахырыстаз. Саргыи итабуп хәа расхәеит рҗыбаа азыхәа. Дарей сарей хәнейлга ашытахь, гәыҗфык аҗыртцәеи аҗсуааи стаан, сыфны шыыхны хәлгеит. Иаарласынгыи уи хәфналейт чара хыҗк таҗаны. Ажәакала, сыфны аҗаҗа иамоу амаза шәара шәыда уафы издыруам.

— Ассир! — иҗеишыоит Папучи.

— О, уара, ари лакәуп! — ибла иабо изхатом Мамука.

— Уажәшьта какалк кны хәҗсы хшыоит! — ихәоит Паташь. —

Нас ххы ныҗәтаны хәҗсы хшыап!

Иаразнак астал ахь инейны рартмаҗа аахдыртлоит. Абзагә Чышәба ирызирхиаз рымфаныфа ааҗырыргоит. Паташь днени аҗәҗақәа ааигейт.

— Ех, азы хәмазар сәысызәзәон! — җааитит Папучи.

— Уажэыцэҕа! — ихэеит Паташь. — Арахь уааи!

Акэакь аҕы анапызээртэи аҕызээртэи ыҕан. Атруба агэҕаны иамаз амаа данаха иаатын, агэыркыҕа азы дэыкэлеит.

— Ицкыаи?

— Иужэыр ауеит!

— Ох, шыыр-шыыр! — уи азы иҕэҕэо инапи иҕи изэзэеит. Ампахышы уа икнахан. Нас дааит Мамукаҕы, дааины иеизэ-зэеит Паташыҕы. Уи ашыҕахь рыхыыкы астал инахатэеит. Рыштоҕ аацэырырган, ратэцакэа дыртэит.

— Хускэа маншэалахааит! — ихэеит Паташь.

— Анцэа илпҕа-игэыпҕа ҕамазааит, анцэа шэиныхэааит зегы! — ихэеит Папучи.

Мамука ҕааитит:

— Уара уеипш, Паташь, ауаҕы нага дахыҕамоу акы сацэшэом шыҕа, аиааираҕы ҕара иахтэхоит.

— Иахтэхоит, иахтэхоит!

— Анцэа илпҕа ҕаҕымзааит, анцэа шэиныхэааит! — ратэцакэа ааиныркэеит. Иаханы иржэит. Ажыҕаа инацхаит, ача адыркылеит. Паташь дцан, банкак азна акыынтыррцэы иманы дааит. Ицегы ҕа фатэҕэакы ааигеит. — Ара шыкэсык ҕаҕнакызарҕы ихазхаша афатэ цэахуп! — ихэеит иара.

— Мшэан, аибашыра ишалагоз удыруазма? — дцаауеит Папучи.

— Аибашыра ишалагоз агазаҕы игэеитартэ иҕан! — ҕааитит иара.

— Ааи, аха уара зынза уеиқэыршэаны уҕан.

— Дарбанзаалак идырыр акэын аибашыра ишалагоз. Акыртцэа заа рееиқэдыршэахьан, урт ирдыруан аибашыра шырызпшыз. Ацсны уаҕа азбахэ рымхэо иҕаларазы ихабашыыр акэын. Иаҕыҕабашыит. Ғахыкылнаго ҕацхыаҕатэи хускэа иах-дырбашт.

— Са сгэаныла, урт шыҕа иахыҕааиуа еҕыҕам! — ихэеит Папучи. — Шыҕа ацсуааҕы ҕеибахтэит. Аибашышыа хтэит!..

— Макыаназы ихагу ыҕоуп, абцар ҕазхом!..

— Абцар акыртуа ицэаагароуп, уаҕа цсыхэа ҕамазам!

— Уа уиашоуп: абра ацхьан ихафсуаз цыххаа ишыҕатцэзтҕы мац абцар ҕалозма! — ҕааитит Паташь. — Аус злоу, умшэароуп.

Ақыртқа аға ғәға рымоуп: урт ғәймшәс рхы пхязаны ишшаза амғақа ирнуп. Аңсуа абра рымға икып хәа рызхатом. Рхы иакәғәйғәоит, аңсуаа хатәарбом. Са сгәаныла, аға имч зеипшроу гәтәны укшароуп. Уахызатымсуа уатамлан. Атәамбара — утанархар алшоит. Ақыртқа уи рзеилкаазом. Хара иабәхпырхагоу: дышшаза амғаду данылар, ағәызхәа иааигәйдтәны дышьуеит, иабңарғыы ихысхуеит!..

— Аиашатәкәа!

— Нас, ишңа!..

Дәәа акаа аныржә, рызхара акранырфа, атзамц иадгылаз адиуанқәа рғы рыхқәа нықәыртқан, рыңсы ааитаркит.

Асаат хңа рзеипш дааңшит Паташь. Иғызцәағыы ирғыхеит. Зы хышәашәак нарғәтәаны аңәа рәалырхын, рхы-рғы рбаны рәааикәдыршәеит. Рабңарқәа аашытырхит.

— Уажәы адәы хнықәыңшыроуп, иңоу гәахтәп! — ихәеит Паташь.

— Хазладәылтцуеи?

— Адәылтыртақәа акырңара иамоуп, аха уажәазы сгараж ала хдәылтцып!

— Уи абақоу?

— Арахь шәаала! — ихәан, мрәташәаратәи аганахытәи атзамц днадгылан, ңара инапы ныбжышыын, акы днагәтәсит. Атзамц хәа иқатқаз еихатә гәашәын, уи агыежықәа ирықәгылан, иантцысы, ахухәа иқәтәрааны азыбжарак аатит.

— Ариғыы ссируп! — ихәеит Папучи.

— Ари лакәуп! — днақәшахатхеит Мамука.

Рыхыкғыы нақ ианығнала, Паташь атзамц днагәтәсын, ғаңхәа атың ағы интадыртәеит. Дара ғымт-ңсымшыа, иаартны иқаз ашә ахь рғынархеит.

— Хағны ағнутқа шыоуқы рыбжыы саҳауеит! — ғааитит Паташь.

Егырт зырғит.

— Акы еимаркуеит шыоуқы!

— Хымңада!

— Иқәхцарызеи?

— Ара хәаңшып, иңоу аабан!

Иаатыз ашә икылыпшны аңшра ишафыз ыңыа рцәара аавтит. Руазәк иааиланы дықан, егы суствк иакәын. Амч змаз ауаф суств даниршә, егыаигымхеит абартца дықәкыаны хлантцы днеирц. Аха ииулакгы инапы андәықәйтца, аихатә бырккыыл днамтцасын, цәка иекаимыжыит. Афыңыеггы қыртцәан.

— Ари афны сара иныскылахъан, уи ус шакәу уархәап уразцаар Тарзан ифызцәеи иареи!

— Дызуствда Тарзан, Тарзан хәа сара уаф дсыздыруам, ари афны сара истәуп!..

— Мап, сара истәуп!

Амч злаз дыкшеит. Асуств иңынтца ашыа нтыцәрааит!

— Уара уан сара дсыртцәыуоит! — асуств дфышытыңан, иңыба цыакәа царык ааңиган, иаша апатаз днечиаххын, игәытцәкыа иналеитцеит. Егы дынхыдышышыын, абырккыыл икырц далагеит, аха ашыа ықәыршы даазазан, иеизнымкылакәа фыцха уа дынцәытцахаит.

Ацкәын суств дшәан, ишытахька днечитацеит. Аха макыаназы ашта дтытцны ацара изыгәагыуамызт, азәы дибар хәа дацәшәаны, днаңшааңшуа цәка сылбаауеит шихәоз, Паташь ифызцәа инапы кыаны идирбеит шәсыштал хәа, иаразнак агараж индәылтцын, ифны амардуан инафалеит. Егы даакәцәиананза инаимтцасын, инапкәа рцәхит.

— Сара акымзарак схаразам! — ихәеит уи қырт бызшәала.

— Иухара-иухарам, ауафы душыит! — ихәеит Паташь. — Арахь уҳаңыза!

Мчыла ихан агараж днытцаргалеит.

— Шәызуствцәада шәара?

— Аңсуаа ҳауп ҳара!

— Ара шәаазгазеи, аңсуаа?

— Ҳара ҳафны ҳакоуп, уара уаазгазеи ара?

— Сара саазгаз... — ихы ааибыгыңит. — Сара исхаразам, иесиршыит!

— Уи цыаханым итыңхеит!.. — фәаиңит Паташь. — Аңсы ддәылганы нақ дыңхыактәуп. Ари сара сыфноуп. Ари иаанаго умдыруеи?

— Издыруеит!

- Ус анакәха, наҥ сашта дтүгароуп. Уавтомат абаҕоу?
- Хыхь азал аҕы икыдсыргылеит. Иара итәҕы уа иҕоуп!
- Паташь Папучи иахь дынхьахәит.
- Абцъар аагатәуп! — ихәеит уи.
- Уажәытәкьа!
- Унацшаацш, урымбааит!
- Сызбода, ааигәа уаф дынхом!

Уи амацәыс еицш дааласын, хыхь дынхапҕалеит. Автоматқәа иманы цәка дналбааит. Иаразнак дааины агараж афнутцка инкыдиргылеит.

- Шьта уцаны ацсы дылбааг! — ихәеит Паташь, ақыртүа суст ихы наиқәыкны. — Исхәаз умахаи?
- Исахаит!
- Сыфועит хәа уалагар, угәы уажьеит ауп — усшьуеит!
- Издыруеит!

Ацкәын суст амардуан днаҕалан, абыркьыл иаджбылаз ацсы днаихан, дырхәазаны цәка дылбааигеит.

- Дабазгои?
- Агәашә дытҕаны нахьхьи афасараҕы дышьтацта!

Уи изқәа днықәйтқан, даашьтихит. Иааиатәоумшьартә амч илан. Иҕалап зыбаф цәыз арцысзаргы. Ақыртүа дышьтагыланы дахьцашаз амфә иеихәон Паташь. Афасараҕы днаганы данышьтеитца, арахь уааи хәа инапы икьеит. Ақыртүа дыршьыр хәа дшәаны дыфны дааит.

- Уажәшьта?

— Уажәшьта арахь ухапыза! — ихәеит Паташь. — Москваҕа, агенерал! — амфә иирбан, агәашә интысын, азышьтра инавалеит.

Уи аамтаз даҕаа гәыпк Ламыс ихабла хәа зыхьзу Чанааи Адлеиааи реиланхартә иалалахьан. Ацшыхәцәа игәартон рыуаа-жәлар иахытцыз рыфнқәа ртагылазаашьа. Ашьыбжышьтахь асаат 4 рзы мраташәарахьтәи аган ихәытцалан ишнейуаз рҕааныркылеит, Жора Адлеиба инхартә инацәыхарамкәа. Излагәартаз ала, абри афнаҕы ақыртцәа архәрақәа мфәпыргон. Ианцшы, ҕеуардынла ирызгашаз амал шьтыхны, нахьхьи «Кьаса» хәа изышьтаз амхылатцартә амассив иаваланы наҥ

— Аа, сумшыын, сумшыын! — ихәеит зеипш бызшәала.

— Уа уеипш икоу агәымхажә адәы дықәтәтәым! — Ерик ила амца хыланы икан, иабцъар днатхеит. Ахы цахәцахә заахаз ақыртүа хлантцы длеит.

Уи аамтаз хыык ақыртцәа, зыпсы таны инхақәаз, адәы иқәланы иот. Аха урт рымәа пыртәахьан аишьцәа Цьумбери Адгәыри. Ирхыкәшаны ирышьтәлеит. Егьырт цоит, арт рышьтоуп. Аңсы мыжда цаами. Автомат зкыз зны-зынла иеынкажыны ифызцәа хифарц далагоит. Аңсуаагы игыланы иңшымызт, ақәкәахәа ахы псақьаны ирышьтартон. Зымәа, аишьцәа ак рыхьыр хәа дацәшәаны, Ерикгы дхысуа дрышьтан. Атдыхәтәаны, ишзымцоз рбазар акәхап, дарггы ааңсаны икамыз, раңхьака иказ ажра рыетарыңсеит. Аха ажра иахьчо иабақахыз, ирышьтаз аибашьцәа ирыжәыртцаз амца рығрыблааит, уинахыс ахысрақәагы ааикәтәеит.

Аибашьцәа гәымшәақәа итадырхаз рабцъарқәа рхыхны рышьтахька ихынхәит. Нахьхы ақыртцәа рганахь, ахабла атдыхәахь, иаңуп хәа апагәыр заадырхаз апақьсақьхәа ахысра иафын. Уиала ифны инеиуаз ргәы дыргәгәарц ртахызар акәхарын. Ихыслааит шака ртаху, усгы икалаша қалахьеит.

Февраль 4, 1993

Ианвар 18 рзы аурыс ивертолиот ақынтәи ирыткәаз аңсуа журналист Акаба Атарака диаргеит иахьа ашьыжь. Уи ифызцәа роужьразы ақыртцәа иртәз ашәанцәа рхыпхьазара аңшаара дашьтоуп. Нас еитнырыпсахларц.

Мандара икоу Нодар, Хәыча, Цьон, Тьма Кәытцниаа, Витали Агрба, сара ухәа Атара ахәала, тракторла қалбааит, Заур Кәытцниа ифны идырхәыз иацәынхаз аматәақәа алгаразы. Амаатәақәа цәахын абнарахь, уаф илаңш иахьытамшәоз атыпқәа рфы. Уахь анеира уадафын: уажәы-уажәы аңшәма дахьынхо иганахь ииасуа агазмәа ақынтәи ҳағацәа рхысбыжьқәа аафәуеит. Урти ҳареи хышәка метра ҳабжьазар акәхарын. Аха абнара ҳахьчон. Сыла иамбацыт ари афны шдырхәхьаз. Аварварцәа! Ирызго аматәеи афатәқәеи ргоит, иаанхаз хыла-гәыла еиларыжьуеит. Ари иаабац, ҳзышьцылахьоу усуп. Ара мацара акәзам, уахь-неилакгы ус икоуп.

Аоны атцака агараж иамаз хыхьтәи асаркыа таңены иона-
леит. Апенцьыр зларгәгәз аихатә масаркәа ыдхәаны, ирхәаны,
уантәи итыргон изышьтаз афатәкәеи арыжәтәи. Чача Кәытцниа
агәала иманы исеихәон, иацы Цыгьардантә сшауаз хаикәшәан.
«Тоннак афы исызгылаз ахьыржәыз акәым сгәы иалоу,
ишазныкәаз ауп... Аламысдакәа!»

Асаат џба рыбжазы, хаматәакәа шеизахкуаз, аткәацбжыи
геит иахцәыхарамкәа. Хара хгәы иаанагеит агранат зыршәуа
абцар ала ихысызшәа. Аха ашыбжышьтахь ххәакынтәи
ханыцшы, Атара агәы иацәыхарамкәа, Акәсаа ахынхо шыкоу
алџатә цон еикәатәаза. Агәаанagara ыкоуп шьоукы амина
иахацжәеит хәа.

Ахәылпазы Ешсоу Чанбеи Вахтанг Хараниеи сыцны акуль-
тура Аонафы хакан. Сара истәыз матәахәкәак уа икан. Адирек-
тор икабинет хыла-гәыла иаархәны икоуп. Аакыскыа ара сыкан,
аха астәкыа икамызт.

Иасахьахазеи ақыта агәы? Ацсатцлакәеи аевкалипткәеи
адгәыл итыфрны цака ишьтоуп. Асду иауз иарҗеит, атцла рымахә-
тақәа хыжәжәаны еилажьуп.

Иахьа кәандаран, атцаа ацсасира иафуп.

Ашыбжышьтахь Тьма Кәытцниеи сареи иахынхоз рышны
хакан. Иацы иаатдыркәаз «Град» ахкәа кәлаауа ишааиуаз
дара ахьтанхоз акәшамыкәша иахьатцанакуаз икахаит. Муртаз
Кәытцниа ифны инахыкны жәа-метрак инахараны амхырта
иалахаит. Иубон атцла иахьаахазгы. Аоны апенцьыркәа ахы
иткәацыз ахыцша еилакәыбаса иагеит. Амала, атзамцкәеи
ахыбреи еибгоуп.

Иахьантәарак иаакәымцзакәа Акәа аганахь ахысра гәгәа
цит.

Декабр мза 29, 1992 шықәса рзы, ишазгәахтахоу еипш,
ақыртцәа мөхақы тбаала икартаз ажәыларакәа рышьтахь
Набжьоу ахабла хлацшра арто икалеит. Абри аан хара
хауаажәлар хьатцын, досу рынхарта тыцкәа нырмыжьыр ада
цсыхәа рымамкәа икалеит. Алиошья Никәа-ица Кәытцниа
ипшәма Мерии иареи иахыцыр рылшон, аха акрызхьцуаз
уи иан Антика аиарта даман дыммазашны. Ақыртцәа уи хьаас

иҗамҗакәә урт рҗаблаҗы ианнеи, игәыла Диаченко Федиеи иареи автоматшхәә иарганы ирыманы ицеит. Аҗарантәи Алиошья дыргеит Гәылрыҗшь аштабаҗы, уи диҗын Аракьяеынтәи аерманы Топчиан Самвел. Дкәәкәачакәаны аштаб аҗынтәи Алиошья диаргеит аҗсшьарта җны «Литературнаиа газета» ашҗа. Абра уи ихәрақәә җызәзәаны дыдрыҗкҗеит, дҗархәеит. Ианвар мза 16 рзы иргеит Алиошья иҗшәмапҗхәыс Мери лхәыҗи лареи. Ачымаза җ лхала даанхеит хлапшрада.

Февраль мза 3 рзы Алиошья Кәыҗниа аиҗныҗсахлара да-җанакит.

Ақыртҗәеи аҗсуааи аиҗныҗсахларақәә рзы аиҗәажәара анымҗаҗыргоз аҗсуаа ирархәеит җакәажәык дыҗсны лыҗны дшышьҗаз. Уи Алиошья иан Анҗика лакәын. җапхья аҗсуааи ақыртҗәеи уи аҗыхәала имҗаҗыргаз аиҗәажәарақәә рышьҗахь, Алиошья азин ирҗеит иан лыжра.

Иахья уи анышә дарҗон. Аҗсуаа рганахьяла ари аҗеремониа иалахәын Алиошья Бадра-иҗеи Дора җарашь-иҗеи Кәыҗниаа. Зызбахә ххәаз Набжьоу ахаблаҗы ақыртҗәә иаанкыланы ирыман. Аиҗәажәара злаказ ала, аҗсыжра ашьҗахь ақыртҗәә рган ахь иҗаз уахь ихынхәыр акәын, Алиошья Никәа-иҗа Кәыҗниа иан данижлак ашьҗахь аҗсуаа хҗанахь дхынхәыр акәын. Аҗсы дыржит аматҗурта аҗныргәәҗы. Уи ашьҗахь досу рҗыпқәә рахь ихынхәит.

Февраль 5, 1993

Ашьыжь танкла знык ихысит. Уинахыс иааҗынчрахеит.

Ашьыбжышьҗахь гәыпҗык хайбашьҗәә: Ешсоу Вова-иҗа җанба, Мариал (Адгәыр) Виктор-иҗа, Альяка Едик-иҗа, Рамзик Сергеи-иҗа Кәыҗниаа, насгьы даҗа хәҗык Дада Муҗба игәыҗ аҗынтәи идәықәҗан Акәсааи җанааи реиланхарҗахь, аткәаҗрақәә, аҗжәарақәә имҗаҗысуа реилкааразы. Абар, җымш җуеит уи ағанахь иҗынчмижҗеи.

Асаат хәба рыбжазы иахьяххәаз ағанахь наҗ-ааҗ аиҗахыс-рақәә җалеит. Ахқәә шәышәуа абраанзагьы иааиуан. Ақыртҗәеи хә хайбашьҗәеи еиҗахысызшәоуп ишыҗоу аҗагылазаашья зла-җоз ала. Ари аиҗахысра иалҗыз хә маҗьаназы акгьы еилкаам.

Ахэлара ианалага сеааибыстан, Мандарака амѡа сықәлеит.
Уантәи ианшалак сгыланы Отаҕка сцап хәа саҳасабуп.

Иткәаны иааргаз ахырғәғәарта ианазааигәаха иблақәа
ғархәан, инапы данкны дрыманы идәықәлеит, абнаршәыра
иаалтныарахьамѡаианаангыла.Паташьапхьадгыланыднеиуан,
Мамукеи Папучии иааргоз аткәа рыгәта дыбжьаргыланы,
ишьтахька иѡнапык ииаганы, иғәхәаны драҕца дааргон.

Иара иааргоз уамакгы ихытзомызт, ѡажәи хҕака шықәса
дыртан, ишаххәахьоу, уаѡ сустк, аха мыцхәы деилкьан, ибаѡ
ицәыласын аҕынтә, дрыцәцар хәа иацәшәаны инапкәа ҕахны
иғархәеит.

- Иухьзузеи, агага? — дизцааит Паташь ҕытк ианааскьа.
- Сара Резо сыхьзуп, Габричизе сыжәлоуп, — ихәеит уи.
- Араатәума?
- Уарчатәуп.
- Ибзианы унымхоз?
- Хар сымазам.
- Иреигьу адгьыл аҕы уқәаарыхуан, усами?
- Усоуп.
- Иахьарнахыс зегьы уцәызуеит! — ғәаитит Паташь.
- Цабыргну?
- Ааи!
- Ус угәы изаанагои?
- Ақыртцәа иаарласны шәатцахоит!
- Уи агәра сызгом.
- Шәатцахар?

Резо Габричизе ғимтзеит. Ихы иқәыжьны днеиуан. Аабыкьа
ҕхәыс дааиган, ихы дақәгәырғьо дықан. Нас иаалыркьаны аила-
ѡынтрақәа ирылагеит, дшымгәыгзоз аибашьрагьы ишәхымс
инылагылеит. Зегь икартоз кәитцон иаргьы. Абҕьар ааникылеит.
Агәра ганы дықан мышкы-ѡымш рыла аҕсуаа цкьашәкьа ишы-
қәыртцоз. Ус рхәон. Аха ицеит мышкы, ѡымш. Атагылазаашьа
еигьымхазеит. Аибашьра затца еилымгарыз, уи ацәқәырҕақәа
есааира аҕеибнаҕон, ижәылон. Аха аҕсуаа шыкац иқан,
ақыртцәа ҕхьака еихон, аха рҕагылазаашьа аҕазапсахуамызт.

Уажәы арт аңсуаа рыцәкәа данаҗашәа, иаарласны ҳаиааиуеит хәа ари иихәо иаанагозеи?

Сасран Бақъаниа ихкаара ишталаз еиңш, Абзагә Чышәба дгәырғьатцәа дырпылеит. Егьырт ахшык асасцәа реиңш абартца итагыланы иааңшуан.

— Уара, уа шәызгылоузеи, ҳаихабы дааит шәымбазои? — җааиңтит Абзагә даахьахәын. — Сара исзеилкаауам изакә гәатцәоу ишәыгроу!..

— Урт ргәатцәа цәымсоуп! — ихәеит Паташь. — Нақ урқәамтцуеи!

— Усурак дурбар акамбашь еиңш иажәлоит. Амч азыхәа ирутозеи!.. Аха арахь...

— Урқәатц, урқәатц!.. — җааиңтит Паташь.

— Ари иаарго дызустада?

— Ари дыткәаны даагеит. Ақыртүа цкәа!..

— Хох, ишәыдысныхәалоит! — дгәырғьатцәа даақалеит.

Иааргаз «асас» дрыманы тәка адгьыл жны иахьықатцаз атабиа дынтаргалеит. Иблақәа хызғоз ааңдыртлеит. Илашь-цаза, дахьықаз хәа акы изымдыруа даанаңшааңшит Резо.

— Сабаажәгеи? — дтәаит иара.

— Азцаарақәа са соуп изтиуа! — җааиңтит Паташь.

— Сышәзызырәуеит!

— Шәара зык нашәықәтәаны шәғи шәнапи шәызәзәа, сара уаанза хәычык снаиацәажәап! — җааиңтит Паташь.

Иажәа җамтәкәа игыланы хыхь ицеит.

— Уатцәы иаашар афронт аштаб ахь удәықәыстоит! — иажәа дналагеит Паташь. — Иудыруа зегьы сара исоухәар, алыцәха урыламыжкәа аиңныңсахларахь удәықәыстоит. Җаицәажәама?

— Ааи, ааи. Сара еилыскаауеит алыцәха хәа узғу. Истахым, истахытқәам. Сара саб унеишь-уааишь хәа зархәо еиңырдыруа хатцоуп. Уи изхымгар қалап сара сзықәшәаз иархәар!..

— Сара дыстахуп шәара шәғанахь зыгәра згаша ауафь. Дузыңшаару ус еиңш икоу?

— Уи шҗеилкаатәу?

— Ари аибашьра мышкызны инымтәарц залшазом. Иаххәап, ақыртцәа атәхеит. Ишәңеиңшхо жәдыруоу усқан?

— Мшымыжда хпеипшуп!
 — Ускан дутаххап уфызхыша ауафы!
 — Ааи!
 — Убри азы са дыстахуп сзыкәгыгуа ауафы. Уаб илшару абри ароль анагзара?
 — Сгәы иаанагоит илшап хәа.
 — Иареи сареи ххала хайцәажәар стахуп.
 — Ианба?
 — Уара ушдәыкәысталак.
 — Уи ианба?
 — Иаарласны.
 Резо даалахфыхеит. Уатцәы ифны дкаларашәа дназхәыцит.
 — Анцәа ицьшыоуп ауаф бзиа дахьсыкәшәаз. Мамзар схысфы еиларгахьазаарын шыта. Усоума?
 — Ааи!
 — Итабуп!..
 Атзамц иадкнахалаз адац па ааирхьархьарит. Иаразнак дкылкәа дааит Абзагә.
 — Сузызырфөуеит, ухаткы!
 — Аткәа днаганы дтакы ацшәама иуада хәычы афы. Ибзианы акрифатца!
 — Еилыскаауеит!
 — Уца думаны!
 Илакәа аниирба, аткәа дгылеит. Уи дандәылига, Паташьгы дфатцыззеит.

Февраль 6, 1993

Гәада сагәылаланы снейуеит. Сангәлиаа рхәафынтә, Атарантәи акәзу, Акәантәи акәзу аилыргара уадафны, ахысбыжкәа аафөуеит. Ацхынтәи адыд еипш итагәыргәыруеит, еихсыгырак амазам.

Иахьа шыжыы инаркны амра каххаа ицхоит, иаха хәычык итцааит, аха мыцхәы ихьтам. Амфә сахьыкәыз ацхзы сылцит, акәандара афазшәа сыкоуп. Икалап шыта амш еилгаргы: абар мызки бжаки ирыкәуп аси ахьтеи ахра руеижьтеи. Аибашь-реипш, сынтәа ацсабарагы ацхаста ду хнатеит. Икоутцарызеи, абри зеггы ула шаапшуа иубоит, аха ауафытәыфса абри атагылазаашьафы мыч имам.

Члоу сналалоны еипш, атараа хмашына ду «Урал» спылеит, азна айбашыцаа рыла итэны. Ашытахь, изласархээз ала, атарааи азшыбжыааи рымчкээ рхартэааразы Гэдоутантэи ацхыраащцаа рзаазаап. Уи зака ииашоу ушытаншээ еилкаахоит. Излархээ ала, абцаргыи мацымкээ ирзааргеит. Амала, иахьатэи амш иалагзаны акыртцаа Атара иакэлоу иакэымлоу сзеилымкааит. Ус акрыказар ирхээрын. Мандарантэи амша сыкэлеит ашыжь асаат 7 рзы. Ускан узыцэшээшаз ахысбыжыкээ ыкамызт.

Отаптэи ахатэйртафы саннеиуаз асаат шба ыкан. Пытк снаскыхан еипш, Мыркэыла шыказ СУ-25 нхылан, абомбакээ аланажыт. Уи ашытахь ахайрплан гызымызуа, атыхээ кыаны инылахээша ицеит. Ашытахь, Ваниа Цюпуа ишны санааи исахаит Лакэыт ихыргэгэартафы абомбакээ лазышытыз ахайрплан хланцы инарышытит хээ. Абри аан апыршы харгыла цака дкацазаап. Уи даанкылоуп.

Уатэы аашар Атарака амша сыкэлоит. Шыпыла ацара сыкэшээр, асаат 4 рзы уа скалозар акэхап.

Февраль 7, 1993

Иаха апша асит, иаармачшээ кэакгыи ауит, аха ихна-мыркацэеит. Ашарпазы апстхэакээ хытцын, ажэван аеарыцкэеит. Итцааит хэычык.

Члоу саннеи Цьон Ануа дсыкэшэеит – акыта акомендант. Уи исеихэеит иацы хланцы иларышытыз апыршы дшақыртуаз, Надареишвили шижэлоу. Нас уи даансыжын, амшаду ахь скылсит.

Ахысбыжыкээ гоит Лакэыт ихыргэгэарта шыкоу. Иаакэымтц-закээ танк хьантак ахкээ аршэуеит, иткэацуеит. Алабаа еипш, пулемиоткгыи ғааихак амазам, «игыгуеит».

Цыгарда, Гаада, Члоу, Отап лассы-лассы сахьныкээ избоит арпарацээ заманакээ рымч ыка, рылша ыка, рыонкээ рфы итэоуп, рааигэасигэа ахтыс ицо хьаас иркзамызшээ. Икоуп аамта-аамтала ахыргэгэартахь иныкээ, урт аластцом. Адыпшылащцаагыи рхыпхьазара рацээщзоуп. Шьоуки ртэы зысхээзеи, иабакоу хара атараа хачкэынцээ зеггы. Изылшоз апара ахшээаны Гэдоутака икэцит. Шьоукгыи ашааа қытақээ

рахъ рыуацѣа ирызцан, атѣым чыс иадыпшыло, ибаба-бабаза, реырцѣахызшѣа, итѣаны ипѣшеит. Аибашьра иалагаанза зегъ патриотцѣан, удырцѣажѣомызт, атып бзиацѣа рѣы аус руан, рцара ыкан, ршьара ыкан, малуаан. Уажѣ аибашьра еилгаргы урт атѣыла дырбгазшѣа удырцѣажѣараны икоума, ѡапхъа рыхѣапсара хѡаны реырбабаны инуѣагылоит. Иахъа афронт аѣы ахы иаѣагылаз ргырак зынза хазкъымгѣыгзоз, зѣыпхъакшѣа настха игылаз хасабицѣа роуп. Урт уацѣтѣи хамш азы хѣпсадгыл Апсны рхы ацѣыртѣоит. Абарт ацѣахѣакѣа анызыѡуа сапхъа даины даатгылоит Беслан Цѣумка-ипѣа Кѣытцниа. Автоматк соундаз хѣа дшыпшыз, Ромеи Сухеи Атара ахъзала автоматкѣа анаарга, иаразнак акы днамтцасын, имырхыр хѣа дацѣшѣаны, иргѣгѣаны иааникылеит. Адырѡаѣны Кындыг аибашьра дахъцаз дѣахеит. Убас ихъит Очамчырантѣи Атара Цѣалагониаа рѣы иказ Иликѣа Цѣыцѣба. Убри арцысгы трофеи бцарк ганы сеибашьындаз хѣа ар рцыза Иура Какоба игѣып аѣы дгылан, аѣабиакѣа ижуан, апосткѣа рѣы дгылан, ажѣыларакѣа зегы дрылахѣын. Ишьаартцѣырахаз Къырса аѣны Гѣырам Быѣѣа икарабин имхны, Бесик Квираиа дивагыланы деибашьуан, дызбоз ирхѣон ѡыцѣа аѣацѣа ихымтѣа иаиргеит хѣа. Аха атцыхѣтѣаны дызгашаз ахы икѣашѣеит. Абас афырхатцаракѣа аадырпшхъоузеи шаѣаѡы!..

Цѣгъарда Нури Быѣѣа дахъцалан иацы, Акѣа аганахъ апсуаа еитѣа СУ-25 шкарыжъыз хѣаихѣеит. Ари ажѣабжъ хгѣы арѣыхѣеит: иаагѣоутартѣа хѣыцы-хѣыцла аѣа ацѣызкѣа иоуа далагеит. Ари ус дууп, хымѣада!

Атара аерманцѣа ахъынхо хѣааихъан еипш, Цлоу иаабаз «Урал» хѣапхъа инияѣкан, аиланхартѣа иналалеит. Важъеи Арзомбеи уи иахаѡо уахъ иццакит. Аерманцѣа рыла урт еилыркааит Мрагыларатѣи аштаб ирыднатцазшѣа ауаа ирылаланы апш рыц еизыргарц. Аа, абар даѣа шъоуки лабѣаба агъычра иахъаѣу!..

Абри ацѣахѣакѣа рыѡра сшаѣыз, асаат ѡажѣа минут ааба рахъ аус аухъан, Кындыгынтѣи ихысын, хѣааигѣаратѣѣа ипѣжѣеит ахы хъамтѣа. Апсра анахъыпшу седру!..

Амш дырѡеггых ишѣшъын, имыррацѣакѣаны аѣа леиуеит.

ақытсовет айхабы рыдтчала ма адгьылшәара сдәықәырцон, мамзаргьы ачаи ахьфьрхуаз бригадак садырцон. Истахы-истахым уахь сныкәалар акәын, схала сыкәмызт, исыцын абригадирцәа, мамзаргьы ақытсовет амазаныкәгаф. Урти сареи хайцныкәара иханартәауан исзымдыруаз, фныцып-хьаза ҳахьымфәхьтцуаз ыкән, хус ханалгалак ачеицыйка ҳазцәырыргон, астал афь иахагьы хайзааигәахон, хәычы-хәычла исцәызхьаз сыуаажәлар саргьы ееила сырдырын, исықәныхәо иалагеит:

— Анцәа ицъшьоуп уахьыхынхәыз, уан Таниягьы дургәыр-гьейт, ушьта иаарласны тацак дылзааугар, уи акәын ахазынагьы! — сзырхәон.

Рапхьаза аусура саналага, ҳаклуб аколнхара излатәыз ала, уи айхабы сизызырфлар акәын. Сара ақытахь саныхынхәы аколнхара хантәафьс даман Сулико Арчыл-ица Кәытцниа. Уи акыршыкәса агроном хадас аус иухьан, Москвака сцаанзагьы уи атцара далганы Атарака диасхьан. Ашьтахь, хантәафьс аус зуаз Алыкьса Тәуаз-ица Кәытцниа Очамчырака даниарга, Сулико Арчыл-ица Цанба ихьз зхыз аколнхара ахантәафьс дшьақәдыргәгәейт. Иара иоуп рапхьаза аколнхара аклуб афь аусура салагарц сабжьазгазгьы. Санхәыц, ақалақь афь сыкәзаара акгьы шыснамтоз гәастан, исыдыртцаз аус сшахагылоз агәра дсыргеит. Сулико деигәыргьейт ари аус, нас априказ кәцаны аусура саналаирга, бухгалтер хадас иамаз Виктор Кәытцниа исеихәейт суалафахәы 85 маат ишрейхамыз, аха агәра сиргеит уи ишацыртцоз даеа цытк. Аекономист хада Шыаликәа Луман-ица Кәытцниа «прогрессивка» ҳасабла даеа 35 маат сзацицан, 120 маат ркынза сауа саакарцеит. Ақытафь уи хар амам хәа иупхьазартә икән. Есены автобускәа сшыртяз саапсахьан, ох, гәышья хәа сыпсгьы ааивызгеит.

Азы ахьышьтрахь ихынхәуейт хәа, абас иаалыркьаны сқыта гәакьа саҫааит назаза.

Иахьа фәпхьа асы ҳзауит. Наныкьара!..

Апсабара быбышза ицшзахеит. Абжьааңны, айбашьра кәлаанза, ас асы цшза анаулак ахәыцқәа ашкол идәылбгьааны аштафь ахәмарра иалагон. Абна агәахьы ашәарыцаф ихысбыжь

уахауан. Уажэы уи ацымхэрас, ахэыцкэа зынзасгыы рыбжыы уахауам, ашкол акэзар, қыақтатас еилапыххаа игылоуп, ахышэкэа рсаркыакэа хэашхэаша тақа икажыуп, ашэкэа пёуп, ауадакэа аңша рыфнасуеит. Аёиара иатэу аңстазаара ыцэазшэа, ашэышэбжыы ыкэфоеит ақыта, ауаа рёыхабжыы амцхэрас, ана-ара икылатэаны айбашыра иафуп.

Иаашаанза ақыртцэа хысуан, урт уажэы зынза ашкол ашытахы игыланы равтоматкэа тькбозшэа уахауеит. Сшеилахэаз схы ныкэыстцеит, аха лацэааихышь сзыкамцеит: зынза дыс-зааигэан аға. Уи сымала бцъарда аоны сшахыз идыруазтгыы, кратахызма схэынчара. Са сахыынхо аёыхычаразы итып ман-шэалам. Сышытахықа мардароуп, саға сашта дынталаргыы царта сымазам. Ладеи фадееи сганкэа рахы уафы уибартоуп. Акызатцэык, уи арахы дмааип хэа сызлагэыгуа — ибзианы идыруеит сыкэша-мыкэша, сханы ахыргэгэартакэа шыкоу, хаибашыцэа рылапш шаху Атара агэы. Урт рхысбыжыкэа уажэы-уажэы ирахалоит. Ха харуаагыы еснагы ажэфан иатцапшуа итэам, агэызчызхэа иааиларцалоит рычхара анхыжжлак. Амала, зынза ибзиан ирзымдыруазтгыы хара хтэкэа абра рхыргэгэарта аанкыланы ишыкоу. Аға инапатцақа имоуп ифыццоу аурыс итехника, убри афнытэ, хкоординаткэа анеиликаалак, агэызхэа харантэ танкла, ма «Град» ала ахы хыамтакэа халаижыыр алшоит. Убри еилкааны, хаибашыцэа зны-зынла ртыпкэа цсахны рыцедырфашыоит, тақа ақыта агэахыы илбааны рёыпхыакшэа амцакэа аурыжылоит. Уи бзиоуп, аға игэаанагара аңсахуеит ахыргэгэарта ахынкылоу атып азы. Уи ххыпхыазара рацэаны, хачешаны хтэазшэа ибодфанатцоит. Аха ус схэеит хэа, ақыртцэа уеизгыы-уеизгыы ххыргэгэартакэа ахыкоу икылкааны итырымцааргыы, иахыаарымпхыашэаз рхысгакэа арахы ирханы ахкэа дыршэуеит. Дара зегы рзеипшуп. Абзырбзан ма атанк хыслааит фэаихак амазамкэа, иахыкахауа азэ дашып, дамшыыргыы ауаа аршэап, арахы игэагыны ихакэымландаз хэа катцаны.

Сыжэзатцэы акрастарц, аңхэ хысшэарц атцла сахынахыынхалаз, иааигэазаны, ашкол ашытахы фнык абылра ишафыз мфашы, алфатцэ хтэаланы избеит. Гэыдкылак аңхэ хысшэан, ажэ инатаны хыхы Рауль иахы сынхалеит. Уи адырра

ситѣит Шьота Сиса-ица иѡны амца шацраз. Иаасцѣымыѣхѣит. Ацшѣма Гѣдоутатѣи аучасткахъ дѣѣан. Аакъыскъа инапала иѣаитцаз аѡны хазына минутѣак рыла инеимгѣабылны иѣоит. Ара иаарласзаны ак хѣыцтѣуп.

– Нас, үс хэхээдшүа хгылазаауама? – стцаит сара.

Саатк ашытахь ихынхәит дарггы. Амца ацразцаз хәа уафы дрымбеит, аха үс ихысит. Абри ауп үажәазы иҗалаз...

Февраль 9, 1993

«Февраль мза шығагылаз,

Ашыыжътәи ахтыс аҕы иҕьасшыашаз збеит иахьа аҕны. Аамта цәгьа шыҕоу рбозар акәһап, ауаа рҕы ишыҕоу сыздыруам, аха сара сҕы сынтәатәи азынразы ирацәазоуп ахәынапқәа. Цгәык сыман, уигьы алақәа ирфан, дара ишыртәху ахра рыманы еилажьу сқала итцоуп. Ахәынапқыга сырғылалоит. Иацы уи еикәыршәаны иахьыкастаз иахьа ашыыжь саннеи, цабыргны, хәынап хәычык акит, аха иара уигьы уа иахьағаз егьырт ағызцәа ирфахьан. Абәә хәыцқәа атынханы иқан. «Иа, шәиу-шәиу! — иҕьашьаны сахәапшуан. — Сца азна аңш ҕаны игылоуп, ирфо ыкамызшәа, изҕеузеи арт?! Издыруада, ҳапхьақа амлашьра ду шықало рбозар?»

Иахьа шыыжыы инаркны оумакала итынчрацәоуп. Ари угәуеаннатартә иҕоуп, хымҕада. Абас атынчра анықалало аамтазы кааметк ҳпырахауеит ҳапхьақа. Иззықалода уи акаамет?..

* * *

... Амашыынақәа ахьаанҕасуаз Аҕара агәаҕы игылаз ахыб атқака хтәоуп гәыпҕык аруаа. Ақьид дукәа еиҕажьны агәгәахәа амца еикәуп. Адәахьы иааузымчхаратә ахьта аҕоуп. Аибашьра хәыцзак аихсығымҕтаз акәын. Бесик Квираиа ганха амца иеатаны са сахь даапшуеит. Иаахакәыршаны итәоуп апартизанцәа, абцар зкымҕы хазы игылоуп. Хар змақәам ауаа тәаны рычедырцхоит. Уажәы-уашьтан ианбадырҕыцуеи хәа ҳапшуп.

— Аибашьраҕы иаапшуеит ауаҕы дзыпсоу. Иахьа имацҕым ар рҕызараҕы аиҕкаареи ахшыҕ ғәҕәеи аазырцшхьоу ҳарҕарацәа. Са сгәаныла, аишьцәа Ромеи Сухеи равторитет ҳаракуп. Уи зегьы иаадыруеит. Ицегьы узыкәгәыҕуада иахьатәи ҳаамтазы ар рҕызаҕыс? — сҕааит Бесик Квираиа схы наиқәыкны.

— Абни арҕыс! — Бесик Изаабеи-иҕа иахь ихы наирхан, дысирбоит. — Макьаназы игкәоу рацәазарҕы, агәыпқәа иҳамоу ахадара рызто азәыс хәа иара дрылыскаауеит. Аамта кьаҕла уи илиршахьоу мацзам. Аашәҕык инарықәгәыҕуа зҕаазхаз ҳаҕацәа ҕ-саатк иааныркылеит. Ма рхыпхьазара рацәандаз! Абцар зку жәеизаҕык иреихам. Егьырт зегьы напышьашәала агәып иацхраауеит. Аха аҕа иҕсацарта рыпшаахьеит. Икыдырцтоит,

идыркамчуеит! Аишыцэа Даури Батали! Рхымта закау адыр-
гахьада!..

Ткаарчалнтэи ацаапханы ааргон. Машынала ишааиуаз
Кэтол иналалон еипш, пхэыск дгэйткыа-псыткыаха даарыдгы-
леит. Бесик Квираиа, Гэырам Кокаиа, Бесик Кэытцниа,
нас арныкэаф, абарт еицуп. Икалазеи? Хэвык ашэанцэа
бцъарла еикэных ишааиуаз срылахайт, лхэеит апхэыс. Кэтол
афыцынхацэа ахынхо амфа иашьтан. Азы апшахэала инеиуеит.

Кэачара аныргаз ашьтахь акэын. Ана-ара апсра иацэынханы
иказ абанда пхыхацэа уажэыгы изалымтыцкэа хара хганахь
абна илаз рацэафын. Зышътрала наф Цагера хэа изышътэз
иахысны изцозар хэа иафын. Бесик Кэытцниа ихала автомат
икын. Егьырт лимонкацэак рцъыба итан. Ас шрахэз еипш, пшра
камтацкэа уахь еихеит. Абар, ахэларагы ааигэахон шьта.

Арцарацэа ааццакын, апшахэа инавалеит. Ирцэыхарамкэа
нахьхы хэвык бцъарла еикэных инеиуаз рцэаара инахьыпшит.
Ашэартара иаатагылт. Автоматк ала хэвык раанкылара мариа
усмызт. Аха уеизгы урт напызатцэ ишыкэмыз ддырдырырц
азы, Бесик Кэытцниа еишътаргыланы идэыкэйтцеит ахызатцэа,
инеиуаз идырбаны. Егьыртгы бнеилачырак рэартан, атак
карцеит мцала, рнапкэа ирфахарц ртахымызт.

Бесик Квираиа азы дталеит. Уи дишъталаны ифынеихеит
ари ажэабжь заханы ирыхъаз Валикэа Дарсалиа. Арахь
дхыкэгыланы, ажра иетырхэхэаны азы италаны илеиуаз
ифызцэа хифон Бесик Кэытцниа. Бесик Квираиа азы дахьтагылаз
итып акынтэи рыкэфитит:

— Хаала шэабцъаркэа кашэыж! Шэыпстазаара еикэ-
хархоит!..

Хэвык иеицыз рахьынтэ азэы даарылтын, инапы шьтыхны,
арахь ишыафа ааихигеит. Арт ишырбоз иабцъаргы каижыт.

— Сара схалоит рацэажэараз! — дытрысуеит Валикэа
Дарсалиа. — Рабцъаркэа рымысхуеит еимданы!..

— Умыццакын!.. — ихэеит Бесик Квираиа, аха егы, икайтцоз
цкыа дазымхэыцзакэа, ихы дфахан, хыхь дынхалеит. Пшьвык
еизынхаз ашэанцэа еишътаргыланы идэыкэыртцаз амца Валикэа
деизкэыфы дларышьтит. Убри аамтаз Бесик Кэытцниагы иры-

леитцеит, Бесик Квираиагы илимонка дэықәйтцеит. Ұыңыа рыхәабжь геит, знапы штыхны иаиуазгы хыла дқахәит. Ицсыз-инхаз дузеилкаауамызт.

— Шәабцар шьташәтца!.. Шәыцстазаара еиқәхарц шәтахызар!..

Егырт шьта ирылшахуаз! Рабцар кажьны абна иаалцит. Бесик Квираиагы Бесик Кәытцниагы аарыкәшеит. Ирхәынчаз рңыбақәа ааимырдеит. Убри аамтаз, адгыл даатцызшәа, уа даарыдгылт згаб хәычык. Ацар сахьа қаңшь зныз макәанк лкын.

— Бара бызустада? — дцааит Бесик Квираиа.

— Сара Ута сыхъзуп.

— Ара баазгазеи?

— Арахь шәшааиз ансаха сшәышьталеит. Уа амашына сақәтәамыз! Са смедехәшьоуп!..

— Бабатәиу?

— Атаратәиуп. Са с-Кәытцниацхауп!..

— Сара Бесик сыхъзуп, Квираиа! — ихәеит иаргы.

Ута днины Валикәа Дарсалиа днихаххит. Аха уи дыцсхән. Ажәлар аарыкәшеит иаразнак. Икалаз заҳаз еибарыфны арахь иаиуан. Згәы шны иказ кәтолаа рычкәынцәа ақәкәахәа иааргәйдцаны иршьит ирыткәаз ақыртцәа.

— Хшьа зыграгәоу арт ацсроуп ирыхәтоу! — рхәон урт. — Ари адгыл афы урт ахаангы нхамәа рмоуроуп!..

Еитныцсахрала Азфьбжьа далцит иахьа Бесик Квираиа иан. Акраатцуан уи уа далаханы дыкеижьтеи. Абри ажәабжь сеихәеит ахәылқазы Рауль ифы санхала. Уи ацхәыс лычкәын ианвар мза 7 рзы дшыршьыз лдыруазу илзымдыруазу аилкаа сымам.

Ахәылқаз Арасазыхьынтә дааит ҳамахә Аполлон Ратиа. Хәхәшьа Беллагы дицны. Иареи сареи ҳаицырцит сентиабр мза 30 рзы. Уи усқан Сергей Агындиа дицны Атара иахтан.

Аполлон ичкәын Беслани иареи арасазыхьаа рычкәынцәа ирылагыланы тоумышьтәи ахырғәғартахь иныкәоит, еибашьюеит. Уи иааркәәзаны исзеитеихәеит ианвар мза 15 рзы Тоумышь Гергиаа рхәафы ифызцәа дрылагыланы дшеибашьюаз, авертолиот шырхалаз, нас Виктор Строи уи хланцы иштәитцаз атәы. Иаҳаразак дазаатгыланы иазгәеитеит усқантәи ажәыларафы ақыртцәа амацәаз итакны ишындыртцәаз, атрофеигы рацәаны ишрымырхыз.

— Иубома абри артмак? — Аполлон исирбоит саңхьа астал инықәданы уи атрофеи. — Абра иахәоит уи зтәыз ихъз, ижәла, ҕаханым зтыңхәыу дахынтәиааз: Жәыргыт, Аваза амџа 4, Латариа Заал». Амала, иара ахәакәа дырфазар ҕалап, Миро Гергиа иџны ишыџназоуп амықәшәатә анырзыкала. Изхарада, иџны дакырауаз!..

— Латариаа Аҕарагы инхоит, аха урт хашьцәа ақыртцәа ирџагыланы иқәдоит рыңсадгыл Аңсынразы. Ари дабаҕнагеи?.. Убома ишыкоу?..

Асаат жәа-минутк жәба рахь аус аухьан еиңш, џынтә иғәҕаны иңжәеит хыхь Аҕара ахәаны шыкоу. Уи хшыапы хәакәнаргылеит зегы, адәахыгы хәндәылтит.

* * *

Абра ишәасхәаз ахтыс аныкала ашьтахь џымчыбжәа тхьан еиңш, Ута дааштысхын, аштаб ахь хдәықәлеит. Анаара иаџажьыз асы азытра иаџын, аха макьана хар амамкәа ишьтан. Ваниа Быргышьыл ихкаара хантысын, хыхь хнаџалеит. Хңон Қарбеи Махәид-иҕа дахьынхоз ахәы ххаланы, ханынаңш, гәыңџык апартизанцәа арахь иаауан.

— Абар хзышьтоу ихаҕагы! — лхәеит Ута даалахҕыххан. — Вианор! — ҕылтит лара.

Вианор Канхәа иакәын хзышьтаз. Уи аибашьра иалагеижьтеи Аҕара дызбоит. Хәибашьцәа дыргәадуроуп. Уи дрызҕазоуп «Муха»-еи агранат зыршәуа абҕьари ртырҕара. Чкәына сустк, уиакарагы ақәра имам, аха аибашьра иалагеижьтеи илшахьоу рацәазоуп.

Уи хангәеиҕа арахь иџааихеит. Иара ицын џыңа азџыбжәтәи аибашьцәа. Руазәк Султан Кация иакәын.

— Шәабаци, Вианор? — дҕаауеит Ута.

— Аминакәа ыҕахҕароуп ҕаҕа амџаду аҕы! — инацәа рыххо иахирбоит уи атыңқәа.

Хәҕаҕа нахьхьиза ишьтоуп аҕаратәи абна. Ашәаңыңаң рыхахәкәа еилыхха икоуп бҕыда, асы ирықәнажьыз ңсасины ианлеи, рымҕақәа еилыңраа, иңәышза улаңш иҕашәоит.

Сара дзыстахыз иасхәеит. Бесик Квириаа иҕахашәа еиңшны ирхәомызт. Уи аҕыхәала сиязцаахьан Ерик ҕьынҕьал.

Уи ишсеихээз атэы хыхь сышэкэафэ ианыстахьеит. Бесики Вианори еиоызцэан, айбашьрафгы еицыршэомызт. Уи ивар-иантгы сазызыршыр стахын. Излеихэо ала, иара иоуп зегь рапхьаза игээзтаз афырхатца дыштахаз.

— Адта хаухьан ианвар мза 6 рзы. Ө-гэыпкны хеахшеит. Бесик хадара зитоз Кэакэаа рхэы иажэлон, Рауль Муцба — Ар ртэарта ахэала. Амџа хакэлеит атхыбжьон. Хгэып ахыпхьазара уиакарагы ирацэамызт. Уеизгы исымпхьазеит, аха уаа џынџажэаџык каларын. Бесик арацэа бзиа ибомызт, имачзаргы, акыр зылшоз ракэын иитахкээз. Арпарацэа дхакэгэыгуан. Ауха Борис Сармедиа иџнафэ хееизаагеит. Хцы-саанза уа хтэан. Ашырцазза асаат пшьба рзы хееибакхтеит. Дукгы ихарамызт хамџа, аха хкэаратцаны, уаџы хгэеимтакэа хнеир акэын дара ахьтээз. Хамџапигон ар рцыза, ари ахэафэ инхоз Иура Цьарнас-ица Какоба. Уи игэыпкны халахэын. Каман Какоба иџны зегьы ага ихырэггэартас икатцан, уи акэшамыкэша зехьынцъара ртыпкэа ханы ирыман. Ус шакэыз аадыруан. Асаат 7 аныкало хэа хадшын. Аха саатыбжак уи апхьа нырцэтэи ахэахы еилартцеит: хара хтэкэеи амџа кны итээз акыртцэеи ргэыреынзамкэа еиџахаит. Ахысра ианалага арахьтэикэагы хшыапы хакэгылеит. Хагацэа рееибыртаанза, итэоуп хэа ахьыздыруаз иарбаны агранат ыршэны ирыласыжыт. Хабашьра згэалашэодаз, рыцсы ргарц хыма-цсыма идэылкьеит зегьы. Ыааихак хамазамкэа амца рыжэцара хэфын.

Зшыапы хеазыргоз акыртцэа еиханы айџхаа рыџтарыжьуан. Хыцэахыртас уиакэын ирымаз. Уанеибашьуа аамта анцо узгээтазом. Ихьатцыз акыртцэа нырцэ итээз рыџерымардарц ахшыра италеит. Уахь иказгы царта анырмоу арахь рыџтарыпсан, еилаџынтны ахысракэа мџапыргон. Айџхаа аганкэа зегь тыртэааны айбашьцэа нак-аак еикэџыртуан, еибапшауан, излацашаз, абри азыхэашь излалтшаз рахасабын. Рыхаичеи-быжыкэа иалыџны игоз хэа узеилыргомызт. Цьоукы акаара иафын, цьоукы ахы зыкэшэаны иказ рыгызбыжыкэа угэатцанза иалапкон. Зегьы иртахын апсра рыхьзаанза цака италаны рыцсы ргар. Гэыпџык хаккэынцэа ахыкэшаны урт ибналаны ицоз рымџа анырк, царта анырмоу, рыџекарыжьын, ахысра иалагеит. Арицэкьа иакэгэыгзомызт хара хтэкэа, рнапы иџа-

хоит хәа хшыпшыз, ачкәынцәа хавыршыаауа иалагеит. Уи ргәы
рымнаркәеит пытфык. Бесик ифызцәа ргәы рыгәгәо ибжбы
нарыкәиргеит:

— Ааит, ахахаира, акы шәацәымшәан, сашыцәа, пхьаҕа!..
— инапы икәеит даахьахәын, убри инакәырццакны аҕа
ихымта иткьаз икәшәан, игәытдәкьа кылнажәеит. Ишызбоз
дынхьыдышышыт. Сара снатрысын, снейаххит.

— Бесик! — схәеит икалаз сзымбатәбарахан. — Бесик,
урхәыма?!

— Умшәан!.. — ихәеит уи даасыхәапшын. — Акымзарак
смыхъзеит. Хык саахазар егьоурым. Ахатца дзиуа — ахатца-
разыноуп!.. — слакта дынтапшит.

Ааигәа икакәаз адырра рыстан, даашытаххит. Нас пшыаала:
Вадик Лордқицанизе, Толик Борисов, Капто Кәытцниа, сара ухәа
Бесик хнапы данцаны, аибашьра ацәахәа халтцны шытахьҕа
хҕынаххит. Нахьхьи ашыжь хәхьдәылтцыз Борис Сармедиа
ионаҕы днаганы данышытахтца, итынхаз ачан хзишан, ипсгьы
ааихытцит. Асаат хҕа калахьан.

Уи сара дысзааигәаны дыкан еснагь, хәнеибашьуазаалак
илапш схын, дыспыршәоомызт. Җызатцас, иашьатцас дысхылапш-
уан. Хара дахзымыхъчеит. Исыздыруам макьаназы испеипшу,
ицоит ишыаартдәыроу аибашьра. Аха сыпсы танатцы сгәаҕы
инхоит уи иажәақәа, ипсымтаз иихәаз: «Ахатца дзиуа —
ахатцаразыноуп!»

Ааи, ахатцара аамта хтагылоуп абыржәы. Бесик икәышыз,
акреилызкаауаз пхьагылафын. Дыржит уи Тхьына, иабхәараа
рыонаҕы. Сара сзахьымзеит уи аҕены апсыжрахь анеира, Отап
схәыцкәа рҕы саакыдгылеит. Уатцәы уи инышәынтра лнапы
ыкәылшыырц днеиуеит афырхатца иан, уи шыта илархәахьазар
акәхап лҕа дыштахаз...

Вианор Канхәа игәалашәоз рыхьз сеихәеит Кәакәаа рхәы
аибашьра иалахәыз: Бесик Квираиа, Вианор Канхәа, Толик
Борисов, Капто Кәытцниа, Вадик Лордқицанизе, Важьа Жьаниа,
Нури Җәынцьиа (гәгәалагьы дырхәит), Вадик Дочиа, Гено
Абыхәба (аакьыскьа Кьамышә Бытәба иказарма ахы хьамта
анақәха иахылтцыз амцабз даблит, аха деикәхеит), Анзор

— Сара ауатка сымазар абнарафы истдәахзом, иахыжәтәу атып здыруеит!..

— Угәаама?

— Сгәаазом, аха иутаху сара исоухәар, исымазар иустоит!

— Җаҗамзааит!

Уаха расымхәазеит, даргы иаарцәымыгхан, испырцны ицеит.

Паташь дыпшыхәфы бзиазар калап, аха инхамда акаша аихабы Абзагә Чышәба иатәоумшьаша аус афы ауаа рмал ипшыхәуеит.

Асаат акахы аусура иалагон еицш, Наа аганахь аткаац-быжыкәа аафуа иалагеит. Сыңсымзар, ихысуан а-БМП-2 ала. Уахь акыраамта игәыргәыруан. Уажә хәычык уи анааикәтәа, урт ирымданы Кындыгынтәи танкла ахысра дырфыцит. Ахкәа иаарышьтуа пжәоит сапхьака, арахә рферма шыкоу. Уи инакәырццакны акыртцәа автоматла ана-ара инеилартцеит.

Сара сшеибашьфымгы, уи салахәушәа схы сыпхьазоит. Аибашьцәа ахыргәгәартә ркуп сханы, сара рытцака стәаны икоу-иану сазфәлымхауп. Ага сшизааигәоу еилкааны лимонкакгы сфьыба итам. Амала, автомат бцъар скызтгы, уи акәын абзиа. Макьаназы исылшаратәы сыкоуп ахысра. Аха абцъар мацуп, икахцарызеи!..

Сууаза сымала сахтәоу сшәазом схәаргы сиашахом. Ауафәтәыфса зныкоуп даниуа, зныкоуп даныпсуа. Ари ззым-дыруа дызустада. Сеысыхьчап схәаргы, фыхьчашьас исымоузеи, азы зкылыкәкәо алыхәта еицш, автомат итнаркьо ахкәа афыв-сывхәа исывыкькьоит. Иахь ашьыжь Рауль иаштафы Аполлон Ратиа исирбон, Вова Киут имашьына ааганы аанда аган афы иахьыргылаз ахымфас шаахаз. Акыртцәа Набжьоу ахаблакынтәи итдыркьаз ахы ахьаахаз аиха тнарффалан, уантәи фәцъара икшаны ашьта аннатцеит. Ушымгәыгзо, аибашьра ацәахәа километрак инахараны ишыкоуггы, машәыршәа, «Аа, уара узыноуп сара сыздыртәа, ушцастахыз» ахәарашәа, угәатцагара кылыблаа иныкәнатцар алшоит. Ара икоу, абцъар зкым, агәеанызаарагы хамагәышьоуп, ус схәеит хәа. Насгы, хара иахаразак атаратәи абна хшахьчо дырны ауп уиакара хырфы ахамтошәа хазныкәо. Урыстәылеицш, хапхьа зеггы каршәраны

иҕазтҕы, ус ҕахцозар убарын, аҕабиакҕа жны хантатҕарын, ма зынзаск наҕ ахысбыжкҕа ахыҕкам атыҕ ахь хнаскыозар акҕарын.

Зегь реиҕа ушыара укҕанаҕыит «Град» ала, мамзаргы танкла нахыһынтҕи ианхысуа. Кындыҕ шыҕоу ахы антҕыалак, ее, иабакаҕари хҕа ушыҕшуа, ахы хыамта ажҕаанахынтҕи ишҕышҕуа ишааиуа, аҕеѡхҕа цыара уааигҕара атҕаацбыжь гоит. Уаргы уажҕазы сеиқҕеит хҕа атцанза уаақҕыҕсычҕауеит, дырѡегыых акыр тҕыарымашь хҕа улымхакҕа нкыдтцаны азырыѡра уала-гоит. Арахыгы агҕыҕра умоуп сара сахтҕатҕҕыоу ишҕакаҕари хҕа. Аха уи алотереиа иаѡызоуп. Иацтҕи ахы хыамта итҕыаз Датикҕа Сангҕелиа иѡны авара амжҕаны ишканажыыз еиҕш, иахыа уара сутоуп хҕа, ушымгҕыҕзо ачалаа кны уара уашта инталаргы алшоит...

Зегы урықҕҕыҕуазароуп!..

Рауль икынтҕи аѡныҕа саауеит. Акыраамта уи иажҕеин-раалақҕа дхазрыҕхон. Аполлони, Беллеи, сареи хҕада Аркади Теуаз-иҕа Кҕытцниагы дыкан уа. Зыхыз схҕаз ихҕыцкҕеи иахҕышцҕеи иацы Гҕдоутҕа идҕықтцаны дааит. Рауль иажҕеин-раалақҕа ахшыѡтцак рымоуп, аҕсадгыл абзиабара, аҕсабара ишеиҕахатҕу, аибашьреи аҕстазаареи иадхҕалоу аганқҕа зегы рныҕшуеит еилацаланы, куплетак, ѡ-куплетак иҕоу ацҕахҕакҕа. Сгҕы иаанагоит аибашьра еилгар, урт иажҕеинраалақҕа пытк аус рыдиулар, ичыгҕза иҕоу ашҕҕы тыжыны, ифилософиатҕ цҕахҕакҕа аҕхыа игҕаҕынза инеип хҕа.

Итҕегы стҕар стҕахҕеит, аха ацҕа сықҕаит: арт аѡаха абҕахҕыцкҕа реиҕш аҕҕыаҕсаҕхҕа ишхысуаз мацара ла-цҕааихышь сзыҕамтҕеит. Зны-зынла убас угҕы иаанагарын, аа, абар, уажҕы-ушытан иаакҕшаны уашта италап хҕа. Сандҕықҕа, ара уаангыл хҕа исыхҕеит, аха сара исымукҕа тҕа «сқҕалахы» сылбааит. Ацентр инахысшҕа, аҕхыан исхҕан еиҕш, абҕахҕыцкҕа хҕхҕо рыбжы анеиларыҕсо еиҕш, ана-ара ѣааихак змамыз ахысрақҕа ирылагеит. Сашта сааталон еиҕш, ихҕыжжаза исымар-иашаны ишааиуаз хланты инталан, адгыл аҕы инеиааинза ипжҕеит идыршҕыз аграната. Уи анытҕаац, убаскҕак абжы духеит, афы кшаны аҕ ашыапы иасызшҕа, сахыҕаз сзымдыруа

сыгэггы аатрысит. Наф Кэйдры шыказ абжы нылахэаша ицеит. Аоны санааи, асчыка ааихысшыын, алампа асырkit. Асаат жэба рыбжа калахьан.

Нас снатэан, уи ахтысгыы сқыад инанысцит.

Февраль 11, 1993

Ашыжь асаат фба рзы, агимн адырхэоз цыушыап, агэызхэа бзарбзанла ихалахысит. Аха хара хганахь машэыр камлеит. Нас ирмачны асоура иалагеит.

Хысра мыцхэы ыкамызт уи ашытахьгы. Амала, ашыб-жышытахь, х-саатк рзы жэохэ минут шагыз, мфык цыскап хэа сапхьа адэафы иааганы икасыжхьаз сыхьацтла еибга снадгылоны еипш, нахьхьи Кэйдры нырцэ, Ганахлаба хэа иахьашытоу ахаракырафынтэи «Град» ахы хьамтакэа дэыкэырцит. Рапхьа знык абжы геит, нас цытрак ашытахь, ишыкартцалац еипш, еишытаргыланы иоурышытит. Иахьахауаз аилкаара сцэыадафхейт: Наа ахэаны ххыргэгэарта иарбаны ихысуазшэа сахауан, иахууаны Мандарака итахауазшэагы сахауан. Аамта еихсыгырак атаны урт идырфыцуан иоурыжыуаз амца. Ианафэымтц, арахьгы ихаларыжыует хэа сназхэыцын, сыот сапхьака икатцаз абомба аеацэыхьчарахь. Цытрак ашытахь рыедыртынчит. Саргы схынхэны, сышытахька саины сымфы цыскеит.

Нас абри ахтыс анысцап хэа сфыга аашытыхны астал снадтэалан, хцака цэахэа зыфхьан еипш, сханы игеит «Нурс» аткьабжы. Уи хэаазшэа «ашшы» арган, инасыхьейт. Уи аузышытыз Набжьоутэи агэыц ауп. Идэыкэырцаз ахы бгыауа ишнеиуаз, наф хараза цыара иткэацит. Нас аамтакэа ныбжыатцо арт ахысра иалагеит. Икан ирышытуаз ахкэа анкахалак ипымжэакэозгы. Сызфыз афра сакэытцын, сқыадкэа пхьаскуан еипш, акыртцэагы, «ара хакьами» рхэарашэа, атак картцит бзырбзан хыла. Уи шэышэуа ишааиуаз, сапхьака амардара азкэахь агэызхэа ипжэейт. Ари знык, ари фынтэ, уи ашытахьгы еихсыгырак амоузеит. Хара хтэкаагы арахьынтэи атак картцон. Мариал Кэытцниа ифызцэеи иареи Нури Бытэба ифнашытахь икэыргыланы ирымаз «Нурс» аус адыруан, аамта-аамтала уи

аноурышьтлак ашақә иасуа, абжы уағеимшхараны инасыхъаны ицон, пытрак ашьтахъ аткәацбыжь слымха интасуан. Ақыртцәа еидгәыпланы иахътәаз ирылахазшәа сгәы иаахәон. Уи ргәы пнажәазшәа, нахынтәигы ахқәа дыршәуан лассы-лассы. Ицәгыарахозшәа анызба, ҟапхәа сыҟит нахъхы икәтцаз абомба аеацәыхъчарахъ. Изулакгы, сқашхашуа, сапхәака ак ткәацаанза уа сыетасыжыит. Хыкгы лашаза хғараж иамаз ацапшыаҟцәа рқьала хәычы инавкәеит зыркәитцас. Хәычык схы нтсырхәхәан, икоу збоит хәа адәныка сыпшуеит. Сапхәака иаамацәасын, иткәацит акы. Сара сахъзеит аеытцәахра, сыңаны сышьтахъка ахыхъчага гәаҟара сыетасыжыит. Сымала суауаза сгылан, сапхәа-сышьтахъ уаҟ дыкам, икоугы нахъхы цъара абцар кны ипшуеит. Сара анеитралтә зонаҟы сыкоуп, сызгәалашәода? Издыруада ара сшыкоу? Икәстцәо закәызеи, сызфүзеи, мшәан!.. Хык саахаргы уаҟы симбакәа сынцәытцәдсуеит.

Витали Агрба шыбжыон даакылкыан, ҟыла дыкан, акы итахызар акәхарын, иҟны днеин, ишәартазшәа ибазар акәхап, абан, дыццакы-ццакуа арахъ дахъаауа. Уи Мандарака ихы хоуп, уа икоуп иҟызцәа, ирахә, исмена анааилак ахырғәғәртахъ дцоит. Сшәышәит, аха имаҳазар акәхап, арахъ даапшзом, симбазеит. Ахысра иаҟыми, иусқәа цәгыахаанза ари ацәахәа сзалцындаз хәа амардара днаҟалеит.

Асаат хәба рзы нак-аак изҟыиз ахысрақәа иркәацит. Саргы скылапшкылзырҟуа абомба аеацәыхъчарта атып снапырцын, сзагәзагәуа аҟныка сҟынасхеит. Ақыртцәа, аҟны санааигы, даҟеа ҟынтә бзырбзанла ихысит. Нас уи ашьтахъ пытрак иаатынчрахеит, саргы уи аамта еимкыара схы иархәаны сыстол снахатәеит...

Февраль 12, 1993

Хшақәымгәыгзоз агәырҟа ааины иаахадгылеит. Хтаацәа-раҟы саныхәыцзас санду иаалықәшәаны, агәатцәыхъ илыхъыз иахъкыны дыпсхъан. Уи 1942 шықәса рзы акәын. Уиижътеи уаҳа апсра хашта итамлацыт. Аха иаалыркыны саб дычмазаҟхеит. Ҝнак аҟны санааи, сан лылахъ еикәтцаны дыспылеит. Амца-шоура ижәланы, изамҟақәа тыкапшыааза дышьтан Кәычыр.

Ацәажәара илшомызт. Иаразнак ҳцаны аҳақым даагеит. Аршавир Атмаңиан ачымазаф дангәеит, ихәихәеит ирпҳақәа рҕыңыара ахыта алаланы ишыказ. Хәшәқәак, гәырқәак кәхтдеит, аха акы имыхәеит. Адырҕаҕы атыкыс деидәахеит, иҕы акын, абар-абар, аҕсра амҕа дынхықәгылеит. Агәылацәа еизаны иааидтәалеит. Ашыбыжышытахь, хшихагылаз, инарцәымҕа днықәлеит.

Знык ушыацәхныслар уеиташыацәхныслоит. Агәыбжыанытә хашыа Шыпа адырра хәитеит иңшәма Вера аҕсра дшафыз. Шықәсык уажәаңхыа хтаца Вера Ленинград дпырқыхан. Лыҕыңыца мжыжыкны иҕан. Акыба зыхыа ахәызба аникыыслак иаҳагы изеидәахоит. Уи ашытахь шықәсык инарықәгыҕа лыпсы тан лара. Абри аамта иалагзаны лыпсы штәз лызгаб хтаца дрышытит, лчарагы руит. Сашыа иңха Лиуда ачкәын данлыхша мызкы аатхыан еиңш, лан аҕсра далагеит. Хәб дыңсит ианвар мза 31 аҕыны. Амчыбжы кәхтарц хҕы иштәз Акәанза хнабжысит иҕоу аилкааразы. Сашыа Шыпа дзыҕназ аҕнакны ханнеи, адәны астал гылан. Уиакәхеит, зегь еилкаан: февраль 14 рыҕыны дыңсызаап Вера. Лыңсра мчыбжык шыбжыаз уи дсәзтааит иарбан тыңыз дахыаажыз саб. Сара иласхәеит. Ларгы дшыңсуаз лбон, заанат лҕы лыртынчар акәхап.

Абарт анышәынтрақәа рҕы сцаны, аибашыра шцозгы, исырцкыан, зык, ҕык нықәсыргылеит. Пытраамтак уа сгыланы исцәыңсхыаз ргәаларшәара саҕын. Ашытахь така сылбааит: ишәартан уи акәшамыкәша акыраамта агылара, ахымҕас саңшаар алшон. Лида Аңшылааңха лашта сынталон еиңш, гәыңҕык аибашыцәа ааспылеит. Урт исархәеит ацентр акәша-мыкәша анхартә тыңқәа рҕы ашәартара ааскыо ишалагаз рыфатәгы шынцәаз. Акыр хзыңшаауазар, фатәқәак еизаагароуп, уара иуахәаны хнашәашәоит рхәеит. Анахь шәышнейуа ушытан сара сҕынгы шәныдгыла, сыңш усгы аца иҕоуп, шака шәтаху жәга, уиазы сәзтаарагы атахым хәа расхәеит. Ана зыҕыны хтәоу Нури Бытәбагы ица тахарцәит, иаргы хәыч гәартәк дрылатәоуп, хәаиеицахар хтахын, аха... Ааи, Нури иеицахатәуп, хәҕык ахшара дрылатәоуп, уажәы аамтала Цыгардака дцаны дыҕоуп, аха ирлас дхынхәуазар акәхап.

«Уа утэы, са стэы ыказам, еибашьроуп!» хэа сеихэа-хьан аакыскыа хатдакгы. Са сгэанала, зеггы ачалаа рхьахшыр иашазам. Аибашьра адаггы, абцъар зку ируалуп хара хтынчуаа рмал ахьчара. Иаабеит хэа азэы имоу зегь аныхра иашазам. Псыхэа амамзар, ҕагы иамусуп. Иҕоуп аҕа дахьахым анхарта тыпқәаггы. Ацшәмацәа инарахәаны аибашьцәа рхәы ырталароуп, иахьынзазалшо ацшәмаггы игәы иамыскәа. Шьоукуы-шьоукуы ыфатә цәахны, акымзарак ырмазамшәа ицәажәалоит, ус аҕатара иашам, аибашьцәа уи анеилыркаалак, зегьакоуп игәааны дара ртәы ҕартоит. Нас ишцә!.. Хә иаадыруеит, ацшәмаггы акрыфара итахуп, аха абри аан убас иҕататәуп, атцәггы мбылуа, акәацгы зуа. Пшык, ҕәыдк, кәацкгы аибашьыы ихәтаа ыказароуп. Уи зеггы азәи ыыңьей ырыңхзаша иалтыз амацара акәымкәа, зеггы ирзеипшны ырахәта алартароуп.

Ахысра иалагеит. Ҷажәа минут агын жәеиза рзы.

Адәахыы ахьта аҕалеит. Иаха ытыкгы асы ауит.

Ахысрақәа зны еикәтәоит, нас ҕаңхыа аҕарҕыцуеит.

Асаат хәба инархыхәхәеит. Ашыжытәи ахысрақәа еикәтәеит ирласны. Иатахушәа иатахымшәа, ас цырақәа аҕытышәшәоит. Еилахәлаанза, алапшҕапшы шыҕоу сгәыла Сафер иахь сҕынасхоит. Уи Члоу дыҕан, аха атәымцъара игәы анақәыпцәа иҕныҕа дааит. Арахәыц сашьтан. Храхәыцқәа цъара истцәахит, сашьталан, исымбеит. Аатцәақәак сыпшаан, иахькылтцәақәоу ыҕоуп, изахны еикәсыршәар стахуп. Ацш ҕырпны итасыпсар стахуп. Акы сеипшхар, сҕаацәа ытык рзызгап. Уртгы шьоукуы ирыдыпшылоит, цхыраарак сызрыҕозар хәа саҳасабуп.

Февраль 13, 1993

Хыхь Рауль иахь сынхалеит. Ара дсыкәшәеит Аркади Ңеуаз-ипа Кәытцниа. Уи исеихәеит Гәдоудантәи иҕызцәак автомат шизаарышьтыз. Уи автомат акыраамта анапқәа рҕы еикәшон. Иаразнак изтәыз ирымтазеит. Аха ашьтахь лымхәтасла иа-хыҕаз еилыркаан, изтәыз изааргеит. Абри хшалацәажәоз азәык-ыыңык аибашьцәа цәка илбааит. Урт ихархәеит иаха иаалыркыаны абра хзааигәара абылра шыҕалаз. Қарбеи

Махаид-ипа имахә, шықәсқәак уажәаңхьа иган аҕы ахәаны адгьыл изалырхын, псшьартә хәсабла ахкаара каитқан, сабшалеи мҕеышалеи данаалак, итаацәеи иареи рхы здыркылоз хыбра хәычык дыргылеит. Мтәыжәәтас урт рхыбқәа тәка адгьыл аҕы ишьтагылон, ҭ-хыбрак ыкан. Ашьталартақәа атаны икатқан. Ахкаара аөнүтқа аутрәтых аадрыхуан, шәырқәак еитәрхаит, ашта хәычы азыкарцеит, харантәы уаныпшлак иахьгылаз улапш иташәон. Абри атып аҕы хәҕы-фҕы ракара аибашьцәа пхьон, хыргәғәартәк ахәсабала иахәапшуан. Аха иаалырқьаны руак амца ацралан, иблит иаха. Иавагылаз аблыха арымтеит, еикәдырхеит. Ишыкалаз азәгы издыруам. Ирхәоит ахымҕас ахьаахаз амца анаркит хәа. Уи зака ииашоу хәеилкаауам. Егьа ус иказаргы, ихахаз ажәабжь хгәы хнархыт. Азәы амца ацреитазар? Иабеипырхагаз икәапза игылаз шьоук рхыбра?

Ахәылпазы аҕныка схынхәуеит. Атаара иаҕуп. Схы ны-қәыстеит сзыцәозар хәа. Аха ахьта санақы, сеицьыпза сахьышьтаз сзыцәомызт. Арахь хәынапкыгы ахахаирахәа «ала кыдкьо, ахәа кыдкьо» суада иҕнан. Уи зынза сгәы аакыднахит. Цәымтас исылакьакьон ихәархәаруа исахауаз абжьы. Зныкгы сгыланы алампа асырkit. Иара аҕазеит. Санышьтала, ицеит хәа сшыказ, ҕаңхьа ицәыртит.

Асаат жәаҕа инаркны акынза нак-аак бзырбзанла аиҕа-хысрақәа цон. Иаашаанза ақыртцәа рабцар ҕааихак ама-замызт. Уатәы ақәылара ргәы итазу, ус гәагшақә икарцозу аилкаара удаҕын.

Февраль 14, 1993

Шьыжы инаркны ҕаңхьа ахысрақәа дырҕыцит. Атара агәы иарбаны агранатқәа ыршәны иаларыжьуан. Набжьоуаа реибашьцәагы уи ргәы итаххны, «Нурс» ала хыхьынтә ақыртцәа ирылахысуан.

Кәыдры нырцәынтәи Наа ахәы иарбаны атанк ахысра иалагеит. Ахы хьамтақәа кәлаауа ишааиуа ахыргәғәартә акәша-мыкәша иткәацуеит. Абжьы гәыптәагаха иаха-иаха аҕар-ҕыцуеит, ахапц хьаа еипш ахы хнардыруеит, уажәы-уажәы иахьгылоу атып акынтәи атанк хьамта қәыпсчхәуазшәа

игэынкѳуеит, уи апынтѳа афаќы итќыо, аихѳлачыра цнажѳаз-
шѳа, акаамѳт ахылцуеит, еиќѳтѳашыак амазамкѳа амцабз
ахылцуеит...

Набжѳоутѳи айбашыцѳагыи еиќѳырццакны хынтѳа ихысуеит
«Нурс» ала. Азааќхѳа ашаќѳ иасуа, итќыаз ахы арахѳыц еипш
ашыта антѳаны иахынеиуа улацш итѳашѳоит, пытрак ашытахы ахы
кынаауа цѳаќа цѳара инцѳытѳахѳуеит. Уи анпжѳалак аќырѳцѳа,
ршыа рурашѳа, автоматла ахысраќѳа дырѳыцуеит, ќыацсапхѳа
иааиларцѳоит. Айбашыра иалагеижытѳеи шыќѳсыбжак ахыцыз
азгѳартѳозшѳа, аќырѳцѳа цѳара ахысра ианалагалак, даѳа шыоуки
ирымырдаанза уи иаќѳытцѳом, ахагацѳа реипш еилалоит, еигѳ-
ныѳуеит.

Иаахѳлаанза абри иаѳын.

Ашыыбжышытыахы Сергеѳи Кѳытцниа дааит сара сѳы.

— Саатќ ма ѳ-саатќ рышытыахы, иутѳахызар, сыѳны ашќа
цшыхѳара сѳоит, аѳыза дыстыахуп! — ихѳеит уи. — Усыцѳома?

— Иауазеѳи суцымцакѳа! — схѳоит сара.

Ианихѳаз аамѳтазы Рауль иахы схалоит. Уа дысыпшыи
Сергеѳи. Айбашыцѳа ирымѳхит автомат. Напызѳатѳа цшыхѳара
хашѳацѳоз. Сергеѳи ѳыцынхѳаѳын. Данѳаацѳараха Тќѳарчалнтѳи
Аѳара дааит. Иќаитѳаз ахѳарала уи изалырхит адгыл.
Аѳара агѳы дацѳыхарамкѳа, аладахыы, агаз мѳа ахыасуа
аѳапхыатѳѳы адгыл хитын, алыкы ааганы иќѳипсѳеит, ашыыр-
ќѳыр еитѳеихѳаит, вагонќ ипшаан, иааганы, ѳнык ќаитѳаанза
инаиргылан, уи ахыбраѳы дыпхыон. Хѳычы-хѳычла аѳеѳибыѳара
даѳын, аѳнымѳтѳахѳѳа еидигалон, айбашыра иаламгар, иусќѳа
ирманшѳалон.

Уажѳы уи аганахы анеѳира мариам. Аќырѳтуа дахыцѳытѳатѳоу
уздыруам. Цѳоуп, наќ иара инаѳсшѳа дынхѳоит Леонѳора Аќѳсба,
уи лынхарѳа иацѳыхарамкѳа лассы-лассы аќырѳцѳа ахытѳоу
аѳып аќынѳтѳи ахысбыжыќѳа аѳѳуеит. Амѳаду арымарахыгы
шѳѳа метра иааигѳаны ахысра иаѳуп. Аха амѳа аѳыќѳаан
ѳымѳтѳазѳа ѳа гѳыпќ цѳытѳатѳазар? Убри акѳын хыцыѳшѳѳоз.
Амѳаду ханыланы хѳара иашамызт. Аѓа дахѳахѳар алшон.
Хѳахыќѳашаны бнала маѳара иѳны хнадгылар акѳын.

Амѳа хѳѳѳеит. Хѳон бнала. Азытќѳаќѳа хнархыс-аархысуа,
иааилахѳелѳны агазмѳаѳы хѳѳырѳѳит. Уи еѳхѳѳѳаны наќ хѳиасыр

акэын. Хшиаслак, џаџхьа абнара хеахамтар, харбар алшон. Аха амџа еихтэаны абна хеахтэанза цкьа хнаџшааџшит. Ахэлара ихамнахырц егьагзамызт. Амџақэа ахьеихагалаз агазмџафь, сахьынаџшыз, ус збахит, нахьхьи уи амџа афьықэан икэз аилачыраф машьынак гылазшэа. Сызжьаз, уа трансформаторк дыргылахьан, харантэи машьыназшэа уи алашьцара иалызбаауан. Сылақэагьы сыржьо иалагазаап. Сергеи исеихэеит уи закэыз. Уи ашьтахь абнара хеахтан, хаџхьаџа хефьынаххеит. Иара аџхьа дгылан, амџахэастақэа дырныланы дахьцоз саргьы сишьтан. Пытракашьтахь, хнаџшааџшуа абнара аганахь ала иџны хнадгылеит. Еикэышьшыь, уаџцсы дахьымызт. Иборей ивагони рышэқэа аартын. Ақыртцэа неины уи инхара еимырдахьан. Анаара имаџэақэа кажьын, еиџхьытта. Автомат сара иааныскылан, иара аимдара далагеит. Иитцэахьыз ахьитцэахьыз иара идыруан. Икэйд аабеит. 40 килограмм еитцамызт. Уи арахь иааиган, иахьаабашаз атыџ афьы иргылеит. Нас џаџхьа аимдара дшафьыз, еикэханьы икэз икэтык ахьтэаз днапыршьышьуа дамтцасызаап, иара шэан, акаркарра иалагеит. Аиаша шэасхэап, уи даараза харшэеит. Ганкахьала, уажэраанза уи акэты еикэханьы иахьааиз цьахьшеит. Уи акаркарра ианаџэытц, ихаракны икэгылаз ибак хнаџцагылеит. Сергеи кьыбак иџшаан, уа дхаланы икэз гееитеит. Амасла тцага тан, уи былтэыс ихахэон. Аканистр ихамаз аџаџэара халагеит. Шаџа аамџа хадхалаз сызшэахэом, хбак анхартэы ахџа наркны инахаргылеит. Уи џажэи хэба литра акуан. Атрактор афьы ицон былтэыс. Убартцэа рышьтахь Сергеи иџаххеит ивагон џны дныџналаны маџэақэак иџшаар. Иџсы заны ашэ днылагылон еиџш, наџ ала игьыгуа лак иаџхьа иааџгылеит. Знык акарагьы ишит. Иаразнак ишьтахь днееџаџеит. Излааз уара идыр, аџнуџџа дыџналар ауамьызт. Иџаитцахуаз, ала ашра иалагар ақыртцэа гэџарас хџаџцаны ахьсра иалагар алшон. Авагон хэџнамлазакэа хашьтахьџа хгьежьит. Асааџ жэохэ минут жэаба рахь аус аухьан еиџш, Рауль иџкны ххалеит.

Ажэакала, хаџшыхэра иханахэеит, уеааибыџаны, гэыџ бзиақ уманы уаха ақыртцэа рганахь уцар, жэпаџык шџаурхо. Дара ахьтэоу дара рхаџа иудырбоит рхьсрақэа рыла. Ынч унархькэшаны мгэацэха урызнееуеит. Акэџэахэа иаарылоуџар, азэгьы уизеилкаазом. Даргьы џарханы, рабџьарқэа рхьхны џынч

ушытаһыҕа ухынхәуеит. Ари, хәарада, иаармарианы исхәеит, аха анагзаразы иатахуп агәымшәара, ахшыф ду.

Иахыа Наа аҗадаһыала гәыпҗык ақыртҗәа Мандараҕа италарҗ рҗахын. Аха урт рныкәара акгы рнамтеит: хайбашыҗәа иангәарта дара зҗыз, ирылахысуа рымҗақәа ркит, айҗахысра гәгәа кәлеит. Хҗанахы пхаста камлазеит. Ақыртҗәа апехотатә минақәа анрытҗапҗәа рышытаһыҕа игьежын, излааз ала аарлахәа рыпсы ргеит.

Хашытаһыҕа хшыхынхәыз еипш, какалк хдыркаанза ари аҗәабжы хзеитархәеит.

Амш лакҗакуеит, макьаназы уи икәнаҗаша аилкаара уадаҗуп: зны ипхарроуп, җазных ахыта аҗалоит. Азынра иатахуп амчра иара иамазарҗ, аха лассы-лассы араһы ааскыара иаҗу аапынра айтҗакра җыцкәа кәҗаны, амчра анапаҗы иаанагарҗ азы иаунашытҗа апхара ахра шыақәнаргыларҗ ахасабтәқәа шытнахуеит. Наҕ-ааҕ макьаназы еиҗыхоит, еидыслоит, еинышәашыа шрымам дырны хаала ахытҗа рзыгәаҗуам аҗмчыкгы.

Ус анакәха хәрҗеипшып, хәхыкылыргогы аабап апсабара агәамтҗрақәагы...

Февраль 15, 1993

Наатәи ахырҗәғәартахы хҗеит шыжынаҗы. Семион Тули-ипа Кәытҗниа җызас дызмоу Ахыуаа ргәып иацынтәарак хәҗарыла иҗагылеит араһы дхаланы ари аҳаракыра аанызкыларҗ згәы итәзкыз аҗаҗәгыа. Наҕ-ааҕ еиҗагылаз айбашыҗәа акыраамтә еидшыланы ахқәа еилартҗон. Абжыаапнеипш, егырт рхыпхыазара тҗаа рымамызт, аха апсуаа араҗәа хыаас имкыкәа хыхынтәи ирыжәыртҗон, шыаҗакгы ахытҗа ргәы итәзамызт. Аҗа имчқәа мхозшәа аниба, насгы урт рейбашыҗәа азәырҗы аминақәа иҗартҗахыаз ианахапҗәа, ахырҗәғәартә шырызмигоз еилкааны, хәычы-хәычла шытаһыҕа ихыатҗны ршыамхы рҗадыргеит.

Иацы ус икәлеит, аха иахыа ашыжы хайбашыҗәа Наа аталарта рылапш шахыз амашәыр кәлеит: Гарик Данел-ипа Кәытҗниа иҗыза айбашыҗы агранат иршәырҗ иантирҗыоз ишытаһы дгылазаарын, амҗа итҗыаз аҗақь даблит. Уи гәгәала

дыхэны Цыгъарда днаргеит, уантэи дыргеит Ткэарчалка. Итэ-гылазааша шэартуоп рхэеит.

Ишыкалаз хэа ирхэо: агранат зыршэуаз Кэтарба чкэынаки Гарики ааицэажэан, иааидгыланы ақыртцэа реиланхартэ Наака цэа ахкэа дэыкэыртцарц еицэажэеит. Иацы ирыжэлаз ақыртцэа уа реытцэахны итэоуп хэа агэаанагара рыман. Рацхэа Гарик дхысын, ифыза ишьтахьала диасны итып ипсахырц иахасабны ишьафа ааихигеит. Егыи уи изгэамтэкэа иабцъар днатхеит. Аракета итытцыз иоунашьтыз амцабз Гарик ихы-ифы иацрасит.

Амашэыр кадыць...

Гарик Данел-ица Кэыцниа апышэа ду змаз еибашьфын. Ақыртуа данхажэла инаркны иашьа Дамеи дидгыланы Акэа деибашьуан. Диит иара Атара ақытан, 1970 шыкэса рзы. Абжъаратэи ашкол даналга уи Киевтэи авиациатэ институт дталеит. Ахэбатэи акурс афы дыштэаз аррамайурахыи ицхьеит. Уи иуалпыша ихигон акалакь Москва. Даноурышьт фацхэа ицара иаицаны инаигзон. Апхын псыара хасабла иашьцэа рфы дахэааиз аибашьра ихэеит. Иаб иахэшьаца Роберт Кэарциа дицны Акэа аибашьра рыдыркылеит. Гэымстатэи ацфагылара далахэын. Далахэын, иара убас, Гагра агара. Убри анафс Амткьал ашьхала гэыпфык ифызцэа ицны Панаф дылбааит. Дед Пачлиа хэа изышьтаз агэымшэа игэып дахыпхэазалан. Абри агэып жэылараны икан Очамчыра акалакь агаразы. Гарик аамтэа кьафэла дцак итаны Атарака даарышьтит. Дхынхэны ифызцэа рфы дназаанза дара адца анроу ижэылеит. Аха уртэ ззыпшыз ацхыраара камлазеит. Гарик игэып дашьталаны Очамчыранза дназеит. Ақыртцэа шэакьаны нак Аалзга аган ахь реыцэахны итэан. Ифызцэа дрыхэзаанза, дара хэамыыр ада псыхэа анырмоу, Пакэашь ала ибыжкьарц шрахасабыз, ишнеуаз, ақыртцэа игэартан, агранат зыршэуа абцъар ала ирылахысын, рмашьына итатэаз зегыи ндырцэеит. Гарик уи иалидраауаз, дзышьтаз агэып данацэыхкэа ишьтахькэа дхынхэын, азэгыи даанимкылакэа апсуаа рахь диасит. Ифызцэа итахаз Ткэарчал рыпсыжра ашьтахь Атарака дхынхэын, азэыс хэа иашьцэа даарылагылт. Аамтэа кьафэла уи илиршахэаз мапмызт, ажэыларакэа имфапысуаз зегыи дрылахэын.

Аха иахэа...

Анцэа димазар, уи деикэхан!..

Набжьоутәи ахырғәғәртәхь скылсуеит. Ахәада иқәыршәны сымала саауеит. Аевкалипт ду сазааигәахоит. Сытқа ишьтоуп сқыта ду, аха уи азыбжак, арыпқа зфарц зтаху, Кох иааирпшыз, ашья жәуа апаразитқәа реипш, ақыртқәа рнапхыцқәа аларпсны иахылапшуеит. Сшыпшуаз, агазмәа аладахьы аапынтәи адагь-қәа реипш ағацәа равтоматқәа аҕькьахәа иааилартцеит. Уи инақәырццакны, арахь ахәы харақыра аҕынтәи игоз ахыс-быжықәа ирымариашаны «Нурс» ала ихысит. Рлымхәқәа рчны еилоу адагьқәа лапкьак рылоутар иааиқәтәоит. «Нурс» ахы шытқәацыз еипш, ақыртқәагы ахысра иакәытцит.

Ирхәоит ауафы илахь иану дзахыпдом хәа. Ус акәзаргьы калап.

Пачули Шуген-ипа Кәытцниа, уи ипшәма Жьужьуна, Бардушья Хагьар-ипа Кәытцниа, Хәыта Сузар-ипа Допуа, азьыбжыатәи Колиа Зазамиа ашыжь шаанза амәа иқәлеит. Зыхьз ххәаз зегьы рықәрахь икоуп. Унеишь-уааишь хәа ззырхәо идьру уаауп. Дара зегьы рынхартә тыпқәа ныжьны ихьатцит рышьтахька, Азьыбжыеи Атара азыбжаки аға инапәы иааигахьеит. Ихтәаз аамтала Бардушья ифь пхьартас, гылартас иалырхит. Аңшәмагьы згәы халалу ачеицьыкауаф, иахья аибашьра ианафь акәым, атынч аамтазгьы игәы тбаан, ишкә имәахыцыз акрифамтқәа, акримыржәкәа азәы ишьтахька дгьежыхьеит хәа сыказам. Ари афыза агәаанагара рымоуп атараа зегьы, избанзар урт ирдыруеит зызбахә хәмоу аңшәмеи аңшәмапцхьыс Шура Гарозиеи рчеицьыка ду рнапы иқәыргыланы ишырку.

Пачули Кәытцниа итаххеит инхартә ду днықәыпшырц. Иццакны ианахытцуаз амацәа иршәыз шыршәыз аштә итытцит, уажә матәақәак рымазар цәгьагьы ирымбеит, уиадагьы, иманшәалахар, иудьруазеи, инрыжыыз рырахә арахь иаацаны ироугәышьяр, фатәык-жәтәык реидгалараз рхы иадырхәар.

Ари аус ианалацәажәа, уахь анеира шәартазаргьы калап хәа азгәазтақәазгьы калақәеит. Иаразнак уахь хамнеикәа хнапшаапшып, икоу аабап, нас атагылазаашья иханахәап хәа иазхәыцит икататәыз. Ари аус ахы еитцызхыз ихала иакәзаргьы, амәа сықәлоит хәа дангыла, егырт ифьзцәагы пхашьазар акәхап, уара ухала ушпәхашьтүеи хәа азгәартан, рыхәфькгы акрыфа-крыжәны амәа иқәлеит.

Иныхгыла-аахгыло, еицыз агәыц Аҗара ацентр аҗадахы, аколнхара арахь рферма ахьгылаз азыпшахәала ладака уназгоз амҗала рҗынархеит. Пытк инаскьахьан еицш, аҗытдаа рымҗаду ианазааигәаха җ-гәыпкны рҗыршеит хәа рхәоит. Хәыта Допуа иреихәеит абра хамтакы иаатгыларц. Иара пытк днаскьаны, амҗаду дазааигәаны, днеины икоу-иану еилкааны схынхәуеит хәа нарахәаны иҗынеихеит. Уи иҗанынеиха Бардушьяггы дишьталазаап. Пачулии, уи ицшәма Жьужьунеи, Колиа Зазамиеи даҗа мҗак ала иааихтәаны, мраташәара аганахьала амҗаду ахь икылсырц рызбеит. Хәыта пытк днаскьахьан еицш, данынапш, ақыртүа пшыхәцәа гәыпҗык еицны ишҗа иааиуан. Иааицәымыгхан, урт имбазазшәа даахынхәын, ишьтагыланы иааиуаз Бардушья иахь инапы икьеит ирласны иеитцәахырц. Ақыртцәа ари рымбо иҗамызт, иаразнак рықәҗыртит ртыц иахымсырц.

— Шәахшьит шәанеитатц! — адтца җартцеит.

Урт ааины иаразнак иаарыкәшеит. Рҗыыбақәа еимырдеит, аха урт усгы абҗар рымазамызт.

— Арахь шәабацоз! — рхәеит ақыртцәа.

— Хәаңкәа гәахтарц хтахын! — ихәеит Хәыта.

Бардушьяггы дрыххо шьоук иеимдара иаҗын.

— Арахь шәапыза! — адтца җартцеит.

Ақыртцәа цакала имцакәа, ирыткәаз Бардушьеи Хәытеи рыманы хыхь инаҗалеит. Қәачахьиа Шамил инхарта аҗадахьала иахыкәшаны, наҗ атыхәахь Цьынцъалаа рынхарта италаны цака инагаз амҗала илбаан, дук мыртцыкәа аҗсаатә фабрика инадгылеит. Нас ирыткәаз аҗсуаа рыманы акәтаазарта хыбрак аҗы инаргеит. Ара ақыртүа еибашьцәа ртәартә-ргыларта ыкан. Абри аамтаз, Хәыта Допуа иоуп исазхәоз, нахьхьи аҗытдаа реиланхарта шыказ аҗәкәахәа ахысбыжьқәа ааҗит. Хәытеи Бардушьеи неихәапшааихәапшит, аха уи ахысбыжь иахырхәаарыз хәа акгы рыздыруамызт. Уи амцхәрас, дара зыткәаз ақыртцәа руазәк, атыцантәи хатцазар акәхарын, Хәыта ихы наикәикын, ус ихәеит:

— Шәыпсы иапшәмахеит хара шәыкны шәахьяагаз, егы агәыц шәалашәазтгы, цьаханым шәтыпхон.

Хэыта иааицэымыгхан, ицэа дынтэзызеит.

«Аха мап, мап, егырт хэыцэа хара хшырткэаз анырба рышэтахька ихынхэуан, урт акымзарак рмыхэзеит!..» — игэы дтахэыцуан Хэыта Допуа.

Иццакцэеит егы агэып: Хэытеи Бардушэеи рпыртцны наф ишавалаз еицш, Пачули ицшэмеи Колиеи илакэа дирбеит арыгыарахь ала иааихтэаны амфаду ахь икылсырц. Азы зтатэаз абааракэа инархыкэша-аархыкэшо амфаду иазааигэахеит. Икалап убаскан ирахазар уакьанчакьанбыжыкэак, акыртцэа бзиа ирбоит рыбжы тыганы акэыгэцэаракэа, рааигэасигэа шэартарак ыкоуп хэа ргэы иаанагом. Бзиара шыкамыз рдырын, рышэтахька иаакэцэиананы афадак афермакэа шыказ узгоз амфэ ианылон еицш, ахьацара иаавтцит икылыцшны урт ир-зыпшуаз акыртцэа — афбатэи агэып. Ахадара рызтоз ибжыы ааиргеит:

— Икашэцэо закэызеи, уаас хшэымшызои?!

Пачули, Жьужьуна, Колиа аахьахэит. Абцэаркэа кны рышэ-тахька амфэ азааигэара игылан урт ргэып. Ахадара кэзтоз ипэца ифэассы, ипынтэа хэахэаза, дыхшэаны днарзыпшит.

— Арахь шэааихэаноуп исхэаз иаанаго!.. — фэааитит уи, иавтоматгы дышнатцхара агэеанызаара иманы дыпшуан.

— Хара хаибашыцэазам! — фэааитит Пачули.

— Уи хара хзы акгы иаанагом!..

— Хара хэонкэа гэхэтарц хэаиуан.

— Шэара ишэтэу хэа аонкэа ыказам, ари адгьыл хара иахтэуп, икэынхо ауаажэларгы хэа ххэура итэхэоит! Еилукаама?

Пачули игэыпжэара хытцны дгылан, ицшэма акы лхэарцны лкышэ ааихылхит, аха лхатэа дааникылеит.

— Нас, хашэшэуама? — дтэаит Пачули.

— Ирлас арахь! — дхэааит акыртуа.

Пачули ишэтахька даахьахэын, дпышэарччо Колиа днеизыпшит. Колиа ибон рус шыцэгьахаз, аха фымтзакэа, шэгэы шэыргэгэа хэа аанаго, ифэыза днеизыпшит. Пачули акыртцэа рышка ифэынеихеит, егыртгы уи инаишэталейт.

— Икахэцазеи цэгьарас? — дтэаит рбызшэала Жьужьуна.

Агэып ахада илакэа цыркэыфэы уи дналзыпшит.

— Ари иааназеи! — дыхшәаны даацәажәеит агәың ахада.
— Бара бабаанагеи?

— Ари сара схатца иоуп! — Пачули иахь дынхьаңшит.

— Уи акымзарак санахәом сара!

— Дида, сара мыжда!..

— Ааи, ааи, бара мыжда, ас шбыхьуаз дырны башьцәа рахь бхынхәындаз, аибашьра ишалагаз аныбба!..

— Аибашьра зынгы иалагахьан, аха иакәытцит.

— Аибашьра изалаго иакәытцырц акәзам. Ускан хеилагак дахагылан Қырттәыла, уажәы уи амаа зку Сталин иатцкысгы ирхыңхыңуеит. Еилибкаама?

Жьужьуна ғылымтзеит, лхатца иахь дынхьахәит. Пачулигы иеырхатцаны днеиуан, Колиа ихы шытацаланы урт дрышьтагылан. Рыхыкгы ирбаратәы икан изташәаз акаҭа атытра шыцәгыахоз. Аха ирылшараны икахыз. Инеиуан икало аабап хәа. Ишнеиуаз амҭаду инангылеит. Пачули даанҭасит.

— Цхьаҭа! — автомат дышнатцхара дгылан агәың ахада. — Цхьаҭа сымхәеи!..

— Хабацои? — дааңышәарччашәа дцааит Пачули.

— Уи уара уус алам!.. — дицәхасырц иҭәаихеит ақыртүа, аха Жьужьуна артәаахәа дыхәхәан, лхатца инапқәа аанылкылан, днаихеит. — Уаала арахь!..

— Шәаала, шәаала! — ихәеит Пачулигы. — Хәаңқәа хна-рыхәаңшып. Усгы уахь хцараны хәкан...

«Хәызцәа абаҭоу, уртгы ркыма? — игәы дааҭахәыцит Пачули. — Излазбо ала, арт акы иаргәамтцуеит. Иаууеи!.. Снапала иқәысхит сыуаажәлар, сыхгы ҭасырхеит!.. Аха ус схәеит хәа, иудыруазеи даҭеакала иаахәыр хусқәа!» — гәыҭракгы цәымзатцас игәәҭы иаалашеит.

Февраль мза 15 аҭараа рзы икалеит даҭеа трагедиякгы. Уи ажәабжь хзааргеит такә набжьысхьан еиңш...

Руслан Нури-ица Кәытцниа аибашьра ианалагоз Аҭәа дыкан. Аха алтшья дзақәшәомызт. Ашьтахь, исыхьлакгы сыхьааит ихәан, аихамҭа ианыршәланы Ешыраҭа узгоз амҭа днанылеит. Абжьааңны шыаҭак узмырҭацоз ақыртцәа гәағарас дҭарымтцакәа, аихамҭа дшаныз мацара азәгы даанимкылазакәа, аңсуаа рахь, Гәымсҭаҭа диасит.

Диит Руслан 1964 шықаса рзы Атара. Иаб Нури иара ида иман даеа шыца азгабца, аха атцеира аганахала ицкэын затэы гэйгыртас диман. Абжыаратэи ашкол даналга, Руслан Агэызера аслесар цара далагеит. Ус арра ицхэит. Иуалпшыа ихигон ақалақь Конгур. Уантэи фымзтэи аеазықатцарақеа рышьтахь Монголиақа ддэықэырцеит. Убра дшыказ, машэыруп рхэит, еилымгак гэгэала ихы дасит. Абри иахкьаны Руслан акраамта агоспиталь акны дышьтан. Цытк данеицгха ифныка доурышьтит. Аха убринахыс ахыхь баацс шимаз даанхеит.

Руслан уафы дицырхагамызт, излаилшоз ала иаби иани дрыцхраауан, иқыта дацыршэомызт.

Акэантэи апсуаа рахь, Гэдоутақа даниасгьы, баша дтэамызт, ифызцаа реицш иаргьы илшоз кантон, ар рус дацхраауан.

Иахьатэи амш ашара рымбартэ, ақыртұа снаиперк дхысын, дыршыит Гэымстатэи ацхафьы. Ашьтахь уи нақ диарган, дыржит ареспубликатэ хэышэтэырта ахкаарафьы.

Февраль 16, 1993

Ихысуеит автомат ала, апулемиот ала, агранат зыршэуа абцар ала, атанк иақэгылоу абзырбзан хыла, ахаирплан иланашьтуеит еиуеицшым абомбақеа. Ацсны ахьынзаназаазо амца ацроуп, ауаатэыфса реицш, хадгьыл цшыагьы ирыцғаны ахэрақеа ануп. Нақ-аақ еиқагылоуп еиыншэашьа змам ф-жэларык. Ацсуаа рыдгьыл дықэырцарц ртахуп ари акэакь зымпытазхаларц зтаху ақыртұа гьангьаш. Абри аан гэнахарыда, изалымдараны ауаа рышьра иафуп. Зыхэда ахэызба атцыршыуа арахэ реицш. Дыршыуеит гэағ мшатарыла ақыртұа, дыршыуеит ицэыбзагьу агыруа, дыршыуеит зтэы иақэзуа апсуа. Абри аилафынтра иаланцэоит егырт амилацқаагьы. Ахы цахэцахэ ахьуршэыз инеины икшоит, иаратэы канатцоит. Иуқэшэеит — указам. Абарт ицо апсрақеа зегьы зхылфеиаауа, хадас иамоу апсцэеирымга Шевардназе иоуп. Уи алахша Стилини Бериеи реицш ашьа импыцатата атцурых дазынхоит. Америкатэи агентцэа рзы дтатацшьзаргьы. Мышкызны еилгашт ари аибашь-рагьы. Зегьы ртыцқеа рфьы инагылашт. Аха уаанза шатарыда ауаа апсра иафуп. Макьаназы ари апроцесс аангылашьа аздырзом.

Дызустада ушьтан иахьдырхәуа?! Иҗахаз рыңсы узтатазом. Рыхъз абакоу, рыңша абакоу? Иниакәкәа ицаз афар зы еиңш зегь мѡасуеит.

Дыкам, дыңсит Гарик рыңча. Данел Кәытцниа иҗа. Уи җыңа аҗаңеи җыңа аҗаңеи драбуп. Гарик изхымгеит абылра ахъаа, иҗстазаара далцит. Уи дааргеит Ткәарчалнтәи. Иахъа хакан уа, дахцәыуеит, ххы-хгәы далаххит. Дыкан арҗыс замана, дыкам иахъа, дыкам хажъаказы атааңара ду еиҗызкаашаз арҗыс. Иаби иани дырцәызит, иуаажәлар дхалцит, ихы-иҗы амца зыңраз былны дыҗоуп иабдуңа рҗынңь ашта иҗагылоу аҗнаҗы. Агәырҗа ду рныңшуеит: иан Амра, иаб Данел, иашъеихаб Дамеи, иахәшьцәа Алиса, Аксана. Рылахъ еиқәышышы изыңшуеит иаб иашыңаа рыхшареи дарей, егырт иҗынхәңа. Урт зегъы рыгәкәа рҗы ари ахтыс ахааназгы хаштра ақәым.

Ашықәс җың иантала ашьтахъ, Цыгьардантәи ишыхынхәыз еиңш, Аҗыңаа ргәың мрагыларахъ, хыхъ Кәышә Цыопуа, Витали Иван-иҗеи Чычыкәа Таииа-иҗеи Кәытцниаа рынхартәкәа рыкәшамыкәша икартаз ахырғәғартәкәа ааныркылеит. Уи ашьтахъ лассы-лассы агәың иалахәыз аибашыңаа иказ-ианыз агәатараз, пшыхәра хасабла, җаса изхылапшуаз атыңқәеи ахаб-лақәеи рахъ ицаны агәатарақәа мѡапыргон. Убас, ианвар мза алагамтаз Федиа Амтон-иҗеи Цыон Кәыти-иҗеи Кәытцниааи Катата Сикәа-иҗа Цыынңыали иҗшыхәуа ишнеиуаз игәартәит Чычыкәа Миха-иҗа Кәытцниеи Алықьса Серапион-иҗа Захариани рыҗоңкәа рҗы гәың-гәыңла ақырңаа штәаз. Ианвар мза 5—6 рзы уи аганахъ җаңхъа пшыхәра икан Федиа, Катата, нас Азҗыбжәтәи арҗыс Сосо Қарчаа. Алықьса Захариан иҗнакынтәи ақыртңаа акәаң алаба ду атырҗкәаны ишыргоз анырба, гәартәк ахқәа җсақьаны ирыжәыртәит. Быжыҗык еиңын дара. Ишырбоз, ианрылахыс, азә дыршыит. Ашьтахъ уи дықәырхәазаны, җәык данцаны нақ дыргеит.

Иахъа шаанза Аҗыңа ахаблахъ пшыхәра идәықәлеит: Ринель Шыыма-иҗа Латариа, Федиа Амтон-иҗа, Заур Иван-иҗа, Ипполит Нури-иҗа, Гәырам Иликәа-иҗа, Нодар Фома-иҗа Кәытцниаа, иара убас кәбардатәи арҗыс Али. Урт җақа илбааны,

мрәтәшәарахь ала, азыткәакәа ахьамаз ала иахыкәшаны, Чычыкәа Кәытцниа инхарта ашьтахь, абнарала аонкәа гәәто ишааиуаз ианынапш, Иликәеи Чычыкәеи рапхьа ииасуа амфәду афы шыоукы шыны ишышътәз гәартейт. Амфә афыкәан игылаз ахәатрала инеины инархагылт. Агәеанызаара рыманы инапшаапшит. Ауха мацкгы асы аун, ацсәа ирыкәнауны икан. Цкәа игәартазар, абар иацы ақыртцәа иааныркылаз Пацулии, Жьужьунеи, Колиеи шыны иахышытоу. Иаарцәымыгхеит. Иаразнак арцарацәа рөыпхьаркын, иааилацәажеит. Ипполити Алии дөыкәыртцейт аштаб ахь, икалаз еитәрхәарцы, егырт ара абнарафы рөыпхьаркын, азәыр даауазар хәа ипшын. Ахтыс икалаз анраха, атарааи азөыбжьааи реибашьцәа ааигәныөт. Өажәафык иреитамыз ар рөааибыртан, амфә икәлейт. Зуфтер Кәытцниа итрактор хәычала Фома Кәытцниа инхара афәпхьа дааины даатгылейт. Нас аибашьцәа рычешаны ацсәа ахышыштәз инейт, гәып-гәыпла амфәкәа ркит, агәгәакәа хәа ирыпхьазоз, асакасақәа ирныртәз ацсәа рыманы атрактор ахыгылаз инаганы иакәыртцейт. Нас өәпхьа рычешаны, амфәкәа ир-хылапшуа, агәеанызаара шырмаз, ишәартәз ацәахәа иахысны Атара агәахы иааскьейт. Ахәлара цытк шагыз урт харгалейт ирыткәаз Бардушья Кәытцниа иөнафы.

Февраль 17, 1993

Сытрысны саапшуейт. Апхыз избаз убаскак апсы ахан, уажәыгы исызхатомызт уи шыпхызыз. Мрәтәшәарахь ала сыөны афәпхьа ишытоу адәеиужьра тыртәааны, цөа змамыз асолдатцәа рабцьаркәа тыркьо аөадака рхы рханы иөны ицон. Сара сымарда ашьапы ахьакуа сгыланы урт сырзыпшуейт. Сгәартөзу сгәарымтозу сыздыруам, аха исывыкькьаны ицоз рхи-ртыхәеи убартамызт, азымөас еипш ижәыланы «Ураа» хәа ихәхәо илеиуан. Кыртцәоуп хәа ухәартә икәмызт, пәсатәи х-Совет Еидгыла иамаз ар ирейпшын. Иабацои арахь өадака? Иртахузеи ари аганахь? Абри еипш икәз азцаарақәа схы итагьежьуан, аха урт ртак сзыкатдомызт.

Абри сшазхәыцуаз чаи ашак снафыхәаны хыхь хамардара снафәлейт. Снапшаапшуа сыкәыпшуейт сыдгыл гәакьа. Ари

аганахь аҭа дыҕам, аха агәеанызаара сымоуп. Иудыруазеи уи дахьцәытатәоу, угәуеанзамкәа дааупгылар? Арахь абцъар сара иском, скалам ыршәны игәйдсымтцозар, сцъыбажә акгы ҕам. Хәартас исылоузеи сигазарггы? «Аа, уааи ара, абри ажра ахықәан унхықәгыли, уажәытцәкыа уареи сареи хәилгоит» хәа насаҳәаны, иавтомат ааитцыхны, агәызхәа инасгәыдцаны, цыа-ханым утыцхааит хәа ашәиггы насышьтатцаны наҕ имоахь ифынеихоит.

«Акымзарак смыхьзеит, меҳ умоуп» хәа ишьтасхәоит хәа уи гәаныла сшазхәыцуаз, нахьхы, хышәка метра инасцәыхараны, хфермакәа рҕацхыа ииасуа амоаду ушану хыхь уахькылнаго мрагыларахьтәи ахәафы, Маврик Панцъа-ипа инхара иазааигәаны гәыцдык ақыртцәа сханы иҕоу ахыҕәғартә иалахысит. Ахысбыжкәа газшәа саҳаит зынзаск иааигәазаны. Иаасцәымыҕхан, сааихәткәыҕәлеит. Иҕалазеи, анацъалбеит, хәа сшыцшыз, хәрцарцәагы аҕамхакәа, игаз абжыи инақәырццакны пулемиотла, автоматла аҕак ҕартцеит. «Нурс» ала еиқәырццакны ианхыс, азаақхәа ахқәа «хәаауа» уахь цыара ианрылацжәа, уинахыс ақыртцәа иацшыьргаз иахьхәны, ихьатцны изфыз ахысрақәагы ирҕәатцит.

«Ашьыжь избаз ацхыз ашьыжь шаанза иҕәлеит!» — аасгәахәын, сарггы сгәы аасыртынчит.

Ахәы хәқәланы хцоит гәыцдык иеицу Бардушьа инхарахь. Иршьыз ршьит, уи аадыруеит, аха егьырт зыниаз хәа макыаназы ажәабжык мааицт. Ақыртцәа рнапахыи инанагазар, иаарласны айтныцсахлара ҕауцар ауеит. Ус шакәуггы, уахь иагазггы арахь иааргазггы ргәыршәара хәфуп. Пачули ипцхәыс, иара, нас Колиа злашәаз агәыц, хәарада, аибашьрафы ирзааигәақәаз шьоукы ацсуаа ишыршьхәаз еилукаартә иҕан. Урт, цыуак дахцыхьашәандаз хәа иҕаз, ашьоура иаргәаҕуаз шьоук ракәын. Асеипштәи аҕагылазаашьафы ахеиқәырхаразы аеырхаара аҕахын, аха ақыртцәа ламыс змам ирҕашәоз ажәақәа ргәыд-рыжьлозар акәхарын ҳауаажәлар, икны иргоз. Зынза ргәы цнажәозар акәхарын Пачули ицшәма Жьужьуна дара рмилаҕ дахьатцанакуаз. Арахь доухала дырзааигәахәхьан дызлаз ажәлар, уи рхы рыхнахуан дара, изызхәыцуаз лыжәла акәын,

уаха ҕаагы рахар ртахзамызт. Убас ами дыштахазгы саңсыуоуп
хәа зхы иазышьоз Миро бзиа, Цецхлазе!..

Бардушья иашта тбаа ду ханталеит. Аибашья маңк шыбжыа-
зоуп даналга еихачаңа хазтаңшуа уи ион ду. Ари анхара
уааилахаратәи иказцаз Бардушьеи уи иңшәма хазына Шура
Гарозиеи ракәын. Дхәачаахыс Бардушья махәфала акрызуа
дреиуоуп, ицанакуа адгыл зеггы тыртәааны шәыр хкыла еиҕахам
хәа егыҕам. Фышә шыаҕа иреитцамкәа амандарина изеиҕахауп,
уи маң амал изаанаштыуамызт шықәсык ала. Ицлақәа зегь
азахәа рықәуп, хазы еиҕаҳаны имоуп культурала ииазаз азахәа.
Ашықәсаны тоннак, ҭ-тоннак аҕы шкәакәа ҕеитәоит, сара
снаганы исирбахьан уи иҭцараҕы еидгылақәаз, хәышә-хәышә
литра зкуаз ауалыр дуқәа. Хышықәса зхытцуаз аҕы цәыригон
уиҕаар. Иареи сареи акырынтә аколнхацәа ирытцаркуаз
адгылкәа ршәаразы хайцныҕәахьан. Хәхьнеиуаз аҭнатақәа
рҕы, хус ханалгалак, аҕеиҕыказ иҕаңхьон, аха иара заа
исеиҕәахьан ахәылпазы хус ханалгалак иҭныҕа хшымҭахытцуаз.
Саргы исеиҕәоз мап сзацәкуамызт. Бардушья ҕеиҕыкауаҭуп,
уи сара исымхәаргы, шәыызтаалак ус шақәу шәархәоит. Иҭны
унеир, иңшәмапхәыс Шура лнапы ыргьежыа угәыдылкылоит,
лыҕәәажәара хаауп, аҭны шәышпақақәоу хәа дуазтаауеит,
лҕаңшылара иуанахәоит уахьнеиз дшеиҕәырҕаз, иаразнакгы
астол лырхиоит, илымоу акы ҕьеи деиҕзап. Арцәы, аҕәйд, ашә,
ажьцаа. Иарбан узеилахауа. Хкыс илымоу зегь ааганы уаңхьа
инықәлыргылоит. Бардушья иакәзар, уи длыцхраауеит, днеины,
имоу иреиҕу аҭқәа ашкәакәеи аиқәатцәеи аирыз иҕаҕаны,
аҕыпхь хаддыла аҕәцақәа ааиртәуеит. Аха урт аҭқәа рҕама
убаанза ажьаҕь уатка шәкы-шәкы грамм раңхьа иуиржәуеит,
нас уара иалухуеит рыжәтәыс иуҕаху. Узхара ыфаны, уқьаф
ҕаҕаны, ажәабжь ссирқәа узеиҕаҳаны уангылалак ашьтахь,
амҭа уқәитоит. Уи знык акәмызт, уи шаҕантә!..

Адәны игылоуп астал. Еицыз гәың-гәыңла цаҕа иамаз
азал тбааҕы ханхаланы аҕсцәа хнархагылоит. Наҕ-ааҕ рыхқәа
еилатцаны рыхыкгы абра игәан. Ххы-хгәы иалырсны адәахы
хандәылтүеит. Хрыдышшылоит Колиа иҕкәынцәа Леуеи Раулии,
иара убас Пачули иҕкәын Раульгы. Урт рхы рыкәаены игылоуп,
иҕалаз ахтыс рықәыҕәҕоит.

Аштәҫы ана-ара еикәагыланы, иааихъаз ауаа еилагылоуп, иалацәажәоит зегъы иахъеипшны иҫалаз атрагедиа. Уажәы-уажәы иҫалаз заҳаз аштә инталоит, арахъ ианхалалак ишиашоу азал ашҫа рҫынархоит. Иҫыпшәыпуа иаадәылцуеит уантәи, ари ачҳара уадашын, уағеимшҳара ззырхәоз акәын.

Акыр шықәса атараа хҫыта ду иахагылаз Пачули Шугьен-ипа Кәытцниа абас агмыгқәа рнапала ицстазаара ахъҫахтәаз хҫәтас ргәы иасуан зегъы. Уи ихы-ицсы зегъы иуаажәлар рыматтура иазкын. Ахъзи-аңшеи зчапахъаз атаратәи атҫеи хазына наҫза паса зны аколнҳара дахантәашын, апартия аус дазаапсаҳъан, еиуеипшмыз аматцурақәа дырхагылаҳъан, атыхәтәаны, атәанчара дцаанза, ақытсовет хантәашыс даман. Пачули Кәытцниа иуаажәлар рҫәпхъа ицқъаз уашын, априципра злаз усзушын, ацәгъа баны дафсуамызт, иугыз уҫәҫы иуеихәон, амац азы шыапҫаршә ҫатцаны ауашы дигәтасуамызт, иуаажәлар дрыхъызаауан, рахәтыр ибон, зны-зынла иргъны ицәажәашъа ыҫан, аха шнутҫкала игәы разын, ишырхәо еипш, фба иламызт. Ахааназгъы ауашы дитиуамызт, шыауск дақәыршәаны дахъырхәуамызт, абаапсы ҫазтқоз иҫәҫы иахәаны, дызлашыақәгылашаз дазхәыцны абжыгара иитон. Аитакрақәа рыламталаз уи апенсиахъ данца, ауаши-ауаши еизымхәыцуа иантәгыла: «Аа, абыржәы Пачули Шугьен-ипа дзыпцузеи!» — зхәақәоз ҫалеит атараа. Ус схәеит хәа, уи ацсшъара дышцазгъы, ағанахъ дгыламызт, мчыбжык ахъ знык-шынтә дааны, иҫаз-ианыз дазцаауан, иахылшоз ацхыраара ритон, ажәлар рус амац азы еилаҳар итәхзамызт. Уимоу, аибашъра ианалага, анахъ ҫъара ахахъы исхәахъеит, уи дызланхоз иашыцәа афытцаа драпгыланы имфәпысуаз ацсреи абзареи далагылан. Уахынла-шынла амфәқәа птәаны, ирымаз ашәақьқәеи агикоқәеи кны ичапшъон, агәыпқәа дырхылапшуан, шыоукы-шыоукы ишыҫартцалоз еипш, иматәақәа аашытыхны, ахаирплан дынтатәаны Гәдоутәҫа ачапха ифаларц дымцазеит. Уи ихылтцит цкәынаки зҫабки, иҫа абҫар аанкыланы иашыцәа дрылагылоуп. Имахә Аҫәа дынхон-дынцуан, аибашъра ианалага дзаламтыкәа ихала ашны дшыҫаз анраҳа ақыртцәа иааигәыдцаны дыршыт. Ипшәма Жъужьуна дагыруан, аха атараа зегъы дхалатцәаны дыҫан, згәы тбааз пхәысын,

лгәы лнархъуан акыртцәа рхымѡаґашъа, аґсуаа рыдгъыл
рымакны иахърабашъуаз. Қиара хәа акрыґазар, аґсуаа ртәы
иагоит лхәон лара. Уи акыр шықәса инеипынкыланы атаратәи
аучасткатә хәшәтәыртәґы медехәшьас аус луан. Абас абри
аибашъра рыґстазаара аркыаґеит хатей пхәыси. Колиа Зазамиа
иакәзар, Азѡыбжъа ииз, Азѡыбжъа инхоз, унеишь-уааишь хәа
зархәоз хатдан. Ичкәынцәа ѡыґъа – Раули Леуеи – аибашъра
иалагеижътеи абґъар аанкыланы аґа иґагылоуп, аґараа хабна
акыр шықәса иахылаґшхъоу Мамиа Ыынґьал иахәшьа Колиа
Зазамиа ихатә ѡыза лоуп. Рыхшареи дарей рхы иақәґырґо
инхон-инцуан, аха акыртуа уи иґахымхеит, ишыжәбо еипш,
хақәихырц дхабашъит. Абри ахлымзаах иахъаны, акыртцәа
рнапала иґахаз дреиуоуп аґынч уаѡы Колиа рыцхаґы.

Ғахқәа хәқәыжъны ашґа ханґыцуеит. Хыхъ хәхъынхалаз, ара
зынза иааигәан Данел Кәытцниа инхарґа, уахъ хґынаххеит. Иахъа
атцыхәтәантәи имѡахъ днаскъаргоит ари аибашъра имѡаґысуа
зхы ақәызґаз Гарик Данел-иґа Кәытцниа. Аибашъцәеи аґынч
уааи рылахъ еиқәышьышы игылоуп. Атцыхәтәаны, асаат ѡба рзы,
иґахаз ижразы арґарацәа даашъґыхны, ашґа аґәахъы дааганы
акәыба астал инықәдыргылоит. Иааркыаґены, еизаз ауаа
дрылапшуа аґсы дихцәажәеит Котик Цека-иґа Кәытцниа.

Иахъатәи амш иалагзаны Шъоуа иґацәа рнышәынґтраґы
иржит: Гарик Данел-иґа Кәытцниа, Пачули Шугъен-иґа Кәытцниа,
уи иґшәма Жъужьуна, Колиа Зазамиа.

Аґсыжра ашьґахъ Нури Быґәба, Рауль Кәытцниа, нас сара
ахәы хшықәыз аѡныґа хґежъит. Хґәалаґазаара бжъысны
иґан. Нури иѡны днықәыпшит, иѡны акәшамыкәша итәақәаз
аибашъцәа днарабжъақәеит. Уи аѡныґа сиґхъеит, аха ґаґа
албаара иґахымхеит, иґәа акы алашәазшәа. Раули сареи
халбааит. Пыґк хтәаны хәґсы анахъша, Рауль ихәеит уаха
Валикәа Быґәба иахъ дышґоз, иґш ґырпны уа инижъхъоу
илагарц шиґахыз. Ус акәзар, уаха сарґы сыѡны сиґхъоит хәа
наиахәаны ґаґа сылбааит. Мцак ааиқәґданы, зык аарқәанданы
исықәыстәандаз хәа сыґан. Аґәашә аартны ашґа сынґалан,
сышиашаз азал сныѡналеит. Уажәыґы аѡны аґенґьырқәа акы-
дыршәылақәа рыла ихѡаны исыман. Сымшынґақәа зныстґоз

сзеипш тетрад зтаз смакэан хэыцы скаруат иныкэыстеит, сгэабанақ сшэысхын, уа инавестеит, скостиум атзамц афы икнасхаит. Исызбеит, заа скэйтқәеи сыжәи акрырқатцаны, мфык аармазеины амца еикэыстдарц. Нас уа азы сырпхонацы, аңш кәакәагала ашыла катцаны, мгьалқәак ззырц схасабит. Сергей Члоука дзымцакәа дхынхэыргы са скны даангылап хәа аасгәахәт.

Сеиха аашьтыхны рақхба сцан, нахьхы сапхба адәафы ишеибгаз тракторла иааганы иқәсыжьхьаз ахьацатцлақәа снарыдгылеит. Уи ахькажьыз шажәи жәаба — шажәи жәохә метра исцәыхарамызт. Уа сышнеиз еипш, сапхба-сышьтахь саанапшаапшит. Иууаза зехьынцәара атынчра ахатәан. Уахынлатәи ахысрақәа макьана ирыламгацызт. Ишәартамызшәа анызба, сеиха хьанта иццышәха иказ мфаныстцан, махәышәпак иналасыршышыт. Скәефбжы, хымпда, агазмфә анафс ахырғәғартақәа катцаны итәоу ақыртцәа рлымхакынза инеиуан. Иасцәымыгхан, цытраамтак сәааныскылан, сапхбака снапшаапшит. Лабфәаба сахьгылоу схы цәырганы цәкьарас схы рыстозшәа сназхәыцит. Азныказы амфыпқара сақәыцны наф сышьтахька схынхәып хәа нақәыскит, аха шыта иаарласны ахьта иацымлозар иагхомызт, сырпхага амца тасымтар уаха слахәуеит хәа сназхәыцит. Ақыртцәа сгәатаны, мамзаргы скәефбжы ахьго иарбаны ахысра иалагаргы, ана сханы игылоу аибашьцәа атак рыртап хәа сгәы аасыргәгәан, фәпхба сеиха мфаныстеит. Уи скьацыпхьаза срызхәыцуан хәибашьцәа гәымшәақәа, набжьоуаа афырхацәақәа: Мариал, Қьамал, Тенгиз, Батал, Даур, епта Даур Латариа.

Амахә шәпа ипысказ сымфы аашьтыхны, исыманы сааит амфыркәарстафы. Уажәшыта ара азәгы сибартамызт. Акды иныкэыстцан, тынч хәархьла ақкара салагеит. Уи саналга, еихала иаасыршышьян, иаганы сыплита апынцәфы инышьтастеит. Амца еикэыстцаанза сыжәзатцә акрафастдарц адәахьы сын-дәылтын, акьыба нкыдыргылары аца сынталеит. Сфьыба иазкуаз лапкьа ссақәак аашьтыхны тәка сналбааит. Жәабака шыафә исзааигәаны, акранбасфеитцари хәа исзыпшуаз сыжә снадгылеит. Наф аборахь итасцалап хәа шыафәк кастцахьан еипш,

стаца Лида Ацшылаацха дахьынхози хареи хгэарабжыарафэи быжыкэак слымха интасит. Хынџажэи жэаба метра ракара исцэыхараны саныцшы, цшыџы-хэџы ракара айбашыцэа еикэных сылапш нарыкэшэеит. «Кох, ацхырааџэа хэазаап, убама, арт чеченцэазар калап!..» — аасгэахэын, рышка снейрыма хэа сышхэыцуаз, сгэазтаз азэи инапы насыкэикын:

— Моди ақ, моди ақ!.. — насыкэеитит.

Азнаказы дыхэмаруаз цыисшыеит. Аха ақыртшэа хэычы издыруаз саназхэыц, еилыскааит исыкэфызтыз дшақыртуа цкыз. Али-пси рыбжыара сытрысны нак сыекасыжыит, убри инакэырццакны гэгэала игеит ахысбыжыкэа, ейхсыгьрак рыма-замкэа. Сара сахыкахаз схэазаны сыпш зтаз аца ашыапахыи сеихеит. Гэанылагыи сназхэыцит ахы саахоу исмаахоу хэа. Макьаназы сшеибгаз акара аныздыр, сыбга рцыйкэны сышнейуаз снейтапан, аанда хэычы икатцаз снахыцеит. Убри инакэырццакны ейштаргыланы автомат ахкэа ткэеит. Афывсывхэа ахкэа шытасуан, исхыкны ииакьон. Шьта сахыгыз сырбартамызт, уи схы иархэаны, сыџыи сџадахька иказ акэыцаанда снахыпан, ахьаца ашыапы снадгыланы сзырџит. Уажэи нахьхыи еилажыиз Ахан акынтэи иаакэымтцакэа пулемиотлеи автоматлеи ахысракэа ирфэи. «Аа, ашыжы сыпхыз избаз ахыкалаз!..» — уигыи сназхэыцит, аха арахь исыхьзаанза схы сахэароуп хэа схасабын, атлакэа сычерывакуа хыхь амарда сафаланы, сыџыи снейуан. Апхзы исылтны, сыбга иадланы илеиуаз шыазшэа збон, аха арахь ахы шысмаахазгыи здыруан, уи сыгэгыи аргэгэон. Акыртша ибызшэала дымцэажэакэа, арахь уааи хэа зеипш бызшэала дсацэажэазтгыи, амат адагь анакуа еипш, сара схала рышка снейуан. Абраагыи урт иаадырцшырц ртахын акыртша бызшэада ари адгыл афэи даеа бызшэак ахра аурц шыртахымыз. Саргыи иаасахэтасуа, иртаххар срыманы иныташэакэа ицон ишааиз. Аха ус икаларц икамызт. Уажэазы сара сырцэыхаран, схашхашуа сымарда ахалара сафэи. Избон: ана-ара ахкэа сывыкькьон, аха урт сара срыпшаарц ртахымызшэа, адгыл афэи цыара инцэытасуан, ма цлак ашыапы иналашышыуан, мамзаргыи атрышэ иасуа инасыхькэны нак ицон. Хыхь санынхала, харцарацэа ажра икарцаз итаианы ахысракэа ирылагахьан.

— Лида лыфны итәоуп дара!.. — рхатақәа шызбаз адырра
рыстеит.

— Ирацәафума?

— Хәфык иреихам!..

— Анахьхы Ахан афынгы ифнатәоуп!..

— Акәхап, уахынтәигы ахысрақәа ирфуп!..

— Акыр уаахама?

— Мап, мап!..

— Алахшақәа!.. — апулемиот ала еишьтаргыланы рылахысра
иафын.

Бәтал Кәйтцниа дхысын, агранат ыршәны ирылаижьит. Иара
излеихәо ала, усқан ақыртцәа ыфны амашынақәа ргараж иамаз
ақьала чаңа иаваланы инеиуан. Ахы анрылапжәа, ифны инеиуаз
руазәк дышкахаз гәеитеит. Аха ашьтахь ифызцәа даашьтыхны
дыкәшьуа рфынархеит. Афынтә раан уи данхыс, ахаргь еицш
иахнакьаз атла ақәцә цәка инталеит. Ифәхьхы Ахан афынтәи
ахысра иафыз, рфызцәа хьатцызшәа анырба, ахысрақәа ир-
кәатит, аха дара цәыртцзомызт, ахәафынтәи ахызатцәқәа
еилартцаз уашьтуа икәмызт. Аибашьфы Мариал ишилшоз ала
ибжьы нтицан, ус рыкәфитит: «Шәарт ақыртуа цәыбзахшақәа,
шәнапқәа шәырфәаханы арахь шәцәыртц, акәымзар шәаниз
амш шәгәалахаршәоит!..» Дәцәхәхәаны иавтомат данатцә,
еишьтаргыланы ахқәа дәыкәйтцеит уи аганахь. Уаагы, ани
«Акультура Афны» хәа афыра зныз анбанқәа зхынхалаз
атәка азә хланцы днеизшәа рбеит. Аус злаз уиакәмызт, урт
ргәырфезамкәа ахысрақәа ицәыртцыз иакәымгәыгуазар
акәхарын, уажәы рхахьыргара рмоуа ианыкала, ҳаибашьцәа
рыкәшаанза иртәхын наф ирласны ршьамхы рәадыргар. Аха уи
мариаусмызт, инеиуаз ахқәа изырцәымцар алшон.

Иаха-иаха аибашьра атеатр аееитнахит — сханы икоу
ахырғәгәартә инаркны нахьхы Қарбеи Маҳаид-ица Кәйтцниа
дахьынхо аңсатцлақәа рфынза. Арантәи уанза километрак
еитцазам. «Нурс» алагы ахысрақәа ирылагеит. Бәтал афырхатца,
агранат зыршәуа абьар ала идәыкәйтцаз ахы Ахан иавагылоу
аевкалипт ду амцан иткәацит. Ахқәа кәеицеиуеит иахьцо,
уажәшьта ахәлара ааигәахоит.

Сара сыфны сцаны аштаб афы икалаз расхэеит. Уахь иказгы ргэyreаныртдан, Едик Жъаниеи Нури Гэынцъиеи рфыз-цаа ааштыхны ацхыраараз икылкба инеит.

Азфьбжба шыказ, Кэыдырхыкэ шыказ, акырцъара аонкэа рбылра иафын. Ахэыхаракыра афынтэи иубон амца абз тхэаны итэиитэиуа аешакъоз. Алфа еишыылза ажэфан иататэан.

Ари айбашьрафы ахътеи амлеи чханы рхы иамеигзакэа игылеит зегъы. Акызатэык, хысхараны икалаз —ага даины ихы хирбеит ххыргэгэарта ахыказ ахэы харакыра амцан. Икалап бнала мацарала еикэшаны афермакэа рыла иаины Лида лашта италазар. Ари аганахь айбашьцэа штээз акара рдыруан, аха иарбан тыңыз уи ахыказ рыздыруамызт. Ашхырцэагытра рнапы тыршыырц егыргызамызт. Уимоу, акы иацэшэон акэымзар, аандакэа инырхытны сыфны ашта инталаргыы рылшон. Ирылшон, мацк иаасхафазтгыы, аха иццакцэеит. Ани сгэыла аурыс Васиа дыкны дшыргаз еипш саргыы сраццаны рапхба снадыргылар, наф цъара ханынаскыалак, иргэамцхар, иаасгэйдцаны сыршыуан, жрак сынхыкэыргылары. Ацхэыс илеигзахуам, сара сакэызма изеигзоз. Иахъазы, ишырхэо еипш, анцэа сыхъеит.

Айбашьракэа ианрылга ашьтахь, Нури иматцуртафы хаизаны ахтыс икалаз анализ ато хаштээз, снафымтакэа цакэа ишынхаз санрызхэыц, хбаа гэгэак насыцралан, стыц сазымкуа саанхеит. Ар реихабыра ирасхэеит афнынза сцаны урт арахь ихазгаларц шыстахыз. Аха акыраамта уи иакэшахатымхеит. Издыруада уа реытцэахны итээзар? Ант иршыыз, ирхээзаны иргакэоз узырзымхэыцуеи рхэон зегъы. Аха гэыпфок ирхэеит цакэа уафпсы дшыкамыз, урт ыфны ианцоз збакээз ыкан. Пытк аамта анынаскба, Рауль Бацъгэа-ица Кэытцниа автомат иртан, цакэа дылбааит. Дук мыртыкэа, сымацэакэеи стетради иманы дхалеит.

Ауха хабацахуаз, Нури Бытэба ифнафы ихаршеит.

Февраль 18, 1993

Асаат фба рзы асоура иалагеит. Абар, жэеиза инархыхэхэахъеит, аха асы хкэом. Цакэа халбаан, Рауль ифы хакоуп. Ашьтахь уи дцан, сыфны днеины саанк азна абыста

хышәашә иманы дааин, уи рыпҳаны какалк ҳкит. Нас чаикгы аажәит.

Аерманцәа рҳабла Мандарақа ирахә хаманы ҳцарц ҳаҳасабын, аха асы анхымкәаза, ҳеаанаҳкылеит. Ақыртцәагы макъаназы ижәылом. Ҳаибашьцәа зны-зынла дара рышқа ирханы автоматла ихысуеит, егыртггы атак қарцалоит.

Изызхәзеи ас ирацәаны аөнқәа рбылра? Кәыдырхықәи Азшәыбжәа аҳаблахы иахантәарак иаашаанза амцабзқәа ықәлашон. Қымш-хымш рақҳа дара рхыргәғәартақәа рґы атқәацрақәа цон, урт ааха ироуз амцхәрас ашьоура иаґызар акәхап уажәы.

Асы хкәом. Сынтәа азынра гәғәахеит даараза.

Аибашьра еилгом. Уи аҳәаакәа рееитдырхуеит. Арахь, ҳақкәынцәа ирфо мақхо иалагеит. Аамта баацсуп: ацсреи абзареи ҳтагылоуп!

Аха агәыгра ҳацуп ҳахьцалакгы: иага ҳғәақуазарггы, аиааи-ра ҳара иахтәхоит!..

— Раули сареи абыржәы, хыхь абцар зку ҳарцарацәа ирахәаны, лимонкаки ашәақы аашьтыхны, сыфны ҳақан. Асаат ҳқа қалахьан. Азал сшыныфналаз сылақш ақәшәеит ашәаґытцәқа хыхь, ауада злашьыхыз ыдыбганы цәқа ишкажьыз. Ашә аартны цқа хнахәақшызар, дыснаиперын ихысуаз, ихымта абетонных иалқаны АКМ ахы аақшуан. Ицыееыз ашьыха ааршәшәаны ахы аалаҳхит. Макъаназы уи ауп ҳалақш иташәаз. Аха уажәыггы ицбасшьоит: амґы анцыскоз адааґы зынза скылкааны симбазоз? Дзымхысзеи усқан? Иқалап ифызцәа арахь ақшыхәра иааскьаз ртыц аґынза имназацзар, урт дырзыцшын. Дара ахысра ианалага аснаиперггы нахьхы акультура Ахан ақынтәи дкылыцшны сыфны ашә иарбаны дхысит. Уа аибашьцәа фнатәоуп ҳәа дазхәыцзар акәхап. Сара сдәылтцны саныфналаз дысзыцшуан. Ажәакала, хыхь ишазгәазстаз еицш, иахьа цсрак сахыцәит.

Аха ацсра изахымцәит даґеа шьоуки.

Зеггы ґхәарак-ґхәарак рымоуп. Ус шықалоз убаратәны иқан. Атынчуаа роуп сара сазґу. Ишазгәахтахьоу еицш, Кәыдырхықә иатцанакуа Адлеиааи, Цанааи, егырт ажәлантәқәеи

реиланхартаҕы иалымтыцкэа иалаханы иҕан Кынтейи уи
иахэшьа Личкеи, Дукь Адлеиба, насгы Адлеиаа рҕаца Нели
Занҕариапҕа. Кынта иахэшьа аиарта даман, уи дкажыны
дзахымтит. Дукыи Нелии урт ирхыпшит. Хапшыхэыџцаа акы-
рынтэ инеины урт ирабжьаргеит ахабла ааныжыны наҕ ахытра
штахыз. Излымшоз дыҕан, изтахымхаз ыҕан. Ажэакала,
гэыпџык ақыртуа еибашьцаа ари аены ала кыдҕо, ахэа
кыдҕо ахабла иналалеит. Урт иахьрыхьуаз иаҕрагылеит апсуаа.
Еибашьроуп, шьоуку ахабла иалахеит хэа егырт ртактика
рзыпсахуам. Аҕараа роума, егырт хаибашьцаа роума, ақыртцаа
апхаста рызтаз уажэ иеилкаара хашьтам, иҕалаз ахтыс
уаҕеимшхараны хахэапшуеит. Ақыртуа еибашьцаа ари ахабла
ишалалаз еипш, анхарта тыпкэа инарыкэшаны, иҕаз ауаапсыра
автоматшьхэа иарганы, апхэысра ахьаа мкыкэа, ақара
иахэампшзакэа ирыманы Кынта инхараҕы иааидырцалан,
аҕаҕахэа инаргэйдцаны рыџны иџнаршьын, амца ацартцеит,
иаларблит рыпшьџыкгы. Уи акэшамыкэша игылақаз аџнқаз
зегы амца рыцартцеит.

Ақыртцаа афашист цэа шырхарпаз уиалагыи иудыратэи
иҕоуп. Аилкаагы хамоуп, унеишь-уааишь хэа зархэоз Кынта
Адлеиба ихы хтэаны, алаба иахатцаны Ахалдабаҕа иргеит хэа...

Кынта Адлеиба шыауск атыхэала Отап дыхтэаны Аҕара
дааит. Ахаблауаа ицхраан, иаарласны уи инхара еибитеит, азэыс
хэа хатца наганы хауаажэлар даарылагылт. Уи аилкаара бзиа
змаз быргын, дшааиз еипш, аамта кьаҕла хқытауаа дрылатэаны
бзиа дырбеит, иуаџышьа бзиан, иламыс харакын, ихшыџ
еикэшэан. Ацэҕеи абзиеи иеагирхомызт, ишықэс шмацмызгы,
аколнхараҕы аҕа ибон, иуаажэлар дрылтны, сара сықара
иатцанакуам хэа ганха дымгылеит. Ичеицыка бзиан, иара
иҕнеипш уара уҕгы уи ыҕазар итахын. Ирацэаџын иашьцаа,
иахэшьцаа. Шықэсык-џышықэса уажэапхьоуп иахэшьа Личка
аиарта данаанахэаз акэымзар, уи лшьапы днанаго даныҕаз,
иара Кынта иеипш иахэшьагы Аҕара аҕахыи данцэыртцлак
хашҕа дымџахымтыцкэа сымбацыт. Лыуаџышьа хаан, иаразнак
дулатэон. Рыџнатаҕы дыҕан егыи рахэшьа Шуркагы. Дара
рҕны дыҕан Кынта иашьа ипҕа апоетесса Еҕери Адлеипҕа. Уи

лемоциа ихалаз иахъаны лыпсихика аеанеитанак инаркны аџсиххэшэтэыртахъ дныкъалон. Убра дшыкъаз аибашъра иалагеит, макъаназы еилкаам уи лыхтысқәа. Ажәакала, иахъатәи амш иалагзаны трагедиаала имџасит иашъеи иахъашъеи рыпсџазаара.

Дукъ Адлеипџа ақәра шлымазгъы, лымч днанаго дықан. Арахъ сабхәараахъ санымџахытџоз уи агәашә дшаадгылалак еипџш, лыбжыы ҳарак хшыапы ҳақәнаргылон. Лнапы ыргъежъуа дыспылон. «Кәчыри Таниеи рџа хазына, ушџақоу, иааги, ухы сагәзуеит!» — дычча-ччо слақта дынтаџшуан. Адлеиаа срылахәхаанзагъы лареи сареи аџсшәа бзиа ҳзеилан, акырынтәгъы ақытсовет аусқәа рзыхәа уи амазаныкъагаџ Иасон Кәытниеи сареи егъараан ҳалтаахъан, лашта хшынталалак, аус ахъ ҳфынаххаанза хнапхъаны, астал ахъ хнаганы, ицырцыруа ауатка џьбара нықәлыргылон. «Шәааџсаха шәықоуп, какалк шәкы зны, нас шәыззааиз аусгъы ҳахъзап!» — лхәон лара. Уи ашьтахъ мап кышыагъы ҳзықатџомызт.

Нели Зантәриапџа пхәыс тынчк, пхәыс хаак лакәын. Уи Дукъ леипџш лџәажәа ыкамызт, пхашъапхатџак лакәын, лгәы разын. Уи лхатџа абжыуаа рџы еицырдыруаз шәарыцаџын. Шәарахума, гыгшәыгума, абна дшылалак иаразнак рышьта ирхон. «Ари ақәыџьма аакыыскъа иааит, аха акы иаршәан, Кәыдырхықәла Царцу шықоу икылсыр атахуп!» — ҳәа заа идыруан иахъцәыртџуаз. Царцу дкылсны уи ашьта данхылалак, Џығардақа ишкылсхъаз агәра уиргон. Уи иџоурыхқәа здырқәо ҳамоуп макъаназы, урт уанырзызырџоуа удыршанхоит — убас дықан рхәоит ашәарыцаџ Миха Адлеиба. Хатџеи пхәыси дрыхшеит ахатџарџыс замана: Бесик Адлеиба иахъа иуаажәлар дрылагыланы аға диџагылоуп.

Ари ахаблаџы иқалаз атрагедиа изаҳаз зегъы рыгәқәа днархыт. Ариабжъарак Аџара ақытан иџео ахтысқәа зегъы ҳааитџанаргәғәартә иҳацәхасуеит. Ашьа пџуам, ибаауам рхәоит аџсуаа. Хәхънеилакгъы, ҳзынџалакгъы, ақыртџуа изын хшыа злаауша иџәахны иҳамоуп. Ацәгъа — ацәгъа ахылџеиаауеит, мышкызны уи рзыгъашкып аџсуа ишыацқъа зыграгәоу ақыртџуа фашист. Сара хәтала, убри сымбакәа анцәа сумшыын!..

Февраль 19, 1993

Иаха хэычык иццаит. Асы иаузгы аќыатэыра алан, иубартэ иќоуп хэычы-хэычла адгыл аќхара шаднакыло. Иацынтэарак иауз асы бахтэаза иќазтгы, шыамханынза снылагылон иахыа.

Шаанза сгыланы Отаќа амџа сыќалейт. Ыгъарда тракторк сыќэшэан, Кэачаранза сагеит. Аќхэ аагара ицон сзыќэтээз атрактор. Уантэи шыапыла Члоу хнеит еицыз. Уа исыќэшэейт Алыќса Ыеуаз-ицеи Пата Мыта-ицеи Кэытцниаа. Урт сазтааит Аћара иќоу-иану хэа. Ираћахыан аќыртэа сышылашээз. Иааркыафны ирзеитасхэейт иќалаз шыќалаз.

Уи ашыћахы Алыќса исеихэейт џымш раћхыа Члоу гэгэала «Град» ала ишалахысыз. Радион Ануа иџны ахы хыамћа наќэшэан (акультура аусхкафы аус хэцызуаз Ыон Ануа иашыа), ићхэыси ихэычи ашыт, иара инапы имнахит. Уатэы иржуеит дара.

Сгэы иалсит исахаз.

Члоу агэафы ахы хыамћакэа шаларыжыыз улаћш иаатдашэоит иаразнак. Итќэацуаз ахыћша, афартын еићш, асаркыакэа зегь еилаќэыбаса инканажыит. Уажэраанза ара зегьы еибганы, иќэаћчацараза ишыќаз, уажэ айбашыра аћшатлакэ Члоу агэы ишалагьежыыз аныћшуа иааќалейт.

Ааи, Аћсны тэыла хэычуп, хэарада, асолдат ари адгыл шыапыла деибашыны дахымсыргы, абзырбзан хы ахыкамхэуа хэа атыћ ыќазам. Ахэра иаџызоу урт ашыћакэа шыафэацыћхыаза иупылоит.

Ахэылћазы Ваниа Ыёпуа иџнафы ханааиќэшэа, акыраамћа халацэажэон хэацсадгыл Аћсны алахынтца. Сара имзакэа исхэейт ихыааны ишсымоу хашэќэыџџэа, хинтеллигенция, хћарауаа — хашхыџтра, хайхэбыра, хпарламент ухэа зегь Гэдоутэ рееидкыланы иахыиќоу, арахь изаармышыћуеи урт рхатарнакэа. Избан, изыхќазеи хпарламент иалоу азэык-џыћыак раќэзаргы, ари айбашыра апылхэа ахыиќоу изхадгылам? Павел Хэћыарат-ица Азынба даабалоит шыафэацыћхыаза. Ирыхызеи егырт?! Ирћшзаны, атќаы атаны ацэажэара изацэшэазеи абысќак? Азџыбжыеи Аћареи азэыр даабахыоума? Айбашыра иалагеижыћеи ус азэ даахыазаргы, Тќэарчал, Члоу

ауп иахънеиуа. Март мзеицш рлакта дырбаны, Гәдоутәка еихоит. Цәхәи ҕыантази хааизныжъны!.. Хагра ҳамзап хапхашъаны. Мышкызны аибашъра анеилгалак итатәпшьугъы итатәпшьымгъы аадыруеит хара. Дарбан исыкәшахатым?..

Хара иаадыруеит уахъгы ишыкоу ашәартара, амч еикәатцәа ишафәгылоу хапсадгъыл атцеицәа хазынахәкәа. Аха уа дыкоуп Арзынба, уа дыкоуп ххеипш хзыкәгәыгуа ауаф ду, икәышу аполитик, ханцәахәы. Уи игәра аагоит, избанзар дыззыкәцәо аус иашоуп, ипшьоу усуп, аиааирагъы хнаргоит!..

* * *

Шәгәы тысшыаазар ҕалап лассы-лассы хауаажәлар рныр-тәара иазку ахтыскәа сахърылацәажәо. Аха, ишыжәбо еипш, уи хытхәаам, иҕалаз ахтыскәа роуп ишәсырдыруа. Еикәырццакны, еишьтаргыланы ахтыскәа иҕиоз сымшынцәа иананыстцоз саргъы сылағырзкәа адгъыл иалцәраауа азы цәыкәбаркәа реипш сзамфәа дырбаазон, сгәәтеиуан, схәатцәыхәатцәуан уаха схы ныкәыстцаргъы. Атцла иалҕьаз амат ицхәит хәа, хәҕиара маңны излакоу ала, иахъа азә данхагхалак ххыпхъазара ианыпшуеит. Амилат дукәа уи хъаас ирымазам, реибашъцәа тахозаргъы, рышьтахъ игылоу, аанфәсра зкәым арфаш еипш, ижәыланы рфәархоит. Заҕантә хәибашъцәа жәыланы ақыртцәа рхырғәғәартәкәа рымхны иааныркылахъоузеи, аха егъырт рхыпхъазара есаaira иацло рфәанаархалак, хәрцарацәа шытахъҕа ихъамтыр ада цсыхәа рмоуа интагылон. Бесик Квираиә икәышыз ар рҕыза иакәын, аибашърафы арацәа рхыпхъазара егъханахәом хәа дазхәыцуан пахъатәи ажәыларакәа раан. Ганкахъала уи диашан, бъярла уеикәных уанцәытатәоу иалшоит акыр зымпытцакны иааиуа аҕа апхастә итара, аха даеа ганкахъала уанахәәпшлак, ажәыларакәа рышьтахъ иаанукилаз ахырғәғәартә ахъчара атахуп. Ушьтахъ игылазароуп зыпсы шыаны икоу аибашъцәа рҕыра. Урт ааины уара уанырыпсахлак, уи аҕа ицәугаз ахырғәғәартә ахааназгъы изаанкылазом аҕацәгәа. Арацәагъы акратцанакуеит иахъатәи аибашърафы. Уи аҕанахъ ала аибашъра иалагеижътеи иаахныпшыртә ихәцәтахахъеит атынчуааи хәибашъцәеи. Абри аан хара ххызфәо Нхытц Кав-

Инеиз «асас» дыфны гәәгәышк днашьталеит, аха изкуамызт. Афны еимыздоз ахацәагы ааскьан, иаацса-икараха агәагәыш иашьтәз дахыглаз инеины ак иархәан, ччараха ирысит.

Хыхьынтәи ицшуаз ацсуаа рхы аайдиркылеит.

— Абыржәы еигьым, зегь цьарак рееизыргеит, шьта иаам-тоуп какалк дхаркыр! — даацәажәеит агәыц хадара азтөз.

— Сара схәа ацәахыхра иафү рышьра сақәитызааит! — ихәеит Федиа.

— Ааи, ааи! — уи инаикәшахәтхеит егыртгы.

— Анцәа ду дшахәтуп, хара акгы ххаразам!

— Аиаша ахьзала, хашьцәа итахаз рыхьзала!..

Акәкәахәа, фәаихак амамызшәа игаз ахысбыжкәа хыла-гәыла иааиланатцеит ацәгьара иафыз. Цшьык ршьапкәа иркымызшәа инеилахәит, егырт харабгьара еихеит. Дыкан ихәызгы, уи дыкәшны, дырхәазаны дрыма рфьинархеит. Пытрак ашьтахь арт цәка иналбаан, ишны икажьыз рабцьаркәа аархырхын, иаанацшаацшын, цацхьа рышьтахька рфьинархеит.

Еицыз агәыц хынхәит рышьтахька.

Ахәылпазы цацхьа иааны ирхафеит, аха егырт ускан рпысцәа рыманы ицахьан.

Дышәсырдырыц стәхуп ахтыскәа ахьыфиаз афнра иеихабу Федиа Амтон-ица Кәыйна. Диит 1944 шықәса рзы Ацара ақытан. Имоуп аишьцәа фыцья, аиҳәшьцәа хфык. 1965 шықәса рзы абжьаратәи ашкол даналга аррамайурахьы ицхьоит. Дыкан Қазахстан. Аргылацәа ргәыц хадара аитон. Сержантын. Уахьынтәи даныхынхә аус иуан аколнхарафь бригадирс. Ацәа-цәара даналала Акәка диасуеит. Аус иуан еиуеицшымыз анаплаккәа рфь. Фыцья ахшара драбуп. Ифеихабы, Реваз захьзу, диит 1972 шықәса рзы. Ицха Иагна — 1976 шықәса рзы.

Ацьынцътәыләтә еибашьра ианалагоз Ацара дыкан. Убриижьтәи иашьцәа дрылагыланы ага диҕагылоуп. Ацара ақытан имцацысхьоу аибашьратә хтыскәа зегьы дрылахәуп.

Аацсара рныцшуа икьыцаха ихынхәуеит аибашьцәа. Еидара хьамтак рыжәаа иныкәырхызшәа иаәкалеит, иахьатәи рныкәарақәа алтшәа бзиа аманы иахьырцылаз. Ус ишыкоугьы, рхы-рфьы ианыцшуеит агәырәа, агәынамзара. Макьаназы

ирацәоуп здац ытжәам, урт зеггы аамта ртахуп. Ани ирныпшуа агәырџа агәкаҳара атцазам, иахьеи уахеи имџапырго аус дукәа агәыгра дуггы рнаџоит. Уи уатцәтәи амш ахь ухьанарпшуеит. Уи амшггы, иааираны икоу аапынреипш, аитакра дукәа шаа-нарпшуа ранахәоит.

Уаанза — еибашьроуп, еибашьроуп, еибашьроуп!..

Февраль 20, 1993

Атара мрагыларахьтәи ахәаа аихарак зеггы чаиртароуп, иара убри ачаиртақәа иргәыланхоит Кәакәаа, Ыалағониаа, Кәытцниаа жәпашык. Аибашьра ианалага аены инаркны абри ахабла иаланхоз афари бырги рхы еидкыланы, ирымаз абцар рхы иархәаны ага ифагылан. Уафы ибартә икан наф-ааф еифа-гылаз рымчкәа шейкарамыз, аха ҳарцарацәа хыпхьазарала иага еитцазарггы, ихьатцырц ргәы итазамызт. Аамтала ақыртцәа апыжәара аныкарцдалак, цьара-цьяра рхыргәгәартақәа нры-жыырггы, џапхьа уи рцәыргаразы аускәа мџапыргон, иахьеи уахеи ишгәамцуазггы, ахьамтара шрықәыгәғәозггы, агәыпқәа рееибаркны пшыхәра ицон, ага игәиғанзамкәа ааха итаны ихынхәуан.

Уажәазы ари агәып цызас даман Иура Ыарнас-ица Какоба. Диит иара Атара ақытан 1947 шықәсазы. Айара иџон Атара, Кәтол. Абжьаратәи ацарайурта даналга уи Аегәаратәи ақытанхамфатә техникум даанахәоит. Атехникум дшалгаз еипш, уи аусура далагоит аңыныр хадас Кәтол. Уантәи џапхьа иқытахь диасуеит аусуразы.

1989 шықәса анџәамтазы уи Чечентәылака дрышьтәуеит ар рус айаразы. Ускантәи аамта цәгьа иуанахәон иаарласзаны ақыртцәа џапхьа ижәылараны ишыказ. Убри гәатаны, хаихабыра иртахын аамта кьәла гәыпшык афар ар рус разыкайара. Хатәгапхарала абри зтахны Чечентәылака идәықәырџоз рхыпхьазарафы дыкан Иура Ыарнас-ица Какоба. Уахьынтәи дшыгьежьыз уи ар рцызашыс дкарџоит ускан Аңсны фыц еифыркаауаз аңсуа гвардиа акны. Абра аус шиуаз ауп уи ишихьза Аңынцәтәылатәи аибашьра. Акәа ақалақь афы идикылоит рапхьатәи аибашьра, уантәи диасуеит Гәымстатәи афронт

ашка. Далахэын Гагра ақалақь агара. Убри ашьтахь ахъз-аңша иманы уи дхынхәуеит иқытә гәакьахь. Иашьейхаб Ирадион дызхагылаз агәың имидахьан Гәдоутантәи ихынхәхьаз Адгәыр Какоба, аха уажәы уи агәың дахадыргылеит Иура, аибашьрафь аңышәа ду зоухьаз ңызафк иахасабала.

Ашықәс ҕыц ашьтахь Иура хадара зитоз агәың ҫадака иааскьаны Митиа Бытәба инхара акәшамыкәша иныркылеит ахырғәғартә. Урт дук ирцәыхарамкәа игылан иаха инейтцыхыз агәың, Уасил Жьаниа ңызара зитоз. Арт афғәыңкғыы рхәоу еимадан. Ағалассы-лассы икаитоз ажәыларакәа агәраудыргартә икан Атарей Кындығи ирыбжьгаз амҫаду ала иҕааханы, Атара аерманцәа рхәбла ақынза иаафәхтәаны, иаарласны рнапәцака иааргарц шыртахыз. Ари еилыркаауан Атара аҫадахьтәи ахәаа иахылапшуаз атарааи азҫыбжьааи хәибашьцәа.

Хәибашьцәа аға игәтакы аилкааразы иааиңмыркьазакәа имҫапыргон аңшыхәрақәа. Убас, иахьатәи ашара игылоз иа-лагзаны амҫа иқәларц рееибыртәит Иура Какобей аибашьҫы Амиран Митиа-иңа Кәытцнией. Урт асаат хәба рзы рхырғәғартә аанрыжыт. Рцамтазы иашьцәа Ирадиони Валерии ирейхәеит арахь шытахька ихынхәны иаанза ртың иахымсразы. Амҫа иқәлаз арцарацәа зны амҫаду ала инейуан, иахьатахыз иным-ҫахытцны абна аган реатаны, нас ачаи ацәахәақәа ирыбжьа-ланы ирулакғыи реиланхартә иазааигәахеит. Саатк акара ңыара инкылатәан, атагылазаашьа гәартәит, цқба изырҫит, инаңш-ааңшит, аха шытыбжьы хәа егыйкамызт. Ашьтахь Иура иҫыза иахь даахьахэын, инапы икьейт рышьтахька идәықәларазы.

— Хзырццакузеей? — дцааит Амиран.

— Ақыртцәа ххәбла зегыи иахылапшуеит, аха абжьааңны урт иаашаанза имҫапырго ахысрақәа еикәтәаны икоуп. Ари иаанагозеей?

Амирангыи уи ааңьейишьеит.

— Издыруада ахысра ргәы ңнацәазар?

— Мап. Ахысра ргәы ңнамцәазеит. Ари акыи иамааноуп!..

— Измааноузей?

— Ажәылара реазыкарцозар калап!..

— Ус анакәха, иаарласны шытахька хгьежьиroup, хҫызцәа адырра рахтароуп агәеанызаара рымазарц!..

— Ааи, иаарласны хашьтахька хгьежыроуп.

Абас иааицэажэан, урт рышьтыбж мыргзакэа иазааи-гэахеит Борис Сармедиа инхара. Мацк рыцсы ааитаркырцы уи аоны акэшамыкэша иказ тцааны иныфналеит.

Арт рхабарк анырымбаза, Ирадион ифызцэа ршыапы иныкэ-иргылеит.

— Иуреи Амирани шыта ихынхэхьазар акэын. Уахь иахьцоз рацэак ишнымхоз хэрхэеит иандэыкэлос. Хэрцылароуп!..

Амца икэлаз рхыпхьазарафы икан: Ирадион, Валери, Рузик Кэакэаа, Цьумбер Лазариа, Бесик Севериан-ица Цьалағониа. Амцаду ишаныз цьаргы имцахымтцзакэа рацхьатэи рхырғэ-гэартафы иааит. Уа инхеит саатк акара, аха шытыбжык анырмахаза, рхабарк анырымбаза рышьтахька ихынхэит. Игьежны ишааиуаз Иурагы Амирангы Борис Сармедиа ифнафы ирыкэшэеит. Наф зынгы цьара иазгэастахьеит — ари аоны амцаду афыкэан игылоуп. Аишыцэа анеикэшэа рыцсы аарылалеит. Наф реытэахшэа, икалазеи, инзырхазеи хэа итцааит.

— Акыртцэа иахьатэи рфымтра оумашэа иаабоит! — ихэеит Иура.

— Ус угэы изаанагозеи? — дцааит Ирадион.

— Абар, асаат жэаца рахь аусура иалагахьеит, акыртцэа ркытбжыы ыказам.

— Ихьатцны ицеит хэа угэы иаанагома?

— Ихьатцны имцеит, аха баапсрак ргэы итаркит.

— Акыртцэа ртактика хцахьеит хара, — ҕааитит Ирадион.

— Урт жэылозар, асаат жэба рзы рхысбыжькэа дыргахьазаарын.

— Ртактика рыпсахзар алымшазои?

— Иалшоит, ишцалымшой.

— Икахцари?

— Хашьтахька хгьежып, егырт хфызцэа хэерымаадап!..

— Шэаала, нас!

Ашацахэа рышьтахька рфьинархеит. Рныкэашэа дырццакит. Апцхы рҕашы, аишыцэа Котики Иликэеи Цьалағониаа амца афыкэан наф-ааф еиҕапшуа рынхарақэа инарзааигэахеит. Ианцшы, игэартэит жэпаык акыртцэа аишыцэа рыонқэа

ирыфналаны архәрақәа ишырфыз. Агәың еицыз амәа афықәан игылаз ашкол ахыбра иамариашаны игылан.

— Арт хара ханца хашьтахь иааит арахь! — ихәеит Ирадион.

— Иқататәузеи?

— Шәара ара шәгылаз, сара рышкә снаскьоит! — ихәеит Иура.

— Ицәгъарахар алшоит, умыццакындаз! — җааитит Ирадион.

— Ицәгъарахар, шәара схыжәап, уажәы ижәбама иқататәу!

Иура пхьақәа ифынеихеит. Нахьхьы Иликәа иаштафь ира-цәафны ауаа тагылан. Урт, хәарада, афны зырхәуаз ракәын, аха рфызцәа зымәа ашта иқәгыланы ирхылацшуан. Иура дышнеиуаз гәартеит, аха игәхьаа рымкызшәа, макъаназы ус изыцшуан. Ауаа рацәа шықаз аниба, Иура иааицәымыгхеит, ишьтахькәа дхынхәыргы цәгъа имбеит, аха ус ишшәартаз еилкааны, дыпаны ажрахь иетаижьырц итың ицсахит. Убри инақәырццакны, аштакынтәи акәымкәа, мрагыларахь ала амәа афықәан иамаз абардракынтәи ахысбыжьқәа геит. Афывсывхәа ахқәа еишьтагыланы зәаадырхаз Иура дааныркылеит: җ-хык ичача иакәшәеит. Ажрафь дкаҳаит.

Ахысбыжьқәа шгаз еицш, ашта итаз ақыртцәа зегь, арахь амәафь ацсуаа шгылаз анырба, амәа ааихтәаны агәафарахь рыҗетарыцсеит. Урт рхыпхьазара злагәартаз ала, 55-җык иреитамызт. Абцъар ркын зегьы. Заа амәала ацсуаа шааиуаз гәазтахьаз амәа афықәан рҗытәахны ирзыцшуан. Дара роуп рапхьаза ихысызгы.

Иура дышкаҳаз анырба, иашьцәагьы ақәқәахәа ақыртцәа идырбаны ахысрақәа ирылагеит. Уажәы урт рыҗекарыцсан, иаҳа иахьшәартамыз атыпқәа пшааны Иура излаицхраашаз иашьтан. Аибашьцәа ирыцыз Шыаликәа Чапагәуа, дырпырхагахар хәа дшәаны шьтахькәа днаскьеит. Уи нақ мрагыларахь иқаз агәафакынтәи даапшны иқаз гәеитон. Иура иакәзар, дышкаҳаз еицш, ибжы нтицеит:

— Аҳаҳаи, акы шәацәымшәан!..

Абригьы ихәеит, уаҳа уинахыс ишьтыбжь ыкамызт. Ирадион иашьейтцбы ихьыз еиликаарцы ажра дталаны пхьақәа

дытрысит. Аха шыаҕақәак ҕаитдахьан еиңш, наҕ дгәаҕаны дрымазар ақәхарын, аҕәкәәхәа зәаадырхаз ахызатқәкәа даа-ныркылан, изнапык бызбызуа амца шацралаз гәеиҕеит. Ахы шиқәшәаз еиңш дынцәытдахәит. Амца зыцраз инапы иҕәандаза ашы нағәшит. Иаразнак уи автомат иакәыршаз арезина аапиртлан, инапы инакәиршеит. Цасашәа Иура ибжыи аниргаз инакәырццакны Ирадионгы изғәитхьан: «Умшәакәа уааила, саргыи супылоит!» хәа. Иҕоу гәеитарац, иара дыхәны дшы-ҕазгыи, иашыа иахь дынхьахәит. Уи ажрағы ғыцха дыштан. «Дыңсыма, иароубицыырхеит! — иааицәымыҕхеит Ирадион. — Сашьейтбыи Иура, сакәмыз иңсышаз!..» — Ус гәаныла дназхәыцит, аха макьаназы агәыҕра иман, дыхәны дыҕоуп хәа игәы иаанагон. Агәыҕра мыжда, ахаан ҳаңсуеит хәа ҳҕазымцо... Уи ҳацуп ҳахьцалакгыи!..

Ирадион иашыа ацхыраара иитарц иғанынеихоз, Цьумбер Лазариагыи днаишьталеит. Уажә ас аныҕалоз зынза еизааи-гәаны еиваиан. Ушьта иуабартә иҕан уаха шыаҕакгыи пхьаҕа ацара шзалымшоз. Урт рнафсшәа Валерии Рузики акапанга ду адәны ицәгылаз иаваианы ахысрақәа ирғын. Амирангыи урт дырцәыхарамызт, аха уи абцъар икзамызт, мацк иеааникылан, иахьшәартамызт тыңк пшааны ифызцәа дырзыпшын. Аамтаказыи Ирадион инапы арезинала ағәахәара далаган, аха изнапык ала уи цқба ианизғамхәа, Цьумбер арезина ааирххан, Ирадион инапы шғеихәоз ижәфашәаҕыа шыҕаз ахқәа налапкеит, уи азырхакәа иарҕарахьтәи иуатәагыи аабызбызит. Уи ангәеиҕа Ирадион ғәаиҕит:

— Уара, Цьумбер, уаха умцшыкәа ушьтахьҕа уца, сара схала схы сзахәозар аабап.

Ақыртцәа агәафа рычәтарыжын, Рема Кәытцниа инхартала ифны инеиуан. Арахь амфәду ала ишәартазшәа ргәы иаанагеит. Агәың иеицыз мацзаргыи, урт рфызцәа уахь реытәахны итәазшәа агәаанакара роуит, убри аҕнытә наҕ агәафа рычәажьны ршьамхы реадыргарц ртахын. Абжафык ахәада ианықәнакы, ани абна илатәаны рапхьа ахысра напы азыркыз рфызцәа хырфон, иааҕымтцзакәа уажәыгыи еишьтаргыланы ахқәа мфаныртцон.

Бесик, Валери, нас Рузик ашкол ааигәара иҕаз азлагарахь ихьатцит. Уантәи ашкол аҕақала Рузик ахысра дағын. Ирадион

ашъа ицрашы ажра дыштаз пытк арахъ дааскъеит, нас аанда дцэытысны ифызцэа рахъ ааскъара дафын. Убаскан уи қыртшэала шыоуқы икэфыртын, урт рыбжьы илымха итасит. «Арахъ ухынхэы, арахъ!» – ибжьы гон еибашьфык, Ирадион дизгэакъазшэа. Убаскан ақыртцэа рганахъала мацк ахысрақэа ааикэтэеит, ргэы иаанагазар акэхап уажэытцэкъа иззыцшуаз ацсуа дгыланы рышка днеирашэа. Аха уи аанда дкылсны ифызцэа рахъ дхэазо дышнеиуаз ангэартэ, урт ахысрақэа шапхъа идырфыцит.

Беслан Цыалағониа автомат имазамыт, аха ифызцэа шыа-факгы дырпыршэаны дымцазеит. Уи уажэы-уажэы апатронакэа еизганы автомат иафэртцоз апатронатра амгэа еитцеитцон. Ирадион ииулакгы иахышэартамыз агэафарахъ наф данынаскъа, ифызцэагы уи ишка илбаан, рхы ааиларкит.

– Сара, – ихэеит Ирадион, – нырцэ хфызцэа Тоумышыаа рахъ сцаны икалаз адырра рыстоит, урт арахъ ацхыраараз ишыыхъзаанза шэхала акгы шэгэы иташэымкын. Иубартэ икоуп, хамчкэа еикарам. Ақыртцэа наф агэафа реартазшэа рхы хдырбеит, аха ицэытатэаны иаапшуазар алшоит.

– Ацхыраара утахызар?

– Схала сцоит, уаф дыстахзам. Шэара шэгэышэеаныз: ихахызы хэхыт, еицэоу шэхы иазышэымун.

Абас ихэан, уи цакэа агэафа дынталеит.

Иеибашыга автомат изынижыт Беслан Цыалағониа.

Агэеанызаара иманы уи Тоумышыаа реибашыцэа рхыргэгэартэфы дназоит. Урт тэан Валикэа Шьелиа ифны акэша-мыкэша. Дышнеиз еипш, уи иааркъафны ирзеитеихэеит икалаз ахтыс. Рафхытэи ацхыраара калцоит Ваниа Гэынцэыа изгэб. Дахынеиз ахыргэгэартэ хлыцшра аитон Ваниа ичкэын Вадим Гэынцэыа. Иара иаарласны Ткэарчалка ддэыкэтцаны, Вадим хадара зитоз агэып ацхыраара катцо, Иура Какоба дахыыршызы атыпкэа рыцкъаны, мраташэарахытэи ахэахы икылсны, атараа рыгерымаданы аибашыра рыдыркылеит.

Ари ахтыс аңеиауа аламталаз, хыхышэа цыара иазгэах-теит, Кымышэ Бытэба инхареи, уи изааигэара иара ифыцны инхаз Митиа Бытэбеи рыдгылкэа иахырытцаркуаз акэша-

мыкәша Ө-гәйп гәғәк ачаи плантациякәа иргәйлсуаз ам-
өаду иахылапшуан. Наф мрәтәшәара аганахь тәфә айөхаа
уахьынтысуаз дәәа Ө-гәйпк рхыргәғәартә аанкыланы иры-
ман. Актәи ахыргәғәартә пызас даман Катата Сикәа-ипә
Цьынцьал. Айөхаа уахьынтысуаз, амарда аханы ажракәа
тыжааны, иртәуланы ифартцеит айбашьцәа, ианшәартәхоз уа
рөйпхьакны рапхьафә ишьтәз адәеиужьра икәйпшуан. Ажракәа
руак уштәз унадгылон Ваниа Таииа-ипә Кәйтңниа итынхара.
Урт рөадахьшәа ахыргәғәартә нкыланы ирыман афьтәа, урт
ахылапшуан ахәи мрәтәшәарахьтәи аган, уа ибыжьгаз амөаду.
Арсынтәи фышәкә метра Чычыкәа Таииа-ипә Кәйтңниа инхарта
иацәыхараны айбашьцәа амөа птәаны, адгьыл иржыз атәуларә
уштәз ахыгәхәа тәфә атәлартахь укылнагон. Ахысыртакәа акыр-
цәара ифатңаны, уахгы-өынгы ачапшьяцәа тәан, аамта-аамтала
урт рөйзцәа ааны ирыпсахуан, абри иәфзан.

Наф-ааф еизааигәаны итәаз айбашьцәа рациак рымам-
заргы, ажракәа ирымаз иштәз еигәныөуан, аимадара рыман
есааира, тәаарак рөапхьа ианцәыртцлак еитәнеиәаины уи
еилдыргон. Аөадахьи итәаз Катата игәйп аөапхьа ишьтәз
адәеиужьра адагы, айөхаа иамаз атәларта уштәз ладафә,
нахьхьи ачаиртәкәа рахь ухазгалоз амөакәа ахьеихагылоз
унанагон. Усынтәи агәөа дыштәз ага арахь дцәыртцыр илшон,
убри афңытә агәйп айбашьцәа рычешаны, урт амөакәа рөйкәкәа
рөй ртыпкәа нкыланы ичапшьон, иахылапшуан. Ажәакала, наф
харашәа Кәакәаа реиланхартеи Ар ртәартәи аанкыланы измаз
ақыртцәа ари ахәи азкәа ишыкәыз, хыхь абна иагәйлсны аума,
амөакәа ишырныз аума, мамзаргы айөхаа иштәз абрахь
ари ахыгәғәартәкәа рахь ицәырымцыр залшомызт. Жәпафык
еицызма, фыцәа ма хөык ыфазма, ари аганахь итәәкәаз
ирымбазакәа ирхыбганы цашья рымазамызт.

Ашьыжь, Кәакәаа рынхартәкәа иргәйлсуаз амөаду ала
айөхаа итытңны ауп Цьалағониаа рынхартәкәа рөй ифәу аабөит
хәа рашта иштәлаз. Архәрагы ртахын, аха апсуаа ахьтәаз
атыпкәагы аилкаара иашьтан. Ишымгәйгзоз, дара ақыртцәа
зхылапшуаз Кәакәаа реиланхарта мрәтәшәарахьтәи азкәала
ицәыртңны амөаду наф-ааф иаванхоз айшьцәа рынхартәкәа рөй

ианцэиртц, рышьта ихыланы иаауазшэа рбеит, цшыхэра иказ
Иура Какоба игэыңи дарей анеикэшэа. Ар рцыза дантэдырха
ашьтахь наф игылақээз аибашьцэа рцэаара ианықэыңш, ргэы
ианагеит аңсуаагы жэыланы урт рымша пыртэарц ртахызшэа.
Убри афнытэ, иаркыафны имшапыргаз ахысрақэа рышьтахь,
урт хьатцны, мраташэарахьтэи аишхаа италаны иахьынхалоз
иказ Афзаа рынхартақэеи Котик Гыцба ишны ахыгылази шыказ
уахьала зфаазхахьаз ақыртцэа рычерымардарц рахасабын.
Уахьтэи аиланхартақэа уаф дахымызт, уи рдыруан дара, шадака
ахысрақэа имшапыргаз аңсуаа уи аганахь ргэыреаннатцап хэа,
мраташэарахьтэи ахэы иқэланы рфаархахьан цша змамыз
арадуаа. Уажэытцэка, хашиашоу ара иахпыло аңсуаа ныртэаны,
хыхь Атара аерманцэа рахь иназаны ахэы шныркылоз ала агэра
ганы икан. Ахэы иқэынхоз иргэылсны, еибашьшык дрықэым-
шэазакэа акыр иааскыахьан еиңш, ирфагылоз уаф данырымбаза
пыткгы ргэы дыртынчын, рыказшьала, рыбжықэа харззала
еицэажэо рфаархеит. Ускан харантэыла ашыцаа инкыланы
ирымаз ахырғэғартафынтэи иказ анырба, иаразнак ршызцэа
рахь ирыцхаит ага имешак ыртбааны джэыланы дшааиуаз. Аха
нахьхы ашыцатэи аибашьцэа шышэка метра ианырзааигэаха
амца аурышьтит. Апатронақэа ишреичахауазгы, пытрак еи-
ужьны ахысрақэа анымшапырга ашьтахь реааныркылеит. Ргэы
ианагон ақыртцэа аңсуаа икартаз ахысрақэа ирыцэшэаны
шьтахька игьежып хэа. Уаха умцсит. Зымешак тбааз ақыртуа
еибашьцэа рычкарыңсан, афэкаэхэа убас еиңш хысрақэак
ашьапы адырkit, фааихак рымазамкэа. Заа ишеибырхэахьаз
еиңш, гэыңк рызхара ихысны ианалгалак урт ирымырдон
дача гэыңк, ара интэеит шухэоз нахьхы цыара идырфыцуан
қэыршафцас. Убарт ирылышуан ана-ара иткыоз агранат ахқэа,
урт адыд-мацэыс иафызан, еихсыгырц ртахзамызт. Зны-
зынлагы аңсуаа рыңсы штэз ддырхарц, еимкыарак аныкалалак
ақыртцэа ирымданы ахысра иалагон, зны ашыцаа, нас Катата
игэың, урт ирымырдон аишхаа уахьынхалоз итэаз Васиа Жьаниа
игэың, артгы рхысрақэа убаскак ахыңша духеит, ауафы имацэа
иакараны акырцх анлеиуа еиңш, ашьтыбжь харанза иназон,
ахэы ихууаа наф Атареи егырт ақытақэеи рфынза иуахартэ

— Аоны былуазар ирцәтәуп!..

— Аңхьака уиасыр иааугәйдцаны уршьуеит. Урт ари аоны акәшамыкәша хаштәуу гәартәхьеит.

— Нас, икаҳцари?

— Зны уаангыл, икоу гәастоит!

Катата дхәазо аоны днавалейт. Ихы нцәйтцырхәхәаны дыпшит иаңхьака адәахьы. Азнаказы уаф дгәеимтәзеит, зехьынцъара җаңхьа атынчра иахатәаз кәызгаза икан. Катата ихы дҗахан, аоны аңхьатәи аган ахь ахыб ахкәа ахьалалоз ашка илаңш ндәыкәйтцейт. Абетон шыака иатцыргәаз цены икан, аиха иаласаз иднажәаз ацемент цәыхакәа җытха-җытха иадыбганы цәка икаҳаит, иахьынхалазгы ыкан. Уажәыгы алҗа ыкәчын, аха аоны амца акны хәа имбәзеит.

Җаңхьа уи илаңш ндәыкәйтцейт иаңхьака. Нахьхьи рҗаңхьа, шышәка метрагы бжамкәа игылаз Иура Кәат-ица Кәйтцниа ифны ашта дынтәлейт хатцак. Катата азнаказы икалаз изеилымкааит. Аибашьра ицоз дацәымшәазакәа Иура ара даазгазеи ааигәахәт. Иура ифнашта италаз даанаңшааңшын, иаразнак аанда иавагылаз амашьынахь дытрысит.

— Акыртуа алахша!.. — дыцәҳаит Катата. — Акамбашь ахәыл абон, аанда абазомызт хәа, ари дызҗу иаанагозеи?! — иааҗәеишьейт иара. — Аибашьра цоит, иара, ламыс змазам, зегь хәршьыз цышьама, амашьына игарц итәхуп ашта итыганы!.. Угәнаҳа анцәа исыкәумцан!.. — Катата иавтомат дынкылаңшит. Егы, акымзарак хьаас икамца, днахыкәша-аахыкәшан, амашьына гәейцейт, акапот ааиртит, дынхырхәан, афнутца дтаңшуа ак гәейцейт, нас инапы ааиникьан, изара кны ахазына иатәарымшьаз дназыңшит. Убри инакәырццакны Катата ихысбыжь геит. Акыртуа даахьахәит арахь, икалаз еиликаарц итәхызшәа даанаңшааңшырц итәххейт, аха уаҳа умцсит, даазазан, ипырказ атлеиңш иаша хланцы адгьыл ахь дынцәытәҳаит.

Аамтагы такә набжьысхьан еиңш, иззыңшыз ацхыраараз иаарышьтыз ар жәыланы, атарааи азҗыбжәаи рыҗерымаданы ақыртцәа ирҗагылейт. Ускан Катата Цынцәал игәың жәыланы адәеиужьра икәлахьан. Иаҳа-иаҳа иубартә икан ақыртцәа шыта ршьамхы рҗадыргарц шыртәхыз. Абжаҗык, аҗадатәи

аганахъ иеибашъуаз, заанатц, ифны излааз амфала ладака рхы дырхахъан. Урт рханы Камбашъыркъара хъа изышьтаз абнарала ипъхарцан, нахъхы аколнхараз ихыртхъаз адгыл ду итацаланы рныртцара иафын. Тоумышынтѣи амфа еихтѣаны арахъ зѣаазхаз Вадим Гѣынѣи ируаа ари аганахъ реытѣахны иштѣаз, ара ианеипыла, ақыртцѣа азнаказы иахъцоз иақѣымшѣеит, зны рышьтахъка идѣықѣлеит, зны анаара итѣлеит, ишеилагъежъуаз, ишыкаауаз, ишыхѣхѣоз иахърымпыхъашѣаз еиханы, амхы итѣлаз акамбашъкѣа реипш, атыцтырта хъауазар хъа игѣжѣажѣо рхы ахынахоз иасит. Мраѣашѣарахъ игылаз Вадим иеибашъцѣа икылкааны урт иреихсуан, иршѣаѣомызт, атцыхѣтѣаны акылхара пжѣаны, нақ алада узгоз амфа рѣѣатаны, хыхъ зызбахѣ ххѣахъоу Котик Гыцба инхартала идѣықѣлеит. Абраагы урт ирзыкалеит апхастѣа ду, атшѣара ироуз амфала еиханы идѣықѣлеит.

Вадим игѣыц далахъын алакѣ аѣеипш зызбахѣ рымаз Суслик (Реваз)Цуртцумиа. Ари аибашъфы шытрала дагыруан, уи иан Валикѣа Киут ицшѣмапхѣыс лакѣын. Уи иаазам-та Суслик аибашъра иалагеижъѣеи илиршахъаз мацмызт, пшыхѣфы дуун, аибашъышъа итѣеит, ага дахътѣаз еилкааны ифызцѣеи иареи адыд-мацѣыс еипш инарылаланы индыртѣон, рабъцаркѣа рхырхуан. Суслик Цуртцумиа фырхатцас дыршьон, уи избахѣ ала Арзынба ускан аусцка инапы атѣаимѣыцызт, аха Мрагыларахътѣи афронт аѣы уи избахѣкѣа хъахъауан фырхатцак иахасабала. Уахынла мацара жѣларык иуаажѣлар Лиѣана ахаблаѣы ақыртцѣа амацѣаз итѣакны ирымаз алигеит, урт кыыс рымамкѣа амфаду еихтѣаны рашъцѣа рахъ риагара илшеит. Шъѣѣацыпхъаза ауадаѣрақѣа шиѣылозгы, икаитцоз анапхгара дажъомызт, иѣикоз аус алашарахъ икылнагеит кындыѣа азѣырѣы. Сгѣы иаанагоит, аибашъра мышкызны ианеилгалак уи дзыпцоу ахѣ шъаны абака издыргалап хѣа. Аха уаанза ара аибашъра цоит, иашъцѣа атѣараа дрылагыланы, ақыртцѣа пхарсны ладака излааз амфала ааха рытѣаны ркацара иаѣуп.

Абри аамѣаз, амфа аѣықѣан, абнара зхаѣахъаз анышѣынтра иазааигѣаны еибашъѣык агызра даѣын. Ибызшѣала уи ац-хыраара дахѣон, иааиуаз аибашъцѣа иуаажѣлар ракѣыз ѣышъон, уажѣы-уажѣы шѣсыцхраа хѣа рықѣѣитѣуан дказыжъыз иуаажѣлар.

— Ара сыкоуп, акы уацөымшөөн! — ихөөит Суслик, уи дааихаххын. Нас ишьтахька даахьахэын, ицёыхарамкөө иааиуаз Вадим ихы наикөикит.

— О, Вадим, икоу удыруама? — җааитит Суслик ацсышөөала.

— Изакоьзеи? — дцааит Вадим.

— Уара Вадим, ара икажью хага ицсы тоуп, ацхыраара итаны наф даагап, ишьапы дыкөгыло даныкалалак аитныцсахларахь дышьтны, наф акыртцөө иткөөны ирымоу хауаажёлар алаагап!..

Абри аамтаз ахысбжьи геит. Акыртца иавтомат иатцаз апатронатра итаз нцөөаанза ахысра дафын. Суслик даахатырын, цак а дгьыл дныкөхаит. Вадим ахыткьареицш уи днөихаххит, аха икалашаз калахьан. Ирыхьаз аибашьцөөи Вадими итдыркьаз ахызатцөкөө ихёны ишьтаз ашьажөөы ицстазаара далнахит.

Аибашьцөө Суслик Цурцумиа рнапы дыкөцаны рышьтахька ихынхёуан. Нахьхьи мраташөөарахь Акакь Көыцниа инхара акөшамыкөша аибашья гөгөө мөөацысуан. Абра дтахеит ацхыраараз иаарышьтыз аруаа ирылаз тхьынатөи арцыс Даур Бигөөа. Ари ахтыс сзеитазхөөз ижөлөуп исархөөз, ихьз ргөөалашөөомызт. Аха уи ихьз-ицша ицёёйнагеит дызустаз, ихтыскөө, уи ихатцареи ицсадгьыл аөацхья илиршахьязи ажёлар ргөөафы ишынхо сацөымөөашьо издыруеит. Уажөөзы ихьатцыз акыртцөө рышьта ырзны наф ианца, ацсуаагьи иаапса-икараха, досу рхыргөгөартакөө рахь ахынхёра иафын. Урт ацөөажөөаратцөкья рылшазомызт, иахьантөөарак ирбылхьаз ахи ахөшөи ирхылцуаз афакь рөачны, амлакра рхаштны, ртыц афны иназаны рызкөө цьара инкыдыртцандаз хөө икан. Нас цытк рыцсы анааитарклак иахьатөи амш ахтысгьи еилдыргөзар акөхап.

Февраль 21, 1993

Фынта Воуба — ахшара рацөө дрылатөоуп. Аакьыскья уи ицкёын, Гиви захьызы, Ацсынра ихы акөитцеит. Нанашьөи сареи хөицны урт рыөөнашта хөнтөлеит. Срыдышшылар стөахын. Ацшөма афны дыкамызт, дахцөылеит Гиви иан. Сынхырхөөны, изыкөшөөз сгөы ишалсыз схөит.

Иџахаз рыцкэын деибашьуан Мыркэыла ачаи фабрика ацыхэахь. Ацшыхэра хэа иахьцаз, агэыц еицыз рахьынтэ ирыцэтахеит хэык. Убри ахыцхьазара далан Кабардантэи иааны Ацсынразы еибашьуаз цкэынакгы. Иџахаз ага инапафэи иаанхеит, аха ашьтахь еитнырыцсахлеит. Излархэо ала, апсцэа хатыр рыцэцаны, иршэыз цакатэи рцэамацэакэа цсахны, ирыцкэаны идырхынхэит. Аха хэызбала ирыцганы иџан, ираадырхаз ахкэа азымхозшэа.

Гиви Воуба айбашьра ианалагоз аены инаркны Акэантэи Ешырака ианиас, ага диџагыланы деибашьуан. Гагратэи аоперация далахэын. Ашьтахь, арахь, икыта гэакыа Отацка дхынхэын, иэыцэа днарылагылеит азэыс хэа. Уажэы уи иашьцэа даеа хэык ашьоуразы ага иџагылоуп.

Ашыжь шаанза сгыланы Атарака амџа сыкэлеит. Абжэаапнеицш снасцьалгон Нанашьа. Агэашэ акынза ханнеи саатгылан, лышка сынхэахэит. Нахьхыи аматцуртафэи амца еикэцаны ахьурзы ыкэдыргылахьан Гьагьеи Светеи. Сара ахьмыхьк нысџаршэны мчыла сырпыртцит. Сыццакуан. Нанашьа лхы-лфэи ианыцшуан агэырџа ду. Ана-ара уахьыназырџлак харцарацэа айбашьра иалазуаз рхыцхьазара иазхауан. Уатцэы хауаажэлар ирцеицшхоз еилкаамызт. Истахын сыцшэмацхэыс лхэыцкэа аашьтыхны Гэдоутэа дпырны дцар. Уахь иџан лан Бабуцеи лахэшьа Лиалиеи. Абри азцаара цэырызгацыцхьаза лхы-лфэи иахаггы итылашьцааза иаакалон. Амра иапырахаз апстхэакэа реицш, лыблакэа ирыцэз алашара ызуан.

— Бхэыцкэеи барей уахь шэыказар сара сгэы цынчхон, — сналзыцшуан.

— Уара? — даасыхэапшуан.

— Сара бысцэымшэан, ара сыкоуп.

— Харггы ара хакоуп, уаха абри уаламцэажэан!..

— Ахэыцкэа?.. Урт рыцхами?!

— Уара урыцхазами?

— Бара, сара быскэатцрауеи!..

— Иага ухэарггы, Гэдоутэа сцом!..

— Абзиала! — сфынасхеит.

— Зынза унымхацэалан, ахэыцкэа угэхьааргоит!..

Даарыцхасшьан, ллакта сынтацшит. Лыхцэы ацхьака, ҕыц ишэтыз ахэаса еипш, ашла аланацсеит. Иахьада исымбазацызт. «С-Нанашьа пшза, ари закэызей?!» — сгэы интысхэааит. Лара дгачамкны дсыхэацшуан.

— Иахьада сумбацызшэа ,ушцасыхэацшуеи!..

— Сыбдыртцыр стаху цыыбшьо!.. Аха уаха цсыхэа сывазам, сцалароуп! — нак амѡахь сынхьахэуеит.

— Ухы уааицахала, хара хаузыцшуп!..

— Ааи, ааи, аамта шсоулак ѡацхьа сышэтаауеит!..

Агэашэ сынтыцтит. Амѡаду снангылеит, слакѡакуеит, итеггы саахьахэны лышка сыцшлар стахуп. Аха сыцхашьоит, аматцуртакынтэи иаацшуеит ацшэмацэа. Ашацахэа сфынасхоит. Хэыцрақэак саамтадырсуеит.

* * *

Очамчырантэи саауан. Уа атипографияҕы аакыыскыа аусура салагеит. Мап, акультура аусхк касмыжьзеит. Акыыцхьа машьына алинотип атэы здыруаз ауаѡы ишишьтаз сара скны иаанагеит. Сара мап скит, аха дара ирымуйт. Ашьтахь ирасхэеит, араиком акынтэи ашэкэы ааганы, ѡыцъара аус зур мап шацэырымкышаз атэы. Ицан, ус еипш иказ ашэкэы ааганы акытсовет аҕы Пачули Кэытцниа иацхьа иныкэырцитеит. Уи иреихэеит аамтала аус зурацы, акытаҕы зыргылара иаҕу акультура Ахан ишалгалак уа сшатаххоз. Акытатаи аихабыра ари аус ианақэшахатха, ишысцэыуадаѡызггы, сақэшахатхеит Очамчыратэи атипографияҕы аусура. Зегь реиха исцэыцэгъан сцаны, агазет тыжны, нас аара. Аха икастцарыз, уи атэы здыруаз уаха уаѡ дырмоузар!..

Адача санааи, Атарака сызгоз амашьынақэа зегь цахьан. Ахэлараггы шыта саатк акара агын. Шьапыла сцарц сызбеит. Амѡан машьынак сыхьзар сышцашьтнамхри хэа сназхэыцит. Шьапыла сфынасхон еипш, аанҕасыртаҕы игылаз цхэызбак дааҕьатцэыҕьатцэын, са сахь ҕаалтит:

— Шэара Атаратэума?

— Ааи! —схэан, сналыхэацшит. Дшеишеиуа, лзамѡақэа еи-кэацхо дсдыглан уажэада исымбацыз атыцха. — Изхышэхэааи?

— Сашьа Уатар дыспыларцны дыкан, аха заа санимба афныка дцазар акөхап! — лхәеит лара.

Апхын агәазы акәын. Уи лцәа иакәшәо илшәыз аткы акәап рацәа акәыпсан. Агәил қаңшыкәагы алапсан. Лыткы амагра фәхтәан, итбааза лшьямхы инахыхәхәон. Уи сгәы иахәо сналзыпшит.

— Сыцхыраарас ишәтахузеи? — сцааит сара.

— Счамаданкәа!.. — дыпхашьяны даасзыпшит. — Ауадаф шәаластдоит, аха...

— Уажәытцәкьа! — схәан, иреихаз аашьтысхит. Иаха еитцаз лара иаанылкылеит.

Хҗынаххейт. Шьяфәкәак аакахтахан еипш, фәастит:

— Сара Катул сыхьзуп.

— Катул?! — иаацьялшьейт. — Уажәада ари ахьз смахьацызт! — даапышәарччейт.

— О, сыхьз бгәампхазейт, ус анакәха схаҗагы сыбгәампхозар акөхап! — саапышәарччейт саргы.

— Мап, мап, ус гәымхарак сгәы иҗасымкзейт, иабаргәузеи шәыхьз!

— Арахь шәабаци, зыкны шәцода Аҗара?

— Хара Аҗара ханхоит! — фәалтит лара.

— Дарбан «хара» хәа бызфү?

— Саб Шьыпа, сан Бабуца, сашья Уатар, сахәшья Лиалиа. Егьи сашья, Митиа захьзу, дҗаацәароуп, Ткәарчал дынхоит. Хара хҗыцынхәацоуп!..

— Аа, уажәшьҗа шәыздырит, Кынта Адлеиба изааигәара фьыц инхаз шәара шәами?

— Ааи, уа шәнеихьоума?

— Уахь сымфәхымтцыт, аха сафсны сцахьейт. Уажә хашнеиуа уахь сымфәхытҗуейт! — саапышәарччейт.

— Бзиала уаабейт умфәхытдыргы! — аҗак аакалҗейт.

Уи ашьҗахь цытраамҗак фәхҗуамызт. Лчамадан оумакгы ихьанҗамызт, лымаҗәақәа ракәхарын иҗаз.

— Шәабанҗәаауеи? — фәастит.

— Отапынтәи. Инханы иказ сымаҗәақәа аазгейт! — дьччаччо фәалтҗуейт. Сара сынцәытцәпшшәа сналыхәапшит. Гәанылагы,

— «Ах, шыри, абри сара дыстэны дсымандаз», — аасгəахəт. Сəалажышəа уи атəгы цəырызгап хəа сназхəыцын, ɔацхəа ллакта сынтацшуеит.

— Бтаацəароума? — сцаауеит.

— Сароу?... — даасыхəацшит.

— Ааи, бара!..

Акыркырхəа дааччеит. Лхы нафьашəа аакалцан, даасыхəацшуеит, лыблақəа шеишеиуан.

— Схəашьа бгəамцхазар калап!..

— Зцаара цхашьарам рхəоит ацсуаа. Сзыргəазеи, хатца сцахəоу сымцахəоу аилкаара шəтахызар. Усоума?

— Ааи!

— Мап, мап, уи азцаара сазымхəыцзацт. Шəара? Шəа шəыхшара сара исықəлазар акəхап!..

— Сароу? — сыблақəа тапанчаза сналыхəацшит.

— Ааи!..

— Цкəына затцəык дсыман, уи иан лфы дыкоуп нахьхь!..

— Иаба?

— Москва. Сыцхəыс дауриан, Заур ла лфы даанхеит.

— Уара?

— Сара ара сыкоуп, сааит уахьынтəи назаза!..

— Шəеилыцма?

— Ааи, хайлыцтит. Хайбашьны хайлыцтит.

— Нас, ишəиааида уи аибашьрафы?

— Урыстəылан амчра рнапафы икоуп ахəса. Ишаартаху икалоит. Уи санзақəымшахатха, хайбашьит лареи сареи. Дысиааит!..

— Иаууеи! — фəалтит.

— Сатамыз, ибыхьзузеи?

— Нанашьа сыхьзуп, Адлеипца!..

— Быхьзгы бзиоуп, бхатагы быссируп! — аасфьцкьеит.

Нанашьа дыцхашьан, лхы ларфəны ашацахəа аганахь амџа данын.

— Иеибашьуа рыбжьарафы азə даиааироуп, нас ишца! — фəалтит лара. — Аха угəы каумыжьын, аурысцəа ашəаны ирхəоит еипш, «Вся жизнь впереди!»

- Ааи, гәышья, аха Заур дыгәхьяазгоит!..
- Уи дарбану?
- Москва инсыжъыз ачкәын.
- Ихытцуеи?
- Диит 1969 шықәса, апрель 10 рзы.
- Арахь ушааз идыруама?
- Ааи!..
- Думырзын!..
- Уи шыта исцәызыз дифызоуп. Имилатгыы зытны җа цәак икәнылоит. Усоуп уахь инхаз дшыкало. Зашта утоу иашәа ухәалароуп!..
- Умшәан, макъана даҗазә дааугар улшоит!..
- Шыта сара сызтаххода? – схәеит сара. Гәанылагыы җаңхья сгәы сынтахәыцит: «Ах, шыыри, сара дыстәхондаз!»
- Саатбжак ала урт җыц иахьынхаз рыҗны агәашә хны-лагылеит.
- Хааит. Беибга-бызҗыда бтаацәа рнапы баныстоит. Абан, бтаацәа хгәартеит. Абзиала, сыршьяанза сцалароуп!..
- Хара азәгы дахшьзом, уи аткыс, умҗахыт!
- Уи залшазом!..
- Избан?
- Сцалароуп!..
- Уи уахьзап!..
- Икалом!..
- Умҗахыт!..
- Җазны саауеит!..
- Уажәы?
- Уажәы сыццакуеит!.. Абзиала!..

Агәгәахәа иткәаз абзырбзан, быжькәа схәыцрақәа аасы-мырхит. Мыркәыла шыказ Лакәыт иеибашьцәа ахы хьамтақәа рыларыжьуан. Урт ирымырдон нахьхьи Аныуаа рхәаны икәгылаз атанк ду иаршәуаз ахы хьамтақәа. Иаакәымтцзакәа урт зегы Лабра икахауан, ипжәон, иткәацуан, иаашеижьҗеи абри иаҗын. Угәы аакыдырхуан, аха иахкыз!..

Ҷлоу агәаҗы снеихьан еиңш, саңхьяка саныңшы дгәастеит амҗа иангылаз пхәызбак. Уи дыңшзан, деинаалан. Амҗа иа-

ныршэланы саанымгылакәа сышцоз анылба, сышка лхы лырхан, даасыдгылеит.

— Зтаара пхашьарам, шәабанзацои? — дсызтааит уи апхәызба.

— Атарака! — схәеит сара.

— Гәадака сцоит, сымала амәа санылар стахым, ыызара сзыжәуру?

— Иаузеи, ыызара бзысымукәа! — сналыхәапшит. — Баала!.. Машынак хашьтнамхыргы, сара бсықәгәыг!..

— Итабуп! — лхәан, днасывагылан, ххәыцаахыс хәибадырузшәа амәа хнанылеит.

Абас хәибадырит Манана Агәхаапхәи сареи. Уи сылмазтааит, аха илхыцуазар каларын җәжәи хәбака шықәса. Дтаацәароуп, излалхәаз ала, лхатца длазуп, инхон Ацъажә хәа иахъашьтоу Мыкә амәаду азааигәара. Нанхәа аены, август мза 28 рзы ақыртцәа акәшеит рхабла. Ахымәаскәа шрывыкькьоз лхәыцкәеи лабхәеи лыманы абри азыблара иалтцыз дреиуоуп. Аибашьра ианалагоз лхатца Урыстәыла дыкан, уажәыгы уи ихабар хәа акгы лыздырзом. Лхатцеи лареи еицхырааны идыргылаз рыфны ифнарцахъаз амал зегы амашына надыргы-ланы ақыртцәа ианыдрыцкьа ашьтахь, уи амца нацратцаны ирыблит.

Манана излалхәо ала, ланхәыпха лычкәын, жәаф шықәса зхыцуа, аибашьра иалагаанзагы лхатца ирхәхъаз, итәахны имаз иавтомат кны ақыртцәа драбашьуеит, дышкәыпшзоугы, иыызцәа дрылагыланы.

Мананеи сареи хәипыртцит Гәада агәы хнахысны хәхынталоз. Уи убаскак еиҗкааны псышәа цкьала дцәажәон, уи убаскак лдикция бзиан, сылызырәландаз ухәарын. Зны-зынла иупылоит хазҗабцәа, ианцәажәо апсуа бызшәа зырхәанчо, атәым ажәакәа алатцаны ибжыызхуа. Хәнеипыртцуаз, лаби лани ахьынхоз, дахырааазаз лыфны сырбо, сымәахытцны, сыпсы шыаны, фатәык сыдгаланы, нас сымәа сықәларц сабжьалгеит. Итабуп хәа лахәо, хазы атаараа итахаз рзы сгәырәо сымәахь сыццакит.

Гәада хназаанза амәан Паата Какоба дхәкәшәан, икалаз ахтыс хзеиҗеихәеит. Итаацәеи иареи шьоуки ишырзыпшыз

убра хрыниет. Ажәабжь исаҳаз хҗатас сгәы иацрасит. Аибашьра иалагеижьтеи таацәарак иатәыз Руслан Ирадион-иҗеи Ирадион иашьа Иуреи Кәакәаа хацәтахеит. Иара Ирадион ихаҗагы гәгәала дыхәны дыкоуп. Иацтәи аибашьраҗы, иара убас, дырхәит Гәырам Кокаиа.

Сгәы каҳаны ахәлара еҗагымкәа Мандара ахаблаҗы сназеит. Абра дсықәшәеит Шоҗа Хына-иҗа Кәытҗниа. Ерманцәа-кәак рҗы дықан. Саргы саацсаха сыкамзи, уаха шыҗа сабацоз, Шоҗа иансабжьеига, ауа иара дахьықаз аҗнаҗы сыцхьеит.

Иахьатәи амш даҗа трагедиакгы хзаанагеит.

Мамиа Ыынцәал иахәшыцәа Кәыкәлеи Магбулиеи Аҗәа иалаханы иқан. Иалтҗны ацсуаа хған ахь иааргы алшозар акәхарын, аха иҗшын, агәыҗра рыман. Ауафьтәыфса дыкнаҳаны ашьра иқәырцаргы агәыҗра имоуп. Урт рымацара рақәзам, агәыҗра ҳамоуп зегы. Аха агәыҗрақәа зегь еипшым, анцыра змамгы удыруазароуп. Ишаххәаз еипш, Кәыкәлеи Магбулиеи аҗәатәи руадаҗы есены ашәара рхы-рҗы иқәны иҗшын, ашәшы ихылаз издыруада иахыцуазар хәа. Зны-зынлагы ажәипшьтәи аномер автобус интатәаны Дачанза иаалон, нас уантәи шыапыла изланхоз ахаблахь рхы дырхон. Ицон, уафь дырпырхагамхакәа рышыҗахька игьежьуан. Иҳахьрызеи хәа ааибырхәан, иахьагы амфә иқәлеит. Аха уажәазы урт дышы-тырхит Гәыли Пруизецҳа. Ари Сырбеи Адлеиба аҗбатәи иҗхәыс лакәын. Актәи иҗхәыси иареи еилыцхьан, урт ирхылцит фыцәа атыцҳацәа хазынақәа. Аҗбатәи иҗхәыс лҗынтәи — фыцәа аҗкәынцәеи зҗабки. Гәыли захьзыз цхәыс кәымшәышәын, лыбзиа ада баацс лзырхәо камлацызт. Амилаҗ еилылхуамызт, лара лзын ақыртуагы дуафьн, ацсуагы дуафьн. Аибашьра хайкәнашоит хәа дықазамызт. Хабжьара аймак шықаз лдыруан, аха уи тынч мфәла избахап хәа агәаанагара лыман. Анкәа, лхатца Сырбеи ари ахаблаҗы инхарта тызтыц ықан, аха Кьынта арахь нхара хәа даниас, иашьа иакәмыз, уи дныхәаныцхьаны идгьыл тыц иатәеишыеит. Аха цытк аамта аныбжьыс, айтәкра иқалаз иахкьаны, ақалақь аҗы инхоз рҗынцә ахь ихьацшны анхарта тыцқәа ныркыло ианалага, Сырбеи Адлеиба ихаблахь дааны, Кьынта дицәыхарамкәа фнык ашыапы икын, аибашьра

Инеидырцалан, ажра инхықадыргылеит. Ахада иґы днеины еибашыык ылымха дынтахэйтхэйтит.

Уи ашытахь аґаґаахэа ахысбыжықға геит.

Ғыли лшызцаа Кэыкэлеи Мағбулиеи тґаґа инкахаит.

Февраль 22, 1993

Ақыртұа еибашыцаа Ғыли дрыманы ахабла иналалеит. Урт аґеанызаара рыман, ирдыруан лассы-лассы арахь аґсуа партизанцаа ишырґахырстаз. Ғыли дубар дудыруа дыґазамызт, иаалыґрасуа, иаалыґатасуа, амґа иахыықэыз дыргэаґуа дрыманы иаиуан. Уи аныкэара лылшазомызт, лшыапқға ашыта иарганы, лнапқға ґытґтґаны, ашыаґадабаа лґыкыаса дыґан. Лышны данаарґа, ґапхыа илзырухыаз лзымхозшэа, ирґыцны лыпґара иаґын, лшыапқға ґытґтґаны, лхахэы еилыжэжэа, иаалыґрасуа ґеиґш цэґа лзааргеит. Нас адтґа аныґартґа илґэйдтґаны дыршыт.

Аґаанаґара ыґоуп, уажэ иршыызґыы, уаанза иршыхыазґыы, адырра анирґа арахь дааны ижит хэа, ари ахабла иатэыз, ара инхоз-интґуаз, аибашыра ианалаґа ашықэс ґыц ашытахь, ипґхэыс адырра анилґа, ақыртґаа рґан ахь ииарґаз Олег Енуґизе.

Ауаа рацэа ыґан сахыаанґасыз аґнаґы. Аґшэма — Андреи ихызуп, апхэыс — Қнари. Аґаацэа рхада ихэлахыан аґны данааиз. Постґэак еиґыркаан, уахыки ґенаки уахь дґаґшыон. Жэаф-жэибжыґа шықэса зхытґуа уи ипґа амґал аґаахара даґын, хыхь азлаґара рымоуп, атрактор амотор адырґыланы аус адыруеит, илаґоит. Ашыламґал аныркэахэа ашытахь аихатэ ґечка иақэырґыланы азра иалагеит.

Сара сааґсаха сыґамзи, амца аґхара ансылс, схырқэақэо, аґэардэ исыртз сықэтэаны атзамц сызқға астан, абар-абар, еґыаґзам ацэа станаґаларц. Исцэыхарамкэа Андреи Шотей еидтэаланы акы еибырхэоит, аха урт рыбжыы хэанчаза слымха иґасуеит, зны-зынлаґыы рыбжыы аахараркуеит, сара урт злацаажэо хэа акґы сзеилкаазом. ґытґрак анґы ацэа сынтанаґалеит. Сызхара сыцэаанза Шотэ дааины сыжэаахыр ааирґысуеит. Сара сцэырханы ґацґґоит.

— Иґалазеи? — стґауеит.

— Угыл, угыл!..

— Ихақалама?

— Каи, уара, ххэы дырхиеит, акрахфап!

— Уара акрыф, сара ацәа сакуеит!..

— Ипхашьароуп, ргәы иалсуеит! — Шоҭа дыпшуп.

Ишысцәымғыз сәагылоит. Снеины исдырбаз астал хәычы снадтәалоит. Андреи даины дхадтәалеит. Қнари лхәыцқәеи лареи хазы итәеит.

Амғал еимышәшәа ицоит. Иңақьа-ңақьаза ахрығ алңш-уеит. Сацхашәа аакастцоит, аха сәы итәстаз сзыкаком, ус ишыкоу снагәтасны сымгәахь индәықәыстоит. Дук мыртқыкәа, сшәыртхәыит схәан, аҭаацәа абзиара дырго сәагылеит. Шоҭа игәамырпхазакәа даасыхәапшуеит. Аха са снапы сқьан: «Ацәа сакуеит, сабашьталои?» — сцааит.

— Зны уаангыл, акрырфап! — ихәоит Шоҭа.

— Ааи, ааи!..

Саатыбжак ашьтахь даргьы әагылоит. Қнари лхәыцқәагьы акрырфан, иахьца-иахьаа сымбазо, җақатәи ауада җадырцәит. Хыхьтәи аихагылахь ихалеит. Изфыз сзеилымкааит, уажәы-уажәы ршьапыжьтыбжь фәаихак амазамызт. Саахьаңшаанза егьыртгьы уахь ихалеит. Шоҭеи сареи хәаизынхеит.

— Сабашьталои? — сцаауеит.

— Җақатәи аихагылафь сара сышьталоит, ара зака утаху акаруатқәа ғылоуп, ушьтал иахьутаху!..

— Егьырт?

— Егьырт зегьы хыхь ихалт.

Иахьыманшәалаз каруатқ снаниалеит. Смагәқәа сышьысхит, аха сееилымхзакәа сықәиан. Шоҭа ажәабжьқәа сзеитеихәоит. Ара зны-зынла ицқьам бандақәак ааны атыңантәи аерманцәа шдыршәо, ирымоу шрымырхуа, еихарак — афатә, арахә ршьапы ишықәгылоу ираңырцоит. Шоҭа излеихәо ала, 68 шықәса ихыцүеит, мызкы цуазаап уи ари ахаблафь дықоишьҗеи. Атыңантәи ауаа иеиланхо хлаңшра рыҗо дахьрыцхрауазы хәтыр иқәыртцоит, ихьз харакны ихцәажәоит. Саргьы санырба, Шоҭеи сареи аәеишьцәа хәрхылцит хәа анреихәа, хә хқны уаангыл, ңьара уцаргьы уаныхынхәлак шаңхьа уахҗаала, Аҗарақа уцаны уәны узымнеиуашәа убозар, хәәнра уахаабауам хәа сархәеит.

Ашыжь сангыла, какалк сдыркын, абзиара дырганы сымѡа сықәлеит. Аштаб аѣы снейны атагылазашья иѡоу еилыскаарц сѡахуп. Излеилыскааз ала, иацы асаат аказы ѡынѡажѡаѡык инареиханы ақыртѡа еибашьцѡа Аѡара агѡы рнапаѣы иааргарц ақѡылара рѣазыршѡеит. Наѡ-ааѡ еиѣахысуан ѡ-саатѡ. Атѡыхѡ-тѡаны, ицѣгыарахозшѡа анырба, ақыртѡѡа хьатѡит. Аѣа снаипер бѡьарла дхысын, Маска хѡа зархѡо Славик Климент-иѡа Кѡытѡниа дихѡит. Ахы шааиуаз хѡибашьѡы ишьяпы инаѡрасын, ажьашѡра иналѡьаны иѡеит.

Набжьѡуаа ргѡыѡ аѣы иаѡлаз аибашьцѡа рхыѡхьазара маѡѡым. Урт зегьы ушьѡаншѡа зны ишѡсырдыруеит. Уажѡ аамѡала агѡыѡ ахадара рызѡо Беслан Тѡѡарчалѡа дѡаны дыѡоуп. Уи дхынхѡаанза еизаѡу агѡыѡ дахылаѡшуеит Игор Делба. Аѡраѡѡуеит ари аибашьѡы азѡыбжьатѡи иашьцѡа дрылагыланы абѡьар иѡуижьѡеи. 42 шықѡса дыртѡсыхѡеит, ақыѡанхамѡатѡ институт далгахѡеит. Уи игѡѡакѡѡа зегьы иреихѡуп Аѡсны ахақѡйтѡра аманы иѡаларц, аѣа дѡыххаа ари адгьыл дықѡѡаны, ох, гѡышья хѡа Азѡыбжьаѡа дхынхѡны аѣыѡ ѡсѡазаара иѡаѡарц.

— Угѡы ишѡаанаго, ирласны иаабару уи амш? — илаѡѡа сѡѡѡшуа сизѡѡауеит.

— Мызкала уи ахақѡйтѡра хѡапаѣы иѡалоит! — ихѡеит Игор Делба.

Са сеигѡыргѡеит уи абас еиѡш агѡаанагара ахьимаз.

Февраль 23, 1993

Рауль Мандараѡа дѡеит, са схала сыѡоуп. Ианааилахѡла инаркны Аѡара акѡшамыкѡша ѡынчрамызт. Ашьаѡар змамыз ѡаик снаѣыхѡан, сымгьал саѡѡауа сыѡшуп. Ма саауеит, ма саазѡм хѡа сеихѡеит Рауль данѡоз. Аиаша шѡасхѡап, ара аанхара шѡартѡахѡ иалагеит. Уажѡы-уажѡы ақыртѡѡа ажѡылара рѣазыркуеит, лассы-лассы ахы хьамѡѡѡа ыршѡны ихѡаларыжьуеит. Аѡагылазашья уархѡыѡыртѡы ахы хѡарѡоит. Рауль иасхѡеит ирахѡ иманы наѡ Мандаранза днаскьаразы. Нас ма дааины иѡоу-иану ибалап. Хѡѡнқѡа рѣы ѡынч хѡѡазаара уаѡѡхѡеит. Ишырхѡо еиѡш, аѡсреи абзареи хьрыбжьагылоуп. Хьшымгѡыѡзо хы хьамѡѡ аахѡалаѡжѡар, хѡѡыкѡыл ыѡазамкѡа

хақәнахуеит. Мәда-шьтада иҕыцәауеит ҳаҕстазаара. Акаҕы иалахәазамкәа устәкәа хамҕасыр хтахзам. Ех, иаадыруазар шаҕа ибзиах хлахынтә!..

Ашыбжышьтахь Раули сареи тәка халбааит сынхарахь. Хнацшаацшуа, амарда ашьапы хавталаны, атлақәа хәерывакуа рацхәа хнеит сбоура шыказ. Хаимдеит, аха сыжәзатә инханы иҕаз хамбазеит, итытны ицоу сеидру. Уи ашьтахь ашышьыхәа ахкаара ашә иағаз аахартын, смацурта хныһналеит. Уантәи хәиасит азал ахь. Сыһны ашә иағаз атзамц аханытәкәа иақә-шәаз ахы абетон кылжәаны арахь иубаратәны иалыхәхәон, Рауль цәа мбазакәа уи аалиршәан, инапы инантаны са сахь иҕәаихеит. АКМ ахы. Уи акраамта хәхәацшуеит иларха-һархо. Нас даасыхәацшын:

— Хьзы алаугааит! — ихәан, дпышәырччо инасиркит.

— Сеикәхар, цытәык идсырбап! — схәан, сцыба интасыршәит.

Иаашаанза ахысра иағуп ақыртцәа. Ихысуан, наҕ-ааҕ еиҕагыланы ианеибашьуа еицш. Ақәаршаһы аҕәанахазшәа абжыь уахауеит. Автоматқәа рнаһсанҕы, лассы-лассы агранатқәа халарыжьуеит. Аацынтәи амшцәҕа иалыһуа адыд абжьеицш уи аныткәацлак хшьапы хәқәнаргылоит. Дук иахцәыхарамкәа, хәатраҕы икахауеит дара. Ирдыруазар акәхап хәибашьцәа рхырғәғәарта ахыһоу. Набжьоу ахабла иалтыз роуп ари атыц иахылацшуа.

Уахынтәи иаха Алиошәа Бадра-ица даарышьтит. Аиҕ-ныпсахларазы. Уи излеихәаз ала, ақыртцәа рацәаһны итәоуп дара рхаблаҕы. Ұышәһык иреитам ихәеит. Ұышәһык ус иаармарианы рныртәара мариам, аха хшыһла аныкәара атахызар акәхап. Уи хәцхәаҕа иҕалаша усуп, аамта иахнарбап хәхкылнаго. Алиошәа далаханы дахыһоу ақыртцәа рхы дадырхәалоит, аха арахьҕы адырратарақәа иахзааицхауа ахә харакны иршьоит набжьоуаа. Ихы деицахартә иабжьаргоит хәибашьцәа, ианатаху аамтазы арахь ишиастәу аниархәалак, ихабла Набжьоу нижьыр акәхоит.

Анахь хазы ахаирпланқәа СУ ала Ақәа аганахьтәи ақыртцәа рхырғәғәартақәа гәатаны абомбақәа ахьрыларыжьыз рхы рыхнахуеит. Ацсуаа ас еицш иҕоу ахаирпланқәа абарымаз хәа

ицәажәоит, игәрымуеит, атәылақәа зеггы ирахартә апротест
картоит. Арадио абжьалаггы иеибашьыр цәгьаггы ирбом!
Анцәа ишңеишеи абарт!..

Акырцх кәазкәа афны ахыб ианаахо еиңш, абжы уағеимш-
хароуп иахылцуа ахысрақәа идырҕыңыз. Ари кәлеит ашамтазы.
Асеипштәи ахысра гәгәақәа анымғадырго ижәылама хәа
агәаанагара узцәыртцуеит. Ари иашьцылам абра дыказар, абри
атагылазаашьа зымбац дахтазар, аиаша уасхәап, ари атың ағы
уахыкгы дузынкылом. Автоматқәа рыла есыуаха ихыслоит, аха
абас еишьтаргыланы агранатқәа дыршәуа схаҭаггы исымбацызт,
исмаҳацызт. Ари змааноузеи?.. Сарггы слакмакуа, ижәыланы
рҕаархар сышцаша сазхәыцуа, амацуртакынтәи адәахы
сыңшуеит.

Ишырхәо еиңш, ажәфан лагон, адгьыл цысуан!..

Февраль 24, 1993

Ашыбжьышьтахь Аҭара ақытан имғапысит айтныңсахлара.
Февраль мза 21 рзы ақыртцәа ахәахьала ижәыланы атәыла
дырбгарц аныртахыз ағны, Иура Кәат-иңа Кәытцниа имашьына
лас «Жигули» иеиғазоз ақыртца иршьыз иңсыбаф дырхынхәуан,
уи ихатыңан арахь иоурышьтуан зықарахь инеихыз Хәыта
Сузар-иңа Допуеи Бардушья Хагьар-иңа Кәытцниеи. Арт ахацәа
еибга-извыда хашка ианиас, сара сияцәажәеит Хәыта Допуа.
Уи ахтыс ашәкәы ишанысцахьоуггы, иааркьағны иара исеи-
хәеит абас:

— Пыта Кәытцниа иҭынхарала ахәы хавцаланы хнеиуан,
Афьтца ахаблахь ххы рханы. Амғаду ағы хкылсаанза егырт
смызцәа аансыжын, сыңшыхәырт сғынасхеит. Снаңшааңшуа
сышнеиуаз, хабжькәа захахьаз ақыртцәа снарылаҳаит.
Сшырбаз еиңш, сышьтахька сғы рханы, ҕырдагәа катцаны сцарц
сшьаға ааихызгаанза сымға ркхьан. Бардушьяггы ифызцәа
дрылцны, дсышьталаны дааиуазаарын. Убриггы амацәаз
дтаркит иаразнак. Икахцахуаз, акәукәухәа хахәхәаны ақыртцәа
харкит хәа хазғымтит, равтомаҭ аҭынҭақәа анахҕарк, рхәатәы
ханахыңа хшыршьуаз рымзеит. Ус акы игәы иҭеику здыруадаз,
Бардушья ишызбоз автоматшьхәала исит. Сарггы схы ршьышьуа

иҥахызма, инасыцәхасын, абрахь уцала хәа ирҥахыз амҭа насдырбеит. Иҥахҭахуаз, хайҭак-еиҭакуа иахдырбаз амҭа хнанылеит. Ажәакала, ахәы хшавҭаз, амҭаду ала акәымкәа, мардарала аҭсаатә фабрикахь хкылсит. Хәызцәа ххабарк анырымбаза, хшааныркылаз аҕара рдырыр акәын. Иццакцәеит. Хара хрыманы аҭсаатә фабрикаҕынтәи Аҕәа хнаргеит. Уантәи ишыжәбо, аиҭныцсахлара иҕалаз хатцанакын, хрыпсахит. Абрахь хааргаанзаҕы иҳаздырзомызт Пачулии, уи ипшәма Жужьунеи, Колиеи шыршьхәз. Амала, аҭсаатә фабрикаҕы хшыҕаз ахыс-быжькәа анга, азәы иҳаиҳәеит: «Абант ихысыз ақыртүа еибашьцәа ргәып шәалашәазтҕы, мшымыждан ишәзыпшыз!»

Хәыта дааныжыны сыҭныҕа сымҭахыт. Арҭарцәа, аиҭныцсахлара ашьтахь Хәытеи Бардушьеи арахь ианааргоз, аусхәарҭакәа ирзааигәаны инхоз Хьрыпс иапхьа сыжә рбан, аҭныҕа иаарцеит.

Иахьа амш бзиан, иҕәандаран.

Февраль 25, 1993

Ахәылҭазы Мандара сааит.

Ушьтарнахыс абри ахаблаҕы пхьартас иалысхит. Уи шыҕалаз шәсырдыруеит. Набжьоуаа рхырҕәҕартә аҭаҕа сахьынхо, ишәасхәахьеит, иаҳа-иаҳа ишәартәхо иалагеит. Ақыртүа ипшыхәцәа сгәысәанзамкәа срылаҳар ма сыршыуеит, ма срыманы ицоит. Хаибашьцәа рҕапхьа ишьтоу аускәа маңызшәа сарҕы сырзацлар аткыс схәан, сҭып сыпсахит. Саанагеит абрахь Мандаранза. Отаҕа схы рханы сышҭоз жәахазны, саныпшы пхәыск даҕьуа, лхәыцкәа лапцаны ҭаҕа дылбаауан. Хәнеизааигәаха аҭсшәа ааибаххәеит. Нас слызҭааит:

— Зҭаара пхашьарам, бара ари ахабла батәума?

— Ааи! — аҭак ҕалҭеит.

Уи данҭәажәоз илхәоз аилыргара уадаҭын, лажәакәа ҕаҕаны илбаалдозшәа реилкаара цәҕьан. Сахьлыхәапшыз дшеирманымыз гәастеит, лхәыцкәа, харантәи исаҳауан, урыс бызшәала драҭәажәон. Аха лхы-лҕы аиқәара аман, зшәа еилаҭәаз пхәыск шлакәыз ҭашьомызт. Шықәсыла уахьлыхәапшуаз ҭынҭажәа

пытк днархыхәхәон, аха лхы-лҕы качырц еҕагзамызт, лыхцәы ашла аланапсахъан. Лымѡахь дшыццакуазгъы, ханааиҕагыла схы инаркны сшыапаҕынза блала сааимылдан, ѡ-ажәак, х-ажәак ааимданы аицәажәара хшалагаз еипш, игәастеит сныжъра шылтахымыз. Уи ари ашәкәәҕы лыхъзи лыжәлеи сыпсахуеит, абжъаратәи агәып иатданакуа рахь дсыргылеит. Уи ус зыҕастаз ушьтантәи иҕеио ахтысқәа рыла еилышәкаап хәа агәыгра сымоуп.

— Ари ахабла шәатәызар иҕоу-иану шәара ижәдырып хәа агәыгра сымоуп! — схәеит сара.

— Исзеилкаауам шәызҕу! — даасыхәапшуеит.

— Сара Атаратәиуп, аха сахьынхо аѡнаҕы анеира шәар-тахеит. Убри азы абрахь ҕъара азәы иѡны сыпхьалар стахуп.

— Шәеибашьѡума?

— Абҕъар скым, аха ахыргәғәартакәа рахь сныкәоит. Сара Катул сыхъзуп, ар рыпсстазаара ҕысцаауеит, сжурналиступ!..

— Аа! — лхәоит лара, сызҕыз аус еилылкаазшәа.

— Сахьыпхъаша ҕып ыҕоума? — сцаауеит ѡапхъа.

— Сара скны упхъар ҕамлари?

— Иабаргәызеи? — сааигәыргәеит.

— Ыыҕа схәыцқәеи сареи ххала хәкоуп! — лхәыцқәа рахь дхъапшны ислырдыруеит.

— Иабаргәызеи! — схәоит слыхәапшуа. — Бхатца деи-башьуама?

— Ахатца дсымазам, хәилытцижътеи акраатцуеит!..

— Коҳ! — схәеит сгәы иалырсшәа. — Икалеи?

— Ари сыцкәын аихабы Толик ихъзуп! — уи хәбака шыаҕа дахцәыхарашәа дгыланы дахзыпшуан. — Жәаѡа шықәса ихытцуеит. Иаб дхазуп!..

Лара леипш аиқәареи апшзареи ибла ихын. Иблақәа кәеицеиуа даасыхәапшит. Дцәытцаччон.

— Ари? — лнапы аанкыланы игылаз ацкәын илақта сынтапшит. Уи аурыс цшра иман.

— Уи Марад ихъзуп! — лхәеит апхәыс.

— Ахазына! — схәеит сара. — Марад захъзу Толик ихъззар иаха ииашахон, Толик захъзу иакәзар Марад иаха инаалон.

— Аиеи, аиеи! — лыбжы гәәҗаза дааңышәарччеит.
— Ханбеикәшәои? — слызцаауеит.
— Аа, иубома абни аоны? — уи дынхәхәын, лышьтахька
мраташәара аганахьала ахәаҗы игылаз аоны слырбеит. — Аурым
Жора иахь уназаанза, аҗалартахь умцакәа хыхь уахьынхало...

— Избоит, избоит!..

— Ианутаху усызцаар убра субоит.

— Иҗабуп идуззаны!..

— Уажә уабаци?

— Отаңка!

— Уа иумада?

— Уа икоуп сҗаацәа!..

Уи лгәампхазшәа збеит. Аха данааипхьхәыцаа:

— Сузыңшуп! — лхәеит. — Ирласны ухынхәуама?

— Ирласны схынхәуеит. Ибыхьзузеи бара?

— Дина Динченко!..

— Даара ибзиоуп!..

— Сара сан доурыс пхәысын, саб даҗырқәан!..

— Ус шакәу җашьом. Абзиараз!

— Абзиараз! — лхәеит ларгы.

«Лан лыжәлала ашәкәы дҗаршит», — аасгәахәын, саргыы
сымҗахь сҗынасхеит.

Арахь Мандарака сандәықәлоз ақыртцәа танкла ихысын,
идыршәыз ахы хьамҗа шааиуаз, агәызхәа ацентр иазааигәаны
цъара ипҗәеит. Дук мырцыкәа набжьоуаа ҳарҗарацәа уи аҗакс
«Нурс» ала уахь дара ирылахысит. Уи адагы, уажәы имодахеит
амузыка абжы ахатцаны автоматла ахысрақәа. Уи абас еипш
иуахауеит: «Пах, пах! Пах-пах-пах! Пах, пах! Пах-пах-пах!..»
Аибашьра аныкам дара рганахь абри иаҗуп. Аңсуаагы ргәы
аныпҗәалак, ахырғәғәарта ахыкоу ңытк инацәыхараны илбаа-
уеит, нас даргы: «Пах, пах! Пах-пах-пах!» — хәа, апатрона
ишеиңахауагы, ахысра иалагоит. Уи ашьтахь ақыртцәагы изҗу
иакәытцны иааҗынчрахойт.

Хазы, хәадахька, Лабра шыкоу, иаакәымтцзакәа ихысуеит.
Иаха иаҗын, иахьа иаҗуп. Аҗараагы ханыргәалашәалак, — «Аа,
ҳара хҗынҗәи хамҗас ишәыдышәкыл!» — рхәарашәа, ахыхьамҗакәа

дыршәуеит. Урт ашақә иасуа ишааиуа ианцәытцахалак, ажра ду тыжааны, ахаҳәи анышәи иаршәыиз еицхьытта инкажьны адгьыл аакылнатәоит. Ани сахьынхо аґацхьа ишьтоу адәы унықәлар, шыаґацыцхьаза урт рфызцәа ажрақәа уцылоит. Ипеипеиуа азы ртатәоуп, цқьа игәамтәкәа уґынаухар, шыамханынза иахьтәулоу унанагоит. Агәызызхәа ахысрақәа анырацәоу, ирхылтцау абжыи адыд-мацәыс ацътла ианасуа еицш, иааузымчхартә улымхә итәсуеит, ахыцша уґасуеит. Абри аан ахышәқәа рґенцьыркәа цыґечены ахьарахәа инеилаҳауеит, ашнқәа хыцхыцуеит.

Иахьа аштаб аґы хәикәшәеит Хәыта Допуеи, Делалоґлы Сафери, сареи. Атәратәи азфьбжьатәи аибашьцәа рбаталион апыза Рауль Муцба диазтәауан ааигәа ақыртцәа итқәаны иргаз Хәыта Допуа. Рауль Муцба итәхын еиликаарц атқәацәа шыркыз, ишрызныкәаз, ртыц аґы ианнарға ирыртәоз азтәарақәа. Хәыта иааркьаґны еитеихәеит ифьзцәеи иареи Пачули Кәытцниа инхартә шнаґы ицаны матәақәаки, нас ирымпыхьашәои, ирымаз рырахә раццаны иааргарц шыртахыз; амфән зґеытәахны итәаз ақыртәуа еибашьцәа ишрылашәаз, Бардушьеи иареи еґырт еицыз ирыкәганы ишыркыз ухәа икәлаз шыкәлаз ар рпыза ицәымзакәа илымхәкынза инеигеит.

Рауль Муцба аґынамзара иманы ихәеит ар реиҳабыра ирмазтәазакәа асеицштәи аныкәарақәа ишырхылґаауа атрагедиа дукәа, аринахыс аизтәарақәа шатәху, ахәатәхамтәара абзиа шаанамго, насґыи аибашьра ацәахәа иазааигәаны анеитралтә зонаґы инхәкәо шытә иаамтәижьытәи акраатцуеит рынхартәкәа ирпыртцны аерманцәа реиланхартәхь цьара тыцқәак ааныркылар. Иахытцыз хәуаажәлар рыфнқәа гәатәтәызар хара иҳамоуп ацшыхәцәа, азгәеитеит Рауль Муцба, урт ирахтә адтәкәа анынарыгзо, амфә икәлоит икартәаша-ируша иазхәыцны, заа арахь ишәаны-изаны ишьтәххьоу ацқарала. Зхы итәшәалак зегь рыфнқәа рахь иандәықәла, иґеим ахтысқәа ахылґаауеит. Ма абри рзымдыруа икәндаз иҳацәтахаз хәхтынчуаа. Унеишь-уааишь хәа зархәалоз адырцәа ракәын. Ахә рлахьынцәа дара рнапала ирчышәит. Хәарада, хара иаххароу рацәазоуп, иаанахкылар акәын асеицштәи аныкәарақәа.

Абри аицәажәарақәа рышьтәхь Хәыта, Сафер, нас сара хәиццеит Бардушья Кәытцниа даабарцы, дахьынхоз ишныкәа. Уа

хахънеиз дхақәшәеит айтныцсахлара аус азы, Кәтол афыцын-
хацәа инхо рзы ақыртцәа иаарышьтыз Алиошьа Кәытцниа.
Алиошьа ихаихәеит, иара убас, иаарласзаны, хымш рышьтахъ
иара ихаҭагы абрахъ диасырцны дшыкоу.

Аҭара ақытан акырынтә танкла иалахысит иахьа. Ақыртцәа
иҭартцоз аҭак ҭартцон набжьоуаагы.

Иаахәлаанза, иара убас, Лабра аганахъ ахысбыжькәа гон.
Адырраҭара злакоу ала, иҭахаз рхыцхьазарафы иҭоуп хара
хтәқәагы.

Мандараҭа сшааиуаз испылаз Валикәа Бытәба ицшәма
пхәыс Гәилчка исалхәеит сҭаацәа Гәдоуҭаҭа ипрырц иҭоуп хәа.
Аха уи макьаназы агәра сызгом. Цаны, сҭаацәа Ткәарчалҭа
ицараны иҭан. Аха наҭ сара срымбакәа амҭа иқәларызма?
Ихьухьуа хьаак сааимнадеит. Исахаз хастцарызу ихасымцарызу,
иахысхәаара сыздыруамызт. Издыруада Ткәарчалҭа рцара
иадхәаламзар, Гәдоуҭаҭа хәпрыр ҭалап хәа илхәаз ажәа?
Иаахтәаны, исзеилкаауамызт исахаз ажәабжь иатцанакуаз.
Гәдоуҭаҭа рцара сҭахижьтеи акраатцун, аха Нанашьа еснагъ уи
мап ахылхәауан. Нас, иаалырҭкьаны изылыцсахзеи лгәаанагара?

Февраль 26, 1993

Наҭ Лабраҭа уажәыгъ ихысуеит фәаихак змазам а-БМП ала.
Аха иацеипштәкьа — мап!

Амш шәшьуп, амра цәытыцхошәа иҭоуп. Март мза ааигәахейт.
Издыруада март 4 рзы Ацсына ахақәитра азылашар?

Сцоит Мандара сҭаланы, цәҭа азиас шыкоу. Атракторист
сзацәажәаз абра снейуеит хәа сеихәеит асаат жәаҭа рзы.
Снацшаацшуеит, аха уи ихабар хәа акгы збом. Уажәыгъ дыд-
ратас нахьхьи Лабра аганахъ иҭагәыргәыруеит. Иацтәи аибашь-
ра ду ауаа рацәа танархеит хәа ицәажәоит. Чааркыт абомбакәа
аларыжьит. Нури Аҭзба иҭны иаахейт ахы хьамтә идыршөыз.
Ицшәмапхәыс дашьит, иара гәгәала дхәуп хәа хәрхәеит. Иҭа-
хейт, иара убас, абцъар кны аҭа ифәгылаз хәибашьцәагы. Урт
рыхьзқәеи рыхәлақәеи цқьа еилкааны уафы исеимхәеит.

Сызыпшыз атракторист дмаазеит. Ашьтахъ излеилыскааз
ала, Зүфтер Кәытцниа тракторла абылтәы иманы Кәтолҭа
дцазаап. Уатцәы уи ҭацхьа сишьталароуп!..

Иахьа Аҫараҫа смылбаазеит. Схынхәит сахьаанҫасыз аңшәма лҫы. Ара сахьрылаңшуа урт рҫагылазаашьа уеигәыр-ҫаратә иҫазам. Исыздыруам хыхь ацентр акәшамыкәша инхақәо рыбзазашьа, ара макьаназы хәычмыцқәак ирфо рымазаргы, иҫарны иҫоуп. Ирызгылам изықәчо асталқәа, иҫам аҫәардәқәа. ҫьара-ҫьара асаанқәагы рымазам. Рыңшқәа нтәахьеит. Урт ари аибашьра зынзаскгы иақәгәығзомызт, амандарина змаз парак соуп хәа агәыҫра иман. Аха уажәы излааңшыз ала, парагы ҫамлеит, аңшгы ҫарымгалт. Амлакра ааины рышә иаалагылеит.

Дина Динченко ажә замана лымоуп, илҫәырымзар. Уи ңытк анаҫалталак лнапы намылшыуеит, ахшгы ицәгьамкәа илнаҫоит. Зны-зынла ахш ңины аңш аалхәоит, абас макьаназы лхы дацхраауеит. Саргы иаарласны сыңш сызхагалар сбыцхраауеит хәа ласхәеит, азәы итәы сзадыңшылом, схы сахәартәы сыҫоуп. Уеизгы-уеизгы, акрысумтар ухы ахьынахо уца хәа салымхәеит, макьана ус хәихалап, акы уеиңшхар, цхыраарак суҫар ахазына хәа салхәоит. Ара сааижьҫеи дсыхзызаауеит, амла сакыр луам, абыста сзылуеит. Абыста анысхәа, ахьурзы кналхар сара илзызуеит, ибзианы амца анабалак икнысхуеит. Излагәастаз ала, ари аус лара дашыҫыламызт. Аерманцәа уиаҫара абыста рузомызт, аибашьра иалагеижьҫеи уи иаҫуп умхәозар. Уажәы аңшәма иумҫеитҫаз ҫәнушьар ҫалом, усҫан амла уакит ауп.

Арт аңхарақәа иҫалаз ңьоукгы арҫыхан, абаҳара иалагеит. Даҫа ңьоукых абаҳара рзымгәыҫьа иңшуеит. Аргама аҫенышыбжьон архәрақәа рацәахеит. Заҫафы сыдышшыло рҫәынамзара сархәахьоузеи! «Аибашьцәа рзы рыфатә-рыжәтә хәиғзо хәам, аха хазмышәо аган иавоу роуп» хәа.

Ааи, хыхьгы ңьара салацәажәахьеит: аерманцәа ргәац-ңыхәаны аңсуаа изхәдымгылеит. Урт заанат ақыртҫәа ирҫәыр-газ амалқәа аaidкыланы абҫьар ахь ииаргазтгы, иахьа дара рхәблақәеи рҫыҫақәеи рыхьчартә рхы ҫартҫон. Астҫәҫьа иақәгәығзомызт. Уажәы Лабра иахьеибашьуа абра инхақәогы инеины урт иаарывагылар аҫагылазаашьа аҫаҫахыр алшон. Имачыҫхеит Лабратәи ахантәафы идгылашцәа. Арантәи уахь ицаны лабраа ирыдгыланы иеибашьуа рхыҫхьазара ңшьы-

хәҗы маңсауып, егьырт айбашьра зылшашаз арҗара җаиматқәа ашықәс җыц аламталаз иҗалаз «акылхара» рхы иархәаны Урыстәылаҗа рхы дырхеит. Иаанхазгьы рҗырак лаксакуеит. Нахьхы рҗылара зынза амца анаклан аевкалиптқәа рымдан иааилагьыланы уахь аңшра иалагоит. Лабра тахоу еиҗахоу хәа еизцаауеит. Са сгәаныла, абри айбашьра еилгаргьы, азәырҗы ари атыпқәа нрыжьюеит. Аңсуаагьы убра иаластдоит. Узқәынхо адгьыли уи иқәынхо ажелари рдоуха удоухамхар, наҗ уаңыртыр иаха еиҗуп. Абри еилкааны ибзианы издыруаз ерманьк айбашьра ианалага, уи агәамтра инаҗозшәа аниба, имзакәа ус сеиҗәеит: «Айбашьра шеилгаз еиңш Краснодартәи адгьыл җацаахь схы сырхоит!»

Аңсреи абзареи ауаҗы дантагылоу иааңшуеит уи идунеи, игу-ибзоу. Аерманцаагьы абри айбашьраҗы ирныңшит ирыгхаз, ирыбзахаз. Гәык-ңсыкала абри адгьыл зтәу ажелар ирыцныҗәаз итыңгьы ыҗоуп ари адгьыл аҗы назаза. Ус акәымкәа, аңша еиңш иқәнагалаз, аңшагьы дагоит!..

Амедаль наҗтәи аган аахархәыр, зынзагьы ихәашьым уи ахаҗы. Сара сырзыгәдууп гәык-ңсыкала ихандеиуа херманцаа. Сгәы рзыбылуеит ханацаа реиңш, хәхәшьцаа реиңш урт рыхәсақәа, ртыңхацаа. Иҗоуп махәҗеилыхла зыхкаарақәа рҗы иҗахандеиуаз. Айбашьра шцозгьы, урт еиныргалоз афатәқәа рыла рыңсы тоуп хара хайбашьцаа. Гәың-гәыңла еидынхалақәо, иахьа ара, уацаы ана, реихабацаа ахадара иҗартцо инықәныҗәаны есены еизыргоит афатәқәа, акапустә рцаы уҗахума, анашартцаы уҗахума, ахаамыхаақәа, иадыркыз аңбаңсандалқәа, аҗәыдчаңақәа, атурша. Ма заҗа рҗамақәа хааузеи урт зегьы. Хайбашьцаа рзы ххы хайгзом, хныжыны ицаз цеит, аха ара хәҗоуп инхаз. Абас рхәоит акреилызкаауа, урт ари адгьыл ныжыны ңыаргьы ицар рҗахзам. Абра хийт, абра хәңсыроуп хәа агәыгәҗәара рныңшуеит.

Кәыдры зырмақаруа Амтҗыал ауп хәа рхәоит аңсуаа. Аерманцаагьы ирымоуп изызхәыцуа ахадацаа. Убарт раңхьа исыргылоит Сурен Варвашьчиани Хамаяак Кондакчиани. Ашбатәи иқәрахь днеихьеит, акыршықәса аколнхара ахадара аиҗон. Егы, Сурен захьзу, иаха дҗоуп, аха еиуеиңшым аусур-

тақәа рҕы аҕа ибахьеит, ақытсовет дахантәащын, айтәкрақәа аныкала икәыпшыз азәы ианаршьеит уи атып, аха аибашьра ишалагаз дыкәтны дцеит. Сурени Хамаиаки рыжәлар кажьны изыкәтуамызт, урт аҕацәак баагәаратас рашьцәа рнапы рыкәыршаны иаарывагылт. Иагырыхьчон, амәа иашагы икәырцон. Есышьыжь имәапыргон аилацәажәарақәа, есышьыжь ипырҕон икарташаз аусқәа. Ар рҕызацәа аҕсуаи дарей рыжәаа еибытаны еидгылан. Аибашьаы дтәы-дыпхаза акриҕатара акратәанакуеит. Уи ыкамкәа аиааира узгом.

Иара убри афатә рацәа зтытуа хадгыл чашәрақәа рзакәзми Шеварнадзе ир хажәтаны хабашьра дзалагаз? Уи итахын анцәа изыхәа иршаз хадгыл ссир аҕы дтәы-дыпха дыкәзаарц, амшын кәанда дхыпшыло қыафла имшқәа ихго, агаҕа иазааигәаны издыргыларц икәз аханчапәҕы изхара ыфа-ижәны, нас пша кәандак иҕарсуа ибахча ссир даатытны ишьаҕа ааихигар, гәыртәыла аҕауа лбааидарц. Абри дзхәыцуа, ихапыц хуа х-нызқьык аибашьцәа млашьқәа хгәыдитцеит хгәыхәанзамкәа. Хәхәааихьоугы жәбагәышьоит. Хәхькылнаго ушьтантәи хамшқәа иахдырбап.

Абас аншәасхәа, саргы акрыфара стахны Дина лышка сымәахытцит. Ашьыжь ахш ацара снаҕыхәаны сахьындәылтдыз, ахтыс дуқәа иҕиоз сышрызфлымхаз, ианыхәлоз сызгәамтазетит. Изышәцәыззари, ишырхәо еипш, сымлага-млацәо сыкан. Аха акрыфара ааста зык насыкәтәаны сеыскәабандаз хәа сыкан...

Дина Динченко лыфны оумакгы амехак амамызт, ҕ-уада хәыцқәаки рацәак итбаамыз асасааиртеи ракәын иамаз. Рапхәа уахыныфәалоз ҕадака иаҕаҕатцаз ауада хәычы сара исыртеит, асасааирта хәа изышьтаз аҕшәмапхәыс лхәыцқәеи ларей ахышьталоз акәын. Ахҕатәи ауадаҕы ҕапара хасабла лхы иалырхәон, ауга-чага фәналтон, лычуанқәеи лсаарақәеи иртыпын. Акрахьахфоз аҕны уахыныфәалоз арымарахьтәи аган аҕы акәын. Убра игылан танақьтәы ҕечкак, уи атрубақәа наҕ аҕенцьыр ала адәахы идәылганы икәтан. Аҕны инашәашәаны еизыргоз амҕы, ахәы зыхшәоз реиха бааҕсы мәанто цәҕаҕсы-шьала идырмәзеиуан. Са санрыхьза уи игәҕәаны ахәы рзахастан, мақьак наҕысшыт.

Ашта сшынталаз еипш, рыхшыкгы гәйрҗатәа испылеит. Иага умхәан, сара сыла ргәи дуун, азә дрықәларгы сара ишысыхчоз рдыруан. Сахыныџналаз иаразнак аңхара исҗа-сыз снырын, сыплашь аасшәысхит.

— Азы узсырңхейт! — лхәейт аңшәмаңхәыс, сыплашь сшәыхны арахь аңхарахь санааскәа.

— Хох, сшәыркәтәейт! — сгәи иахәаны саацәажәейт. — Сахьахәаңшуа, мызкы зык сықәыстәахьейт хәа сыкам.

— Хара хаупырхагам, уңсы шааушьалак уара уус нап аркы, хара уаанза ахьурзы тьзәзәааны иҳармазеиуейт. Нас уи ашьтахь, узфә аеыкәабара уалгар, абыста хзууп!..

— Аиеи, аиеи! — схәейт сара. — Ус анакәха, шәакәшәейт усгы, асасааиртахь шәней!..

Саатбжак ашьтахь сызфыз аус салган, сәеырбаны сееиласхәан, сласза саакалан, еимаа цаңалақәак насышьацан, кыынтыжә бзиала адашьма азы ахьықәтәаз аасырбан, алагьан аашьтыхны адәахьы сындәылтын, азы кастәейт. Сус сызфыз сшалгаз анылба, ахрың тьзәзәааны исырмазеит, зака утаху азы ахатәа лхәейт Дина.

Ачуан тәырц маҗак агны азы нахастәан, агәгәахәа еикәылаз атанақы-мца инақәсыргылейт. Дина лықкәынцәагы ааины хашгәыңыз амца хакәшаны хаатәейт. Аңхара ансылс, сыхцәы иалтын ахылџаңсылџа гыланы афынанахейт.

— Иухьзузеи, уара? — аихабы снаихәаңшит.

Уи иблақәа тьқәатәааза, дааңышәарччан, са сахь ихы ааирхейт:

— Марад сыхьзуп! — ихәейт иара.

— Уара? — егыи снейзыңшит.

— Толик сыхьзуп!

— Иахьа шәызфыз?

— Амфы аагон!..

— Уи бзиоуп. Ихароума иахьаажәго?

— Абни ҳазҗаңшуа ахәи уахьынтало! — аџада снаирдшит Марад захьзыз.

— Цсеивгахак ҳаур ҳаңшьџыкгы җенак ҳцаны амфы ылахьыроуп!

— О, уи ус бзиоуп! — дгэыргъацэа даакалеит Дина. — Иоашьом ахатца ҳафны дшахылаз!..

— Аиаша бхэеит! — Ғаастит саргъы. — Иахьарнахыс ҳаицхырааны хусқәа Ғахталароуп. Аҗхәыс лутәы лдыруеит, ахәыцқәагъы шыта шәхәыцқәазам, шәан шәлыцхраалароуп. Абра сыканатцы са схәатәала ҳанеицныкәа, хусқәа маншәалахоит!.. Аибашьра цоит, амшгара ишаамтам усгъы ижәдыруеит! — сажәа аахсыркәшоит.

Уи ашьтахь ҳахьурзы еилашит. Ахрыҗ ибзианы ианса ашыла ихәны иказ нзаацсаланы абыстаура салагеит. Хәбака минут уи еилышыуа аура сафын, нас мхабыстала иаасыриашан, асаан ианыртәалаз азы инзаашыло ихсыркәшан, амца иазынсыжыт.

Абыста амца ибзианы ианаба Ғацхәа исхәан, икнысхит. Асаан кьацсқәа рыла ҳацыцхәаза наныстан, астал инықәхаргылеит. Цыфас ахацеи ахарцәи ҳаман. Ғазегь астал ҳаицахатәеит, ихамтаз афара ҳалагеит. Ахаца ҳаналга, асаан ҒәаҒақәа рыла ахырцәы ҳзанылтәалеит Дина. Ахырцәы бзиан, ахәша аман ирацәаны. Иубартә икан уи лыжәхьа даара ишыбзиаз. Идырны ишәымаз: аерманы ахааназгъы иееим арахә никылазом хырхагас. Иахьеи уахеи азын агәазы хә-литрак аанашьтуан. Атаацәа рыдагъы, агәылацәагъы лыдыцшылон Динченко. Уртгъы ргәы нлырхомызт. Аибашьра цон, уи зегъы еилыркаауан: аицхыраара атахын!..

Акрыфаны ҳанеилга ашьтахь сызқәа атзамц инкыдыстан, атанақы-мца ацхара сгәышпы атаны сахьынатәаз, сыблақәа еимашыпуа иалагеит. Ацәа сияаианза — мчыла сылацәақәа аахыстит. Сушыр иаҳа еигъысшыон, агылара ааста, аха атанақы печка итаз амфы блын, акәицқәа аҒыцәаара иалагахьан. Ушьтан ацәа салахар суада еикәыхьшәашәа икалон азы, агылара шыс-цәыуадафызгъы, сеааибытаны сҒагылеит. Сышьталарта ауада ашә аартын, уахь иҒналахьаз ацхара ахы унардырыртә икан. Схыза атқкеи сзынцари лызәзәазаап апшәмацхәыс, уи хьарены ашьталарада ус амамкәа икан. Сеикәа аасышысхит. Амаика ацынхәрас афутболка ҳәа изышьтаз хыхь исшәызгъы аасшәысхын, сханы икнасхаит. Рцхага ҳасабла сеикәа иатцаз аансыжыт. Сшыцәоу гәамтрак сақәшәаргъы иаразнак сгы-

лар сылшон. Убартқәа рышьтахь итыруа ишьтыцоз асетка ианыз агәабан снаниалейт. Сыхәда инакәсыршейт схыза. Мраташәарахь сәы насырхан, сылацәа аайкәысыцсейт.

Абжәацны санышьталалак ахәыцра салагон, аха уажәы уиакара ахәыцха самразакәа сыбла ихылахьаз ацәа сияаин, уи сымтцарсны саманы афынанахеит.

Февраль 27, 1993

Иацы иказ акәандареи ацхарреи иааргейт иахьа ахьшәашәара. Акәа леиуейт икыдцәаны. Уи макьаназы еих-сыгьрак амазам. Февраль мза акьышәкышәра хтагылоуп. Наф хәцхьака март-макар хзыцшуп. Агәра хзымго еипш ахы хнардырхейт. Аха иудыруазеи уи аахәны хә хтахракәа зегь нанагзар?..

Ашара цытк шагыз агәыргәырхәа ахысракәа ирылагейт. Абзырбзан хкәа ааигәазаны иалахауан хакәшамыкәша. Уи фәаихак амоузейт. Нахьхьы, инахарашәа игылаз атанк хьамта уажәы-уажәы ихәкыцсыкыуа акыркы итыцны арахь иоу-нашьтуаз, ишааиуаз хыла ианцәытцаслак иткәацуан, адгьыл артысуан, егьацъара уи иаанагон арыцхареи агәыршөи.

Акәа кыдцәаны илеиуейт, адәахьы узцәылом. Ацхарреи ахьтеи еимаркуейт ари адгьыл. Аха ацәакәеи аскәеи цсасихейт, ауаатәыфса зегь хаззыцшу аапынра ахра аманы хгәашә италозар хәа ауп. Ус икалап хәагы хәкәгәыгуйт. Усоуп ишыкоу ацстазареи ацсабареи рзакәанкәа.

Акәа хәычык ихкәейт. Сара сәааибытаны адәахьы сын-дәылтцуйт. Исцәыхарамкәа нахьхьы сгәылара ицшын Данел Багәтелиеи Иура Кәат-ица Кәыцнией. Уртгы ртаацәа рыманы ара Мандара икоуп. Ханааикәшәа, хәхшыкгы хәааибытаны цәка халбаауейт. Нас фәцхьа хыхь ххалоит. Аевкалипткәа ахьхыкәгылоу амфәду афы ихәкәшәейт аерманцәа ркыта ахада-ра назыгзо Сурен Варвашьчиани аколнхара анкьа хадара азтоз Хамаиак Кондакчиани. Инхьатыр-аахьатыруа аевкалипт дукәа рымцан хәаикәшаны хәаилагылоит еикәшәаз зегьы. Иацы Лабра ицоз аибашьра атәы халацәажәоит. Нас Данели сареи хамфәхь хфынаххоит. Иара ифныка дцарц итахуп, сара Атарака сылбаарц

сахасабуп. Амѡан исыкѣшѡит Нури Бытѣба, Муртаз Кѣйтѣниа, Катата Ыынѣбал. Муртаз исзымдыруаз, ари айбашьра иатѣыз ажѣабжькѣа акры сеихѣеит. Катата ихатцаракѣа рацѣоуп, уи иоуп ааигѣа Иура иѡны амашьына зырхѣуаз акыртуа дызшьыз. Арт исархѣакѣоз зегьы схафьы иааганы ушьтан саныгьѣжылак акѣаад ианыстѡит.

Хаѣшьѡык хашнеиуаз Бардушьа Кѣйтѣниа иѡны хнеит. Абра идѣылтѣны зынхарахь инеирц зтахыз, амѡан акыртцѣа ирылашѣаны иршькѣаз Пачули Кѣйтѣниа, уи иѣшѣма Жьужьуна, урт ирыцыз Колиа Зазамиа ухѣа иахьа ржѣыхѣымш картѡн. Ханнеитѣкьа рыртѣара иафьын.

Хѣатѣ Бытѣба ажѣа рхихѣааит итахаз хашьцѣа. Ихыркъаны акѣымкѣа, ихѣатѣыз ажѣакѣа рыххѣааны тѣыцакѣак нхакѣтѣалейт.

Уантѣи хшыѡагылаз ахѣы хныкѣлан, хайцѣажѣо хфьинахейт. Ахѣылпѣазы Нури Бытѣба дахьынхо акѣшамыкѣша иѣоу ахырѣгѣартѣа хѣтааит. Автоматла ицѡз айѣахысракѣа харгы хѣалахархѣт. Автомат исдыркыз ала жѣантѣ ракара акыртцѣа ртѣартѣакѣа идырбаны схысит.

Ихаршеит Нури Бытѣба иѡны хаштѣаз. Амца агѣгѣахѣа изтѣаз ауаѣьак сахьыѣхѣатѣаз сгѣы даатѣалейт Нанашьа. Уи лхѣычкѣеи ларей уаххьа ыфаны шытѣа ишьталахьейт. Ахтѣацѣыха шсоулак иныкѣыршѣаны уахь сцароуп. Макьана Отаѣ дыѣоу дыкаму сыздырзом, Ткѣарчалка лахѣшьа Нанули дахьрымоу ицахьоума, имцахьоума дыррак сымам. Исамхѣазакаѣа дѣпыррызу Гѣдоутѣака?

Уи сышлызхѣыцуаз иаасгѣалашѣейт ларей сарей хшеибადырыз. Ханейбадыр ашьтахь мчыбжьык аамтѣыцкѣа, акытѣа агѣафьы хайкѣшѣейт Фатима Адлеипѣхай сарей. Фатима отаѣтѣуп, Арда Кѣйтѣниа иѣхѣыс лоуп. Убри исалхѣейт ааигѣашѣа Нанашьей ларей шейкѣшѣаз. Сызбахѣгы иалацѣажѣазаап. Дугѣапѣханы указар, аус узыкастѡит хѣа салхѣейт Фатима.

– Быхѣмарны ибхѣоу, цѣбыргны ибхѣоу? – сналазцѣаит Фатима.

– Сыхѣмарны ишѣасхѣои, ѣхѣысс дузысхѣар сѣахупей!

– Ибылшару?

– Уара уакѣшахѣатѣхар, ѣсыхѣак кѣхѣтѣап!..

– Уажѣы ибасхѣара сыздыруам, шѣеикѣшѣѣараны шѣыѣоума?

— Ааи!..

Сгэы сынтахэыцит. Нанашья, хэарада, дысгэаңхейт, уи лфызара сара ахааназгы мап сзацэкуам. Аха исылшарыма ифыцны атаацэара аиґкаара. Шьта харгыы сымазам, ыынфажэи фба сыртысхейт. Лара дқэыпшуп. Аха лызбахэқэа зласар-хэаз ала, уи хазынак лакэзаап. Ахазына — ахазына длымазар лтахуп. Сара нхаралагы акы сейпшым, ағэыцэхэы сықэтэоуп. Иахырхэаарызеи уилабилани сара дсыццар?.. Хфыцьеггы хнапы аaikэыршаны ханхар ихалымшара икоузеи!.. Афны ргыланы изырбгаз сифызоуп. Фыц апстазаара сзычаңару иаалыркьаны?.. Сыхшареи сареи хайтаффы хзыкалару? Исыцэахьоу атыңан ишьақэыргылатэуп даґаакы. Зегь маншэалахар, сыхшареи сареи хайтаффы хкалар алшоит даґаа фажэа шықэса рышьтахь. Ашьха ахалара мариам, аха убаф уацэымаашьякэа уағалар, аґья убаргыы, хыхь ақэацэрахь ухалоит. Апстазаарагы убасоуп ишыкоу. Уи иааилышыны иургыло афны иафызам. Бжынтэы ишэаны знык ипукароуп. Иургыларц иутаху еиламхаратэы икацатэуп. Ус еипш анцыра змоу анасың анапаґы аагара шымариам еипш, уи ынгылак амамкэа ахьчарагы уадафуп. Аха зынасың еилазцо фыґья рхэоу анеикэшэа зеггы-зеггы бзиахоит, ахьамтара шэпыларгыы, уи аидара еицеифшаны ишьтышэхыр, даґаа шьхаракгы шэханағалоит. Нанашья лцэа-жэашья злазбаз ала, ахьамтара иацэымшэо тыпхауп. Уи сфызара данақэшаҳатха, тоуба зует лгэы дшасмырго, тоуба зует уи анасың шейқэсырхо. Саргыы шьта схэычым, ацэґеи абзиеи еилыскааует, знык сшьацэхныслазаргыы, уи афыза уаха исмыхьроуп. Исцэызыз сычкэын ихатыңан исырхароуп сдоуха здоухау ґа шьоукы. Сара истахуп санцсуа аамтазы исхагылаша, сышьтызхыша ауаа. Ахара исымоу уи дсасуп. Ех, изыцсоузеи са сдунеи здунеиу ауафы дсывагылазар!.. Ааи, ааи, Фатима илсырдырроуп уи лфызара сшақэшаҳату. Иаарласзаны еилкаатэуп абри аус.

- Фатима, — сызлаз ахэыцра саалтын, ллакта сынтаңшит.
- Сузызырфует, Катул! — лфериашаны даасыхэаңшуеит.
- Нанашьеи барей шэеикэшэарц шэыкоума?
- Уара иугэаңхозар, уи акрахсырцуама?!

— Сара сақәшахатуп, бсызлацәажәа!..
— О, удырәтә еигьхааит, дугәаңхома?
— Сара дысгәаңхоит, аха лара сылгәаңхару?
— Уи уацәымшәан! — лыблақәа шеишеиуа даасзыңшит
Фатима. — Сара уацәытцәкәа сцаны ажәабж узаазгоит!..
Абас лхәан, хааиңырцит.
Сшыгәәтеиуаз иаасыршеит ауха.

Февраль 28, 1993

Иахәа икәтцуеит февраль. Даараза харгәамтцаргы, наф
иахпыраагеит. Март мза аңхәыс гызмал леиңш агәра узгом.
Аиакәым ахь ҳкылнамгандаз!..

Нурии сареи, ианша, ҳафны-ҳгәара ҳабла нахаагеит.
Аибашьцәа ирахәаны тәка сылбааит сара. Аца сынталан,
ңшлапкәкәак лбааганы сьжә иафәстцеит. Саанаңшааңшит, аха
уаха икастдашаз егысымбеит. Ваңхәа ақыртцәа срыламхандаз
хәа исыхьхәз ахтыс саназхәыц, хыхь сынхалеит. Нури
дысзыңшын. Уи ижәкәа ҳаманы, нахьхь ианхәа Магбулиа
лынхарахь икаҳцеит. Уи ашьтахь уа ҳаннеи, шықәсык зхытцуаз
ацә ишьит. Са сицхраауан. Ыгьгарда ианшьцәа рфәы хәфык
ихшара изыңшуп. Рангы уа дыкоуп.

Асаат жәаға инаркны нырцәынтә танкла Наа ахәахьы
иалахысуа иалагеит. Саатк иааиңмыркәзакәа ахысра иафын.
Иалахысуан аерманцәа рқыта Мандара. Зымға ацентр акәша-
мыкәша автоматла аифәахысра цон. Набжьоуаа тәка илбааны
рышка зәаазхаз ақыртцәа рыңхатцара иафын. Танкла ихысуаз
иаарышьтыз ахы хьамта ерманьк иашта итаҳаит. Аха машәыр
кәмлазеит.

Хара ҳаибашьцәа ақыртцәа рхырғәғәартә иарбаны «Нурс»
ала ирылахысит. Егьырт уи атакс БМП ала ахысра иалагеит.
Ақыртцәа уажәы-уажәы агранат зыршәуаз абцар ала ахкәа
аарышьтуан Нури Бытәба дахьынхо иарбаны. Ашьыбжьышьтахь
хәычы-хәычла наф-ааф изфыз аифәахысрақәа ааикәтәеит. Аха уи
аеарфәыцыр алшоит ианыхәлалакгы. Ускан, аңсызқәа антропоуа
еиңш, автоматла инеилартоит.

Шыыбжьон Мандарака амға ҳшықәыз СУ-25 аахылан,
Кәакәаа рганахь, Тоумышь шықаз абомбақәа аларыжыт.

Абомбақәа шақаз еиңш, ағеѡ-ағеѡхәа ашьтыбжь духеит. Аҳаирплан аус анықанатца, ажәтыс еиңш иаакәаратцан, амшын шыказ иаахагьежьын, ашьтахька идәықәлеит.

Ари ахтыс агәтынчымра хәаанагеит, хшьапы хнықә-наргылеит.

* * *

Адырѡачены ацентр сшықәгылаз даасыдгылеит Фатима.

— Уласы, уласы! — лхәеит лара.

— Икалазеи?

— Адача иахзыпшуп.

— Дарбан иахзыпшу?

— Ушқатцаауеи, дарбан умбои, Нанашьа дахзыпшуп. Агәыларантә зғабк дышьтысхуеит хәа салхәеит.

Сгәы аахытхытит. Астдәкьа сақәгәыгуамызт. Азы шыцәаз из-беит. Сааццакын, хыхь аконтора сынхалеит. Сышиашаз Иасон Кәытцниа икабинет сныѡналеит. Ақытсовет амазаныкәгаѡ қяадқәак рыѡра дафын. Сшибаз еиңш, даасыхәапшит. Сара снапы скьеит арахь даадәылтырц.

— Икалеи? — дтцааит иара.

— Устахуп!

Иқьаадқәа зымѡа инышьтеитцан, арахь даадәылтит. Хныѡналеит аамтала исзалырхыз ауада тбаа, аконтора иафапшыны икацаз. Ара аизарақәа мѡапыргон, аха уажәы аамтала уи ацапха сара исыртәит. Аклуб аусқәа абра инасыгзон.

— Икалеи? — дсызтцааит Иасон.

— Пхәысхәара усыцца.

— Иаба?

— Адача!

— Ухәмаруама?

— Сыхәмарзом. Уласы ирласны, уа иахзыпшуп.

— Унеила, сухъзонт! — ихәеит Иасон.

Цака санылбаа ажәипшьтәи аномер автобус гылан. Фатима днеины уа дтатәахьан. Сшыпшыз, Иасонгы даадәылкьеит аконтора.

— Уццакы! — изфыстит. — Автобус дәықәлоит.

Даахыпхыңын, дааины автобус дынтәлеит.

— Икоу сахэи ҕеила! — даацэажэеит Иасон.

— Икоу здыруа Фатима лоуп, унеины уналыдтэалар, иуалхэап.

Сара снейны хазы снатэеит. Схылца атыс тан, икастоз сақешэазомызт. Иаарласны Дача хназап. Иласхэарызеи, еибэххэозеи, ҳабаци иицэажэараз. Макьаназы акгы сзеил-каауамызт, арахь шэки-зқы зтаара сеимаркуан. Икалалакгы қалааит ҳа схэицуан. Атагылазаашьа иахнарбозар акэхарын ханеикэшэалак.

Автобус шьтхысаа иқэханы инеиуан.

Ус сшыцшыз Дача ҳазааигэахеит. Фатимеи Иасони хэйтхэйтла иицэажэара иафын. Зны-зынлагы иааибарччон. Сара рылафэистзомызт.

Автобус аахатэины иаатгылеит. Хналбаан, ҳаанацшаапшит. Нахьхы Дачатэи акрыфарта афэцхьа игылан дара. Нанашьеи Етери Адлеипҳаи.

Етери сареи Акэатэи атипографияфы аус еицаауан. «Ацсны қацшы» ианылалоз лажэеинраалақэа срыпхьахьан. Лареи сареи ҳаибадырит ашьтахь. Уи дқэыпшзан, ахалхэыцшыа бзиан. Згаб еинаалак, пшзакы. Нбанқашэафыс аус луан сара сахьыказ ацех афы. Шықэсыбжак ақара аус еицааухьан еипш, исархэеит дшычмазафхаз. Зегы деицгэартахьан абафхатэра злаз поетессак лахасабала. Лажэеинраалақэа ирыцоуп итаулазоу ацэаныррақэа. Генеди Аламиа длызгэыдуун. «Ецэацьяа» ҳа итыцуаз ашэкэ хэыцқэа рфы лажэеинраалақэа зныкымкэа ианылахьан. Философияла лхэыцшыа ухэару, уи илымаз абафхатэра ухэару, зфымтақэа цэымзатцас икацчо хпоетцэа ретцэацьяа даларшэын. Рақхьатэи лшьафеихгашьа уархэыцратэи иқан, цхьақазы ацеипш бзиа змаз поетхон, азара лоузтгы. Ихыцыз лыпсихика лыгэтыхассиркэа ахэаеырц атахын. Уи дышьтартцеит апсихиатриатэ хэышэтэыртафы. Ирхэоит, ари ахьаа анлызцэыртц итэахны илымаз лажэеинраалақэа ргырак амца иакэтцаны илыблит ҳаа. Урт еизакны ацхьаразы ислырбахьан. Ишаанагара иказ шэкэык алцуан итыжьызтгы. Ас шықалоз иалыздрааи акэымзар, смашьынкала икыпхьны икасымтоз!.. Аха ҳацхьақа иахзыпшу акгы ҳаздырзом, адэы ҳақэуп ҳуаараны. Ус схэеит ҳаа, Етери дышьтан макьаназ, аха ацхьақазы дшықалашаз

адырра җамамызт. Раҗхьатәи лыхәшәтәра акурскәа данрылга лышныҗа дааргеит. Лани лаби анеилытц ашьтахь, лаб иашьа Кынта дияазон. Дычмазафхеижьтеи дсымбазацызт. Абар уажәы Нанашьа длыцны ара дахьгылоу. Уи лбара сеигәыргьаны рышҗа сытрысит. Еҗери уажәы иаалыланы дыҗан, ылытцаз лгәыкра, лыпшзара шлымац ылыман. Аҗсшәәкәа ааибәххәеит, дпышәарччо дахьсыдгылаз анцәа сихәон, деибга-дыздыда аҗсҗазаарахь дхынхәрацы.

Абри сазхәыцуанаты, егырт җдызцәагы аины аҗсшәәкәа ааибырхәеит. Уи ашьтахь җахәфыкгы хшеицыз наҗ Аҗәәка узго амфаду ахь җкылсит. Җанааицәажәәкәа рышьтахь, Аҗәанза хцаны җара ресторанк аҗы хнеидтәалап хәа агәаанагара җаут. Зегы уи хнақәшахәтхеит. Дук мыртыкәа Очамчырантәи иааиуаз машынак хәқәшәан, шыбжәара җытк шагыз Аҗәа хнеит. Җашиашаз еицыз зегы агаҗахь җкылсит. Макьаназы аус ахь җкылымсыцызт, хнахыкәша-аахыкәшо акы халацәажәон. Җашнеиуаз, амшын ихықәгылаз аресторан аҗы җкылсит. «Сухум-Кале» хәа изышьтаз абааҗы.

Итацәыз столк аҗы хнатәан, аофициантка хәалыпхьеит. Уи илаххәеит фатәыс иалаххыз, арыжәтәгы налатцаны хастол андырхиа, акрыфара напәхаркит. Җаицәажәара хадас иамаз Иасон иакәын, азҗабцәа рганахьала Фатимеи Еҗерии хус еитыруан. Уиаҗара ацәажәара җеалазымгалоз Нанашьеи сареи хәкәын. Ашьтахь аҗы ихыртлаз ахы ларханы хәтцәәкәа анхәртәы, Иасон иаацәыригеит хәиниара цакыс иамаз. Уи днахыкәша-аахыкәшо еицыз азҗабцәа зегы абзиара диргеит, лымкаала далацәажәеит Нанашьа лаб Шыпа унеишь-уааишь хәа зархәо ахатца шиакәу, уи арахь Аҗараҗа иаара уиаҗара аҗоурых даламлакәа, иазгәеитеит арт раҗхьа иаахьаз Кынта аҗараа дышрылатцәахьоу, убас ауп дшыкоу Шыпагы. Уи аамта кьаҗла аҗны ргыланы далгеит, чеицыкала згәы аарту урт рҗаацәареи иареи акыр цуеит еибадыруеижьтеи, урт рышны дшымфәхытхьоу, аихәбацәа инадыркны, Нанашьа лашьцәеи лахәшьцәеи налатцаны, шҗаацәара дуу, урт рҗаацәара ахаткы камыршәуа хәрт Кәытцниаа ишахтаху урт рыуара. Изалшомеи абас еипш икоу аус бзиа халацәажәар, уи хәцхәар? — днарылапшит Иасон.

— Иахгәапхар иһалымшо хәа егыһказам! — ғаалтит Етери.

— Ааи, ааи, аус хәцхраауеит! — дцәажәоит Фатимагғы.

Сара макъана ғымтзо, сқышә һако сыпшуеит. Зны-зынлагғы уафы имырбакәа сынцәйтцыпшы Нанашәа сылзыпшуеит, уигғы лзамғақәа тыһацшыааза лхы шытацаланы дыпшуеит, цъеи ус ажәак лфытшәап.

— Ус анакәха, — ғааитуеит Иасон, абра итәоу зегғы дыжәдыруеит Катул. Усами?

— Ааи, усоуп!..

— Абри амыкәмабарақәа акыр дрыкәшәахьеит, итаһуп иһнаҭа зырлашаша пхәыс хазынак...

— Хара дхамоуп ус еипш иһоу апхәызба хазына! — ғаалтуеит Етери.

— Бнацәа лыкәк! — икылкааны Етери дналзыпшит Иасон. — Бнацәа лыкәк, хара иахтахуп даадыруазар уи ахазына!..

— Уи — Нанашәа Адлеипха лоуп! — ғаалтит Етери. — Дыжәдыруама Нанашәа Адлеипха?

— Абра хәапхәа итәоу лакәзар, даадыруеит, дхазыноуп! — днаҭахәхәеит Иасон.

— Дхазыноуп, хәарада. Нанашәа лызахышәа, Нанашәа лыфатә кәцашәа, Нанашәа леипш анаалашәа бзиа змоу лыпшаа-ра мацуп. Уи дахънеиуа аһнаҭа лашеит!..

— Ус анакәха, шәааи, абарт афыцәа рныхәәҭа аанахкылап! — атәца аакәипааит Иасон. — Илашахааит иахәа иахчаҭо анасың!..

— Илашахааит, илашахааит! — зегь ратәцақәа ааиныркһан, хара иаахзыпшит. — Шәыззыпшузеи, уара, шәара?

— Иһахҭарызеи? — сцааит сара.

— Уакәшахәтума Нанашәа Адлеипха лфызара?

— Шәара ианышәгәапха мап кышәа сымазам!..

— Бара, Нанашәа? — Иасон уи ллакҭа дтапшуеит.

Апхәызба дыпхашәаны лхы лалыркәуеит.

— Хәхәда хәызба цагәыла иҗылкеит! — ихәоит Иасон.

— Избан ?

— Нанашәа лғымтҭра хшыапы хәкәнакәоит!..

— Уи залшазом! — Етери лахәшәа лнапы аанылкылан, днавалгалеит. Дук мырцкәа дычча-ччо длыманы арахә иааи-ны инатәоит.

— Харггы ҳақәшаҳатуп! — лхәоит уи.

— Нагзара ақәзааит иахьатәи анасың иахчаңаз! — иатәца днаханы ижәуеит Иасон.

— Нагзара ақәзааит! — адрухәа иааныркылоит егьырт ратәцақәа.

Атыхәтәаны зеггы хара инаҳахәаңшуеит. Уи змааназ еилкааны, сәагыланы, сатәца наганы Нанашья латәца инадыскылоит. Ларггы дыңхашьяны дәагылан, латәца сатәца инанылкьоит.

— Ура-а! Хо-хо!..

Итәаз зеггы аалахфыххеит.

Убри ашьтахь мызкггы мтыцкәа сҭаца Рита Қаңбаиааңха дсыцны Очамчыра хҭан, Нанашья илахтоз анапеимдахья ахы мацәаз ааххәеит. Уантәи ххынхәны Дача амашьына хахьаатыцыз Нанашья дҳақәшәан, Ритеи лареи наҭ амәа афықәахь ииасын, еицәажәеит. Сыла ишабоз иааххәаз амацәаз наганы Нанашья лнапы иахалцеит. Ушьта инхаз акызатдәык акәын: ачара афхәара аңцәара.

Уи афхәара аңаҳтәоз Рита дҳацын, Стычкәа Адлеиңха дықан, Олег Енуқизе дықан, Иасон дықан. Ақәа хәиқәшәеит. Иалаххит амшггы: октиабр мза 3 рзы. Аха иаалыркьяны дыңсит сҭаацәара иазааигәаз хауак, хчара ахаагеит. Ииаагеит октиабр 23 ашҭа. Сан иласхәеит иаарласны пхәыс дшаазгоз. Ари аус сашья Шамил ианиаха деигәырған, ачара хбыцк иеазыкайтцеит. Афхәара ипаҳтәаз амш ауа аҭаца дрыманы иааит атхыбжьон. Сыуа-сҭынхацәа зегь еизеит.

Ауащпсы дҳаланагалеит абри ауа. Гәырғьаран, ччаран, шәахәаран, кәашаран.

Нахьхьы Нанашья лҭаацәа гәырфәон. Рызҭаб ллахьында иазхәыцуан. Ахатцаара — уи бзиоуп, аха изеиңшхарызеи уинахыстәи рыңха лыңсҭазаашья? Ари зеггы ирзеиңшу зҭаароуп. Ари гәтынчра инаҭазом азәггы.

Аңсҭазаара иацу акәаматцамарақәа зеггы рыҭеңырыргоит ачара ашьтахь. Шыңа рыбжьара, раңхья иргыланы, иҭаулоу абзиабара ықазароуп, уи амч анарха рнаҭоит ҭың зхы еидызкылаз аҭаацәара. Ақратцанакуеит ахәоуеиқәшәара, ачхара, аеынкылара, шыаҭацыңхьаза ақәышра, хара ахәыцра. Зеггы

ирхадоуп аекономика, уи ашьаҭа аныҭаҭаама, иаҭа-иаҭа ахьамҭара иуҭаҭауа узышьтымхуа иалагоит. Абартқәа зегьы ашәара-азара аҭахҭышьоуп, аха амцхә уҭәышцәаханы зегьы урызхәыцуа уалагар, аҭхәыс дузаагазом.

Март 1, 1993

Ари ахтыс февраль мза нтәарц мчыбжьык шагыз исархәеит. Аха иахьоуп иананыстцә. Шамахамзар ус сыхьзаломызт, аха ажәабжь исзааргоз цытқ анахытцлак ахтыс аныкалаз арыцхә сацәыхьон. Уеизгьы-уеизгьы уи цырхага дуны иҭам, аус злоу иҭалаз ахтыс зырҭиаз ауафы иус цхастамхеит, имызит.

Бесик Цоча-иҭа Кәытцниа. Зхала иныкәо аҭшыхәфы, Зхала иныкәо абга хәа зыхьзыртцаз. Уи уажәаҭхьагьы дышә-сырдырхәеит, нахьхы Кәыдырхыкә амина ытатцаны атрактор цызжәаз... Уиижьҭеи фымз бжьысхәеит, аха урт атыпқәа лассы-лассы дыртаалоит аҭшыхәфы. Ақыртцәа рыпсыцәҭараз, уи аган шәартәу рзымдыруа иҭазам, аха цытрак антцлак атрагедиа ахьырзыкалаз атыпқәа рахь икылцш-кылзырәуа рҭынархалоит. Бесик жәантә иреиханы дыртаахәеит имала, иҭоу-иану еилкааны мышкы-фымш рышьҭахь ишьҭахьҭа дгьежьуеит.

Февраль мза афбатәи абжа анеицнашоз аламҭалаз Бесик Кәытцниа, Арстаа Иван-иҭа Кәытцниа, Давид Тур-иҭа Цыныцәл, Едик Колиа-иҭа Жьаниа еицны Ламыс иҭабла аиланхартә шыҭаз амфә иҭәлеит. Бнала мацара иазааигәахеит рхы зықәкыз атып. Еицыз цшыхәуа имфәхытцит рфызә аибашьфы Ерик Цыныцәл дахьынхоз. Рҭыпхьакзаны изырфит. Ирцәыхарамкәа аҭабла атцыхәахь ақыртцәа ахысра иафын. Ҷеила иҭоу аилкааразы Кьынта Адлеиба дахьынхоз акәшамыкәша ицәыртцит. Ускан ара иалаханы иҭаз акаамет рзыҭамлацызт. Рфызцәа зымфә абнарафы иааныжьны Беси́ки Давиди наҭшааҭшуа имфәхытцит Дукь Адлеиба лыфнафы.

— Шәарбану? — даатцкәеит Дукь быжьқәак анлаҭа.

Лара дхырқәақәо ауацәаҭ дьҭеҭәатәан.

Инеиз аҭсуаа шракәыз анеилылкаа, лгәы аалыртынчит аҭхәыс.

— Есены иҭалеиуа абра иалоуп. Иаарымҭхьашәо рыманы ицоит! — Дукь арҭарацәа ирзеиталхәеит ақыртцәа рхымфәҭашьа.

— Шәалаагар хтахуп!.. — ихәеит Давид.
 — Уи залшазом! — җаалтуеит Дукь, лхы еимлагәа икны. —
 Ара пшьоык хәкоуп, зегь хачмазцәоуп, аныкәара халшом!..
 — Храцәафны хәар?
 — Мап, мап, ха иаххыркьаны шәара шәтахар алшоит. Хара
 шыта харшыит хәа акраанагома?!
 — Ус бгәы изаанагозеи?
 — Нан, ирласны шәца, мамзар ана иааигәазаны ахысрақәа
 ирфуп, уажәытцәкьа урт ахабла аимдара иалагоит.
 Арцарцәа рышьтахька игьежыит.

Февраль мза нтәарц мчыбжык агын. Бесик дгәатеиуеит,
 дача хықәкык избан, уи анагзараз икайтцашаз дазхәыцуеит.
 Бжынтәы ишәаны знык ианцика ашьтахь, дышиашаз аҗарааи
 азфьибжәаи еидкылаз рбаталион аҗыза Рауль Муцба ишкә
 дымфәхытцит. Бесик акы даназхәыцуаз, икәзшьала иан еилыл-
 каауан ихықәкы. Машәыр ихьыр хәа дацәшәон. Уи икалтцоз
 абыжгарақәа иара дазызырфьыр итахзамызт. Уажә иаалыркьаны
 лыкамзаара ихы иархәаноуп ар рҗыза иашта дышталаз.

Рауль итәартәфы дыкан. Бесик ашә аартны дшыфәналаз
 еипш, днеихатцгылеит итааз.

— Утәа, утәа! — ихәеит Рауль. — Уаазгазеи?

Арациа дафатәаны ацәажәара дафын Рауль Зазамиа. Итахаз
 Колиа ицкәын. Уи иааиланы, хатца назаазак иакәын, аибашьра
 иалагеижьтеи иашьа Леуеи иареи абцар ркуп. Анибартцәара
 ицо иаҗыршәаны камлазацт. Зегьы зфү даргьы афуп.

Рауль дцәажәаны даналга, фымт итәаз арҗыс днеизыцшит.

— Сара сус салгеит, шәеицәажәала, — ихәеит иара.

— Цшыхәра сцарц стахуп, — дналагеит Бесик.

— Ухалоу?

— Схала аныкәара иахагы еигьасшьоит, — җааитит Бесик.

— Азә дансыцу уи дшысгәырфәо сус саҗырхагахоит!..

— Иухәо еилахкаауеит, аха иаххәап, ушақәымгәыгзо
 урхәыр? Ускан ацхыраара узтода?

— Уигьы иашоуп, аха умбои, ани агәыгра исанахәоит акгы
 ухьуам, акгы уацәымшәан хәа...

— Зегь хгәыгуеит, хәпсуеит хәа хәкоу цыушьома! — даа-пышәарччеит Дада (ус иархәон хызчыдан). — Ихәа ҫызас ишьтухуа!..

— Ижәуам усгы, аҫыза дсыцзар анышәтахха, хәхәшьаҫа Тутка дыкоуп.

— Тутка дарбан?

— Азҫыбжәтәи, Тутка Чочуа.

— Ахазына! Иара идыруама?

— Иасымхәои!..

— Шәахыцо атып?

— Дачеи Аракыҫеи рыбжәара, ани азыржәтә абак ду ахыкәдыргылаз азааигәара!..

— Ишьтышәхуеи?

— Атанк цызәуа амина ытәхтзар хтәхуп.

— Амҫа шәанбақәлои?

— Уаха.

— Ибзиоуп, нас, шәеиқәшәыршәа, хәра хғанахь ала иәтаху цыаҫханыла, арткәацғәкәа рыла шәеиқәхаршәоит.

Ажәакала, Тутка Чочуагы ара дыкан, Бесики иареи рәааи-кәдыршәеит. Тутка деихабын, аха уажәтәи арҫарацәа рус аҫы рҫыцҫегы еизызырҫуан, рус акын. Рәанеиқәдыршәа, иҫшуа иҫахызма, еынла асаат жәаҫа рзы амҫа иқәлеит. Аныкәара уажә ирбазма, тәка ианылбаа амҫаду ааихтәаны абнара рәартәит. Азы ткатко, ус ишааутәххалак иахьугәаҫхаз узцо иҫамызт. Арт амҫақәа зегь уахькылыргоз рдыруан, уажәы ирбазма, шақантә арахь иныкәахьаз здырхуадаз. Тутка ахәду змаз арезина магә ишьан, егы Бесик ирезина магә ахәы кыаҫын. Убри аҫнытә аҫхәа дгылан Тутка. Абнараҫы икажьыз асы азытра иаҫын, убри азоуп азтәчкәа зырацәаз. Ус иахьыҫаз аҫхәа игылаз атәуларә гәеитон, нас ишьтагылаз иҫаз еилкааны иҫынеихон. Рышьтыбжә дыргазомызт, шыаҫацыҫхәаза инаҫшааҫшуан, агәеанызаара рыман. Ари аганахь ақыртәагы ҫшыхәра ианаауаз ыкан. ҫытхә-еытхә, атләкәа рымтәан имзытыкәа ишьтаз асы унахәаҫшыр, наҫгы-арахьгы ицоз, иаауаз рышьтәкәа тәа рымамызт. Иҫыцызгы, акрызхытәуазгы улаҫш итәшәон. Аға уцәара харантәыла иангәеиҫа, иҫсы заны цыара

иахыманшәалаз тлакы иеавакны днагылар, угәуеанзамкәа ахы цаҳәцаҳәкәа удиргон. Ашәартара упылон шыәҗацыпхьаза, убри аҕнытә, оумакгы иццакзомызт амҗа икәлаз аҗшыхәцәа. Реидарагы хьамтан, ус иаармарианы шыәҗеитцхәала узны-кәомызт, ианацсаалак харҗарцәа иахыманшәалаз тыпк цшааны, инатәаны рыпсы ршыон. Амла ианаклак ргәы цшыаауа, рартмак итаз амгьал аатыганы акы инацхауан, ркыркы зырцәаакышаз ар рбаклашкакәа ирыдхәалаз иртаз ажаҗ уатка цьбара инаҗыхәон. Нас җапхьа иҗагыланы рымҗа иныкәлон.

Ақыртцәа, инеимдаимдо рхыргәҗәартә хәыцкәа рҗы иахыкәгылаз ахысракәа ирҗын. Харҗарацәа урт ахысракәа рыла еилыркаауан аҗа дахьгылаз, уи рхы иархәаны апосткәа инарывс-аарывсуа, иааилабыцуаны Ламыс ихәбла иналалейт. Ақыртцәа иргәакны иршыыз Мирот Цецхлазе иҗны ашытахышәа икылсит. Абра залымдаракгы иакәшәейт: азыткәа ахьтатәаз тыпк аҗы Тутка игәианзамкәа дахьынталаз дынташышыын, дзаакәкәала дҗейт хәдацәаҗынза. Иаразнак еицхыраан, уи дтытцит, аха изхәартаз, иоуразоуроу дбаазаза дааикәыхышәашәейт. Икалаз ргәы рнархьит, аха цҗеи уи азы ргәы карыжырын. Бесик цәка аспортивка ишыан, уи аикәа ахарҗан. Уахагы цсыхәа ыказамызт, иеикәа ааишыхны Тутка иитейт. Иеипсахын, изыбжак баазаза ишыказ амҗа икәлейт. Аган ишаваз, нахьхы рапхьака ишытаз амхылатарта «Кьаса» хәа изышытаз адәеиужыра ршыапы ныкәдыргылейт. Усынтаи ладака рхы дырхан, Аракыҗы азкәа рҗатаны ишиашаз икылсыр акәын Дачеи дарей рхәаа ибжьаз амҗаду аҗы. Цьара унапшны амҗахәаста уцшаауа икамызт, алашыцара ханто аҗсабара иахапхьан. Гәаныла иныкәон, Аракыҗы рҗеавакны ишнеиуаз, машынак абжы раханит, уи ииаҗканы ианца ашытахь иаатылан, изырҗит җапхьа.

— Амҗаду ааигәахейт! — ихәейт Бесик.

— Ааи, ххы зыкәку амҗаду аҗы хаанит! — атак канҗейт Тутка. Рҗыцҗегы хәытхәытла иааицәажәейт. Мацк рыпсы ааитакны идәыкәлейт.

Ахәыста иаваланы ишнеиуаз, инадгылейт адац аанда. Игәазтахьоу идыруейт, уи аанда оумакгы ихаракым, ирыпхны,

еизааигәаны итдарсыз атәѡанқәа инарыха-аарыхан, цақа иларкәны, ршьапқәа ааитдыхны инахысит. Амѡаду ағы ақатран иқәыртәаз шкәакәаза иаапшуан. Инапшаапшуа ажра италаны ишнеиуаз инадгылеит абетон иалхны итбааза адгыл итаз атруба. Нақ ала уи италаны арахь иааиуан егыи нырцәтәи ажра иацрытуаз азы. Иаразнак, убри атруба иазааигәаны, амѡа ағықәахь амашына ма атанк ааиуазар излацашаз ацәахәағы ирымаз асвалът аңеыгала уи ахыхны адгыл ржын, ирымаз амина ду нытцартцеит. Нас ажәжәахәа иааимарыцсан, ѡацхьа ани иахырхыз асфалът хыхь инақәыртцан, рус иаалгеит. Ушьта хашьтахька хгьежып хәа рҕааибыртон еипш, ианыпшы ирымариашаны азә дааиуан. Икартауаз, равтоматқәа ааи-быртан, ахысра рҕазырхианы иааихәткәыкәлеит. Абри аамтаз Бесик мацк ишьтахька днаскьарц ишьаға ааихигон еипш, иеизнымкылазакәа итаулаз ажра дынтахаит. Цабыргытцәкьаны, ара ииасхьоу ирдыруеит уи ажра шақа итаулоу, уантәи еизо азы зеггы иртцаулары иржыз ажра италаны ладақа ицоит. Ииулакгы, Тутка дицхрааны Бесик хыхь дынхалеит. Дкәытрабааха дбаазаны. Аха уажәы икалаз ахтыс аилыргаха рымамызт, рацхьақа иааиуаз инеизыпшит. Атадын дахо дмааиуаз, мшәан!.. Ипшит, аха уаѡ дыкамызт. Икалап, азы итаҳаз дтыцуанатцы егыи ипсы изазар. Дақыртуа еибашьѡызар, ақәкәахәа ахысра далагон, ерманызар калап хәа иазхәыцит уи ишьтамта анырцәыз. Ари аамта рхы иархәаны, хапшыхәцәа излааз ала адацаанда инахысын, ахәыста инталеит. Хәышәка метра инаскьахьан еипш, иаатгылан, Бесик ишәыз ишәыхны имаҕәақәа ирѡеит. Рус иаалгон еипш, ианзырѡы, Дачантәи иццакзаны амашына «Урал» ааиуан. Арпарцәа амина ахьыртцартцаз иааиуан еипш, уаҕеимшхара, ипжәеит. Аткәацбжыы дыдратцас атцх иналыѡит. Иаахыцхыцит адгыл.

— Аѡыза аполковник, шәыдта нагзоуп! — ихәеит Бесик дааччан.

— Итабуп хәа уасхәоит, асолдат! — ҕааитит Тутка.

— Ацсынра саматцуѡуп! — ѡацхьа ҕааитит Бесик.

— Иаанахкылап!

Рбаклашкақәа аацәырырган, инеиныркъан, инаҕыхәеит.

— Уажәшьта аѡныка! — ихәеит Бесик.

— Афныка, Афырхатца! — ихәеит Туткагы.

Шаңхы ишьтрақәланы рышьтахька рҕынархеит. Ишнеиуаз, цыара рыжәша тқан, амша рцәызит. Аха ақыртцәа ахысра иахьафыз рхы иархәаны урт рпостқәа инарывс-аарывсуа, ирулакгы, ашара адәы ианаакәлоз иаапса-икараха Цоча иашта интәлеит.

* * *

Шыжымтанза, март-мақар лахҕыхза ахы хнардырит. Амра ахафы лашаза аңхара ацны ашьхақәа иаарывтыхәхәан, алақта хантанарпшит. Аха изхәартузеи, адгыл хыцхыцуан, адгыл тцысуан. Шыжынацы аибашьра аҕарцәҕеит Лабра шыказ. Аныуаа рхәы иахықәгылаз ақыртцәа ртанкқәа хакыпсықыуан, уажәы-уажәы еишьтаргыланы Лабра иагәыдыртон. Ари гәтынчра инаҕомызт азәгы. Ахәы харакыра иқәгылаз мандаратәи афнқәа рцәа итазызозшәа итцысуан.

Амбақәа Кәытциеи сареи хаицны «афныка» хцоит. Уигы Мандара дааны дыкоуп, иашыа Шоҕа дахьяанҕасыз аерманцәа рҕы. Акраатцеит Амбакәа Ғәада дыкеижытеи. Аха арахы ихон, ифны анеира дшақәитымгы. Уи дынхоит ацентр аҕытцәкыа, ахәшәтәырта ашьтахы. Фык азҕабцәеи цкәынаки лыхшеит ицшәма Сангәлиаңха Алла. Икоуп хатца ицаны аҕаацәара иалалахыоу, икоуп макыана имцацгы. Жәларык ахшара рныкәгара цәҕагәышын, аха Амбакәа уи ахьамтара даиааит. Аколнхара ажыра деиҳабын. Инапы кәзоуп, шыжыы инаркны хәлаанза акеф-акеф-акефхәа ажыахәа мфаницон. Фымцалагы аихақәа ртәаны изнаргоз аматәахәқәа еибитон. Ашьтахы уи илақәа ирпырхаҕахеит, аха икаитцарыз. Сентиабр мза 24 аены ақыртүа вертолиотқәа хыланы акультура Ахан анпыржәоз уи ахыпша ижырагы цыххаа иагеит, уи айташыақәыргылар залшазом, аҕыц умыргылозар. «Абриалагы интәеит са сусура, — агәала иманы ихәалоит Амбакәа. — Уи хыас изкыда, хәуаажәлар еибганы абри аибашьра изалтындаз!» — даакәыпсычхауеит иара.

Илабашыа нытцакшо дааиуеит уажәы. Ахәуа изхом. Амарда хнаҕалан, Нури Бытәба «дахыкәтәоу» ахаракыра ахалара хәфуп. Уантәи дыпшны ифны ашта дныкәыпшыр итахуп.

Хшааиуаз хамѡахытдит Кэышэ Ыюпуа иѡнаѣы. Уа итѡоуп гэыпѡык хайбашьцѡа. Ахыргѣгѣарта кны арахьтѣи айѡхаа аталарта иахылапшуеит. Маврик Кэытцнииеи Мераб Ыынцѣали иахзеитархѣоит айбашьцѡа ирызцѣыртцуа ауаѡѡрақѡа. Рхэы кэзцо, мѣык рызпызкѡ, зык рзаазго рымазар цѣгѡамызт. Абазареи айбашьра аусқѣеи дара рыжѡѡа иқѣханы икоуп. Атара ныжьны ицаз рышьтахька ихынхѣыр шыбзиаз, арѡарацѡа шаапсаз атѣы хархѣоит. Абартқѡа рышьтахь мацк хапсы анааитѡхк, Нури ишкѡ хамѡахытцуеит. Амбакѡа илагырыз иѣыкѡѡа иѡныкѡа дыпшуан.

Уажѣы-уажѣы ихысуан тѡакантѣи. Ахқѡа шѣышѡуа ахауа иалоуп. Аѡнынза сылбааны ирласны схынхѣит. Нас Амбакѣеи сареи ахѣы хшықѣыз аштаб ахь хѣеит. Уа хѡхьнеиз Димер Ыынцѣал, Зуфтер Кэытцниа, Атара комендантс иамаз Котик Кэытцниа хрықѡшѣеит. Урт ихархѣеит Лабра ақытѣи Цхьынтқкар ахаблеи хѡ хтѡқѡа ишыргаз, Маркѣыла аѡабрика акѡакь зегьы апсуаа шахылапшуа. Лабреи Цхьынтқкари апсуаа иахьыргаз хѡаигѣыргѣеит. Иахьатѣи апсуа радио аѡѡажѡара иханахѣеит угѣы шытызхшаз ахтысқѡа. Акьыртцѡа рапхьагыла иаамтѡ нтѡозар калап. Хѡуаажѡлар ргѡаг ашра иѡѣуп, уи есааира ишытытцуеит, ахақѡитра агѡашѡ халагыларц егьхагым.

Аштаб аѣы излеилыскааз ала, атараа иахтѡуп Кабардантѣи иааиз айбашьцѡа жѡпаѡк. Урт ааит февраль мза 26 рзы. Атѡратѣи апшыхѡы, айбашьѡы, аминатѡѡѡы Бесик Пѡѡа-ипѡа Кэытцниа урт дрыцны Атара ахѣы, Ламыс ихабла, апсаатѡ ѡабрика аѡѡадахьтѣи аганкѡа ухѡа, айбашьра ахьцѡз аѡѡахѡакѣеи дара акьыртцѡа ахьтѡаз атыпқѣеи дрыцны идирбеит. Дара иеицу ргѡып рхыпхьазара мацзам, иаанхазгы Атарака иаарцны икоуп хѡ хархѣеит. Уажѡазы ара иахтѡз жѡѡык айбашьцѡа хашгылаз аштаб аштѡ иаатѡлеит. Урт рхаѡа Аскьер Дзагоев, уи ихатыпуѡѡ Шьамтѣылантѣи иааз хашьѡа Фарид Арѡѡѡа ухѡа егьырт ирыцыз айбашьцѡагы ааины хгѣыдибакылеит, апсшѡакѡа еибѡххѣеит.

Уи ашьтахь Мандарака амѡѡ хѡкѡлеит. Хтып аѣы хѡаирц егьхагымкѡа акьыртцѡа рхѡаирпланкѡа нхылан, абѡм-бакѡа карыжыт Тѡумышь, Чѡаркыт, Кѡтол, Ыгьгарѡа ауаа реиланхартѡкѣеи ахыргѣгѣартѡкѣеи рѣы. Урт шыыжыгы

ихыланы апхаста ҕарцахьан. Ари ҕалеит 17 сааҕи 45 минути, 18 сааҕи 30 минути рзы. Абомбақәа ахьытҕәацыз алға еиқәатцәа ныхчылеит. Излархәо ала, иахьа ашыыж Кәтол Чагәаа рыпсраҕы икарыжыыз абомба хатцак дашьит, ирацәафны ахацәеи ахәсеи ахәт. Ари халахь ааикәнатцеит.

Уацәы иаашар Отаҕка амға сықәлоит.

Март 2, 1993

Отаҕка амға сықәлеит. Ахауа зыыдан, ахаҕы цыан. Ицқыамызт ақыртуа ихаҕы, игәы. Цыгьарда агәаҕы сназаанза шапхьа ахаирпланқәа ихылаз абомбақәа карыжыт. Сааигәаратцәҕа итҕәацызшәа саҳаит, аха саныпшы, излагәастаз ала, цаҕа лбаа цыара ипҕәеит. Ажра итәтәаны, нас иаатыцыз хатцакгы дааспылеит.

— Адсәеирымга, егыааигымхеит хайшыырц! — ихәеит уи дгәамцхамцуа.

— Хайшыырцоуп ус зыкаитцо, агәеанызаареи ахыхьчареи атахуп! — схәеит саргыы. Аамта снахәапшит: 8 саатки 30 минути ыҕан.

Ашьтахь, Гәадаҕа узго агәацәииртаҕы сахьнеиз, еилагылаз арпаарацәа исархәеит абомба шаларыжыыз Кәтол анафсшәа, аха анцәа ицышьаны, уаф дамшыыкәа еиқәхеит.

Сызгоз акгы ҕамлозшәа анызба, шыапыла иқәсыршәит. Аерманцәа рҕы еизызгахьаз жәабаҕа килограмм амандарина зтәз макәанк сыжәаа иахшыын. Пытк снаскыхьан еипш, Цьон Кәыцниа тракторла дсыхьзеит. Адши апхәи рыла итәын илафет. Хыхь иақәтәан ар рымацәала еилахәаз арпарцәа. Урт ирылан автоматқәа зкыз, пулемиотк зкыз. Уи даатгылан, хыхь сынхаланы сақәтәеит саргыы.

Асаат жәеиза ҕалахьан еипш, СУ ахаирпланқәа хылеит. Лабра шыҕаз абомбақәа аларыжыын, инытаба ицеит. Абомба ахькаҳаз иаразнак алға еиқәатцәа ныхчылеит. «Ах, уаргыы-ҳаргыхандаз! — сгәы цыжәжәо сазыпшуан. — Шәаргыы шәаамта ааихра икоуп, ус шәызцозар жәбалал!» — сгәы итытыуаз ашәи сылапш иқәтцаны, иршәны игәыдыстцеит.

Дәеа саатыбжак ашьтахь, Члоу хназаанза цъара хтахан, ѡажәаҕа минут хаанхеит. Ѳаҕхъа ахаирпланкәа нхылан, Маркәыла шыҕаз аткәацбыжкәа геит. Уинахыс уаха ицәырымтзеит, Тхынатәи агәтәиртанза Цьон саннеига, наҕ Отаҕка шыапыла сцеит.

Афны сахънеиз сҕаацәа зегъы ыҕан. Арахъ санаауаз Бесик Адлеиба аштаб афы дсыниан, исеихәаз расхәеит. Уи ажәабжь шыҕоу усоуп: мышкәак уажәаҕхъа, Тур Цьынцъал ичкәын гәыҕык ицны Адлеиааи Чанааи (Ламыс ихабла) реиланхартафы иҕан. Зехьынцъара акәымзаргъы, афнқәа еимырдеит, аха уа иалаханы иҕаз Дукыи, Кынтеи, Личкеи Адлеиаа, иара Бесик иан ухәа цъарамзар цъаргъы иҕамызт. Кынта Адлеибей Вова Чанбей рыфнқәа блуп.

Ажәабжь ирахаз рылахь ааикәнатцеит. Аибашьра еснагь ауафы изаанагоит агәырѡа. Иҕоуцдараны иҕоузеи!..

Зыҕны снеиз аҕшәма Ваниа Цьопуеи сареи, аҕаацәа ханааилатәа, акыраамта аибашьра аҕызшәа халацәажәон. Уи исеихәеит ааигәа Маркәыла агараан хаибашьцәа быжьѡыки медехәшьаки аҕа инапафы ишыҕалаз. Аитныҕсахларазы акыртцәа ха хғанахь пшьѡык ракәын ирымаз. Абри аан атрагедиа ду калеит наҕ-ааҕ: аитныҕсахлара маҕк шагыз хәчкәынцәа зегь шыны ианаарга, акаамет иалаҕшыз хәрцарацәагъы цан, пшьѡык акыртцәа ирымаз рыхәдақәа хәызбала иҕҕаны, ишыны ирызнаргеит. Ацәгъара еснагь ацәгъароуп иарфеио, аха акыртцәа рзы уи акымзарак ацанакзомызт.

Март 3, 1993

Шыжьынатцы ақәа леиуеит. Ақәа леиуеит иргәгәазаны. Ахәыцқәа иахьак умцан хәа иансыхәа, ирыцхашьаны саангылеит. Уатәы иаашар Мандараҕа амфы сықәлоит.

Нанашьа иласхәоит абрахь санаауаз Жора Адлеиба дышсықәшәаз. Уи дицын иҕшәмаҕхәыс Чагәааҕа Инга. Ишысхәахьоу еиҕш, Жора ичкәын Адгәыр аакьыскьазоуп дантаһаз. Уижьҕеи иара дсымбазацызт. Ханеикәшәа, снеины сидышшылеит. Уи арҕыс иҕахара хауаажәлар изахаз зегъы ргәы рнархьит. Жора дузымдыруа дыҕан, ааха гәгәа иоуз иныпшуа

дыкан. Инга лакэзаргы, ашэы лхыссы, лхы лзышьтыхуамызт, агэырша дхэаены даман.

Жора схэыцаахыс дыздыруан, уи Атара ашкол дтан. Ашкол итан, иара убасгы, уи иахэшьцэеи иашьцэеи. Рашьейтды Тота захьзу (Ваниа), Цьума Ахэба, Никэала Кэытцниа, Нури Бытэба ухэа алигература халацэажэо хааикэшаны ханаатгылалак цэара, дааины дыпхашьапхатцо ихы халаирхэуан. Иара, хэарада, дхэйтцын, аха еснагь игэастон, хэызара дашьтан. Харгы хэизыгэдуны дхэдажылон, иаабон, иара уи игэы шьтнахуан, деигэыргэон. Иура захьзыз хара хаткыс деихэбын, рахэшьцэа Валиеи Ниней сара атара сыцыртцомызт.

1956 шыкэсазы Жора Адлеиба аусура далагеит ашныткэтеи аускэа рырхэтафэи. Инеипынкыланы абри аусхэафэи 51 шыкэса аус иухэейт. Акапитан хэа ачын шимаз атэанчара дцеит.

Жора акыраамта атацэара даламлацкэа дыкан. Изааигэазаз итынхэаак рфэи бзиара уск атыхэала дымшахытцны дшыказ, дыхтаркит апхэыс дзааумгои хэа. Абри ашнатафэи аматц зуаз Инга илапш дытцашэаны дыкан. уи Жора иаткыс деитцын, аха иара Жора уахыхэапшуазгы ишьа илпхо дгылан, апсуаа ишырхэо еипш, икан бзиан, ашьацкэа дшалтыз шашьомызт. Апхэысаагараз даныхтаркэа, сэашьтоузеи хэа Инга лахь днапшын: «Ускэак шэысцэнымхэзар, абри апхэызба дысзышэхэа» хэа реихэазаап. Убри акэхейт, Жора илахынтца уи аэенытэкэа ирцапейт, дук мыртыкэа уи ипхыз иаламшэацыз дышькыруа Адлеи Махэид иашта-нхартэ дынтаргалейт.

Хатей пхэыси рхэоу еикэшэон, урт еифыркааз атацэара уаф даатцашьыцратэ еинылейт, аэартбааит. Ирхылтцит фэык ахшара: Ангелина, Адгэыр, Даур, Астамыр, Адамыр, Оксана. Ишаабо еипш, иркэаз ажэла амал дурзаанашьтит. Апсны икэынхо зегь фэык-фэык ахшара роуазтгы, уажэшьта миллионфэык хэаказарын. Миллионфэык хэаказтгы, Шевардназе алахшэжэ изыгэгырымызт ххы дыкэсырцны хашка ааира. Уанмачу зегьы ухыкэласуейт. Афеиара ыкамкэа уцсадгыл айкэырхара удашуп. Абри азхэыцра атахуп.

Абри зегьы зхысхэаауа Жора итацэаароуп. Ииашоуп, ичкэын хатцарыла апсра дацылейт, уи ихэз-ипша иуаажэлэр

иахзынхоит. Дарбанзаалак аби ани имцхәу ахшара дрымазам. Адгәыр дтахазарггы, иашьцәеи иахәшьцәеи ыкоуп, убарт рыла ргәы дыргәгәароуп ааха зауз Жореи Ингеи. Уи ахәара мариоуп, аха зеггы еилыркаауеит уи иацу агәырџа. Арахь Жора агәыхь имоуп, цсабаратәла уаџтынчк, агәыпшқа изтоуп.

Ақәа шлеиуаз асоура иалагеит...

Ашыьбжьышьтахь Ваниа исзааигеит узмыргәыргъоз ажәабжь: Лабра џапхьа ақыртцәа рнапафы иааргеит.

Март 4, 1993

Март 4, хәарада, ашьта гәгәа аннацеит ацсуа хәынтқарра ашьақәыргылараз. Хара хазламачыз ала, ҳапсуа цеицәа ирылшазаз рацәазоуп абри амш атоурых ианылараз. Аха иахьа даеа аамтәк ҳапхьа ицәыртцит. Леон Дузза ишьақәиргылаз ацсуа хәынтқарра хәычы-хәычла аилахара зыхьяз ахшарадараз аехәшьапа дааганы Ацсынра дахьахагылаз ауп. Убринахыс маза-аргама ақәзаара ҳафын, иахьанза... Иахьа ҳафуп ирфыцны ихыбгалаз уи ахәынтқарра ҳнапафы иааганы аиташьақәыргылара. Ақыртүа шәышықәсала дшәазызо иахцәигахьаз зеггы ртыпқәа рфы иргылатәуп. Уи атыпқәа рфы аиташьақәыргылараз ашьа катәатәуп. Ҡ-мчык еиџагылеит: ацсуаа ҳақәдоит иахтәу азы, ақыртцәа еибашьуеит дара иртәымкәа рнапафы иааргахьаз ахазына азы.

Аха егьа каларггы уи ахазына ацсуа изынхоит. Уи ахазына иахьзуп ахьтәы уасцәа.

Ашыьжь асаат 6 рзы абзырбзан хы иткьаз ҳаанарпшит. Са стәы ачкәын дахьсыцышьтаз сықәҟитит.

— Папа, папа, ахысбыжь ду уаҳама?

— Исаҳаит!..

Атаацәа зеггы хшьапы хнықәгылеит. Адәахьы ицәылашон, иаха мацк итааит. Амш еилгеит март 4 ахатыр азакәушәа. Сара сышгылаз еипш, ахәыцқәаггы сыцгылеит. Урт ныжьны сахьырпыртцуа дукгы иртәхзам. Аха икауцарызеи?

— Уа Мандара зыкны укада? — хәычгы дуггы сазцаауеит.

— Ерманцәак рфы. Хәычык иааилгақәар шәарггы шәназ-гоит уахь!..

Ахэыцкэа рааста ацшэмацхэыс Нанашыа уи иаха деи-
гэыргэит: лыфны дазааигэахон.

Ацкэын агэашэ афынза снаскэеигеит, ишыкайтдалац еипш.

Лабра ацсуаа рхьатцразы исахақэази сгэаанагареи анеи-
дыскыла, абас иказшэа збоит:

Хацкэынцэа аибашьразы вба узрытом. Аха азэык-шыцбак
хаибашьцэа, иаххэа-иааза, афкы рыхьит. Уи афкы иахьзуп
ацсымтэра. Иара цэыртцит Кэачара анаага ашьтахь. Убри
иахкэаны ацэызкэа калейт.

Хара хырғэғэартак афынтэи даеа хырғэғэартак ашка
аибашьцэа ааганы ханжэылалак, аиааира аагоит, уи аиааира
анаагалак, аиааира ахьаагаз ахырғэғэартэ мырғэғэазакэа,
ацхыраара кэзтэаз аибашьцэа ртыц ахь ишчалак еипш, ага
фацхьа ицэцаз иргэежыырц имч рығэғэаны данжэылалак,
азгыра зыжэлаз адамба цжэареипш ххырғэғэартэ ааныжыны
ххьатыр акэхоит. Ихэзхом аибашьцэа рхыцхьазара. Икоугы
интытц-аатытцны ианчалак, азэык-шыцбак рымацара ирзныкылом
ирыжэлаз. Ақыртцэа есэны ихатэаауейт реибашьцэа, хмачра
иахкэаны шыафэаццхьаза харцарацэа атахара иафуп. Амфа
сахьыкэу избоит анышэынтра фыцкэа...

Еибашьшык, ихьз самызтцааит, Гэада агэафы икоу атэартэ-
хыбраф ифызцэа дрылатэаны ирзеитеихэон игэы иалаз.

— Еибашьра хандэыкэыртцо, иаххэап, хырғэғэартэ дук
аагарц хжэылараны ханыкоу, еизыркэкэа аибашьцэа зегы
ааизганы, цыарак хаикэаргыланы, хфацхьа адтэа кэзтцо
днахадгыланы, шэфацхьа ишытоу абри абри ауп хэа азэгы
иахэитеимхэацт. Агэыц хааизганы абра шэцоит хэа хархэоит,
нахьхы икоу даеа гэыцкыгы ус рархэоит. Нас зегы анжэылалак,
«ақашь» хнылагылоит, ага дахьыкоу гэмтэазакэа, зных хара
хтэқэеи хара хтэқэеи еифахысуейт. Ирхэом акэымзар, абри
иахкэаны егыф тахэхейт. Уи аршахатэуейт азэык-шыцбак
рызкэа ала ахы зықэшэаны иаабэхьоу хаибашьцэа. Хэарада, уи
гэағшақэ азэгы икаимтцейт. Абри зыхкыо, са сгэанала, ихамам
аифэкаара ауп. Ихэгу хэцэыцхамшыакэа ихэхэтоуп уи арфеира!..

Аиаша ихэагэышьейт. Ииашоу аиаша!..

Март 5, 1993

Ахтысқәа убасқак ирацәоуп, акы ушазғәлымхауегы уахаанза амчыбжь ниақьа ицоит. Уажәы ишәгәаласыршәо узеилахаша ажәабжьым, угәы иналапқа ицоит, аха иукузеи! Аибашьрағы есены ицәырцуеит узқәымгәығзо. Ажәакала, март мза акы азы аерманцәа реиланхарта Лабра ацсуаа рнапағы иааргеит. Абри ахтыс еигәырғаны, насггы икоу аиаша еилыркаарцы Семион Тули-ица Кәытниеи Пушка Допуеи уахь амца иқәлеит. Иртахын ацсуаа ырывагылаз Ананес Акопиан игәып ағы инеины инаиациәажәрц. Зызбахә шәасхәаз арқарцәа агәеанызаара рыман Лабра агәағы ихалаанза, нақ-аақ аиғахысрақәа цон. Ақыртцәа ршьапы реадыргахьан, аха инханы иказ гәыпқәак ырыхьыз ианышәарц ртахзамызт. Нахьхы Аныуаа рхәы иқәгылаз атанкгы ғааихак амазамызт, еиштаргыланы идәықәнәтцоз ахы хьамтақәа ана-ара иалахауан, хгартә унатомызт. Еицыз арқарцәа изқәымгәығзоз амца иалашәан, ршьара иаақәнақьеит. Аға урт ахыгылаз игәатаны дхысуазшәа, уажәы-уажәы рақхьа, рышьтахь иткәацуан, атқыхәтәаны иахьшәартамыз реыпхьаркаанза рааигәара иткәацыз аснариад ацшатлакә еицш ырылагъежыит. Семион ахыпҕеыха иаахеит иарма шыапы инахыкны, уи азымырхакәа хыхь иватцарахыгы. Иаразнак иааиқәлашьцеит, гәынхәтыстала еиликааит бзиара шықамыз. Тьтцшыа змамыз тыша лашьцак дтанажьызшәа игәы инаҕеит, адунеи бганы уи иқәхәзшәа иааиқәлашьцеит.

Ааигәасигәа икақәаз ааигәнышын, уи дрыманы Цығарда инеит. Ара ирҕеит рақхьатәи ацхыраара, ихәра шғархәаз еицш аҕеныцәкьа Ткәарчалқа дыргеит. Ахақьымцәа уи ахыпҕеыха ахьаахаз ангәартә, цшра қамтақәа хаирпланла Гәдоутә дааргеит. Агангренахь ицаанза, ихәра мжыжькуа ианалага, иахьаҕены ишыапы хыртцәеит. Зеигьатамыз аибашьшы, Ахыуаа ргәып апыза, иаалырқьаны абас ала иеибашьра қьағеит.

Асеицш арыцхара анықала ашьтахь, ифызцәа аибашьцәа ааилацәажәан, уи ихатықан ар рпызағос дықәдыргылеит Ремзик Иван-ица Кәытниеи.

Аерманцәа иқәтны ицарц зтахқәоу ыкоуп. Уимоу, абирақ шкәакәа ххаргыланы Наа хталоит зхәазггы дубап. Ушьтан

ақыртцәеи ҳареи мышкызны ҳанеилгалак урт ахьцаша дара ирусуп, аха уажәы аибашьра ишаҫу дызустада Наа итысны наҫ амҫа рызто?! Иубалак уҳәар калома?

Сцоит цәка сҫаланы аиҫхаа сҫысырц, хыхь схаланы амҫа сшықәыз сазааигәахеит ачаирҫа. Нахьхьи аҫәатцәиирҫаҫы аерманцәа дышрылагылаз гәәстеит Дора Кәытцниа. Санааидгыла, аҫшәа иасхәеит. Дцәышзә дыҫан, цсихазамкәа. Дааины сааигәа даатгылеит. Ақыртцәа даанкыланы дрыман Набжьоу ахаблаҫы. Уи ила еилыскааит Алиоша Бадра-иҫагы дшаахьаз. Уи ҫымш уажәаҫхьа ақыртцәа жьаны дырҫырҫит.

— Уабаци уажәы? — сизцәауеит.

— Сцоит, сеидру, стаацәа цьаракыр избозар хәа.

Уи сиҫырҫны сышнейуаз Адик Сиса-иҫа Кәытцниа дысҫылоит. Уигьы сахьцоз аниасхәа днасышҫталоит.

— Аферма иадынхалоз Мандаратәи ахьшьцәеи ҳареи аус ҫыц ҳадаҳкылеит: ҫыцья-ҫыцьяла Акабардантәи иаҳзааз аибашьцәа иахьтәоу аҫнаҫы рыфатә кәхҫоит!..

— Уажәраанзагы ар ирыхәо уск-уск шьтыхтәын. Арҫ зегьы ҳазхара автоматкәа ыҫамзаргы, хнапкәа ирылшо мачхәума!..

Нури ихәы азкәа ҳазааигәахо ҳаналага, лассы-лассы ахысбыжькәа ҳахауа иалагеит. Валикәа Бытәба инхарахь уназго амҫаҫы ҳашьцәа Федиа, Ипполит, Цычкәа Кәытцниаа ҳаниеит. Урт ргәыҫ ара ааигәа игылоуп. Ари агәыҫ цаса Ринель Латариа хадара аиҫон. Уи Гәдоуҫаҫа данцанахыс ар рҫызас далырхит уи ихаҫыҫуаҫ Заур Иван-иҫа Кәытцниа. Аибашьраҫы аҫы даҫызоуп. Ари агәыҫ иалоу арҫарцәа акыр афырхатцарақәа дырҫиахьеит. Аҫа дныртцәаны имаҫымкәангы трофеи ҳасабла абҫьаркәа рнапаҫы иааргахьеит.

— Саргы истахуп автоматк, сықәра шәацәымшәан! — Ипполит Нури-иҫа илакта сҫаҫшуеит.

— Уара уабҫьар — укалам ауп! — ҫәаитүеит иара. — Укалам каужьыр аауам, убригы ус дууп. Хара иаадыруеит аибашьра иалагеижьҫеи атарааи азҫыбжьбааи ҳаибашьратә ҫоурыхқәа рыҫра ушаҫу!.. Угәы ишҫаанагоз, уи усзами?!.

— Уатцәы ашыбжьышьҫтахь снейуеит шәа шәахь сасра!..

— Бзиала уаабейт!..

Арт рус ахь иццакуан. Ханааипытцкәа цаҕа ахшыра ханталоит.

Дук мыртдыкәа Нури дахьынхо ахәы ханхалоит. Рацхьаза иахпылақәаз ацсшәа раххәоит: аишыцәа Вахтанги Валериани Хараниаа, Қылам Ашьхаруа. Иара убас ара иҕоуп Ткәарчалнтәи иахтааны атараа иҳацеибашьуа Зурик Терент-ица Ыынңьал, Даури, Генои Чачхалиаа, Гәырами Тушкеи Минаиаа. Урт ара иахтааижьтеи бьаршьтыхла ақыртцәеи дарей «еибадырхьейт».

— Кабардаа хтоуп! — ихәоит Қылам. — Абар абцар ҕыцкәа урт иахзааргаз: еиштаргыланы агранат зкьо, атанк пыххаа иқәызто, апулемиот.

Ашахмат еицш ицсаҕьаны ахы зкьо абцар сахәацшуейт. Уи афьыза сымбацызт.

Ахыргәғәартахь хнейуейт. Арцарацәа Анзор, Мариал, Даур, Беслан ухәа убас егьыртгьы адгьыл жны, хыхь ақды шәпақәа ықәцаны нышәла ихырфәхьаз атабиа хныцәлейт. Ахысыртақәа аман, аға дахьцо-дахьаауа ахьгәоуташа акылхара ҕацаны анапшырта амоуп. Наҕ-ааҕ унықәиартә еицш атәартақәа азыҕартан, ахыхьчарта уарманшәалоит.

— Ухызақәеи угәабанқәеи цшьба раҕара хаагәлейт, асасцәа рзы...

— Мап зхәода!

— Уцш ҕежьгы амгьал азы ибзиоуп ххәан...

— Сара заа ишәасхәахьан ихажәгала хәа. Амла шәеашәмыркын!..

Уантәи афныҕа сылбаан, снықәыцшит. Нури ижәқәагьы сыхкаара итоуп. Са стәгьы рыцуп, имцандаз.

Хыхь санхала, Адики сарей ахәы хшықәыз аштаб афьы хкылсит. Ара аибашьцәа мацфын. Вианор Канхәа дсықәшәейт. Уи исеихәейт ацшыхәцәа ргәып: Нури Гәынңьиа, Зурик Кокаиа, Реваз Апшыцба, Султан Кация Азфьыбжәа ицаны ишыҕоу. Макьаназы ихнымхәыцт.

Ажәфәан ахь аға иҳаирпланқәа хын. Арадист Рауль Зазамиа Мандараҕа амфә ханықәлоз агәеанызаара хамазарц азгәейтәйт. Агәашә хантысын, аибашьфьы гәымшәа Гарик Данелица Кәытцниа дахьжыз ханней, Артур Тарба аҳаирплан дафәзо ичырхианы дгьлан.

- Зыңсраахыоу узыңшуп! — ххәеит хара.
- Бзиара жәбааит, бзиала шәаабеит! — ихәеит ари атың ағы ахылаңшра кәзцоз.
- Иахәозеи уабцар?
- Ара сышгылоу идыруашә наф днаскъеит апырфы!..
- Цыаханым итыңхааит!..

Хамфәхь хәынаххейт. Асаат 17-и 30 минути калахъан. Убаскан абомбақәа карыжыт ихыз ахаирпланқәа. Урт ааигәазаны цыара иңжәеит.

Амш цәгыахейт: ақәоура иалагеит. Заа сышъталеит, сааңсаха сыйкан. Ацәа саамцнаңаан, саманы ицеит...

Март 6, 1993

Цыхыбжьонзар каларын. Ахысбыжықәа саадырңшит. Адәахы март цша ықәсуан, асгыи ауан. Зхы зтәу, еибашырак мцозар, адәи дцәыло икамызт. Март-мақар гәамцхамцуа еснаг ачыхь ацуп. Ашыжы сәагылан, сәааиласхәеит, акгыи снацхаит.

...Ахыргәғәартақәа рахь снеиааинза, Жора Бытәба ифны сазызырфит аңсуа радио шыыбжьонтәи адырратара. Уи еиңкаан агазет «Аңсны» аредактор хада Борис Тыжәба Аңсны ар ркомиссариат ахантәафы Сергеи Шамба иахь икаитцаз азцаарақәеи атакқәеи рыла. Хатала Сергеи Шамбеи сареи хзеибадырзом, аха уи хылеи хшыфлеи Владислав Арзынбеи Зураб Ачбеи дырпымышәхәозаргыи, дрывагылоуп. Амала, Сергеи атыхәтәаны итаккатцара дахьалго хгәи иргәғәеит, Акәа ирлас хнапағы икалоит хәа. О, уи хазыңшуиыжытәи акраатцеит. Шәеиха, абаақәа, шәеиха! Очамчыраагыи ирылшо жәбап!..

Убри ашытахь срезина магәқәа сыртацало, аңхыи сәаши набжыоуаа рхыргәғәартахь сынхалеит. Иаразнак арцарацәа срызцаауеит.

— Иацы санца ашытахь шәган ахь ахысбыжықәа сахауан, икалеи?

— Анзори, Руслани, Батали Кәытцниаа кәбардатәи арцарацәа ирыдгыланы БМП—2 иақәгылоу ахысга афыза аиқәыршәара иағын, — сызцаара атак кәитцеит Руслан Иашка-ица.

— Ашыбжышытахь аға иңшыхәфы-еибашыцәа икылаңшыкылзырфәуа мрагылара аганала, мазала Кәеиза Кәытцниаңха

лынхарафынза иаазеит. Уа игылаз ачкэынцэа иангэарта аифахысра иалагеит. Харгы иаразнак хшыапы хақэгылеит. Кабардатэи хаибашыцэа рхысга рыманы ртың ныркылеит. Ирыжэыртцеит. Ақыртцэагы ишыцэгыараз анырба рыштыахыка итрысит. Абар арантэи хала иабейт гэпыцок рёпыцхыакны цлак ашыапы ишадтэалаз. Агранаттырфыага иаршэыз ахы ацэахэа-кьарда аннатан, ахы кахауеит рааигэаратцэка. Нури Бытэба ионы саркыа хэа акгы азнымхеит. Ари абцар анткыо адгыл цысуеит. Ага иеибашыцэа зыцсы згаз игеит... аифахсра цон саатк инахыхэахо.

Кабардаа рыцкэынцэа анышэ жны рхысгакэа ахытадыр-гылоз ахыхычартакэа рыкатцара иафын.

Уантэи Кымышэ Бытэба инхара акэшамыкэша икатцаз ахыргэгэартафы снейт. Толик Бганба, Толик Борисов, Игор Трошин, Уатари Иуреи Адлеиаа срацэажэон. Иура Адлеиба икэра шмацымгы, акы срыхэап хэа абра дааны аибашыцэа рыматц иуеит, рхэы рзыкайтцоит.

— Иатаххаргы абцар ныскылоит, — ихэеит Иура. — Ма-кыаназы сымч сақэгыгыуеит. 60 шықэса акрыкоума ацсуа изы!..

Уи иашыа ица Адгэыр Адлеиба дыршыиижытэи игэағ хыцны ицоит, ашыоура итахуп.

Бганба Толик гэгэала дыхэны дыкан. Уи калейт Ар ртэарта ахэафы ианвар мза 7 рзы.

«— Аибашыра цоит, аха ишца!.. Амца акуп зехынцыара. Ақыртцэа изқэымгэыгзоз анырба шытаахыка ихыатцит. Аиохаа рыетарыцсеит. Аха пулемийотк фэаихак канатцом. Уи агэаоа аталартафы ахэы ихықэыргылары ирыман. Абри аамтазы анаарафы сахытэаз даасыдцалейт Астамыр Кэытцниа.

— Абни ахыацарафынтэи дхысуеит апулемийот ахкэа зкыо, — инапы ирххоит. — Абни ахэадала сыхыкэшоит!..

Абри аамтаз ампыл хэыч еицш, идыршэыз алимонка хэап-хыатцэка икашэеит. Хнаоф агэаоарафынтэи хабжыы анраха иахгэыдыртцеит. Ахытэахыха хамамызт. Агранат ткэацит. Астамыр рыцха, сыла ишабоз ихы-ифы еицакит. Саргы сшыар-тэырахеит. Аха сыбла иабонатцы ахысра сафын агэаоахы. Цытрак ашытаахы сылакэа ашыа рхылан, ирымбо иалагеит...»

Толик Бганба ахәшәтәыртә дыштыцыз еипш Аҗараҗа дхынхәын, ифызцәа ахәеибашьуаз иабьар аанкыланы днары-вагылт. Аҗсшьаха аамта абаказ!..

— Амарҗыа, са саткыс шәара ижәдыруеит, шәгәышәеаныз! Харҗарцәа жәпашык тахахьеит. Аиааира хазыпшыроуп!..

Уатари сареи уи ашьтахь даҗа хыргәгәартак хатааит. Хазтааз агәып уажәраанза хадара айтон Иура Какоба.

Уи иҗоурых анахтхәеит. Абра дтахагәышьеит Иура Какоба.

Ахыргәгәартаҗы ханнеи Валери Какоба дахдылеит. Егьырт аибашьцәа рабьаркәа аибытара иаҗын. Ари агәып уажәазы рхадара айтот Адгәыр Паата-ипа Какоба. Раҗхьатәи амшқәа рзы уи Гәымстатәи афронт аҗы ахы даҗагылан. Урыстәылатәи ателедырратара хадаҗы Аҗсны иазкны адырратара андәы-қәыртцоз ацәыртцымтаз Адгәыр Какоба иоура-итбаара зегьы убартә ар рыматәа ишәтцаны даацәыртцуан. Изаазари, уигьы хгәы канатон. Ашьтахь, арахь иашьцәа ахәеибашьуаз Аҗараҗа даар еигьышьеит. Иашьцәа ракәым, атаратәи аибашьцәа зегьы иеигәырҗаны ирыдыркылеит зыхьз-зыпша гахьаз аибашьы канамат дахьырзацлаз. Ха ханнеиз иакәыршәаны уи уск атыхәала аштаб ахь дыкан.

Абра хаштәаз аштаб аҗынтәи иааиз арҗыск ажәабжь бзиа хзааигеит: иахьа, Тур Җыынҗал ичкәынцәа Геней Давиди таҗа рхаблахь пшыхәра иахьцаз, Сырбей Адлеиба ифны шдырхәуаз пшыфык ақыртцәа ршыт. Q-автоматк атрофеи рыманы рышь-тахька ихынхәит аишьцәа афырхацәа. Абри агәадура снаҗан, уантәи Мандараҗа схынхәит.

Иахьатәи амшгьы ацәгьей абзиеи ацуп. Аҗара, афытцаа рхабла абылра иалагеит. Иахьала, аҗсаатә фабрика аганахь х-фнык рыблит ақыртцәа. Уи амчхак ыртбаауа арахь ааскьа-ра иаҗуп.

Уаха амза аҗыкәаха акәшаны иҗоуп.

* * *

Иахьатәи амш иахзаанагеит даҗа трагедия дукгьы.

Аибашьра ианалага аҗены инаркны уск атыхәала зтаацәа ныжьны Акәа инанагаз Гәдоутаҗа иагеит. Убарт рхыпхьазараҗы иҗан Дача хәа иахьашьтоу инхоз Валикәа Җыыкырба итаацәа.

Ари ахатей сарей хайқәләцәән, 1954 шықәсазы ғыц аґсуа школ анаадырты Ақәа хайқәшәеит. Уи ашьтахь акыраамта уи атакси дақәтәән, дтаацәарахеит. Санду Киуттґа лыла хә хтаацәара дазааигәән. Хәыта Киут иан, лхатә аибашьраґы дантаха ашьтахь Аґыкырба диццеит. Урт ирхылтыз дреиуоуп Валикәа, уи иахәшьа Асида. Асида Кәытцниаа дахтацан, ашкол адиректор Ваниа Кәытцниа ицшәма лакәын. Ашьтахь, урт рыцкәын Саид даниуаз ахшароура дахыцсааит. Уажәтәи аибашьра анцоз Валикәа Цыкырба ицґа Есмей ицкәын Томаси Гәдоутә аганахь иґан. Азґыбжәа иалаханы, иаанханы иґан Валикәа ицшәма пхәыс Лиуда, рыцкәын аиґабы Руслан, рыцкәын аитцбы Алхас. Валикәа итаацәа игәы ишытхоз Гәдоутантәи дцырны Ткәарчал дааит, уантәи Аґара. Ғымш-хымш рақара имахә Ваниа иґны дықан, нас, ианызымычхәза, цәқа Аґара агәахы дылбааит. Иарей сарей хайқәшәеит, имзакәа исеиґхәеит аамта еимкыарак қалар Дачақа дышцоз.

— Ишәартоуп, уркыр алшоит, — схәеит сара. — Умыцқакын!..

— Ианбанза? — дтааит Валикәа. — Сыцшәма лхәыцқәеи ларей рхала иґоуп, акыр сызрыхәозар, сышьтахьқа схынхәуеит исыман.

— Ар реиґабыра рґы уцаны ироухәар иаґа еиґын. Аитңыцсахлара қалар ура ара ушықоу ирыцсахыр алшоит.

Аха Валикәа дыцқакит. Декабр мза 25 рзы аґаратәи хәхәшәтәґы Аршавир Атмаґыиани иарей ақыртцәа рґанахь ииасит.

Иахәа ахәылқазы ақыртцәа гәыцґык иґхәхәо-иқаауа Дачатәи атынч уаа иаарылалан, Валикәа Цыкырба, уи ицхәыс Лиуда, рыцкәын аиґабы Руслан, рыцкәын аитцбы Алхас рыґны иныґнарцалан, ақәқәахәа иреихсны иршыт.

Ахтыс рыблала ирбеит хатей пхәыси агәылацәа, Нури Кәағәанией уи ицшәма Ламарей. Иаашар урт ирыцынхо ақыртцәеи дарей еицхырааны рыґны аатраґы, аман-даринатраґы иржуеит.

Март 7, 1993

Ахәы сықәланы сшааиуаз, сымґахытцит Паташь Патазба ихырғәғартәхь. Аґны аґнутцқа цәажәабыжықәак саґаит, аха

арахь уаѡ ддэылымтцуазшэа анызба, ихы-иѣы ылгэыгэза испылаз, аѡбаиа дааѣтыцн, дааѣгылеит «инхамѡа» еихабыс иамаз.

— Паташь дыѡоума? — сѡааит.

— Паташь дыѡазам, усѡэак рзы наѡ аштаб ахь дцеит.

— Ха хаштаб ахь?

— Ха хаштаб ахь иусхэузеи! — игэы иныѡаххшэа даа-ѡэажэеит иара, — нахьхыи, Мрагыларахьтэи афронт аштаб ахь!

— Аа! — схэеит саахэыцн. — Паташь снаиаѡэажэап хэа акэын!..

— Паташь уаѡэажэаха имоума, зны-зынла, Катул, оумашэа ухы ѡауѡоит, сара ахшыѡ усырѡом, аха!..

— Избан, ус угэы изаанагеи?

— Ыъара уакырауеи, ухалеиуа ахырѡэѡартэѡа урылоуп!..

— Уара суазѡааны сныѡэарыма?

— Усазѡааѡэап!..

— Ыынч уѡази!..

— Мамзар иѡоуѡдарыз?.. Ее, гыди, уеаанкыланы уѡази. Мамзар лажэхырѡа узиуеит азэы!..

— Дарбан уи азэы хэа узѣу? Уара уакэзар?..

Наѡ снаидѡын, сышыѡахьѡа ашѡа сынѡалеит.

Сгэы пыжэжэо уи саниѡырѡ, исызбеит иахьатэи амш схы иазыскырѡ. Ахырѡэѡартэѡа рахь сѡаргыы оумак сманшэаламхар ѡалап хэа сазхэыѡит. Сыла иабоз, исаѡауаз зегь ирѡауланы саназхэыѡ, сгэыпжэара хьѡѡит. Уажэраанза зыхьз сьмаз аибашьѡэа рхатѡареи ргэымшэареи акэызѡгыи, иахьатэи ахѡыс — амеѡаль ашьѡахьтэи ахаѣсахьоуп.

Аѡш хэыѡыѡ ѣырпны исыман, аѣыбѡаѡаза Шоѡа санихэа, иаргыи иѡны дызнеиѡомызт аѡнытэ, мызкаѡара изхашаз сара иуѡоит хэа аниасхэа, ѡ-ѣыѡ ааикэадырын, ерман ѡкэынак даашьѡихын, хѣынахьеит сѡьалахь.

«Нури ихэы» ахырѡэѡартэѣы, еснагь ишыѡахѡѡалаѡ еипш, апост иѡэгылаз инарахэаны ѡаѡа халбааит. Аѡѡэа хэѡны ашьѡахь абаѡэ игылоуамѡан инѣаххэан, аѡкэын аѡа дынѡахѡеит. Шоѡеи сареи иѣырпны исымаз аѡш ѡ-аатѡэак ирѡаѡаѡсан, аѡѡэа ахьѣахэаз инаганы иѡаргылеит. Нас истэххэаз маѡэахэѡэак аѡны иѡэахны исымаз ааидыскылан, сахьѡо изгап хэа урѡ

Темур Минаиа, Ешсоу Вова-ица Чанба, Артур Багоев, Қылам Гада-ица Ашьхаруа, Вахтанг Фода-ица Хараниа.

Асаат џба рзы адца змаз амџа икџелеит. Икылапшкыл-зырџуа, урт гџып-гџыпла рычешаны абна ишылаз иазнеит Гџил Кџытцниапџа лыџны, нас Леуа Кџытцниа иџны. Заа икартџахъаз анапшаапшраџы ара ақыртџџа раџџаџны реыпџхъакны иштџаз рбахъан. Изызџоз атып ианазааигџаха, аибашьџџа хыџъара реыршеит. Гџыпк Кџыдрыџа узгоз амџа кны итџеит. Урт рхыпџхъазараџы икан: Бесик Изаабей-ица, Сундер Иура-ица, Русик Дуда-ица Кџытцниаа, Ешсоу Вова-ица Чанба, Темыр Минаиа, Қылам Ашьхаруа. Иџьюушьашаз, ари агџып иалаз рыпсы заны иштџаз, ахъажькџа дреиџџазо, урт дреихсуа кырџуа шџарыџаџык абри аган дшаваз рбеит. Аха имеихсзеит, уи иахъџаны имџапыргоз аопераџа пџхастахар хџа иаџџџаны. Иара ақыртџуагъы, иџџа иалашџџазшџа ари аганахъ апсуа еибашьџџа штџаз, даахъахџын, ишьџахъџа иџынеихеит.

Даџа гџыпк Гџил лыџны иахылапшуан. Ахџатџи агџып Леуа иџны ашџа икџыпшуан.

Амџаду ала Леуа Кџытцниа иашџахъ узланеиуаз агџарабжьџара уахъынџалоз шыџа хџычык хџаны икарџеит ақыртџџа. Са исыздыруам урт уажџы ныхџас ирыпџхъазо, асоветџа ныхџаџа зегъы мап рџџыркхъеит. Са исыздыруам урт ахџса рымш март 8 азгџартарџ иашџа еитџырху. Аха абартџџа зегъы збаз агранат зыршџуаз Бџтал Кџытцниа излеихџџаз ала, кырџуа еибашьџык дгыланы аныхџара даџын. Атџаџъра иаџыз егъырт иџызџџа рхыпџхъазара 80-џык иреитџамызт. Асаат 4 калахъан еипш, ани аныхџаџ «Нагзара аџџааит Кыртџџыла!» – ихџозу сеидру, иажџахџ далганы иаџџџа иџахъы инеигон еипш, Бџтал датџеит... Набжьџуаа рымра шаша Бџтал!.. Агранат ахы шнеиуаз итџџаџит итџаџъуаз рыгџџатџџџа. Нас аџџџахџа ирыларџеит автоматла. Бџтал излеихџџо ала, астал иахатџаз деибганы уаџытџџџа дзымгылазеит.

Март 8, 1993

Аибашьџа хџџуп, аха шџахъашџуа џышџџымшьџан, акыр иахџаџсоу ахџса, акыр иахџаџсоу ханаџџа, хџахџшьџџа. Хџара иаабоит иахъа, хџаџсадгъыл Апсны ашџартара ианџагыла, ипџьюу усны ипџхъазаны, ахаџџа шџаахџавагылеит абџъар кны.

Q-ус хьамтэк еидыжэбалоит: акы — айбашьфы дырхэыр, ма дыршьыр, амца шыра далыжэгоит, ѡба — ахацэа реипш шэаргы ахы шэафэагыланы шэеибашьуеит.

Ихьаа гэгэаны хшьа-хда интысит зынза дышкэыпшз аз ага ихымца иагаз Гэында Кэытцниапха. Уи дыштэхаз захаз атараа ашьоуразы тоуба уны ақыртцэа абри хадгьыл цшьа ианызаарц азы аус дукэа мѡапыргоит, хьатцрак камцо ага ифэагыланы апхаста ду иртоит, иаарласынгы ишьтахь кылапжэаны афыѡгаражэ итра дтарцаларц ицсацарта иарбаны ахымца ижэырцоит, дкэафэаны дыкэырцоит. Згэы трысуа айбашьфы хара дхалагылам, ханацэеи хабациэеи ргэы тызшьаауа рбозаргы есэны, хара хгэаг азгыреипш ижэыланы ақыртцэа ирфэсуеит, ақыртцэа ыкэнахуеит.

Ахьз-апша лыманы Атара деибашьуан Мзия Беиия, уи ахацэа дрыцны Наа ақыртцэа ртанккэеи дарей анхалоз дырфэагыланы деибашьуан, уа иаалырпшит агэымшэареи афырхатцареи. Ага ихымтала гэгэала дыхэны дшыфазгы, лызшьапык ахы зыкэшэаз ашьаршэы иаганы илмышэо ишыфазгы, илылшонатцы лавтомат аус алыруан, ахэмткар зфэазхаз ақыртцэа иргэыдылтон, лгэы лфажон уиалагы. Зынза илылымшо афынза даннеигы, иаацэырылгеит «Ахэра ашэа». Айбашьра еилгар, ахацэитраз уи лылшарацэа рзы хайхэбыра илацэаршьозар акэхап дзыпцоу ахамта. Иара убас агэымшэацэа дыруазэкын Атара акультура Ахан анурскэеи абомбацэеи анацэрыжьуаз ахыпфэыха зылтцэраа ицаз Лика Цочуа. Жанна Амиран-ипха Кэытцниа айбашьра иалагеижьтэи Бесик Квираиа хадара зитоз абаталион аматц азылуан. Декабр мза 3 рзы ақыртуа фашистцэа Атара ианажэла ахы дафэагыланы еиуеипшымыз ацхыраарацэа мѡапылгон. Земфиреи Утеи Кэытцниапхацэа айбашьра иафэуижьтэи атаратэи азфэыбжыатэи абаталионкэа рфэи амедицина еихэшьцэас аматц руеит. Урт уи адагы, ианатаху аамтазы цшыхэра ицо ирыцуп, абцар ркуп, рхы-рыпсы цины.

Март мза шэыдысныхэалоит зегьы! Иаарласзаны Аиааира Амш шэадызбаларц стахуп!..

Шьыжынатцы Лабра аганахь абзырбзан хкэа аларыжьуан. Набжьоу ахаблакынтэи танкла ихысуан уажэы-уажэы, урт

шааиуаз Нурии сареи хыхынхо хабжыарафы ажэван ишалаз ипжэон, иткэацуан.

Уи ахыргэгэартахь схы рханы сышцоз хаикэшэеит аштаб аихабы Едик Жыаниеи сареи. Уи иаркыафзаны исзеитеихэеит хбаталион иахыпхыазалоу гөйпшык Кабардаа рыцкэынцэеи хаибашыцэеи иацтэи амш иалагзаны имѡапыргаз аус гэгэакэеи иаадырпшыз рфырхатцаракэеи.

«Нури ихэы» ахыргэгэартафы сназаанза Катата Ыынцбал игөйп ахытэоу ахыргэгэарта снавалеит. Уаатэи айбашыцэа гөйпшыки сареи хаицэажэеит. Урт исархэеит, арцарцэа абжеи-харашык Катата Ыынцбал драпызаны цшыхэра ишцаз. Дара ирыцуп рнафсынтэи ахыргэгэартафынтэи Заур Кэытцниа игөйп иалоу айбашыцэагы. Ишдыру еипш, ақыртцэа Атара ақыта иатэу Ашытатэи ахабла рыонкэа абылра иалагеит. Аилкаа злакоу ала, ѡымш-хымш уажэацхыа, Ыычыкэа Зыкэыр-ипа Кэытцниа дыздынтэаланы иргылаз ахыатэ ѡни, Пата Кэаста-ипа ипстазаара зегы акэырзны гөакратцэакрала иргылаз аѡни шырыблыз. Хаибашыцэа гөйп-гөйпла ицаны икыламтэар, иаанхазгы ныкэыццышэаа иргоит. Ақыртэу еилых кайтазом, хэонкэа ракэым, ххатакэагы хашыата мѡио хбылны химазар итахуп, аха изырчееиуам акэымзар. Азин имазар, хамариа ибар абензин нахакетэаны хэцшышэитэуеит зныккыарала, аха илшом. Усоуп ишыкоу ихымѡацгашыа. Ақыртэу милац ирцэызхыеит, иабарымаз аламыс, ауаѡра, арыцхашыара.

Абри сшазхэыцуаз хыхь сынхалеит. Апхзы сылцуан. Ашыыж акэоура иалаган, аха уажэы уи иакэытын, амра ахафы аапшуан. Иаразнак апхарагы калеит. Март мза иаратэы канатцон: егыараан аеацсахып, амра цэыртцып, нас ихѡап ажэван.

Батал Кэытцниа — иацтэи амш афырхатца, иабцар арыцкыара дафын. Егыырт ацкэынцэагы акы иафэкан, зхы ныкэцаны зыпсы шыозгы дубарын. Ѳыцыа сылапш рыкэшэеит кабардаа, урт асалам рыстан, рнапкэа рымысхит.

— Иаркыафзаны акэзаргы, ѡбака ажэа! — снаидгылеит Кыалам Ашыхаруа. — Батал деилахоуп.

— Уаатэа зны, упсы аайтак. Аа, уи шыкалаз...

Уи ашытахь ирахэаны сыѡныка сылбааит. Иацтэи март-пша сбора ахыб зынза иакэнахит. Сышэкакэа зегы уа ицан.

Ацелофанқәа ирықәыршәыз сеикәнархеит. Насгы, ускак ақәа амузеит. Уатәы амш ааңшыр саароуп, мамзар иахьа хыхь асмена аеаңсахуеит, сзахьзәзом. Нахьхьы сыфны ахыбгы шиферк шеибгаз иакәнахын, уахь сылбааит. Сьжәзәтә цьаргы иказамызт. Сынтәа еипш аңсабара аңхаста хнамтацт.

Аха шыта ааңынроуп, зегьы хтыңқәа рфьы ҳаргылар уи?..

Март 9, 1993

Атх лашаза ишыказ ашарқазшәа иааикәашәан, аңшасра иалагеит, уи азмырхакәа ақәагы леиуеит. Абартқәа зегьы ирылыфны абзырбзан тфьареи автомат хысбыжьқәеи аафуеит аладантәи. Макьаназы шыжьуп, уажәоуп аңсабара аңфыха, икәтәфьюо хәа аилкаара уадафуп ахәара. Хәычык амш ааилгар амфә сықәлоит.

Ус иагыкәстцеит. Амфәан дсыкәшәеит Валери Быкыч-ипа. Уи Набжьоуаа ахьтәоу ахырғәғәартәхь дцон. Цьгьардантә даауан, ҳаицәажәо ҳәанынахәа, исеихәеит иахьа Лабра агаразы еиҥах аңсуаа жәыларц ргәы иштәз. Ашамтазы, арантә излахахауаз ала, Лабра аганахь ахысбыжьқәеи атфәацбыжьқәеи гон, аха иахьа амш цстхәала иҥахәәены излаказ ала, абжьы тахазаны иаафуан, ахараза цьара иҥагәыргәыруашәа иснарбон.

Набжьоуаа ахьтәаз хәннеи, Бәтали сареи цьара тыңк ҳаңшаан, адәахьы хнатәеит. Ақәаңссата леиуан. Иахьа зхыб хшәаны иказ сборажә атқака, ацелофан зқәыршәны ағәы икәтәны исымаз сышәкәқәа аҥаңарахь ишсызнамгоз акара здырит. Уиадагы, Бәтал иааигәа снейны сантәа, сара иазтәара салагаанза, сыгәтакты еиликаазшәа, иара далагеит ацәажәара.

— Сара акымзарак кәсымтәзеит, аңьабаа збатцәкьаз, аиаша утахызар, ҳаңкәынцәа роуп! — уи ататын иххырц абгьыңқәа реикәтара дафын. — Уаала хәа ансархәа, сәәаибытаны срыңцеит ауп. Агранат зыршәуа иску абцъар атәы здыруеит ибзиазаны. Атаратәи аибашьрақәа рфьы истцеит ахысшьа. Уи уаргы иудыруеит. Ицузәеи иара скуижьтәи! Знызатәыкгы самжьацт. Иахьасырбаз иакәшәоит!..

Уи деилахәоуп ар рымәтәала, уи уажәы ҳаибашьцәа рыбжафык иршәуп. Ирзаргеит. Иаңхьака иҥаңцеикәатәа

аушьтны, ирдшзаны ихыркәыдаауп. Ихәхәгы еикәәтәаза икоуп. Иаб Хәқыбеи рыцха диеицшуп.

— Аибашьцәа еицыз Леуа Бацьгә-ица Кәытцниа инхарта ашьтахь бнала ханкылс, зеггы иахьхахәтаз хтыпкәа рҕы хдыргылеит. Ари аоперация хадара аитон акабарда чкәын Аскьер Дзагоев. Уи иихәоз закәанын зеггы хзы, сарггы уи сацныкәон. Абра утәа анихәа, Гәил лхәатра сазааигәаны стыц ныскылеит. Нас Бесик Цоча-ица дааины, иацы дааны ари атыпкәа титаахьан, схысраны сахьыказ «ацәкьарахь» сынхьаирцшит. Нахьхьи амфаду ааныжьны Леуа игәашә уахьынталоз қылак ахасабала ухы зтоукуаз ак гылан, уи нак-аак еиҕацшуа ауаа адтәалан, рнапкәа накьа-аакьо акы еибырхәон. Ахадара хазтоз акабарда иахь сынхьахәит. Уи жәабака метра дысцәыхараны дтәан деихәткәыкәланы, абинокль ситаразы аблакәа рсахьа исырбеит. Иарггы уи змааназ еиликаан, ахьшәтхәа дааит сара сҕы. Аланарцшыга шьтысхын, уи сынкылцшны цкьа игәастеит урт ахьтәаз, нас уи ашьтахь иара инеисыркын, сабцъар еитаз сынкылыцшит. Нахьхьи итәаны қыаф зуаз инарықәыскит. Урт ркынза 100—120 метра иреихамызт. Аха сара априцел 200 метра ыкәсыргылеит.

— Сара сыхиоуп, сашьа!.. — Аскьер снейзыцшит. — Адца шуцаз схысуеит!

Уи асаат днахәацшит: хә-минутк аус аухьан хәба рахь.

— Ухыс!..

Ихәеит — иткәеит. Ишызбоз, урт зхатәазггы дарггы ажәван иалалеит ахы анрылацжәа. Харцарцәа ззыцшыз уи акәын: еилар-теит зеггы. Уи аганахь сара схысит даҕазныкгы. Акабарда чкәын иара итәала акы ихәан, дааины саагәыдыкылеит.

— Уара Батал, ацсуа еибашьы ззырхәо уакәтцәкьоуп. Амсылманцәа реицш агәта итауршәуеит. Мышкызны хәикәханы абри амцабз ханалцлак сара уара узбахә еитасхәоит. Итабуп, сашьа!..

— Амала, сгәы иалоу — Леуа ионы халгеит. Ара уаха цсыхәа амамызт. Аоны ашьтахьала уахь иарбаны даҕа гәыцк хысуан. Аоны ионатәаз ндыртәарц азы, сара исыз абцъар афыза даҕа кабарда чкәынакгы икны дхысуан.

Адәәхы амш агәы хәашын. Иахь афныка албаара уиакара сгәы ахәомызт. Уи акәшамыкәша убаскак ахқәа ткәацхьейт, иара ус саннеуагы сызлеикәхозеи. Аха уатәы, ма уатәашьтахь снейроуп. Сышәкәкәеи снапфырақәеи сзеикәырхондаз. Уртгы малуп сара сзы.

Хәшьтахька ханыгьежьюаз иахпылаз еибашьцәак рыла ихахаит Наа ацха ирны арахь рееизакра ишафәу шәфык ракара ақыртцәа. Иааназеи ари?!

Март 10, 1993

Азынра егъа аеаьбазаргы ацхарра анааи, уи жәыланы, мышкала акәымзаргы, хәычы-хәычла асы хьамта иауз цьбашәкьа иагеит. Макьанагы март-мақар цәгыарак абазури хәа, амра хааза ианыпхо ацшатлакә аманы, иаалыркьаны, ажәфан ахафә ашәахауейт, нас фәцхьа акраамта ақәбаасабаа алеира иалагоит. Аха убригы шьта дук антцыра амамызшәа збоит: ана-ара уафә илацш итцәшәоит апытра иалагаз атциаақәа, афә тысырц атахуп, ацсабара, акыраамта ацәа иалазшәа, шьта ифыхо иалагеит. Наф уқәц, азынра, уара утәы хәа егьыкам, уатцахеит, зегьакоуп, аапынра аиааира агоит!..

Мандара сталаны слеиуейт. Нахьхы ачаиртақәа рханы, есышьыж, есыхәылцаз аерманцәа еизаны Лабрака рхы рханы ицшуейт. Уртгы ргәы тынчым, уахьынтәи арахь их-цәаны иааз рхыцхьазара мацфым, рыфны-ргәара нрыжыт, инырмыжыргы псыхәа рымазамызт. Ирымаз зегьы нтәеит, ирыблит, зыфнқәа нхазгы рыфны ифназ амал ақыртцәа еимыртәеит. Икәыпсычхауа ицшуейт, ихьааны ргәы итцхоит изыниаз амыкәмабарақәа. Сара санырбалак рцәажәарақәа иааркәатцны ихаихәарызеишь хәа исфәцшуейт.

— Цьан, Катул Кәычыр-ица, ихаухәозеи?

— Мшыбзиақәа!

— Бзиара убааит, цьан Катул!..

Урт сыхьзи сыжәлеи рдыруейт, ирдыруейт зыкны сыфноу, насгьы, ифәио аибашьра атоурыхқәа ашәкәы ишанысцо.

— Фәцхьа Лабра хара хтәкәа иргеит, Цьгьардантәи шырцазза сашьцәақәак мфасны ицон, урт исархәеит! — схәеит сара. — Иаха асаат 4 рзы ирықәлазаап, аифахысрақәа цон.

Ирхэоит ацсуаа пшьык ршьит хэа, ихэкэоу ыкоуп, абри ауп издыруа. Шэара?

— Ыан Катул, хургэиргэеит, харгы ихахауан ахысбыжкэа, аха изызхэаз хзеилкаауамызт. «Град» алагы ынтэ идэыкэыртцеит иаха. Наҕ, Аҕаака?

— Уахьтэи ахтыскэа сыздыруам, — атак рыстоит. — Иаарласны ижэылозар акэхап хара хтэкэа! Ханбанзапшуеи?

Сара сёынасоит.

Ачаирта ацыхэаншэа Леуа Кэытния дыспылоит. Уи ахыргэгэартаҕны дрыпсахын, даауеит, иблакэа ирхызбаалоит аацсара, аиҕаацсара. Уи иархэахэеит аибашьратэ операция анымѡапыргоз ишны кэыбаса ишыкэыртцаз.

— Ее, Леуа, икаутдагэышьыарызеи, — схэоит сара, ацсхэакэа анеибаххэа ашьтахь. — Аибашьра зегы рзы еибашьроуп!..

— Аиеи, гэышьа! — атак ситоит. — Иаанхазгы усгы ирбылуеит, рыпсцэа аныргалак, — ихэоит иара.

— Ус акэхап! — сикэшахатхоит. — Умѡа абахоу?

— Сан дычмазаѡуп хэа сахауеит, Мыкэынза сцап хэоуп. Арахь, ахэычкэа Урыстэыла ыара икаршэуп. Зака ухэыцрызеи!..

Уи хэык ахшара имоуп. Макьана ихэычкэоуп. Рани дарей Гэдоутака идэыкэйтдахэеит, уантэи Урыстэылака ицеит хэа изаарыцхаит. Утаацэеи уареи шэеицэыхараны шэаныкалалак агэырѡа цэыртцеит.

Леуа исеихэеит 25-ѡык хэибашьцэа Лабрака ишдэыкэыртцаз. Хбаталион иамоу а-БМП-гы уахь ишыкоу. Лабра ганы уа рхыргэгэарта дыргэгэарц рахасабын.

Леуеи сареи хэипыртцеит. Сара — аштаб ахь, иара — имѡахь. Амш ачкэахара иафын. Акэа леирц цэгьа иабомызт. Ажѡан ацстхэакэа злчззз иатцатэан.

Аштаб афы сшыказ исархэеит иахьа Атара акытан аитныпсахлара шыкалоз. Абаталион аштаб аихабы Едик Жьаниеи акомиссар Димер Ыынцьали уахь ицаны икан. Иаразнак сыццакит: аитныпсахларакэа аныкоу ахысракэа мацуп, иахьа сышэкэкэа аборакынтэи аѡацарахь илбаазгарц сылшоит.

Уа амѡа ибжыгалоу сынталаны минуткэак рышьтахь Нури ишны атцака сынкылшэеит. Нас анаара икьатэыз снаѡалеит. Сшынхалаз еипш, Сундер Иура-ипа дсыкэшэеит.

- Сундер, апост икәгылада?
 - Сара сцоит уажәы.
 - Афныка сылбаарц сҥахын, саатбжак сынхоит.
 - Акы уацәымшәан!..
 - Аитныпсахлара мцазои?
 - Харҗарацәа уахь икоуп. Аха иахья аицәажәароуп ирымоу.
- Уацәы аҗси ауааи еитнырыпсахлоит.
- Аҗсы дарбан?
 - Резо Чхьетиани. Кьамышә Бытәба иҗаҗхья индырхаз ашәанцәа ргыланы Едик Мурҗәылиани ҳацкәынцәа аныдиршьы ашьтахь, иугәаламшәазои, икалаз?
 - Ааи, рыөнқәа цышәыртәит аҗсуаа.
 - Убасқан аҗхьан зызбахә уасхәаз Резо Чхьетиани дкыдцаны ашьра икәыртцеит. Уи иҗсыбаф рҥахуп уажәы.
 - Аа! — схәеит сара.

Сыццакны афныка сылбаарц сҗынасхеит. Едик Жьаниа нахьхьи җака җара снейхыпшит. Уи арахь хыхь дхалаанза сара җака сынталт.

Сышәкәкәа ацеллофан рыкәыршан, имбаазазеит. Гәйдкыла-гәйдкылала илбааганы аҗаҗараҗы атыҗ ахьалысхыз столк аҗы иныкәыстеит. Нас аҗхья уи ацеллофан акәыршаны ихызөеит. Истахкәаз қбаадқәак нарылхны, ахысра иалагазшәа анызба, сышьтахька сҗежьырц ахәыцқәа руада сныөналеит. Абыржәоуп ианысгәалашәа, ахәыцқәа риартәи аҗшәмаҗхәыс лиартәи еидхәаланы изҥахыз ианигоз уа икәысҥахьаз сышәкәкәа иреиҗьыз шыкамыз. «Урт шыҥа иҗыжәжәаны иалгахьеит, — аҗанза саакәыпсчхаит. — Ари аус аҗы атәым иеиҗш сара сҥәкәаҗы сабашьит. Еех, Паташь Патазба!.. Уареи сареи ҳаиқә-шәахра ҳакоуп ҳаҗхьяка!»

Март 11, 1993

Лабра аганахь, ҳара ҳганахь, уахьзырфлакҗы иуахауеит: җааихак рымам ахысбыжькәа. Амш ахаҗы хәашьуп, ақәа цы-рақәа аҗыҗышәшәоит. Март агәы җкапуеит, ус иаармарианы «анапы иаахар» аҥахым.

Иацы ахәылҗази иахья ашьыжьи Наа ахәадахьала дхаларц иеазикит аҗа, аха амца иҗарҗҗо ианигәҗас, ишьтахька дхьатцит.

Аштаб ахь сыццакуеит. Азэык-шыцбак срацэажэар стахуп. Хыхь амарда санхала, Цьон Кэытцниа итрактор сықашэан, снақэтэеит. Ахэада дшықэыз Валери Андреи-ица Кэытцниа дахьынхоз иамариашаны саанижыит. Ағэатцэииртафэы уажэы-уажэы атракторқэеи амашыынақэеи ахьахатцэиауаз итауланьы ажра каларц егыагым. Амфаду инаркны Валери дахьынхонза ачаибжыарала икатцоу амфала унеиуеит. Ахэынцэа рацэоуп хэдацэафынза. Валери иашта узтамло икалахьеит. Атцефь цэула имоу аганахь иаха ихбарашэа икоуп.

Аштаб рацхьаза Поча Цекэ-ица ифэы акэын иахьыказ. Нас уантэи Тола Шыккырба иахь ииасит. Уажэ Валери ифэы иаанфасны икоуп.

Агэашэ афэы дысцылеит ацшэма ихаца. Уи мышкы-шымш итаацэа рус азы цыара дымцозар, ишны дапыршэаны камлацт. Ицкэынцэа шыца рацхьа дфэагыланьы ахьыргэғэартахь дныкэоит. Аиашыарафэы Шэыкэран хэа иархэоит. Ауаф дыр хэа дрыпхьазоит. Аибашыра калеижьтэи иашыцэа дрылагыланьы ахы дафэагылоуп. Наа аталартафэы ирацэазаны аминакэа ытцеи-цахьеит, Семион Тули-ицеи Ремзик Иван-ицеи ицны. Ага дшааиуазгы дақэпаланы дахапжэахьеит. «Қыртуак ихылдагы, амина данахаха, уажэыгы атцла амахэ ишахақыкыаз иаанханы икоуп!» — дазыгэдуны, уи ахтыс игэаларшэо даацэажэоит Валери. Наа афадахы хцака километра инахарангы уи ашыза аминакэагы ыцарцахьеит, иара убасгы Кэыдырхықэ, агазмфэа ахьиасуа Кэыдры ацшахэафэгы. Ускан уахь ицын Бесик Поча-ицеи Ианик Борис-ицеи. Уи февраль мза афэанаафнашоз акэын.

— Декабр 3 рзы Наа аталарта хэхьчон. Бесик Поча-ица, Сақыа Пыта-ица, Арста Ваниа-ица Кэытцниаа, Рауль Агрба, Бесик Маршыан сыцуп. Сара исын акарабин, сфызцэагы гико-шэақыла еибытоуп. Ус ханцшы, хатцака, гыпфык ақыртуа автоматтыркыафэа еикэных, арахь хашка рхы рханы ахалара иафуп. Бесик Поча-ица, — «Иааихьеит, иааихьеит!» — анихэа, икахцахуаз, сара сакэын харцарцэа ахадара рызтоз, ргэы аасыргэған, сыцака амфэхэастақэа рыла ахалара иафыз ақыртцэа сыбжыы фэацаза инарықэсыргеит: «Шэыцсит, ақыртцэа, шэымтцысын, хшэыкэшаны хгылоуп!» Рацхьаза зцэаа-ра збаз ирбаны сабцар санатца, уаха умцсит, еибамгакэа ус

иааикэыкшеит. Снеилууаа сцеит. Ари аамта ихы иархэаны иара дсеихсуеит. Аҕабырхацэ, уи дзыцэшэаз сеидру, ахысра изымгэаҕыкэа ус даатгылан, ишьтахька дынхьапшит. Аа, абар, харшыуан, егыхагзамызт. Аамта мгакэа ҕа патронак нтасыршэын, сатцхеит. Изкэыскыз дкахаит, егыртгыи шэаны шьтахька игьежыит. Уи аамтаз Бесик Поча-ица хыхь дхаланы анаос иааиуаз ҕадакатэи амҕа ангэеица, усунтэи арахь ахалара иаҕын даҕа гэыпк. «Уоны уцаны хҕызцэа адырра рыт, уаанза хара иҳалшалакгыи убап!» — икэҕыстит. Нас арцарцэа хачешаны, агранаткэакгыи хаман, хрылахысуа, агранаткэа рылажыуа, ижыажыо аамта агара хаҕын. Пытрак ашьтахь хҕызцэа хыхьзеит, ихалахыазгыи ихамлацызгыи ирыжэыртцеит, Наа ахыргэҕэарта иахкыз рахамтеит, бцарла хшеикэшэамызгыи. Саатыбжак ашьтахь адца хаун, хтып хацсахыр акэхеит. Аибашьра ҕа цэахэак ахь ииасит. Уи даҕа цоурыхуп. Амала, икалаз ахтыс хаштра сзақэым, ианацаху аамтазы цас иауазшэа уабцар уанажыо гэыпжэага усуп!..

— Уажэ аакыыскыа Леуа Кэытцниа инхарта ҕадала шэакэшаны, аҕабарда цкэын Аскьер Дзагоев хадара аншэитоз шэҕэып аҕынтэи иалахэыдаз?

— Бесик Поча-ица иеицыз зегыи хамҕапигон, иҳацын Ремзи Ваниа-ица, Альберт Петиа-ица, Реваз Агрба ухэа арцар еилкыакэа гэыпцок.

Уи изҕыртын, атамзаара шьтатцо сынижыит. Уи ашьтахь схала санаанха аибашьцэа рыбжыи ахьсахуаз аматцурта сныоңалейт.

Асаат аказы Нури Бытэба дахьынхо сыкан. Иахыа ара, аплан изларбоу ала, айтныцсахлара калараны икан. Убри азоуп заа арахь сзыццакыз. Хбаталион акомандакатцара аиҳабыра, хатала Едик Жыаниеи Димер Цыынцэали изласархэахыаз ала, абри айтныцсахлара апроцесс салапшырц стахын. Даргыи сыкэшахатхеит. Абра, Нури Бытэба ионаҕы, нак Акэантэи аума, ҕацыарантэи аума, иаараны икази хара хтэкеи аикэшэара рыман. Уи — асаат ҕба рзы. Сара даҕа саатк аамта сыман. Убри схы иархэаны цака аоныка сылбаарц стаххеит. Уи азин ылысхын, аҕыатцэыра сарчаразуа, сынхатцэи-аахатцэиуа хаоны ашьтахь абацэ игылаз ашьтахь скылсит. Иахыа айтныцсахлара шыкоугыи, ақыртцэа нахыхы Ваниа Бчиа инхарта азааигэара итэакэаз шыоуки ракэхарын, апах-чах рымшын, иналаршэ-

ѡаларшэны ахысра иафэын. Аха абжыааңнеиңш, ахкыалакэа шэышэуа исывыкыкыом иахыа, мацк иаха ари аганахы итынчран.

Агэеанызаара сыманы сынхыаңш-аахыаңшит. Сыкэша-мыкэша сахыыңшуаз уафэсы дыкэыршэымызт, хыхь сханы Толик Леуард-ица Кэытцнией Саша Сафер-ица Делал-оглии апост иахылапшуан, урт ргэадура сыман, ирхэоз сзеилмыргозаргы, рцэажэабжыкэа аарлахэа слымха итасуан.

Ашэ иафэртцо асапат стахын, уи сыѡн хэычы иамаз аңхыатэи ауадафэ апианино ахы икэын. Сцыба сынталан, исцэызхыаз ацапха амцхэра аатызган, ирмазеины искит. Аѡны аңхыа абартцафэ санней, ишызбахыаз икамызт: амардуан цыара итафэын, аихатэ ашэ хэыч аартын, абартцафэ ирацэаны апулемиот патрона тацэкэа капсан. Хыхь сынхалейт. Иацы ашыбжышытахь сара санца ара ахысра иафэын шыоуки. Наф ладака схы нкылырхэхэашэа сыңшызар, сыѡны атзамц кылжэаны ишытан. Сара санца ашытахь ақыртцэа ѡапхыа икылапш-кылзырѡуа иаазаап. Иаасцэымыгхейт. Мцабзк сааим-надейт. Снейны иаразнак ацапха пшааны сцыба интастан, ауада сныѡнкэейт. Сыццакы-ццакуа сынхалейт айбашыцэа ахытэаз. Сфапшылара ргэампхейт сызбаз.

— Иухзеи? — дцааит Анзор.

— Ар рцыза дыказами?

— Бесики Батали 25-ѡык иалпшааны Лабрака иргаз ирыцуп.

— Иейбашыуадаз сыѡны?

— Абзагэ Чышэбей Цьотеи аѡы ыжэны уѡны ейхсуан. Ақыртцэа ракэыз цышыа хрылахысуа халбааит. Ашытахь изуствэаз анеилахкаа, акакейхэа хрытакыаны наф ртыпахь идэыкэахтцейт.

— Сыѡны цэкыарас икартцейт акэу? — схапыцкэа ааи-хасыргэгэейт. — Ихы ейлагама абри Паташь Патазба!.. Уи сыѡны акэзам дзейхсыз, сара соуп дзейхсыз, ейлукаауоу, Анзор?!

— Угэы пумжэан, Катул, ѡыцба-хѡы харпарцэа сыманы уаха сцаны срацэажэоит сара! — ихэейт сгэаара ейлызкааз Анзор Родик-ица Кэытцниа.

Арпарцэа адырра картцейт: абираф шкэакэа хэыч шытыхны даауан Ламара Кэытцниапха. Уи лхатца дшэаныуоуп. Абарт хайпш апсшэа ихэоит. Макыана Акэа далтцны дымцазатц.

Лыцкэын хэыцы длымхны Лаҕаҕа дганы дыртэахит. Иҕалап, убри гээтаны, ашэанцэеи ақыртцэеи арахь иаарышьтуаз уаха азэггы данырмоу, рхы дадырхэарц ртахызар. Уажэраанза Ламара илыртэз аус наигзон Рудик Гэаланзиа. Ламара Ө-мцабзк дрыбжагылоуп, лыгратша лыцкэынзатцэы дыҕамкэа дныжьны арахь аара лтахымзар акэхап. Ажэакала, лара лоуп уажэазы Дореи Алиошеи Кэытцниаа рыөнкэа кажьны арахь ианиас инаркны цхаражэхаафыс иаарышьтыз. Иацгы иацэажэараз ара иҕаз лара лакэын, иахьагыи уи аус атцыхэала амҕа дыкэырцеит.

Халпыланы аҕсшэа лаххэоит. Аҕареи Азфьибжьеи еидтцоу рбаталионкэа ар реихабыра анеиза иралхэеит уи хэатэыс илыдыртэз. Акы — Лаҕа аганахь урт ирымоуп «Адгьыл-ажэоан» аракета. Акэаҕа ахаирпланкэа ицо-иаауа ҕыржэар цэгьагыи ирбом, аха нас абомбакэа рыларыжьыр хэа иацэшэоит. Ари еипш адырратара ҕазтэз лабхэында иоуп. Анаафсан, ашэанцэа ахырҕэгэартэа рахь аныкэара иакэытцын, Шэантэылаҕа рееизакра иафуп. Абра аҕсуаа аҕырхага анрырта, урт ҕыҕарда ахахьала ахырҕэгэартэа ҕжэаны ижэыларц рылшоит. Абри аан урт ацхыраара рыртэоит ҕадаҕа инхакэо рашьцэа ашэанцэа.

Хдыршэарц ртахуп. Абаталион аштаб аихабы Едик Жьаниа уи еилкааны ихапыцкэа еихырҕэгэаны икуп.

— Аламысдакэа! — ихэоит иара. — Аҕсуаа хшьа ишэыҕрагэоу шэфыттра шэыкоуп мышкызны. Ха хшэыршэошэа, ҕхаррак зыҕалар, шьхатэылаҕа шэашьцэа рахь абналароуп ишэтаху. Иахьакэымзар — уатцэы аҕсуаа жэылараны ишыкоу жэдыруеит. Шэеикэа шэтэчхэырны шэыкоуп!.. — Ламара адтэа шлыртэз еилкааны инацитцеит: — Асаат шьта хҕа ҕалоит. Хара хус аитһыпсахлароуп. Ашэанцэа изыхэаз рыпсы дытхны даагеит. Уи макьаназы ихы-иҕы удырратэы икоуп. Атэым ҕсы драхтэ ҕыырымшьааит. Ашэаныуа ҕхэыс Манана Цередиани, уи ҕыҕа лхэыцкэеи лхатэа аерманы Владимир Кондакчиани абра ааигэа иҕшны игылоуп. Шэара иахзаажэаҕа?

— Азфьибжэа инхо Мамаи Кэытцниа дыпсит. Уи иҕхэыс аиартэ дамоуп, арахь даартэ дыҕазам. Лыцкэын Заур иан дкажьны дышзымаауаз ашэҕэы ишит.

— Егырт? — дтэаит Едик.

— Рудики Заури Камкиаа рҕаацәеи дарей пшуп, урт дрыцуп
Гәаланзиа.

— Черқъезиа?

— Уи Акәала Гәдоутәка дцахьеит.

— Шәаала, нас! — Едик дҕагылеит.

Гәызбей Кәытцниа инышәынтра ахыыкоу ацинктә кәыба ашәаныуа иҕсыбаф татцаны Маврик Кәытцниа ифызцәеи иарей пшын. Ашәаныуа пхәыс лымаҕаақәагы уи акәба иақәын. Аҕсы дытхны даазгаз дышьтырхит. Хара еицыз ашәаныуа пхәыс лымаҕаақәа хрыталеит. Лара лхатә тәкатәи амҕала даҕа шьоуки дымҕапыргон.

Ари инарго ашәаныуа иҕсытхра шыкалаз шәасхәап. Хазтоу ашықәс март 6 ашыбжышьтахь Маврик Кәытцниа дызлоу аҕыҕ апыза Катата Ыынҕыал дипхьан, иеихәеит иаарласзаны аштаб аихабы Едик Жьаниа дышипхьоз.

Маврик уи иажәа ҕамтәкәа аштаб ахь дцан, дипшааит Едик.

— Усыпхьазма? — дцааит Маврик.

— Ааи, супхьеит, — ҕааитит Едик. — Иаарласны айт-ныпсахлара калараны икоуп...

— Нас?

— Аха...

— Иаанагозеи «аха»? — дцааит Маврик.

Едик иҕыба иааҕигейт шәкәыбҕыцк. Уи Маврик инеииркит. Уаҕа иахәон март 8 рзынза Резо Чхьетиани иҕсыбаф пшааны ишырхынхәтәыз, мап анакәха иткәаны ирымоу иахәшьа Ламара лхы хтәаны ишизынартиуаз.

Абри атыхәала Маврик исеихәон:

— Идыруп, айбашьра цоит, аха уахәшьа лхы хтәаны иузынахашьтуейт хәа анаарыцха, азнаказы сгәы трысит, даараза иаасцәымыҕхейт. Аха изулак ачхара аасырпшын, аҕак зҕит: «Исахаит ишәхәаз, амала сахәшьа лхы ахтәарала аҕсуа-қыртуатә проблемақәа зызбахом, уи атқыс еиҕуп: ҕымш аамта маццәоуп, Резо Чхьетиани дахьжу пшаатәуп, уи здыруа иразцааны дытхтәуп, артқәа зегы аамта ртахуп. Убри акнытә, март 8 рзакәымкәа, март 11 рзы икаалаит айтныпсахлара,

еилажбын уахыпшлакгы. Самсон Чанба ибиуст амел ақетата, ахағы узеилымкаауа икалахъан. Ақәа кылсуан зехъынцъара.

Акәыба инаргоз хнашъталеит. Агазмәағы акәын айтныпсах- ларақәа ахымәапысуаз. Уи ақыта агәақынтәи хышәка метра бжъазар каларын. Абетон цха хаакәсны, а́тараа хаибашьцәа ааигәа арткәацга и́тартаз, ашътәхь ақыртцәа ахьахәапшуаз, и́таулаза адгьыл иажыз амәа хәхьнаәсуаз, ақыртцәа рганахъала, арахь иааз ауаа рацәа хнарылапшит. А́ссуаа айтныпсахлараз иааны и́каз хазы игылан. Маврик ирызнеигаз ашәаныуа дызтаз акәыба иазыпшыз еилақь хазы и́пшын. Аха а́ссыбаө зтаз акәыба шдыргылаз еи́пш, изгәакьақәаз рыпсахы еи́кәычцо и́трысын, уи инакәпапеит. Маврик иөызцәеи иареи зымәа ирылцны ари ацеремониа иазыпшуа иаа́тгылеит. Хазы настхашәа ақыртүа автоматтыркьаөцәа, абар-абар ахысра иалагап ухәаратәы, ршьа хытцны игылан. Айтныпсахларағы аибашьцәа рнагара атцанакзомызт, аха ақыртцәа рхы иаа́ташәаз нармыгзоз, а́ссуаа иддырбарц ртахызшәа урт рхатцара шака и́гәғәаз, алаапк цхақәа реи́пш, ргәы и́тацәыуо рыхқәа ларкәны и́пшуан. Ахысра цәгьагы ирымбо и́камызт, аха ара иааигәазаны а́ссуаа кылатәаны ирзыпшуаз цьыршьон, ахысра рзыгәагьуамызт, ушътан ргәы кылблаа ишкарыжьуаз иазхәыцуазар акәхарын. Арахь адунеи амаа ркызшәа, аума ќартцарашәа рхы удырбон, зымәа ирдеи́пшыз ианазхәыцлак, реи́қәа и́тачхәырны игылан.

Резо Чхьетиани иашьцәа ргәатцәақәа анеи́лыс, Маврик Кәытцниа дахьгылаз инеины и́табуп хәа иархәоит. Уимоу, ақыртүа еибашьцәа даарылцын, деитцакеи́такуа арахь и́фәаи- хеит аламысда Тариел Мургәылиани. Уи игәы иаанагеит, артқәа збоз Маврик ди́пыланы, ухаткы х́цеит, Тариел бзиахә хәа, а́сшәа ихәап хәа. Аха Маврик, игәаг жәыланы, абар-абар тигртас ды́паны, егыгзамызт, уи а́ссы хьшәашәа дигәыд́аларц, ила ашья хытцәтәала, инапқәа и́цъыба иахьтакыз иш́тимгоз анеиликаа, днаидгылан, ц́сраченынза иаххаштуам иах́зууз абзиара ихәарашәа, уи и́кәа́кәа инапы ныкә́ташәа аа́каи́цеит. Маврик изкәа амат хьамта ыкә́хәзшәа иеанааирцысы, егыгы ды́трысны инапы кьашькәа дырнахан, зымәа шья́фак аа́каи́цеит. Атцанза даакәы́псычхаит Маврик.

Ацеремониақәа рышьтахь ацсуаа азин анроу арахь рҕаар-хейт. Хааибәгәйдкылеит зеггы. Егьыртггы хьапшкәапшуа рыпсы дрыманы наҕ архәара инавалеит. Ахақәйтра зауз азҕыбжәаа ихархәеит аакыскыа Валикәа Ыыкырба итаацәеи иареи ионы ионацаланы ишындыртәаз. Убас уи аены рыоны ионацаланы, ишыны ирыблит Татиана Дгебиапха, уи лашьа Шура ипхәыс Нора Черкәезиапха. Ари ахтыс захаз зеггы хааитцанаргәгәеит. Тати рыцха, Нора рыцха!.. Шуреи Татианеи ианыхәыцкәаз инаркны Аҕара иаазеит. Хаб иашьа Гач захьзыз ипшәмапхәыс Епқар Қарчаапхан, убри лахәшьа гәакыа илыхшаз ракәын Шуреи Татии. Урт сара саткыс пшьба-хәба шықәса рыла еихабын, аха анык хлыхшазшәа хгәыблра еицын, ныхәак иахзаҕызан арахь ианымҕахыцуаз. Ма заҕа дыпшзази Тати рыцха!.. Хлеигәыргьон ианлызхаггы. Уи дантаацәараха дылхылтит чкәына затәык — Бесик Адлеиба. Дабакоу, мшәан, уи уажәы?.. Декабр мза нтәаанза Тати Аҕара дыкан, аха нас Азҕыбжәака сымцар калом хәа, ишахамуаз, Валикәеи лареи амҕа еицыкәлеит. Иахьа урт рыпсы тазам. Ари трагедиа дуззоуп изахаз зеггы хзы.

Ажәабжә хзаазгаз ирхәон:

— Дыпхәысума, ддуума, дхәыцума, уаҕы иеигзом. Хқыта иаланхо хажәлар ақәзаара иафуп!..

Ииашоуп, ақәзаара иафуп. Аха уи заа еилахкаар ақәзамыз?

Асаат хәба кәлеит. Шьта иаарласны ахәлара иалагоит. Ахьаа гәгәа шсымаз Мандарака сыццакит.

Март 12, 1993

Сахьышьтаз сханы ашә иафаз асаркыа тасазамызт, ус фанеркак ала ичапан. Аха уи афанерка ашьацма икылыржәазшәа ана-ара икылыхха икан, апша хьшәашәа кылкыа иаауан. Аформазыхәа уи афанерка зтәахуаз акыдыршәылага иазыхьчомызт. Схы сҕаханы Шоҕа дахьышьтаз иафаз ахышә сынкылыпшызар, ахәатахәа асоура иафын. Ахьышәтхәа сиарта сынхыкәтәалеит.

— Угыл, Шоҕа, угыл, асы хзауит!..

Уи ахыза ивацьгәаны диан. Даапшхьан, аха илакәа хитыр итахзамызт. Сара ацәажәара саналага иарггы ихы ҕышьтихит.

— Асы шауаз апхьан сангылаз игәастахьан. Уара ускан ацәа уалан!..

— Иахьа җыаргы сцазом, сыңсы сшыоит! — схәеит сара. — Ариабжыарак Мандареи Аҗареи срыбжыоуп, сааңсеит!..

— Амшгы җәгыоуп, уңсы шы! — ихәеит Шоҗа.

Анахь Лабра шыкоу уажәыгы җааихак змам алаҗәгыеиңш атанк ахысра иафуп. Арахь Аҗараҗагы аиҗныцсахларақәа ианрылга амца ажәыртеит. Иаашаанза еибархәхәо абгахәыцқәа реиңш тәамҗахә рымазамызт, инеимда-аимдо ахымцақәа рдәықәцара иафын.

Ишшәасхәахыоу еиңш, Шоҗеи сареи хзыҗноу аҗны акәацәрафы игылоуп. Җыгардеи Аҗареи рхәаа уахысны, хыхь амарда уахынхало амҗа афықәан, зегь раҗхыза Жора Делианиди иҗны унадгылоит. Уи ааныжыны җаҗхыа хыхь уахынкылшәо, амҗа афықә аҗынтәи шә-метрак инахарамкәа Дина Динченко лынхара хәыцы улаңш ақәшәоит. Нури Быҗәба иазгәеиҗан еиңш, ари акәацәра Җыгардантәи уңшыргы иубоит.

Мышқәак уажәаҗхыа ақыртцәа ансеихс ашытахь, смакәан хәыцы сыхәҗа иахшыны абри амҗала Отаҗка сцон. Ускан ирацәангы асы шыҗан, аграпара саныланы абри ацута саалалон еиңш, пхәыск лхәыцқәа лыманы дыспылеит даҗыа. Уи лымҗа саныҗын, егыи аграпара санылеит. Даанаспыла сынхырхәаны аңсшәа ласхәеит. Лара лоурысшәа еилакәәкәа аилкаара сцәыуадаҗеит, аха ашытахь җытк санхәыц сгәы азҗеит абра хыхь җыара лашыа дшыно, убрантәи лхәыцқәа лыманы лыжәхыа шаалго. Сара бабаҗои хәа сылмазцәазеит, ажәхыа шымазгы иалыздрауаз. Са сзыргәәҗеиуаз даҗа зцааран.

— Абра шәхәблафы иҗацәу уадак змоу дыҗазар сыҗналар сҗахуп, — схәеит сара. — Сыҗныҗа анеира ақыртцәа азин сырҗом!..

— Сара сыҗны уҗаз... — лхәеит лара. — Җыҗыа ахәыцқәа сымоуп, сыңхәысеибоуп.

Дшыңхәысеибазгы салхәеит. Аха уи иаанагоз азхәыцха сымамызт, са сзыргәәҗеиуаз уадак җшааны аҗналар акәын.

— Җымш рышытахь саауеит, уажә Отаҗка сҗоит, — схәеит. — Уа сҗацәа ыкоуп!..

— Ибзиоуп, ибзиоуп! — лхәеит лара. — Иуҗахызар, уаныхынхәуа уҗаацәагы уманы уааи!..

Уи лцәажәашьақәа злазбаз ала, зынзагы лхы еиқәшәамшәа снарбеит. Аха дабаспырхагоу аасгәахәт ускан. Аамта злацәгъаз ала, са сышәшьырагы дыхнаџап хәа сазхәыцит. Уи еилыскааит иаразнакы.

Ҡымш рыштахь ари амџала схынхәны сааиуан. Ислырбаз аџнахы снацшит, аха уаџ дыҕамызт. Уи аҕаҕа игылаз егы аерманы иџнафы Шоҕа Хына-иҕа иҕаҕа шкәакәаза снейхыцшит.

— Арахь уааи, арахь! — саниба сықәҕитит.

Уахь сымџахытит. Шоҕа идыруазаарын са саараны сшыҕаз. Ани сыззыцшыз аҕхәыс ари ацута еимырҕыны, уаџы аамыстак, Катул захьзу, дыстаараны дыҕоуп хәа ралхәахьазаарын. Лара лтәала дгәыргьаҕаа дычхәазаап.

Уажә сахьнеиз аҕаацәарафы сызтаараны иҕаз аҕхәыс дырҕыны акәын ишлыхцәажәоз: хытҕыак, еилагак, хааск. Шоҕагы ус иархәахьазаарын.

— Сара истәху ауадоуп, ушҕазхәыцуеи? — Шоҕа снейзыцшит.

— Унеины улацәажәа, илхәо уахап. Ажәа лутахьазар, дужьар иашам. Ара сахьыкоугы иабаргәызеи, аха аҕаацәара дууп, сырпырхагахар стахым. Уара уахьнеиуа атып маншәалазар саргы суцнеиуеит. Хара хайшыцәоуп, цьарак хаҕазар иаха еиҕуп!..

— Аиеи, аиеи, убри ауп саргы истәху! — Шоҕеи сареи хыбрак афы хҕалар шеиҕыз саназхәыц, сааигәыргәеит.

Ауха уа исыршеит. Ианааша аџныҕа сцан, сыцхьеит Рауль иџы. Адырџаҕыны џаҕхьа сааит Мандараҕа. Дина Дин-ченкои сареи хайнииеит. Лыџны сымџахытын, хайцәажәеит. Сахьышьталоз исзалылхыз ауадагы слырбеит. Бара бҕны саныҕала Шоҕагы арахь дымџахытырц иҕахуп анысхәа, убригы дақәшахатхеит. Убриижтеи абра хаҕоуп.

Ишазгәастахьоу еицш, Дина захьзу аҕшәмапхәыс џын-џажәи хәба шықәса раҕара лхыцуеит. Уи дцәажәоит ерманы бызшәала ибзиазаны, илдыруеит аурыс бызшәа, атырқә бызшәа. Изласалхәахьоу ала, џыца ахацәа лыпсаххьеит: азәы даурысын, егы даҕырқәан. Атырқәа уажәыгы абра ааигәа қытак афы дынхоит хәа салхәеит.

Лан лыжәлала дыкоуп лара. Уи лыпсҗазаара далтхьеит. Олесиа лыхъзын — Динченко, пхәыс ахкәажәын, лпатрет кыдуп зегы иахьяабо азал афы.

Уи арахъ дшыкәнагалаз атәы сызшәахәом. Ари лакәым, жәларык аурысҗәа псафьаны ауриаҗәа реипш абри хдунеи дузза иалапсоуп. Излеилыскааз ала, рапхятәи лхатҗа даҗырқәан, уи ифьнтәи илхылтит Динеи Мурат захъзу, хыхь инхо лашьеи. Ашьтахъ, 1949 шықәсазы Сталин идтҗала аҗырқәҗәеи аурымҗәеи анахыргоз лхатҗагы дахыртҗеит. Ишыкәлаз здырхуадаз, Олесиа хатҗада данынха ахныкәгара лзыцәгәхеит. Ирхәоит убаскан уи лхы дадылкылеит хәа аҗсыуа хатҗак. Уи аҗсуа ижәлазгы сзеилымкааҗт макьаназы. Уи ифьнтәи длоуит аҗа, аха уи дахыфкоу атәгы азәгы исеимхәеит. Иныкәырпшшәа изласахаз ала, уи аҗсуа ифьнтәи илыхшаз аҗа иашьеи иахәшьеи даарагы дырзыразым, җытк ианизхә ари ахабла далтҗны даҗаҗыара диасит. Излархәо ала, иаб иахь диасызар калап. Аҗырқәа ихыртҗаз ишымгәыҗгоз дхынхәызаап. Аҗсуа иҗа диманы Ткәарчалка дҗеит хәа ауп ирхәо. Олесиа җапхья рапхятәи лхатҗа длыдылкылеит. Ашьтахъ иҗҗәара анааи иаргы дыпсгәышьеит. Абра хыхь уахьынхало, аерманҗәа зегы рзеипш нышәынтрафы днаганы дыржит. Абри акароуп макьаназы издыруа Дина Динченко лтоурыхкәа.

Анс акәу, арс акәу, уажәазы Дина лыфны хәкоуп. Уи излахалхәаз ала, ани лашья, хыхь уахьынхало инхо — Мурат захъзу, уиакарагы дылзыразым. Лыжәхья бзиа аамтала илымхны игазаап ,ихәыцкәа амла иакзо ианалага. Аибашьра иалагеиҗьтеи уахь иман. Аха уажәы Динагы лхәыцкәа рныкәгара аныцәгәха, сыжәхья аазгоит хәа дахьынхалаз илимтҗарҗны далагазаап. Илулакгы мчыла лыжәхья ашаха нахатҗаны, илапҗаны иаалҗеит. Урт убаскак еикәмакарзаап, азә дыпсыр егы димтәыуо афьнза инеибаҗазаап. Абри Шотҗеи сареи хнартәаны ихалхәеит. Аха хара хәаиҗаҗшын, иахаххәара хзымдырит. Шьоуки рус аилыргара мариазам.

— Катул!.. — җитит Шотҗа адәахьы. Уи аҗкәа икәадырын, апш аагаразы афьныка хҗарҗны дааит иҗеибытан.

— Ара сыками, Шотҗа! — адәахьы сындәылтит.

Асоура иаҕэытын, аңшасра иалагеит. Аңшэмаңхэыс лҕацэа азал аҕы еибарҕыҕуа аисра иаҕуп. Абри аамтаз ашта наа икэланы иаиуан Жора Делианидии иңшэмаңхэыс Светеи, уи лыһы иҕоу азҕыбжыатэи аңхэыс Анжелеи.

Анжела абарт хайпш аңсшэа лхэоит. Уи лхэыцқэеи лареи октиабр мза инаркны абра иртоуп. Лхатца Валери Делианиди Азҕыбжыа далаханы дыҕоуп. Иацы арахь ииаргаз Камкиаа сразцаан, дыҕоуп иһы, хар имам хэа сархэеит. Аабыкыагы, схатца илахынтца хэа акгы сыздыруам, акрузеилкаауазар хэа ажэа снылтцахьан. Иацы исахаз иахыа ианласхэа, пытк даалахҕыххейт. Лара макыана дқэыпшуп, оумак лхытцуам.

— Бхатца быжэлатцэҕа шҕакоу? — слазцааит.

— Са сыжэлатцэҕа Бринцьиоглы ауп. Атырқэцэа анахыргоз саб ижэла рыпсахын, «Брунжазе» хэа хақыртцэаны иҕартцеит. Аибашыра еилгар, сыжэлатцэҕа шыақэсыргылар стэхуп!..

Зака рыцхара калахыоузеи адунеи аҕы.

Адэахыи март-мақар аңшаҕы атцатаны атрышэ иасуейт. Аха амра цэытцыңхойт дук мыртыкэа. Хэыцы-хэычла асы зытуейт, адэқэа хтуейт. Наҕ ашыхарахь, ианааимкыа, асы хымта кэашкакараза ахрақэа иахырҕажыу улапш рықэшэоит.

Ахэыцқэа гэхыаазган, Отаҕка ацара схы итаҕежыуейт ари аоаха.

Асаат 4 рзы Лабреи Мыркэылеи рганахь ахаирпланқэа нхылан, абомбақэа аларыжыт.

Азҕыбжыаа реибашыцэа Кэыдры ацха цыржэеит хэа адырра хауит иахыа.

Март 13, 1993

Ари ажэабжы сахаижьтеи ҕымшка тцуйт, аха аамта ахысымамыз иахкыаны, ашэҕэы ианымтакэа сааиуан.

Тур Ыынҕыал ичкэынцэа Геней Давиди пшыҕык ақыртцэа Кыса хэа изышьтоу аҕыкэреилатцартца ахэыста аҕаҕыа ишыршыыз аинформация кастахэеит. Аха дара арҕарацэа сырмацэажэацыт.

Жэаха аштаб аҕы сахынеиз рҕыцыҕы срықэшэеит. Гена цыара дыццакуан, атамзаара шытеитцан, ус ихэеит:

— Давид иуеихәап ахтыс шыкалаз, сара анахь җара исыпхьойт, сәтоумтан!

Давид захьзыз иавтомат арыцкьара даҗын. Истахыз анеи-ликаа, даасыхәапшын, ус ихәеит:

— Хәбака минут усзыпшы!

— Азамана!

Уи иавтомат рыцкьаны даналга җааитит:

— Шьоукы иаххәо ианазызырәуа стахым. Хыхь ххалап!

— Уара ишутаху!

Адәахьы хандәылтын, амардуан ханхалеит. Азал ахь акәымкәа, аҗхьатәи ауада хныәналан, наҗ-ааҗ хәиҗәапшуа хнатәеит.

— Аәныҗа иҗоу аабап хәа сашьей сарей амәа хәкәлеит март мза хәба рзы. Уи пшыхәран, хымҗада. Атаратәи абна хәагәылакны, хкылапшкылзырәуа хәәны хнеит. Аәны хәа кыр хәмоума, уи рбылхьейт, аха уеизгы, ишыблуггы, хәхьиз-хәхьааз хҗынҗь ауп, ихәзгәакьоуп, ас наунагза хҗарым, ахәкәитра аагарц амы абҗар захку. Заҗа аамҗа абра хәкәыпшуаз сызуахәом. Хашгылаз, наҗ ххәбла агәахьы ахысбыжкәа хәхәит.

— Уааи, Давид, абранза хәанаи, иҗоу аабап ххәблаҗы, шьоукы ахысрақәа ирәуп, — сашьа днасҗәапшит. Саргы сымлакәаккәа иихәаз сақәшахәтхейт.

— Уаала! Хәшьтахьҗа хҗежьны хәхьнейуа ихәзцааргы ираххәаша аадырузароуп!

Җапхьа абна хәахтан, Кыса ахәхьы хкылсит. Цкьа хнапшаапшын, Дачаҗа узго амәаҗы хамназакәа, ацәхәыра ахынҗәо абна җыгәхәҗ ахыргәҗартә нахкылейт. Хәпшит җытрак, аха макьаназ уаф даабом. Амала, ахәблахь уажәы-уажәы рхысбыжкәа хәхәуейт, тракторкгы аусура иәүеп.

— Уара ара уҗаз, сара җытк снаскьаны иҗоу гәастойт, — схәейт, Гена снейзыпшын. — Мамзар арантә акгы хбартазам!

Абнара сәавакны Сырбей Адлейба иәны сазааигәаны иҗаз гәастейт. Атрактор абжы гон әадаҗа, Хәырхәмал Дәтикәа иҗынхара шыҗаз. Җапхьа саагьежьын, сашьа дахьтәаз снейны иасхәейт хтып җсахны наҗ хнаскьар шейгыз. Хәикәышахәтхан, хҗыҗьеггы хәйбахьчо Сырбей иәны хәзааигәахейт. Ари, Дачантәи уаауазар, ахәбла уахьналало, амәақәа ахьейдытца

атың ағоуп. Сырбеи ионы хыхь қанхалан, афбатәи аиха-
гылағы хтыңқәа аанахкылеит. Уадак ағы сара сықан, еғы
ауадағы — сашья.

Хшыңшыз фадантә атрактор ағаанахан, Жора Адлеиба
иашта интәлеит. Нахьхы Рауль Хәйрхәмал иғы, ионы акәзу,
иказарма акәзу, акы амца ацрартан, ашиферқәа ахбылуаз
ақәкәахәа рыбжыи аафун. Еицын архәцәа жәафык рақара.
Жора ионакынтәи атрактор иақәыртдон иаарымпыхьашәаз:
аматәафытәа, ақәардәқәа, аңш ухәа убас итәгыи. Фыңба
ақыртцәа Иура Адлеиба иахь имфәхытцын, атрактор наргыланы
пытк атәа ақәыртцеит, иаанхаз амца ацрартцеит. Акырқырхәагы
аибарччара иағын. Нақ Хәйрхәмалаа рғы ахысбыжықәа ган,
хәакгы тәааит. Уи ашьтахь атрактор аус адыруит. Хшыңшыз,
Кынта Адлеиба имхыртағы шыоуки нталан, акәйтқәеи
агәагышықәеи иреифазо реихсра иалагеит. Нас атрактор арахь
ағаанахеит. Сашьеи сареи хәицәажәахьан: рызегь атрактор
иақәтәаны иааиуазар, Кынта Адлеиба инхартә уафсны ушааиуа
ацқа ианықәлалак арнықәаф сара сиеихсуа. Уи итрактор амаа
аницәызлак, ацқа ишықәлалак иблакыны ихышәтыр алшон,
уи аамта ххы иархәаны егыртгыи хрылго. Аха ханыңшы,
фыңба ракәын иааиуаз. Азәк алафет дақәгылан, еғы амаа
икын. Гена адырра ситеит: «Арт маңфуп: нақ иоухашытып!» Урт
шааиуаз, арахь Дачақа ицоз рымфәхь ибжәамлакәа, ахабла еғы
аганахь узго, Шыпа Адлеиба дахьынхо шықаз рғынархеит.
Иақәыртцахьаз амал маңызшәа рбазар акәхап.

Оумак мтыцкәа, хык еицны арахь рғәархеит. Ацқа иқәсны
ишааиуаз, рышьтахьшәа игылаз ақыртүа хатә амфә ағықәан
гуперк илаңш ақәшәеит. Аға арахь далалаанза хәибашыцәа уи
атың ағы ахырғәғәартә нкыланы ирыман. Анафшәа ажрагы
жны атабиа қатқан. Ашьтахь игылаз, иаңхәа игылақәаз ибжыи
нарықәиргеит:

— Модит, бичебо, модит!

Ашьтахьтәи агупер ааитдыхын, икны дышгылаз, егыртгыи
анихьза нақ-аақ ирбаз иахәаңшуа ишгылаз, савтомат сатцхеит.
Раңхәа длеит азәи, уи ишьтахь — еғы, ахқатәи дыфны аанда
иеаваижыт дцарцны, аха дук мыртцыкәа уигыи дызгара ахы

иқәшәеит. Нахьхы атрактор иақәтәаз икалаз хәа рзеилымкааит. Уахьгы ахысра халагеит. Хыхь алафет иақәгылаз иаха дахбартан, икалаз ицәа иалашәан, дыпаны дцарц игәы иҗеикит, аха сашьа иҗирҕьаз ахы дааннакылеит. Атрактор иақәтәаз дтыҗын, ахысра далагеит.

— Гена, ура ухысла, сара аҗсцәа рахь снейуеит! — схәан, цаҕа сылбааит. Убасҕаноуп иангәаста Сырбеи иутра хкаараҕы хөык иҗыцыз рнышәынтра ҕаҗаны ишыҕаз. Ҧыҕьа рҕы наҕ-ааҕ аҗәкәа рхарсын, нышәынтрак аҕы аҗьар ахарсын.

Схысуа снархаххит ақыртүа еибашьцәа, урт шьны ҕыҗа иҗәыҗажьын. Рабҕьарқәа аархысхын, сцарц сгәы иштәз, нахьхы Жора иҕны иҕаз ақыртцәа аиҕахысрақәа шцоз еилыркаан, даргы ахысра иалагеит. Атрофеи бҕьар сыманы абна сьлалаанза Гена сыхьчо дхысуан, нас уи җыҕк дсеиҕсны дцаанза сара дхызҕон. Абна хәанахҕа, җаҕхьа арахь хазлааз ала, нахьхы ханхарҕаҕы хкылсит. Убасҕаноуп ақыртцәа, ирыхьыз еилкааны, аҗсуаагы нхарҗәоит хәа аҕәкәахәа ахысра ианалага...

* * *

Аоперация «Леуа» иалахәыз Азҕыбжьаа иреиуоуп: Аҗшыцба Реваз, Кокаиа Зурик, Кация Сулҕан, Дараселиа Муслим, Допуа Пушка, Кәарҗиа Валери, Ҙочуа Тутка, Акшба Беслан, Акшба Аслан, Ғәынҗьиа Нури, Ешьыл Вахтанг, Дочиа Ғәырам, Дочиа Вадик.

Абри аоперация анымҗаҗьыргоз апартизанцәа хлаҗшра ырҗтон а-БМП аекипаж аилазаара. Уи иалахәын: Муцба Заур (аихабы), Ҙьынҗьал Г. Т., Ҙьынҗьал Даут, Допуа Резо, Абыхәба Заур, Цецхлазе Ҙьумбер, Жьания Едик.

Аҗаратәи 1-тәи абаталион, уи раҗхьатәи ар рҗыза данҕах ашьҕахь, уи ихаҗьыҗаф, аштаб еихабыс иамаз Рауль Муцба иахь ииасуеит. Азҕыбжьааи аҗарааи акраамҕа хаз-хазы рьешаны иҕан, аха зегьакакәын, ақыртцәа рҕеидкыланы ианхажәлоз аума, аоперация анымҗаҗьыргоз аума, еснагь рьжәҗа еибыҗаны еидгылан. Аҗыхәтәаны, арҕ аҗқыҕаҕк иатәыз аибашьцәа җьарак җаҗкәымкны рҕеидҗаны иҕамлар ада җсыхәа аныҕамла, 1993 шықәса ханынҗалоз аҕны, Ҙьгьарда ақытан ар реихабыра

ааизаны иахьеилацаажээз, ишаадыруа еиңш, Бесик Квираиа ар рпызас далырхит. Аха уи мчыбжык акэын ар рхадас даныказ, дтахеит иаарласны, ианвар мза 7 рзы.

Рауль Муцба еснагь Бесик Квираиа дизааигэаны дгылан. Ихатыңуафсгыы дықан. Зеигьатамыз ар рпыза дантаха иара иатээршьеит анапхгара. Диит 1962 шықаса март 19 рзы, Азфыбжья ақытан. Иан дыкоуп, иаб дыңсхьеит. Атаацэарафы быжык ахшара ыкан: хфык арцарацэеи, ңшьфык аззабцэеи. Аишьцэа ахфыкгыы: Рауль, Зурик Ахы иафагылоуп. Фыңыа – Атаара, ахтатэи – Цлоутэи абаталион дахыңхьазалоуп. Рауль Азфыбжыатэи ашкол даналга дталоит Тамбовтэи авиациатэ училишьче. 1989 шықасазы афицар ичын иманы ицара даналга Аңсныка даауеит, аусура далагоит Акэатэи аеропорт афы, аха нас Аңсны ар мчкэа шыақэгыло ианалага, Агэызератэи абаталион афы аротта аңызф ихатыңуафс аусура далагоит. Ари абаталион хадара артон Романови Пигари.

Рацхьатэи айбашьра идикылоит Агэызера, нас Ешыра хымз деибашьуан. 1993 шықаса ноиабр мза инаркны Азфыбжьеи Атареи апартизантэ хэтақэа реилазаарафы дыкоуп. Уажэтэи аамтазы Азфыбжьеи Атареи рбаталион хадара азиуеит.

...Ахэы сықэланы снейуеит. Ари ахэы ушықэу актэи апост афы унанагоит. Атаара азыбжак сытака ишьтоуп. Абра ушаахыкэгылалак ахысбыжыкэа цыхэацтэарак рымазам. Акыртқэа рхы иацэшэаны, ус меигзарах апатрона ахьрымоу иабзоураны, фэаихак катцом. Набжьюаагыы ргэаг анхытцлак дара рганахь ихысуеит «Нурс» ала, автоматла.

Ара санааилак рацхьаза айбашьцэа снарылапшуеит, сра-цаажэоит, сразтауеит. Убартқэа рышьтахь азин ылхны афныка сылбаауеит.

Фадхьа сазыңшуеит сыфны атзамц иахьеихсыз, уи кылжэаны иахышьтоу. Фадхьа сыфны ашэ фены дыфналахьеит, инхаз акыынтыжэка нархэаархэуа дрылан азэы, имфыхыашэоз хылагэыла еилажыны дафырцны дцеит. Ашэ аартны инсыжыыр стэхуп, аха алақэа тэартас икарцоит, нас урт уа иашьцылар уфналаргыы ртаххом, рыц хырцаца, Сергеи Кэытцниа ифны-

вагон афы ала ханынамышытыз еипш. Иахъеихсуаз, атзамц иадгылаз, 250 маат хәа Чупка Қәачахъиапқа лмагазин афы иаасхәаз ашәкәкәа рышкаф иалкыаз ахтыпкәа аныгга снахәапшит. Ари афнафы шыта сгәы ззыбылуа инхаз сышәкәкәеи, ацштәхәы змоу стелевизори, сца итоу апши роуп. Убарткәа сыпсы шыроу, афнуткәтәи хәгацәа иахъа-уатцәы рнапәфы икалоит.

Сгәалаказаара бжысны, хыхь схамлакәа, ахәы иаваршәны җадака сфынасхеит. Истахын Паташь Патазба ихырғәғәартә снафсны икоу збар. Ғыргаза кәцаны зцаарақәак рыстар стахын, зәыр дызбозар. Аха уахь ахалартахь сназаанза, Бырдгә ихкаара саваланы сышнеиуаз, шыоукы рыхаичеибыжкәа слымха интәсит. Иахынзаздыруаз, Бырдгә итаацәеи иареи ахытны ицахъан. Уи жәларык ахшара дрылатәан, ианшәартахә, лассы-лассы ари аганахь ахы хьамтәкәа кахауа ианалага, җенак, иханы ахырғәғәартә кәцаны итәаз Патазба ифызцәеи иареи лбааны иабжыргеит иаарласзаны ифны дахытны, ихшара иманы иахьшәартәмыз нак, аерманцәа рфәкәзаргы, цыара даанфәсыр шеигъыз. Бырдгә дгьатцәыгьатцәит, уахь сыздыруа хәа уаф дсымам ихәеит, схәыцкәа ирфәстозеи иахьназго ихәеит, аха Паташь җымш афхәара иитеит дахытцразы. «Ара хускәа шәырцырхагоуп, иаарласны уанахымтц, иудыруазааит цеипшцәгьа шузыпшу!» — дмақарзаап Паташь. Абри зегъы жәаха ханеикәшәа длағырзышо сахәара дафын Бырдгә.

Уажә санынапш, Бырдыгә ицафы шыоук рцәажәабж ааҗуан. Абардра иказ афы сынцәытцагыланы саныпшы, иаша аца иадгылан аекәа җба, акатахәа апш аатцәкәа рыла иртәны албаагара иафын шыоукы. Бырдгә шыоукы ицхраауеит хәа кәцаны, сааигәыргъеит ипш тганы иахьызыргоз. Икоу збап хәа снапшызар, сылапш иаатцашәеит Абзагә даҗәа җыцъа ахацәа иманы аца иахьтаз. «Дыкәырхит Бырдгә!» — аасгәахын, сфынасхеит, шәызфәу закәызеи хәа расхәап хәа збаны. Аха аца ашә иавагылаз автоматкәа санрыхәапш, стыцаф саанфәсит. Хаитеихәоит хәа иаасгәыдцаны сыршыуеит уахь саннеи. Изулакгы сышытахька саакәтәиананы, абна сәатаны, хыхь амарда снафәлеит. Паташь иахтынрафы сназаанза саныпшы

игәстеит урт рхырғәғартә аоны ашытахь машына ласык шылаз. Уахь сымнеикәа ахәы ааихтәаны җаҗхәа аиҗхаа сынтәлеит. Аерманцәа рхабла сагәылсны сышнеиуаз сылапш рыкәшәеит Бырдгә быжьҗык ихшара драпгыланы арахь аҗныҗа дшаауаз. Такә шыбжъазгы, дара шракәыз еилыскааит. Амҗаду ианыланы, еикәшаны амҗа иҗәын. Сара аевкалипткәа рацәаны иахьеилагылаз саннеишаз аламталаз, иапхьан машынак насывкәеит, аха арныкәа сгәеимтәзеит. Атцла ашыапкәа хабжъан. Уи имашына апхьагы ашытахьгы аатцәакәа ртәны апш татцаны, Ткәарчалҗа итаацәа ахынхо афатә рзигоит... Паташь, иахьа март мза 13 аены!..

Сгәы цыжәжәо акыраамта стып аҗы сгылан. Икастара сыздыруамызт. Сәыаргаматәны Паташь сигәйдлар, сымариа цшааны дсылгон. Уи сыхәнацәкырак реипш еилыскаауан. Ара җа маанак атахын, дәҗа знеишьяк азыпшаатәын. Убри шыҗататәыз сазхәыцуа тәҗа агәаҗа сынталан, Мандараҗа сәынасхеит.

Март 14, 1993

Амра ахаҗы лаша-лашо зны иаацәытцыпхоит, дәҗазных амамикәара нахатәоит. Зны амш аҗәандара шацу апша тәытцәза иаацәыркәоит, нас ахызатә еипш уцәа-ужьы иналкьаны ицоит. Март мза гызмалза бгахәычтас атыхәа хәҗакьаны ицарц икылпш-кылзырәуеит.

Ачаирта аханы аерманцәа еилагылоуп. Җаҗхәа, урт сангәарталак, изҗу ацәажәара иааҗәытцны зегы рлактакәа са сахь идыршәуеит, адунеи алахьынтә са сакәушәа изызбо. Сара издыруеит урт апсшәа шааибакхәалак шәкы-зкыы зтаара шыртәо, убри аҗнытә сара ирапганы сцаауеит:

— Жәабжъс исашәхәозеи иахеижьтәи, сашьцәа?

— Цьан, атаратәи Катул, уара уоуп зегы здыруа, уара ихәа, хаумыргәаҗын!..

— Иацы абомбақәа казыжьыз хара хтәқәа роуп!..

— Каи, цьушьт!..

— Ааи. Амаамынтра азааигәареи Цагьера хәа иахьашьтази иаларыжьт. Ирхәоит ркәыкәыл хәа ыҗамкәа иннарцәеит хәа!..

— аехәара нацастан, қыртуа шыта дыҗамкәа иннарцәазшәа

инацыстазеит.

— Хаи, ари зхәаз уҕы хыла итәыхгы!.. — игәырҕатцәа иаакалеит. — Уаха ирхәозеи аҕәәа?

— Аҕәу?.. Аҕәа атәи макьаназы егырхәом. Амала, иахантәарак убрахыгы итагәыргәыруан. Аңсуаа жәылазар, ирхәарын. Егыс, Арзынба ифызцәеи иареи еибырхәо сара исазхәода!.. Амала, рааигәа сгылазар: «Абаақәа, уахгы-еынгы шәымтәакәа Аңсны алахынтца ирлас ишәызбароуп! Мамзар, Очамчыра араион иаланхо ажәлар автомат хы харзамыргаргы, мызкы-шымз рышътәх ари арегион ахы ианақәйтымха, рыц-хашьарак ҕамтәакәа амла чаалатцас хархны ҳақәнатоит. Абри гәатаны, иаарласны лашарак хшәырбароуп!» хәа расхәон.

— Ааи, ҕан, Катул бзиа, хшыла уцәажәоит!.. — ихәоит азәы. — Аибашьреипш, амлагы ауаа ҕырнахуеит!..

— Уаха?

— Иахьа ҕаңхьа автоматқәа рыманы иаакылсын, харшәара иалагеит. Даараза ицәгыоуп хтагылазашьа, иҕахтдарызеи?

— Иахьа хыхь аевкалиптқәа рымтан амҕаду аҕы ашлагбаум дыргылоит, ус рхәо саҳаит иацы. Уи ар реихабыра ирызбароуп. Аибашьра еснагь абааңсрақәа, ацәыхацәыфарақәа ацуп! Хара храион лымкаала: ара дхамам амилиция, азбаф. Шьоукы ыҕазаргы, урт агага иафызоуп. Ишыжәбо, амацәаз хтакны хрымоуп. Ганкахы, хамч шазымхогы, ага ҳаиҕагылароуп, усгы ижәбоит — уи ҳаиҕагылоуп! Арахь шатарак ҕамтәо афнутҕатәи ҳаҕагы ахәа иршуеит, дыцхауеит. Иҕахтдарызеи, хзыхьзарыда? Ани Арзынба хәа ҳазғугы, ишыжәбо, абарт ҳаипш дуафуп, дынцәазам. Уи збо шәареи сареи ҳауп. Хәицхырааны ҳақә-ҕалароуп!..

Сылбааны, азыцха санырлак, сҳақьпсықьуа амарда сна-ҕалоит. Изулакгы, сыңсы мшьазакәа, ант афевкалиптк срыб-жьысны санынхалалак, «Оф, гәышья!» хәа сыңсы ааитаскуеит ҳамтакы. Аңша хьшәашәаза ишықәсуагы, аңхзы сылтцуеит.

Аштаб аҕы саннеи, Димер ҕыынҕыали сареи Хәәта Бытәба дахьынхо итәоу ҕабардаа рыцкәынцәа рахь ҳаиццоит. Урт рыхьз, рыжәлақәа ашәҕәи ианахтдар хтахын. Уа ҳахьнеиз агәың еицыз ыҕазамызт ҕыңа рыда. Урт уатцәынза шәахыңшы хәа хархәеит.

Ара исықашеит акабардаа рыцкэынцэа рыматц зуа Рауль Бацгыэа-ицеи Ипполит Арчил-ицеи Кэытцниаа. Ипполит ақыта камыжыкэа ар рыматц иуеит, набжыоуаа ргэыпц иалоу ица Нугзаргы дихылацшуеит. Уи Нугзар захьзу зынза дкэыпцшоуп, аха айбашышыа итцан, ага диеагылоуп.

Рауль изласеихээз ала, иахья ифны днениы, уаха Мандарака дгьежьюан. Сара Мандарака сшааиуаз, азиас ацхафы, афермакэа рзааигэара, Рауль имахэ Аполлони иахэшыа Галиеи срықашеит. Урт ирасхэеит уаха Рауль арахь дшаауаз.

Иахья уиакара ахысракэа ыказам. Иаха тынчроуп. Аха уи атынчра атака уаф илацш итамшэо амчкэа нак-аак еиеацшуа аилашра иафуп. Иахья ма уатцэы урт амчкэа ааидыслар ипжэараны икоуп, адыд-мацэыс еипш... Аха убранза еимкыарак иафызаны тынчроуп...

* * *

«Дызустоу жэдыруама Катул, ишэзымдыруазар сара ишэасхэоит!.. — уи итачкэым ратцэаны ифызцэа дзыдгылаз сзакэыз рзеитеихэон. — Катул, иаахцэаны иаххэозар, дчархэафуп!.. — Атыхэтэантэи ажэа днакэыгэгэаны ифызцэа даарылацшит. Дара уртгы ргэаг цысын, абар-абар, егыргызамызт сара сахь ижэыланы сдэылырхэарц. Са сыфнатэан сыфны азал, аценцыр скылцшы ирхэоз зеггы сахауан. Исыздыруамызт урт сырбозу срымбозу, аха гэаарак рымазар акэхарын ара сшыфнатэаз. Дареи сареи ихабжыан сашта иакэыршаз ател аанда. Аха ани аснаипертэ шэакь зкыз ишимчыз шыапыла ашыака данас, икыынааны, арахь иныдырфны инкахаит. Аснаипер еидгылаз дрылыхэхэон зеггы. Уи егырт раастагы иаха деикэан, икалап егырт раастагы амчра иманы ихы ибозтгы. Ус акэу, анс акэу, ахадара шникилоз ибжыалагы иудыратэы икан. Цьота! Аабыкыоуп уи Паташь диманы арахь данааи, Атаратэзамызт. Аха ус шакэызгы, азэы сицэшэап хэа дыказамызт.

— Сара ишэасхэоит — уи дчархэафуп, абри уажэраанзагы ишэзымдырзоз? — Абзагэ дфамкэыцыз, икыышэ кылышышы ифызцэа днарылацшит. — Ишэзымдыруазар сара ишэсырдыруеит!.. Ма ицэажэашыалагы ижэдырыр акэын уи дшапсыуам.

Цоуп, ажәла бзиа ихуп, аха ишьтра гәтә хәынаххар, шыәәк хнейтаңар — ақыртцәа ркынза хназоит!.. Иан даңсыуазамызт. Уи дыңсхейт, аха дара дрыжәлантәын. Убри амацараггы азхоит днышьтагәаны ихәынчаразы. Уи дпатриотны дыкәзтгы, абцар имкуаз!.. Цоуп, 50 дыртысхейт, 60 атыхәа икырц егыгым, аха имацәума уи ақәра зманы ихәвагылоу хабацәа!.. Са сгәанала, уи уажәраанзаггы наф дныхзар акәын. Ххатцарақәа аницшошәа абра дхашьтафыәуа дхадгылоуп есымша. Уахынла дара рахь диасны хшыкоу-хшану хтагылазаашьа реихәозар? Сара сазәыкны уи сизыразым, сизыразымызт ахааназггы. Ани ххан еиларыжыыз данеихабызггы. Амышьтацәгга, ахафәи шеишеиуа атаца пшза леицш ихаздыргылаз, уаха уаф дырзымпшаазеи иара ида убри афны ағьарахәа иахагылашаз?.. Еснагь дубарггы ашә дылагылан, уахь афнуцка хәфналар итахзамызт. «Аатцра шәадычхәрылоит хәа дахзашшуан, абра шәыфналаны ататын ахара шәәкәйт, акәымзар шәкышәкәа хызбылуеит» хәа дахзаггыуан, дхатцәхәхәон, дара ракцент итаны. Ашьтахь, харггы иахтәымхейт, иарггы итәымхейт, иагәыдыртцаз абомба хәилнаргейт хкәапза. Ах, макьана ашьапы икәгыланы ихәмазар кыр калозма, Паташь дузза шака данаалоз, дизашшуа мацара дицыриган, иара дцацаза днахагылан... Паташь дхамазтгы, ататын хәхон, абиллиард хәирсуан, амаца хәсрын, афәи аажәуан, хәцәарын, хтәарын. Уи дхамазтгы, дызустадаз акрахәзхәоз!..

— Иазхоуп!.. — ибжыи өтицан, аснаипер дааникылеит азәи.

— Иутәхузеи?

— Паташь дузза иеиканыз наф хилгароуп!.. Хәххара хыжжуа иалагейт. Хәра иахтахуп уи икәнага дакәшәар!..

— Макьана ишәычхә!.. Абри игылоу иара икәалоуп. Анымхәхымцәа, ишгылоу шәымбазои?! Ачархәаф ифны зынхарызеи?.. Шәеихс!.. Ишәкәәкәә!.. Ишәыблы!..

Акәкәәхәа игейт ахысбыжкәа. Сзыфназ афны аахыцхыцит. Сцәырханы саапшит. Атх ууаза итынчран. Адәахыи сындәылцит цшыаала. Шоҭа макьана дфыхар стәхымызт. Сылапш ндәыкәыстцейт, аха нахьхыи цьара атхлашә иаларшәны игылаз сыфны ара Мандарантәи избартамызт. Амала, уи аганахь итагәыргәыруан, икалап наф-ааф ахысрақәа ирфызтгы.

Аамта снахәәпшызар, атх агәи ааифнашон.

* * *

Март 15, 1993

Аоперация «Леон» иалахэыз кабардаа рычкэынцэа рхыпхэазареи, рыхьзкэеи, рыжэлақэеи сыртеит. Урт иреиуан: Блиев Михаил, Мамиев Беслан Зулимби-ица, Тхакахов Аслан Тоби-ица, Шомахов Витали Григори-ица (Шьамтэыла), Арѳтаа Фарид Абдульахаб-ица (Шьамтэыла), Жужуев Али Владимир-ица (агэың ахада), Мацухов Аслан Чилохстан-ица, Гунджафов Аслан, Иналов Вадим, Хануков Беслан, Каскулов Мухамед, Хамгоков Сахнун Тембулат-ица, Османов Казбек, Тахтомышев Али Асланыка-ица, Феликс Бекалдиев, Тиажгов Борис, Анзор.

Ахысра иаѳуп наќгы, арахьгы. Ақыртцэа зынза арахь реадцаланы иааскьарц ртахуп, агазмѳа иахыст ухэаратэи иааигэазаны амца ажэтара иаѳуп. Набжьоуаа знык-ѳынтэ раќара «Нурс» рылартцеит, аха дара уи иартынчуам: ѳапхьа «атропра» иалагеит.

Хэычык иааикэтэазшэа анызба, цэа ахшыра сынталан, «чараз» кэцо, сгэысеанцаны албаара саѳуп. Ахьацара ршыапкэа сычырывакуа, абацэ ахьгылоу иамариашаны схы сырхеит, аха ани еилахаз сбора саназааигэаха, нахьхыи аусхэартақэа рышьтахьшэа инхо Грышья Агрба иѳны аладахьы рацэак бжьамкэа аќэкахэа иааилартцеит. Сара сааихэтќэыќэланы мацк сѳааныскылеит, сгэартэз цьысшьян. Аха излагэастэз ала, са сганахь ахкэа дыршэуамызт — усшэа збеит. Схы ѳышьтысхын, сшыѳа ааихызгеит. Петиа Камшышь-ица дахьынхоз шыќаз алѳа хтэалан, иќалапуртцхэаќэакамца ацрартэазаргы. Хыхьахэаќны саныќаз Анзор Родик-ицеи Саша Сафер-ицеи изласархэаз ала, аибашьцэа идыршэуаз «Нурс» ахы даѳацъара икахаит.

Аѳны ашьтахьала снейны ауда хэычы сынкылыпшит: акультура Ахан иацэынхаз ацштэхэы змоу ателевизор атыц аѳы иќэгылан. Аѳны ацхьаќа сымнеизеит, избанзар ахысрақэа убасќак ирацэан, машэыршэа ахымѳас саахар алшон. Иахьатэи амш злаќоу ала, абар-абар наќ-ааќ еилалеит ухэартэ атагылазаашья ахы унардыруеит. Убри аќнытэ, сыжэзатэ ацсы

тоу итаму гѣамтазакѣа, сышьтахьѣа саакѣтѣиан, сѣа сынтапшит:
хѣбаѣа калат ахырххѣит арт ѡымш рыла. Хѣатѣа Бытѣба
иѡнахьѣи ѣабардатѣи айбашьцѣа рсиа аѣаад ианахтѣараз
Димери сарѣи хандѣѣѣлоз, «Урал» амашьѣи аатѣаѣа рыла
иртѣауа, аштаб ѡны ашта интыцын, цѣаа ауаа реиланхартѣа
рахь игаз амѡа инанылеит. Иахьыманшѣалаз атыпѣѣа рѣынтѣи
иахытѣны иѣаз ауаа рѣаѣа иртыганы Гѣада, Члоу, Тхьѣи,
Тѣарчал шыѣоу, досу рѣаѣаѣа здыпшылоз ѡнѣаа рахь
афатѣ рзыргоит. Айбашьцѣа рхѣи хѣа идѣѣѣырѣазом. Сара
сыла тѣа сѣа сазыпшуѣит. Иахьѣа-уатѣѣи хѣа сыззыпшу атрактор
иаѣтѣаѣоу аанза, сѣа иѣоу сыпш еимѣѣаны иргозар аѣахп.
Ишѣѣаутѣари, аамѣа цѣгьѣоуп, уара утѣи, сара стѣи хѣа еилых
ѣѣазам, досу рѣаѣа наѣ инрыжьѣи млаѣи иамгаѣа абри
акаамѣт иалѣыр рѣахуп. Сѣѣабааи сыпхзашѣи зду, мызѣи
инарыѣгѣѣгьѣа сымала зѣагалара саѣѣи сѣаѡра, аатѣаѣ
иадамзаргьѣи схѣѣѣѣа агьама рымбазаѣт. Убри ауп исызхымго
аѣымзар, зѣѡнѣѣи зѣаѣѣи рыблыз аѣараагьѣи рхѣѣѣѣи
ранаѣѣи акрыѣара шыртѣаху здыруѣит. Ари азѣѣара даѣакала
азбашьѣа аман, аѣатѣа шеиѡшатѣу аамѣа саргьѣи исымѣо сыѣам,
аха ус иѣамлеит. Изылшѣо рхазѣи рхѣи иахѣит, излымшѣо
аган иаѡахѣит. Атѣѣиуара саѣушѣа арт сажѣаѣа ѣакала
еилышѣымѣаан, ари иахьзуп иашѣу аиашѣ!..

Уи хѣѣѣѣтѣп. Хыхь санхала Набжьѣоу аѣаблаѣынтѣи
аѣырѣѣѣа еишьѣаргьѣланы, миноуп рхѣит, ари ахырѣѣѣартѣа
иахьѣаны, айѡхаа уахьынхало ахѣаѣѣи инхо Аѣѣѣ Кѣѣѣѣни
икѣшамѣѣѣа ахѣа рѣаѣара иаѣын. Излагѣастѣаз ала, хѣѣѣѣа
иѣоу агѣаѡарахьѣѣи иѣаѣауан. Убас аѣагьѣлазаашьѣа шыѣаз ѣѣа
сынтѣлеит. Аѣѣараѣѣи санылбаа, нахьхьѣи, ѡѣѣѣѣа ѣшьѣнтѣ
еишьѣаргьѣланы иѣдырѣѣѣит. Иаарласны урт ѣѣара абра
икаѣар алшоит. Азхьѣѣа аѣѣи игьѣлаз ал ашьѣѣи снадгьѣлеит.
Дук мырѣѣѣѣа Аѣѣѣ Кѣѣѣѣни иганахь ѡѣѣѣѣа ахѣа рѣаѣара
иалагѣит. Са сааѣѣѣѣѣи, ашѣартѣара шыѣазгьѣи, аѣартѣи ѣпш урт
ахѣа сьѣѣѣѣѣо иалагаанза, сѣѣѣѣѣа ишьѣаз амѡала амарда
снаѣѣлеит. Уи сынхѣпѣалан, сымѡа аѣѣѣѣи инхѣо Жѣра Бытѣба
иѣѣѣѣѣа саннѣи, хѣаигѣѣаратѣѣѣѣѣа ѡѣа ѣаѣаит. Сшьѣѣа ырѣѣѣѣѣи
иааихьѣзгѣит. Саѣѣѣѣѣа аихѣшьѣѣа Циѣѣи Гѣѣилѣѣѣи Латѣѣѣѣѣа

Циба лмота дрыцны ипхеибарс илеиуан. Сафер Делал-оғлии Иван Бытәбеи ахтыстахь рхы рханы иааиуан, санырба исықәфьртит:

— Иабантәидыршәуеи арт?

— Набжьоу ҕара игылазар акәхап, азцаарақәа раткыс шәыццакыр шәзеигын!..

— Набжьоу ба? — Сафер ихы ышытыхшәа уахь дынхәаңшит.

— Зынзак иаахкәамтзеитеи?!

Са саатгыланы урт сырзыпшуан. Сдәықәламтаз ғапхәа сыбжыы нарықәсыргеит:

— Шәыццакы, мамзар Шевардназе даапкит рхәеит, ҕаҳанымҕа дшәыпхьар илшоит!..

— Ааит, ҕаҳаным иара дцааит, ҳа ҳажәлар еиқәҳаны!.. — даацәажәеит сгәыла Сафер. — Арахь уабацои?

— Мандараҕа!..

— Хара уахьынза хцазом, уара уцала! — ихәеит иара. Саргыы сғынасхеит.

Амш ахәларахь еихоны «афны» сааит. Сахьааиз Шоҕа исеихәеит, иаха апсуаа ахьыфноу, абра уахьаахало афнафь, апшәма ижәқәа хҕа ҕганы ишыргаз.

Иахантәарак алақәа ғааихак рымазамызт, ағыычцәа рбозар акәхарын, сназхәыцит сара.

Март 16, 1993

— Угыл, Катул, угыл! — Шоҕа ибжыы саанарпшит. Ухааза ацәа уаналоу уандырфыхо ушҕаҕалои!..

— Иҕалазеи? — схәан, сиартәа снықәтәеит.

— Угыл, ҳажәқәа рзеит, ҳажәқәа!.. — ишәақь аашьҕихын, адәахыы дьндәылтцит. Саргыы сишьҕагыланы уахь сыццакит. Афнафь спычкак ҳамазам, итаршәны итәахны исымаз, Дина Динченко атырқәа лхатҕа икынтәи илыхшаз лычкәын аитдбы иҕыычын, ианатахыз аамтазы ҳаиқәылашыца хтәан. Шоҕеи сареи егьа изааундазгыы ихазимымхит. Лара ангыы уи атдыхәала лычкәын аҕыыбызшәахәаф ишызбоз лызхаратцәҕьа икыдылцеит, аха акгыы иахмыхәеит. Убри ашьҕахь афны сцаны, аца иафастап хәа исымаз асапат аазган, Шоҕа цәымҕ шәпақәак пшааны,

ирхэаны иеитан, ацапха наҕахцеит. Ынла хуада хэычы ашә ахаркуеит. Ас ахыыҕахтас аҕшәмапхэыс Дина Динченко зын-загы дамыргәаазеит.

Адәахыи ихысуан автоматла. Цаҕа Жора Делианиди дахынхо аҕаичеибыжкәа гон. Шоҕагы даттамхакәа аҕаак-аҕаакхәа ынтә дхысит ишәак еимҕаҕала.

— Хаи, хаи! — аtryшә дасуа дыхәхәеит уи.

Дина Динченко лыжә бзиа рзас ҕылшан, харпзатҕы, аҕарахәа деитасуа ашә дылагылан. Сара снейны уи лтелевизор баапсы ахы икәҕаны исымаз скуртка аасхасырпан, адәахыи сындәылцит. Уи аамтасы нахыи Жора иҕны аҕаҕа аҕалпалбыжкәа игоз ллымха кыдҕаны данырзызырә, Дина еилылкааит ҕаса Шоҕа зыкны дыҕаз аҕшәма Андреи ичкәын Аруҕ захызыз аҕыч дшааникылаз.

— Молодец, Аруҕ! — уи ирехәара даҕын Дина. — Ажәхәа иаҕҕаны изгоз аҕыч дихьзаны дааникылеит.

Шоҕагы уахы дҕаны дыҕан, уажәыгы рышьтыбжкәа цәҕан. Нахыи уахынхало аевкалипткәа рҕы икарҕаз аш-лагбаум аҕынтәи арахы игоз абыжкәа анраха, уантәигы ахысра иалагеит.

Жора иҕынтәи арахы ахалара иаҕын аерманцәа. Раҕхәа иргыланы иаарцон ажә аҕеи иареи. Автоматла ихысыз даҕсыуан, иаха Андреи пшьык ракәзу, хәык ракәзу сасцәаны иҕан. Аҕыч данааныркыла, дыҕны дрыцәеит.

Уажәшьта Дина Динченко аҕаблаҕы уаҕ длырцәажәашам: луадаҕы иҕноу Шоҕа аҕычра аныкала, иҕны ицоз аҕычцәа ынтә драхәҕахысит. Шьта акозыр уи лнапаҕы икоуп. Избанзар, абас аибашьра анцо аамтасы аҕычцәа цәыртҕны ицә-ҕарахар, лара илымоуп абаагәареипш дзыхыч ыцҕа ах-цәа ҕәҕәкәа. Азәы икуп ашәак еимҕаҕа, еҕыгы икалам аанкыланы уаха шаанза аибашьра аҕоурыхкәа иоуеит. Ари аҕабла икәынхо реипш ицегы дыздыркәо ҕытҕык ыкоуп. Ижәбома сара акышәкышәраҕы схаланы сшыкоу, шаҕа шәтаху шәсыҕашыыцла!..

ҕытрак ашьтахы Шоҕа дааит, азал аган аҕы аурыс ҕечка игылаз амца иҕахтас еибакын, ауада шахәшахәуа аҕхара ыналахыан. Дина лычкәынцәагы гыланы, гәыблаак азна аман-

— Уажэы уцома?

— Сзырццакүзеи, ушьтаншэа амѡа сықәлоит!

Хыхь санхала акраамта апост иқәгылаз арқарацэа срыдгылан. Иахатэи ахтыс араагы иалацэажэон. Нури Гэынцэи ипцата шлагэагэаза даацэажэан:

— Убарт ақкэынцэа, исасцэаны ишэтаз, зынзагы рыгэра шэымган. Убарт ағычцэа ирылахэын хэа аадыруеит. Ғазнык ианааба хреигзом!..

Ақабарда цкэын Гунжафов Аслан сидтэаланы уи иѡыз-цэеи атарааи злахэыз аакыскыатэи урт реибашыра атэи шысзеитеихэоз, ас ансаха, Нури схы найкэыскын:

— Уара уцкэыни узгаби тахахэеит абри айбашырағы. Ханѡажэа шықәса ушрейхаугы, уцэа ықамкэа, уфа ықамкэа абцар кны сшыа зует хэа аға уиғагылоуп. Шыоуки ағычра рхы итагыежыует абри аамтазы. Дхашыазаргы, дпырхтэуп убас ихалоу!..

— Ахы иаѡыаз ажэа ухэеит! — днақәшахатхеит иахызырѡуаз Заур Муцба.

Асаат жэеиза инархыхэхеит. Цақа санцшы Заури Адикы Кэытцниаа снархыпшит. Арахь рхы рханы иааиуан. Катата Цыынцбал хадара зито агэып ахь хаиццап хэа еибэххэахьан.

Аха убри аамтаз машыынак ласзаны ихавкыеит. Излагэахтаз ала, ихэны иқаз хатцак дрыманы ицон. Аакыскыанза Наа аталарта шықаз ахысбыжықэа ааѡуан. Иқалазеи?

Иқалаз анахзеилымкаа, акыр қалазар ушьтан ажэабжы еилахқаап хэа еибэххэан, хамѡахь хғынаххеит.

Катата Цыынцбал еицырдыруа шэарыцаѡуп. Ари айбашыра ианалага аены инаркны ишэарыцаратэ пышэа ихы иархэаны ахыпшымраз дықэпоит. Рақхыазатэи агэыпқэа анеифыркаауаз ишэақь еимғаца кны иѡызцэа азэыс хэа даарылагылеит. Ашьтахь уи иеибашыратэ фырхатцарақэа ирыбзоураны ѡ-трофеик автоматқэа игеит. Акы иара ихазы иааникылт, егы ивагыланы ицеибашыа иашыеитцбы Мераб ииркит.

Агэып ахыгылоу Витали Иван-ица Кэытцниа иѡнаѡоуп. Уа ханнеи, мацк хапсы анахшыа ашьтахь, Катата иахзеитеихэеит февраль мза 20 рзы 8 саатки 45 минути рзы хыпхыазара

рацәала, 200-шык ркынза иказ ақыртта еибашьцәа ашыжь ишрыжәлаз. Арантәи уанпшлак рааигәара икоу Иура Қәат-иңа Кәйтңиә афбатәи иңшәма дахьизтәоу афны аштафы аңшәма имашына лас «Жигули» инапы нықашьуа дшадгылаз ибеит аға. Знык данхыс уа днавахәит ақыртта пхамшьа. Уи днeihаххырц арахь ифааихеит афбатәи – уигьы длеит. Нас апулемиот ахысра иалагеит, фынтә агранат идыршәыз Витали ифны аңхьа иаахеит. Уи хәхәаңшуа хгылоуп уажәы.

Ускан, абра еибашьуаз иреиуан: Катата, Мераб, Рома Ыынцьалаа, Ыыма, Руслан, Маврик Кәйтңиәа, Илиуша Ыопуа, Бесалтан Сангәлиә. Агәың иалоу егырт аибашьцәа ара иааигәаны ирыхьчоз ахырғәғәртәқәа кны аға ишьклахысуан.

Асаат акы абжазы аңсуа радио хнадтәалеит: Икан: Адик Сиса-иңа, Зурик Константин-иңа, Муртаз Қәаса-иңа, Ыыма Қәаса-иңа, Маврик Панцьа-иңа, Гәырам Иликәа-иңа, Нодар Гәызбей-иңа, сара сналаңаны Кәйтңиәа, Катата Сикәа-иңа, Мераб Сикәа-иңа, Рома Вова-иңа Ыынцьалаа, Илиуша Кәышә-иңа Ыопуа, Бесалтан Датикәа-иңа Сангәлиә.

Адиктор, Левитан дцәажәозшәа, ибжьы фацаза итыфуан::

– Иахьа, март мза 16, 00 саат азы...

Аңсуаа жәылеит!.. Абар лабфаба иахьааба арскаамта хаззыңшыз!.. Ақәа ахы иакәитхароуп!.. Абра иңцәароуп ақыртта фашизм абға!..

Иқәгыланы ицәажәоит Иури Воронов, Олег Дамения. Урт зегьы ирхәо акоюп – иааит ашьоура аамта, аңсреи абзареи аамта афазарафы инеит. Зегьы фәхәарак-фәхәарак рымоуп!.. Акәты ашыгы ашыапхыц итңахуеит... Нақ-аақ еиәгылеит ахааназ еинымшәо ф-мчык!.. Аиаша аиааира агароуп!.. Уи тоурыхла уа-хәаңшуазаргы еилкаауп. Шевардназе лабала ихы иасроуп!..

Арпаңацәа дәылтын, ирзымычхакәа ихысит. Еибагәйдкылар ртахуп зегьы, аха реааныркылоит, макьана уи амш хаззыңшу мааизаңт, макьана хадгьыл ишьапы ықәгылоуп ақыртта, уи идац ытжәахаанза иаңахқәоу рацәазоуп, уи иақәзуазар акәхап зегь ратқысгы ихадоу ауаф иңстазаара. Уеизгы, шыта иааигәахароуп Аиааира амш! Насың имоуп уи иахьяз, уи збаз, уи иалаңшыз, насгы еиқәхаз!.. Ари иеиҳау Аиааира хтоурых иахәахьоума?..

Адәахы аҕауа зөыдоуп, аңша хышәашәа атцоуп. Хаирп-ланқәак агаҕа аганахь ихылан, Ақәа шықаз рхы рханы аҕауа иалтәраа ицоит. Аха, иңьоушыаша, абомбақәа карыжьуа ашьтыбжь хаҕауам. Дук мыртцыкәа урт гьежны агаҕахь рыбжьы хаҕауан. Еицыз хашьтахька амҕа хақәлеит. Мандара аталартаҕы хназаанза даеа хаирпланк хылеит. Агәышда шкәакәаза, уигы зтәыз хзеилымкааит. Нақ Очамчыра аганахь иаакәымтцакәа танкк ахысра иаҕын. Хашьтахька, нахьхы Сергеи Захариан дахьынхоз шықаз, ҕнык абылра иаҕын. Иаҕа-иаҕа алҕа ихчылоз аиқәатәара ахылон, аеитцнахуан. Ақыртцәа ламысдақәа аңсуаа жәылеит хәа раҳазар, хымҕада рнапқәа ахыназо аҕны-ағәара акы нмыжькәа ирбылуеит уажәы.

Цақа Аҕарақа, иналаршә-ҕаларшәны акәымзар, ахысра дукәа цомызт.

Мандара аталартаҕы ханааи, халахь еиқәызтцоз ажәабжь хархәеит.

Наа ахалартаҕы ахырғәғәарта змоу ахыуаа ргәыңи кабардаа реибашьцәеи еиланы Наа ахахьала икылсын, СПД ықәыргыланы зцәа итытңы иқаз нырцә ақыртцәа ирылахысуан шыыжнятцгьы. Фарид Арҕтаа, ахатца цшза, ахатца наза, дызғәтәаз абңьар ала хәынтә Кәыдры нырцә аңҕа анаҕс игылаз ақьала деихсит. Агәаанагара злақаз ала, уи ақьала бетонла ичаңан, цақала анышә жны уахь унеиуа иқан, уантәи ақыртүа еибашьцәа кылцшны хыхь аңсуаа ртәартә-ргыларта иазыңшуан, иқаз-ианыз аилкааразы апост рыман даргьы. Фарид икылкааны данеихс, уи ақьала цыххаа иқәитеит. Аха атдыхәтәан итирқьаз ахы шнеиуаз иаңхьа игылаз атцла иақәшәан иңжәеит. Итқәацыз ахы бырны ишааиуаз иара иқәшәеит. Нас уиакәхеит, дынхьыдышышьит.

Иаразнак иҕызцәа даашьтыхны Ткәарчалка амҕа иқәлеит. Ахәылбыҕеҕа, асаат 20 минут 8 рахь аус аухьан еиңш, уи ахәшәтәыртаҕы дрыдыркылеит.

Излархәо ала, уи итагылазаашьа удаҕоуп.

Март 17, 1993

Иахьа зегьы хгәы хытхытүа хаззыңшу аңсуаа хәхтнықалақь Ақәа хнапаҕы аагароуп. Ана-ара хысбыжькәак иго ракәымзар,

еибашьра дуззак ахыңша ҳара ҳҗынза иааџуам. Амала, иацҗы иахьаҗы Лабра шыҗоу иҗоит атанк ахысбыҗь. Уи еиқәтәашьак, тынчрак амазам.

Набҗоуаа рхырғәғәртәҗы Члоунтәи иааны иҗаз, агазет азы аматериалқәа реизгара иаџу арпарацәеи сареи ҳаиқәшәеит. Руазәк — Сергеи Цәыңьба — сахьаҗыхџуп, Кәыри Цәыңьба иашьа иоуп, иара ихәан еипш, апресса аус ҳраион аҗы даараза ихьысҳаны ауп ишыҗоу. Еҗы — Амиран Адлеиба — абри аус дацҳраарц иҗахуп. Арпарацәа ирбоит ҳраион аҗы имџаҗысуа ахтыс дукәа җьарҗы ишцәыргам, аҗсуа жәлар рлымҳаҗынза ишымнеиц. Рыцҳарас иҗалаз, агазет «Аҗсны» аредактор хада иакәзарҗы, ҳаихабыра ирдыруа абрахь иаашьтызар акәын апресса аус ибзианы еирызкаауаз ажуриалистцәа. Уахьынтәи иалымшозар, ма аҗыңан амацәаз иҗаку азонаҗы инхаз рыбзоу-рала еиҗкаатәын акорреспондентцәа рпост. Мачхәызма гәык-җыкала абри аус иазҗказз арпарацәа. Са сгәанала, Ткәарчал аганахь дшыҗоу здыруеит Нугзар Салаҗаиа. Зныкҗы уи, ҳҗаҗылазаашьа гәаҗо, аҗараа даҗҗаахьан.

Члоунтәи иааны иҗаз сыхәоит ацхыраара рыстарц. Уи сара мап ацәыскуам, исылшоны рбозар. Азәык-џыңьак шыҗа ирдыруеит Аҗара акәшамыкәша имџаҗысуа ахтысқәа ранҗара сшаџу. Аха урт зегьы ушьҗан зны шәҗәык сызџыр, аҗҳаџ истол исықәҗозар хәоуп. Иҳаџсхьоу ахтысқәа агазет азы акҗы уанамхәозшәа збоит. Аибашьџы Баҗал Кәыҗниа ишазгәеиҗаз еипш, газетума, шәҗәума, изнутцалак, уара уоуп ҳара ҳҗоурых зыџуа, иаадыруа ихәеит. Хәибашьратә «мазақәа» зегь уара уакәзар издыруа, даҗәзә арахь дзаарышьҗрызеи хәа азгәеиҗеит. Ари җыҗкҗы сгәы җанатҗеит, сеилкааны сахьрымаз азы, аха уи иаанаҗомызт даҗәзә арахь иааиуа аинтервиу иҗара мап ацәкра.

Асаат акабҗазы ахырғәғәртәҗы итәаз зегьы аҗсуа радио ҳазызырџеит, аха аҗаҗылазаашьа иҗаз-ианыз урт акҗы ҳарым-хәазеит. Ари ҳлакџакуа ҳааҗанатҗеит. Иага убас иҗазарҗы, агәра ганы ҳаҗоуп иҗҗәаз адамба ишаџызоу аҗсуаа рҗәы-лара, уи аанкылашьа амоуроуп, Аҗәа хҗираҗ шәыршәыруа иахаҗылароуп!..

Уи ашьҗахь сымџанызаџ Заур Кәыҗниа дсыҗны иацы ҳахьыҗаз Катата җьынҗьал хадара зиҗо агәыҗ «Агәымшәа»

ашка ҳаццакит. Ҳара иаадыруан ари аганахь итәоу агәыпқәа зегы иахьа ага дааиуеит хәа иахьакәгәыгуаз атыпқәа рҕы икылатәаны ишыказ. Аңсуа радио ханазызырәуаз аамтазы, Аштыда ахәахьы аиҕахысрабыжькәа аашит. Уи жәабака минут рышьтахь иааикәтәеит.

— Угәы ишпаанагои, наҕ-ааҕ еиҕаҳазар ҳаибашьцәеи дарей? — Заур дсазцааит.

— Сеидру, — схәеит сара. — Ахысбыжькәа злаказ ала, еиҕахысит. Иалтшәахаз ушьтаншәа зны еилаҳкаауазар акәхап!..

Хыхь ахәы ханхала, Арда Кәытцниа итынхараҕы хназон еиңш, Ҷычыкәа Таииа-иҗа Кәытцниа даахпылеит. Уи Кәеиза дахьынхоз ладантә даауан.

— Иҳаухәозеи? — ҳиазцаауеит.

— Ахысбыжькәа шгаз еиңш ҳарпарацәа ацхыраараз уахь ицаны иҕоуп, даргьы ааиуазар акәхап уажәшьта ирласны.

Ҷычыкәа иаҳзеитеиҳәеит, февраль мза 20 рзы абри ахәы иқәланы, ақыртцәа абра ҳахьынхо ижәыланы ишааиз атәы.

— Абри сҕаңхьа ажра ижу усқан иҕазамызт, — дналагеит иара. — Аа, абри агәараанда, — Иура Кәат-иҗа инхара ҕыц иаваз ахь ххьаирпшит, — ижәбома, атырас зхаңаны иҕаз уажә иааблын, ахаҕы хрыцкьейт, ақәыңшылара маншәалахеит, наҕ зәыр дааиуазар убоит уажәы. Абри ажра ахықәан наҕ инкылатәеит ххык-ңшьык ақыртцәа. Урт ирыман апулемиотқәа җба, агранат зыршәуаз абҕьар, автоматтырҕьаҗцәа. Аа, бнала, абри ачаирта иаваланы абра ианцәыртц, иаанаңшааңшын, инкылатәеит, атырасқәа дырҕын, ххырғәғәарта иарбаны ахыс-рақәа ирылагеит. Аа, шәыңши, рпатронақәа ахькаңсоу!.. Абра итәаны гранатомиотла, пулемиотла иахгәыдыртцейт. Аха нас ираахеит умхәозар... Аибашьра адырҕаҕены, урт ңхеибатца иахьцоз, рышьта ххыланы иаабеит ирцәынхаз агәабанақькәа, аңсақәа рымцан нахьхьы рыхәцәеи рыңсцәеи ахьнаргоз ашьа каршны иҕан. Ашприцкәеи абинтқәеи икарыжьыз иуанахәон ааха ду шроуз.

Абри иҳәонаты ханңшы, адәы атыхәа иқәланы иааиуан Катата Ҷынңьал игәың. Урт разцаара ҳалагеит, аха Маврик Панңьа-иҗа ус иҳәеит:

— Наҕ аҗнахьы иаҳа иңхьакыртоуп, шәаала уахь!..

Аңхъа дгылан Катата. Уи ишьтагыланы инеиуан: Мераб, Рома Ыынцъалаа, Заур Цанциа, Лад Муцба, Заур Қаачахъиа, Бесалтан Сангәлиа, Илиуша Ыопуа, Маврик, Витали, Артиом, Нодар Кәйтцниаа.

— Абарт иубо ҳауп абри аоперация иалахәыз, — дналагеит Маврик. — Амѡа ҳақәлеит шаанза. Ақыртцәа аамтала рхы хдырбазомызт, аха иахъа хшымгәыгзоз дарей ҳарей ҳаиѣаҳаит. Ҳаешаны хнеиуан, аакыскъа итаҳаз Пацули Кәйтцниа инхарта иамариашаны. Ахәахъала абхәартәѣы хеыпхъакны ханкылатәеит. Ус хшыпшуаз Акакъ Згәакәа-ипа Кәйтцниа дахын-хоз аѡны ашта иаатәлеит гәыпѡык архәцәа. Урт, хәарада, ргәы итаз аѡнқәа рырхәрей, нас амца ацратцарей ракәын. Рцәара шаабаз еипш, агәып апыза даахалапшит.

— Агранат зыршәуа абцар ала дрылахысуеит Илиуша Ыопуа, нас ҳазегъ автомат хызатцәкәа рылахцойт. Илиуша, ухиоума?

— Сара сыхиоуп!..

— Ухыс!.. Ирылапжәа!..

Илиуша иршәыз агранат архәцәа рыгәтәтцәкъа ипжәеит. Урт жәаѡык ирейхамызт. Афы анрылапжәа, инақәырццакны ақәкәахәа инеилахцейт егыртгы. Зыпсы таны игылаз ҳәа уаѡ дхамбеит!.. Пытраамтак тынчран, аха нас, ѡышәка метра иахцәыхараны, урт архәцәа зыхчоз ракәзу, ҳара ҳаипш икылатәаз даеа гәыпк акәзу здыруада, хғанахъ ирханы амцақәа аурышәтит шьюуы. Хынтәгы урт агранат дыршәит, аха ҳа ҳахъ ахы камҳазейт. Атрофеи агаракәын иахтахыз, аха ас анықала хпыза имуит.

— Аѡнықа! — ихәеит уи. — Атрофеи анаагашагы аамтак қалап. Иахъа уи иапсаны избом!..

Ишыжәбо, абра ҳаины ҳакоуп!..

Иаахәлаанза Лабра аганахъ ѣааихак амоузеит ихысуаз атанк. Пулемеотлагы алацәгыейпш «игыгуан».

Акәа, амшын апорт аѣы ақыртцәеи апсуааи еибашьюан ҳәа «Мааик» адырра қанатейт.

Издыруада, уаха иргозар Акәа?..

Март 18, 1993

Ашыыжы.

Иахатэи атх тынчмызт, иаафэымтцзакэа ахысбыжыкэа гон. Атхыбжыон «Град» дэыкэитцеит ага, урт шааиуаз Кэтол, Цыггарда шыказ иалахауан. Уи ахыпша убаскак иагыын, ахы ахыкахауаз ианыпжэалак, ааигэасигэа аонкэа зеггы архыцхыцуан. Ашыжымтаншэа иаха иаатынчрахеит, аха иналаршэ-фаларшэны Лабра шыказ, нас Агара ухэа абзырбзан хкэа аларыжыуан. Акэа икоу атагылазаашы макыаназ аинформация ыкам.

Асаат жэеиза рзы набжыоутэи ахыргэгэартахь ххы рханы хашцоз, ахысбыжыкэа хахауа иалагеит. Акыртцэа ахэаа иахысзар акэхап, «Нурс» ала ихысит набжыоуаа. Ахы шыткыаз ашшы ахга амфа иахыкэыз абжыы уахауан, нас наф хараза ицаны иахыкахаз ипжэеит. Акыртца фашистцэа уи анрылаха «пах-чак» хэа автоматла ахысра иалагеит. Уи инакэырццакны а-БМП итнаркыеит. Ахы шааиуаз набжыоуаа рхыргэгэарта иазааигэаны амардара ашыапахыы ипжэеит. Харцарацэа машэыр рмыхыт. Акыртцэа, уи азырхакэа, дэеа хынтэ ракара танкла ихысит, аха нас, урт зфыз шлытшэадаз рдырызшэа, рабцар хьамта ааныркылан, автоматлеи пулемиотлеи инеиштыартцеит. Набжыоуаагы атак карцон «Нурс» алеи автоматлеи. Арсынтэи ахэы укэгыланы уанхысуа акыраамта абжыныф табылгыо инеиуазшэа иуахауеит. Ага илимха итасуазшэоуп уи шго. «Наф уахдыртцы уца, уара алацынца итиааз, ари адгыл афы уара уакэзам иацшэымоу, оу-оу-оу! Аа-а-а-а!...»

Асаат жэафа рыбжазы Ринель Латариа хадара зитоз агэыц афы хафан. Урт ахыргэгэарта нкыланы иахырымоу амфа еихтэаны, атабиа катцаны, кэак аурггы афарзы ацарта атаны, аибашыразы атыц дырманшэалеит. Уртгы Катата Цыынцал ихыргэгэарта иацэыхарам. Арантэи ихту атыц хараза укэыпшуеит. Мшэан, февраль мза 20 рзы абри атыпкэа рэами хацкэынцэа зегь ашыаартцэыра илагыланы иахыеибашыуаз! Ага наф днаскыарцеит ускан, аха уи ипхашыакэо дреиуам акнытэ, иахыа ма уатэы фацхыа джэылар алшоит.

Абри атэакэын еибакхэоз дарей хареи уажэ абра ханеикэ-шэа. Ринель игэыц иманы, абри ахэы аладахыы акырынтэ

«ныкәара» ицаны, аға иуааңсыра ныртәаны атрофеигы ааргахьеит. Автоматкәа ааба! Аибашыра ианалагоз аскак атараа иахкызтгы, икахтшаз рацәазан. Абри аус ағы агөйң аңыза иаргәажәваны ивагылоуп: аишыцәа Артиом, Нодар, Федиа, Ипполит, Заур Кәытцниаа, Зурик Кәачахыа ухәа егыртгы.

Абри аамта иакәыршәаны абарт ахырғәғәартакәа дыртаа-хьеит авидеотыхы Нодар Цыиңцал. Уи шынтәуп Атара дахтаауеижәтеи: знык — хкультура Ахан аңыры Маисуразе вертолиотла абомбакәа анакәиж ашытахь, шынтә — уажәы. Уи дпрофессионалым, аха ари аибашыра иалагеижәтеи илшахыу мацзам, аибашыра атоурых азы хәы змазам аматериалкәа рызныжыра дафуп.

Авидео анызтцоз ицын Атареи Азшыбжыеи еидызкылоз абаталион аңыза Рауль Муцба, абаталион акомиссар Димер Цыиңцал.

Нодар аибашыцәа рцәажәо рыгәтыхакәа аництеит. Апарти-занцәа ахәаңшыщәа рзы ргәаанагара рхәеит, ирхәеит аға ифагыланы ахәтеи амлеи чханы ишеибашыуаз, абар шыта аамзы ирыкәуп Атара аибашыракәа мөаңысуеижәтеи, акыр аонкәа былны аңхаста гәгәа шхаидахыоугы, Атара агара илымшеит, илшарангы дыкам.

Авидео анызтцоз датааны дыкан, иара убас, ахырғәғәарта «Агәымшәа». Абраагы арцарацәа рыгәтыхакәа аництеит, еицәажәеит гәартыла.

Даараза иус бзиоуп Нодар Цыиңцал дызфәу. Уи журналистк иахасабала ахтыскәа ифеио атоурых иазынижыуеит. Агәаанагара сымоуп мышкызны уи иусумтакәа ахә дуны ишыршыо.

Иахыа шынтә аға ихаирпланкәа абомбакәа аларыжыт Мрагыларахытәи афронт.

Аңсуа радио иханахәеит Акәа ақалақь акәшамыкәша ашыаартәыратә еибашыракәа ацара ишафәу.

Ашыбжышытахь набжыутәи аибашыцәа ацентр аладахы инхо Андзор Кәытцниеи Грышыа Агрбеи рганых итынчрамызшәа анырба, гәйңшык аңшыхәщәа дәыкәырцтеит уахь. Урт рхыңхызарафы икан Дима Климент-ица Кәытцниа,

Гәырам Минаиа, Алька Кәытцниа, Саша Делалоглы. Азыпшахәа иаваланы ишнеиуаз урт игәартейт зхыпхьазара рацәаз ақыртцәа уи аган иаваршәны А́тара агәахьы рхы рханы ишцоз. Иаразнак егырт рөызцәа адырра ырҭаразы рышьҭахьҭа игьежыт.

Ари арҭабыргит Иура Ҥархәына-иҭа Кәытцниа апост дахьыкәгылаз а́кынтәи ишгәейҭаз гәыпҭык ақыртҭа еибашьцәа ацентр ишалалаз. Уи ирласны аибашьцәа адырра ритеит. Али-пси рыбжьара афырхацәа набжьоуаа ртыпқәа ааныркылеит хыхьтәи ахәадафьы. Ца́ҭа — ақыртцәа, хыхь — аҭсуаа. На́ҭ-аа́ҭ иааиҭагылеит. Аакьыскьа А́тара иамбацыз аибашьра ду ҭысит.

Ари ҭалаанза гәыпҭык азыбыжьатәи аибашьцәа А́тара агәафьы инеины инапшаапшны аҭагылазаашьа ҭырҭаахьан, аха усқан ақыртцәа мааицызт. Аҭсуаа рышьҭахьҭа игьежьны ишцаз еипш, егырт кылапшкылзырҭуа еицыз ахәымҭкар рычешаны зехьынцьара ртыпқәа ныркылеит.

Хыхь ахырҭәгәартә зкыз Набжьоуаа рзы ари ҭыцмызт, есәны урт ақыртцәеи дарей ахымцакәа анеимырымдо ы́ҭазам, аха уажәтәи реиҭагылара иа́ҭа амехак ҭбаан, насгьы а́ҭа ихыпхьазара еснагь ишы́ҭоу еипш шыардаза еихан. Убри а́кнытә, агәып ахада Беслан Изаабей-иҭа Кәытцниа иаразнак абаталион аҭыза Рауль Муцба иахь рациала адырра ҭаитҭейт А́тара агәафьы а́ҭа дышжәылаз.

— Ауаа исымоугьы сызхоит, аха адырраҭара зла́ҭоу ала, урт ацентр а́ҭашамыкәша а́ҭейидкылара иа́ҭуп, насгьы ипҭжәоу Ахан, ашкол, аконтора иҭналаны ртыпқәа ныркылахьейт!..

— А-БМП ҭаманы уажәыҭәҭьа уа х́ҭалоит! — ихәейт абаталион аҭыза.

На́ҭ-аа́ҭ аиҭахысракәа ирылагахьан. Асааҭ 4 ы́ҭан.

Афырхацәа Гәырам Минаиеи Адгәыр (Мариал) Кәытцнией лада́ҭа ахәы ахьынҭәо, анышәынҭракәа р́кынтәи ахысра иа́ҭуп. Егырт рөызцәагьы рычешаны а́ҭабиа жра́ҭа иҭаҭаз рыҭаҭсаны, саркьаҭдас рыҭа́ҭа ишьҭаз А́тара агәы иалапшуа рав-томаткәа ртырҭьара иалагахьан.

— А́тара ацентр рнапафьы иааргарц рҭахуп! — ихәейт ари ахырҭәгәартә аҭыза Беслан Кәытцниа. — Мирон Давид-иҭа, Русик Климент-иҭа! — иҭызцәа ихы нары́ҭәикит. — «Нурс» рыжәахҭап атанк х́ахьзаанза!..

«Нурс» хыкэгылоуп амандаринатра мраташэарахь. Уажэ хэычык цака иладыркэын, акнопка ианакэыгэгэа аракетакэа ытыккэеит. Урт ажывхэа, аtryшэ иасуа, еиштаргыланы ишнеуаз, агэыз дырган, Ахан акиноаппаратура ауада инханы иказ, арахьтэи аган иежээз атзамц ианыфнаха, ахкэа пжееит. Асабей алфей еилазфаны инхтэалеит. Даеа фынтэ, хынтэ аtryшэ иасуа ахкэа ткэацит ана-ара. Дук мыртцыкэа а-БМП ахэы икэланы ишааиуаз, «Нурс» ахыкэгылаз аганахьшэа иахыманшэалаз тыпк афы иаатгылеит.

А-БМП хысит. Знык, фынтэ, хынтэ. Атара агэафы паса хаирпланла иалахысуа еибашьуазтгы, уажэы уаапсырала еифагыланы, автоматкэеи атанккэеи еижэцо, агэакы-сакыхэа идырткэацуан, адгыл тысуан абри аан.

Атанк ахысра ааныркылеит пытрак ашьтахь, уи амцхэрас, уа иакэгылаз апулемиот абыкы иасуазшэа адудухэа иаацэажэан, абжы гэафаз ацентр акэшамыкэшеи ага ишьтыбж ахын-тэиаафуази иарбаны интыккэеит. Уи иафаз алента нцэаанза фэаихак амазамызт. Ус шакантэ! «Уу-у-у, аа-а-а-а!» — ахы иапысны абжы цозшэа уахауан, хыхь укэгылан абри уазыпшуазар.

Атара гэк шанханы, ишьхныцсылазшэа, абри акамет изыпшын!

Атэымуаа ахэазакэа реипш ахэынцэеи аапын шыац ифыхази ркыацуа икэын.

Беслан Кэыцниа адца кэаитеит гэыцфык цака илбааны хаталатэи аибашьра рыдыркыларц. Уажэраанзатэи аифахыс-ракэа ахьцоз шышэ-хышэ метра набжызтгы, шыта ацентр иазнеитэуп, зэыр дынхазар дгэататэуп, инырцэатэуп. Ари аус уажэ ирбама набжьоуаа.

Батал Кэыцниа агранат зыршэуа абцар кны рапхэа дфагылан, Мариал, Сундер Кэыцниаа, Валериан Хараниа, Гэырам Минаиа ухэа адца роун, инрыжыыз рфызцэа рымфа аартуа, дара цака интэлит.

Рэыпхэакуа, Лида Апшьлаапха лыфнала инталаны иш-неиуаз, айфызцэа ыцбараны рэыршеит: Батал Кэыцнией, Гэырам Минаией, Валериан Харанией еилацыххаа ирымцажыыз акультура Ахан ахь рхы дырхейт, егырт, Мариали Сундери,

апошыта аганахьтәи аҭагылазаашьа агәтара рхахьы иргеит. Ахысрақәа ишырҭыц ирҭын, еикәтәашьа рымамызт. Нахьхьы ацентр аладахьы Аҭынцътәылатәи аибашьраан иҭахаз аҭараа ирызкны идьргылахьаз аемориалтә бакаҭы Ан дахьыкәгылаз ашьтахь ала аҭа днени, дцәыцатәаны пулемиотла амца ажәтара даҭын. Даеазәгы, ахәшәтәырҭа ашьтахь ала даакәымтцзакәа дхысуан. Уи хачкәынцәа дырпырхаган аҭынтә, Баҭал иҭыццәеи иареи уи дгәтаны заа дапырхит. Урт рымҭа анаат, ихәазо мацара, акәарацҭа Цшьақәа ирын, еилаханы икажьыз ахәапырҭатә зал икәжьыз абетонқәа рычывакуа, ишеилаҳара инханы икәз азал иныҭналеит. Атанк хы заахаз акиноапаратура зыкәгылаз хыхьтәи абетон туан табган, цәка илакәит, уи уқәланы хыхь ухалартә икан. Уи аҭака рҭырҭсны ҭыцъа ахәцәа ытатәан, аха ҳарҭарацәа урт рымбазакәа хыхь ихалеит. Усынтәи ишьҭыз акоридор ибжьаланы адиректор икабинет инадгылеит. Баҭал иҭахын арантәи нахьхьы ҭааихак ҭазымтцоз, абака ашьтахь икылатәаз апулемиот иаҭатәаз ақыртҭа ҭаханымҭа дишьтырц.

— Уара Гәырам, — ихәеит Баҭал, Минаиа ихы наиқәыкны, — ашәахь унеины унаҭшааҭшла, угәуҭаныз!..

Уи дылбааит цәка. Валериан Хәраниа Баҭал иҭкны даанхеит.

Акультура Ахан аҭы еибганы икәз адиректор икабинет затәык акәын. Цоуп, аҭхьа узгәыдыҭшыло ахәта ҭытк нханы иҭоуп, абиблиотека азалгы макьаназ инханы иҭоуп, аха хыхь еиҭшьан, ақәа кылсуеит. Баҭал ашә днагәтасын, уи аатуеит, азәгы уа дыҭнамызшәа аниба, раҭхьа иара дныҭналеит, нас Валериан. Уи ахысра иеазырхио, акабинет адәныҭатәи ахышә чыда иазыҭатәз иамариашан дхәазо днени, ивҭраан икәз ашә дынкылыҭшын, апулемиот тзырҭьоз ишҭа днаҭшит. Егьы ахысра даҭын. Баҭалгы иабҭьар дынкылыҭшит. Излаҭналаз ашә ахь ала аҭакь иҭҭьоз аҭарта аман. Дшатхаз еиҭш ахы ҭытҭьан, нахьхьы ҭааихак змамыз апулемиоттырҭьаҭ имариашаны ипҭжәеит. Егьыгы уинахыс ишьҭыбжә мгазеит.

— Уи уилгеит! — ихәеит Валериан. Атзамц иеадыргәҭаланы, илымҳақәа ҭыгәаны икын.

— Сеидру, сабҭьар мыц ахәом! — даахьахьын, икәзшьала агәахәара иманы даапышәарччеит. — Икало аабан, мацк

хааңшып! — ихәан, уи цаҕа дынхьаңшит. Абар ассир! Ахә изышьтымхыз автоматк итаҕа икажын. Ашьа катата иҕан.

— Валериан! — ихәеит Баҕал дгәырҕыаны. — Цаҕа уңшы, атрофеи!..

Валериангы игәеитеит уи.

— Ара уҕаз, сыхьчала! — ихәеит Баҕал. — Са сылбаауеит цаҕа!..

— Баҕал, ишәартуоп!..

— Издыруеит. Аха хаибашьцаа автоматкәа рызхом. Заа ишьтыхтәуп!.. — ихәан, цаҕа дналбааит.

Уи аамтазы Мариали Сундери ақыта аҕошьта реавакуа амагазин инавалт. Наҕтәи ағанахь аладахьала ақыртүа даватәаны ахысра даҕын. Убри иакәын изышьтаз ҳаҷкәынцәагы. Иаргы игәеитахьан ыҕыа аңсуаа еиҕазо ишьра ишашьтаз. Аха ры-мариа иоуамызт. Урт иара ишишьтаз еилкааны зны аңхьаҕала дытрысны дхысуан, нас ҕаңхьа ишьта ырзуа ишьтахька днас-кьон. Мариал ағәымшәа уи икәҕеитит:

— Аңсра утахымзар хаала уеҳаҕ! Мамзар ужәла уалаххуеит!

— Хемпыт шәймоуп!.. — уи аҕәкәәхәа дхысит ҕаңхьа.

— Хукәшаны ҳаҕоуп, аңхамшьа! Хаала уеҳаҕ!..

— Хемпыт шәймоуп!..

Абри ихәеит, уаҳагы ишьтыбжь имыргазеит.

«Ипатронакәа нцәазар ҕалап!» — дгәырҕеит Мариал. — Дҳаңәцара дыҕоуп!»

Афырхатца Сундер икәҕеитит:

— Укнаҳаны уахшьаанза уцәыртц!

Мариал иахьгы ҕеитит:

— Угәуеаныз, амарҕа, дыҕны дымцааит ҳашьтахьала!

— Арахь сара сыңшуеит, цашьа имам!..

Абри аамтаз ақыртүа иҕыба иҕаз агранат иршәын, арт ахьтәаз инаҳаракшәа ажәван иалеитеит. Гәырам Минаиа ари гәеитан, дыхәхәеит шәҕышәтәахы ҳәа. Аҕәкәәхәа иавтоматгы тирҕеит.

Ахы цаҳәцаҳә ақыртүа ихы инташәан, дааизкәыҕит. Ғба-хҕа хы иаахазар акәһап, ихшыбаҕгы нтыбгеит. Ари ир-

шәыз агранатгыы шааиуаз Мариал аңса ашыапы дахъаватәаз
изааигәаны иңжәеит. Ахыңеыха ишәыз ар ргәабанаң ажәа-
хыр кылжәаны ицеит. Сундер аңошыта дахъеит.

— Шәымшәан, уи силгеит!.. — Мариал иаҳаит Гәырам
Минаиа ибжыы. Ихгыы ышытьхит.

— Хәишыырц егъааигымхеит, алахша! — Мариал ишьтаҳька
дынхәаңшит. — Сундер, уңсы ңоума?

— Сыңсы ңоуп макъаназ!..

— Аңсра азин ҳамам! — ихәеит Мариал, иңаңеиқәаңәа
иғачыз инапы налшыа. — Анахь иңоузеи? — Баңал иахь
дынхәаңшит.

Уи аамңаз Баңал атрофеи шытьхны, акультура Ахан
аәадаҳьала иаҳагылаз аевкалипт ду давсны, еиқәханы иңаз
аңны аңзамң даваланы дышнеиуаз афымңамң аңәаҳәақәа
ахьеиларсыз ашә днадгылеит. Уахьыныәнало коридор хәыңк
аман, арығьарахь афымңеихшага ықәгылан, арымарахь —
афымңа аузсуә иуада. Игәиғанзамкәа Баңал даархагылеит
ыңьа ахәңәа. Аңшандага азал аңынтәи, иңәгыарахозшәа анырба,
арахь иаины реырңәахит. Иара Баңалгыы ашкол аңынтәи
дгәәтаны иеихсра ианалага, абри аңың никиларң избеит.

Баңал ишьтаҳька днеиңаңан, аңзамң иеадыргәәала
дааңгылеит. Уантәи ахәңәа ибжыы нарықәиргеит:

— Шәабңьар шыташәңа, шәнапы шәәах!..

Егъырң ғырымңзеит, рнапгыы шытырымхзеит.

— Шәдәылң, алахшақәа!

— Уи залшом ахаангы!..

— Уи залымшозар ишәсырбап!.. — Баңал агранат амаңәаз
амихын, иршәит. Уи шнеиуаз изқәикиз иныәнаҳан, иңжәеит.
Иара хәбака метра дырңәыхаран. Азәгы икытбжыы ыкамызт.
Иңсу ибзоу издыруамызт Баңал. Ус, раңәак иңәыхарамкәа
икарыжыыз агранат ңжәеит. Уи акаскагыы ихан, уи дахьңоу, ус
насыңны деиқәхоу иаргыы издыруам. Ахыңеыха имааҳазеит.
«Аңсра сахыңеит! — дхәыңуа ихы ышытьхит. — Ари хоуңартә
иңазам, аха уеизгыы сеиқәхеит!..»

— Уңсы ңоума? — Гәырам ибжыы иргеит.

— Сыңсы ңоуп! — Баңал дычңоит, аха иаарлас уи иччаңшы
ныңабеит.

— Ухәума?

— Мап, сыхәзам! Арахь узааиуазар уааи, ыцъа такны исымоуп!

Уи дхәазаны дааит. Идыршәит даҭа гранатк. Аха иахьахәтаз икамхаит.

— Шәнапы шәфаханы шәдәылт! — дыхәхәеит Баҭал.

— Уи уақәымгәыгын! — абжыи геит.

Валериангыи дааихьан арахь.

— Нақ ҕара шәеыңхьашәк! — ихәеит Баҭал. — Урт ртдыхәтәа салгоит!

Ҷажәижәаба метра шыҭахька днаскьан, агранат зыршәуа абҕьар ала дрылахысит. Ахы тҕәацит иахьаирбаз. Ианаа-тынчраха, Баҭал Гәырам ихы наикәыкны ус ихәеит:

— Иҕалалакгыи ҕалааит! Шьта сыфналоит! Амала, убрахь саннеиуа сыхьчала!..

— Баҭал, спатронақәа нтәеит!

Убаскан Гәырам илаңш ақәшәеит Баҭал изаигәара икажьыз даҭа автоматк. Убриггыи ахә икаижьыз автомат акәын.

— Баҭал, увараҕыи автомат кажьуп. Иршәны исыт, акыр ҕазар умҭа срыцқьоит!

— Ариггыи апатронақәа ҕазам. Аа, са савтомат атрофеи ала ухыс!..

Убри аамҕаз ирыхьзеит аҕаратәи абаталион агәыпқәа. Пушка Допуеи, Вианор Канхәеи, Емзар Кәытцнией арахь рҕаархеит. Баҭал имҭа рыцқьо ахысрақәа ирылагеит.

Баҭал ашә дазааигәахеит. Асаба ықәчын уажәыггыи. Ауада тшәа афнуцқа иҕаз хәа акы еилурго иҕамызт. Ахәцәа ахыфназ ағызбыжьқәа гон.

— Шәнапы шәфах, алахшақәа! — дыхәхәеит Баҭал.

Абжыи дәылцит:

— Хшәымшыуазар хдәылтцуеит!..

Раңхьа идәылтцыз ибызшәала азәы изы дыцәхауан, егыи дхәазо дааиуан. Ацкәынцәа ирзымычхаит, атәым бызшәала ицәхаз аҕәҕәахәа инаигәыдцаны иааилгеит. «Ааҕ!» — ихәан, аңшандага азал атҕзамц днавахаит. Егыи дызгыло дыҕамызт: гәҕәала дхәын.

Ахэлара шааигәахозгы, ақыртцәа адырра аныкарта, ацхы-
раафцәа рзаарышьтит. Аха усқан хаибашьцәагы еигәныфхьан,
амч җыццәа рзааихьан. Ааха гәгәа ироуз рзыфеидаханы ақырт-
цәа хьаттит. Хаибашьцәа иршьхьаз аҗсцәа пхьаркит азә ида. Уи
уафы дахьибашаз дыштарцан, хыхь ахыргәғартыхь ихалеит.

Бесик Кәытцниа иснаипертә хысгала уи ишьтартаз аҗсы
«дихьчон». Макьаназ улацш иташәоз деилургаратәны иқан.
Ақыртцәа, тынчрахазшәа анырба, рыцсцәа ргарцны иааит.
Бесик ишибоз қыртуак днеины ишьтаз аҗсы дааихагылеит. Уи
дырхәазаны дигарц ақәикуан еипш, ари данхыс уа днаивахаит.
Пытрак анцы җазәгы дааит. Зыызцәа алызгарц инеизгы уа
дрывахаит. Амала, ианыхәла урт ахыкгы изтәыз иргеит.
Ахәшәтәырта аганахь иианы ахысра иаҗыз данырхә акәхап,
аены иаахәлаанза аанда дахьаважыыз уафы дгәеимтазеит.
Ианыхәла, имч еизыркәкәаны уи дангылоз икәшамыкәша уаф
дыкьамызт, зегь цахьан. Уи даҗуа, игәы даатасуа дтәыуо, дахьцо
хәа дакәымшәо, ашьазагәаза даганы дықан. Иҗсы ихыгга
дшьабаны дышнеиуаз, аконтора аҗхьа икажыыз аҗсатцлақәа
дрыхьашан, җыцха дынтәытцахаит. Уахагы дзымгылазеит.
Ашьтахь, ха хтәкәа еимдо иахьааиз, уи дыцсны дшышьтаз рбеит.
Иавтоматгы ижәфа ихшьын...

Набжьоуаа ари аибашьраҗы цшь-автоматк трофеины
иргеит. Цстбара имоузеит азәгы, дыкьамызт ихәызгы. Ари
зегьы ирыцкын.

* * *

Адәахьы илашьцоуп.

Асаат 9 рзы жәохә минут агуп. Аеропорт аганахь игәгәазаны
аткәацбыжкәа аафуеит. Уи ашьтыбжь затца имлакәра, иаха-иаха
ишьтытуеит, иаха-иаха ихьантахоит. Атцлашә еимгәыцкьаа
агаҗа шыкоу апрожектор хәытцлашоит. Иҗеио ахтыс аилкаара
уадафуп. Аеропорт инаркны Агәызера шыкоу итагәыргәыруеит.
Аҗсреи абзарей ззырхәо аамта хтагылоуп!..

Март 19, 1993

Амш ахаҗы аҗсахуа иалагеит. Ахьта аҗалеит хшымгәыгзоз,
иҗацаза икоу аҗша хьшәашәа ыкәсуеит.

Нури Бытэба иаштафы уажэыгы ирацэоуп айбашьцэа рхыпхьазара. Атанк ахьалагьежьюаз амандаринатра шыаьканы икоуп. Итдыркьаз апулемиот апатронақэа ведрак азна қалап хэа ухэаратэы цыара икацсоуп. «Нурс» ахьықэгылоу акэша-мыкэшагы – убас.

Асасаирта азал афы асакаса данцаны дышьтоуп ахэы. Уи хыхь ахыза пха икэтцаны ихы ахчы илоуп. Абартцафы игыланы гэыпцок уи ихэапшуеит, рхапыцкэа еихаргэгэаны.

— Уахь иалаханы икоухьызцэа, хашьцэа хзыпсахуазархэоуп акэымзар!.. — дмақаруеит еибашьок. — Мамзар ихыткэа итаргыланы иара уааткэа хилгон!..

Ахэ дахьышьтоу ҕитзом, уажэы-уажэы ацэа дтанагалозшэа илақэа аахиоит. Батал иахэшьа Земфира ахэ дихагыланы ихэрақэа рфахэара дафуп. Ирпха атқаа ху, хыпцыхоу сеидру иакэшэаз, арахь икьатеикэа тытцын, Земфира лнапала нақ итацыгэаны исзытэахуазар хэа лыбга ырхэаны ақыртуа дихагылоуп. Уи илыцхраауеит Марина Чанбеи, айбашьокы Саша Делалоглии, иан Милиа Маклецовей. Батал Кэытцниа длеиоуеит абартцафы.

— Абри афашист сара сышьра дашьтан, иршэыз агранат сааигэараткэа иткэацит, анцэа дсыман, сыхьчеит, — Земфира дызфыз дахэапшуа ҕааитит. — Уажэ ижэбоит: сахэшьа дфал-хэоит деикэлырхарцаз. Абри азэы иахаргы ихеитцом! Адунеи афы аиаша ыказам, хазфу закэызей!..

— Угэы пумжэан, Батал, ус атахызар акэхап! — ҕааитуеит Анзор Родик-ица.

— Дара ракэзар, иаразнак асысмкаа ршьуазшэа хэхэда ахэызба натцаркуан! — ихэеит Батал. — Ацсуа еибашьокы ицсы таны аитныпсахларахь днаргазом. Уи аамта саатбжак шагу рахэтцас дышыны дшыпцоу дуртоит!..

— Афашист иоуп ус қазцо, нас ишца! — игэы цыжэжэо ҕааитуеит Тенгиз Вова-ица Кэытцниа.

Машьынак ғызуа афадантэи аматурта иаавсын, ашта инықэлеит. Аштаб ақынтэи дааит Астамыр Зантэриа ахэ диазцаарц.

Ахэ уажэы-уажэы дгэынқыуан, дыпсып ааугэахэрын. Ашьа гэгэаны ишилцхьаз мфашьо, дцэышза дықан. Илацэа ааикэицсон ацэа дынтанагалазшэа, аха идтэалаз диртысуан.

— Сызцаарақәа ртак катцала, мамзар усшьуеит иара абраатцәкыа!..

Егы, ихыыз изымдыруазшәа, ацәа даалцуан. Илацәа анаа-хитлак дзықәшәаз акаамет иахиқәаара издыруамызт. Икалап абри зегы пхыз ибо цыишьозар. Уи 27 шықәса ихыцуан, хатца гәгәак шиакәыз җашьомызт, ахьаа гәгәа имаз мчыла икажаны диан. Иарма шыапы ишьамхы ацака ахы ахьақәшәаз иццәаны икан, ацәа иакызшәа убон, хыхь иарма напгы ус икан. Арахь иҗра кылжәаны...

— Аҗара уеибашьуеиҗьтеи ицзуаеи?

— 15 мшы.

— Ацсны хаз хәынтқарроуп, шәзақәлазеи?

— Ацсны — Қырттәыла иакәакьуп!..

— Уара ужәла?

— Шьарозиа.

— Уабантәиааи?

— Қартынтәи.

— Узаазеи Ацсныка?

— Қырттәыла акзаараз сеибашьырц! Сашьеитцбы даа-рышьтуан, имцхәрас сааит!..

— Утаркхьоума?

— Хәышықәса стакын!..

— Утаацәароума?

— Мап!

— Дызустада Қартынтәи шәаазгаз, ишәхылацшуа шәеихабы?

— Аподполковник Карапетиан.

— Уеитнахацсахлар утахума?

Шьарозиа җимтзеит.

— Хауаажәлар макьаназ шәнапаҗы икоуп, урт зегы знык абрахь иахзалгар, нас шәара шәтәы аадыруан! — даақәыпсычхаит Астамыр Занҗариа. — Нас шәахькылкьаз шәтаццалоит!.. — игәы цыжәжәо дҗагылеит.

Аитныпсахлара ыкан иахьа. Цака агазмҗаҗы ицшын гәыпшык апсуаа. Урт рыцстазаара еикәырхатәын.

Асакаса данцаны ддәықәыргалеит ахә. Цшьшык агәгәақәа ихы-иҗы хҗаны ацсы дыргозшәа даашьтырхит.

Хара халбаан, Адгәыр Какоба игәың ахтәаз ашқа хәы-наххейт. Иацы ара аибашыра анцоз уаагың пшыхәра иахың-тытдыз азә дыршыт, җазәы дырхәйт хәа хархәейт. Убри шыкалаз сышәкәы ианыстцар стәхын. Аха хәхыңеиз ихәрхәейт аибашыцәа рхырғәғәртәкәа нкыланы иштәаз. Адырра ыкан аитныңсахларақәа рышьтахь аға джәылар алшоит хәа...

Март 20, 1993

Ақәа кыдтәаны илеиуейт. Хамш зынза еилагеит. Лабра шыкоу, иара убас Аҗара ахи-ацыхәеи тынчразам. Игоит ахысбыжықәа, зны-зынла ирацәаны. Наҗ Ақәаҗа икоу еилкаам. Аңсуа радио интқааны ақгы ханамхәейт иацы. Абартқәа зегы угәы җартцом, аха хәибашыцәа уи азы ргәы карыжыуам, иа-хәакәымзар уатцәы аусқәа бзиахап хәа ихәыцуейт. Аус злоу акызатцәык ауп: амла рыжәымлар ақыртүа Аңсны иртцом.

Ахәы хәәаланы хнеиуейт. Аерманцәа хәарылсхәан еипш, артиллериатә хысбыжықәа хәхәит. Ахы хәамтә шааиуаз адыжә хәа агәаҗахь цәара иткәацит.

— Кыамышә Бытәба иганахь ауп! — схәейт сара.

— Наҗ итцегы инахароуп! — азгәеитейт Заур.

Агәаҗа хантысын, хыхь хәәәалон еипш, җаңхәа наҗ ихысын, адыжә аргейт хәңхәаҗа ааигәа.

— Ари? — хәатгыланы хзырҗит.

— Ари иааигәазаны икаҳәит. Узырҗи?

Кәәкәаа рхәы шыҗаз автомат хқәа ааилартцейт. Наҗ-ааҗ аиҗахысра гәгәа ыкан. Минутқәак рышьтахь иааихсыгьит.

— Гергиаа рхәәәоуп иахьейбашыуа! — ихәейт Витали Агрба. — Зынза араакәызшәоуп ишуахауа!..

Ахысрақәа анааикәтәа, хыхь ханхалан, адәыпшза хшыкәыз Кыамышә Бытәба иҗаңхәа инхоз ашәанцәа рхәбла хналапшит. Макьаназы цшь-җнык гылоуп, егырт зегы рбылхейт. Хара хауп хәа реытхәаны ишгылаз!.. Ақыртүа хәблақәагы абри рҗеипшхоит. Хмацра гәатаны хдырҗәацрашәа ргәы иабейт. Усгы аңсуаа зегы ыкәырхуейт хәа ишәаны ашәанцәагы урт рыҗерыдыркылейт. Аха ус схәейт, хәа ианбыкәыз ашәанцәа ауаҗра анрылаз. Рмилаҗра ахаҗы ырзны хәқыртцәоуп хәа иаақәгылейт.

Ҳашнеиуаз, исыңыз афызцаа Катата Ыынцъал ихырғә-
ғартахь рымџа дырхеит, сара — набжьоутәи. Сахынхалаз,
арпарацаа зегъы ағш ағырпра иағын. Ршыла нтәазар акәхап.

— Ө-аатәак уара уғынтәи ихаагалеит! — ихәеит Мирон. —
Ағш џежъ!

— Ҳалалс ишәзыкалааит! — схәеит сара.

Уи ашьтахь Бесик Кәытцниа иаацәыригеит ажәабжъ.

— Иацы ахә данаага ашьтахь, агараж ақыалағы итәахны
ихамаз ағсы ихатара зхәо документк аабозар хәа, ишәыз
иңыбақәа шеимаадоз, иаабеит ацелофан илаҳәаны итырқа
ңыбағы итәахыз ахы мацәазқәеи, алымҳарыџқәеи, ахәда-
хатқәеи зегъы рыхкы быжьбақа. Агәаанагара ыкоуп, урт
Аракъаеи Лабреи идырхәыз ахәса иртәын хәа, избанзар, иацы
зыңсы җаны ирахтәз ақыртүа Лабрағы сеибашьюан ихәеит.

Нас иаацәыриган, исирбеит урт амацәазқәеи ахәыдхатқәеи.

— Абарт зегъы еиха аңыбааа збахьоу айбашыцаа ирзаҳшоит!
— ихәеит Бесик.

Иаҳа-иаҳа иацнәцон ақәоура. Сара сазыңшын аңсуа радио
ацәажәара.

Убри аамтәз Вахтанг Ҳараниа гәыдкылак азеиңш тетрадқәа
ааганы исиркит.

— Ажәакала, хара қыаад-бғыыцла уеитцаҳархом, уара иџла
айбашыцаа рыхтысқәа!..

— Коҳ, итабуп! — аҳамтә исиҗаз сгәыргъатцәа исыдыскылеит.
— Шәара зегъы шәеибга-шәызџыда айбашыра еилгааит, сара
исылшо жәбап усқан!..

— Катул, шақа бғыыц уџхъеи? — дцааит Руслан Иашка-иңа.

— Айбашыра иалагеиҗҗтеи бжымзы ирхыҳәхәоит. Ёакала
иухәозар, 200 мшы инарыцны. Мышктәи ахтыс хы-бғыыцк
азуқыргы маң қалазом. Шьта шәара ишәҳасаб... Абри зегъы
бжыаратәла иугозар...

Аңсуа радио саназызырџы адәықәлара сәазыскит.

— Шәус бзиахааит, уатңынза!

— Умыццакын, абыста аауеит ирласны!..

— Шәчеиңыка азҳалааит. Сара Адгәыр Какоба ихырғә-
ғартахь сцарц стахуп.

Иахьаггы уи ахырғәғәртәхь сзымназеит. Урт ргәыларә тынчрамызт. Аға рылахысра дағын. Иахьаггы ргәыреантданы, амғақәа хытәтәаны икылатәоуп хәа сархәеит Катата игәып ағы сахьнеиз. Нас уи ахәада сшықәыз, Мандарақа аада сғыласхеит.

Март 21, 1993

Аңхарра ижәылаз иара атәы канатцеит: арасамахәқәа пытуа иалагеит, ахьаца аматә ылнагеит, уи иуанахәоит аңсабара хәаены изкыз иалтңны ағыхара ишағу. Раңхьаза ишәтуаз абхәаса акәын, аха уи макьаназ ахы цәырганы иахнарбом. Цыпх еипш сынтәаггы азынра ғәған, иғацан, декабр мза инаркны асы леиуеит, псеивгарак аңсабараггы ауааггы ирынамтеит рыцхашьара злам ари азынра. Уеизггы, уағы игәеитартә ақәандара қалахьеит, аха март-мақар усггы агәра угаратәы иқам, амат аңсымтазы иңхарц шатаху еипш, иарггы ақәзаамтазы ишакәым ахы аанарпшит: иаха ашамтазы ахауа аеиитанакын, ахьта ғәға ижәылаз иахкьаны асы қахаит. Абар шыжьуп, еимаатаңсақынза иаухьеит, Мандаратәи амардарақәа иқәашза ирықәнауз ааңшуеит.

Ашамтазы артиллериятә хысрақәа аауан Лабра шықаз. Аңстхәа злаңқәеи асы илеиуеи ирылцәрааны итахаәеза иаауеит урт ахысрақәа, аңжәарақәа. Еггыс, айбашьратә фронтқәа рғы уахьызырәлакгы итынчразам, уажәы-уажәы еилартцоит, нақ-аақ еиғағылоу амчқәа зны еидыслоит, амшын ақәара иасуа ацәқәырқа дуқәа реипш агәызчызхәа адгыл иааханы итқәац-уа ахы хьамтақәа еихсығьрак рымазам, цәара итынчрахарггы, дағацәара амца гылоит, еилахәашьны ихтәалоу алға хәычы-хәычла хыхь ихаланы, нас аңша иасуа иаманы инықәхәаша иагоит.

Сыла иабо абарт асахьақәа зеггы сахьцалакгы исыцуп, урт сдырхәыцуеит, сеитадырхәыцуеит, нақ-аақ еиғағылоу амчқәа шейқарамггы, ахы иағағылоу сыуаажәлар рахь ахааназггы исызцәыртцуам агәықбара, аңсуаа рыдгыл ағы иаины ршьапы иаграгылаз игәтасны ихәта дақәдыршәар ртахуп, егьырт атәымуаа шрыхьзу инхоит, дарей ҳарей ушьтарнахыс хаишьцәаны ҳашзықамло еилкааны аға итыфрахь итацалараз

ашьяартэыратэ еибашьра мѡапысуеит. Даеакала иухэозар, ари
иахъзуп аказшьақәа реибашьра!..

Нахъхы, Гергиаа рхэы иарбаны иаарышьтуа ахы хьам-
тақәа, зны-зынла уа иахъканы Кэакэаа рхэы агэаѡарақәа
тнарцэажэауеит.

Уи иамариашаны сцоит сара, аха Кэакэаа рхэы аганахь
акэымкэа, арахь, ааскыа, Адгэыр Какоба ируаа ахьтэоу шыкоу.
Ар рдыза — адшэма дыказамызт уажэ саннеигы, аха егырт уи
иыызцэа арпарацэа срацэажэеит.

Март мза 18 рзы агэып адта аман, Кэакэаа реиланхартафы
ицаны, ага дцэыртлоит хэа ахьырдыруз атыпқәа рфы аминақәа
рытатцара. Адгэыр Какоба инхартахь акэын рымѡа ахьхаз. Урт
рытака агэаѡа утысны уахьынхало, ѡапхьа Кэакэаа роуп инхо.
Еишьарала еизааигэоуп зегы. Абри амѡа тшэафы ага ишьтақәа
рбахьан, ус анакэха иара абри амѡа тшэа аминақәа ытцартцар
акэын.

Арпарацэа фык еицын: агэып апыза Адгэыр Какоба, Гарик
Какоба, Адгэыр Цецхлазе, Амеран Митиа-ица Кэытцниа, Иура
Сократ-ица Адлеиба, Гэырам Бытэба.

Агэып иалхны ирымаз амѡа, чыдала рхы зыкэкыз атып афы
инеит. Ари ахаблафы аѡнқәа зегы рбылхьан ақыртцэа. Инханы
иказгы мацын. Акыраамта инапшаапшуа атагылазаашьа еилыр-
кааит. Уаѡ дшыкамыз анырба, иааццакны аминақәа ытцартцан,
рышьтамта дмырбазакэа рышьтахька игьежыт.

Ихынхэын, еицыз агэып излааз ала мѡабжара картцахьан
еипш, аминақәа ахьытцартцаз атып афы аткэацбжы геит. Даеа
саатбжак ашьтахь ааха зауз, машына ласык иапхьазар акэхап,
аткэацбжы ахьгаз шыказ абжы гызуа инеит.

Абри ахтыс аныкалоз члоуаа реибашьцэа арациа иша-
зызырѡуаз ирахант Атара Кэакэаа рхэы амина иахапжэаны азэ
дшашьыз, даеазэы гэгэала дыхэны дшыказ. Ацхыраараз урт
амашына иахэон.

Ари ахыргэгэартакынтэи егырт ахыргэгэартақәа гэато
набжьоуаа ахыглаз снеит. Арцартцэа агэамтцра иафэын. Рыфатэ
нтэо иалагеит. Мыскахы зныкоуп акранырфо. Ацыхэтэантэи
аамтазы, иазгэартэит сзацэажэоз, хафатэ хашьталару хайбашьру
хзымдыруа хкалеит...

Ааи!.. Зегь раткыс ишээртоу астадиа ханхыкэгылоит иаарласны — амлакра! Уи уажэнатэ ахы цэырнагеит ари ахырғэгэартағы, уатэы — даеацъара ицэыртцыр алшоит. Ари шээртоуп!.. Амлакра иаанагоит агэамтцра, ахэатэхамтцара, ауаа цэылибахыр алшоит, уи иахкыаны хадара злоу хара хус хысхахоит. Сара уиала истахым исхээрц иахыа инаркны аибашыцэа рабцъаркэа кажьны рхы ахыынахо идэыкэлоит хэа. Урт рказшыақэа ари аибашыра иазрыжэхьеит, ахытеи амлеи чханы ирылшахыоу цыоушыаратэы икоуп. Аха мацк игэамтцыргыы еыпныхэа узрытазом, урт инагзаны рыматц рур акэын иахыа зыфнқэа кажьны, иахытцны ицаз ашээргэындақэа. Зыфнқэа казыжыыз ибағъаза аибашыцэа ирывагыланы рыматц руазтгыы, имацхон агычрақэа, афнқэа рырхэра. Аибашыцэа рхала абцъар кны ианынха, псеивгарак анрымаз аамтақэа рзы рымгэахэ иашыталаны иаха иахышээртамыз, ирымпыхыашэоз афнқэа ирыфнапшуа иалагеит. Изаазари, рнапкэагыы нтыршы-аатыршыкэеит рдулапқэа, рнапкэа ныфныршы-аафныршыкэеит руадақэа. Уи ицэырнагеит зыфнқэа былны фныда-гэарада инханы икакээз ртахрақэа, нак рышытахыка, нахыхыи цъара идыпшылацэаны инрыжыыз ртаацэагыы ргэаланаршэан, урт рыматэа, урт рыфатэгыы иашыталеит. Убри иахкыаны, ара ирфо анафсангыы, нак рышытахыка игылаз рыхэгыы дэыкэырцо ианалага, итацэит ацақэа, адулапқэа, акэытцарақэа. Абри ицэыр-нагоит, хымпада, аибарххарақэа, амақаррақэа. Убри азоуп шыоукгыы изырхэо мышкызны аибашыра апсуаа рзы иманшэа-ланы еилгар, афнуцкатэи аибашыра калоит хэа.

Атагылазаашыа злакоу ала, амацэаз итаку, хаикэханы абри амыкэмабара хзалтцыр, иалшоит даеа хтыс баапсыкгыы халала иаабар. Аха, рапхыа иргыланы, аибашыра еилгандаз, ага хэа хазеагылоу нак дыкэцаны хдунеи цкыахандаз!.. Абри ауп сара сзыхэо уажээзын!.. Нас икало еа тоурыхуп, уи иахаанхо ирыфлап!..

Март 22, 1993

Иахантэарак асоура иафын. Авиҳэа апша хышэашэа ыкэсуеит. Амш агэы тынчым, ауаагыы ргэы тынчым, Издыруада ахтысқэа ифеи апсабара агэы иаланы акэзар ас зыканатцо?

Мамзар зәыр иаҳахьоума декабр мза инаркны март мза
нтәаанза псеивгарак җамтакәа ас еипш азынра цәҗахо?..
Асы иаузгы хьамтаза, ақыртуа ихайтаз аңхаста иаңыданы,
иаргы абомбапжәареипш, җни гәареи еиланажыт. Ажәакала,
аибашьрей аңсабара агәтынчымрей еилазҗаны ауаҗытәыҗса
игәтасра иаҗуп, убри азакәхап рыцхашьарада антәара изаҗу
ҳаңкәынцәа ахы иаҗагылоу, урт уатәтәи амш каххаа еилгарц
ишазыпшыз ргәахәтәи изахьымзакәа назаза инрыжыт абри
адунеи. Урт рзыхәа шытарнахыс иҗазам амра аңхара, бзиабарак
иатәу пстазаара хазынак. Абзиала, абзиала рхәозшәа, рымцабз
анҗыцәаа ашытахь, рхы-рҗы еицазкыз рыблақәагы хнаҗеит...
Саргы убарт сырхыпхьазалазшәа збоит зны-зынла санхьыцуа.
Убри аҗнытә сгәаҗы иҗыхоит абас еипш иҗоу цәаҳәақәак:

Саныцслак

Шәылахь еиқәышәымтан,
Шәылахь еиқәышәымтан,
Сышәпыртцар сара!
Сымцахә еиқәышәымтан,
Сымцахә еиқәышәымтан,
Сыҗазам ара!
Ажәҗан ахь салалеит,
Ажәҗан ахь салалеит:
Сыдунеи сыңсахт.
Сажәақәа шәрылала,
Сашәақәа шәрылала,
Крыҗазма сзыпсаз?..
Шытарнахыс сыҗазам,
Шытарнахыс сыҗазам,
Сыгага шәзынхоит.
Амарда атцака,
Снышәынтра иҗатам,
Сызқәа тып иатәхоит!..
Ибашан сыбзазара,
Ихаамызт сыңстазаара, —
Арахьтәи сымҗа шәтуп.
Иалцны са сҗазара,
Инхозар са смазара,

Сыуаажәлар ишәтәуп!
Шәылахь еикәышәымтан,
Шәылахь еикәышәымтан,
Сыңсызар сара.
Сымцахә еикәышәымтан,
Сымцахә еикәышәымтан,
Сыказам ара!..

Ари ашәа амелодиа схы итагьежәауеит, сахьцалакгы исыцуп, сымала амәа саныкәу гәаныла исхәоит, гәаныла исхылцуа абжы сахауеит. Уи рызкуп итаҳаз хашьцәеи хәхәшьцәеи зеггы. Саназызырәуа сгәы пшауеит, иахцәызхьоу хцеи хазынакәа рыгагакәа сәаңхәа иаацәырцуеит, адунеи азна ирыцхашьаны рәаархоит сылағызкәа, урт ақәа схьытәтәаны илеуазшәа сызгы иадланы ипхаза цәка икәтәоит. Аха, ацәа саалтызшәа, азәы сибар хәа сацәшәаны схы ышытысхуеит, сылацәакәа ирху алағызкәа смаграла ирыцкәаны ыаңхәа сымәа сырфьцуеит.

* * *

Еимаатәпса асы ауит. Ашьыжь шаанза сгыланы, Отаңка ацара сәазырхианы сыңшын. Сыңшын сабхәында Уатар даауеит хәа. Уии сареи иацы еибаххәеит иахьазы хтаацәа рахь хәиццоит хәа. Сизыңшит, сизыңшит, аха дмааит.

Икасцахуаз, сдәыкәлеит. Шоҭа снаскьеигеит Аҭареи Цыгьардеи рхәаа еиыызшо аталартакынза. Наҭ уинахыс сымала сфьнасхеит. Уажә избама шыапыла аныкәара!..

Асаат хҭа рзын Отаң сыҭан.

Ваниа Цьопуа дахьынхо ачандартцлакәа ахагылоуп амәаду афькәан. Харантәы саныңшы сабхәа Шьыпа Адлеибей Ваниеи ауардын аңхә ақәхра иафьын. Урт дрыдгылан Ваниа ичкәын, Каңьана хәа зархәо. Сара стәкәа ахәыцкәа ыҭамызт. Уи аасцәымыҭхеит. «Ашныҭа иҭазар ҭалап», — схәан гәаныла, аңхә ақәыхра иафьыз снарыдгылеит.

— Уа бзиа жәуит!

— Бзиала уаабейт, Катул! — Ваниа дыччаччо иҭазшьала, даасеихырхәан, ус нацитцеит: — Ашныҭа унеи, хара хус уажәытәҭкәа халгоит?

Агәашә аасыртын, ашта ду снықәлеит. Ваниа иңшәмаңхәыс Света дааспылоит. Хнапқәа ааимаххуеит, аңсшәа еибаххәоит. Еснагь ишықалтцалак еиңш, уи иску асумка аасымылхуеит, аматцурта хәфналарц жәабака метра шыбжьоуггы. Уи цыуароуп, уи ламысроуп, сназхәыцит. Ицуазеи абрахь снықәоижътеи, абра саауеижътеи, аха абри аңхәыс ус башаггы гәынамзarak лхы-лфы иадсымбалацт. Абри аибашьра иалагеижътеи урт рыфны дара ишыртаху итәо-игыло изыкамлеит. Сара сҭаацәа ирчыданы, ицо-иаауа рацәафуп. Урт зеггы аңсшәа рахәатәуп, урт зеггы ишрыхәтоу рыматц утәуп. Иахьа шыжыи инаркны уха хәлаанза лшыапы дықәгылоуп лара, Света. Уи длыцхраауеит, хәарада, сабхәа иахәшья Гьагьа. Аха, егьа умхәан, аҭаца лоуп аонра ду гәыцәс иамадоу. Абжьыуаа рфы ацәажәаф ду хәа еицырдыруа Ваниа Цьопуа иңхәыс!.. Абриггы дазхәыцуеит, хәцсуараггы дазхәыцуеит, аха зеггы ирчыдоуп лара дзырцшзо, иузлымымхуа аказшья бзиа!..

— Уҭаацәа Ткәарчалка ицан, шыта жәохә мшы ирықәуп, — ҭаалтит Гьагьа, аматцурта дшыныфналаз.

Сара ҭысымтзеит. Ицазар, ма иаап, ма уа иргәаңхазар иаангылап, лымахә дыкоуп, лахәшья дыкоуп, сназхәыцит.

— Сара иахьеи уатәи саанхоит, — схәеит сшынатәаз. — Аакьыскьа Аҭара ицоз еибашьрак ахтыс агает азыхәа икьыңхьны идәықәысдар сҭахуп. Скьыңхьга машына шыоукы ирахҭан, иааргахьоума? — Света лахь сынхьахәит.

— Ааи, иааргахьеит, ана хыхь шәуадафы игылоуп! — лызғаб илыдылтцеит уи ауада ацаңха цшааны иаалыртырц.

«Шәуада» хәа ззылхәо схәыцқәеи ран Нанашьеи ахьышь-талоз ауп. Света лызғаб уахь данца, срезина магәкәа сшыапқәа ҭашны иҭан, иаасышысыхын, Ваниа ичхьарпқәа насышьхарҭан, сбущлат нақ икнасхан, аңхзы исылцыз сҭабрала ирбо, хыхь сынхәлеит. Скьыңхьга машына сыманы сылбааит цәка. Иааи-хысхын, снахәаңшызар, анбан «Т» рылыхәхәо иҭан. Афразы ифуан, аха ифашьомызт цьара ишрыцәкыдкьаз. Уи егьоурым, аасгәахәт.

— Амашына шыҭарнахыс лассы-лассы са истаххоит, — схәеит сара. — Уаха ирҭаххару?

- Исыздыруам, — җаалтат Света.
- Ирҗаххозар, ара аҗны иаины рхы иадырхәалааит!..
- Ааи, ааи, еилыскаауеит! — лхәоит Света.

Ус дааҗналоит Ваниа.

- Уаа бзиаала уаабеит!

— Бзиара збаша! — сәагылан, аҗсшәа ааибаххәеит. Нас хнеибартәеит.

Шьҗа иареи сареи аполитикахь хәиасыроуп. Ваниа икәышу хачоуп, икоу-иану аҗагылазаашьа дазҗлымхәуп, аус ахырхарҗа еиликаауеит.

— Сара сшазхәыцуа абасоуп!.. — хшынатәаз еипш, уи иажәабжь дналагеит.

Март 23, 1993

Ашыжь инатәаз хәлаанза акьыпхьра сәҗын. Ахтыс кьыпхьны саналга сылапш нахызган, сқьаадқәа пхьаскит. Асаат хәба рахь аусура иалагахьан, адәахьы сындәылтцит.

— Ыбаба, Ыбаба! — Каңьана иласба дапхьон. Уи атәыуара иаҗын.

- Изакә хьзузеи иазуҗшааз?! — уи снейзыпшит.

— Ыбаба Иоселиани «иахәтыр» азы хла «Ыбаба» ахьзахҗеит! — җаалтат Света дыччо.

Ыбаба җыгуа ашра иаҗын. Ахапц хәыцқәа хырҗьаңьаны ушыапы иаҗакәымпылуа җаха унаҗомызт.

— Ыбаба, Ыбаба! — Каңьана агәаҗ ирҗыхон, дапхьон. Иаргы акаамет канатцарашәа игыгуан.

Нахьхьы азнырцә Ваниеи сабхәа Шьыпеи дгьыл җыпк хырҗан, азхықәаны аусура иаҗын. Каңьана дсыманы уахь срызцеит.

- Уаа, бзиа жәуит! — снарыдгылеит.

Ацакьара ашыапаҗы иҗыргьежьааны ишьҗан ари адгьыл. Аанда канатцаргы рахә знеиуамызт, убас иҗыҗ харакыран, иҗыҗ пшзаран. Алҗлақәа игылаз ршыапы иҗапканы ихырҗахьан. Амала, урҗ ықәгамызт, уа еилажьын.

— Ааи, ашызцәа, анхара аамҗа ааит уи иакәитү изы! — саакәыпсывчхан, сыбла иаахгылеит сымардара, аҗаа иаблыз смандаринаҗра. Макьаназы уахь анеира азин сымазам сара.

Есены абзырбзан хи, апулемиот хи, автомат хи аҕаҕсоит уа. Наҕ аҕа дахыгылоу абнакынтэи дхысуеит, сынаарахыы узаҕалом. Арахь шыта анапы рҕахуп зегы, ирыцкытэуп аутра тыпкэа, ибахатэуп, ицааҕатэуп, илатцатэуп. Абри зегы ххэыцкэеи хареи амла хамкразы. Аха урткэа хрылагаанза рацхыа ари адгыйл дыкэцатэуп афыѡгаражэ акыртуа.

— Ари атыц, — ихэоит Ваниа, — ирхэо сахахьеит, сахааным, абамба ларцон, иаадрыхуан!.. — Ваниа дазыгэдуны исирбоит иабацэа зкэынхоз ацынцэ, иацхыа ишытоу ахаракыра, ахэы. — Зегы анапы рҕахуп, сара сазэыкуп, арахь аҕаабзиарагыы сывазам!..

— Ааи, гэышыа, икаутдарызеи!.. — уи даарыцхасшыоит. — Уареи сареи хайцшуп, амала, уара нхарала усеиҕуп. Уара унхаѡуп, сара — мап! — снаихэацшуеит. — Еггыс, цкэынаки зҕабки, цкэынаки зҕабки хархаанхеит, уртгыы еиқэлацэоуп. Азэазэа ацкэынцэа хцэыцсхьеит. Икахцдарызеи, ихамоу рыла хгэы дузароуп. Афашизм адац хзыцжэар егыхахыуам!..

— Ааи, гэышыа!.. — иаргыы дсықэшахатхоит.

Хайцэажэара иахазом сабхэа. Уи цлакы ацкара даѡуп. Иус далганы, ицла цканы ианкаижэ, игэы иртынчын, арахь хара даахадгылоит.

— Ара, Шыыпа, уаргыы иудыруеит, анкыа ныхэарта тыцын! — сабхэа ихы найкэикуеит Ваниа.

— Исгэаламшэакэа!.. — Шыыпагыы уи днақэшахатхеит.

— Ахабырзакэ анаалар калап! — схэоит сара.

— Мап, ари атыц ахабырзакэ анаалазом! — ҕааицуеит Ваниа. — Сынтэа ара ацш ѡежэ ластцоит, заа, нас акэыд!..

— Афатэ зегы ирыцкуп! — сақэшахатхоит саргыы.

— Аа, даҕа ѡымз снанага-снанамга ацш исымоу, — ихэоит Ваниа. — Арахь аамта цэгыа хтагылоуп!..

— Сца итоу ацш хамазар зегы ихазхон! — схэоит сара. — Аха сыѡнацхыала неишыа амазам!..

— Уара уцш уара уакэицзам! — Ваниа дсықэшахатхоит. — Амала, угэы иалымсын, даҕазэызар — шыта иааигахызаарын!..

— Мызки бжаки схала саҕын атагалара. Уара уеицш саргыы суаѡызатэуп, итагаланы сца иантасыцса убри иацрыхны ахэыцкэа лапкыакгыы рмазеит. Зегь реиха абри сгэы иалоуп. Ихэ-

башьуа ида уаха азэггы гәйбған сызитор. Аибашьра шыкоу еилыскаауеит. Ишпәкахтдари, ус икалеит аамта. Арахь, санхәеи санхәыпқаи Гәдоутәка ианцоз аригь дрыццазтгыи исыбаргәыз. Урт уажәы ашәкәы рөит хар хамам хәа. Санхәыпқа Лиалиа лчымазароуп акәымзар, уахь икоу амлазы рхы ршьуам. Мышкы ҫынтә-хынтә акрырфартцит, Амзаратәи апансионатқәа ирыҫноуп.

Ваниа дгылоит. Имыругақәа шытихуеит.

— Шәаала аҫныка шыта! — ихәоит иара.

Апшәма хишытагыланы хҫынаххоит.

Амш ахаҫы цқьаза икан иахьа, амра пхоит икажжы.

Иаразнак ишытабеит асы иаузгыи.

Аштаҫы иқәын ахәарақәа ҫба. Акы — сара ирызназгаз ажә хьан, уи атша акәын, егыи Ваниа ижә иахшаз аҫа акәын. Икаауа ашта иқәын. Уртгыи амла иакуан.

— Имхьац даҫа хә-жәык сымоуп! — ихәон Ваниа. — Ацыфазы сеикәшәоуп, агәыхә сымам акәымзар...

— Аибашьра еилганы изыкалар акгыи хәхьуам! — схәоит сара. — Аибашьра даҫа ҫымз ианеилымга хусқәа шәартахар калап. Амлакра калар хәа сацәшәоит!..

— Уа, хымпдада, уиашоуп! — дсықәшахатхоит Ваниагыи. — Аха угәы каумыжьын, ишыдыдуа қәа ауам хәа умахахьеи!.. Аибашьрагыи еилгараны икоуп, акымзаракгыи хәхьуам. Ишпоубои?

— Акәыш иихәашаз ухәеит!.. — саапышәарччан, Ваниа илакта сынтацшит.

— Аҫныка шәааи! — ихәан, инапы рыххо инахирбеит. Рапхьа дгылан сабхәа, нас Ваниа амҫа истеит. Зегь хәиманы аматурта хныҫналеит.

* * *

Мҫасцәақәак рыла абри аены исахаит сылахь еикәызташаз хтыскгыи: март мза 19 рзы, 22 саати 40 минути рзы, ахәра гәгәа иоуз иахкьаны, Ткәарчал ахәшәтәыртаҫы ипцтазаара далцит Фарид Арҫтаа. Ари Шьамтәылантә иааз апсыуан, диит 1952 шықәса рзы. Аукы, хатта пшзакы. Ихы ақәитцеит иабдуцәа рҫьынцъ, изхара изымбацыз Апсны. Излархәаз ала, уи дыржит

Ткөөрчал акалакъ аҳаракырафы, апсуаа итахоз ахьыржуаз адгьыл пшыафы. Знык акэын уи сара данызбахьаз, аха аамта къафла са еилыскааит уи зыламыс цкъаз хатдак шиакэыз, ицэажэашьеи игылашьеи пшзан, ихата деиналаан, игеафы иханы иман ипсадгьыл Апсназы имаз абзиабара, уи зтагылаз ахлымзаах иара изыхэа игэырџан, убри акнытэ чыдала иара ицхыраарак адтаны, иаарласны ари адгьыл дыкэзааны дцарц итахын ихакэлаз аға. Аамта къафла уи илиршаз шмачымгьы, дахьымзеит иабацэеи иабдуцэеи рџынџ ахы иакэитны иблала абара. Аха иџызцэа макьаназы хеигзарак камтазакэа ахы иафагылоуп, тоуба руеит рџыза ифапхьа уи дыззыкэпоз аус пшыа шынарыгзо.

Саргьы абри агэра хатцаны сыкоуп!..

Март 24, 1993

Ашьыжь шаанза сџагылан, амаа змаз смакэан сыжџаа инахысшьын, адэахы сындэылцит.

— Акрымфакэа уцома?.. — Света даагьатцэыгьатцэын, днасышьталеит. Гьагьа зымџа дысцырагылт сьлмышьтырц.

— Ҷатдак ымфакэа амџа ушпакэлои? — лхэеит лара.

— Сыццакуеит. Искыпцхьыз аматериал шьоуку ирыстароуп. Урт Члоу цъара инхоит!..

— Ус хзумун!.. — Ваниа зымџа дгэаарц егыгым. — Угэы нхархазар?..

— Ус ахьџоухэои! — уи ус шакэым исырдыруеит. — Сымцар калом!..

Света днеины мгьалкэак агазет инылалхэан, ишызымуаз мчыла смакэан инталцеит.

— Амла уакыр, угэы ааимнахып! — лхэоит лара. — Арахь, умџагь хароуп!..

— Абзиала! — урт снарыдцын, сџынасхеит.

Нахьхы Тхьынатэи агџатэииртаџ сназарц егьсыгымкэа ахаирпланкэа шхылаз гэастеит. Анкьапыштеипш, урт иоурышьт-уаз апхара кэымпыл-кэымпылза аганкэа рахь иацрышэшэон. СУ–25-кэа ракэын дара. Ус, абомбакэа карыжын, агэакь-агэакьхэа ипжэеит иааигэазаны. Ацентр иацэыхарамызт. Усшэа сгэы исанахэеит. Хыхь саныцшы игэастеит: ажџан афы пшь-

хаирпланк хын. Русқәа ианрылга мраташәарахь рхы рханы игҕәтәиәаит. Қәтешьқа рхы хазар қаларын.

Афермақәа рқны сназаанза игәастеит алға еиқәәза хыхь ишхалаз. Члоу ацентр аҕадахтәи аган аҕы аҕҕахәа акы еилабылуан. Чқәынцәақәак еибарығны уахь ацара иағын. Иқаз хәа макьаназы акы еилырганы уағы издыруамызт. Амала, сара игәастаз — абомба анкаҳауаз аамта 7 саатқи 20 минути ықан.

Афермағы гәыңык еилагылан. Санаарыдгыла сразтааит:

— Иабақаһи абомбақәа?

— Ихаздырзом, — рхәеит дара. — Ацентр иазааигәоуп!..

Убасқан иасгәалашәеит 1992 шықәса сентиабр 24. Хара ҳкультура Ахан абомба анақарыжьуаз. Аибашьра анцо ақыта ду агәағы аштаб алухыр қалома!.. Ишқарзеилымкаац абри уажәығы? Ақыртцәа ирдыруеит Мрагыларатәи афронт аштаб ахьықоу. Иаарласынғы Члоу ацентрғыы узымдыруа иқартцар рылшоит. Нас иузыргыло иқоума ари ағыза Ахан, ашкола, аконтора?.. Абри иазхәыцыр акәын!..

Абас сышхәыцуаз сазааигәахеит абомба ахькарыжьыз. Уа ирацәағны ауаа еизахьан, аҕҕахәа абылра иағын Цьумка Адлеиба иказарма. Уи арцәара иағын жәларык. Ақшәма дысдырбеит. Хәғы-фғы ауаа идгылан. Иара ихыыз гәырғо амға ағыққан дгылан.

— Лыңсаа дышәмоузааит, еғыс, ишқақауцари, шәа шәеибгазааит! — игәы ҳарғәғеит.

Абылра зырғиоз бомбан икаҳаз.

Аказарма иавагылаз иғнгы қәақәачақәан иқан.

Ацентр сағсны аҕақа узгоз амғаду саныланы сцон Темыр Логәуа иғны шықаз. Уа дысзыңшын Заур Қьамғәағә-иңа Кәытңиа. Искыңхыыз аматериал иара ихы иадитцеит Гәдоутқа адәықәцара.

Уа саннеи аҕацәа зегғы ағны иқан. Гәлышьа — Заур иаб иахәшьа гәакьа лоуп. Ара иқан Заур иахәшьцәа Еҕери, Нелли, иара Заур ихата, Нугзар. Ачаи ажәра ишағыз срыхтыгәлазаап.

— Апатретқәа хшыргәылаңшуаз Кәыңыр — уара уаб — ипатрет абеит. Уи тәахны илымазаап Гәлышьа, — лхәеит Еҕери. — Кәыңыр даараза уағы ңшзан ианиааз!..

Ачаи зжәйт сарггы. Уиадаггы шә-граммк ауатка ааганы исызталтәит Нелли.

— Хох, хбеиазаап! — сгәырғатқа саакалан, ғаастит. — Ари абаказ?!

— Уғаттахәы алан! — дыччон Нелли.

Иныхәаныпханы уи зжәит.

Даеакггы талтәит. Шьюуки-шьюуки реипш мап-чап сымкзеит. Саханы изжәит уиггы. Иаасылсит. Сшахәшахәуа саакалеит.

Санцоз Гәлышья пшь-пачкак ачаи сылтеит. Итабуп аххәааны ахамта сыдыскылеит.

Машынак ма тракторк сыкәымшәәзакәа Гәада сааит. Гәадантәи ғапхья шыпыла сдәыкәлеит. Хараниаа ртацак амған дсыкәшәан — лычкәын длыцын, Ыгьарданза хаицааит.

Ашыжы Ыгьардаггы абомбақәа аларыжызаап. Урт зхыпша ағыз бомбақәан. Шахинба Қаласа ионы аштағы икахаит. Инхара зеггы хыла-гәыла иаанархәит абомба ахыпша. Ковик Амқба, Султан Ашәба, Сурен Ажыба рыонқәа кәәкәачакәаны иканатцеит. Ааигәасигәа инхақәоз зеггы рыоны аңенцьырқәа рсаркықәа пыххаа иқанатцеит. Сыла иабаз ала, аңхаста гәгәан.

Асаат хқа калахьян Мандара санааиз.

Шота дыказамызт. Дина Динченко исалхәеит, уи сара сышцаз еипш, дгәааны иарггы дышцаз. Излеилыскааз ала, Дина Динченко лычкәын айтбы ацапха зғатцаны ихамаз ауада ашә пены дшыоназ дақеикит.

Са саапсаны сыкан, уи аус аилыргара сашьтамлазеит.

Уатқы Рурик итрактор кьапкьаң ала сыпш хзалгозар хәа хаицәажәеит. Уатқынза пшзала. Ауада снығналан, смагәкәа аасышысхын, сбушлат исшәысхыз сшыапқәа ныласхәан, акаруат снықәеит. Ацәа санеимтнаңааз сгәалашәазом.

Санаапш ауада аонытқа илашыцан. Дина лхәыцқәа ркыж-быжықәа аауан асасаирта акынтәи. Зны-зынла рыбжыы аныцәгьахалак аңшәмапхәыс лгәы пжәаны, уахь днығналаны, ршыцьеггы рыхәтаа рытаны даадәылцуан арахь. Ауада тшәағы, аңечка ргыланы акырхьяауаз азәы даацәажәеит.

— Бгәы иалымсын, аха ибзымаазеит бхәыцкәа. Ибжыысны икоуп!..

— Икастдарызеи, исхәо хартом!

— Акамчы итыбхлароуп!.. Аха, ус схәеит хәа, аамта цәгъа хтагылоуп, ахәыцкәа раазара хыс измада!..

Ицәажәоз ибжыы цъара ишсахыхъаз җашьомызт, аха дызус-таз сзеилкаауамызт. Шоҗа иакәзар хәа аасгәахәт, аха мап. Дызустада уаха Дина илтәаз хәа абри азхәыцра салагеит. Лыуак-лтынхак даазар хәагы сазхәыцит. Ара сыкоижьтеи уи ахатца дылтаауа сымбацызт. Сара аказы уи сылхыбаауа сыкамызт. Аха аибашьра аамтазы иуҗааз ахатца дудыруазароуп. Ус анакәха еилыскаароуп жәабжъс еибырхәо, сназхәыцит атыхәтәаны. Җырцәа кастан, сыблақәа хәаны слымхәкәа сыртарит. Ус сшыказгы, уажәы-уажәы алашьцара сахьаларшәыз сыблақәа нцәытырпшынгы аҗагылазаашьа гәастон. Агәеанызаара сыман.

— Даацшуазар буада ионоу? — дцааит ахатца итәаз.

— Мап, мап, уи Отапынтәи дааит ашыбжышьтахь, даапсаха дахынышьталаз уажәыгы кәацара имазам, дыцәоуп, апхъан сыоңаланы дангәастоз уаргы утәамыз!..

— Ааи, ааи!.. Дзеипшроузеи иара?

— Дышәкәыоуп, ибаргәызеи!

— Иареи барей кыр шәыбжьоума?..

— Мап, мап, изхухәаазеи?

— Бара ахатца быфны дыканы ибзычхауама?..

— Ани аҗахмада икны схы назгаратә гәакрас исымоузеи?

— Бара ишыбхәо еипш зынзагы дҗахмадазам...

— Аха сара...

— Сс! Уи ара иаҗахзам, ибахау?..

— Исахаит, исаха!..

— Афны данааилак дызфезеи?..

— Аибашьра ахтысқәа ашәкәы ианитцоит!..

— Уи ианитцо бара иббахьоума, иалыбдрауеи?

— Иара имхәои!..

— Биазцаалома?

— Ааи...

— Уи бзиоуп.

Нас хэйтхэйтла акы еибырхээзшэа сахаит. Ирхээз сзеи-лымкааит.

Ахатца дцааит:

— Ибахау, хара имгакэа ибасхээз еилибкаауеит. Нас җазны санааилак сара исабхэоит. Уи акратцанакуеит хара хэзёу аус азы. Аибашьра иаарласны интёар алшоит. Бара быхгыы бхэйтцкэагыы брызхэйтц! Сара исылшалакгыы ббап!..

— Ибзиоуп, ибзиа!..

Ахатца дфагылеит.

— Снаскыагара атахзам, сымала сылбаауеит.

— Ишутаху!..

Ашэ ааиртын, ахатца дындэйтцит. Дина уи днаишьталеит, аха цака дмылбааит. Егыи агэашэ дтысаанза дизыцшыц. Сшыцшыз, ашэ ныдцан, арахь са сахь даафналеит. Лцыба итэз аспычка ааихьылшьит. Амацэыс еипш алашара аҗааитцнахит. Сара җырцсы катцаны сылакэа хызёеит. Дина даасхагылеит. Иаразнак сытрысын, сынхыкэтэалеит.

— Барбану? — сцааит сара.

— Дина сами! — җаалтит.

— Шьота дабакоу?

— Шота нак дахпыртцит.

— Дабацеи иара?

— Жэларык зыфноу Андреи ифнахыы дцеит.

— Дызустадаз иказ? — сцааит.

— Сашья иакэын!..

— Башья дарбан?

— Хыхь инхо, Марат!..

— Ус бара бымсааит.

— Ааи, иара иоуп, ахш итахын, дааит!..

— Шота уаха арахь дмаазои?

— Даазом. Иахагыы иахзеигыуп!..

Сара саахэйтцит. Шота иазцаатэын. Икалаз хэа макыана егысыздыруамызт. Ас иаалыркыан уи сныжыны дахьцаз змааназ.

— Узырхэйтцазеи? — дцааит Дина.

— Амла сакит! — схэеит сара. — Абыста жэума?

— Ааи. Утахызар ашэ сымоуп, ахыртэы сымоуп, ахаца сымоуп.

— Сгылоит уажэыцэҕа!..

Адэахы сдэылтын, ахауа аасфасырсит. Нас сҕи снапи зэзэаны санааи, Дина схэыцэырганы илырхиахьан. Лхэыцқэагы ирызфылтын, ифны иааит. Сара исзыпшны акрырымфацыт. Зегь ханааиза, астал хнахатееит.

Март 25, 1993

Ашыыжь агэылацэа срылаланы еизызгеит жэабаҕа аатцэа. Аха изхэартоузеи, иацы сыпш алызгоз иахьа мап сцэикит. Ткэарчалка уск атыхэала ддэықэыртдараны иҕазаап. Иара уазхэыцыргыи, сара сыпш алгароуп истаху, уи акэшамыкэша ицэыртдуа ашэартара иамоу атэы схэазом. Аха сара афны апхьала азэгы днасышьтыр стахзам. Ажэакала, макьаназы уахь анеира залымшозаап. Аха иахьа уахь анеира сзахыццакуаз еаки иамаанан: айтныпсахлара ыҕан. Апхьала тракторла снейргыи ауан, ишэартамыт. Араагыи сара стэы иамкит.

Уи ашытахь, абар мчыбжык ирықэын афны сылапш ахы-зымгеиыҕтэи, Иура Қэат-ица Кэыцниа дсыцны Нури Бытэба дахьынхо ханхалеит. Иахьа ишоуран, апхзы халтцуа амарда хазфаз хафаланы хыхьза ханыфаз, иаразнак абааффи атэыцэффи хпынтца интасит. Афны акэшамыкэша рыцқьарақэак мфадгазар акэын. Уажэ ишыкоу ианынха, хэычык апхарақэа калар аепидемиа цысыр алшоит. Убри азакэхап, ханыпшы, гэыпфык арпарцэа рыпсшьараамта ахатыпан арыцқьарақэа амфадгара иафын. Бесики Мариали реибашьцэа цкьаны иказар ртахын. «Фигаро тут, Фигаро там» хэа, зегыи дара ахьзоит, зны еибашьуеит, зны рыфатэ еизыргоит, еазныхгыи иахьтэоу ртыпқэа рфы атагылазаашьа еиғьыртэуеит.

Хашхалаз еипш цсышэақэак ааибакхэан, нахьхьи ахыргэ-гэартафы игылада хэа сантцаа:

— Иахьа айтныпсахлара ыкоуп, умшэакэа уфныҕа улбаа! — рхэеит.

Ус иагыкастцеит. Сналбаан, сыфн хэычы абартаф саннеи, ашэқэа зегыи кьақьаза иартын. Ацелофан ду илахэаны апхьатэи ауадафы акаруат илаз ахызақэа хца ртып афы иҕан. Амала, Паташь иматцуарқэа ара ишааихьаз фашьомызт, ани

схызақәа зларымгаз сзеилкаауамызт. Хылагәыла иаархәны иҕан зехьынцъара. Абзагә Чышәбеи Ыота Ыамиеи сгәы җыржәарцы иҕартдон ус, Паташь ишреихәоз ала. Сишь, сишь, уи ибжбы саназхәыц даасгәалашәеит Дина Динченко лҕы итәаз ахатца. Паташь ибжъакәын уа исахауаз. Уажәоуп саназхәыц. Аха сцаауеит: Паташы лареи ирыбжьюзеи? Иашьарала еизааигәам, арахь сызларзызырфыз ала, еизааигәарак рыбжъазшәа сназхәыцит. Хәарада, ус акрыказар, Паташь ацәыбзаца еиликааит сара зыҕны сыҕаз, убри азакәхап Дина дзылтаазгы. Аха җаңхьа сцаауеит: сзыхирҕьюзеи Паташь Патазба? Издыруада, акультура Ахан аҕы иара аусура ахырымтаз акәзар? Анс иҕа, арс иҕа, уи шыоурак җабжъазшәа дсыцәгәышуеит, акала сахьирхәыр итахуп. Илылшараны иҕоузеи Дина? Издыруада, иара Шотагы уи еилкааны заа ихы лҕыригазар? Аха, Шотеи сареи җаишьцәоуп, иҕалаз сеимхәози ус цәгьарак ыказар? Дабаҕоу, мшәан, иаргы? Дызбазомеи? Иҕалап ианшьцәа рахь Кәтолҕа дцазар! Ажәакала, Паташь сышьта дхуп, ианакәу сыздыруам, аха ишакәым җайднагалар алшоит. Шьаҕацыңхьаза шьапҕаршәа сзыҕатцара даҕуп. Сгәы җижәаларц саныҕам иақәыршәаны сыфныҕа иматцуцәа ааишьтуеит. Ғыц еилырганы афны сапҕырцны саныхынхәлак, хылагәыла еилажьны ишыҕоу збоит. Абас цәгьахәыцрала исышьтоу ауафы са саарыхрала дчоит. Схәыцит: мшәан, умцаа-умцшаа ани иуфо адагы, са сыңш ала анахьхьы итәоу утаацәагы рыпатура уаҕызар, сиарта ыҕамкәа, сыхчы ыҕамкәа, уаха абра саанхар сызлаио смоуа, арахь зымфәа сыфны амш алаго, сзыхурҕьюзеи, дад?! Уаангылишь, иахьа автомат укушәа ауаа ужьоит, аха уатцәы уара усс сара исызбар алшо иҕалар?.. Абри узазымхәыцуазеи, дад Паташь?! Ус утаца уалаччо унсыжьюазар, сара Катул сакәзам!.. Иаарласны ушьта схылараны сыҕоуп, уареи сареи иҕаибарбап уи ашьтахь!..

Абри сшазхәыцуаз инхаз схызақәа аашьтысхын, амарда снаҕалеит. Аңхзы сылырфәа сахьлеиуаз слымҳа итасуан бжыьтарқәак: «Амра ануқәыччо уңшзоуп, уара ахьтәы медал, аха иааурхәыр ижъакцоуп еҕи уган, ижъакцоуп еҕи уган!..»

«Ижъакцоуп, ижъакцоуп, ижъакцоуп... оуп-оуп-оуп!..» — амфәа сықәнатц абарт әжәәқәа слымҳа итасуеит, итасуеит, итасуеит!..»

О Анцәа ду, сухәоит, исцәумзан: дызустада са саға, исабашьуа иакәу, сзыхьчо иакәу?!»

Иааилахәлоны «афны» сааит сгәалаҕара бжьысны. Дина Динченко дсывагьежьюа схәы лырхиеит, аха са истәхымызт акрыфара. Уи, скалами сжурнали ашьтхыны афра саналага, ицәырылгыз схәы ааганы сыстол хәычы инықәлыргылеит.

— Ахкәажә Дина Динченко, итабуп, сара акрыфаны сыкоуп!..

— Агусарцәа иржәуа ачаи узсыршып?

— Ааи, ааи, уи зжәуеит исгәарпханы!..

Ачефир акәын дызфыз.

Са схы кны зымда снатәеит. Сгәы алаҕаны уггы сабаказ, аха ауаа шыказ сыказар стахын. Арахь, Отаҕ сахьцаз ахәыцкәа мбазакәа сааит, уиак зынза сгәатца итхон. Иахьа исархәеит Ткарчалгы абомбақәа аларыжыт хәа. Машәыр канамцеит хәа шархәазгы, агәыфбара сызнартысит. Арахь, ахәыцкәа рангы икалтаз иахысхәаара сыздыруамызт: санхәеи санхәыпқаи Гәдоутәка ипырны ианцоз дрыццазтгы еиха сгәы тынчхон аринахыстәи рыпстазаараз. Мызкы ашьтахь, аибашьра еилымгар, ирфараны икоузеи ахәыцкәа?.. Арахь сца итоу аҕш са сақәитны сыказар акрыстахызма? Ганкахьала, ақыртцәа наҕ итәаны ахысра иафуп, унарышьтуам. Ға ганкахьала, уи тыганы изго салагар, арахь итәакәоу хаибашьцәа: «Хара уфны-угәара зыхьчо иахтахзами акрыфара?..» хәа иаасҕагылар ирасхәараны икоузеи!.. Уртгы иашоуп, абцар зку иоуп рапхьа иргыланы акрызҕататәу. Анахь ахәыцкәагы...

Адәахьы сдәылтит. Аҕшәмапхәыс лпечка аншы, ухы узыфнамыргыло иаакалеит. Ауада тшәаҕы аҕхара жәылеит. Дина лхәыцкәа заа акрырҕалтан, иахьантәарак анахь-арахь иныкәо игәараз иаацсаны икамыз, рхы шнықәыртцаз ацәа иагеит. Адәахьы ахауа зфыдан. Арантәи саркьатцас зегь сытқа ишьтазшәа збон. Аха икәызгаза алашьцара ахатәан. Лабреи Мыркәылеи рганахь уажәы-уажәы ихәытлашаауан, интагәыргәыруа ахысбыжкәагы аафуан. Арахьгы, Цыггардеи, Кәтоли, нас Атарей ухәа зегьы икартоз даргы аҕын, ахымцакәа кәеицеиуа ажәфан ахь еишьтагыланы рҕынархон иццакыццакуа. Пытрак ашьтахь ахымцакәа анҕыцәаалак акәын ахысбыжкәа анаафуаз. Ажәакала, уахынлагы итынчразам. Адгыл аца авулкан ашра иафызшәа итропуан...

Март 26, 1993

Иахбатѣи амш сыпстазаарафѣ агѣырѣара ду сзаанагеит. Мап, макъана сара акымзарак сыздырзом. Уи ахтыс сыпхызгѣы иаламшѣацызт. Цыск ааины ичырчыруа сааигѣара тла махѣык икѣтѣаны, ишырхѣо еипш, дыргак сынаптѣацызт. Аибашьрада даѣа жѣабжѣк ыѣоуп хѣа сгѣы иаанамгацызт. Аѣсра ахыѣоу аѣиарагѣы ацзаап. Аха ус схѣеит хѣа, ауаѣытѣыѣса иира атынч аамтѣа аѣахуп. Уажѣы аибашьра цоит, абри аамтѣазы ахшариур-тѣафѣ азѣкы диуеит хѣа сыѣказма!..

Дызустада ииз, дарбан пѣхѣысу ахшара зѣѣа далашѣаны иѣаз? Уи са сыпстазаара дазааигѣаны дгылан. Уи Нанашьа Адлеипѣа лоуп!.. Ишѣазхѣада шѣара?.. Нанашьа ианбыкѣыз ахшара лѣѣа далашѣаны даныѣаз?.. Уи дызбацыпѣхѣаза иза-кѣызаалак ус акгѣы слырдырзомызт. Уахылыхѣапшуаз иза-ѣаразаалак акгѣы лныпшзомызт. Нас доухѣала длоузар аѣеи?.. Поу пѣау илоуз?.. Уажѣ аибашьра ду анѣо аамтѣазы хѣара иахѣаху ахатѣарѣыс иоуп. Абѣьар аанызкылаша ахатѣарѣыс!.. Харѣа-раѣѣа хыпѣхѣазара раѣѣала рхы аѣѣырѣахѣеит рыпѣсадгѣыл. Урт рхѣаыпѣан доухѣала ибеианы, агѣабзиара ду рыманы, адауапшѣкѣа ззырхѣо аибашьѣѣа хѣахуп. Убри азы аѣауеипш зда ххѣартѣам Ленинизм акѣым, арѣараѣѣа роуп!.. Аха Нанашьа?.. Дызустада илыхшаз Нанашьа?.. Иахѣа, март мза 26 рзы Тѣѣарчал аѣалаѣк ахѣшѣтѣырѣафѣ диит аѣыпѣа... Катул Кѣытѣниа ипѣа!.. Макъаназы уи ахѣз лымазам, макъаназы уи аѣѣыуара даѣуп, ари адунеи дѣѣаѣѣауа лыбжѣы ыѣѣлыргеит... Шѣзырѣы, ишѣаѣауама уи лыбжѣы?.. «Сара аибашьра салиааит!.. Дызустада изырѣысыз уи аибашьра?.. Да, арахѣ дысшѣырбеи! Сара аибашьра салиааит!.. Дызустада сыѣѣа еилазгарѣны зѣаху?.. Изаѣѣ бжѣузеи исаѣауа, изахѣзузеи ауаѣытѣыѣса дѣазырхѣо абомбаѣѣа рѣажьра иѣѣуп хѣа?.. Иаанагозеи ари?.. Сара сиит!.. Наѣ иѣашѣыжѣ абѣьарѣѣа, аѣѣгѣара згѣы иѣазкыз ари адгѣыл ааныжѣны ухы ахынахѣо уѣа!.. Сара сиит, аѣстазаара сѣахуп!..»

Асаби лыѣѣаабжѣы Тѣѣарчалынѣѣи исаѣазом. Сгѣы хыѣхыѣуа иѣѣо ахѣысѣѣа срызѣлымѣауп. Аха ауаѣы диит. Ари хѣысзѣама?.. Ихѣысуп, аха аѣѣа лан Нанашьа игѣѣгѣны ус шыѣалоз салым-хѣеит. Издыруада уи илѣахызѣгѣы иѣѣѣѣѣахѣхѣаз аѣѣѣын имѣѣѣѣа дыѣѣѣлыргыларѣ?! Ишѣа, раѣѣхѣаза хѣазхѣаѣшыз, раѣѣхѣа-зѣтѣѣи зѣакѣа хѣѣѣшыз Хѣымѣа рыѣѣа имѣѣѣѣѣоу?.. Ус зыѣалазом,

ииз диит, азэы имыцхэрас уи ахаангы дзыкалазом. Аха Хьымца рыцха, шышкэса ихытцырц егыгымкэа азыршы дахьынтахаз... Уи ахэара сцэыуадаууп, ихагоу ихэааит ус еипш икоу ажэабж. Са салагоит Хьымкэараса икынтэи...

* * *

Цсыуатцасла сара ишсыхэтам здыруеит абри ажэабж ахэара, аха сышэкэы зызку ахатыр акынтэи иахьсамхахэо гыбган сышэымтан. Исцэызыз хасыртэаар стыхын. Нак Москва инсыжыыз ачкэын шытарнахыс сара дыстэымызт, уи даеа доухак шытихит, ацсуаа ажэапканы ишырхэо еипш, «Зашта утоу иашэа ухэароуп!»

Рацхыатэи атцеи ихауз Хьымца хиеигэыргыо адэы хакэын. Ус иаалыркэан афбатигыи ифхэара ааины ианыкала, акалакь ахь дыргеит шыоуки. Сара Хьымца хэычы сыхылацшуа афны саанхеит. Истэхытэкэыз ахэычы ихылацшуаз адтэалаф дыказар акэын, аха ускан сан лыпцстазаара далтхэан, агэылацэагы аамта змаз хэа уафы даныкамла, ари аус сара снапы ианыртцазшэа, ахэычы сыхылацшуа стэар акэхеит.

Адэахыи ноиабр мза хтагылан. Уи ашыкэсан заа азынра хзааит, асы аухэан, насгыи гэгэала ахьта афалан, амш уакэгэыгуа икамызт. Аха ахэычы сареи хзыфназ афны цхан, излазуаз ала, заа амфгыи сыдызгалахэан. Аха изхэартаз, сшақэымгэыгуаз Хьымца идтэалара ахьсықэшэаз мацк ахьамтарақэа аманы икаларашэа сгэы иснафеит. Ан лус са инасыгзар акэхеит. Разкыс исоуз, икалаз еиликаазшэа, Хьымца хэычы дсызхэыцуан, иареи сареи хшеизынхаз анеиликаа, дзыкэшэаз аус иеанрааланы схэатэы дахыцомызт. Рацхыатэи амшкэа рзы «Нани, Нани» хэа иан длыхьтэыуо даналага, уи уск атдыхэала Акэа дцаны дыкоуп, аиашьа дузаалгоит хэа иасхэаз деигэыргыатцэа дыкан. Уи аиашьа хэа хазфыз макьаназы адунеи дықэымпшзацызт, аха гэыграк хамазшэа аиашьа ихьз хфытцашэеит. Иаххэаз афеиара анцэахэы Анана илахазшэа, цдабыргны, дук мырцыкэа Нанашьа ачкэын длыхшеит хэа адырра хартеит. Фыцэа ачкэынцэа сыманы сахьыкалоз насыпс исыпхэазан, саргыи, изышэцэыззари, схылца атцыс тан. Мчыбжык ашытахь, ахэычы дрыманы ашта иааталеит. Хьымца дгэыргыатцэа са сахь даахьахэын: «Папа, папоу!»

хәа сыкәҗитын, адәахы дыџт. Ицеггы асы хзаун, адәахы аҗеџхәа атцаара иаҗын. Ахәычы дгәыргьатцәа раҗхьа дгыланы аџны инхалеит. џаҗхьа Хьымца са даасыхәаҗшын, җааитит: «Ахәычы!»

Ғыц иҳаланагалаз Хьымкәараса игәыжәла цәҗахеит: акы данаргәамтцлак, ахәац дадрызшәа иаразнак изамџақәа тыҗаҗшыааза атәыуара далагон. Нас уи ашьтахь уи иҗажара аламалаггы имариамызт. Аха, ишаабац еиҗш, Ан зеггы дрыхәшәуп, уи лкыкахшы аниоулак даатынчхон, ихы наҗьяаҗкьо иҗышә аҗы уи наганы ацәара даналагалак, изамџа иқәлаз аҗаҗшыыра хәычы-хәычла инытцаба ицон. Ажәакала, 1982 шықәса, ноиабр мза 27 тоурыхк иахзаџызахеит: ари амш, Хьымкәараса даниз амшны атаацәа хтоурых иазынхеит.

Ахпатәи Анета лакәын. Еишьтаргыланы Москваггы арааггы аҗкәынцәа анцәа исаҗәеишьо саналага, ахпатәиггы дыҗкәынхоит хәа агәыҗра сыман. Аха сара исхаштит атаацәараҗы азҗабггы датахны дшыҗаз. Уи заҗа дыҗсыршыагоу изыхшахьоу еилыр-каауеит. Анета лира җсыс дахоуп хәа азаҳаҗхьазоит Витали Агрба. Ахшараиуртахь Нанашьа дангатәхаз аамҗазы хааигәара машынак ыҗамызт. Арахь, ирласны амџа ҳақәымлар, абар-абар ззырхәо еиҗш хусқәа җалахьан. Ашьтахь даасгәалашеит Витали. Ара ҳаидынхалон, сыџны снеит. Аџны дыҗкан иарггы. Абасоуп, абасоуп хәа аниасхәа, даахәыц-хәыцын: «Смашына алашара амазам, аха җсыхәак җатцаны хдәықәлап!» — иҳәан, иаразнак, абри хҳәонатцы, аус ааирун, аџны ҳааит. Абар, еҗагмызт ахәлара иалагарц.

Дҳаманы Дранда ҳанааи, уа хзахымсит. Цабыргны, дахь-наагаз хьаҳәаҗаҳәарада дрыдыркылан, атҳагәазы Анета лыҗаабжь сыгәжәажәо сахьгылаз слымҳа инҗасит. Ари җалеит март мза 28 рзы. Шәазхәыц шәара: Нанашьаггы март иироуп — 23, Ткәарчал ииз — 26, Анета — 28.

Абасоуп иаркьаҗыны ишыҗоу анцәа исаҗәеишьаз схәыҗқәа ртоурых. Раҗхьатәи аџстаа дысцәигагарггы, инхаз ртәы шыҗаз шәасхәеит. Уиггы җәнысшьоит, ицеггы сбеиазар сҗахын, аха абриггы збоит хәа сыҗамызт. Анцәа диныхәартә, Нанашьа мыш-рақә сашҗа дҗанагалон. Саалырҗзеит, суаџны схы збо сааҗал-цеит. «Лучше поздно, чем никогда» хәа аурыс ишихәо еиҗш, акырза сагхазарггы, хар сывам хәа схы иазысхәоит иахьазы.

* * *

Абхәасақәа ашәтра иалагеит. Абар-абар, егыагзам аапынра жәыланы ахра иара анапәы иаанагарц. Сынтәатәи уи ахра хәа хәзфәу анапәы аагара даараза ицәгыахеит. Ус ххәеит хәа, дарбану, нас, ус иаармарианы, аа, уст, дад хәа ахра зыртахәу! Уи азы иатахуп ақәцара, иалшоит рапхәтәи ашьафәқәа еикәымшәар, ушьацәхныслар, угәақыр, уцәақыр, уңсы уфәанатцар. Нас, ишңа! Аңхәызба цшза цәа умырбазакәа ухәда ләынахылшьыр дгыамадахоит!..

Изхысхәаауа — аапынроуп.

Шьта уи ааины хгәашә инылагылеит.

Иахәтәи ашьыжь уиақара ахысра рацәа ацмызт. Абжыааңнеипш, адунеи шфыхаз адырра канатцозшәа асаат фба шыкалалк Лабра, ма Маркәыла аганахь агәызчыз аатдыргалоит. Атараагы ахамта рзынарышьтуашәа, нахьхы аферма ахыбра ахьтагылоу шыкоу азы аңшахәафы адыжәхәа акы нтахауеит. Уи атакс набжьоутәи хайбашьцәа «Нурс» тырқьаны ианрыларцалак, ашшы ахга аләа шкәакәа ныкәырчны, рхаблафы иапшәымамкәа итәу ақыртцәа рганахь агьефхәа аткәацбжыы аафәуеит. Автоматлагы «пах-чых» аатдыргоит. Ашьыжьтәи «какал» ахьзуп ари.

Дина Динченко суада даафналоит. Лчанах хәычы акахуажәыга аныргыланы сышка ләфаалхоит. Са сгачамкны слыхәаңшуеит.

— Ари закәызеи? — слызцаауеит.

— Акахуа узсыршит! — дгәырғәтцәа слакта дтаңшуеит.

— Атауадцәеи ахкәажәцәеи ракәын иахышьтаз ачаи ршны изызнаргоз! — схәеит сара, иаарымчшәа. — Сара, Катул Кәйтцниа, макьаназы саңсыуоуп. Сычмазафымкәа сеизкәа сшышьтоу акахуа сзыжәуам. Нақ испырга!..

Дәеазәызар, «еицәоугы сықәнагон, арскак пату уқәцаны уматц ахызуа» хәа дыхшәаа днасыдкьарын, аха Дина Динченко иласхәаз илыхәтаны иласхәазшәа илыцхьазан: «Ана астал афы икәсыргылоит инаганы, угылар иужәып!» — лхәан, лышьтахькәа даакәтәиананы егыи ауадахь днеит.

Сара сәагылан, сәааиласхәеит. Сфәи снапи зык нақәтәаны ани скахуа ажәра сшафыз, Едик Багәтелиа иңшәма хәычы хәфны ашә даалагылеит.

— Шыжьбзиақәа! — лхәеит лара.

— Бзиара ббааит, бзиала баабейт! — сылпыланы, аңшәмара аанкыланы арахь снәлыңхейт. — Бааи арахь, ахкәажә!..

Уажә ус срацәажәеит зегы. Аамта анаахәлак хцәажәарагы аеаңсахуейт.

Хоңааңа пхәыс цшзоуп. Рхәыцы дрыманы лхатей лареи абра хәаигәара ҥнык иҫноуп. Есышьыжь Дина лҫынтәи ахш лгоит. Дара рыжә макъана имхәацт.

«Са схәыцкәагы абра исымазар акәын», — схәыцуа салагеит ари аңхәыс данхтаа. — Аха урт Атара абомба аларыжьишьтей ишәаны иҫоуп. Аха уахь иахыиҫоугы абомбақәа аларыжьуейт, ишпақахтари зехынцъара еибашьразар!..»

Сара скъаадкәа цәырганы аҫра саҫын Хоңааңа данцоз. Уи лыхш анлоу лыҫныка дыццакит. Абри аамта инакәыршәаны Дина Динченко деикәашәейт: лхәыцкәа лымшьыр ада цсыхәа лмоуа даакалейт. Уи дыхәхәон акраамта ашта дахыкәгылаз. Лыхәда адашкәа ткәацып ухәарын уналыхәаңшыр. Дхәырны дыркызшәа лыбжыи цәыхәны итыҫуан. Ари ацута уи лыказшьа здыркәоз лыбжыи шраҳалак иааигәныҫуан.

— Дина Динченко азаара лзааит!

Са сҫагылан адәахыи сындәылцит.

— Ишәыхъей, бара?! — слзцааит сгачамкны.

— Баҳара ицааит! — лхәеит лара.

— Аилага, аилага! — дағыуан лыцкәын аитцбы, Анатоли захъзыз. — Сара бысшьуейт, баангыл акәымзар!..

Егы аихабы ус дыкамызт, иаҳа дтынчын, арт ртызшәа даламызт. Амала, уи гра бааңсык иман: уаха даатәар имала ацәажәара далагон.

— Ахәыцкәа зны шыжьхъа рҫап, нас ирбаҳала! — схәеит сара.

Ашьтахь, абыста иуны икәгылаз кнысхын, аҫаацәа срыңхейт.

— Шәааи, акраҳаф!..

Дина Динченко уаҳа дацмыткәакәа ләаанылкылейт ас анысхәа. Амала, акраамта даҳзаамгеит лҫа аитцбы. Уи дгәааны дыкан. Аха, пытк ианихыңсаа, уигыи дааины даахадтәалеит.

«Хатца бзиақ длымазар акафы дааигар каларын, — схэеит гәа-
ныла, ари апхэыс уажэы-уажэы дзыргэамтцуаз еилкааны. — Ай-
башьра еилгандаз, зегь хтыпқәа рахь хгьежьрын!»

Иахьа 11 саати 25 минути инадыркны 12 саати 25 минутнза
Набжьоу ахаблаф итәоу ақыртцәа набжьоуаа рхыргәгәарта
акәшамыкәша аминакәа аларыжьюан. Афытца аганахь 11 саати
30 минути рзы гәгәала айфахысракәа ыкан. Агранат зыршәуа
абцъаргыы рхы иадырхэеит абриаан. Адырратара злакоу
ала, кәбардаа реибашьцәа рыцны харцарацәа афьтцатәи
акәакьахь икылатәан. Ақыртцәа Т-16 ала апш гычны ишыргоз
арт ирылашәан, иркәакәеит хәа аарыцхәит. Рытракторгыы
рымырхызшәа рхәоит. Уатцәы уи ахтыс шыкалаз еилкаахоит.

Март 27, 1993

Муртаз Кәытцниа айбашьра ианалага аены инаркны агәып-
кәа еифыркаауаз рхыпхьазараф азэыс хәа ифьызцәа дрыла-
гылоуп. Иаб даныпсы ашьтахь аҭаацәара ду афы иара иоуп
ахацәа рганахь изытцаауа. Иашьцәа Дамеи, Шыкәыр, Тьма
иара ивагыланы абцъар ркуп. Уи дрылахэын Аҭара имфәпысхьоу
айбашьра дуқәа зегьы.

Иацы афьтцаа рхаблафы инейтцыхыз аоперация мфәпган.
Хыхь ахәафы икоу ахыргәгәартакәа рфы итәоу агәыпкәа зегьы
адца рыман апсаатә фабрика акәшамыкәша икылатәаны
амфәкәа рыкра. Муртази, Толик Баграт-ица Кәытцнией, Кәбар-
дантәи иахзааз айбашьцәа хәфык рыцны пшыхәра ицеит Катата
Цьынцъал дахьынхо ахәы аҭака шыказ. Хыхь атерассақәа
ахьыкатаз бнарак афы рфьыпхьакны иштәаз, Пачули Кәытцниа
итынхара ашта иаатысын, арахь афәада аҭаанахейт Т-16.
Атрактор шааиуаз айбашьфы Зурик Кәачахьиа дахьынхо ашта
инталан, иҭафьпдакьуа, инаганы аца инаддыргылейт. Муртаз
Кәытцниа излеихәо ала, убаскан аҭәкәахәа ирылахысит архәцәа
гранатомиятла, автоматла. Иҭахаз ҭахейт, егырт иаанхаз
ршьапы реадыргеит.

Агәымшәа Толик Баграт-ица, айбашьцәа цкьа аҭагылазаашьа
ангәарта ашьтахь, атрактор ахыгылаз дненины дынҭатәан, ахәы

атцака дыбжьаланы ащада ифынеихан, ашээртара азона иалганы арахь дааскьеит. Иара абри аамтазы, Чача Грышья-ица Кэытцниа аибашьцэа рызгыи иара ихазгыи ипш алигарц, аенышыыбжьон Данел Багәтелиа ицәәгәәцәкәа цакны, Цанган Нодари Едик Иликәа-ипеи ицны иашта дааталеит. Ари дахьынхоз анеира шээртоуп хәа ипхьазан. Ари аганахь бцъарда узымныкәо икалахьеит: гәып-гәыпла ақыртцәагыи ныкәоит, апсуаагыи ныкәоит. Ага дахьуҭахауа уздырзом. Ишаххәахьоу, аены аибашьцәа пшыхәра амца икәлеит, Чачагыи уи дакәгәыгыи, ихәхьрызеи хәа ифныка дымфахьтцит. Урт ирхылапшуаз, абцъар зкыз азә дрыцзар акөын. Агәашә аартны руардын ашта интаргалан, ишнейуаз Чача ица инадгылеит. Иаарласны аатцәкәа ртәны апш ауардын акәцара иалагеит. Нодар Цанган пьтрак ашьтахь аатцәа датцаланы ауардын ахь дышнейуаз иапхьака ҭажәа метра ицәыхарамкәа ақыртүа ибжьи геит: «Упсит, уеиҭамцын!» Нодар ихы ҭышытыхны днапшызар, хәҭык ақыртцәа гылан иапхьатцәкәа.

Иааицәымыгхейт, аха икаитцахуаз! Иаатцәа кажьны ишьтахька дыҭт. Дыҭит уи иааигәара игылаз Вадикгыи. Чача аца дыштыцуаз агранат идыршәыи рылапжәейт. Урт автоматлагыи ирылахьсит. Амала, цәка иказ ачкәынцәа рҭыцьегыи ақыртцәа рхы рымтәкәа ирыцәейт. Чача 20 нызкь маат икостийум ацьиба иштәз, аанда иахьахишыи ицәынхейт. Ихәта гәгәала дахәт иаахаз ахьпҭеыха. Уи имгәацәа шыказ иазывасны ицейт дыпканы. Вадик Кэытцниа агранат ахы ирылапжәаз ахьпша даршәын, ишьамхы тҭейт. Ақыртцәа уаапсырала азәгыи дрызтәмырхейт, аха ацәәгәәцәкәа шаткакыз, апш аидара шакәыи ауардын рапцаны иргеит.

Дәәа операциякгыи мҭапган ари аены. Уигыи ишәаны-изаны икатцан. Са сиазцаауан уи шыкалаз хәа Артур Царба.

— Ринель Латариа, Гәырам Кэытцниа, Зурик Кәачахьиа, Владимир Муцба абарт хайцын. Дцас ихәман Қартынтәи иаауаз ахаирплан атархара. Уахынланы амца хәкәлеит. Асаат 6 рзы хтып аҭы хәкан. Уи — апсаатә фабрика амраташәарахьтәи аганахь апсатцәкәа раллеиа азааигәара адәхьыпш аҭы акөын. Иахцәыхарамкәа, ицәгыарахар, ҭадала, мрагыларахь ала

хаибашьцәа амџа кны икылатәан, ҳа хрыхьчон. Аҳаирплан хазыпшың даара акраамта. Ус уи абжыи ҳаҳаит. Ҳа ҳахьгылаз иаҳхыпрааны, нас аеыларкәуа итәар акәын. Ус иагьыкалеит. Иаҳхыпрааны иандәыкәлоз адырга сынаҗеит сабцъар. Адырга қапшь унамтакәа узхысзом. Адырга ансоу сатцхеит. Ахы аткьашья зынзагьы исгәамцхеит. Ицхастаханы икәзу, акрахытцуазу сеидру. Ацхья аеыланаркәын, нас хыхь инхалеит. Ииакьаны ипырны инеиуаз аҳаирплан иашьталар акәын. Иашьтамлазеит. Агәаанагара сымоуп, ахымџас амџа еилазго цхарак ауишьтит хәа апырџы. Шәкка метра инацәыхараны иткәацит ахы. Аҳаирплан азынказы цакә интаҳаит, аха нас аеышьтнахит. Ҳманшәаламхеит!..

Вова Чычыкәа-ипа дсыцны Мандарантәи амџа ҳақәуп. Иара иџныка дцон, сара — аштаб ахь. Зегьы гәырџак-гәырџак ҳамоуп.

Ус, Ардушьна Кәытцниацха дахьынхоз аџны хнавалеит. Лара лутра дтан, ханылааиғәаха, апсшәа лаххәеит.

— Бзиа буит, Ардушьна, бышцакоу?

— Бзиара жәбааит, бзиала шәабеит! — лутра дынтыцдын, даахпылеит. — Шәаала арахь аџныка, быста хьшәашәаки кәйдки сымоуп! — мап-чап ххәеит, аха Вова амла дакузаарын, ҳамаахытцит. 72 шықәса шылхытцагьы, дыкәгьежьяаны ҳаматц луит, лкәйд лырцхеит, кәтагькәак хзылцыит, лбыста лых-хит, хшымгәыгзоз графинак азна аџгы цхеицхеиуа астал иныкәлыргылеит. Аиаша уасхәап, ҳаалахфыххеит.

Ардушьна Кәытцниацха деицырдыруеит, деизара уаџуп, уи дыкәгыланы данцәажәо лзызырџара акыр иацсоуп, аҗақ-аҗақхәа итлыркьо лажәақәа сырзызырџандаз ухәап, ағьармацахәа ажәлар рыгәтыхақәа еиҗазхәо, бзиа дбаны илзызырџеит. Ажәакала, ахатцамцхәыс ззырхәо лоуп. Уажәы уи дакәызбон Шевардназе иполитика.

— Ҳақәынцәа азәырџы ари аибашьра рхы ақәырцазаргьы, х-Арзынба рацхья днаргыланы, ҳажәлар абри акаамет иалтцны абзиара рҗеицшзааит! Зегьакоуп, аиааира ҳара иаагоит! — лхәеит уи, астал ханахатәа атәца аашьтылхын. — Аҳы, шәаргьы акака аанышәкыл, акы шәнацха! — дааххәацшит.

— Бара изхәаз, багымзааит х-Аңсынра, абри аштаҕы ачарақәа хархаанхо ҫаңхьа хайқәшәааит аиааира ашҕахь! — ихәеит Воваҕы. Акрыфа-акрыжә, хазхара хайцәажәаны хамҫа хәқәлеит. Цақа аталарата аҕынза хнаскыалгеит Ардушьна. Уа ханталаны хәхынхалоз хайпыртцит. Вова дцеит иҫныҕа, сара — аштаб ахь.

Аштаб аҕны абаталион аҕыза Рауль Муцбеи сареи хай-цәажәеит сыңш алгаразы. Уи изласеихәаз ала, уахь сара сыҕны анеира алшоит. Уа хшеицәажәоз иашьа Зурикҕы машьынала днеит. Уи дақәшахатхеит сыңхыраара. Жәа-калатк аңш ар ишырзынсыжьюазҕы расхәеит.

Иахьеи уатҕеи иалцуа аабап ари аус.

Ахысрақәа ыҕазам. Иахьа зынзаск иҕынчрахеит. Аҕынчра аныҕоу иахаҕы ишәартоуп. Ускан аҕа хара иахмыхәо ус бааҕсык избуеит.

Амш каххаа иҕоуп, аңхара тысит.

Ашьыжь асаат быжьба рыбжаз аҳаирпланқәа хылан, Маркәыла шыҕаз абомбақәа карыжт.

Хә-саатки 45 минути рзы Лабра шыҕаз танкла ахысра иалагеит. Ахқәа тҕәацуеит арахь иааигәазаны. Уажәраанза ҕы-зымтуаз апулемиотҕы аацәажәеит, ахысра иалагеит зыбжы гәаҫаза ишуа алеиңш. Ажәакала, ахәлара аеазнакуеит, аха аибашьра шеибашьроу инхоит. Уи цытрак иааикәтәарҕы, ахапыц хьаа еиңш, аеарҕыцуеит, икшоит, ахьаа узцәырнагоит.

Ауаа гәамтны иҕоуп, аибашьра ирласны еилгар рҕахуп.

Аха уи ахыңша злаҕоу ала, макьана аилгараз акрагуп.

Аа, абар, адгьыл тысуеит, ахы хьамтақәа икахауа аныт-кәацлак.

Ахқәа тҕәацуеит уажәы-уажәы, уажәы-уажәы...

Апҕаҫ, апҕаҫ, апҕаҫ!..

Ари а-БМП—2 ауп, излархәо ала.

Уи ахысра ианалагалак аҕьытшыа аздырзом. Иааузымч-харатә угәы иналакьакьоит иахылцуа абжы.

Асаат быжьба рахь аус ауеит.

Атҕәацбыжьқәа еикәтәазом.

Март 28, 1993

Аапынтәи ашыжь.

Ауафы уи дацгылоит длахҕыхза, ахауа зыыда лбааидоит даатгыланы. Аха иахьатәи аапынтәи ашыжь иацуп агәырфә, ашыаартцәыра, уатцәтәи аҕеипш азымдырра. Иааукәыршаны ахысбыжыкәа уахауеит, иткәацуеит абомбақәа, амцабзқәа хәытқьоит ана-ара, алџақәа еишыылза хыхь ихәхәаза инхалоит, нас усынтәи ахауа цқьа иалазџаны иныхтәалоит, амтцәыжәџақәа ыртбааны аҕеитнахуеит. Абыкчықхәа атанкқәа итдырқьо ахы хьамтәқәа ампыл иасуазшәа абжыы тахәаены иуахауеит. Абжыааңнеипш, ари ашыыжыгы иунаџом агәахәара, уи амцхәрас, иахьакәымзар уатцәакәхарушь хәа аңсра ахаҕы еицакны убла иаахгылоит. Атцанза уаакәыпсчыҳаны иувыршыааз уашыцәа, уфызцәа ргәалашәара уааимнадоит. Удгьыл умазкыз аҕа хәымга игәаҕ шытыхны ашыоурахыы иухоит. Наунагза ари адгьыл далымцакәа тынчра зықалом. Ахааназгыы илахҕыхны изықалом ари аапынтәи ашыыжыгы.

Асаат фба инадыркны ҕааихак қамтәкәа, Аныуаа рхәақынтәи атанк хьамтә Лабра ақытаһы ахқәа аланажыуеит. Ус уаатгыланы уи аңхьазара уалагаргыы иуцәеилагоит. Асаат жәаџанза ианаҕу ықоуп, ианыхыхәхәогыы убап. Шыта шәара шәазхәыц абри аамтә аџнутқала шақантә ихысуа, изакә қхастоу уи иарҕеио! Аңсны шырзымго рдыруеит азы, уи чалтны иршыақьар ртаһуп. Рышхам алартцеит Азџыбжыа, уа иццышәханы ирбылхьеит аџнқәа, Аҕара азыбжак ршыаңхыц аларқсны иркуп, Кындыҕ еилақыххаа икәыртцахьеит, Лабра ақәақәара иаҕуп, егырт иаанхаз ҳаңсуа қытақәагыы рхаҕы рыңсахырц есминут ахқәеи абомбақәеи аларыжыуеит. Амаҕ аңсымтазы ақаҕыхәа ицҳарц шаҕаху еипш, ақыртүа фашизм ашыаҕа дәықәнатцарц аҕахуп зехыынңыара. Аха аурыс ихәашыала, ҕыџораҕаланза ҳааңшып. Усканоуп ианырыңхьазо акәчарақәа!..

Иахьа ахырғәғәартәкәа рахь сымцазеит. Схалеит хыхь аевкалипт дүкәа рымцан идыргылаз ашлаҕбаум ашқа, арқарцәа рҕы. Уатцәы Аҕара имџаңысуеит аитныңсахлара. Уңш алаагоит хәа сақәдыргәыҕит.

Иахьа даараза ишоуроуп.

Асаат хэба рыбжа ыкоуп. А́тара ақыта аминакэа ыршэны ххыргэ́гэарта́кэа ирымариашаны иаларыжьюеит. Урт уажэы Кыамышэ Бытэ́ба дахьынхо ачаи плантациякэа ртыхэан акахара иа́фуп. Асаат жэа-минутк агуп хэба рзы. Асаат хэба инаркны Аныуаа рхэа́кынтэи ́фэпхэа ицэ́ыцаргыланы ирымоу атанк ду ахысра иалагеит. Дина Динченко дахьынхо, аферма рахэ аны́кэгаразы ихкааны ирымаз адгьыл хтыра сыкэланы хыхьза схалеит. Арантэи Очамчыра араион зегьы уалацшуеит. Абан Т́оумышь иалганы Кэ́тол шы́коу игоу ам́фэду. Уи рахэ́ыцтас ипаны арантэи избартоуп. Ануаа рхэа́кынтэи есминут атанк агэа́кхэа ахы тыр́кьаны ианаршэлак, 40-кэ секунд уи ам́фэа иахьыкэу ахы́цша уа́хауеит, нас иант́кьаз ика́ханы ианып́жэалак ааста иа́ха абжы́ы духоит. Абри иа́фуп. Абри иа́фуп иахьеи уахеи игэ́ыцтэагаха.

Абас ахысракэа ианырфэыз аамтазы А́тара инхо хатцеи пхэ́ыси — Гьаргь Кэ́ытцни́еи Фаина Т́рапшы́и — Кэ́тол ақыта иналалеит. Зызба́хэ ххэ́аз Гьаргь иахэ́шьа Римма захьзу лыпшэ́ма Нугзар Чагэ́аа ара дынхоит, убрахь им́фэахы́цзаап хатцеи пхэ́ыси. Аха ус́кан Чагэ́аа Нугзар и́фны уа́ф дахымы́зт, уи и́тэацэ́а Т́кэарчал ицаны и́кан, иаргьы уахь фатэ́ык рзиган, а́фны дрыкэ́ымшэ́азеит. Абри аамтазы ахы хьамта́кэа идыршэ́уаз Кэ́тол иала́хауа иалагеит. Фаинеи Гьаргьи а́еы́тэахы́ха рма́закэа, рааигэ́ара, а́фны ашы́тахь игыла́з ахэ́аса «Град» ахы ала́хаит. Уи анып́жэа иаршэ́ыз ахы́цеы́ха шааиу́аз Фаина лыжэ́фашэ́а́кьа иналасьшы́т. Иара Гьаргьгы́и иаргьа шы́апы ахэ́т. Ат́кэацра́кэа анааи́кэ́тэа арт цэ́гьа́цсышы́ала ам́фэду ахь ицэ́ыртцы́н, избаз ауаа а́цхыра́ара и́карта́з иабзоу́раны Цы́гьарда́ка идэ́ыкэ́ыртца́н, рыхэ́ракэа фэ́хэ́аны а́цхыра́ара ры́ртеит.

Иахы́тцны и́цахьа́з ерманы́к и́фэпхэ́а ам́фэду а́фы сышгыла́з Леуа Ба́цгьэ́а-и́ца Кэ́ытцни́а даасы́дгы́леит. Уи даа́цса́ха ды́кан, ари ам́фэла иааи́хтэ́аны Цы́гьарда шы́ка́з дкы́лсыр и́тахын.

— Мшы́бзиа, Кату́л! — и́хэ́ан, а́цсшэ́а сеи́хэ́еит.

— Бзи́ара убаа́ит, Леуа, уш́ца́коу? — сна́и́азта́аит. Дсы́м-беи́жьтэи акра́атцу́ан.

— Дааразагы сееизам! — ихәеит уи, гәалак шимаз иныңшуа.

— Иҗалазеи умхәои?

Уи дҗаңшьза деибакны дыҗан. Иңыба ачабра ааҗихын, ихы-иҗы ааирбеит, аңхзы илтңны дыҗан. Амҗа хаанытңын, амҗа аҗыҗаан игылаз ахыаца ашыапы хнадгылеит.

Уи акы игәы итҗихон, аха дшалагара издыруамызт.

— Бзиароума, иухъзеи, акалашәақәа узбоит?! — схәеит саргыы.

— Иахъа ашыыжъ ахырғәғәртәкынтә санырыңсах, набжьо-уаа ртҗы ылхны иахътәоу слеит, сашыңәа снарылаңшып хәа. Сызхара сраңәажәаны уи ахәы нсыжын, сшааиуаз, Паташь Патазба иҗызңәеи иареи ахътәаз снахысхыан еиңш, Абзагә Чышәба сықәғиҗит саангылараз.

— Иуҗахузеи, Абзагә, ңытңгы сыңцакуеит! — наиқәғыстит. Аха уи аҗак сиҗаанза аҗны иаадәылтңын, сышҗа рхы рханы рҗаархеит Паташь, уи иҗызңәа Мамукеи Папучии, иара убас рышътәх дгыланы дааиуан җьота җьамиа, даачмаачуа. Урт рааишыа, изуңәыззареи, исгәамңхазеит. Рызегъ автоматқәа ркын.

— Уабаңцакуеи, иарбан усу иумоу аибашьра аңцо? — дыхшәааны җааиҗит Паташь данаасыдгыла. Аңсшәагы сарым-хәазеит.

— Ирҗахыз? — сҗааит иаразнак саргыы.

— Сабаңои, шәымбои, Мықә сҗаны сан дызбарң сҗахуп! — җаастиҗ.

— Иҗоу удыруама, иахьарнахыс абри хҗан ахь аныҗәара уаҗәыҗ! — җааиҗит Паташь.

— Избан, ура? — саргыы сәаасырғәғәеит, аха рабҗьарқәа санрыхәаңш, абра сышыны снышътартаргыы сызбо хәа уаҗ дшыҗамыз саназхәың, баша сналахәаша сҗар аҗкыс иахын-залшо исычҗап хәа сназхәыңын, уи илакҗа сынҗаңшит.

— Избан узымдырзои?

— Ура умсааит ишысзымдыруа!

— Ура иудырыр аҗын шыҗа, ари аҗәшамыкәша сара, Паташь Патазба, сшахылаңшуа. Хара хҗәың аңшыхәра иазкуп. Арахь аныҗәара җалом. Уи са схы иҗысымхәаазеит, Мрагыларахьтәи аштаб исыднатҗа анагзара саҗуп!..

— Саҕамыз, ус ишыҕаз сыздыруамызт! — сҳеит сара.

— Ани уара уфыза Катул ацәыршәагагы имакәан ихәда иахшыны лассы-лассы абра дҳафсны дцалойт. Сан илымафойуп, даеазнык абра шәанызба сшышәмеигзо!..

— Катул, иахынзаздыруа, хбаталион аихабыра азин инаҕейт ийбо ахтысқәа ашәкәы ранцара!..

— Уи уара уус алам! — фәаитит Паташь. — Мрагыларахьтәи аштаб иадыруазароуп уи дызфәу. Уантәи азин азәгы иимтәзейт ийбо-иахауа зегы ашәкәы ианитцаларц. Уигы сазтәахьейт. Насгы, — мацк даатгылан, дхәыц-хәыцуа инацитейт, — насгы, иахынзаздыруа ала, уи иан дақыртүан, ус икоу рыгәра хазгом!

— Сағамзаайт, аха Катул Кәытцниа абра исидгылоу шәааста Ацсназы дпатриотуп! — сҳеит сара.

— Ишцә, ишцә?.. — ифәы раҳаны даасзыцшит. — Катул Кәытцниа сара сааста дпатриотну?

— Ааи!..

— Фәыцхти фәыцхти ейбацшаауейт хәа, иара уара абри зхәогы, даара угәра аагойт хәа ухәыцуазар, агха умоуп!..

— Исыхъзеи, ухатқы?!

— Уара упхәысгы дшәаныуоуп, унацхафуп ухаҕагы!..

— Иазхоуп, Паташь! — сыцсы неины сқыркы инытцачит. — Сара сыцхәыс дшәаныуазаргы, уи хәфык ахшара Ацсына иалтейт. Урт зегы иахъазы изейбашьыртә икамзаргы, уатәтәи амш азы абцар ааныркылартә икалоит!..

— Наҕ уахдыртц ушыбзиоу! — Цьота иахь дынхьахәит. Егыгы алацәгыейпш дышныцкыара дгылан.

— Мамзар икоуцдарыз? — шыта саргы сейцрашәейт.

— Ахымца уахаргойт!..

— Уи шулшо здыруейт!..

— Уца, уца, аринахысгы арахь ухабарк хаумырбан!..

— Уца хәа иуархәо умахәзои? — дааткыейт Цьотагы.

Сразкы иатцанакит, абри аамтаз набжьоуаа рейбашьцәа хфык абрахь рхы рханы иааиуан. Урт ргәадүра сыманы сфәынасхейт. Уахагы сышътахька схьампшзейт. Ишцоубои? — днасыхәацшит.

— Икоу уасхәап, урт ргәы итаз ауп рфәы иадырхәаз. Рыгәра узгом, дарей сарей акраатцуейт кәыцыматцас хаихәацшуеижьтәи. Сыфны инейны цәгьарамзар бзиара дырфәиазом!..

- Нас, икастари? – дцааит Леуа.
- Уца Гэдоутақа, уаха цсыхха ыказам: уршыыр алшоит!
- Уара?
- Сара макъаназы цъаргыы сцом. Урти сареи хапхъақа аус дукъа хзыпшуп!..
- Уршыыр?
- Сгәйсәануп, ус мариала схы рыстар стахзам!..
- Аха дара мычла иуеихауп, уара умала ужоуп, убри уазхәыц!
- Зымала ижоугы деибашьфуп хәа умахахъеи?
- Ааи!..
- Иаарласны дарей сарей хаибашьраны хажоуп. Саргыы сзатцәым, иудыруз!..
- Угәуеаныз, Катул, уанцямтақәа мышкызны апхъаф илымхафынза иназароуп!..
- Агәра га ус ишыкало!..
- Абзиала! – ихәеит иара.
- Уцома?
- Ааи. Нахъхы Мыкә снейны сан дызбар стахуп. Уи сахьцо лахәаны амфа сықәлоит. Дсыццозар ларгыы дызгоит!..
- Амфа бзиа, сара усцәымшәан!..

Леуа ифынеихеит, аха уажәы цаса ааста, игәы ахырдаз акәхап, иаха ифапшыларә бзиан, иасхәақәаз гәынкыланы адгыларә ахыстаз игәы еикәнахәалан, ишьафақәа неихга-ааихго, ихы шытацаланы акы дазхәыцуа длеиуан. Сара уи дызбонатцы сишыклапшуа стып афы сгылан.

Март 29, 1993

Даараза лгәалақазаара бжыысны дықан иаха санааи Дина Динченко: хгәыла абырзен Жора Делианидии ларей ргәы еизынхазаап. «Ахкәаж» Динченко ауаа икарто хәа лычкәын аихабы Толики, ани зхала ицәажәо Маради лыманы лхәыстафәы агәамсам еизганы амца шацралтоз илыцәеит. Жора иаандеи лара лаандеи рыхкәа еиларсын, амца анакы уахъгы инталан, апшәма еитаханы имаз имандаринақәа аблырц амац ауп иагхаз. Уи иаргыны дахьлацәхаз лара лгәы цнажәжәон. Длацәха моу, агәылацәа ишсархәаз ала, икыдитдарц егәааигымхазаап.

— Ифны былны сықәтцны сцоит! — лхәеит Дина Динченко.
— Абни ахәыртлағь афыжәыфгы са сиршәоит хәа далагеит.

— Бымшәан, ара сықанатц уи дбысыр зуам! — схәеит, «ахкәажә» Дина Динченко саалыдгылан. — Амала, иаххәа-иааза, бара боуп изхароу: адунеи ғықкны ианыкоу, иагыейнланы, амца абмыркыр акәын!..

— Ааи, ааи, амца асмыркыр акәын. Аха аапынра ааит, аандақәа қататәуп, ушътан акы хзылатцозар хәа сымгәыгуеи!..

— Хымпада, илатцатәуп, мамзар сынтәа амлакра қалар алшоит. Арахъ, аға амацәаз хтеикит. Беихароуп, бхәыцқәеи барей, Динченко!..

— Исылшазом. Арахъ сызшыапык аңыка хәа нталан, аңсра сафуп!..

— Ақәатәи азырқхоуп бара ибыхәо. Бымшәан, аңсуаа аиааира шаағалақ, Ақәақа шыапыла бцозаргы, бнейны азырқха бынталап, бейбхәышәтәып. Амала, убранза хатца бцароуп, бхәыцқәеи быфнрей иахылаңшуа хатца еилкыак дыңшаатәуп!..
— сааңышәарччеит.

— Дабакоу ус еиңш ахатца? — даасыхәаңшит. — Уара уакәын сара исгәаңхоз, аха..

— Нас, икалей?..

* * *

Анахъ, Аныуаа рхәақынтәи итқьо абзырбзан ахқәа Лабра иалахауеит. Иацтәи авариянт ашьтра иқәуп. Урт хысуеит шыыбжьонынза, нас хәычык рыңсы шыаны, ашыыбжьышьтахъ еиҥадырфәыцуеит.

Заури сарей ҳақан аштаб афы. Уа излахархәаз ала, иахәа аиҥныңсахлара қалазом. Уантәи, акомендант Котик Кәыҥцниа хишьтан, Хәатә Бытәба дахьынхо дыкоуп хәа анхархәа, уа ҳамфахыҥтит. Арантәи оумакгы ихарамызт. Иахтахыз ида ара дхақәшәеит Иван Хағьар-иҥа Кәыҥцниа. Уи акыраамта Аҥара ақытан аҥошьта нықәиғахьан, агазетқәеи апенсиақәеи рзишон ажәлар, иңьабаақәа рацәан.

— Дад, иҳашәхәозеи ажәабжьс? — дцааит Иван, хшибаз еиңш. Зегы иртәхуп Аңсны алахьынҥа иалацәажәар, уи аңеиңш рахар.

— Абзиа убар иудыруеит, — ҫааитит Заур. — Аха агәыҫра хамоуп Аҫсынра аҫсуаа рнапәы ишынхо. Ага акымзarak шизыҫамтдо шыта еилкаауп. Амлакра хҫырхагамхар егьҫахьуам!

— Амлакра ҫамларц азы изылшо рымхҫәә лартцароуп! — ихәеит Иван Хәҫар-иҫа.

— Илартцароуп хымҫада! Аха, иаххәап, Хәәта Бытәба имхырта ҫәәгәаны илеитцеит. Икәшамыкәша инхәқәо жәәфык ирзыламтцәкәә инхар? Ускан Хәәта имхы ҫалаанза ишазоу иҫәырфоит!..

— Убри ҫамларц азы еибашьтәуп, ага таха имтазакәә наҫ дықәцәтәуп абри адгьыл!

— Аиеи, аиеи! — абри дақәшахәтхоит Ивангьы. — Ага хаатц-раҫ дыканатцы хәгәқәә зтынчхом. Ҡ-арык еибашьуан, Хәбыць дҫәәгәон хәә, алатцарагьы атахуп, хәарада, аха уи мцурахаргьы алшоит. Ишыҫазаалак, уахьгьы арахьгьы аусқәә мәәцгәтәуп, уахагьы ҫсыхәә ыҫазам!..

Агәтынчра рымам хәжәлар, раҫхәҫатәи рҫеиҫш бааҫсхар ртахым. Раҫхәҫатәи амшқәә рзы адтәҫатцараҫ хьысхәрақәак хәмазтгьы, аибашьҫәә иахьа шыта аибашьышьа рҫеит, адтәҫгьы мәәҫызгәша аҫызаҫәәгьы хамоуп. Урт шыта рхы аайдкылань, жәыларак ҫалозаргьы ишныҫәәша иалаҫәәжәаны, аус иҫырҫо шыақәдыргәгәоит. Иахьаужәраанзагьы урт рыхшыҫи реибашьышьа гәымшәареи иабзоурань хәжәларгьы хәибашьҫәәгьы еиқәырханы иааиуеит. Хәҫхәҫатәи хҫеиҫшгьы дара роуп изчаҫаша. Абригьы убас шакәыз абра иаахтны иалаҫәәжәеит. Русқәә бзианы иааиуеит абаталион зылаҫш аху Рауль Муцба, уи ихәтыҫуаҫ ҫьумбер Цецхлазе, абаталион аштаб аихабы Едик Жьания, абаталион акомиссар Димер ҫьынҫьал. Дхыданы дыҫамызт Аҫара апартизанта ҫысра еиҫызкааз, ар зегьы таҫқәымкны еидызкылаз Рома Кәытцниа, уи иашьа Сәтбеи Кәытцниа. Ар рхадараҫы аҫыбаҫ бзиа ааирҫшит заа ихәцәтахаз Бесик Квираиа.

Аамта иахнарбоит зызбахә ххәаз рдырреи рҫышәареи иабзоурань ага ааха гәгәә иҫареи уи иаанкылареи алыршара. Гхәқәак ыҫазаргьы, уи зыҫалеи хәә анызбара иашам, сгәанала. Аибашьраҫы агха ахьыҫамло хәә егьыҫам. Аҫьынҫьтәылатәи

аибашьраангы аѡжьрақәа картон, аха уи анализ азуны еиғьыз ала иныкәон, убас иныкәоит иахьа аға иѣагылоу ҳара ҳаибашьцәагы. Агәыгҕрагы ҳамоуп ҳапхьака урт русқәа ҳаракны аиааира ду шырчаңо!..

Март 30, 1993

Ари амшгы аибашьра иадхәаланы исыпхьазоит.

Мандара ахыхь ашлагбаум ахыкартаз санхала Заур Муцба дсықәшәеит. Ыон Кәытцниа итракторгы уа игылан.

— Хцома иахьа апш аагара? — сизцааит. — Иахьа ауаа еитнырпсахлазом, ишәартуоп!

— Хцоит ҳаа еибаххәахьазар — хцоит! — ихәеит Заур, даа-сыхәапшын. — Автоматтыркьаѡцәа ѡыца ракара шьтаххып, хыхь ахырғәғәртә зку набжьоуаа ргәыреанахцәп!

— Ааи, аха са сыпш иахкьаны машәыр калар стахым!

— Икахцдарызеи, цшыдагы ххәартазам, уи азы акәзами ақыртүагы дызхабашьуа?

Ас ансеихәа, саргы сгәы аағәғәхеит.

Дук мыртыкәа Ыон итрактор аус аирун, ари аус ахь ицакәоз алафет хнакәлеит. Нури Гәынцьяагы иавтомат ааибитан, хыхь дынхалеит.

— Нури, ура указ! — ихәеит Заур Муцба. — Хара ҳазхоит!..

— Шәшазхо здыруеит, аха шәара уа шәаннеилак шәус шәәфнаты сара цьара сынкылатәп, зеипш камло егыкәм, зны Катул ианиеихсыз еипш, цьара азәы даацәыркьар, мшы-мыжда дтасырпшып, трофеик сызгаргы ижәдыруазеи?! — даахыхәмарит.

Ахәы хшықәыз иаразнак ала аштаб ағы ханкылсит. Ари аус заанатгы абаталион апыза иаххәахьан, уи мап ацәимкзеит. Рауль Муцба хшибаз еипш, ус ихәеит:

— Ахырғәғәртә зку набжьоуаа адырра рьстахьеит. Урт хыхь ала ацхьараара шәыртоит. Са сгәаныла, Катул дахьынхо уиакара ишәартазам, ус жәыларак иахьа икарымтозар. Амала, шәгәышәәаныз!..

Хатрактор натрысын, хдәыкәлеит. Хаицын: атракторист Ыон Кәытцниа, аибашьѡы Нури Гәынцьяа, Заур Муцба, сара.

Агәәшә ханталан, дук мыртдыкәә Нури Бытәба дахьынхо итәка ханкылсит. Заур Муцба иакәын ари аоперация знапы ианыз. Ыон ара дааникылан, иара днакәпеит.

— Сара арсынтәи хыхь схалоит, — ихәеит Заур. — Арпарацәә шааиз ала адырра рыстоит. Шәара шәышнеиуа шәахьынкылшәо анышәынтракәә рфәы шәысзыпшыз!

Ара дук набжәамызт, еицыз иаразнак ханкылшәеит хазкәыз ахәы. Хәацхәа иаатит Атара егыи аган. Егыи аган хәа хазфәу ага дтәоуп. Амала, агеи хәреи ихәбжьоуп уәф иитәым ацәахәа. Уи — ацентр акәшамыкәша ауп, нас агазмәа ииагоуп ауп. Зны-зынла ари ацәахәа ақыртцәа алалоит, зны-зынла хара хтәкәа алалоит, икылатәоит. Иафәшәаз — дафәшәеит!..

Заур Муцба дааит ара хашгылаз. Уаанза Ыон дцаны Лида Ацшәлаапхә лца гәеитәхьан. Аха уа хә-калацк ракәын ацш итацсаз. Егырт 95 калац иаадрыхыз изтахыз иргахьан.

— Уара уашьа ифәоуп, иутахызар Лида лыпшгыи тәагап, — ихәеит Ыон.

— Хлафет мыжда хәыцуп, са сцафәи инхаз ацш акуоу сеидру, — фәастит. — Амала, ара дафәакгыи сазхәыцхәеит: Лида Ацшәлаапхә лцафәи хатрактор адыргылань инхаз ахәыцы лзахтәахырц иаагар, уи инацшуа шьоуки ирымбар залшом. Нас мышкызны аибашьра еилгаргыи, — «Лида быпш згычыз зынза бара бтәи иоуп» хәа ацәгәа лархәашт. Еигьуп уахь зынза хтамлар!

— Ус акәзаргыи калап, — ихәеит Ыон. — Ус анакәха, хашьты уара уахь!..

Урт рацхәа заа сара сцан, иказ-ианыз атагылазаашьа гәастеит. Сцафәи инеихьан ацш зтахкәаз, аха зегьытәкьа рыз-тымгеит. Уи усс имкыкәа, снейны агәашәкәа аасыртит.

Уажәоуп иангәастә, ари агәашәгыи кылыхха икан, ахкәа аахахьазаап. Излагәастаз ала, ацентр шыказ иааиз хкәан. Икалап аакьыскьа ианеибашьуаз акәызтгыи уи анааха. Арантәи саныпшы, суацьяк икылыхәхәоз аләа шьтыгагыи кылжәаны ишьтан. Икалап уи хымфәсык иканатцазар, икалап, уфәны иахыкны агранат идыршәыз пжәеит хәа иафәын зны, уи ахыпфәыха ацрасзаргыи.

Цьон итрактор дыпдыңуа ашта инталеит. Анцәа иңь-
шьаны, макъаназы уафы хгәеимтацт. Абжыы раҳауазаргъы
ақәфьртзом, ахысбыжьқәагъы еикәтәашәа икоуп. Издыруада,
уи дкылаңшкылзырџуа арахъ ааскъара дафьызар?.. Аибашьрафь
иқало уафы издырзом, иаалыркъаны, ушымгәыгзо аға даацәыр-
къаны «хенде хох!» ихәар алшоит. Ҳа хус афь абригъы азгәатаны
ихәмоуп.

Цьон атрактор ааиртәиин, шытахъла мацара дцо-дцо, аца
иазаааигәаны иргылеит. Шьта ладақа сыџн хәычы хатцәахуан.

Цьон Заур диҳәоит:

— Баша сыңшыхәџума, ара ааигәоуп, сыџны гәатаны саа-
уеит. Шәысцәымшәан!..

— Савтомат га, цъара шәааиџахар алшоит. Ҳара Нури
Ғәынцъиа иавтомат хазхап!..

Нури Ғәынцъиа ицатца шлагәагәаза сыџны ашьтахъ абацә
ахьгылоу дцәытатәаны итың ирхиахъан.

Цьон дышцаз еиңш, Заури сареи аца ханталеит. Абри аамтаз
сәадахъы инхо Рауль иахәшьа Нулиа (Галиа) хшааиз лаҳан,
ацхыраараз тақа дылбааны хәџны дааит. Урт ахьынхо иаҳа
иңхәакыртоуп, ицо-иаауа лашъеи лареи рыџны иахылаңшуеит.
Набжьоуаа реибашьцәагъы рхылаңшуеит.

— Ҳара хтәы хәцәымшәо, иарлас атынчра хәундаз! — лхәеит
Нулиа.

Нулиа хыхъ аца дантала сара сылбаан, алафет снангылеит.
Акалат андыртәлак ирымхны иақәсыңсон. Саатк ақара хәгазар
қалап абри аус.

Аңхзы халхәата ицон. Халгарц егьхагымкәа Руслан Иашка-
ица дааҳадгылеит.

— Литрак ақара акәаха умазар? — ихәеит уи. — Ахәықатцаџ
сааишьтит.

— Арахъ уаала! — схәан, дсыманы аматцурта хныџналеит. —
Ацәытцәыра хәигзом!..

Астол атқака игылан х-литрак зкуаз абаллонқәа 30 инареи-
ҳаны. Уи аибашьра қалаанза. Уажәы џба рақәын инҳаны иқаз.
Изтахыз ишаны ирыстон. Халалс ироуааит!..

— Итабуп! — ихәеит Руслан.

Уи аазара бзиа змоу хатта каиматуп. Дтаацэароуп, их-ишареи уареигэыргьартэ икоуп. Аибашьра ианалага инаркны иашьцэа набжьоуаа дрылагылоуп. Гэдоутэка иказ иашьагы дшааиз еипш днаивагылеит. Арт рхыргэгэартае ирацэафуп аишьцэа еивагылоу. Урт мышкызны аамта соур еикэысыпхьазар стахуп. Аибашьрафы таацэаныла ахы иаеагылоу мацфым. Ари аганае набжьоуаа уаарыташыцратэ икоуп.

Руслан данца еа жэа-минуткгы хадымхалеит хус. Цьонггы ифны гөатаны дхэхъеит.

Нулией сарей диалакэак хапшаан, апштэхэы змаз стелевизор инакэыршаны иеаххэан, Цьон дхацырхырааны, еимакеифакны иаахган, атрактор ахахьшэа инакэхаргылеит. Нас Нуриггы арахь дылбаан, еицыз зеггы хыхь инакэлеит. Атрактор ашта иантытц, агөашэ асырkit.

Еиха иахзыцэгган хашьтракэланы анышэынтракэа ахыйказ амарда ханхалоз. Атрактор абжы рахазар акөхап, убасканоуп акырцэа арахь ирханы ахысракэа ианрылага. Агранатггы дыршөит алакэа. Уи шааиуаз, хара ххаламтаз алада ихарамкэа игылаз аферма аеапхьа ипжөеит. Хара ускан ахэы хыхьтны нактэи агөафыхь хталахьан. Машөыр камлеит.

— Ох, гэышьаза!.. — ххөеит, зеггы хаибга-хазфыда пытк ханынаскьа. Апсы мыжда цаауп, ари адунеи анызаара зтахыда. Аха хара хтэы ханакэзуа уи гэыпжөагоуп!..

Абри ахтысгы сыпсы танаты исхаштуам. Уажөшьта сгэы тынчуп: фымз-хымз ракара исыхап сзыхьаз сыпш. Схөыцкэа рами еснагь сгэы ицаханы исымоу!..

Мандара хааит ахөылпазы. Ар рхөы хэа жэа-калатк рзынсыжыит. Инхаз апш: Заур, Маць, Адгөыр Көытцниаа насыцхраан, ипхьахkit.

Ари абжьарак Лабра аибашьракэа цөит. Иахьа излеилискааз ала, цыггардаа рыерылархэны абри аибашьра реаладырхөеит аерманцэа гэыфок. Урт рхыпхьазарае икоуп: Андроник Минасипа Аракелиан, Размик Арут-ипа Петикиан, Гриша Андреипа Петикиан, Мелик Ашот-ипа ухэа убас егыртггы. Сара сицеаажөон Андроник Аракелиан. Уи 36 шыкэса ихьтцует. Март мза 28-29 рзы асаат 16 инаркны 4-нза аибашьра гөгэа

Ламыс ихабла хәә изышьтоу Чанааи Адлеиааи реиланхартахь. Иртахын рыхарта тызтыпкәә рҕы атагылазаашья зеипшраз рыблала ирбарц. Хәәйрхәмал Рауль инаиркны, Адлеиаа жәпәфык рыхартакәә налатцаны, иара убас Ерик инапала иргылаз аонгы налатцаны ирбылхейт. Урт агәәанагара ҕартцейт, иара убасгы, ахәса уа иалаханы иҕаз Личкеи Дукы Адлеипҕацәеи Нелли Занҕариа-Адлеипҕаи ишыны рыонкәә ирыларблит хәә. Уи агәра днаргейт ибылны ирбаз ахәса рыхцәкәә, рыбафкәә.

Урт ирхылапшуаз Кынта Адлеиба ицстазаашьяхаз макьяназы уафы издыуам.

Азфыбжья ақытангы атрагедиа дукәә ҕалеит хәә хзаарыцҕаит. Ианкәә Ҙарчаа инапала хыхьчагас иҕаитцаз атабиа дтаршьит ақыртцәә. Абри даныржуаз иахьатәи амш иалагзаны, аибашьфы Вова Мшьелиа ипшәма лтаацәә: Грышья, уи ипҕхәыс Мариа, Шоҕа — уи ипшәма Галина, Шоҕа иашья Аполлон — рыфны ионаршьит. Уи шыҕалаз, атрагедиа иалапшыз мышкызны еитархәозар акәхап. Ари ахтыс угәы тнашьяауейт, ақыртуа фашизм ахаҕра угәаланаршәоит. Абасеипш ауафымра злоу ақыртцәә ахааназгы абри ҕадгыл ршьяпы ыкәыргылатәым.

Данел иҕапхья ииагаз амфәа хшаныз агәәфәа ханҕалан, акәара харны хыхь хнафалон еипш, амардара илбааны арахь иааиуан шьюуы. Ианахзааигәаха еилахкааит урт шерманцәаз. Апҕхья игылан фыцья арцарацәә, урт ирышьтагылан даҕеа фыцья ахәса, еилахәә-еилаца иҕан, уахьрыхәапшуаз 30—40 шықәса зхытцәоз ракәын. Сумкақәакгы ркын, иркын сеткақәак. Апсшәа хархәейт иргәамырцхазакәә. Рышьтахьшәа дааиуан ипцца иҕарчы хатцейкәатцәак, уи данаахавала, ҕааитит:

— Абзиала, афызцәә!..

— Шәабаци? — стәаит сара.

Аха сызцаара имахазазшәа инапы иҕьан, днасыдҕьейт. Излагәахтәз ала, еицыз зегы ргәалаҕазаара бжысны иҕан. Уахагы арахь ахьяпшра ргәы ахәомызт.

Урт ха хазлааиз амфәала акәымкәә, азышьтра аахыртцәан, фәаҕа рҕеаташәа амардара инкыдлейт. Ус иаша ишхалалак, амашьяна мфәахы ианкылслак, ишиашоу Наа аталартахь икылсуйт.

— Наа аталартала ыцъара апосткъаа гылоуп. Уа ахырғә-
та ааныркылоит ахыуаа реибашыцәа.

— Иаурышьтру?

– Ауаа бзиақәа инарываргыланы ауаа хәаҗсақәагы ифшышәо аганқәа ирывоуп.

– Ари аибашыра аңсуа иҗынханы имаз иламыс ажырц атахуп! – ихәеит сымфанызаф.

Амра нҗагылеит, иахьагы иааузымчхаратә ишоуран.

Мандаранза шыта оумакгы бжъам.

Иахьарнахыс ааңынроуп!

Заанат сөөгөйлөн, аңс аңыра салагит. Исычхраауеит
Дина Динченко лтааца зегы: лара, ыыца лхэычқа.

Ани лҫа айтҫбы мчыбжык ианшьа иҫы дыҫан. Иахоуп
уахынтәи иҫныҫа даныхынхәы. Ианшьа са дсыздырзом. Уи

ақыта аладахька, Мандара аталартаҕе ихықәгылоу аевкалиптқәа рацәак дырцөыхарам, азлагарахьча Володиа дахьынхо азааи-гәара цыара дынхоит.

Дина лыцкәын дшааиз еипш, иикыз асумка дгәырғьатцәа иан иналирkit. Ҷажәаҕа кәтағь тан уа, ажәжәахәа урт ртыгара нап аирkit.

— Иуздада? — сгәырғьатцәа сааҕалеит саргы, скәытқәа шыны Ткәарчалҕа идәықәырцеижьҕеи акәтағь сымфацызт.

— Убра хгәылак икәытқәа тдон саншьа ихкаараҕе, иангәаста, уафы иамхәазакәа истцәахын, аизгара саҕын. Ара акәакәышь кәтағьгы ыҕоуп!..

— Аиаша ҕауцеит! — схәеит саргы. — Зеггы усгы ҕычроуп изҕу, уара узеицәада!.. Итцеггы убозар иахзаагала!..

— Аа, ари абинокльгы! — Толик исумка иааҕигеит даҕа хамтакгы.

— Ари узтада?

— Ари саншьа ицәыззеит!..

— Аиашатцәҕа ҕауцеит: уаншьа деибашьшым, изиҕахузеи ари ашыза амаҕәахә?! Сара исуҕарауеи!..

— Мап! — иаразнак дымлакшакзакәа аҕак ҕаитеит. — Азәгы истәзом, ари сара истәуп!..

Дина Динченко акгы ахылымхәааит ари ахтыс. Амала, илхәеит имзакәа:

— Мараҕ — аиҕабы — акрыфарада акгы издырзом, иахьа хәлаанза смаҕа дадҕахәалазшәа сахьцо дсыцуп. Толик, аитцбы, жәаҕа шықәса шихыцугагы, ихәы ҕаижьзом, акы дашьтоуп, акы ипшаауеит, сыфны хәа дхәыцуеит!..

Шыжьхьхәа анахҕа ашьтахь шәпхәа амшәа сықәлеит. Иацы пшыхәра ицаны икылатәаз иҕартаз сахарц стахуп. Хыхь ханхала Нури Ғәынцәи дхәпшааит. Ашлаҕбаум ахьдыргылаз атып аҕы еснаҕь ауаа адизалоит, ара штабк ахасабала иаауҕаху ажәабжьқәа зеггы уахәуеит. Сгәы хыҕхыцуга Нури сизцаауеит:

— Иҕартазеи пшыхәра ицақәаз?

— Иманшәаламхеит, ишцаз иааит! — ихәеит иара. — Амала, иахьа ашьыжь ақыртцәа пхамшьазакәа шәпхәа Акаҕь Кәытцниа ифны инеины, агранат ыршәны хәрпарцәа ирылахысит.

— Уи шқакалеи? — сгачамкны сцаауеит.

— Машәыр ҕамлеит! — ихәеит Нури Ғәынҗыиа.

Заур снейзыпшит. Уи сыгәтакы еиликааит. Аштаб ахь хцарцны акәын, аха хагәтакы хапсахит.

— Хаибашьцәа рҕырак уа итәан, нас Акакь Кәытцниа ионы ишцанарышьти?! — иаахцәымыгхеит. — Хшәышьты! — Маңь Сиса-ицаггы дхацын, хҕынаххеит.

Аакыскаггы убри аганахь икалаз хтыск сеихәахьан Славик Володиа-иҗа Кәытцниа. Ифызцәа дахыкәгылаз данырыпсах, афнынза сцаны икоу збап хәа дахьцоз атәы ифызцәа инара-хәаны ифынеихазаап. Дахьынхозггы ара иааигәан, ахыргә-гәарта ахырмаз аладахьшәа акәын ионы ахыгылаз. Автоматкәа абарызхоз, ицапшьоз ирызныжыны дара рышьтахька игылаз Витали Кәытцниа ионафы какалк аакны рхы ныкәыртцон, рыпсы ршьон. Аха, Славик, афнынза снейны икоу збандаз хәа аниҗахха, ихала ифынеихеит. Хәбака минут рышьтахь агәараанда дшаваз ионы дазааигәахеит. Аа, иара абраатәкьа иахыглоу инапала иргылаз афны пшза. Ицшәмапхәыс Лилии иареи ыиҕьа ацкәынцәеи ыиҕьа азҕабцәеи рхылцит. Иан Чуҗ Агрпхаггы иҕапхьатәкьа дынхоит. Аха уажәы арт рыфнкәа зегь иууаза игылан. Ақыртцәа анааскьа иахытцны ицахьан.

Славик игәы ззыбылуаз ионы илапш ахигарц дынхьапшит: амфаду ибжьгаз аган рҕаҕаны арахь иааиуан гәыпфок ақыртцәа. Иааиҕахаит. Славик иаразнак инапы икьеит иааиуаз рахь.

— Аҗсуаа ааиуеит сышьтахька! — ихәеит иара. — Шьтахька!..

Ақыртцәаггы, цабьргыз цышья, ршьапы иаакәгьежыны шьтахька еихеит. Славикгы днетиҗаңан, ажьеипш дкәаратцаны, аанда иамаз аилачыра даваланы мрәташәара шыҕаз деихеит дыфны. Знык цәка ахәы дынхыкәгылар уаха критахума, ишьапы иеаиргоит. Игәы тыҗа-тыҗо ахәы данаакәгыла ишьтахькаггы дынхьапшит, аха уаф дыҕамызт. Ақыртцәаггы шәаны ршьамхы рҕадырҕахьан. Урт ирыхьыз идырит, иара цәка ахшьыра дшаваз ахыргәгәарта ахырмаз атып афы дынкылсит. Иреихәеит икалаз.

Иацггы халацәажәон убри аганахь харпарацәа ахьтәоу ахыргәгәарта шыманшәалам. Абри атып аанкыланы ишыҕаз ауп хазну ашыкәс февраль мза 20 рзы хачкәынцәа ирымбазакәа

ақыртқа шрыжәлаз. Мрагыларахь, Акакь иаафс, Иура Қәат-иңа Кәйтңиа афбатәи аңхәйс иааигаз дахьынирхаз, Ғәака Кәйтңиа иқбаңта хәа иахьашьтоу, саб иашьа идгьыл акәшамыкәша хайбашьцаа ахыргәғәартә ахьыркыз зынзагьы иманшәалам хәа агәаанагара сызцәыртцует. Аранза аға абна дшылоу, ма ачаиртәкәа рыла думбазакәа уфнашә даалагылоит. Ускангьы, февраль мзасы уи абнала даины ами, Иура ғыц дахьынхаз азааигәара ажра дынтатәаны, феида изалымгазаргьы, ҳақ-кәынцәа ахьтәаз хәа агәаанагара ахьизцәыртцыз атың иарбаны агранат хы шагәйдитцыз! Хар ргызацәеи агәың ахадацәеи абри ахтыс иазхәыцны ртың рыцсахыр иаха еиғын хәа сазхәыцуеит. Аға нахьхы уаф дахьахым Чүц Агрпқа лыфнакынтәи атрубка дынтаңшны илаңш арахь иршәыр, аишыцаа Чычыкәеи Виталии Кәйтңиаа рыонқәеи раштәкәеи икьақьаза дықәыпшуеит. Цоуп, уи аңха ажрақәа жны иқатцоуп, аха еибашьыртас итың маншәалам, ихтыроуп. Аиашатқәкьа, километрак пхьақа инаскьаны, аакьыскьа агранат ыршәны изеихсыз Чачеи, Мамиеи, Вадии Кәйтңиаа ахьынхо атыңқәа рғы ахыргәғәартә қатцәзтғы, аға арахь ишитахыз дааскьартә дзыкаломызт хәа агәаанагара шьтысхуеит.

Абри атәы хшалацәажәоз Чычыкәа Таииа-иңа иаңхьа ишьтоу адәеиужьра хнықәлеит. Харантәи дгәахтеит иахьатәи ахтыс ахадара азтәз Раиса. Уи — Чычыкәа иңшәма лоуп.

— Ашьыж шаанза сгыланы сыжәхьа сашьтәлеит. Уи шхәуаз Акакь иаңхьа иниасын, нақ алада ахы рханы идәықәлазаап. Сеимдо сышнеиуаз, уи ацәаара снахьыңшит. Ашәартара шықазгьы здыруан, аха ажә сыцәцаргьы стәхымызт. Уи сазааигәахьан еиңш, Акакь иааигәа абак ахьықәгылоу шықаз шыңа снархьыңшит. Дара шызбаз ақара анырдыр, иааихәтқәықәлеит. Снеилууаа сцеит, акобра ахы нақьаақьо иаины саңхьа иаагылазшәа. Арт рыжәла аңхәйсгьы илеигзом, Раиса, ба бтәы балгеит иахьа, сназхәыцит. Аха сгәы аасыңсахын, исымбазшәа қатцаны, иаразнак сышьтахьа сгьежыит. Пшьшьеи, пшьшьеи, пшьшьеи хәа сыжәгьы саңхьон инытцакны. Зыкь Алиас-иңа Кәйтңиа хәаңхьатқәылоуп дахьынхо. Иахьа ашьыж егырт сыжәқәагьы уа аңхә хшәаны ианрыстоз рбозар қаларын дара. Аха уажәы уи азхәыцха змадаз! Пытқ санынаскьа схәаскеит.

Сшааиуаз, ахыргәгәата аанкыланы измаз Ринель Латариа ифызцәеи иарей ирасхәеит избаз. Урт азнаказ ихарымтцеит, аха ргәырҕаныртцеит. Иаразнак егырт ачкәынцәагы адырра рыстеит. Кымышә Бытәба инхара акәшамыкәша итәаз айбашьцәа рахь агәаѿа стысны сышнеиуаз ауп агранат хы ыршәны Зыкь Кәытцниа ифны ишагәыдыртцаз ѿынтә. Нас ҳацкәынцәагы атак картцеит, аха дара айбашьра рыдымкылакәа ирласны шытахька ихьатцит. Ажәакала, абра ҳтаркәаҕәар хәа сшәоит мышкызны. Ҳазҕу зегы рбоит, ирахәуеит. Зыкь ифны изеихсызу?.. Икалап, уа ажәкәа кыррысымтоз, ауаа рацәа ҳаѿназ цыыршьеит. Иѿашьаны агранат дыршәит. Ари акәакь шәартазшәа збоит, лассы-лассы абрахь ааиртас ишытырхит.

Ҳаргы уи ҳақәшаҳатын!..

Иахьа ашьыжь ага ихәирпланкәа аахылан, абомбақәа аларыжыт Гәада ақыта. Изаке пхастоу икалаз еилкааны ихамам. Ахәлара ишалагазгы, айбашьра ашыкьбжыы еикәтәазам. Аҕәакь-аҕәакьхәа ахысбыжькәа ааѿуеит зехьынцәара, лада-ѿада.

Апрель 2, 1993

Иахьа Атара агәаҕы айтныцсахларазы ацсуааи ақыртцәеи еицәажәараны икан. Ашьыжь шаанза Мандара афермақәа рҕы Заур Кәытцниа дысыцшын. Саргы ианаамтаз снеит. Уахь ицараны иказ зегы ҳәааибаркны Атарака ҳфынаххеит.

Нури Бытәба дахьынхоз ҳанхалеит ҳаапсаха. Аңхаррақәа икалаз ашоурақәа картцеит, уимоу адгьылкәа ѿан, шыта ақәа аургы цәҕа ихамбо ҳакоуп. Анхаѿ бзиа уажәааны иутрақәа баҳаны дрылгахьеит, аха ҳқыта қыацтахазшәа ауаа ҳахытцны ҳакоуп, хутратыпцкәеи ххәыстақәеи уажәытцәкьа аҳәира тиааны икалашт. Арахә ыказам, шыоуки заанатц рырахә ахырцеит ишшәартахоз анырба, ҳа шыоуки уи иахьымзеит, рырахә ма атыпантәи апартизанцәа ишыны ирфеит, мамзаргы ақыртцәа еихсны иршыит пхастас икаларцаз. Шака ртахыз дара рхатақәагы иргеит.

Сара жәык афны инханы исыман, Сгәыла Нури изынханы имаз ижәкәа ѿба ирыцын. Март 18-19 рзы Атара агәаҕы ианеибашьуаз, избаз ирхәеит, айбашьра анааикәтәа адырѿаҕыны

урт ажәкәә ҫадақа рхы дырхан, адәеиужьра иказ инықәлеит хәа. Мчыбжык инеиханы иаатцхьан еицш, Нури ижә ашьразы хәа хыгәгәартак ағы шыоуку инарган, иахьҫархәаз Рауль Кәытцниа ибан, изтәыз адырра иитан, еиқәдырхеит. Сара стәы ахәда ахәызба атдыршьхеит, ишеибгам здыруеит, аха иарбан гыгшәыгу изфаз макьаназы исзеилымкаацт. Еилыскаауеит хәа сагыашьталом, деибашьшума, дтынч уашума, изфаз абзиара изықалааит. Абри зегыы зхысхәаауа убри ауп, арахә Аҫара ақытан изламацхаз ала, итдысырц икоу ахаскыын ду зфо қалазом. Ганкахьала, ари абна аиныларазы иацхраауеит, ациаакәа зхы ытызхуа рееибыртоит, еинтәылоит. ҫа ганкахьала, рахәыда анхағы дхәартазам, ахш-хырцәоуп хара ххәыцқәа баазатәыс ирымоу, аурыс чаида дыш-хәартам еицш, харгыы уиада цстазаашьа хамам.

Аапынра шжәылаз еицш, атаратәи абна ғыхан, ибзарыбзаруа уи ахыцәкәа уқәыцшуеит уажәы. Нури Бытәба дахьынхо ахәы харакыра ағынтәи уанцшлак, угәы азнархауеит убла иабо, аха изхәартәузеи, амшын агәы ухыцшылошәа хәацхьа ишьтоу абна еижәхашьшыра азыбжак макьаназы аға хәымга дылоуп дхысуа. Аапынразы игәазырхагаха ари абнағы ашәа зхәоз ацсаатәкәа шәақьаны рыбжыы уахазом. Ауаа ракәымкәа, ацсабара акәа итаршәны иамоу шәарахи цсаатәи драҫахеит ари аибашьра зыршаз.

Рауль иаштахь хәцшуа, апартизанцәа амарда дгыыл иа-ҫацқаны икарцаз амардуанқәа хәрҫағылауа цақа хантәлеит. Дук мыртыкәа Рауль икны халбааит. Ацшәма иахәшьеи иареи хцылеит.

— Хазлацозеи ацентр ахь? — стәаит сара.

— Ауахәамақәа рыла хцап, — ихәеит Заур. — Ус иаха ицхьақыртоуп!

— Иахьа ихысыр қалазом, рхәоит.

— Ақыртуа игәра шәымган, — ихәеит Рауль. — Уеитныцсах-лара хьаас икра дыкоуп, ушыны дцеит, зыкны уашшуада?!

— Аиеи, гәышьа! — снаикәшахәтхеит. — Асынтәи хғынаххар сығоны ашта снықәыцшып хәа акәын.

— Ханыгьежьюа уара ула хааип!

Дук мыртыкәа Ваниа Бырғашьыл имхырта хәгәылсны хғынаххеит. Усынтәи Сафер Делалоглы инхара аҫацхьа

хцәыртцит. Сафер даҥырқәоуп, аха иан — Сир лыхьзын — д-Кәытцниапхан. Сафер иаб Ҥоуфыкь Ҥырқәтәылантәи иааз хатан, иара излеихәо ала, уи рапхьа Гәдоутә дықан, аха нас Аҥара дықәнагалеит. Сир Кәытцниапхә дизырхәеит абра. Уи илыхшеит Сафер, Чыка, Бачу, Лидиа. Сафер иаб Ҥоуфыкь саргыи сихаануп. Уи аибашьра ду ашьтахь дыцсит.

Сафер апхьа Лиубица Амчпхә дааигеит пхәысс, уи лҥынтәи ҫыцъа апхәцәа шимаз еилытын, Маклецова зыжәлаз, Милиа зыхьзыз аурыс пхәыс дааигеит. Уи аурыс пхәыс лҥынтәи урт хшара дырмоузеит. Аха Сафер ипхәыс Милиа ихы данадикылоз уи аҥа длыман. Аҥа Сафер ижәлала дыкоуп, Сафер иоуп дзаазазгыи. Уи иҥа даныҫеидас аурыс пхәыс дааигеит, Ленинград лара лҥы дынхон, аха нас апхә дышрымаз еилытын, иара Аҥарака дхынхәит ҫапхьа. Ашьтахь уи аҥсуа пхәыс дааигеит, Абырыскылпхәуп. Сафер иҥа Саша (Александр) захьзу аибашьра ианалага аҥыны инаркны аҥарааи азҫыбжәаи дрывагыланы ақыртҫа диабашьеит.

Ауахәамаҥ хҥылшәоит. Уи ашьтахьытәҥьа, Амбакәа Хына-иҥа Кәытцниа иаанда жра ахықәан итәан Бардушья Кәытцнией Володия Мурғәылиани. Володия ичкәын иакәзаап иахьатәи аицәажәараҥ ақыртцәа рхатарнакас иаарышьтыз. Ари ажәабж Володия иархәан, ичкәыни иарей еибадырбарц иҥан иахьа.

Наҥ абнарахь, Аҥәсаа рганахь акәхап, мратәшәарахь ақыртцәа «пахчах» хәа ахысра иаҥын. Ахызатәқәа шәышәуа знызынла ауахәама иахыкны иахьцоз рыбжьи уахауан. Заури сарей ара дук хнымхеит: Амбакәа иахь хнеит. Амбакәа иахьа иҫны заанатц дааихьан, уи иахирбеит иҥа ашьтахь ала амасарқәа ҥены инталан, иҥацсаз апш азыбжак шырҥычыз. Уи адагьи иматцуртә апхьа икыдын саркьа дук. Ауаҫы иҥи-инапи анизәзәалак днадгыланы уи асаркьа днанпшылагәышьон. Абри игәампхеит абра иааиз азәы, дапсыуоу, дақыртҫоу иҥазтцаз издыруам, аха автоматла дхысын, уи асаркьа ду ҥыххаа иқәйтцеит. Дызустзәалак ари ҥазтцаз деибашьҫымызт хәа азишьеит Амбакәа, знапы иафоз азәы иакәын, уаха акгьи. Аибашьҫы бзиа ауаа рыҫнқәа дрыҫналаны импхьашәаз ҥиезом, уи дапсыуаз, уи дақыртҫаз, азгәеиҥеит агәала змаз.

Ацентр аҕы ханнеи аицэажэарақәа ирылагахьан. Сара уахь
сымнеикәа, март мза 18 рзы иахьеибашьуаз атыпқәа ргәатар
салагеит. Акиноаппаратура зықәгылаз табганы аңшындагатә
зал ионажын. Уи шыта уащы ихәо изыкалом. Хыхь сынхалейт.
Адиректор икабинет иакәшәаз атанк ахы атзамц кылнажәан,
икылқан, ипжәейт. Хыла-гәыла еилажын уа зегьы. Амала,
макьаназы асталқәа еибгоуп, ашкафқәа җба уажәы ишыкоу
еикәхар, уащы ихәартә икалоит. Цакатәи ауада җапшықәа
рышәқәа еилакәыбаса икажын, акәардәқәа ракәзар, ршыапқәа
рытаңытәтәа ана-ара игҗажьуп. Самсон Чанба ибиуст ахыкә-
гылаз икәгылоуп, аха амшцәгыкәа раан хыхьынтәи икылсны азы
цәыкәбарқәа ахыкәтәоз акәхап, ашәыгақәа ччан, абиуст зегьы
еилыграа, акьыр-зы аҗартәазшәа икалейт. Уи хнаха-җахақәейт,
аха иахьугашаз тып ыкамызт, насгы җыцәа ирзышытыхуа
икамызт, ихьамтан.

Аицэажэарақәа ишрылгаз, Володия ичкәын ашәаныуа ибирак
шкәкәа аашьтыхны имҗахь иҗынеихейт.

Заури сарей аҗныка ххы рханы хцон.

Ажыра ашытахь ишытоу адәы, абомба аныпжәаз аблокқәа
иаршәыз уажәыгы аңшжәла еипш ихкәаны икәжьуп.

— Ани ашәаныуа иаби иарей анеицэажәоз ирлас уалт,
мамзар иааир уршыуейт хәа иажәа иалейтцейт. Амала,
исзеилымкааз — акыртүа иакәу, аңсуа иакәу иаауейт хәа
дзыцәшәо?

— Хәаратахым, аңсуаа роуп дзыцәшәо. Володия ичкәын
аиаша ихәейт: знык аңсуаа жәыланы абрахь рҗанаарха, Володия
дара рахь дмиасзейт, аха ичкәынцәа абакоу, иашьа иңацәа
абакоу, акыртцәа ирывагылоуп, дыршыуейт иааигәйдцаны.
Ашьоура аамтагы мааихуеи!..

— Володия имацара иакәзам ари ашьоура зҗейпшхо —
Аңсны икәынхоз ашәанцәа зегьы! — игәаҗ халаны җааитит
Заур. — 1988 шықәсазы акыртцәеи харей ханейдыслазгы,
ага инапала ахәац ркуейт хәа, акыртцәа ахәа ршуа ашәанцәа
ржбан, аңсуаа ихәжәырцейт. Уи ашытахь, аамтала уи аидыслара
анейкәдыртәа, ашәанцәа хәпсы танатцы аңсуаа шәахь хнапы
шышытахамхуа хәа атоубакәа шытарцейт. Аха ражәа аңша

дгылан, арцарацәа ирылымшоз иара илшон, уимоу, столк аҕы дантәалакгы, аҕызара аанкыланы уи арееишыа мбатәшәа дақәшәон.

Грышыа Агрба шытрала сара дысзааигәан. 1874 шықәсазы аурыс итижыыз атызтыптә хсаалаҕы ихыз ахәоит сара сабду «Мамсыр Ыанхәат-ипа» хәа. Абри Ыанхәат захьыыз даҕа иашьакгы диман, ахьиҕ Хасан хәа. Грышыа изласеихәоз ала, Хасан шыоуки ирҕитцааит абри азанаат. Ажыра дыцан, ахьыматәа ичапон. Абарт иишыцәа танхон, иара ахсаалаҕгы иубартан урт ртызтып, иахьатәи аферма тыпи, азнырцә ишытоу Сафер Делалоглы ианхәыпха аурыс пхәыс Олиа Перекати дызқәынхоз адгьыл ҕатцаҕ. Ускан абри акәшамыкәша итанхон хара шытрала иахзааигәақәоу егырт хашьцәагы. Ашытахь, ари азы апшахәа иамаз ахьшәашәара ргәы анкыднах, наҕ итыцын, иахьыманшәалаз анхарта тыпқәа ааныркылеит. Ахьиҕ Хасан, излархәо ала, дтаацәаразамызт, итаацәараз уи иашьа Ыанхәат иакәын. Ани апхьан хазлацәажәоз ахсаала трыжьяанза Ыанхәат дыпсхьан. Аб данпслак аҕа иакәын, егә деитцбызаргы, атаацәара хадас иазыкалоз. 1874 шықәсазы сабду Мамсыр иакәын ахсаалаҕ ишарбаз еипш, ахадара аанызкылоз. Атаацәараҕы даҕа шыца рхатара арбан – ахәса. Азәы Мамсыр иан лакәхон, егыи иахәшыа. Мамсыр иахәшыа лоуп, ашытахь дыпхәысеибан дшыказ, Ашхангьери Бжьаниа пхәысс иигаз, аха дук мыртыкәа, уи хшарагы дылмоузақәа, лыпсҕазаара далтуеит. Сан излалхәоз ала, Ашхангьери уи ашытахь даҕа пхәыск дшааигазгы, хәҕны датаалон, наҕ-ааҕ пату еикәыртцон, тынха дуны дрыпхьазон.

Ыанхәатәи Хасани дрыман аиахәшыа. Ахьиҕ Хасан иахәшыеи иареи рыҕны ишахыз Ешырантәи абра иртааны иказ Агрбак, ахьиирта иазказаз дынкыланы дрыман. Ашытахь ахьиҕ Хасан иашьеи иареи излакәшахатхаз ала, абри Агрбеи рахәшыеи игәапхеибашьан, пхәысс диртеит. Абри аамтазы акәхап, 1877 шықәсазы амхацьырра ианыргоз Агрбагы ипхәыс диманы уахь дызцаз. Аха амхацьырра иахьагаз, ишыкалаз еилкаам, Агрба дыпсит. Хасан иахәшыа шыца ацқәынцәа хәыцқәа шлымаз аҕыцәхәы даақтәеит. Ари ажәабжь Грышыа ишихәоз сахәхьан. Уи ианду лхәыцқәа лыманы Апсныка аара лтахын.

Шықасык ақарағы атырқаа қашык иақтырағы дматцұғын. Ашытаһь, иара убри ақашыа ибзоурала, Грышыа ианду Ақсныка иаауаз қбак дынталан, араһь дызхытцит. Нас ағаға даваланы илулакғы илзынхаз лхәыққаа Шыахани Арушыани лыманы Атара дааит. Шыахан Грышыа иаб иакәын. Кәытцниаа рахәшыа Ешыра дымцакәа араһь дахыртааз оумакғы иаеигәыргәеит. Аиахәшыаға иңыынңь ағы дынхозар иаха ииашоуп хәа ирың-хәзеит. Аха лара лхатца ишытраһь данымгъежы, икартцахуаз, тызтықк лзалырхит. Ани ахьиџ Хасанғы ускантәи аамтазы дыңсхәазар акәхарын, уи идгылғы иашыцаа иныркылахьан. Ажәакала, Хасани Цыанхәати рахәшыа Атара даанхеит лхәыққаа шымаз. Ашытаһь, ишаабо, Шыахан изхаит, дтаацәарахеит, деитатцынғы иахыа Грышыа Агрба дахынхо ацентр ашытаһь ишытоу адгыл дықәынхеит. Иашыа Арушыан азы аңшахәағы раңхыаза ирзалырхыз адгыл ағы дынхон, аха ишыата зымфеит. Уеизғы иахыа уажәраанзагы уи дызқәынхоз атызтың «Арушыан иқьамта»хәа иашытан. Убри атың ағы хаиашыара есышықәса еизаны Ацуныхәа мџапыргоит, анцаа иашыапкуеит. Уи иңшыоу тыңны ирыңхызоит.

Абасоуп ишыкоу 1993 шықәса апрель 1 азы иңсыз Грышыа Агрба итоурых шыкоу.

Уи Атарака иаагаразы уаха амџа хәқәло еибаххәеит Заури сареи ханеипыртцауаз. Грышыа иқкәын Виталии Цыон Кәытцниие солиаркак рыңшаарц, цыоукы ирацәажәарц ицеит. Харт зегы саатқәак рышытаһь мандаратәи аферма ахыглаз аонқәа рғы хаикәшәо еибаххәеит.

Заур дааныжыны Мандаратәи аңха санықәс, иаахцәаны ахәадала сахынхалаз, Валери Бытәбеи Данел Багәтелиеи аерманцаа ирыдтәаланы ишеицәажәоз саарыхтыгәлеит. Урт сышгәартаз еиңш, аибашыра иадхәалоу жәабжык рзеитасхәарц азы сықәғыртит рышқа снейразы. Саргы пытк сыңсы ааитаскып аасгәахәын, уахь снымџахытцит. Рыцхарас иқалаз, жәабжыкыс ирасхәашаз иахыала егысымамызт, арадио акы ахәо смахыцызт, Атарака еибашыра қамлацызт. Убасқан Валери даасыхәаңшын:

— Исхаштыз, уабхәында Уатар иааицхаит иаарласны дара раһь унеиразы. Уңшәма Нанашыа аңха длоун, дыммазаџызаап!..

— Нанашьа аңха дышңалоуаз?! — иңьашьаны снейзыңшит.
— Исыздыруам, Катул, аңха иуоуз дыммазафуп, дааиааит рхәеит!

— Анета лакәзар ичмазафуп? — сцааит фәңхьа.

Валериггы даалакфакит.

— Сеидру! — ихәеит уи.

Иаасцәымығхеит.

— Иуазхәада?

— Исазхәазггы дысхаштит! — ихәеит уи.

— Уеих, ас убахьома!..

Икәсцара сзымдыруа саанхеит. Анета хәыңы акы лыхьзар?
Исцәырцәахуазар?.. — снейлууаа сцеит.

— Уеизггы-уеизггы дмаакәа имуааит хәа аарыцхәуеит, — ихәеит Валери.

Сыццакит сыздыңшылоз афнахьы. Дина Динченко иласхәеит уаха Уатаңка сышцоз.

— Азғаб дыммазафьызар калап, схынхәаанза, ибасхәарызеи, абри аңш бысзахылаңш!..

Даеа саатк ашьтахь, хәыңык сәаарееишәа, Дина лыфны нсыжын, цәка афермакәа рахь сылбааит. Уи аамтазы Витали Агрба даахьан, снейны уи снаидышшылеит. Уи ида ара дыңан Грышьа иахәшьаңа Славик Володиа-иңа Кәытцниа. Икан Грышьа имахәцәа Адик Кәытцниеи Алик Бырғашьыли. Дук мырцыкәа дааит Ыон. Нас аамта мгакәа зеггы адәахьы хәндәылцын, алафет хнақәгылеит. Ари аамтазы ақәарцссара иалагахьан. Ахьтаггы афәлеит иаразнакы. Хатрактор аус надырун, ашьшьыхәа ахшьыра хантәлеит.

Хыхь апост ағы ханхала ишыхәлара ихәлахьан. Арахь хатрактор лашарада икан. Уи — азлагарахьча Володиа икны саатк аихаггы айбытара хадхалеит. Ирулакггы уи еибытаны ианалга, хашьтахька хаақәгьежьаан, амфаду ахь хкылсит. Нас Тоумышь ала иқәхаршәит амфа.

Члоу хналалон еиңш, анакә ныхчылан, иказ хзымхозшәа, ақәа аңжәара иалагеит. Лаганиаа рхәала хлеиуан. Ацентр ағы хкылсаанза, иара убри ахәы хшықәыз, Ыон арымарахьтәи агазмфа данымлакәа, арығьарахьтәи аган дшаныз, тракторла акәым, шыпыла хәхьымыруаз атыша ханхықәгылеит. Уахь

умцан хэа хшыхэхэоз ауп иара дшымѡахытцыз. Ашьтахь, уа дшыкэгьежъаауаз хтахеит, нас алафет афыхны атрактор тытдит, уи ганхашэа иртэины ѡацхъа иацраххэан, уи штэагоз даеа саатк хцэыззар калап. Арахь хкэытрабааха, атрактор агьежыкэа ахыкэтэиаауаз итнакьоз ахэынтэа ухэару, хала-хэы ахытоу умбо хкьашыны, хаикэыбааза, иааулакгы хтытцит нас.

Асаат акабжазы, атцабжьон, Цианца Чолокэуа игэашэ хнылагылеит.

Грышъа Агрба хгэы далаххит, ххы далаххит.

Цака ауацъаф амца тан. Хцэыуаны ханыкэт ашьтахь уахь хныѡналан, агэакъацэа хрыдышшыло, хнеины амца хнычхэатэеит. Грышъа ицхэыс Таликэагы дылбаан, хгэыдылкылеит, ххыдылкылеит. Ашьтахь хааирзырѡит Цианца ицкэын.

— Аамта баапс хтагылоуп, шэаргы ижэбоит. Ара шэара шэаанзагы ххы ааидахкылакэеит, аха, уара, Витали, укамкэа ари аус ахы иахзыкэтдомызт. Атарагы атагылазаашъа шееим шэаргы ижэдыруеит, Грышъа ицсы зыфэхэараз иѡны днаганы атэыуара узыкамтэо икоуп: ага дааигэазаны дгылоуп. Ацсыжра атыцгы ахыкоу цкъа иманшэалам хэа хахауеит, уажэы-уажэы уи аганахь ага дцэыркъацэыраслоит. Ацсы ижра хшафэу ага иеицэоу хзиур алшоит. Ушьтан, саншъа ицсра иахкьаны азэы машэыр ихыны хала ихырбаало икалар стахым, Витали. Иалшо акакэны иказар абра икахцап ацсыжра, ажэохэмышгы, амышѡынѡажэагы хара хадгылоит. Иахэшыцэагы ара икоуп, цэашык анарктэу иадырклап, анышэынтрафы инымѡахытцны рнапы ныкэыршылап, зык, ѡык зхэаз еицш, инхдырпкалалап...

— Иухэо иашоуп, ухатцкы! — иеицыз сара сышреихабыз еицш, ажэакэак схэарц сналагеит, итэазгы-игылазгы фымт-цсымшъа иахзызырѡуан. — Харгы амѡа ханыкэлэоз хааилацэажэакэеит, зегы акафы хаицкылсит: аамта шыцэгьоуггы аабоит, аха ацсы Атара днаганы даажыроуп. Хацсыжырта дук иацэыхарамкэа хаибашыцэа х-гэыцкны игылоуп. Уртгы рлымхафынза инаа-гахеит. Уатэы ашыбжышытахь ацсы дхаманы ханнеиуа, дара уи акэшамыкэша ртыцкэа кны игыло икалоит. Уатэы шыжыы инаркны анышэ ацкара иалагоит ацкэынцэа. Убартгы зыхьчаша апартизанцэа рхылацшуа икалоит. Егыс, шэаргы атынха иихэашаз шэхэеит, агэра аагоит Грышъа рыцха ицсыжра абра

иҕаларгы шәара акы шәшатдамхо, ишәхәаз зеггы гәйк-ңсыкала ишышәхәаз. Абра даҕеакгы ачахҕоит: ауаҕы данҕслак изхазом, хәйчы-хәйчла дымзытуазар... Аибашырагы анейлго цқа еилкаам, иҕалап мызкала еилгар, иҕалап шықәсыбжак ицар. Уаанза иңсыз ихыша ихыеит, нас иҕыхра цқа иманшәалахом, уи ауадафрақәа ацуп, зеггы иаадыруеит. Абри ауп иаххәагышыо...

Абартқәа рышьтахь дара аңшәмацәагы уаха иацралартә аамтагара иаңсамызт, наҕ-ааҕ хайқәшахатханы, уатәы шыб-жыаара ңытк шагу амҕа хакәло еибаххәеит. Уеизгы ус шыкалозгы аңшәмацәа ирзымдыруа иаукарыз, аха аңсуа ламыс, аңсуа қабз ишаңыз аус нагзатәын, уи аңшәмацәагы, Атарантә инеизгы иазгәатәны досу ихәатәны ихәхәтаз анаххәа, шыта ҳызызнеиз аусгы ҕацоуп хәа азгәахтеит.

Абартқәа рышьтахь, атх акыр ишнеихыазгы, аңшәмацәа лала иааибадырын, ахышәтхәа астал игылаз архиара иалагеит. Аҕәйд утахума, артәы утахума, амгьал хыхны асаанқәа инар-ныртан, аймхәыц хыддыла аграфинқәа иртәтәны ауатка нава-дыргылан, афырҕанқәа нықәдыргылеит. Абри изҕыз зеггы иатахым хәа ахаххәааит, аха дара уи рмырхакәа иаразнакы хнапқәа аахдырзәзәан, наҕ-ааҕ хайааңшуа астал игылаз хакәшаны хнахатәеит. Ғианца ихшара уаареигыргьартә иҕан, фырҕанк-фырҕанк аанкыланы уиала ус ңеи идыркаҕын ражәа, ишахәтаз ала аныхәаҕақәа ныркылан, ихәатәыз зеггы акы агмыжкәа иааныркылеит. Сара иазгәастаз – Ғрышья Агрба дзыңсаз, уи иуаҕрей ихшыҕ бзиен ахә шыаны, аңста-заара ду инициз иалацәажәеит, чыдала иазгәартәеит, абри аибашыра ҕамлазтгы, уи акымзарак шимыхыуаз, абарт хайңш аҕәабзиара иманы ашәышықәса дшыртысуаз, иуаажәлар рзы дыхызырхәаганы дшыкалоз. Аибашыра еснагь ауаҕытәыҕса иңстазаара аркыаҕеит, антцыра имнахуеит. Аха ауаҕы данҕс-лакгы уи ишьтахь игылоу, уи ибзианы дыздыруаз дзыңсаз ала дымҕаңыроит, акыраамтагы урт ргәалашәараҕы даанхоит.

* * *

Аибашыра еснагь иахзаанагоит хазқәымгәыҕзо ахтысқәа.

Апрель мза 2 рзы аҕа ихымта иаахаз иахкыаны тҕаарчалтәи ахәышәтәыртаҕы иңстазаара далҕит азҕыбжыатәи арҕыс ҕаиматҕ Аркади Миро-иҕа Ҷанба.

Диит 1960 шықаса апрель мза 3 рзы. Далгеит абжъаратәи ашкол Азфыбжъа. Аррамайура дахысуан Польша, ууалқшыа нагзаны ифныка даныхынхә, 1983 шықаса рзы дрылгоит ахасабратә курсқәа. Рақхъа аус иуан Азфыбжъа, уантәи Аҭарака диасит 1987 шықаса рзы. Фышықаса аус аниу ашьтахь фақхъа иқыта гәакъа Азфыбжъа аусура далагоит изанаат ала. Абри аамтазы уи аҭаацәара далалоит. Иңшәма Сырма Кәыйниаңха Аҭаратәуп.

1989 шықасазтәи ахтысқәа дрылахәын, Аңсны жәлар рфорум «Аидгылара» далахәын. Аңсуа гвардиа анеиҭыркаа амай азиуан, аеропорт ағы игылаз аңсуаа дрылагылан.

Аибашьра ианалага аены инаркны иашьцәа Азфыбжъаа имфапыргоз аусқәа иерылаирхәуан. Ақыртцәа хәычы-хәычла иааскьо Азфыбжъа ақыта рнапаҭы иааргарц аус гәымхақәа мфапыргон. Август мза 28 рзы ашьжымтанза асаат 6 рзы атанкқәа хҭа ахәажә ақышә еицш, адгьыл цәағәо Чанаа реи-ланхарта иналалан, агәашәқәа цыххаа, ихәазо рашта инталан, рыфны еихсит, рырахә-рышәахә ныртцәаны ауаапсыра ира-башьит. Абри ахтыс гәғәала игәы ахәра аннатцеит Аркади, иашьцәа Гьаргь, Анзор, Ноза ухәа ашьоурахыы ирыхеит, ақыртҭа ицәымыгхара ирымаз иахагьы ишьтыцит. Азфыбжъаа реибашьцәа хьацны Аҭарака ииасны имфапыргон апартизантә еибашьрақәа. Аркади ахтысқәа ицоз зегьы дрылахәын, бзанцык сааҭсеит хәа ганха давало уафы имбацызт. Иара арра даныказ атанк ныкәицон, дкылцшфын. Лабраа ртанк иақәтәаз даныршә, уи днаводчикын, итыц ааникылоит иара. Уахь дыргеит март мза 28 рзы. Апрель мза аказы аибашьцәа ртанк рыманы Лабра агәаҭы инеины инацшаацшуа иааҭгылеит. Атанкистцәа ртанк иаақәцны ишгылаз, Аркади, аөнқәа рыбжьара дыбжькьаны азәы дышнеиуаз гәеиҭеит. Иҭоу збап хәа игәиҭанцданы уахь дишьталаны дышнеиуаз, егыи дынкылатәан, иааиуаз диеихсит. Аркади инапы ихәит. Аха ақыртҭа дихьзаны дааникылан, иааибакны аиқәцара иалагеит. Аха уи атыц аҭы даҭәазгьы дкылатәаны дыцшызаарын, уи дхысын, ари дызгашаз ахы аниқәшәа, егырт иаразнак рыҭезаны реыртцәахит, ифызцәа атанкистцәа рыхьзаанза рышьта дырзит. Гәғәала ихәыз Аркади даашьтыхны Ткәарчалка дыргеит, дагыпыркеит. Аха адырф-

аены ипстазаара далтит. Уи дитынхейт пшымыз зхыцуаз асаби — Владислав Цанба.

Аркади иаб Миро унеишь-уааишь хэа зархэо хатцоуп, ан — Миро ипшэма, Нора Ахашба шьтрала Цақашьтэуп, ахьз-апша змоу пхэысуп. Ацьцьахэа еилаз атаацэара рзы гэырѡа духейт аца итахара.

Апрель 3, 1993

Иаха атх акыр иганы хашьталеит. Акыраамта Грышья Агрба итоурыхкэа хрылацэажэон. Адик сирфыхейт ашыжь. Ыба-хпа фырцьан изжэызи ацэа исыгхази схы тууа скарцан, аарла сѡагылеит. Адэахы ақэа аузоыызт, уи ауп игэастаз рапхьаза. Сѣи снапи зык нақэыстэан, Адик Отацка сышцоз наиахэаны ашта сынтытцит. Ацсра аус сазыпшыр акэын, аха анахь сызгаб сгэы дытхон. «Издыруада, сахьнеиуа зеггы кэапза иказар, асаат жэаѡа рзын схынхэыргы ауейт!..» — схэыцуан сахьнеиуаз.

Аамта цэгьа уантагылоу ачымазара анузацла, уи еицэоу ус ыкоума! Сызгаб Анета мыцхэы слыхзызауейт, дахьейтбу азакэхап. Саатныкэак бжьан арантэи Отапынза, сшьаѣақэа ааиххэаны санылас, иаразнакы снейзшэа збейт. Ацандартцлақэа харантэы сылапш шрықэшэаз еипш, аштахь апшра салагейт, аха хэычышьтыбжь сахазоыызт. Ус схэейт хэа, макьанагы шыжьыуп, ахэыцкэа мгылацзар иудыруазей, сназхэыцит.

Агэашэ аартны ашта санынтала, атаацэа сгэартейт. Урт зеггы рылапш сшаатдашэаз еипш, аѡны идэылтын, арахь рѣаархейт. Сара стэқэа хэа уаѡ дыкэмызт, уи иаразнак еилыскааит. «Ус анакэха, урт Ткэарчал икоуп, макьаназ арахь уаѡ дмаазацт, — сназхэыцит. — Аха рыуа дарбану ичмазаѡу? Нанашья ахшара дышцалоуаз?..» — иахысхэаара сыздыруаыызт.

Анета дааины сапхэа даагылозшэа збон. Уи лакэын зеггы реиха хэыцыртас исымаз. Ацсшэақэа анааибакхэа ашьтахь, ажэабжь исахаз расхэейт.

— Азгаб дыммазаѡхазар хара адырра харымтоз?! — лхэейт Гьагьа иаалцэымыгхан.

— Нас, исахаз змаанузей?.. Уаатар дабакоу?

— Ткэарчалка дцеит.

— Убри иоуп иназыцхаз ирласны снейразы! — саацэажеит аарлахэа. — Иҕаларыз?

— Ус акрыҕазар арахь адырра ҕартон! — ихэеит сабхэа Шыыпагы.

Зегь халахь ааикэтцаны афныҕа хнеит. Света абыста ак-ныхра дафын. Акрыфаны ханааилгақэа, сабхэа аееибытара далагеит. Арасазыхь ала ахэы хшықэыз хфынаххар, иааихтэаны Ткэарчал хнеиуан. Сеимаа пжэақэа уа иаансыжын смагэқэа насышьастеит. Сеиқэагы сыцсахит: иаха атрактор хахьақэтэаз исьашьызаап гэгэала.

Асаат жэаба рзын амџа хэқэлеит. Ари амџала, шыпыла сымцазацыт. Иаразнак снагэылацшит аибашьра иацэыхароу аџаџа қыта. Цоуп, Арасазыхь ашколқэа рфы аибашьыгатэ вертолиотла «Нурс» ахьаларыжыыз ашьта збоит: ахыб кыл-жэаны ишьтан, аха уи акрахытцуан. Егыс, аацынра иацы-лон анхафыжелар, раандақэа рфыцны идыргэгэон, адгыл фыцқэа хыртуан, ана-ара ицэыббылны ишьтан амца зыц-рартаз ахэыстақэа. Аандақатара иафыз хатқак, сабхэеи иареи еибадыруазаарын, ацсшэақэа анеибаххэа ашьтахь, егы иаацэыригеит:

— Шьюкы еибашьуеит, хара хлатдарц хэфуп!..

— Аибашьрагы атахуп, алатцарагы ыказароуп! — ихэеит Шыыпа. — Акрумфар узлеибашьуеи?!

— Инхартэ иҕоу шэлатцала, шэынхала! — схэеит саргы.

— Ѡ-рык еибашьуан, Хабыць дцэагэон, — днахахэацшит ахатца. — Икахцарызеи?

Асаат пшыба калахьан еипш, сымахэыла Иура Тортia ифны хнеит. Иура Арспил-ипа Дынхоит Ткэарчал мраташэарахьтэи аган азиас рацэак иацэыхарамкэа. Ғацьыр хэа изышьтоу аифхаа уахытцны аргылара дукэа ахымџапысуаз агэаџара аханшэа. Даеакала иухэозар, ашьха ашьапафы ацсшьартэи атып цшзареи афы инхо Иуака-ипа Таатар Аршба иладахьы. Иура инхартэ аџацхьа ахацгы амоуп. Тортiaа рхабла хэа иашьтоуп ари акэакь. Гэысар Тортiaа ихылтшьтроуп ара еизааигэаны еиланхо. Ус схэеит хэа, ара итанхоит егырт еиуеипшым ажелантэқэа, урт зегы рейқэыпхьазара сеазысшэом, сажэабжь зызку сымахэыла

ахыиакәу азы, уи иашыцәеи иареи, насггы дызхылцыз ауааңсыра роуп иныкәырңшшәа зызбахә сымоу.

Аишыцәа зеггы дырхадоуп Арспил Тортѳа. Уи избахәкәа лассы-лассы ателехәаңшрафѳы иахдырбалоит. Арспил цәажәаф бзиоуп, атцарадузмоуабыргбзиахәадыршьоит Ткәарчалаа. Еизара дук афѳы уи дымцәажәакәа камлазацт, ицәажәара иагәылыжжуеит икәышра, ихара хәыцра. Иара занатла дырцафѳуп, акраатцуеит ашкол директорс аус иуеижьтѳеи, еицагылоу афәр раазарафѳы илшахьоу ахәара уадафѳуп. Еснагъ ибаф ицәыласуп, сажәит, ушьта уаха сылшом хәа ахаан ифѳытшәом, ацкәынцәа реиңш ишьамхы царуп, данцәажәо иажәакәа разаны, ииэхәо ахшыфѳтак амазарц дазхәыцуеит. Уи уидтәаланы иажәабжькәа рзызырфәра цсыршьагоуп, дырра рхагоуп, иаашаанза уизызырфәуазарггы угәы фыгыырцны указам, угәы иткәоит, уирааңсарц итахзам, иажәабжь хәо дышнеиуа, ма уирччоит, ма ихшыфѳтак убаскак уархәыцуеит, анацәалбеит, макьана иажәакәа нымтәандаз хәа угәы ирцыхцыхуеит, уиршанхоит. Арспил ацәажәаф, иара ииэхәаша шмацымггы, уанидтәалоу уара укынтәиггы итахуп уцәажәашьа дазызырфѳыр, ухәыцшьа атцаулары дынтапшыр, уажәакәа ркәышра ееила дрызхәыцыр. Уи иаразнак еилыскааит сара, хааидтәалацыңхьаза, иара изызырфәра шысгәаңхо еиңш, сарггы сажәабжькәа рцакы еиликаарц тынч дтәаны дысзызырфәлоит. Аха Арспил икынза сышзымназо еилкааны, сажәакәа еилататаанза атамзаара шытацаны иеилсыркаауеит иаха ишеиңгу уи ахшыфѳтра сизызырфәлар...

Ацха хакәсны, амардара хафәаланы хыхь хашхалоз, Иура дахьынхоз ханазааигәаха, сабхәа иидыруаз пхәыск дибан, аңсшәа еибырхәеит. Сарггы сылирдырит. Сабхәа, иңха Нанули дахьрымоуахаблафѳы инхо зеггы иара дырдыруеит. Изхысхәауа, аңхәыс ихацәажәоз сылзызырфәуа сышгылаз, сзыргачамкуаз ажәабжькәа рхәара далагеит. Нанашьа хар лымазам, азгаб иизггы азнаказы хлыцәшәеит, аха ахақьымцәа лыцхраан, шыта хар лымазам, арыгыарахь дхынхәит, дшәыгымзааит хәа дхақәныхәеит. Сара исахауаз сызхамцо сабхәа ишьтахь сгылоуп... Ус, уи аңхәыс дааныжьны нак хакхьака хфѳынаххан, дук мырцыкәа Иура иашта хантәлеит. Хааңсаха хақан. Харантәи игәастеит ашта агәтаны дшыхәмаруаз Анета. Хымкәарасаггы

уа дыкан. Ус анакәха, Анета дыммазаѡзам. Шьта икалаз сцәа иалашәо иалагеит.

— Па-па!.. Бабу-аа!.. — ахәыцқәа хангәартә игәырғьатцәа иаакалан, иѡит хара хашка. Рапхьа дгыланы дааиуан ачкәын, дишьтагылан азгаб. Рабду даагәыдыркылеит, нас саргыы сыхәда инахьынхәлеит.

— Шәышцакоу? — сцааит сара. Иахарак азгаб схы лы-дыскылеит.

— Мама ахәшәтәыртахь дыкоуп!..

— Илыхьзеи?

— Хара азгаб дхауит, абраанза дааиуеит!.. — Анета дгәырғьатцәа лнапы ааитцыхны инаслырбеит. — Хара аиахәшья хәычы дхамоуп!..

Иура итаца даадәылцын, дахпылеит. Апсшәа анхалхәа, уи дпышәарччо ґаалтит:

— Ахәычы диит лыґхәара кааланза, аамзы шылхьтцуаз. Ахәшәкәа ирґуп, шәымшәан!..

Сабхәа ґитзом, Лиана захьзыз атацагы, шәааи арахь хәа аѡныка дхапхьоит. Сара исхәара сыздыруам, ґымт-псымшыа схәыцрақәа сыргәылоуп. Ианакәым-тачкәым хәа, сыпхьыз иалашәаргыы ихастомызт. Нанашья акгы салхәазомызт, ика-лап лцәа иалашәаны иказ дычкәынхар лтахьызаргыы. Аха дызгабхеит. Азгабгы дуаѡыми!.. Анета дахьсымоу сара сзы ижәѡангәашәпхьарами!..

Апшәмацәа Уаґар дрыманы Аркади Чанба дахьтахаз апсрахьы икан. Иура итаца Лиана какалк аахлыркын, харгыы уахь амѡа хәкәлеит. Шьыпагы иабхәында иаха дыпсын, дыкґазаарын. Уи ахтысгыы хаздырзомызт. Хашнеиуаз амѡан хәикәшәеит апшәмацәеи хәреи. Урт апсшәа рахәаны хамтакы хәарыдгылан, хәицәажәакәеит.

Шьыпа иабхәында авокзал азааигәара дынхон. Уи Ахашбоуп. Амѡан Иура иаб Арспил аѡныка дшаауаз данхәкәшәа, уигыы апсрахьы дхаццеит. Уантәи хәикәшаны хшааиуаз, ара иааигәан, Аркади Чанба дахьыгґаз хнеит.

Аркади рыцха!.. Ажәтыс еипш дчырчыруа дануацәажәоз, ацәажәара дакәымцындаз ухәарын. Дхаан, деилыхха агәы тбаа изтан. Уи оумашәатәкьа зыламыс цкьаз уаѡын, иказ-

шьеи иуафрей рзын атараа ргәы дытцәомызт. Ашьтахь уи дхамахәхейт. Маврик Тел-ипа Кәытцниа ипцха Сырма пцхәысс дигейт. Аиашазы, уахьрыхәапшуаз дара еикәнагон, Сырма захьзыз дхасабеилыргафын. Иара Аркади иеипш, зыламыс цкьаз тыпхан, урт ианеинасыпцха уи аразкы иакәныхәон зегьы, аха ишыжәбо, ацъныш Шевардназе ичышәит урт рынасып умхәозар. Сара издыруейт: Аркади итахара хьаас ишыркуа уи дыздыруа атарааи азфыбжәаи. Уи дыцсаанза ахәшәтәыртаф дахьышьтаз дааганы дидырбейт итынхаз аца. «Са сыцсыргы сшә зуша ацкәын дсымоуп, мышкызны уи изханы данькалалак, ипсадгьыл Ацсны дапсахартәны, дцеи мышны ижәлар рзын дгылааит!» — абри афыза ажәакәа анихәоз сыпшәмапцхәыс Нанашьагы уи ибара дахьнеиз иихәаз лахауазаарын. Аркади дшыпсуаз еиликаауан, убри азоуп уи ицкәын хәычы цшымз зхытуаз ила атапшра дзеилахаз. Абарт иажәакәа рышьтахь уи хәычы-хәычла иблакәа алашара рцәызуа иалагейт...

Миро иашьцәа Шьотей Нурии хрыдышшыланы цытраамтак хантәа ашьтахь хәагылейт. Афныка, Иура Тортia иахь, хцаанза сабхәа даасыхәапшын, ус ихәейт:

— Уатцәы хаару, уажә даабару Нанашьа?

— Уажәы! — схәейт, уи сидгыланы ус ахәара азин шсымамызгы. — Уатцәы шырцазза сышьтахька амәа сыкәлароуп!..

Ахәшәтәыртафы ханнеи, уа идәылтуаз пцхәыск дхакәшәан, хзышьтаз дызустаз анлаххәа, иаразнак даакәтәианы Нанашьа длыпхейт. Уи даадәылтын, ханылба дгачамкны дцааит:

— Шәаазгазеи, папа?!

— Хааит! — ихәейт Шыпа, ипцха лапшыла деимдо. — Бышцакоу?..

— Шьта хаикәхар калап хәыцъегьы!.. — лхәейт Нанашьа.

— Илыхъзеи ахәычы?

— Лыфхәара ааианза диит. Уи иачыданы афәж чымазара лыхьт.

— Кох! — иаацъеишьейт сабхәа. — Нас, нас?

— Шьоукгы исабжьыргейт Қәтешька дсыманы сцаразы! — дцәажәон Нанашьа. — Абас зыфхәара аанза ииуа рзы уи акалакь афы ахәшәтәырта ыказаап. Иансаха, илакәысшьейт, аха цъеи Қәтешька хагацәа рахь дызгарын!..

Сара Қәтешька сызгаб хәычы дыргазшәа аҕәарахәа сааи-тасит. Аҕа бзиа дҕалахьоума!.. Уи агәрагара уадаууп. Аха иаалырҕыаны, думаны уҕыноухар иҕартцарыз?.. Арахь, ишыжәбо, аибашьра цоит!.. Сара ари ажәабжь иахысхәаара сыздыруа-мызт. Иҕалап дрыдкыланы хлапшра бзиа лыртаргы. Аибашьра иаеу зеггы Шевардназе дыртахума?..

— Федиа Сандра-иҕа Кәытцниа абра сшышьтаз анеиликаа дааны сибейт. Ахәычы илтәхыз хәшәқәак хмоузт, ианиасхәа, аенытцәҕка деимдо-дтаауа, ахәшә истахыз цшааны исзааигейт. Мышкызны убри атак сзахьзару? — Нанашья уи ажәабжь халхәон.

— Федиа зеилкаара бзиоу хатцоуп! — схәейт сара. — Уи ацхыраара имазтгы, ақыртцәа ххапаны ххатара аларҕара иашьтамызтгы, еицырдыруа қычақьк иакәны дазыҕалон х-Апсынра. Федиа аиумор злоу уаууп. Уи иачыдангы, дуаф қыоуп, ачеицыка змоу хатцоуп!..

Сабхәа дыццакуан, даапсаны дыҕан. Иҕынеихейт. Уи схы иархәаны Нанашья сналзыпшит.

— Сара зынзаскгы сәмеигәырҕазейт ари аус! — схәейт.

— Избан? — дгачамкны даасыхәапшит Нанашья.

— Доухала акәзаап бара анцәа бшишаз!..

— Аа! — даапышәарччейт исхәаз анеилылкаа. — Угәы ишпаанагоз: доухала ауаа мизои?

— Аиеи, аха саргы издыруазар ахәтазамыз?

— Уи аамта хазтадаз? Угәаама?

— Аибашьра иалиааз апха дсәтәабшьейт, сгәаар анцәа иахиҕәаарызей?! —

— Мшәан, ари хәҕиара иацхрааргы иудыруазей?! —

— О, бара зегь еилызкаауа пхәысзаап, сбеигәырҕоит!..

— Уи уажәоума ианеилукааз?

— Мап, барей сарей ханеикәшәа аены!.. Илыхьыбтцазей?..

— Ашәҕәаҕы исмазтаазакәа еа хьзык ҕартцейт хәа сахауейт!

— Илыхьыбтцазей?

— Аҕиара Анцәахәы лыхьз лыхьыстцейт — Анана!

— О, уи зейпшыкам хьзуп. Лара иахылхәауазей?

— Дарбан лара?

— Дарбан бымбой, Анана-Партизана!..

— Кох, Анана дузза лыхыз иапушыыз хьантэцаами!

— Аамта хьанта хтагылоуп. Апхэысгы илыкэыгэгоит уи аамта. Аха, ишубо, аңсуа пхэысгы деибашьеуит, дпартизануп. Базхэыци...

— Анана-Партизана!.. Шыри, мышкызны илызханы дыз-банда!..

— Бымшэан, аґиара Анцэахэы Анана лыхыз лыхызыбтазар, уи ахтыс лмахар залшом. Дыбхылаңшлап, нап лыдылкылап!..

— Ус Анцэа ду ихэааит.

Сара итэгы слацэажэар стахын, аха анахь сеихабы ддэылтхьан, уи дсырпшыр стахымызт. Сшыаґа ааихызгеит.

— Уцома?

— Ишпакастари!.. Баб дысыпшуп, дсырааңсеит иахья!..

— Ахэычқэа шпакоу?

— Аиахэшыа хэыч дахьроуз еигэыргэоит.

— Шыри, илызхандаз!..

— Бара бымшэан, зегы бзиахоит!..

— Аамта уоур уаақалала, зынза хаухоумырштын!..

Сабхэагы сицэыпхашьар акэымзи, аха аибашьра цоит, ишпакастари. Сымфанызаф дысыпшуп. Нанашья дааныжыны сґынасхеит.

Апрель 4, 1993

Сааңсаха сыкамыз, уаххья шахфаз еипштэґья сиарта кар-тан, сышьталеит. Хьымкэараса са дсыцышьталеит, ишыапы ааганы иансыдитца, исыдыргэґэала искын. Санааңш ишахьан, сгылоит хэа санейха ахэычгы дґыхан, ихы шышьтихит.

— Уцома, папа? — дцааит иара.

— Ааи, уажэытэґья амфа сықэлоит.

— Саргы сгылоит!

— Уара макьяна ушьтаз.

— Мап, папа, сгылоит!

— Анета?

— Анета дыцэазааит, макьяна дхарґыхарым!

— Уґэышыз саанза, уахэшыа хэычы улхылаңшла!..

— Ибзиоуп, папа, амала уаргы унымхацэакэа арахь уаақалала!..

Уи ажәа истейт иаарласны сшаауаз ала. Уи ашьтахь сшаа-
гылан, адәахьы сындәылтцит. Амацуртәҗ санхәыпҗа Нанули
дыкәҗеҗьяаны акрура даҗын. Уи длыцхраауан лҗаца Лиана.
Иура ичкәынцәа Руслани Ромеи ахырҗәҗартахь иҗан. Аибашьра
иалагеиҗьтәи аишьцәа рәыцәҗеҗы ахы иаҗаҗылоуп. Иура игәы
рҗынчым, ичкәынцәа дырхылапшуеит. Уи әнудҗала дҗәырәоит,
инимырпшырц иҗахуп икәыҗәҗәо аидара, аха ихы-иҗы иану-
баалоит, уи ауп зны-зынлагы дзыргәамтца. Имариаусума
ихьча-иаазаны шыҗа ахьырцар ахы иаҗаурҗылар?! Аха ара уаҗа
рҗыхәа амазам. Ма ианамух азәы аҗны дыкәзааит хәа зхәазҗы
җалеит. Аха Руслани Ромеи уи хьымзҗыс ирыпхьазон. Рома,
аитҗы, ус аниаҗа дҗапшыҗкит. «Изахьзузеи аҗны саанҗылар,
иаанагозеи ари? — дымцаха даакәҗылеит. — Са исузарҗы, саб
ари хьымзҗыс ишьаны, игәы рҗынчны аҗны дтәарызма? Мап,
дадраа, сашьцәа ахьыпсуа сарҗы сыршьааит, шыҗәк схьатца
сыҗазам!.. Хәра хмачра схы иалнарҗоит, пхьаҗа, сашьцәа,
пхьаҗа!..»

Ашьҗымтән акрыфа-крыжәны амәа саныкәлоз Иура
дсабҗеит:

— Еҗа ус дууапхьа ишьтазарҗы, уаакәлала. Ара хакьымцәас
аус зуа зегы хаззымдыруа дыкәзам. Хабхәында Митиа
ипшәма Амра лхата медехәшьоуп, уи лызҗабцәа Стеллеи Ликеи
ахәычы ииз илыгхарызеи хәа илыдҗеҗьылоит, уанхәыпҗа
лакәзарҗы, Нанашьа дышлыдтәалоу длыдтәалазоуп. Ажәакала,
иахьынзәалшо нап лыгрыҗьуам. Еилукаау?

— Еилыскаауеит! — аҗак җастоит. — Шәара зегы ауадаә
шәаластеит. Арахь уиада җататәы ыҗамындаз!.. Аҗа иааип-
мырҗьазакәа ишхам халаиттоит есәны!.. Ауадафракәа хпҗылоит
шыҗаҗыпхьаза!..

— Сара ара сырхаҗыланатҗ амла иасыркуам. Уара уаакәлала!..

— Иухәо саҗауеит! — Иура илакта сҗапшуеит. — Еилыс-
каауеит!.. Иаарласны саауеит!..

Зегь ааныҗьны амәа сыкәлоит.

Пшь-саатк рышьтахь Отап сыҗан. Иихәарызеи хәа Светеи
Ғаҗьеи сҗылеит. Урҗ иҗаз хәа акҗы рыздырзомызт. Ианрас-
хәа — илакәыршьеит.

— Илыхьзышәтцазеи? — дцааит Ваниа, ахәылқазы ҳа-
нааилатәә.

— Ауаа зеггы ашәкәәкны акала итаргалоит, арахь хьыз-
шыаран даеак рархәоит. Изхысхәаауа, ацшәмапхәыс Анана
лгәапхәит, ҳағиара Анцәахәы Нан, Анана иахьазааигәоу азы.
Сара Партизана ацыстцеит!

— Анцәа агәабзиара лиҫааит, дҫеи мышхааит! — ихәеит
Ваниа. — Ишқоухәеи, нас? Анана-Партизана?

— Ааи!..

— Абар алакә! — даргачамкит Ваниа иахаз. — Аибашьра
иалиааз азгаб дымшхоит, Катул! Иуахауоу?..

— Аус злоу, рақхьа ихабашьуа иқышә тапцәәтәуп!..

— Иухәо иашоуп. Аха Анана-Партизана лфызцәә роуп
аға иғагыланы уи икәәкәа ацәа ахызхша!.. Убриазы ҳағиара
ыказароуп. Ҳақкәынцәеи ҳазгабцәеи ахы иағагылоу ҳалыршьаа-
уеит есены. Урт рхатыңан иказароуп ихацагылаша ағар. «Лучше
поздно, чем никогда» ҳәа аурыс иихәаз умаҳахьеи? Уара
ухацахәит, абри ажәәпқа уареи сареи иагхаз ҳзы ирхәазшәоуп
ишықоу!.. Еи, бара! — Света ибжбы налықәиргеит.

— Ара сыками! — Света лахфых атак қалҫеит.

— Тацәахык бымамкәа быкам, Катули сареи ахәычы
ҳналықәныхәап!

— Арахь астал ахь шәаины шәтәә, уи зызбахә ухәаз абар
иааганы иахьықәсыргылахьоу.

— Ҳоҳ, ҳара ҳазтахызггы бара бакәзаап! — даахьехәаны
даацәажәеит Ваниа. — Угыл, Катул, ҳнапқәа зык рықәахтәап.

Адәахьы ҳандәылҫын, ҳнапқәа зәзәаны ҳаафналан, астал
ҳнахатәеит. Иахмырқьацәакәа акака аанахқылеит. Иахәтаз
ахәатәқәа анеибаххәа, Анана-Партизана ҳанлықәныхәа ашь-
тахь, Ваниа иаацәыригеит.

— Иахьа «Град» ала ихалахысит. Ҳаңьымдҫақ, ари ҳамфә
ағьықәаны дынхоит, лгәылара ахы хьамта аныпжәа, иқалаз
збоит ҳәа дахьындәылқьаз, даеакы кәлаауа иааиуазаарын,
лааигәаратцәкьа икаҳаны ианыпжәа, ахыңеыха дашыт!..

— Қоҳ!.. — схәан, исаҳаз ааңьасшьеит. — Лассы-лассы
шәгәартәо иалагеит!.. Арахь ашьхарахь иааскьар рҫахызар қалап!..

— Урт арахь иахьааиуа егыкам, аха ахы хьамтақәа дыршәуеит, апхаста ҳартоит!..

— Аиеи, гәышья!.. Ас ианбанза?!

Ауаа карахеит. Икарахеит, избанзар, ргәы шытызхуа рбом макьаназ, есены ҳарпарацәа иреигьқәоу рыпсзы ҳахауеит.

Акранаҳфа-акранаажә ҳгылеит. Света сеикәа лызәзәан, илуантеит. Ваниа иакәзар, уацәы иаашар ацәағәара дшалагоз сеихәеит.

Ацх кеикеиуа еилганы иқан. Шамахамзар ара Отап, цъара хы хьамтак дәықәцаны ицырымжәозар, аибашьра ахыпша ааџзом. Ҷынчран уахаггы.

Адәахьы сдәылцын, ажәџан агәы снатцапшит. Агәра уга-ратәы иқан уацәггы амш шыбзиахоз. Ацанза саакәыпсычхан, ахауа цқьа лбааздеит. Нас сшышьталоз нарасхәан, амардуан снағаланы хыхь сынхалеит. Ауада ашә аасыртын, скаруаҗ санаадгыла сеааилысхын, ох, гәышья ҳәа снышьталан, ахыза аасыкәсыршан, сылацәақәа хызџеит.

Апрель 5, 1993

Света заа дгыланы акрылуит. Сара сцоит ҳәа салагеит, аха ируам.

— Иаахәлаанза акрымфазакәа иузычхауама? — лхәеит Ғагьа.

Уажәыгь схы иҗагьежьяауа иҗоуп сыпсҗазаараґы икалаз ахҗыс.

Абри схы иштәз, акрыфаны ҳанеилга, сыццакы-ццакуа амџа сықәлеит. Цлоу саннеи, шыапыла сҗару сымҗару ҳәа сышгылаз, машьынак аанғасит. Уи Ткәарчалнтә иаауан. Ианаанғас хнақәлеит.

— Изакә разкузеи исымаз! — схәеит сгәырғьатцәа. — Еснагь шыапыла акәын аныкәара шықәшәоз. Иахьа анцәа дысзылапхейт.

— Угәаҗха амџа уанықәу ушыҗызымхқәоггы ыҗоуп! — ихәеит хатқак. — Қьафшақә амџа ҳақәума, акы ҳаргәакуеит!.. Аибашьра цоит!..

Саатбжак ала Цыгьарда хнейт. Шьта исыбаргәыз, асынтәи иааихҗәаны Мандара скылсуан. Еиццоз, афермакәа рыла игаз

амѡа хнанылеит. Амѡан иѡақәшәеит аишьцәа Ерики Виктори Цыиңьылаа.

— Иаха Қәаранзиа Вова ицкәын дыршьит! — иҳәеит иҳацаиуаз азәы.

Уи ара ааигәа дынхон.

Аштәфы ауаа рацәаны игылан. Ахәса ахәхәара иафын.

Хнеины ацсы хәаихагылт. 25-ҕа шықәса ихыцуазар ҕаларын, ихы-ифы хтны дықәын, ҕатак. Уи ицсы антаз акырцъарақәа дызбахъан. Лабра деибашьюазаарын. Кәтолаа рхыргәҕәартахъ дшиасуаз аснаипер дгәеитан, диеихсны дишьит. Иахъа уцсы штоу уатцәы уршьуеит. Абас икоуп аибашьра азакәанқәа.

Мандара сааит.

Мандара — ѡадароуп,

Мандара — ладароуп,

Мандара — мардароуп!

Мандара — Мандароуп!..

Иахъантәарак иеибашьюаз сара сакәызшәа, саацсаха сыҕан. Сеааилысхын, азыркәанда насықәтәаны сөысызәзәеит, нас Дина Динченко исызлыршыз ачаи аша хәычык иаасырхышәашәан, изжәит. Амш каххаа иҕан, адәахъы ишоуран.

Дина Динченко лыҕетахәхәаны, ацечка аганахъ адашьмафы хчык лхы иатцатцаны, лган арахъ исеиарханы, аласа шьал лыкәыршаны диан. Аихатә цечка амца тан агәгәахәа, азал аѡнуцҕа ацхарра рацәан, убри аҕнытә атзамц ахышәқәа ҕьяҕыза иаасыртын, систол хәычы уа инадыргыланы снадтәалеит.

— Уабаҕаз арскаамта?! — уи лхатца сара сакәызшәа, цәыбза пхәыск слыҕцааны схынхәызшәа, лызцаара тлыркьеит сара сахъ. Са сгәалаҕазаара усгыы ибжыысны иҕан, ас ансаха снатрысын, сѡагылеит.

— Бара бусс иалоузеи сара сахыҕаз?! — сналықәҕааит. — Хәмарра сыҕазма, сахыҕаз бзымдырзоз?! —

— Узҕаб ахшара длоун, уахъ уҕан! — лхәеит ашьтахъ. Илхәоз узеилкаазомызт, лажәақәа зеггы ҕаҕаны ахауа иалалтон. Арахъ лцыка хәа лызцәырцын, уажәы-уажәы лнапы ахыылшыуан лпыхә.

— Са сызҕаб аашықәса роуп илхыцуа, ибцәажәашьюузеи?! — ѡацхәа ирфыцны сналықәҕааит. — Са срыниахъан ахәса

мдырқәа, аха бара беипштәкәа ара Мандара дызбоит хәа сыйкамызт арныг!..

Уи аршәара лнаалон, сара сшаалыкәытәкәыалак даатынчхон, аха изхәартаз, са сахь игәагыны илзымхәоз иаразнак лхәыцқәа рахь ииалгон.

— Ара уаины узхәдтәалоузеи? — зхала ацәажәара бзиа избоз Марат днаикәытәкәеит. — Уца анахь, адәахы!..

Марат захьыыз деитцакеитцакуа дәагылан, адәахы дьндәыл-тит. Егы аитбы, Толик захьыыз, уажәааны ара дузырбоз!..

— Едик ипхәыс исалхәеит, Асида! — җаалтит Дина Динченко. — Абра ашыжь ахш згоит хәа дахьааиз!..

«Данел иакәхап иразхәаз, — сназхәыцит. — Ипхәыс азҗаб длоуит хәа ихәазтгы, ари илзеилымкааит. Сара гәықәхагы, Москва сцо-саауа саҗнацы, ианаамтаз цсыуа пхәыск дсыднагалазтгы, шыта сыхшара ахәса ааргахьазаарын. Дина Динченко сыпқа шака шықәса лхытца иалылдраауаузеи?!»

— Ара агәылацәа еизганы уаха стызшәа шәалацәажәо сымбароуп! — схәан, снейны систол хәычы снадтәалан, сзеипш тетрад насымтацаны аәра салагеит. Ари ашымш-ахымш сыйкамзаараҗ ибжәсыжьхьаз амшқәа рыххәаа тыртәаатәын.

Аәра саҗын амра нзаалаанза. Грышыа Агрба итәы акәын сызлацәажәоз. Акәац сырғыларц әбака хәоу сцәынханы ишы-җаз санпшы, сытәка инхоз Андреи захьыыз аерманы ихәыста италаны иааиуан Мамиа Тархәына-иҗеи Шоҗа Хына-иҗеи. Атзамц ахышә ианазааигәаха, скалам нышытастан, стетрад насырkit.

— Уара, абра аерманцәа гәалак рымоуп, дара ирызкыз ибаацсны акы ушит хәа рахан!.. — ихәеит Шоҗа.

Арахь адәныка саныпшы, ашта наа тыртәааны жәохәык ракара ари ахабла иқәынхоз хәычи дуи ааталеит. Икалаз хәа акгы сзеилымкааит.

Адәахы сандәылт, ицәгыарахар хәа дшәоу сеидру, Шоҗа иеырхааны ацсшәа рахәара даҗын. Ұыҗа автомат ркын, руазәк са дысзааигәахьан:

— Ара узыкоузеи, узҗузеи? — ихәеит.

— Сара иасхәеит сызҗыз.

— Арахъ иааганы ихарбеи Жора Делианиди дѡыжѡуп хѡа изкны иуѡыз!.. — уи дмақаруан, ус хаала хѡа акѡымкѡа джѡыларц дафын. — Ирлас, ирлас!..

Уи арпыс автомат зкыз уиақарагыи ихытцомызт, апсшѡагыи ихѡон, аха чырпагык иакѡын. Хатала са схѡатѡы имахаит. Шотѡагыи уи ижъжъара дафын, аха зынзаскгыи дизызырѡырц итахзамызт. Иаразнак, сылбаардарц ртахызшѡа, хѡычи дуи сыкѡшаны иаагылеит.

— Иарбан изѡыз, ишѡазхѡада? — сцааит сара.

— Ихѡазхѡаз умбои — Дина Динченко. Анжела Делианиди дааганы далырпхѡеит. Абар ларгыи!..

Анжела ахъхѡахѡа апсышѡала дцѡажѡон. Уи хыхъ лыз-бахѡгыи цъара ианысдахѡеит. Д-Азѡыбжъатѡуп, лхатца Делианиди ижѡлоуп!..

Схатцеи сареи хаицѡызны хакоуп хѡа ѡенак Жора ипцхѡыс Света длыцны абра иахтан. Уи дгытѡыгытѡѡа дансыхѡа, адырѡаѡны аштаб афы снейны Едик Жъаниеи Димер Цъынцъали ирасхѡеит, аитныпсаклара калозар, Сергеи Делианиди ипсы тоу итаму хзеилыркаарц. Ашьтахъ Едик ибзоурала аитныпсакларақѡа катцаны Азѡыбжъаа гѡыпѡык Атарака ииасыз ханразтѡа (хатала са сразтѡаит): «Сергеи Делианиди иахъагыи абрахъ ханааргоз убра дхалагылан, игѡы бзиоуп, ихы бзиоуп, ипсы тоуп» хѡа хархѡеит. Анжела — уи ипцхѡыс — абыскак сыззаапсаз уажѡы сапхъа дгыланы ахарара сгѡыдлыжълон.

Уи шыкалаз ашьтахъ еилыскааит. Дина Динченко саакѡымтц-закѡа, уахынла, ѡынла амакѡа аѡра сшафыз анылба, ѡенак са саныкамыз иакѡыршѡаны Анжела длыпхъан, аѡны дааганы сантѡамтақѡа ламысдарыла ларпхъара далагеит (сзеипш тетрад № 6). Епизодк афы Дина Динченко амца лыцѡѡан, Жора Делианиди ихкаарахъ ианиас, урт еибырхѡаз ажѡа «бзиақѡа» уа ианын. Иара убригыи, Дина Динченко лфы иааташѡоз лгѡылацѡа рзы илхѡаз атѡы самхантѡеит. Уи иаанагомызт сара исхѡеит «Жора дбаапсуп, Жора дѡыжѡуп» хѡа. Ари ахтыс са схы изасырхѡаз, нак-нак азы шѡкѡык зыѡуазар Дина Динченко леипш икоу ахафсахъа стѡахижътеи акраатцуан, уи ара лабѡаба санлықѡшѡа, иааркѡафшѡа уи лсахъа атгара сафуп. Са сыгѡтакты

дамызтаазакаа, аңхәыс газа длызхәыцны, санцамтакаа дрып-хәаны, нас атызшәа алызхыз Анжела Делианиди дтаташыуп хәа са исызхәом.

‘Еа ганкахәала, икалаз ахтыс цкәа ишәаны-изаны саназхәыц, сыбла даахгылеит Паташь Патазба. Сгәы иаанагоит уи Дина дазыкатцаны санцамтакаа дырпырхагахар шитахыз. Уи хар амамкәа иқәғиазар калап, аха атыхәанза изынамызгеит. Шәааи, хәхәаңшып анафсантәи ахтысқәа рығиашәа.

Абри аамта иакәыршәаны, абра адәағы хәиғыхо хшеилагылаз Дина Динченко лыфны даадәылкәеит.

— Аа, шәхы ианышәкәа шәанцамтакаа, сара тынч сыншәыжы!.. — лхәан, ас ианыкала, астал иқәыз атетрад сара истәаххәеит хәа сықан, иахыыказ иаашытылхын, зегы ишырбоз илыршәын, ибгәауа еилагылаз ирылалыжыит. Ани ачкәын чырпағь автомат зкыз ахышәтхәа сара саңхәа иаашытихит. Абар акаамет! Мызктәи айбашыратә хтысқәеи сыкәшамыкәша сыла иабози рыкнытә сгәаанагарақәеи схәыцрақәеи ртәы зхәо аматериалкәа. Ани ачкәын чырпағь Света Делианиди ма лашәа иакәын, мамзаргы длаҳәшәаңан. Убригы здыруан. Цығардатәи тырқәан. Сфымтакаа зегы қижәар хәа сацәшәаны, хаалашәа иасхәеит уа ианыз ахтысқәа ртәы.

— Ар рыпстазаара атәы уфәазар ара Мандара уаины ухәансхәанқәа ртәы умыфлан! — ихәеит уи дыхшәааны.

— Иуазхәада Мандара стәоуп хәа?! — саргы шыта икастара сақәшәомызт, сынцамтакаа сцәыргар хәа сшәон.

Абри аамтаз Анжела сынцамтакаа лдыркын, әжәжәахәа абгыцқәа аархәуа дыргәылалеит.

— Аа, аброуп иахәану Делианиди дырфәастаны! — лхы фышытылхын, днасыхәаңшит. — Ас суқәгәыгуамызт, Катул, ауаф бзиа, ауаф дыр хәа усыпхәазон, абра хәутауан, уара арахь хцәа ххыхуа ахәажра уағызаарын!..

— Узустада абри уара?! — дәәа чкәынакгы, иавтомат ижәәа иахышыны, сытцаара далагеит арахь дысзааигәахо.

Сара сынцамтакаа рлахынтца ахыцәгәахаз сахәағын, Анжела Делианиди дышиашамыз леилсыркаарц стәхын, аха исзызырфәуадаз!

— Арахъ суацәажәоит!.. — абар-абар, егыгзамызт автомат зкыз ани аерманы джәыларцы. — Ара сахъгылоу умбазои?! Узустада сымхәеи?!

Арт зеггы заанат рәазықатданоуп ари ашта ишталаз, уи иаразнак еилыскааит. Аха ирыхъзеи сашьцәа, абра игылаз, зәырымтуазеи?

Мамиеи Шотей еидгыланы ицоз ахтыс иалапшуан, аха егышрылымшозггы рбон. Урт гәыбган сызрытомызт. «Абарт аерманцәаггы рагәра рәыхзар ақыртцәа излареигъхоз хәа егыкәмызт, — сгәы саатахәыцит атагылазаашьа аныбаапсха. Аракъәеаа абжафык ақыртцәа ирыдгыланы ихабашьуеит. Узустада хәа ари исәагылоу аерманггы Лабра знык-фынтә деибашьхәеит. Аха изхәартузеи, егыгзам ара сара сишьырц. Абри агәымха иоума, нас, ҳа ҳ-Апсынра зыхьчо?!.

— Исхәаз умахәзеи? — җапхьа сапхьа дааины даатгылеит.

— Узустада абри уара ухаҗа?! — ианысызмчхәза уи иахь снаткәеит. — Еихабыс усаарышътма?!

— Иихәо уңши, иихәо?!

— Сара исхәо здыруеит, аха уара иухәо уздыруам. Уатәы упхамшьааит!.. Шәыпхамшьааит егыртггы!.. Хәсақәак шәрызхәыцны!..

Ани ачырпағ ишызбоз сынтцамтәқәа днаргәылалан, имахә «ицәа ахьыхсыз» хәа идырбаз җ-бггыцк аагәылижәан, егыи аасиркит.

— Хаала уара исутәзтггы, аскак ауааггы еизнагомызт. Абзиала, ашәкәыффы!.. — уи дышдәықәлаз еиңш, егыртггы наишьталеит. Адәахьы аилашәшәра иафын. Нахьхьы Жора Делианиди дахьынхоз иназахьан еиңш, автоматла афәкәахәа инеилартцеит.

Иаанхаз зынза ирыблаанза наф итәахтәуп аасгәахәын, сжурнал нарены сьынс еиқәа ашьтахьтәи сьыба интәсдан, скостиум насшәысцеит. Уи иатәахуан. Ашырхәа афны сындәылкьан, Шотараа зыфназ афнафы снеит.

— Афермақәа рәынза шәсыцца азәы! — схәеит.

Егырт неихәапшааихәапшит. Схәыцын, иаразнак исхәаз сахьхәит. Сара исхьркьаны, иудыруазеи, баапсрак иакәшәар?! — иаасцәымыгхан, сышьтахькә саакәтәиааит.

- Уабацои? — итцаит егырт.
- Схала сцоит! — атак кастеит.
- Уаангыл хамхәеи!..

Дарггы иаарцәымыҕеит. «Урт ргәы рымкьазарггы, уара узыршәазеи? — сгәы сазтаауан. — «Сара сшәаны акәзам арт сызрыхәаз. Иаххәап, азәы дынкылатәаны сишьырггы, сшыршьыз егырт ирахарц акәзами?! Аибашьра аамта хтагылоуп, уажәы ауафы ишьра акымзарақ атахзам. Душыт — уцеит!»

Ацшыха сымамызт, сфынасхеит.

— Уцома? — исызтцааит.

— Шәытх аабзиахеит, сара уажәытцәкьа схынхәуеит!..

Минутқәак рышьтахь ишәартаны исыпхьазоз атып афы сынкылсит. Уиакара идумыз аиџхаа стысны сцар акәын. Цака сцацыпхьаза алашьцара еимаҳаны сахьцо-сахьаауа сзымдыруа сканатцеит. Ишырхәо еипш, ула атцәыршы такызар иубазомызт. Гәаныла амџа саныланы снейуан. Аганахь азә дгылазар дубо икамызт. «Ухатцоп, умшәан! — слымха итасуазшәа саҳауеит сгәы абжы. — Аат, аҳаҳаира, акы уацәымшәакәа пхьака унеила, ага ихата дшәаны ари атыпқәа рахь дзааиуам!..» — џапхьа сгәы икәыџуеит сгәы абжы. Сарггы сыццакны сшьаҕақәа ааихызгеит. Минутқәак рышьтахь атыша иаџыаз уи агәаџара стысын, хыхь ахалара сафын. Хыхь схалацыпхьаза алашьцара хытны ацара иафын. Ацець саатытдызшәа збо саакәлеит хыхь санхала. Атцанза саакәыпсычхан, — Ох, гәышьаза! — схәеит.

Уинахыс исутоз, апхзы исылтыз пхьахәо сымџа ина-цыстеит. Даҕа хәбака минут рышьтахь харцарцәа ахьыџназ афермафы сыкан...

Апрель 6, 1993

Сышьтахька схынхәны санааи, атцх акыр цахьан. Дина Динченко дыказамызт. Лпа айтцбы иакәын аџны ипшны итәаз.

- Уан дабакоу? — сцааит.
- Урт абнахь икоуп, рҕеыртцәахит.
- Изыцәшәада?
- Сеидру!..

Ари аҳаблафы са саткысггы лгәылацәа лгәаҕ рыман. Уи еилыскааит. Атагылазаашьа санахәапш, уи илхарақәаз

шырацәазгы, ара сықәтны сцаанза акгы ласымхәарц сызбеит. Акы ласхәаргы izaхауаз дабаказ?!

Чақәак азна ачаи сыршын, хәычык исырхышәашәарцны систол хәычы инықәсыргылеит. Аңенцьыр ашә къақьаза иаар-тын. Аңхзы исылцыз чабуа ахышәашәара иағын. Ауада аһнутқа ахауа зыда ғыхааза иһназ схы-сғы еимнадон. Абри аамтаз, дғызуа, дықьуа, зынза анықәара лылымшазо дааһналеит Дина Динченко.

Уи дхәаәон акраамта, аха сара сылзызырәзомызт. Ашытахы счаи аша цытк ианыхышәашәа саханы изжәит. Уи саналга, сеиқәа мацара насышысхын, снышыталеит.

Ашаанза лацәаихышь сзыкамтазеит. Ашамтазы аңшасра иалагеит. Амш бааңсхеит. Ақәоура иалагеит. Заа сангыла, аһы сашыызшәа сгыргыруа сықан. Ацәа згыз сылацәақәа еима-чабуан. Саанаңшааңшын, суада аһнутқа исымпыхышәаз сыматәахәқәа ааизыскын, смакәан интастеит. Сыңш акәын изгәыр-әоз акәымзар, арахы уаха схынхәзомызт. Аха жәохә сакь рақара аңш ғырпны ара исызгылан. Ари амазара зегы Дина Динченко хамтас исызлытомызт.

— Уцома зынза? — сқазшыақәа лгәампхазт, цәалашәарак дааимнадан, дсазтцааит.

— Мап, сабацоз!.. — схәеит сара. — Арт сдокументқәа роуп, ара рааныжыра шәартазшәа збоит!..

— Сара зынза уцоз цыысһан! — лхәеит лара.

— Зынза санцо адырра быстап!..

Афермақәа рғы саннеи, изғыз ақәоура хкәуеит. Ақәа шыхкәуаз еиңш, Заури сареи аштаб ахы амәа хәқәлеит. Сын-тамтақәа рцыпцәахәқәак ркыпхызаап агазет «Аңсны» ада-къақәа рғы (апрель мза 2—8, 1993 ш.), убри агазет рымазар, халапш ахаагап хәа акәын.

Ари аһымш-хымш Атара иахыатанакуа аибашырақәа цазом. Грышыа Агрба даныржуаз аены нақ-аақ харантәыла еиғахысуан. Аха набжьоуаа а-АГМ ала ақыртцәа рхыргәғәартақәа иарбаны ианрылахыс хәычык рығедыртынчит. Иаха атхыбжьон хаибашы-цәа иаакәымтцакәа ихысуа, рыбжьқәа рдуны ицәхауа амәахы-цака ианылбаа, ақыртцәа атараа жәылозшәа ирыпхызан, нақ

Аракычы шыказ инаскьеит. Икалап урт уажы ари акэак ачы рхыцхызара мацзаргы. Сгәанала, Агара ахи атдыхеи ибзианы ацшыхәра атахуп.

Уажы-уажә сзыниаз ахтыс аины сәацхә ицәыркәа-цәырасуан. Схәыцрақәа зегь Дина лахь акәымкәа, Паташь Патазба иахь икылызгон. Динеи иареи реизааигәара сартынчуамызт, уи абра дааны дшыказ анызба инаркны сара сзы бзиара ишазхәамыз еилыскаахьан. Схәыцит, сеиҗахәыцит усқан, аха урт реиҗанеиааира зызхәаз хәа акачы исызкылгомызт. Паташь Дина цәыбза цхәысны димоуп хәа агәра сызгомызт. Уи ихы мыцхәы ихаракны излеишьоз ала, ари леицш иказ ахаас лчы ихы неигомызт. Паташь ицхәыс цхәыс аамыстан, уи мыцхәгы бзиа илбазомызт җыц идыргылаз рыҗнра ашка аарақәа. Аха уеизгы уи дызбақәахьан, лыхьзгы лыжәлагы шысзымдыруазгы, харантәыла цсышәақәак хзеилан, знык акара арепетиция анхамаз лхатца аказы дылтахны, дишьталаны даахьан. Издыруада аибашьра ианалага абра еибабаны дидырызтгы, сазхәыцуан сара. Икамло хәа икоузеи аибашьра анцо. Уи ахатца абра сыказаара анеиликаа ашьтахьоуп дкылацшкылзырҗуа икоу еиликаарцны уи дзылтаазгы. Акы иҗахын аилкаара. Сынцамтақәа ракәызтгы ииҗахыз? Аха ауаа мееиқәа уи рнапачы ианыкала изырымгазеи зегы шеибакыз? Издыруада иацәшәазар уи атыхәтәа? Абартқәа зегы реилкаара сҗахын иаарласны. Паташь Патазба цшыхәҗык иахасабала дцак иртаны дыказтгы? Издыруада сара сызҗыз аус агәра зымгоз Мрагыларахьтәи афронт аштаб ахь дыррақәак карцхәызтгы. Сызҗыз аиаша аилкаара иашьҗазтгы? Шәкы-зкы зцаара аины сәацхәа икәгылон.

Паташь Патазба инагзаны са сызҗыз еиликаар шиҗахыз еицш, иаргы цкәа деилыскаарцы сҗахиҗтәи акраатцуан. Аибашьра иалагаанзагы, аиаша уҗахызар, уи игәра сызгазомызт. Аиҗакрақәа аныкала, ақыртцәеи хәреи хабжьара аиҗыхарақәа анцоз, иара лассы-лассы Қартка дцаны даалон. Ацсны жәлар реидгыла акомитет ачы, уи иалаз зегы ракәымзаргы, азәык-җыцбак уи игәра хамгакәа иеилкаарагы хашьталахьан, аха нас иаарласны ицәыркәаз аибашьра хәгәҗагы нахәгзартә еицш

атагылазаашы ханамтеит. Еихаразак уи игәра хзымго халагеит Адачеи Аҗареи рхәааҗы аҗны аргыларә нап анаиркы. Уи иалихыз анхарта тың уаилахартә иҗан, аха аргыларә дшалагаз еипш, уи аганахь ауаа дызҗыз рбар шитахымыз җашыара аҗмызт. Даалаган, аҗны иргыларц иахыалихыз иаакәыршаны аҗы баапсқәа рыла ихикаан, уахь дызҗыз рымбарц азы ишҗа аргылаҗцәа рыда уаҗ дықәижыломызт. Ари агәеанызаара хнаҗеит гәыпҗык х-Хан аҗы еиҗкааз ансамбль «Кәыдры» иалахәыз иҗызцәа. Аргыларә дшаҗыз анеилахкаа, уи җенак хҗы иҗаз иҗәаамҗеит: мышкы-җымш ахацәа хәаизаны ацхыраара иахҗап хәа иахазбыз иара иаҗаршәны мап аҗәикит.

— Сгәылацәа ақыртцәаҗы ацхыраараз исабжыргеит, аха уртҗы мап рцәыскит: сара хәҗы-фҗы аргылаҗцәа аерманцәа сыдыскылеит, уаҗытәыҗса дахҗахым, ххала ихадутаз хәа инахәзгоит хәа иаакәгылеит. Даҗеакала шәҗы иаанамган, аха суаахәцәа ируам!..

Иҗахҗахуаз, уинахыс хәрҗы хәаанахкылеит. Аха хәҗала сара истахын уи дызҗыз сылала избарц. Уахынла уи атып аҗы овчарка ла җахәаны, уи аганахь уаҗ дықәрыжыломызт, дара аргылаҗцәаҗы җапшәон, акы рцәызыр хәа ишәаны, аҗыала иргылары ирымаз аҗы бжаҗык рыпсы аныршәоз егырт бжаҗык җапшәон. Иҗалап ус дҗаны иара Паташь ихәҗа иритазарҗы.

1991шықәса апрельмза 29рзы акультура Аханаҗы еиҗкааны ихәмаз ансамбль «Кәыдры» инанагзоз ашәақәа телехәапшрала адәықәҗаразы Кәыдры абааҗы ателетыхрақәа мҗаҗаагеит. Убасқан, ацхыраара гәҗәа хәрҗеит аколнхара ахадараҗы игылаз Гена Бигәаи аправления иалаз уи иҗызцәеи. Аеропорт аҗы аус зуқәоз хәрҗарацәа Костиа Кәыҗниа, аишьцәа Алықсьеи Ринели Латариаа рыбзоурала авертолиот хзаарышьтын, жәҗангәыла итыхтәын Аҗара ахи атыхәеи ақәыпшыларә. Хыхыла атыхрақәа анымҗаҗысуаз сарҗы сышьтырхын, ахаирплан ханҗатәеит. Апатреттыхга сыман, ажәҗан ахь ахалара азин ансыртә, иараз-нак иаасгәалашәеит Паташь иҗны.

Сымҗашыозар, аҗырҗы Маисуразе ижәлан. Ирхәоит уи ажәла змаз җыҗыа аишьцәа уа аус руан хәа. Руазәык, ишыжәдыруа, декабр мза 26 рыҗы ахәҗа-ихәҗа Артур җарба хланҗы

длаишьтит. Ускан ацхыраараз иахзаарышьтыз даеазэын. Уи ихъз сгәалашөом. Зегъы хъыпкъәә анаанахкыла, апыршы имашыына аус аирун, пытрак ашьтахъ ажәәан хналалейт. Аоператор итып ирхиан, атыхракәә дрылагахъан. Саргы зны-зынла сфотоаппарат еикәыкшо атып ссиркәә ртыхра сафын. Апыршы сара истахыз атыпкъәә исырбон, абрахъ ухазца анысхәалак, сажәә җбамтәкәә иахыиасхәоз аган ахъ днаскьон. Исхәоз дшахымпоз ангәаста, сихәейт Аҗараа рымхылатҗарта «Кьаса» атыхәахъ, Ахалдабей Аҗарей рхәаафы Паташь Патазба иргылараны иказ ивилла шыказ дпырратәы. Иахыисхәаз атып афы днахапрайт, саргы истахыз Паташь ихаймырбоз итызтып тысхит акырынтә. Уи саналга, нас Аҗара агәахы ханхылейт. Акыраамта Аҗара агәы хахагыежъаауа җынтә-хынтә ракара хакәшейт. Нас усынтәи Царцу ахәахы җадала хакәшан, җапхъа Кәыдры абаафы хкылсит. Атыхракәә ханрылга ахаирплан абаа аштафы иртәейт. Хгәыргьатцәә, агәахәара хаманы уи хаатытит.

Ашьтахъ, итысхыз акадркәә аус рыдуланы ханрылга, игәас-тейт Паташь инхарта тызтып ирацәаны амазақәә шамаз. Убри амазақәә убаскак итысцааит, уи иҗны ргыланы дшалгазгы, иаасгәапхар, иага исцәыцәгыахаргы анеира сылшон. Абри агәтакы анагзара сгәахәо сҗалейт Паташь игәтаккәә еилыскаауа саналага. Дина Динченко данылтаа ашьтахъ исызбейт схала, цшыхәык иахасабала, ишәартаз аус гәгәә азәгы иамхәазакәә имҗапызгарц. Иааипмыркьазакәә уахгы-еынгы сазхәыцуан абри аоперация. Абри азы исыпшааит ашәарыцаҗ иҗбакәә дук, Китаитәи афонар, убас амҗан исыхәашаз хасамасақәәк, амҗаныфа. Цхыбжьон сгыланы амҗа сықәлар акәын, ианшоз уа сҗаларатәы. Ткәарчалҗа сҗаацәә рахъ сҗоит хәә Дина дсыргәыбзыгын, амгьал аазит исызхашаз. Ихәххыз шәхак сылтан, смакәан интасттейт. Смагәкәә цырцыруа ашша рхысшыын, уахыки енаки амца азааигәара икнахан исыман. Сеанейбыста, исыхылакгы схәан, амҗа сықәлейт.

Цшыхәра хасабла сахьцоз азәгы иасымхәазейт. Хәарада, айбашьра анцә аамтазы схы ипнаказ ала сахьныкәоз иашазамызт. Уртқәә зегъы еилыскаауан. Аха зегъ рааста зыгәра зҗакәоз ирасхәар сгәы иҗакәаз зегъы мцурахар хәә сшәон.

Уиадаггы, сгәы иҗаз аус дарбанзаалак исатәеишьомызт, узҗу башоуп, заа уакәытдыр иаха иузеиҗуп хәа исҗагылон. Амҗа сшықәлаз еилыркаар, ари ауаҗ ихы еилагеит хәа аибашьцәа сышътартдар алшон. Нас инытцә-аатцәны абаталион иалаз зеггы рлымхакынза иназон. Сара саҗа Паташь ари еиликаар, цытқ аамта анцалак ашьтахь цъара дынцәйтатәаны ихымта саиргон. Иказтаз уаҗытәыҗса изымдыруа сынкылахәаша сызуан. Паташь Патазба иҗатца далаччо: «Уи хәыртлаҗк иакәын, иахытыңыз амҗахь дцеит, ушьта ахааназггы арахь дцәырцраны дыказам, цъаханым итыпхааит!» хәа сахьцәытцажыыз днасы-кәыжыцәаны иҗынеихон. Абриакәын зегь раткысггы сзыцәшәоз.

Ауаҗы мышкы диуеит, мышкы дыпсуеит рхәоит. Сарггы издыруеит мышкызны аҗсра шысҗеицшу. Аха, ишырхәо еицш, мҗада-шьтада абри адунеи сапыртдыр сҗахымызт. Иахын-засылшо аиашазы сықәңар сҗахуп. Аибашьцәа реицш бцъар-мцала акаамет сылымшазарггы, сахьгылаз атып аҗы сыцқызар сҗахын. Абри имҗапысуаз ахтыс ду аҗы сыхәтаак нсыжыыр сҗахын. Ушьтан сыхшара мышкызны идуханы дара злапшыз атоурых ахә шыаны анализ анықартдоз исырпхашьар сҗахымызт. Цхьакатәи хҗеицш гәырҗас исыман, абри аибашьра ду халтцны уи иацәынхаз ламысла хәиҗапшыр сҗахын. Ауаҗы ицәгыарак ыкамкәа тынч абри адгыл данықәу еиҗу иарбан иҗоу. Иахьа гәыпҗык аламыс ладыркәызарггы, уи бирақтас ишьтыхны изку рхыпхьазара шеиҗау агәра ганы сыҗоуп. Убри агәыҗра снаҗоит, убри сышьтыхны сакуп. Иахьазыхәа хәаира агәра сзымго, атышахь сҗапшыр сҗахзам. Зегь рапхьа иргыланы, ахы иаҗагыло хәрцарацәа рыгәра згоит. Дарбанзаалак урт рхы-рҗы ианыпшуам алакҗакра, агәкахара. Акызатцәык избо — урт раапсара рныпшуеит, ихьамтоуп ркәақәа иқәцаны ишьтырхуа. Абри ахьызбо атанза сқәыпсычхауеит, ирыцхасшьоит. Убас шакәуггы, рыгәра згоит сара схеицш, рҗапхьа схырхәалоит сыпсы җанатггы. Ганкахьала, абарт зеггы ирамхәазакәа ус дук аилкааразы амҗа сахьықәло чархәара рзызуашәа исыпхьазоит, аха агәра шәсыргарц сҗахуп сара шсакәым ачархәаҗы. Уи илақта сҗапшуеит лассы-лассы, игәы сҗатәоушәа деилыскаауеит, убри иеаҗәра сааханы дааныскыларцоуп сгәы иҗақәоу!.. Исылшар —

абзиа, исылымшаргы, мышкызны деилыркаап хәа сгәыҕуеит. Ачархәафы ахааназгы аиааира имгазацт!..

Ауаа иахырҕырхастамыз амџакәа рыла изулакгы Аҫара агәы иалсны ицо амџаду аҕы сылбааит. Иааилахәлоны уи амџаду ааихыстәән, азәы схы имырбазакәа амџаду иаваз абнара снылашышит. Уахьцо умбо зынза еилахәлаанза агазмџа ахахы сцәыртыр стәхын. Макьаназы аҕа мтысыцызт, атцлакәа рымахәкәа хаххала срытапшуан, сапхьаҕа шыоук ахькылатәаз срылахар хәагы сацәшәон. Гәаныла сахьцоз сымџа еилыскаауан, амцхә аџадахы сымцакәа, амцхә аладахы сымнаакәа исымариашаны сымџа цытәтәо, хасаб азуа аныкәара саҕын. Саатыбжакгы сықымхакәа агазмџаҕы скылсит. Саанапшаапшын, Кәыдырхәықәҕа схы мырхакәа, Бытәаа рхәыста хәа изышытоу ачаиртақәа рхахы скылсит. Абна иамаз амџа аганахь сылаланы сҕынасхеит. Ахәыстаҕы саннеи саахәыцхәыцын, уи агәы сықәланы цхьаҕа сытрысит. Саапсаха сшыказгы, сыпсы мшыазакәа ахәыста ааихтәаны џапхьа абнара сҕастан, дук мыртыкәа скылсит Кәыдырхықәҕа узгоз амџаду ахь. Абра хәыцзак сыпсы ааитаскын, арахь амџа сықәлара мышқәак шыбжьаз Ткәарчалынтәи санаауаз санхәыпҕа Нанули исылтаз ажьаҕь уатка аацәырызган, изтаз абаклашка ахџа аахысхын, ҕамџакәак аакастцеит. Сыџынтцка идәықәыстцаз ауатка цьбара иаразнак сааимнадеит. Сқыркы шапьызгы, даҕа ҕамџакәак аакастцан, ахџа нахастцеит. Уи смаҕа инадҕасхәалан, смакәан итаз амҕал ааҕызган, иҕҕены ҕатцақәак аакастцеит. Цытрак ашытахь скуртка ахәынтәрақәа ааибасыркын, сҕыба снапы нтаскын, сшыаҕа ааихызгеит. Амџа саваланы сышнеиуаз, ишылашыцазгы, снапшаапшуа Лимо Акәсба лыџнашытахь сцәыртцит. Уи лыџнаҕы ақыртцәа штәаз аҕара сахахьан, убри акнытә, цытк аџадала сахыкәшаны Кәышә Ашәба дахьынхоз сазааигәахеит. Сганахьшәа ақыртцәа рхырҕәғартә хәыцкәа ахыкатцаз итатәаны акәкәахәа ахысра иалагеит. Уи иахаҕы сарманшәалон сахьцоз. Сыпсы заны, сырхыкәшаны Азџыбжьа аганахь схы сырхеит. Сара издыруан, ара ааигәа уахь ииагаз амџаду сшазааигәаз. Аус злаз, уи амџаду цшааны, нас еихтәаны, Тур Цьынцал инхартәҕы сназаанза арымарахь ала сиасны ауардын мџа ицоз санылар стәхын.

Харантэы саатгыланы сзырфит, аха ари аганахь ахысрақәа ирғэзамызт, уажэы ахысбыжқәа ахьсахауаз Сырбеи Адлеиба инхарта азааигәара акәын. Ақыртцәа уи зызбахә схәаз афны акәшамыкәша итәазар рылшон. Уидагагы агәеанызаара атахын, арахь җадақа рҗытәахны икылатәазар рылшон. Амҗаду саныцыргы сахьцоз хәа акгы збартамызт. Пытрак санныкәалак саатгыланы сзырфуан. Атагылазаашьа сара стәала ианеилыскаалак, җапхьа сшьаҗа ааихганы пхьақа сғынасхон. Шака аамта сныкәаз сыздыруам, атыхәтәаны Кынта Адлеиба инхара сазааигәахеит. Ара амҗаду ала ацара шәартан, ахабла уахьналалоз агәашә ду ахьаҗаз ақыртцәа ахысра иафын. Ус анакәха, мраташәарахь сахыкәшаны, акәарацча сахысны, ахәыста саваланы сцар акәын. Ус иагыкастцеит. Сышнеиуаз, саныпшы, агага еипш, Паташь Патазба ивилла снахьыпшит. Абнара сшылаз, ажыци амҗи сғыхо, изулакгы уи инхара шәметрак сазааигәаны саацәыртцит. Җапхьа апхзы исылтыз аасырбан, саатгылеит. Акыраамта сгыланы сыпшуан, аха афны акәшамыкәша тынчразшәа сгәы иснаҗеит. Ақыртцәа ари аганахь апсуаа цәыртцуеит хәа рыпхыз иаламшәацызт. Урт рымҗахак еитыхны Ламыс ихаблахь акәын иахьтәаз. Уажэы-уажэы инеимда-ааимдо уахь иахьхысуаз рыбжыы аафуан. Алашьцара сәалакны саачмаачуа сғынасхеит. Гәаныла сгәаҗы иханы исыман Паташь инхара атызтып амазақәа. Азәгы дыказам хәа агәра шызгозгы, уажәымзар уажәы «Уаангыл, узцом!» хәа бжык сахарашәа сгәы иаакәыфуан. Абырскак сныкәаны, ақыртцәа сырхыкәшаны аныкәарақәа имҗапызгьахьаз мцурас-тәыр стахымызт. Иаххәап, ус акы калазаргы, исхәашаз хәа счанабагы еикәсыршәахьан. «Узцом!» хәа абжы гар: «Сара Паташь Патазба сааишьтит!» хәа кыртшәала атак шыкастцара хәа зызбахьан. Уртгы газамызт, аха уаха исхәашаз егысыздыруамызт. Нас икалашаз атагылазаашьа иснарбон. Зегь реиха ззыцәшәаз харантэы зызхәапшыз агәашьа акәын. Уи еимҗапан, автомат кны сапхьа азэы дгылазшәа сгәы иснаҗеит. Аха шыта шытахьа сгыҗыыр еицаастәуеит хәа азысызбын, иаша сғынасхеит. Снадгылазар, агәашьа. Атхарахәа сгәы тытцны ицон. Уи агәашьа атқа ижын итаулаз ажра. Схәазаны, изулакгы тақа сылбааит. Сшьаҗақәа анааихызга, атунель сытцалазшәа

иаасықәлашьцеит. Сфонар ааңызгеит убаскан. Снацәа шәпала
уи ахы санақәыгәғәа, алашара ихәытқьаз, акомета еиңш,
иаарлашеит. Ажра ду ииагаз аганқәа зегьы бетонла ичақан.
Снаңшааңшуа уи сықәңало сышнеиуаз арығьарахь саахатәиит.
Арахьтәи ажра иаха итбаан, ауашы ишәара иаиуаз абетон
труба ихыжылаз, ичаңаз аган саваланы снейуан. Жәбаба шаәфа
қастахьан еиңш, сарғьарахь снахьыңшит арахь икылгаз даеа
трубак. Уи Паташь иғнатқаңтә иаауеит, сназхәыцит. Аха
атруба ұталаны уцартәи икамызт, уахь алашара сырқаңцеит,
аха хәбака метра уаннеилак царта амазамызт. Алашара хыхь
икыдсырңхалеит. Абетон иалачаңан пшь-кәакык змаз ашә, уи
еихала икаңан, ижыакцазамызт. Снагәтасит, аха ңеи иаатып.
Арахь сахеит, аха уаха умңсит. Икастдарызеи, маанак шамаз
ақара здырит, схәыцит, сеитәхәыцит, уи шейқәхәалаз еилкааны
исызңыртломызт. Асхема иңыхны исымаз исанахәон абри
атруба ашә аартны Паташь иғнатқака анеирта шамаз. Аха
изла? Ичаңаз ашә ахыцәқәахь маакыра хәычык аман, сахеит
алымқа кны, аха иңысуамызт. Икастдари? Сишь, қакагы иамоуп
даеакгы. Уи ансыртәи, ашырхәа аус аун, иаасыргьежыит. Уаха
имцозшәа анызба, уи ус ишықаз хыхьтәи амаа снахеит. Уигьы
аахәит, санагәтас, ишызбоз ашә аатит. Сгәырғьара хәаак ама-
замызт: иаразнак сшьапы аахараскын, хыхь сынхалеит. Цқа
сахәаңшзар, еилыскааит уи амаза: ағбатәи амаа ануртәилак,
атәахә еиңш уи иағашәоз алыкә хыхь ихалон. Уи анағс актәи
амаа арығьарахь ианааурхәлак, алыкә иағаршәыз хыхь инхалон,
нас ашә уанақәыгәғәалак, ачарахәа иаауртуан. Ганкахәала
уахьахәаңшуаз уи ахасабра мариашәа иқан, аха ианузымдыруа
амаана алааира уңәыуадағхоит. Сааңышәырччан, ашә ныдтаны,
ағлыкәкгы ртың ағы инағаршәны сапхьака сғынасхеит.
Хәбака шаәфа қастахьан еиңш, абраагы уи амыза ашә аған.
Егы шықастаз еиңш араагы амаақәа снарыха-аарыхан, ашә
аатит. Еиқәылашьца иқаз ағнатқака иқаз азал тбаа сшьапы
нықәсыргылеит дук мыртыкәа.

Адгьыл хьшәашәа сшьапы ықәсыргылаз ңысшьеит, аха
сфонар ахы санақәыгәғәа амацәыс еиңш алашара зәызқьаз
иснарбеит азал зегьы абетон ықәыртәаны ишыхқьаз.

Уиакарагы акаыкфы ынышашазомызт, излагастаз ала, аоны атзамц иаватаны атруба шытын, хыхынтэй ахауа зыдыа ааногон. Сшыаа ааихызган, ладеи адеи алашара каны иказ-ианыз гастейт хыц-хыц. Мраташарахытэй атзамц акаак афы аплашыпалатка зкыыршэй ы-машынак еивагылан. Урт рыштыаха арымзаа амашына матаахакаа гаагылан, аллиумин иалхыз абаккаа абылтэй ртатаны, хыцхызара рацала иахьеивагылаз сылацш накешейт. «Паташь хара ихыцуаз уадын, аибашыра шыкалоз идыруаша заа иееидигалахыан, урт еидигалаз зегы уаы имбаратэй итцаахны ипхьеикхыан, ионатка уаы изымдыруа имазаз азал чапаны, имазаз аоналартакаа рытаны икайтцахыан», – сназхыцит сара. Иубартэ икан уи дышгычфыз, арт амашынакаа руак «Мерседес» акэын, егы – «Волга» хаа изыштыаз атыхэтэантэй атыжымта цырцыруан иахыгылаз. Азал аонуцка игылан ирацаны акэардэкаа, ашкафкаа, асаанкаа, авазакаа. Адулац аша ахьяасыртыз сылацш рыкешейт атушонкакаа, ацсыз чацакаа, еиуеицшымыз арыжэтэ хккаа, ирваны иказ атубаркаа. Уажэазы акгы саламкысккаа снейны акэак афы игаагылаз астал иавагылаз акэардэ сныкэтэан, саазыршит. Цыарамзар цыаргы шытыбжы ыкамызт, иууаза аонаткаа атынчра ахатэан. Астал икэгылан аразын иаалхны ашыапкаа змаз, ацашыы зтадыргылоз, амцаркыга амзаша штопыз уа иакэын. Абаулаша еицш еикэацхоз ы-цаашык зхагылаз рыбжаранза ибылхыан, сара уи амца амыркыкаа ус сахытэаз икастара сшазхыцуаз, амла сшакыз аасгэалашэан, сымгал зтаз смакэан ахаа аацсыртлан, снапы нтастцан, сымгал аатызгейт. Нас аацхья сшаагылан, адулац сынталан, икаазза иказ атубар аатызган, исызхашаз араха иаазган, афара салежит. Цытк анысфа сыжыагы уатка саахан, сбаклашка насфытцакны сыцсы мшыазакаа хабака аамха аакастцан, ахаа ыртэины инасырцит, стубар ацаа ахыхны сацхауан, сыц еихамгыло ааамкаара сафын. Изжэыз иаразнак ахы снардырит, сшахэшахауа сахытэаз сахыиказ, иарбан тышаз сызмаз схарштны снапы иакыз атубар ыфаны саналга, сбакыаза саакалейт. Акыраамта сфы ицахаз ашыла мгал ахрыц цакыаккаа сыбз ала ирыцкыо албаадара сафын. Убри инакыырццакны

саапсара сиааины сылақәа еимацабуа иалагеит. Итатаз асқам сахьылатәаз сызқәа ашьтахьтәи аган инықәыстан, аҳаирплан сазыпшны аҳаирбағәазаф стәазшәа, исиааиз ацәа сеимтцаңааит.

Заҕа аамта сыцәаз сгәалашәом. Сытрысны санаапш, сапхьаҕа цәажәашьтыбжықәак сгәи инықәфит. Азнаказы сахьықаз сзымдырит, илашыцаза ианызба, тышак стәрыжыызшәа сгәи иснарбан, ашырхәа сәатқьейт. Сылақәа ркәычуа сышгылаз иаасгәалашәейт сахьықаз. «Сахьықаз сазымхәыцкәа сышца-цәоз!» – схи сагьуа шыаҕак аакастан, сапхьаҕа сфынасхейт. Атзамц анафсан шыоуки еицәажәон. Иаразнак иаасгәалашәейт аҳаирплан акынтәи итысххьаз Паташь ифны асхема. Сацәым-фашьо издырит сапхьаҕа атзамц анафс ишықаз агараж. Снапыршышыуа снадгылазар, ари атзамцгы маанала ика-цаз мазак атан. Уи сазымхәыцзейт ара сыфналаны азал антысцаауаз. Схи быгьыгуа саатгылейт. Уажыи уи аус азхәыцха сымамызт, анахь шыоуки еицәажәон. Урт ирхәоз сазызыршыр акәын.

– Апатын Патос, саргыи уиакара аамта зласымам ала, ҳаицәажәар стахуп. Жәа-минутк ҳазхару? – дцааит ицәажәоз ахатца.

– Сара хәылпазынза саанхаргыи аует. Асаат ааба рзы нахьхьи сфызцәа сзыпшуп.

– Сара адца рыстоит машынала уанза унаргаратәи. Мамзар ажәырт улхо амфә ушықәу иуҕахауа сеидру!..

– Ааи, апатын Тарзан, ус абзиара сзыкашәтцозар, уи ами истаху! Аха ууаажәлар зегыи сырбар стахым!..

– Избан?

– Сара сыпшыхәфуп, ушьтан азәи сеитеихәар, стагыла-заашьа ланаркәыр алшоит.

– Азамана, уара иштуаху икахтоит. Ушьта ҳаиасып ҳазупхьаз аус ашқа. Рапхьатәи азцаара: уара уавторитет ухи иархәаны иулшартә укоума Атара ақыртуа ир хлапшра артартә акацара. Ари афыза аплан ҳаман аибашьра ианалага мызқәак рышьтахь. Аха сзыкәгәыгуаз афызцәа мап сцәыркит.

– Ари ихьамтоу зцаароуп, апатын Тарзан. Атара иахылапшуа ар сара схәатәала иныкәазом. Ари афыза азцаара цәырызгар иара уатцәкьа инасгәйдцаны сыршыует!..

— Иаххәап, ҳар жәыланы амацәаз шәтәхкуа ҳалагар?

— Уи җәа зтаароуп. Ускан ихьаттәуп хәа адтәа җахтјар халшоит. Иара убриггы Мрагыларахьтәи афронт адтәақатцәа дақәшахатны!

— Еилкаауп! — Пытраамтјак тынчрахеит. Аха атынчра ааилеигеит Паташь.

— Сара исылшоит ацсуаа рыр ртәартә-ргылартә акоор-динатқәа шәытара. Уиггы акратцанакуеит аибашьра анцә аамтәзы.

— Уи, хәарада, иус бзиоуп, аха ҳара уеизггы гәаныла иаадыруеит шәа шәахьгылоу шәкоординатқәа.

— Ижәдыруеит, аха баша шәааҗәымтјзакәа ахысра шәафуп. Азәык-шыцъак шәа ишәыршәуа ахы хьамтјакәа ахькахауа итјанархахьеит аҗәымзар, аибашьцәа уи рдырхагаханы изыҗам-леит. Атынчуаа роуп шәа иаашәышьтуа изпырхагоу. Уаха азәггы!..

Тарзан даахәыцит. Иубартә иҗан уи иххәаз Тарзан агәра шизымгоз.

— Ишцә, агәра умгазои?

— Шевардназе адырратара злаиртәхьоу ала, Мрагыларахьтәи афронт афы ауаацсыра рыбжеиҳарафык ндыртәахьеит.

— Ус еипш адырра җазтјаз ихггы ижъеит, Шевардназеггы дижъеит! — даапышәарччеит Паташь.

— Апатын Патос, уара агәра умгазои ақыртја ар рымч, рылша?

— Уи шҗеилкаатәу?

— Мызқәак рышьтахь Арзынба иуаажәларггы иарггы ицҗьашәҗьа иқәахтјоит. Уи сыхәнацәкьареипш агәра згоит. Уара?

— Аибашьра ианалагаз рапхьатәи амшқәа рзы уи агәра угаратәы иҗан. Аха уажәы?... Мап, апатын Тарзан, ацсуаа ус шәара ишышәхәо еипш аҗәарағ рхатцаны иузаанкылом. Ари уасхәоит сара җызак иеипш, иашьак иеипш!..

— Уара уиашоуп, ус акәзарггы қалап! — ихәеит Тарзан.

— Аха макьана иқало еилкаам. Убри аҗнытә, сашьа Тарзан, абра сгыланатц са усықәгәыгла. Иаххәап, ацсуаа аиааира ргеит. Уара уфызцәеи уареи амацәаз шәтаркит. Агәра хатцә са сыцхыраара шудыстјо. Ари схәоит гәықдсыкала. Ацсуаа

ргәы шны иҫоуп, ус еиңш аҫагылазаашыа анроу хәыңғыы дугғы азәғыы дшәеигзом. Зегғы ишәзыңшуп ашыра. Аха, ишдыру еиңш, азәғыы иҫахзам аңсра. Анцәа шәәқәимыршәан ус еиңштәи аус, аха иҫамло хәа егғыҫазам, ус уанақәшәа, сашыа Тарзан, уара узыхәа сыҫоуп сара. Абри агәра га!

Тарзан асеиңш ихәап хәа дыҫамызт ифыза. Даахәыц-хәыцын, ус ҫааитит:

— Аха хара иаагар аиааира?

— Ус ҫаларғыы алшоит, усҫан аңсуаа зегғы ирҫеиңшу еилыскаауеит. Аңсра хҫеиңшхоит. Аха аңсра зҫахыда? Угәы ишҫаанагои: иаххәап, уара иудырҫеит сара сышыра!..

— Анцәа иумхәан! — ҫааитит Тарзан. — Уареи сареи хәишыҫәазар сыгәра умгазои?

— Угәра згоит, аха усҫан?

— Аңсуаа зегғы ртәы сыздыруам, аха уара уңсы еиқәсырхоит!

— Абри акәын истахыз уара уҫынтәи исахарҫ. Уажәшьта сгәы рахәтуп, агәра згоит сара дышсымоу аиашыа!..

— Абри азоума узсыңхыз? — дҫааит Тарзан.

— Ааи, абри азоуп!

— Уажәшьта сыгәра угома?

— Уи азы иаҫахуп нахххыи абахҫаҫ хәнеиҫтакыз, ҫоуба уны еишыҫәас хәҫазааит хәа, ңыҫык хәзқәгәыгуаз афызҫәа хәңны ишыҫахҫаз еиңш.

— Сара, Тарзан, ҫоуба зует уара уҫаңхыа, сыламыс аҫаңхыа, сыңсадгыл ҫыртҫәыла аҫаңхыа, сыңсы ҫанатцы уара узы иашыас сшыҫоу?

— Егыа кааметҫ ҫаларғыы?..

— Егыа кааметҫ ҫаларғыы! Уара?

— Сарғыы ҫоуба зует уара уҫаңхыа, сыңсадгыл Аңсын-тәылеи ҫыртҫәылеи рҫаңхыа, сыламыс аҫаңхыа уара узын еснаг иашыас сшыҫоу!

— Егыа кааметҫ ҫаларғыы?

— Егыа кааметҫ ҫаларғыы!..

Абра иҫахҫәеит урт реиҫәажәара. Тарзан дгылеит. Дгылеит Паташыгы.

— Сара сҫеит! — ихәеит Тарзан. — Саатбжак ашыҫах амашына аасышыҫуеит. Уаанза уңсы шыа!

— Сара сыңшуп! — ихәеит Паташы.

Агараж ашә аадыртит. Иаразнак стың сыңсахит. Тарзан дышчалак еипш, Паташь арахь дыфналар илшон. Иаразнак сышътахька сааитатцын, афны акәакь афы игеагылаз уалырк снаватәеит. Уи қәыршәк ақәыршәын. Сшыпшыз, атзамц аатцысын, нағ еитатцын идәықәлеит. Паташь игага снахьыңшит. Атзамц даавцын, акы данақәығәғә, ғаңхьа атзамц арахь ағаанахан, атың афы инагылеит. Иааңьасшьеит. Аха сәырпсны ауалыр садтәалан. Паташь аспычка ааихьышын, иаңхьака ифынеихеит. Аха уажәазы уи сызқәымгәығзоз даға шәык днадгылан, акы днахағахан, ашә аатын, нағ ицәаара ызит. Ашътахь сшыпшыз ғаңхьа уи ашә акит. Излагәастаз ала, нағ избахьаз амаза еипшын аригы. Аңшәма данца акыраамта стың афы стәан. Қажәака минут рышътахь адәахьы аарлақәа машьынак абжы сахит. Цәажәашътыбжықәакгы сгәы иқәыфуан. Дцеит, хымқада, сназхәыцит саргы. Нас алашара аақастан, сызлааз ала ашәқәа аартуа сышътахька ацара сәазыскит.

Ацара сәазыскаанза сган афы иадгылаз адулаң сазааигәахеит. Амфаныфа шътысхыр акәын. Ашаха еипш еиларшәны уа итаз атубар хар амамкәа смакәан интастеит. Смакәан итастеит, иара убас, аңсыз консервқәа, атушонкақәа. Афатәқәа рзы итеггы аимдара сшафыз саныңшы зеипш тетрадк ацелофан акәыршаны сғаңхьа ишықәыз сылаңш ақәшәеит. Изақәу збап хәа уи аашътысхын, снахәапшызар, ыырақәак бғытны ишаныз ақара удырратәы иқан. «Паташь Патазба иажәабжы кьағқәа» сылаңш нахызгеит. «Хоҳ, Паташь дышәкәыфәызаап», — аасгәахәт. Сзашътоузеи схәан, уаха уи аңхьара саламгакәа смакәан интастан, ахы ғаҳәаны, икьақьаз сахтанла икатаз амаақәа снапы нтастан, сызқәа рфы инықәыстан, сдәылтырц сызлааиз ала сфынасхеит. Хасаб азуа, изулакгы атрубакәа сырталаны адәахьы сцәыртцит. Ахалартафы саннеи саанаңшааңшит. Амра ташәахьан. Шъта ахәлара аеазнауан. Снапы ндәықәыстан, ажра аханы итарсыз агәашьа снапала иааныскылан, ашырхәа сынхаңалеит. Уахагы схамңшзакәа, сыццакы-ццакуа сытрысны сфынасхеит. Изулакгы абнара сәастеит. Нас ахәлара сыхьзаанза сшьағәқәа сыртбаан, абнара шылаз мацара пхьака снейгәеит.

* * *

Аштаб аҥны ҥахынеиз Едик Жыаниеи Котик Кэытцниеи ҥақәшәеит. Едик газетк ҥаитан, ҥақҥхеит. Котик наххыи Мандара аҥалартаҥы идыргылаз ашлаҥбаум иахылақшуаз ауаа иқсахырц игәы иҥан. Тола Шыыкыырба, Цоча Кэытцниа, Иван Кэытцниа сылақш рықәшәеит. Унеишь-уааишь хәа зархәоз арт ахацәа Котик ицхраауан. Лассы-лассы ари аҥанахь илақшыкәырцан, изыхәтазҥыи изыхәтамызҥыи аерманцәархәбла иаҥауа иалагеит. Машынаҥа аибашьцәа рзы афатә еизҥаны ишдәыкәырцалак еиқш, уқшыр дәеа машынак ала бцъарла еикәных рҥаархон дәеа гәықк. Ари аҥан иатәымыз. Иаҥахын ахылақшра бзиа. Ас мацара аусқәа аҥца, иаарласзаны ҥаибашьцәеи, иара убас, аерманцәа рхатақәеи ирфо рмоуа иҥалон. Убри азы аштаб аҥны аилацәажәара рыман иаха. Изыхәтамкәа арахь имҥахытцуаз раанкылаҥа аҥахын. Убас ишыҥазҥыи, зегьакакәын рмашына цъара инарҥылаҥыи, бцъарла еибыҥаны, ҥа мҥақ цшааны ахәбла иалалон архәцәа. Ҧныцыцхьаза иахынеиуаз ирыкәыҥәҥаны, иршәаны, афатә рымырхуа иалагеит. Ари бзиара ахылымҥиаар алшон. Ажәакаҥа, ус иҥамларцаз абри аус Котик Кэытцниа инапы ианыртцеит. Сгәы иаанагоит ари аҥыц иахылақшуа аибашьцәа гәыцҥык рыбзоурала Котик инапы ианыртцаз шынаигзо.

Ашыбжыон аштаб аҥынтәи Катата Цыынцъал ихырҥәҥартаҥы ҥаҥан. Ҧахынеилакҥыи еикәышышыи аҥынчра рыман, цъара еибашьрак ыҥоуп хәа угәы иаанаҥарымызт. Ари аамҥазы ахысрақәаҥыи мҥацыргомызт, акранырфалак ашьҥахь аибашьцәа цытк рыпысы ршыон, уахатәи аҥацшыара рҥазыҥартцон.

Уантәи ҥашьҥахьҥа ххынхәны ашлаҥбаум аҥыи ҥаннеи мацк ҥаатҥылеит. Ҧаныцшыи, иаха сызшыырц зҥахыз аерманы хҥык иҥызцәа ицны ҥахыҥылаз иҥаҥсит. Ирҥахзамкәан цсышәак рхәазшәа ааҥартцеит.

«Дахыҥказаалак уи ахатца игәы хәацсоуп, — схәыцуан дахьцоз сишыклақшуа. — Ари адҥыл иашьаҥыту шыоук ҥауп, уи еиликаауеит акәымзар, цъаханымҥа амҥа хырбар ҥаларын. Убри аҥнытә аҥәеанызаара аҥахуп!»

Иахьа ақәа ауан хәа азухәартә иҥамызт. Ашыбжыишыҥахь аҥауа аҥеитанакын, ажәаҥан хтит, ашоура цәырцын, ицахәцахәуа амра кацхеит икажжы. Уи ацхара аанагон. Арахь ҥанаауаз

хшыапкәа ирыдҕаблаз анышәаңшыкәа аңша анрылс иаразнак ибан, асаба ыкәѳѳы икаларц егьагзамызт.

Исыңыз сѳызцәа аансыжын, сымала амѳа сыкәлеит. Сахьыпшлакгы аерманцәа ахандеира иафын. Рутракәа рыцкыны абаҳаракәа ирфын. Алѳа ыкәчны икан зехьынцъара, ижәыланы зәаазхаз аапынра иапыларц ртахын ршыапы икәгылан. Аха, изаазарызеи, аус шыруазгы, уатәтәи рлахьынцәа ианазхәыцлак, ирцеиңшыз хәа егьрыздыруамызт, убри аҕнытә уиакарагы агәахәара рымазамызт.

Скәыпсычхауа абри сшазхәыцуаз, ахәылқазы сымала Мандара снеит. Иара саргы абрахь амѳахыцра стахзамызт, ѳаңхьа иааилахәлар истаауаз дсыздыруамызт. Иаарласны стып сыпсахыр акәын.

Апрель 7, 1993

Заур иҕны сахьаанз ашыжь, ажәабжь сеихәеит.

— Абра хгәылара дынхоит Дусиа захьзу, Мальченко зыжәлоу урыс пхәыск. Ани аңха цшза дызмоу. Уаргы дудыруеит. Узбахә салхәон иаха, ани иухьыз ахтыс лаҳахьазаап ларгы. Лцәажәашьа злақоу ала, лыѳныка дупхьарц лтахуп. Наҕ улдыртц ани ахеилага!..

— Ус дақәшаҳатханы даныкала, хымқада ла лахь сиасуеит! — сгәыргьатцәа саакалеит.

Уи аамтазы Дусиа захьзыз лымахә арахь иҕааихеит ҳа ҳахь. Ашоҕ ихьззаап. Уи оумашәатцәкьа дылхьбаауазаап иңхәыс цшза. Иаха, абри ахьчацәа рыѳнаҕы иѳнақәоу ҳақкәынцәа руазәык аңыказы рыѳны дахьнеиз, иара данца ашьтахь иңхәыс лгәы нирхазаап. Атаацәараҕы адрама аҕиара иаҕуп.

Лара Дусиа аңха хәа илымоу, зеггы зҕынцәаауа, абра сиасцыпхьаза дызбалоит. Аиаша уасхәап, аңшзаразы убла хылкуеит. Аха изхәартоузеи, лыпстазаара акапей-кылцәа иаңсам. Сеидру, ус рхәоит ара сахьаанз зеггы. Лхатца аерманы тоумышьаа рхәбла ахәааҕы дынхоит. Аибашьра ианалага аңха лан лахь дааит. Иаргы иналаршә-ѳаларшәны длышьталаны даауан. Аабыкьашәа уи аѳны дшыказ лхатцеи лареи ак еимаркын, лара абри азхыкә иаваршәны абрахь лҕаалхазаап. Уи длышьталаны лхатца Ашоҕгы абрахь дытрысит.

Ҳаққэынцэа зеггы ара ишыказ аниба даалахёыххеит
Ашоҭ. Иаразнакгы ишьтахька дгьежыны дцеит. Абри аамта
инақэыршэаны ҳа ҳахь лёаалхеит аҭаацэа рхада Дусиа. Уи
даачмаачуа афермахь уназго ателцха днықлазаап...

Асаат жэафа каларц егьагзам. Иааигэазаны атанк иаа-
нашьтыз ахқэа аҭжэара иаёуп Тоумышь шыкоу. Иахьа уаха
ҳаирпланкгы хымлазацт. Ара цақа ҳахьтатэоу акёусзеилкаауам,
уаха хысбыжь ҳаҳартэ иаафуам.

— Бзиала баабейт, ахқэажэ Дусиа! — сҳэейт сара. Ларгы
сылдырын, даапышэарчеит. Сналхатгылан, аҭсшэа нласхэейт.

— Анкьа зны сызхылцыз рышьтра дуун, амал зкыз уаан.
Ускан акэын санахқэажэыз, уажэы... — Уи агэынамзара
лныпшуейт, убеианы указар зтахымда!..

— Иага убас акэзаргы, бара бахқэажэуп, — сҳэейт сара. —
Анахьхи инхақэо санцамтақэа згычуаз рааста шеилыбкаауа
здыруейт.

— Дина Динченко дыкан иацы сара сыкны. Ғэгэала слацё-
ҳаит. Ишпыкэыз уанцамтақэа ақёыцьмақэа ишрылалыжьуаз!..

— Абрахь ааигэа сыказар стахуп! — уи схы налықэыскит.
— Издыруада уада хэычык иҭацэу кыр шэымазар?..

— Утахызар иахьатёкьагы умфохыт ҳара ҳашка. Ушьта-
ларта ҳзымпшаауа ихахьзеи?!

— Аха шөхатца? Уи иҭахымхар?

— Са ианыстахха уигы иҭаххоит! — лҳэейт лара.

— Ус анакөха, фымш исашөраза. Смазара зеггы уа ишьтоуп.
Уи абрахь ишиазгалак, шөашта сҭалоит!..

— Бзиала уаабейт! Ҳара асас бзиа гёыкала ҳаицылоит!..

Ажэакала, ҳаицэажэарақэа рышьтахь, уажэраанзагы аб-
рахь сымфохытынґаз сҳэо сҭалеит. Атаранзагы снабжьысуазар
арантэи иаха исзааигэан, сашьцэагы сааигэара иҭалон.

Абри аамтаз ақкэынцэа ґыртит:

— Аҭсуа радио цэажэоит, шөааи!..

Апрель 8, 1993

Асаат хэба рзы абаталион адҭақатцара иҭнаказ ала, гёыпфык
аибашьцэа Набжьоу аҳаблахь аҭшыхөразы идөықөтан. Урт

рхыпхьазарафы икан: Беслан Изаабеи-ица, Ута Кэйти-ипха, Руслан Давид-ица, Славик Климент-ица, Мариал Виктор-ица Кэйтцниаа, Сурам (Қалам) Гэада-ица Ашьхаруа, Саша Сафер-ица Делалоглы, Реваз Ацшыцба, Вианор Канхэа, Кабардантэи Миша Бли, нас хэык иара ифызцэеи.

Аибашьцэа ахэлара реалакны Набжьоу ахабла атагыла-заашьа гэартеит. Макъаназы Аракъаеы иаду ацсуаа рыфнқэа зегъы еибгоуп. Цасатэи аибашьреи ацъеи рветеран Цанта Кэйтцниа ифны акэшамыкэша еимырдеит. Лымхатасла ихахахьан ақыртцэа хатей пхэыси гэымбылцъбарала ишырпы-лахьаз. Аха уеизгъы гэгьграқэак рыман. Аимдарақэа икартаз ашьтахь еилыркааит, насгъы ирбеит урт ахьыршыыз атып, уи калеижьтэи такэы цуан, ақыртцэа ргэымхара ашьтахь экскаваторла анышэ жны иахьрықэыпсаз атып гэартеит. Абри атрагедиа камлар алшон айтныпсахлара атыпқэа анрымаз заанатц иалгазтгъы. Иалаханы иказ Цанта ипхэыси иареи ртагылазаашьазы Мурман Конкава ианиазтаалак анцэа иши-хэара икоуп хэа амц ижьон, мамзаргъы уахь сымнеижьтэи пытк цуеит хэа уи азбахэ алацаажэара уиакара итахзамкэан аицаажэара еацъара ииаигон. Цанта Кэйтцниа аибашьра ду афы акаамет зхызгахьаз хатан, уи Атара ақытан хатыр зқэыз ауаф бзиа хэа дрыпхьазон, аха ианатахыз аамтазы дахзымыхьчеит. Ауафы назаза хэа данхацацалак ауп цкъа данеилахкаауа, уи деикэхархар халшон... Абра зыламыс къашьу зэыр дыказар ипсы танатцы ицрымтыроуп Цанта рыцха ипсы. Аибашьцэа уаф дысзалацом...

Иара убас хпартизанцэа игэартеит ақыртуа фашистцэа ахьтэақэаз атыпқэагъы. Еидыслара камтакаэа, ауаа Климент ифны идыршан, адыршаены шаанза рышьтақэа ырзны рышьтахька игьежыт.

Иахьа имшапысраны икоуп айтныпсахлара. Ари еипш аамта анааилак рхы иадырхэоит атараа: рыматэа-рфытэа, рцақэа ркны итаханы икоу рыпш хьшежькэа алыргоит. Мандара афермакэа рфы санааи Цьон иашьцэа Хэыча, Роберт, Хьрыцс, Мацъ, Адик, Заира ухэа Кэйтцниаа, убас егыртгъы тракторла аусхэартахь амша иқэлахьан. Саргъы саакэцэиан, сашьцэа

срышьталеит. Иааихтәаны, агәәфарақәа сыртысны схало, Нури
Бытәба дахьынхоз сынкылсит.

– Уаа бзиа́ла уаабеит! – снейны а́дсшәа иасхәеит. Аркади
имаҭа аасиркит. Иарггы ихы-иҭы ааихаччеит. – Ушдаҭоу?

– Ухәыцқәа? – сцааит сара.

Уи җаса избахъаз Аркади диеиҗшмызт. Ысы ихазамкәа дцәышза дгылан. Данцәажәоз ибжыи изткаауамызт.

Ашытаһь, ардарацаа Рауль икынтәи арахь илбаан, саргыы снарышталейт. Аусхәарта хныкәлейт.

Хнадгылеит Хьрыпс ица. Анхаѿ бзиа Хьрыпс аусура иаѿы-
маашьо хатѿуп. Уи иѿшѿмапхѿыс Заиреи иареи иаадрыхыз
апш ахѿежѿ еипш кыыс амазамкѿа аѿа иѿапсан. Ари аганахѿ
апшгычра шѿартан, аѿырѿѿцаагы аѿсуаагы реиха уардынѿѿа
рапцаны арахѿ акылсра иаѿѿшѿон. Амала, даѿа ѿытрак ашѿ-
тахѿ автоматѿыркѿаѿѿа рыцны иаар рылшоит, аха убригы

ауадаѡрақәа ацуп. Аға дахькылатәоу узымдыруа ус ақатцара хшыѡдароуп. Арахь иаха-иаха амлашьра ахы унардыруа иа- лагахьеит. Амла ухшыѡ умнаркьар ағыч изы зегьакоуп — дқәылоит. Аха атыхәтәа, атыхәтәа мыжда!..

Хьрыпс ичкәын аихабы Адгәыр изы цыпх айбашьра иала- гаанза адгьыл никылеит анкьа хабдуцәа зтанхоз аңьынцъ афы. Аферма рахә рхыбра ахьгылоу ашьтахь. Адгьыл цсылахоит арахә ирыцрыцуа артәыра ахьамоу. Хьрыпс убра итеигалаз аңш зегьы неибейцшны рлапкьара дуун, иахьатәи аамтазы ари еипш амал змоу насып иманы дрыпхьазоит. «Ари са сымала истәым, зегьы еицахфартә еипш аамта хьықалааит!» — ихәеит Хьрыпс, дхәцны, ашә аартны ица ханынтаңш.

— Шақа калат тәуңсеи? — аңшәма сизтааит.

— Ари аца итаңсоу 90 калат ыкоуп! — ихәеит уи. Ара афны итаагалаз ани сыѡн ду иѡнапсан. Уи ықамзаргьы ари иахзынхаз хазхоит!..

Саатк ала, аттахәа хәнеицхыраа, аца тахарцәит. Асынтәи еицыз зегьы хәшиашаз Амиран Кәытцниа иѡнахьы хнеит. Ара дук ихарамызт, иааигәан. Цьон итрактор ала дааины, аштафы аца иазааигәаны иргылеит алафет.

Бесик Квираиа ар ахадара анриѡоз абраакәын айбашьцәа рыкрыфартә ахьейѡкааз. Арантәи агазмѡафынза шә-метракгьы бжьам. Аға данхыслак ахымѡасқәа шәышәуа ари аганахь ихавыкькьон. Агәызчызхәа ана-ара ипжәон идыршәуаз агра- натақәа. Хазы танкла иаарышьтуаз ахы хьамтақәа анкаҳалак анышә иажуаз псақьаны ажәѡан ахь иашьтуан, агәамсами ахәшә бли еилазѡаны ихәашьза ишьтытуан. Ишырхәо еипш, ажәѡан лагон, адгьыл цысуан. Хәхытцны хцеижьтеи ари аганахь зны-зынла аға даацәыркьалон, даеазныхгьы хара хтәқәа. Аказарма, афны ухәа хылагәыла еилажьуп. Ашкафқәа пьчәеуп, урт рсаркьақәа фыжәжәаны, абра афыртын шықәсуаз удыр- ратәы икоуп.

Ари анхартафы иаңшәымоу Амиран Кәытцниа (Мерка) знапала инхаз-интцыз иоуп, иѡни игәареи, ирахә-ишәахә ухәа дытбааны дықан. Изгылоугьы аца дууп, ипейпеиуа итеипсаз ипшгьы еиларѡынтны иқан. Ажәжәахәа хантәлеит.

Аитныцсахлара иалгаанза нахъхы хнаѳ аѳадахы игылоу Нодар Гэызбей-ица Кэйтцниа ицаггы тарцэтэын.

Хацшэымацэаны, арахъ хацшэымамызшэа, агыыцэа реипш, хкылацш-кылзырѳуа уа ханней, Набжьоунтэи ақыртцэа хгэартазшэа ахысра иалагеит. Аитныцсахлара нтэаанза имхы-сыр акэын, аха атрактор абжы рахауан, урт ирдыруан абри амш ххы иархэаны хаарыхра «ггычны» ишаагоз. Ухахаапштэыкьар, хцьоумшьарц залшомызт, хара хтэы хара игыычны иаагон. Уахаггы цсыхэа хамазамызт.

Адик, Хэыча, Роберт, Мацъ, Рауль, Хьрыцс, Заира ухэа Кэйтцниаа, Витали Агрба, абарт ракэын еицхыраауаз. Сарггы срылан убра. Хрыхъчон набжьоуаа рыцкэынцэа, икан ар рцы-зацэа, агэыцкэа рхадацэа. Еснагъ хара дхадгылан Анзор Родик-ица Кэйтцниа, Нури Гэынцъиа, Заур Муцба. Нодар ица абжа тахарцэхъан еипш, ақыртцэа ѳацхэа ахысра иалагеит.

— Шэынтэара калааит!.. — Анзорггы дара рахъ ахы рханы апкаѳ-апкаѳхэа еишьтаргыланы ахкэа рыздэыкэйтцеит. Цыт-раамтак тынчран, аха ус хшыцшыз агранат идыршэыз шааиуаз хааигэаратцэа ажэѳанаѳ иткэацит.

— Арт гэааит, убама!.. — ихэеит Леонид Бигэаа. Уи иашъа Валериггы ара дхэцын. Дарггы ааигэаны инхоит. Акэкаэхэа ирылеитцеит игэы аныцжэа.

Уи ашьтахъ накгы арахыггы иаатынчрахеит. Харггы хэзфыз аус ханалга, хааццакны агэашэ ханткэеит.

Иахэа хзыхъчоз айбашьцэа, хус ханалга, иша-шаны 30 калат ацш рзынхажыт.

Иааилахэлоны еипш, Мандара хааит.

Апрель 9, 1993

Паташь Патазба инапѳыракэа срыпхьеит. Урт рызбжак ацсышэала иѳын, егы иаанхаз урысшэала. Анахыггы арахыггы ирацэазаны агхакэа рыман, ишыкоу ацхыаразы азэы идугало икэмызт. Аха ишыказаалак санрыцхэа, сацхрааны шэлымхафынза иназгоит. Уи литературатэ ѳымтаны иузыцхэазом, аха са сыгэ-такты аарпшраѳы исыхэозшэа анызба, абра ишэыдызгаларц сызбеит. Ахыызкэа ахысыцсахыз ыкоуп, иахэаансыжыыз ыкоуп.

Паташь Патазба раҕхьатәи иажәабжь.

Сара саб Аслан ихъзын, аха дыздыруаз иқәлацәа зегъы ҳафны ианнеиуаз Асланбақь хәа иархәон. Уи җейтүпшла уафы ғәғәак иакәын, иоура-итбаара назан, иаиланы дықан. Шамахамзар, җсыуа матәамзар, ҳмилаҭ иатәымыз җаак ишәитҗар иҗахзамызт. Афны данықазгы, җыара дантыҗуазгы иҗеырҗшзаны, ишәыз җқъаны дықазар иҗахын. Шыоуки-шыоуки ишықартҗо еипш, иҗаҗа мсазакәа иҗарҗны дубазомызт. Хазы иман исаркәа, имаркатыл, иҗаҗасага. Зны-зынла ихәда җылсаалон сан, ишҗахь ихахәы иаглырхон, илыриашон акәымзар, егьырҗ зегъы инапала иқайтҗон. Есышыжь дангылалак ихаҗыҗ ирыҗқъон, җәыҗак азыхь ижәуан, нас саатк ашҗахь дзышыҗылахьаз аҗмахырҗәы ифон. Харгы имазамкәа ишықәс ифахьан еипш, җенак иааигхан, дычмазафхеит. Аха уаанза...

Хара ханхон ашҗа акалҗаҗ, Азыхьра хәа изышҗтаз ахаб-лаҗы. Хәыҗы-хәыҗла хғәылацәа зегъы җақа илбааны, анхарҗа тыпқәа ылхны, ари аҗафа дгьыл ааныжыны иҗахьан. Саб иҗахымызт иабдуҗәа, урт рабдуҗәа зқәынхоз адгьыл қыаҗҗейтәыр. Ираҗәаны ихәман аҗмақәа, араха, аҗсаатәқәа. Арха дгьыл аҗы инкауршәыз зегь ғьаҗон, иманшәалан хәхықәаарыхуаз адгьыл, ақәатҗа бзиан, зейуа рыхкы уҗахыз ажь хәман, иҳазгылан акәасқәа бзиа, уи иавагылан аматҗурҗа, хҗа ықан, иқан хбора, аҗмақәа рхыбра, зынза хәатҗраҗ иҗыҗуан азыхь. Акызатәык иманшәаламыз амәа акәын, аха уигы тракторк ааганы ейқаратәны, амашынақәа хало иқайтҗахьан.

Саб амҗхә акриузомызт, ирахә-ишәахә ирхылаҗшуаз аурыс матуфы диман, Ваниа захьыз, хәҗмақәа дрыҗын, уи икрыфара-икрыжәра ибзианы дахылаҗшуан, ишәҗатәы бааҗсымызт, ишыапыматәа җхан, иус идыруан, иаашар ирахә еилырганы, ажәқәеи аҗмақәеи хьаны афны инижьуан, нас акрыфаны, ихәы иҗаны ианеиқәдыршәалак, иабҗьар аашҗыхны иҗмақәа днарыҗлон.

Сан Цицина лыхьзын. Уи лыжәла дахыҗхәон стауад шҗтроуп хәа. җшьык азғабҗәа лыхшахьан, рыҗшьыкгы җшза-җшзаза, игәазырхагаха ирызхауан. Аихабы Зина лыхьзын, уи илышҗтанеиуаз Амина лыхьзын, Егьы — Шыазина, аитҗыбза — Ханифа. Сара — рашьа — зегъы среитҗыбзан.

Ишысхээз еицш, ченак иааигхан, саб дымчазафхеит. Цака илбаан, ахақым дизааргеит, уи данихэацш, имаз ахьаа еиликаау сеидру, дганы Акаа асаркыа дтататэуп хэа реиэхэеит. Аха саб имуит уахь дыргар. Анасыццэга, дызгашаз ахьаа шимаз еиликаазар акэхап, дахышыьтаз даакэпыцсычхан, цыаргы дшымцоз реиэхэеит. Сахэшыьцэа рылахь еикэцданы изыцшуан, зны-зынлагы уи ицсыц алагафгара аныцэгьахалак, рылагырзкэа идмырбакэа рчабракэа аарычшыуа наф адэахы индэылтцуан. Сара ускан жэаа шыкэса сыртан.

Шыыжык сан дсыцхьеит:

— Уаб уитахуп, уааи аранза!..

Саб дахышыьтаз ауадакны саннеи:

— Уара Патос, ара уааины фэацхыа уаатэа, егырт шэдэылт, — ихэеит тынч саб. — Ацкэыни сареи акы еибакхэоит, шэара шэатахым! — нарыдитцеит.

Исеихэарызеи хэа уи снейзыцшит. Иара, сгэаанагара еиликаазшэа, даасфэацшын, схахэы инапы налишыт. Ус кайто ахааназгы исымбацыт. Абацэа шыоуки реицш, уи ишыамхгы сыкэиртэомыт. Саанкылангы дсахэмарзомыт. Аха иара ишиказшыаз еицш, мызкахь знык иеы днакэтэаны, дахыцоз мхэазакэа иашта дантыцлак жэамш данымаауаз ыкан. Даныхынхэуаз хамтак сзаамгакэа иузомыт. «Ари зегы дхаитцуп, са санцслакгы иара иоуп сыфнра зхаанхо, ус ахыкасто шэгэы иалымсын!» — изгэбцэа рахь дынхыахэны ажэакэак реиэхэон.

— Патос, уаасзызырфы, сара ирласны ицсуа соуп, мазак сгэы итцоит, убри усырдырыц стахуп!..

— Изакэ мазоузеи, баба? — снаиазцааит.

— Умыцдакын зны! — ихэеит иара. — Сара сыпсуеит аныс-хэа — сыпсуеит!

— Удсыртэ иухьзеи? — иаасцэымыгхеит.

— Акыба хэа ззырхэо ачымазара симоуп. Уи шымаз еилискааижьтеи акыр цуан, зны Акаа сахьцаз асаркыа сталан, исархэеит исыхуаз. Аха ацкара ауамыт. Ус сааиуан... Уажэы, ишубо...

— Умшэан, егыхуам! — фэастит. — Аха иарбан мазоу исаухэарцны иутахыз?..

— Уара сара сшыа уалцит, аха уан даеазэуп!..

— Дарбан даеазэы?

— Уи Мандара дынхоит!..

— Илыхьзузеи?

— Уи Олесиа лыхьзуп. Усзызырѡла. Лхатца дагыркэан, атыркэцаа, ишудыруа еипш, 1949 шыкэса рзы иахыргеит. Лхатца Омск дагеит. Уахык урт рхаблакынтэи сымѡасны сшааиуаз дара рѣы сымѡахытцит... Олесиа сгэы далнахт, икастцарыз. Лѡызара шысгэацхаз лцэызымзеит. Ларггы, уажэраанзаггы убра сымѡасуан, сылдыруазаарын. Слыдылкылеит. Шыкэсык аамтыцкэан уара улыхшеит...

— Нас, нас? — алакэ сзеитеихэозшэа исеихэоз ажэабжь саткэан, нак исеихэарызеи хэа сыцшын. Гэаныла, исеихэоз зеггы акымзаракгы агэра згомызт. — Нас, нас? — снейзыцшит.

— Уара ухауит, шыкэсык аамтыцкэан, Омск иказ лхатца дааит хгэыхеанзамкэа. Иказ ибагэышьеит, аха иихэоз. «Сыцхэыс дсызныжь, учкэын уара думаз!» — ихэеит атыркэа. Санхэыц, иара диашан. Уара уаашытсхын, шыжык ацэылашара сац-гылан, сеы снакэтэан, суапа унтахэхэаны усыман сааит. Аѡны сахэаиз стаацаа ирасхэеит, ахшара дызтиуаз пхэыск дсыкэшэан, ахатцарпыс анцаа дышсатэеишьаз. Икартцахуаз, рызегь ааигэныѡит. Цабыргны, хтаацэараѣы дхамазамызт хашытра змырзуаз атцеи. Анггы апхацааггы ааигэныѡит. Зеггы уааныркылан, ушытырхит, рыкэа утартеит, игэыргыатцаа иаа-калеит. Иахэа уажэраанзаггы азэггы издырзом уара узустоу, сара ушысцоу, иуахама?..

Сара исахэз агэра сызгомызт.

— Сара сыцсуеит! — ибжы изткаауамызт саб. — Урыпхь уахэшыцаа!..

— Шэааи арахь! — урт нарыкэѣыстын, апсеизгара иалагаз саб снейхаххит. Егыртггы ааины иааихагылеит.

Саб ицсы ааихшэеит. Убри инакэыртцакны агэылацаа чмазаѡбара хашта италозггы ааѡналан, дааикэыркит.

Саб ишыкэс катцаны салгеит. Уи ашытахь сахэшыцааггы азэазэала хатца ицеит. Сарггы стаацэарахейт.

Ұнак Мандара салсны сышцоз даасгәалашәеит саб дзыҕ-
цаауаз апхәыс. Сзашьтоузеи схәан, сымҕахытдит, Олесиа слыз-
цааны дахьынхоз аҕны анысдырба. Агәашә аҕны сылагылан,
иҕыстит апшәма ихьз хәаны.

Аҕны даадәылтит пхәызбак. Чхьарпқәак лышьацаны
арахь ләаалхеит. Данаасыдгыла, лхы инаркны лшьапақынза
дааимыздеит. Апхәызба дгачамкны дсыхәапшуан, сказшьақәа
лгәампхазт, даацәытцаччеит.

— Мшыбзиақәа! — схәеит сара. Лара агазацәа реипш
ҕапхьа даацәытцаччеит.

— Бызхыччозеи? — сцааит сара.

— Сабамыччо, схы инаркны сшьапақынза сааимудеит!..

Илхәаз саахыччан, аҕырқырхәа сыбжыы ҕтысцитеит.

— Рацәа исықәнагаз сабхәеит! — схәеит сара.

— Иутахыда? — дцааит лара.

— Олесиа дынхома абри аҕнаҕы?

— Ааи. Уи сара сан лоуп.

— Илыжәлоузеи?

— Олесиа Динченко.

— Бара?

— Дина Динченко.

— Бабгы Динченко ижәлоума?

— Мап, уи датырқәоуп.

— Дабакоу иара?

— Ҧышықәсака тцуеит дыпсижьтеи!..

— Бан?

— Уи дышьтоуп, дымчазаҕуп.

— Дызбар калару?

— Умҕахыт! — лхәеит Дина Динченко.

Ашта хәәланы хҕынаххеит. Амардуан ханхалоны,
слазцааит:

— Сара бысцәымшәан, бан сналацәажәаны дук снымхар
калап.

— Утахызаргы уахтаж.

— Бара ахатца дбымоума?

— Схатца доурысуп, аха уажәы дыказам.

— Дабакоу?

- Иһоныҥа ддэықәыстеит. Ҳаилытцыр ҕалап!..
- Уи хэартам. Ахшара дшәымоума?
- Дҕамоуп, ышықысаҕа ихыцуеит.
- Дабаҕоу уажәы?
- Дыцәоуп.
- Ибзиоуп, ушҕтан хайцәажәап!

Азал тшәа сныфналеит. Иаша атзамц иадгылаз акаруат аҗы дыштан Олесиа. Уи лыхцәы кәашза ишлахъан, аха лхы-лҗы ианыпшуан уажәыгы илзынханы илымаз лыпшзара. Агәра ганы саакалеит, саб исеихәаз җабыргызар, уи дзыткәаз амч. Олесиа лыблақәа шеишеиуан уажәыгы, урт ирыҗаз агәыкра лашон цәымзатас. Дызлаз ацәарта кәашза, арахъ иагәылтцны иказ лнапқәа зынзагы аканзара агәы иҗамызт. Азәы дышнеиуаз шгәалҗаз еипш, лхыза аалыкәлыршан, иҗганы иказ лгәышпы аахылөеит. Сшылбаз еипш, днатрысын, даасыхәапшит.

- Уарбану уара? – мчы бааңсык дааимнадеит.
- Сара Аслан Патазба сипоуп! – сҳәеит санаалхагыла.
- Утәа, утәа! – лхәеит, лаңхьа игылаз аҕәардә сырбо.
- Бара дыбдыруама Аслан Патазба?
- Аслан Патазба? – даагачамкны дҕааит. – Дыңсхәеит хәа сархәеит. Ииашоума?
- Ааи!
- Рыңха! – лхәан, лылағырзқәа аахаҕәҕәалеит.
- Бара дыбдыруазма? – сҕааит.
- Ааи, ааи, дыздыруан. Абра дшиасуаз ҕенак хәибадырын...
- Аа! – сҳәеит ҕыргаз ааҕаҕаны.
- Иухьзузеи уара?
- Сароу?
- Ааи!..
- Изыбҕахузеи?
- Уара Патос ухьзуп.
- Сара Паташь сыхьзуп.
- Ааи, ааи!..
- Нас, нас?
- Зынза уаб ихы аахтәаны иухагылоуп!..
- Мап, сара сан Цицина лоуп сзеиңшу!..

— Агәра сызгом!..
— Ишыбтаху. Сара сцеит! — сәагылеит.
— Уаха умцан! — лхәеит Олесиа. — Уахак уахтаз!
— Аиашатәкьа, уахак сышәтаз. Шьта ихәлеит, ари агәафара
утысны, азыштракәа урыкәсны ацара уадафуп. Сыказаауеит.

Адәахьы сындәылтцит. Дина кәтык лшыын, ахәылхра дафын.
Апечка азааигәара уи дызфыз дахәапшуан лхәычы.

— Уаха уаанымгылой? — уи дсызцааит.
— Бхатца симшьуазар саангылап.
— Схатца уишыы хәа! — уи дырцъаны даацәажәеит.
— Атәым уафы санибалак дыбхыбаар?
— Уара умшәан!..
— Бхатца аччаи сицәшәа! — саапышәарччеит. — Ари ббоу?
— стапанча аацәырганы ахафы цырцыруа иналсырбеит.
— О, уара ишәартуу уафызаап!..
— Сара бысцәымшәан. Ахатца апхәыс дылмабашьыр ауп.
— Уа уиашоуп! — даасыхәапшын, даапышәарччеит.

Ашьтахь лыкәты лзит, абыста луит, уаткакгыы цәырылган, наф
азал ахь хныфналаны акрахфеит. Уи анафс, акрыфа-крыжәны
хангылаггы, такәаамта ажәабжькәа ххәон. Дина луадахь дцаны
ахәычы длырцәахьан. Сара сиарта картцеит уахыныфнало
апенцъыр иадгылаз акаруат афы.

Сәагылан, уахь сныфналеит. Сзашьтоузеи схәан, ашә аасыр-
тын, Дина луада сныфналеит. Ахәычы имала дышьтан уи
изалхны икатцаз акаруат кьаф акны. Акәардә сныкәтәеит. Дина
ахәынтцәра зфаз лыткы шылшәыз лиарта дыкәиан. Луатәа
пшзакәа ирзытәахуамызт зхәынтцәра еибаркымыз лыткы, уи
рены нафтәи аганахь икәыршәын. Лара лыфнапык лгәы икәтданы,
лхы-лфы тәахны ацәытдаччара дафын. Сәагылан, алашара
сырцәеит. Ашьшыхәа сеааилысхын, снейны сналыцшьталеит...

Ажәжәахәа лыткы ахәынтцәракәа анааплыртла, ишеишеиуа
иказ лцәа-лжыы насыдылтцеит...

— Уара иуеигьу сара хатца синымиац! — лхәеит аарлахәа.
Сус саналга, апхзы исылцыз лымпахьшьала ирбо, арахьтәи
аган сеастан, саалыдцит.
— Умгылааит! — дсыхәеит уи.

- Бан халбоит! — сҳәеит сара.
 - Уи арахь дааиуам! — җаалтит. — Умшәан!..
 - Сшәом, аха!.. — сҳәеит сара.
 - Уаха аашаанза са устәуп! — җаалтит дгәыргьатцәа. — Уатцәы уцома?
 - Бызцаауазеи?
 - Уатцәгы уаангыл!..
 - Мап, уахагы сцар акәын.
 - Ацхәыс думоума?
 - Ааи!
 - Дзутахыз сан?
 - Ус баша!..
 - Уара Патос уами?
 - Иалбдыраауеи?
 - Уанызба инаркны уздырхьан. Уара сашьа уоуп!..
 - Сара башьа сакәзам, уи еицш алакәкәа забхәалац ирахәала! — сгәааны сгыларц салагеит.
 - Иабацырхагоу иашьеи иахәшьеи хакәзар?! — җаалтит Дина.
 - Бара бзын зегьакоуп! — сҳәеит сара.
 - Уара узын?
 - Иарбан сара сзын хәа бызфү?..
- Аритцәкьа сакәгәыгуамызт, сгылап хәа ақәыскит, аха шьта сабацоз. Уаха мхәакәа, сыцсы заны уа сахьлываиаз сеырцсны сымтцызсеит. Динагы илтахыз уи акәын. Слыцәцар хәа дшәаны лыфнапык сыкәыршаны илкын.
- Уи ашьтахь шықәсқәак рышьтахь, җацхьа ари амқала сшааиуаз сымфыхытцит Дина лахь. Сахьнеиз Олесиа дшыкьамыз гәастеит иаразнак.
- Бан дабакоу? — сцааит.
 - Шықәсыбжак тцеит уи дыцсижьтеи! — лхәеит лара.
- Уажәоуп иангәаста: зыцштәхәы цахьаз ашәымацәа лшәын.
- Исахазтгы саауан! — сҳәеит сара.
 - Иабатахыз!
- Уажәраанза избахьаз лычкәын дицыхәмаруан даеазәгы.
- Ари дызустада? — сцааит сара.
 - Ари уара дутәуп! — лхәеит Дина.

- Цабыргну?!
- Уара умсит.
- Сара уи агэра сызгом. Бара сеилабгарц бафуп!..
- Ишутаху еилкаа: уара дутэуп уи ачкэын!..
- Абзиала! — сѡагылеит. — Уахагы бышка сықелом.

Абзиала.

Абас схэан, сышьтахька саакэтэиааит. Дина атэыуара дафын.

* * *

Афны сахьааиз еикэылашьца икан. Иура Кэат-ица Кэытцниа аерманцэа дрыцны Дина Динченко лѣацхьа дсыкэшьеит. Агычрақэа рацэахеижьтеи ауаа ирзынхаз рмал хэыцы рмыхьчара да цсыхэа амамызт. Атынчуаа хэа изфыз, имеибашьуазгы агэатеира иафын. Убри иалацэажэон исыкэшьэаз сгэылацэагы. Аха сара ъақы сазхэыцуан. Иура схы наиқэыскын:

- Ани апцхэыс улацэажэазар сқаадқэа рзы? — сиязцааит уи.
- Иарбан қбаадқэоу? — дгачамкны даасыхэапшит.
- Сантамтақэа иргэылыржэаз ақбаадқэа.

— Аа! — ихэан, изакэыз ааигэалашэеит. — Срацэажэеит, аха архынхэра ртахушэа, иртахымшэа...

Уи атцыхэала уаха симацэажэарц шитахыз еилыскааит. Ицыз ауаа ркынтэ акэхап. Ара апропаганда убас ирышьтит, аерманцэа сырѣагыланы, сырхыччаны, икам-ианым афра сафушэа. Уажэшьта урт са сыгэтакы рыхшыѡ афы анагара крацахуп. Аамта цэгьа хтагылоуп, еибашьроуп. Иакэым ххылѣиаар ааста нақ сырпыртцыр иаха еигьуп.

Афны саннеи Дина Динченко лхэыцқэа уажэыгы игэарымлацызт. Алашарагы аркымызт. Сахышьталоз ауада ашэ аартны аспычка анааихьышь, ацшэмапцхэыс деицьыпца лкаруат хэыцы афы дышьтан. Ари афымш уи арахь дышьталалоит. Икалап ъа гэымхарак сыцалгаларц лтахызар, икалап ус дшэаны сгэадура лымазаарц лтахызаргы, сназхэыцит.

- Бхэыцқэа абаци? — слызцааит.

— Иалыздраауеи, агэылара цъара иказар акэхап! — лхэеит аарла.

Пытраамтак антцы скаруаҭ снықәтәеит, аха нас смагәқәа сышысхын, аеиылыхра салагеит. Дук мыртцкәа схыза сын-хәыталан, иаасыкәсыршеит. Ацәа сантаналоз сызгәамтәзеит.

Ашыжьымтан Дина Динченко деихеигәо дџагылеит. Уажәы-уажәы дықуан, арахь хазы лнервқәа бжысны икалеит. Уаалыхәапшыр дрыцхаушыарын. Убас дшыказгы, лакта хаа лсырбомызт, уи еихагы лгәы ҕнакаауан. Иаахтны илхәомызт акәымзар, иаалырҕкәаны слыцацар хәа дшәон. Иага умхәан, лыфны схатцаны сыфнагылан. Абжыааңны уи сааигәара дааины лҕынасыдыркысланы лҕыналхон. Жәаа шықәса зхытца леипш лхы мџапылгон. Аха уажәы, хусқәа пхастахеижьҕеи, ус акацара дакәытдын, хара-хара дсаџсуан. Арахь џнутцкала атцыкәкәара даҕын, дкәыпсычхауан.

Саргы сџагылеит. Сееилахәаны, лпечка ахыглаз снейны саатгылеит. Азал аҕы лхәыцқәа макъаназ ицәан, урт уажәааны игылазомызт. Апшәмапцхәыс ҕаалтит:

— Уажәытәкәа ачуан ақәсыргылоит, акраауп!..

Лпечкаҕы кастриулька дук ақәгылан.

— Уахәапш сыжә зака ахш амцыз, шыта ахаскынгы аеибнаҕеит, сыжәгы ахш еиханы иаанашыта иалагеит!..

Сара ҕымтзакәа сыңш ҕырпны, аатцәкәа иртатцаны иахыг-ҕагылаз ауада хәыц сныфналеит. Дина, ауафы ицрымтцау алеипш дсышытагылан.

— Убри атцкыс, бааи баргы саргы абас ҳаицәажәап: баасыцхрааны абарт саатцәкәа рыхкәа ҕаххәап. Иахәа ма уатцәы бара быфны ныжыны сымцар хусқәа цәҕахар алшоит. Мап анакәха, баргы саргы уатцәы ахабла анаапшлак абра хашыны хашкажы рбар алшоит. Сара убри шыкало гәастахьеит. Бгәылацәа зеггы бара бхарала рыжәџа сеиарханы исаџсуеит. Уи атцкыс, еиҕми абнахь цыара лбаа сынхар, сыббарц аныбтаху уахь бнеилап! — лжыара саҕын. Ажәа хаа ахәра арҕоит. Мамзар иудыруазеи абри апцхәысгы абра дыхәхәо ауаа еизылгар?... Нас сзацәо изыкалома урт ргәаҕ?..

— Уаха уцома? — ус анласхәа иаха даалахҕыххазшәа збеит.

— Атрактор соуны скалар уахатәкәа сцоит. Санцалак ашытахь бгәылацәа ирахәала быфны сдәылыбцазшәа, исыдыскылоит. Ара уаха цсыхәа ыказам!..

Уи ашьтахь абыста аауит, хышхарцэыла хчеит, акрыфаны ханеилга афны сындэылтцит.

Иахьа амш цэгъоуп, ақәа леиуеит. Шьыжьнатцы ахысрақәа цон Лабратәи афронт ахь. Атаракәа еиҕахысрақәак шықаз еилукаартәи ахысбыжькәа уахауан, зны-зынла агранат ыршәны ицыржәон.

Апрель 10, 1993

Иаха иаашаанза, иааикәырццакны акәымзаргы, танкла Лабра алахысра иаҕын. Ианшагы иацнатцон ари аус, еихсыгьрак амазамыт.

Шьыжьнатцы амш шәшыны икоуп, ақәа цырақәа аҕы-цышәшәоит.

Дина Динченко лыфны сықазам. Сылбааит арахь сашыцәа рааигәара. Дусиа захьзу Мальченко лыфнахы. Ари шықалаз абасоуп.

Ашыбжьышьтахь Цьон итрактор еикәиршәан, Роберти сареи алафет хнақәгылан, хҕынаххейт хыхь Дина дахьынхоз шықаз. Аенынтәарак усгы ақәа леиуан, Атарантәи иалганы иааргаз алафет ирзақәыз ацшгы шьыжьнатцы иакәырхын, ажәдан иатцапшуа ицшын. Алафет азқәа баазахьан, аха целофанк аахапшаан, инақәхаршәит.

Дина дахьынхоз ханнеи, ацшәмапхәыс лыфны дықан. Лгәашә илапсаз апалқәа аалхаршәшәан, ашта хантәлеит. Лгәыла пхәыск дааганы ацш аҕырпра иаҕын. Аатцәабжак иртәзамкәа иқаз хадыртәауан. Хара хшылбаз еицш, даашаҕышаҕеит.

— Уцш угоит, аха уара ухаҕагы уцома? — дцааит Дина, сшылбаз еицш. — Уаха ара уаанымхазои?

— Уахоу? — илхәаз смахазазшәа, сахьышьталоз суада сшыныфналаз саанапшаапшит. — Ирлас ант сгәабанқәа фба атхны еилахәа. Асолиарка хзыпшаар, уаха Ткәарчал хцарц хҕәы ицоуп. Стәацәа цшыда еилатәоуп, еилыбкаау? Ақәоура иаламгар.

— Ақәоура иалагар умаазои? Арт угәабанқәа зугозеи уажәы?..

— Агәабанқәоу?.. Агәабанқәагы нақ исымгои? Мшәан, сара сааны сқалар, гәабанда быкоума бара, аа?

Сындәылкьеит. Ыон ахәхәара дафын.

— Ақәуора иалагаанза хааццакып. Иарбан цәажәароу шәызлагаз?!

Дина Динченко лыпсы ейкәыццо уи днеизыпшит.

Хара уи аамтазы хус хафын. Сара хыхь алафет сақәгыланы иаргоз аатәакәа рымысхуан. Урт зынза жәипшь ыкан. Х-аатәак апш лзынсыжыт Дина Динченко. Уигы лымгарц далагеит, аха са исымуит.

— Уаха иакәахцо хәа иумоузеи? — дцааит Ыон.

— Абомба иацәынхаз хтелевизор! — схәеит сара. — Сахышъталоз суадафы игылоуп!..

Роберти сареи иаашьткәыцәааны, иааганы саатәакәа инарыкәахцеит. Нас иааргеит скалат, сыматәакәа, слампазатцәы исзынхаз, уи иахадыргылоз сшыушьазатцәгы шытысхит. Шьта хдәықәлар ауан.

Дина Динченко дсыхәапшуан исхәарызеишь хәа.

— Арт амшкәа рыла саар ббап, — налышьтасхәеит. — Бымшәан, абзиала!

Уи слакта итылбаауан уаха ари ашта сшыапы штасмыргылоз, лареи сареи хабжьара ахааназгы ишыкамлоз айкәшахатхарак. Иказ уи ауп, ицон айбашьра, сара истахын аамтала цьара хыбрак сыманы, уаха схынхәыр сахышъталоз кәакык. Лара илтахын, абри ахлымзаах иказ акгы хьаас имкыкәа, цьара насыпк дахынхаланы иаанылкылар. Аха ус изыкамлеит.

Зыкны сааиз атацәара фыц афы срыдыркылеит ибзианы. Х-фык амоуп урт ирызгылоу аон хәычы. Аихатәы цха уахьныруа адгыл шыаьарафы игылоуп уи. Харантәи улацш ақәшәоит ишкәакәаза. Уадак сара исыртеит. Ицқьакәакәараза ирхиоуп уи. Игылоуп ашкаф, адиуанкәа өба, астал.

Дусиа Мальченко лыпқа Светеи уи лхатца Ашоҭи рзы хазы уадак рымоуп, апшәмацхәыс лхала дышъталоит аоналарта арыгъарахь иамоу ауадафы, уи лхатца Ефрем аматцуртафы ииарта катцоуп, уахь иаха еигъеишьеит ицхароуп азы.

Света жәаа шықәса дыртагылоуп, деинтәыланы илызхәит, лыблақәа тыпхаауеит, уи лыпшзара мандараа ракәым, иагьаф хнаххьеит ара имфасуа. Лхатәы бызшәа ибзианы ишылдыруа еипш, аурыс бызшәала ацчахәа дцәажәоит. Еснагь лхы-лфы

иқәуп аччара, агәыразра. Лара сара дызбақәахьан ара сымфасны санцалоз, насгы исархәахьан Света шлакәыз мандаратәи аңшза. Цоуп, даҕазәгы лызбахә рхәалоит, са дсымбацт. Ажәакала, уи улыхәаңшыр, иага угәатцан гәалак умазаргы, лылаңш хаа анухьыс, ани угәатцан итажьу агәалагы ухаштны, угәы хьаңссаны уаақалоит, аңсҕазаара угәахәо уаақалоит.

Рапхьаза лареи сареи хәхьеибадырыз аферма, ахьшыцәа рхыбраҕы сашьцәа ахьыфназ афнаҕоуп. Уа снейны сыштәаз Заур ибжыи аагеит адәахьынтәи.

— Шәшьапы шәыкәгыл, мандаратәи хәңшза хәштә дтәлеит!..

Цабыргны, лхы-лҕы еихаччо арахь дааиуан мандаратәи аңшза. Дыңхашьаңхатцо Заур лаңхьа дгыланы хзыфнатәаз ауада даафналеит. Хналхатцгылан, аңсшәа лаххәеит. Лара днатәеит Заур илирбаз асқам аҕы. Дшынатәаз еиңш ихааза иқаз лыбжыи ааңылган, даахалаңшит.

— Иаарласны хәхьынхо афны дахтәауеит ашәкәыффы!..

Уи дгәырҕатцәа, ашәкәыффы дахьыртәауаз агәадурә лныңшуан.

— Дабантәиааи ашәкәыффы? — цасхәа дтәауеит Заур.

— Дина Динченко лҕны дыфнан, аха имааибит, — ҕаалтит Света.

— Бара дыббахьоума? — дтәауеит Заур.

— Мап, дсымбазацт. Дызбахьазаргы сеидру, ара еҕаф мфасуеит иахьа.

— Ибтахызар шәеибасырдырп! — дыччоит Заур.

— Ианба?

— Бтахызаргы абыржәы. Уи ашәкәыффы абра дахтәаны дықоуп!..

— Дабақоу?.. — даанаңшааңшит. Нас са сахьгы даахьахәит.

— Абар дахьтәоу!.. — ихәеит Заур. — Шәеибадыр!..

Сфәгылан, лнапы исылтәаз ааҕыдыскылт.

— Катул! — схәеит.

— Катул шәыхьзума?

— Ааи! Бара?

— Света сыхьзуп!..

— Ахазына. Иахьарнахыс хәибадырит. Бара сыңха леиңш сбыхьызәалашт. Усами?

Света дыччоит, Света дыпхашьоит. Лзамѡа пшзақәа тыҕапшыааза иааҕалоит. Уиаамтазы лан Дусиа лыбжыы геит адәахыы. Уи илдыруан Света ара дшыҕаз.

— Абзиала! — лхәан, дѡагылеит. Нас са сахь даахьахәын, ѡапхьа лхы-лҕы аччапшь нықәлеит, уи иахылҕиаауан алашара.

— Хашәзыпшуп! — лхәеит, са сахь лхы нарханы.

— Итабуп! — схәеит саргыы.

Апсшьарта ѡны сатаазшәа схы збо сааҕалеит. Скаруат аҗенҕыыр иадгылоуп, ацәылашара адәы ианаақәло хәычы-хәычла суада цәышхо, еиҕацәышхо, ашара адәы ишықәлаз снардыруеит. Аҗенҕыыр анаасыртлак ахауа зѡыда ҕыхьшәашәаза схысҕы ааимнадоит. Нас, ахьта сылалар хәа сацәшәаны, ѡапхьа аҗенҕыыр асыркуеит, ахыза аасыкәсыршоит, срахаҕта схы ахчы илацаны ишыску ахәыцрақәа сыртәыртәуеит.

Сара исыртаз ауада атзамцқәа рҕы икнахауп аиконақәа рацәаны. Апсһәмапхәыс изласалхәаз ала, анцәа дхалцоит, Иаса Қырсә иҕапхьа дхырхәоит. Уи адагьы чыдарақәакгы лылоуп: ипсхьоу дрыпхьоит!.. Амаца дапшуеит... Унапы аанкыланы ухтысқәа уалхәоит. Ани апсцәа данрыпхьо урт ирхәо цқәа илзеилкаауам, ллымхәқәа цахьеит азы, уи амазақәа лыпхәа Света иллырцахьеит, уи лҕапхьа днартәаны иҕоу-иану уҕаҕы иуалхәоит. Ари ансаха ссирс иҕастеит.

— Абри ассир са сахәапшыр ҕалару? — слзцааит Дусиа.

— Изыкамлозеи!

Дусиа иаалыланы дыҕоуп. Лоура-лытбаара назоуп, даачмаачуа дныкәоит. Лылақәа цақа ишьтапшуеит, улбарц анылтаху лхы ҳаракны дутапшыроуп. Уи граны илымазам, уи шьтрала иаалгоит. Лычкәын Валери ла лахь дцеит, лызгабцәа зегьы ауаѡы дшаабац рыбақәа пшуеит. Валери ихылцыз ачкәыни азҕаби ранду лахь ицеит, егырт ус иҕам.

Сеибашьратә ускәа хазы инышьтастан, акыраамта сытҕәаны саман, уи дызлақәаз еилыскаауа саналага. Ани апсцәа рыпхьаратәи ансалхәа сеиҕалазцааит:

— Насыпс исыпхьазон иаарласны убри ацеремониа сыблала избар, исахар.

— Уара иуцәыпсхьоу зәыр дыҕазар срыпхьар сылшоит.

— Цабыргну? — иааңысшыейт.

— Ааи!

Сгәы хытхытуа уи амш сазыңшын.

Адиуан ағы статаза сышытоуп. Ицкыакәакәараза икоуп сызлаиоу аиартагы.

Ашыжь сангыла аңшәмаңхәыс лбыста шақәгылаз Ыон даакылсын, аоныка амәа ҳақәлейт. Ақәоура иалагарц егыагзамызт.

— Акрымфазакәа уабаци? — дцааит Дусиа.

— Хаццакуейт. Схынхәыр акрысфап!..

Роберт ҳаңхәака җыла дниуан. Урт абна ирзылаз рхәакәа рызкыр, ишыны иааргарц ртахын. Сара аоны снейны сышәкәкәа сыздәылгар, Рауль иғы ишытастарц саҳасабын.

Рауль иғы ханней Галиа лахәшыа Белла дааны дыкан. Урт абаҳара иағын.

— Бзиа жәуит! — схәейт сара.

— Бзиара убааит, бзиала уаабейт! — ихәейт Рауль. Витали Агрба ҳаңхәа дааихьан.

— Смандаринакәа зеггы җейт! — ихәейт Рауль. — Азынра цәгьан!..

Иарей сарей шықәсык ала аитахатә рхианы еицейтаҳхәит. Ари аҳаракырағы амандаринашыаата анәа, са стәы нхозма! Са сымардағ уи ахысзейтаҳау цәкьара тыпуп, уахь нейшыа амазам. Игәасымтазацт.

Ақәоура иалагеит. Уи аоныка ҳаәнанәцалан, Галиа лнапала илыргылаз ақала хәыцы ҳаакәшаны хнатәейт.

Ақәоура ишағызгы, Ыон аоныка дцейт. Уи Саша Делалоглы иавтомат шытихит уахь данцоз. Уи аганахь ишәартан. Саатбжак ашытахь ңшынтә еикәырццакны ахысбыжь геит. Робертгы Ыон дицын. Ақәа анхымкәа, Раули сарей сыоныка хнейт. Ашәкәкәа иахьа иаҳзаагомызт аңнитә, ус истахқәаз маҗәахәқәак арахь ихаманы ххәлейт. Иара абри аамта иақәыршәаны, Ыони Роберти аҳәа шыны, ацәа ахыхны, ирыманы иааит.

Рауль иғы абыста рун, акраҳфейт.

Амш еилгомызт, ақәоура ишағыз ҳашытахька амәа ҳақәлейт.

Абри аамта инакэыршэаны, Набжьоуаа рхыргэгэарта аҕнытэ аҕэкэахэа автоматла иааилартеит. Уи амехак иаха-иаха аеартбаауан. Нахьхы Аныуаа рхэаҕынтэи бзырбзанла ахыс-рақаа ирҕеуп.

Атынчра ыказам. Имхысуашэа аабалоит зны-зынла, аха аибашьяра шцац ицоит...

Апрель 11, 1993

Иааилахэлеит. Ана-ара игоит ахысбыжыкэа. Атцхлашэ иалыфны иуахауеит агэызхэа итахэаены ҕара иааигэаны иткэацыз абзырбзан хы абжыы. Ақэа кыдцэаны ишлеиуаз ашь-жымтан амш аблақэа аанарцшит, аха изхэартоузеи, адэа-хыы уздэылцуам, аҕыатцэыра икалаз, амфэа унанылар, мандаратэи анышэапшы ҕеит шаххэоз ушыапы ианатцачлак, ҕаҕхыа амцра ацэымҕны, уеимаақэа ирыдцабланы иакуеит.

Ус шакэуггы, аапынра иаратэы канатцахеит: ашэапыҕап ҕыхан, апсабара аиатцэара аҕэнылеит. Атаратэи абна ссир ибыбышза ахыцэқэа уқэыпшуеит. Уи апшзареи аҕыхареи идырхэашыуеит агэызчызхэа абнаҕы иткэацуа абзырбзан хқэеи автомат шытыбжыкэеи.

Иахыа мацк амш еилгашэа икалазтгыы, исахасабын афныка ацара. Раули сареи хайцхырааны сышэкэқэеи снапфырақэеи инханы икоу иара иахь ииаагон. Набжьоуаагы ирҕыцны апшыхэра ицараны икан, ҕара жэабыжык ыказар, исафсны ицаанза иантатэуп.

Арахь гриппкгыы сыхын, оумашэақэа сканатцеит. Хэышэ-қэакгыы пшааны изжэын, Ефрем Агоп-ипа иматцуртаҕы ипечка садтэалоуп. Асаат хца реипш уи иашта дааталеит Лабра еибашьяуа ерманык — Андроник Аракелиан захьзу. Уи уажэаҕхыагы итоурыхқэак ҕара иасырбахьан.

Апрель мза ааба рзы уи ифызцэеи иареи ахыргэгэарта ианықэгыла ирыхьыз атоурых атэы сзеитейхэеит, данаафнала дыштэаз еипш.

— Дысзааигэаны, дсывагыланы дсыцеибашьяуан Аидем Кара-Османоҕлы. Сара атабаи сахьтатэаз сыбызшэала ины-цакны ашэак ахэара саҕын. Ус шыпшыз, «Сулико» ашэа хэо, исымырдошэа арахь рҕеархеит даргыы. Ихабжыазар каларын

хышә-ңшышә метра ракара. «Аидем, иубома арахь ихакәкны зәаазхаз ант агыгшәыгкәа?!» — сыбжы наикәсыргеит сөызә атыркәа. «Избоит, Андроник, избоит, уеыргәгәаны указ!..» Сөыргәгәаны сыкоуп сара стәала, автомат скуп, уаха акгы. Амала, агранат зыршәуа уи хазы дкылатәоуп, хазы дкылатәоуп аснаипергы. Урт роуп хзыкәгәыгуа ас агыгшәыг анцәырцуа. «Издыруада, рнышәынтракәа ирышътәзар? — ани ашәа хаа ирхәоз слымха иантас, изфыз иажәакәа снрызхәыцит. — Мап, мап, дара зхылтцыз рышътәмтә наф хараза икоуп, арт храазраауа дара рызкәа тыпкәа ахыфкалаша адгыл иашътәзар калап!..» Абас ахәыцра сзаины ишыказ ауп Аидеми сареи хабжәара урт итдыркәаз ахы шыпжәаз.

Санааңш, нышә гәартәк сыкәжын, аха ари савтомат снапы аларцсны искын. Нас, скәымпылын, мацк саргыарахь снаскәеит. Сөызцәа иагәыдцаны ахысра иафызәап, аха сара җаңхәа зхы тфәаз акәчышь еипш, схы тууа сыкан, зны-зынла адунеи агәежәра иафызшәа збон. Сылахь афәафәара ашәа алтцны ицон. Амала, Аидем мыжда хәаас дсыман, ачкәынцәа нарыкәфәыстит:

— Ацхыраара итәтәуп атыркәа чкәын, уи гәгәала дхәызар калап!

Җаңхәа нас сынтанәгалан, адгыл акәымпылра иалагеит.

— Иубома ари схылца? — сахәаирцшуеит инапала. — Ахыңеыха шааиуаз иалкәаны ицеит, аха сара исзывасшәа исывкәеит. Ара сзааиз удыруоу, уара? — уи макәаназгы ишәараф дмааицзар каларын, акы иоухәаргы цкәа илымхафы инеизомызт, ддагәаны дыкан. — Жәымш аңсшәара сыртеит, аха иаҗаххар, сыңсадгыл Аңсназы уахатәфәагы амҗа сыкәлоит!..

Уи ицын ипхәыс ңшзеи ичкәыни. Урт фыртзомызт, есминут ицәажәоз иара иакәын.

— Ара сзааиз удыруоу, уара? — җаңхәа слакта дынтаңшит сыгәра имгошәа. — Ари аҗаацәареи сареи хәиуацәоуп, абра хәидынхалоит. Аха уи акәым иуасхәарцны истаху. Аңшәмаңхәыс Мальченко Дусиа лоуп са сеикәзырхаз: ахыргәгәартахь санцоз абра саины сахьцоз анласхәа, сыла ишабоз анцәа диашәапкит, аҗа иҗиркәо ахы смаахартә еипш. Хынтәуп уи абас сеикәлырхоижәтеи, хынтәуп, иуахауоу?! — слакта дынтаңшит. — Агәра умгазои?..

Ас анихэа, лара ацшэмацхэысгы абра дгыланы ххэыка-
цара дафын, гызмалрак ацамцакэа снеизыцшын, атак истеит:

— Ишпыкэу угэра шысымго!.. Уеикэлырхазар, убри ами
абзиа!.. Ицабуп хэа лахэатэуп!..

— Уи дзыпсақэоу рацэазоуп!.. Уаангылишь, аибашьра
еилгаait, насоуп уи ицабуп хэа анласхэо. Лара лыла сыцсгы
штэхо здыруеит, Аиааира амш сазыцшуп иаарласны!..

Иахэа шыжэаахыс уиакара ахысрақэа ыказам. Амшцэгэа
рпырхагазар акэхап. Хэыцы-хэычла амра ацашэара иафуп,
хэзцатэоу амарда иахыршоны наф цакэа ицалеижэтеи такэы
аатцуеит. Ацсцхэақэа рыла ажэван ахафэ цэхэхэаны икоуп.
Шьта ахэларагы ааигэахоит. Ари амшгы ниакэеит акы хэа.

Арахэ амшапгы хтаait: дафа мчыбжык ашьтахэ уи хгэашэ
иаалагылоит.

Аха ианба, ианба? Иарбан мшу амшап еипш апсуаа хтоурых
ианхалараны икоу Аиааира амш?..

Ахэылцэзы инаркны атцх агэы ааицнашаанза Аныуаа
рхэакынтэи Лабра иалахысуан бзырбзанла. Зны-зынлагы ахы
хэамта ткэацуан Тоумышы Атарей рхэаа шыказ. Автоматтэ,
апулемиоттэ хысрақэа уахауеит иналаршэ-валаршэны. Хэычык
аамтала иааихсыгыргы, нас вапхэа афарфыцуеит. Иаашаанза
аеапсахзом ари еипштэи атагылазаашэа.

Апрель 12, 1993

Набжэоуаа рхыргэгэартафэ хакоуп. Асаат жэаба рзы
ахыргэгэарта апыза Беслан Кэыцниа цшыхэра Набжэоу ахаб-
лахэ ицараны иказ дрыпхэеит. Апартизанцэа адца шроуз еипш,
иааины иааикэагылеит. Урт рхыпхэазараф икан Батал Хақыбеи-
ица, Руслан Давид-ица, Дима Климент-ица, Русик Климент-ица,
Сундер Иура-ица, Рамзик Сергеи-ица Кэыцниаа, Илларион
Делба, Али Жужуев.

— Хара хапшыхэра иаанарцшыроуп Набжэоу ааскэатэи
ахабла атагылазаашэа. Ага имч, ихыпхэазара еилкаатэуп. Агэып
рацэа хфахар ахысра калоит. Кыца-хэык рзы уи атахым, хус
иапырхагахар алшоит, хфапхэа икэгылоу адца нагзатэуп.
Ачхара шэымаз! — Беслан, агэып апыза, иажэа хиркэшоит.

Атара агэы акэшамыкэша тынчроуп. Апартизанцэа еикэ-
ных, иалхны ирымоу амфала цака илбаауеит.

Сундер Кэытцниа магэда даныкэха, цака лбаа макьаназ
ахэынтэакэа ыкоуп, са смагэкэа истан, иара иеимаакэа
сышыастцеит.

— Шэымфэа хирхааит! — рхэоит арахь инхаз рфызцэа.

Хыгэгэартак афы ирацэафуп абцъар кны еидгылоу аишьцэа.
Уажэазы убарт ирылыскаауеит Климент (Дуда) ипацэа. Аибашьра
ианалагоз урт раб Акэа дыкан, усынтэи Гэдоутака дагеит.
Климент идыруеит ихшара рыхфыкгы ахы ишафэагылоу. Иара
ихатагы, адырракэа злахамоу ала, абцъар икым, аха имч-илша
деигзом, ацаацханы ааргозар, уи ахьакэырхуа дрыцхраауеит,
иахыыштарцо дрыцхраауеит, ицъыба инапкэа ртакны дгылам.
Абрахь ицатэуп, абри кататэуп хэа иахьиархэо азэыс хэа рацхэа
дгылоуп. Умеибашьуазаргы, ухэтаа ахьалоуцаша атыпкэа
рацэоуп. Ихала цъара данаатэалак ихабла дазхэыцуеит, икыта
гэакыа Атара алахьынца зеипшхарызеишь хэа дхэыцуеит,
идыруеит иуаажэлар зтагылоу арыцхара, гэаныла ичкэынцэа
драцэажэоит, ргэы ирхатцоит, агэадурэа инацоит урт рыхфыкгы
еидгыланы ага иахьифэагылоу. «Ахахаи, амарцъа, шэеитцамхан,
сашьцэа атараа!» — ргэы ирхатцошэа ибжыы нтицар итахуп,
аха ифызцэа ихыччар хэа дшэаны иеааникылоит, атцанза
даакэыпсычхауеит.

Ахфык аишьцэа Дима дреихабуп. Иашьцэа дрыхзызаауеит,
урт акы рыхьыр аткыс ага ихымта иара иааникылар итахуп.
Аха аитцацэагы рашьа ихзызаауеит, акы ихьыр хэа ишэоит,
ирхэом акэымзар. Рыхфыкгы адауацшыкэа реипш рымч тоуп,
иаарыланы икоуп. Иахьиказаалакгы ршыафэа еицеихыргоит,
иахьиказаалакгы лапшыла еицэажэоит. Абаапс, шэхы шэааи-
чахала хэа, машэыр рмышьыр итахуп Дима. Аибашьра еилгар
хаибга-хазфыда хаб данааилак халахь еитцыхны дшахмырп-
хашьаз илакта итахэатэуп хэа иазхэыцуеит уи аамта рыхфыкгы:
Дима, Русик, Славик.

Асаат фба рзы рышьтахька ихынхэуеит набжьоутэи апар-
тизанцэа. Са сахьынхо сапхэа ииасны Рауль Кэытцниа иаштахь
инхалоит. Рауль иахэшьа Галиа акэардэкэа дэылылгоит
адэахыы. Арпарацэа агьежь аакарцан, ифеибартэакэеит.

— Дурбеи Кэытцниа дахьынхо шыказ иахьцоз аабон ақыртцэа, — ихэеит Беслан. — Хреихсызтгы, цытфык лахашьтуан. Аха устцэка хтахымызт. Хара излеилахкаахьоу ала, Атара итэоу агацэа рхыпхьазара оумакгы ирацэам. Кэыдырхыкэи Ламыс ихаблеи уаф дыказам. Амала, агэаанagara хамоуп знызынла иаакылкьаны икоу гэтаны рышьтахька ишцо. Апсаатэ фабрика аганахь иаха рееизганы итэазар калап. Алкаа: хэааизганы хрыжэлар, агэра ганы сыкоуп Акэеи Очамчыреи ирыбжьгоу амфаду ахь хашцэыртцуа. Нас, иарбану хаззыпшу?! Ага хьаас химазамшэа дтэоуп баша. Хара хнапкэа еикэыпсаны хаизыпшуп. Ари иаанагозеи, хаззыпшузеи? Абас ианбанза? Иара цкьа иееибытаны дхажэлаанзоу? Мацк ацхыраара хартар, набжьоуаа хамацара хрызхоит Набжьоу итэоу ага ир рахцара. Аха знык иаххэеит, фынтэ иаххэеит, азин хартом адцакэацэа. Иахьа, уатцэы хэа хдыргэыгуеит!..

Галиа апартизанцэа рыфатэ калцеит. Уажэраанза ирымталыргылаз араса рфеит. Инеицэажэа-ааицэажэо иштэаз, ацентр инахысны ақыртцэа рхысбыжькэа геит.

— Урт хашьтэа рбазар калап, — дыччоит Беслан. — Еи, Батал, ргэы ткьатэуп афашистцэа!..

Батал дэагылан, иеааитцихит. Агранат зыршэуа иабцар аашьтихын, Рауль иашта дынтытын, дара рахь ахы рханы днатхеит. Агэыз аатгеит. Ишаабоз ашьтахь алэа лхэыткьан, иткьаз ахы шлеиуаз нахьхьи цьара иткэацит.

— Удырфатэ еигьхааит! — ихэеит Сундер.

Ақыртцэа иаразнак рыпсы рзеит: урт аршэара рнаалозаап!

— Абыста кнысхит, шэааи! — лхэеит уи аамтаз Галиа.

Апартизанцэа какалк ркырц аматцурта иныфналеит.

* * *

Паташь Патазба иажэабжькэа ирыцу.

Сахэшьцэа зегьы хатца ианца, сан саалыпхьан ченак, исалхэеит лыпсы штоу тацак дышькьыруа рыфны дкалар шылтахыз. Сара уи азтцаара схы итазамызт, аха дгыатцэыгыатцэуа сан дансыхэа, сазхэыцып хэа ласхэеит. Апхэысаагара схы итамызт, сгэы итамызт. Мчыбжьык аамтыцкэан уи дырфегьых дсазцааит.

— Аакьыскьа иуасхэаз азы икоутцахьоузеи, нан?

- Акымзарак! — сҳәеит сара.
- Уаб инхара қяптахарц аума иутаху?
- Мап, уи залшом ахааназгы.
- Нас, иухъзеи?
- Дабакоу уи апхәыс хәа шәызфү? — сцааит сара.
- Азгабцәа нтәама, ура?! — дааччеит.
- Сара ус икоу апхәыс бзиа сылнымиазацт. Икастари?
- Уара уанақәшахатха уи аус, уахәшьцәа икарымтар хәа

ушәома?! — дырфегых ақырқырхәа дааччеит сан. Уи ахатца бжыи лхан, ахатца иеипш еилкыак лакәын.

Дук мыртыкәа сахәшьцәа реихабы, хгәылара чарак ыкан, лара изласалхәахыз ала, пхәызба ссирк длыманы дааит. Аха заанатц сахәшьцәа рыпшьыкгы: Зина, Шьазина, Амина, Ханифа хазы снаваргалан, исархәеит иахьатцәкәа хчара афхәа-ра шпыртәоз. Са сгачамкны саарыхәапшит.

— Сахәшьцәа сызкәыхшаша, шәара шәзы сыпсы тоуп назаза, аха ауафытәыфса имахац сашәхәеит!..

— Уи закәызеи, хашьа бзиа?

— Зны лара дысшәырба!

— Уажәытцәкәа! — лхәеит Зина захьзыз аихабы. Ханифа лхы налыкәылкын, инацылтцеит: — Абыржәытцәкәа дбыманы бааи уи атыпха ссир, ашеишеи!

— Усцәкәа дхазыноума?

— Дубар, уахатцәкәагыи лгара уашьталоит!

Сшыпшыз, ачарафы еизахьаз ацъар даарылганы, лнапы аанкыланы, Ханифа длыцны арахь иааиуан рфыцъеггы. Аиа-шазы, ишырхәатцәкәаз дыкан, сахьлыхәапшыз фажәи хәба шықәса дреихамызт лара, лоура-лытбаара, ишаанагара дыкан, лзара еихатыруа ипан, лыхәда тхәаны, лхы-лфы аикәара иамаз гәыкза, лыблакәа пхеипхеиуа алашара рхылцуан. Илшәыз аипка аганкәа рахь мацк иркыаны икан, аха лшьямхы инахысуа аура аман. Ахәыпшза иалхыз кофта шкәакәак лшәын. Мыцхәы итыхмыз лгәышпы икәхәмаруан ахьтәы еимхәыц.

— Сариа, сыхазына, — лхәеит Зина, — ари ыззбахә хамаз хашьейтцбы иоуп, шәеибадыруз!..

— Паташь! — схәан, снапы нышьтысхит.

— Сариа! — лхәан, лнапы аасымылхит.

Сыла ишабоз Сариа лхы-лҕы икәлаз аҫхашыара лнубаартә еипш, дҕаҕшыза дааҕалеит. Аха сахәшьцәа дахырыбжагылаз лхы ларкәшәа зны-зынлагыы сышка даахыаҕшуан. Излагәастаз ала, уи сылгәаҕхазшәа збеит. Иара саргыы, аиаша шәасхәап, сара дыстәхандаз хәа схәа сааҕалеит. Уи ус иҕалап хәагыы сақә-гәыгуан сара сахәшьцәа ахсымаз. Уиаҕарагыы хәидымхалеит, урт зышътаз раҕхыатәи аиниара акәын. Ишызбоз Сариа Ханифа ллымхәа дынтахәытхәытын, ак лалхәеит.

— Хара уажәытәкыа хәаиуеит! — лхәеит сахәшьа.

Урт шынаскыаз еипш, Зина дсзтцааит:

— Ихәа, Патос, дугәаҕхама ашеишеи Сариа?

— Иугәамҕхо лакәзам! — схәеит сара.

— Ус акәзар, ахазына, мчыбжык ашътахъ уи хашта дшықәу убап дышыкыруа.

— Ас иаарласну?

— Ааи!

Дук мыртыкәа Ханифеи Сариеи хынхәны иааит. Хара ачара зуаз иашта антытц иахыпхыакыртәз цыара хгылан. Ишаа-хадгылаз еипш, Ханифа ҕаалтит:

— Патос, унапы иахоу ахымацәаз сырбеи!..

— Изыбтахузеи?

— Исырбеи, исырбеи, нас иуасхәоит изыстаху!..

Даасыдгылан, снацәа иахаз жәа-граммк икәз ахыы мацәаз аасымгылхын, инаганы, ишызбоз, Сариа иналымгалцеит. Егыи дыпхашыан, лзамҕақәа кылкапшыааза иааҕалеит, лхы ларкәны тәка дышътапшуан. Убри ашътахъ Ханифа дааины, заа Сариа лнацәа иахылххыаз ахытәы мацәаз снацәкыыс инахалцеит. Абри азырхакәа, сахәшьа Зина азтцара лтиит:

— Ипышәтцәама хчара аҕхәара?

— Иааиуа асабшаҕены аҕацаагацәа нахашьтуеит!

Сахәшьцәа зегыи неины, Сариа илыкәшаны иаатгылеит. Урт мазала акы еибырхәон. Сара сгылан хәбака метра снар-цәыхараны. Реицәажәара анааипхыба, Зина дааины ажәабжы салхәеит.

— Уатцәырнахыс уахәшьцәа зегыи ххәцәа нахаваргыланы аҕны хнеиуеит. Ихәгу-ихабзоу акрыказар атып икәахцароуп. Иуахама, хашыа?

Сара садырсызшәа сәы тыкка сгылан. Икастахуаз, хәыцра гәартак шсымаз урт саарыдтын, анахь ачара зуаз иаштахь сәынасхеит. Убри инақәырццакны хатцак ибжыы аарылкьеит:

— Шәааи, шәхаткы сцеит, шәнапы зык нақәышәтәа. Ашыапахь, ашыапахь! — днатәхәхәеит уи.

Ачара аауит, аңхәыс даазгеит. Сан дгәырғьатцәа дықан, лтацеи лареи еишыцылеит, кәзшыалагыы мыцхәы еикәшәон. Сариа лбаатәи ақытакны медиахәшьас аус луан, уантәи аоныка даныхынхәуаз лнапы ыргъежыа лтаца дылпылон сан. Ус ишыказ хтаацәара дацлеит ахшара, дхауит аңха, шықәсык аамтыцкәан, дәәа згабкгы анцәа дхатәеишьеит. Сара сзы азгабгы дгәыгыртан. Атаацәарафы кыкфык хамамызт, хкәапца хшыказ, иаалыкәшәаны сан дыцсит. Уи дтәыуа-дыхьны анышә дшахтәз еипш, атаацәарафы агәынамзарақәа цәыртца иалагеит. Уахык аоны сахьааиз Сариа лылахь еикәны дыштәаз збеит.

— Ибыхъзеи? — слызцааит.

— Уабаказ? — лара дсызцааит.

— Сабакахыз... — саалакфакит.

— Уск ууам, уеизарауафым, — фәалтит. — Ашыжь акраафаны унцәытцашышы уцоит, схала схәыцкәеи сареи хәизныжыны. Сууаза сымала ашьха ашыапафы цъара сцәытцатцәахуп. Сзацәажәо дыкам, искуа-изуа сыздыруам. Ас ианбанза?..

Цабыргны, илхәоз иашан. Лхала аоны дахуп. Ацәа саалылхит.

— Икахтцарызеи? — слызцааит.

— Исыздыруам! — фәастит.

— Сара Ткәарчалка сцоит, — лхәеит лара. — Сыуа-стынха уа икоуп, ахәшәтәыртафы аусура салаган!..

— Хәоны? — сцааит сара.

— Ваниа ихала дахызааит, — лхәеит Сариа.

— Ибхәо иашазаргыы калап, — фәастит. — Рахә гәартак хамоуп, цара цыткгы сзышьтоуп, цъара фнык ааххәап, — схәеит сара. — Бақәшахатума?

— Сақәшахатуп! — фәалтит.

Адырфәены инықәыршәны Ткәарчалка сцеит. Издыруаз снаряцәажәан, дук мырцыкәа хыхь ахәшәтәырта иазааигәаны

ѡнык зѣуаз силазеит. Ақәатдагыы аман, утратыхкгы ахьаау-рыхуаз аман. Иихәаз ақара саиааиратәны сықан. Хааилазан, инықәыршәны сышътахьқа сааит. Иқаз анласхәа Сариа, даа-сеигәыргъан, саалгәйдлхәхәәлеит.

— Ари уцъынць сцәымгны акәзам ус зықастаз, — лхәеит лара. — Аха сеилкаа ҕеила. Схала уаха исзычхауамызт. Ауаа рахь скылсыр стахуп!

— Беилыскаауеит, — схәеит саргы. — Ишаасабхәаз иқастеит. Аѡны иаасхәазгыы баацсзам, унхаратәы икоуп. Ушътан, нақ-нақ азы ҕақы ххәыцып. Уажәазы хәхьеиқәшәаз сеигәыргъоит. Иаарласны хаматәакәа аашътыхны Ткәарчалқа хаиасуеит. Нас уахътәи хусқәа ханрылгалак, аҕаѡа дгьыл аҕы игылоу хәѡнгы хәзхәыцып.

Сыпшәмапхәыси схәыцқәеи сыманы Ткәарчалқа сиасит, сыѡнра Ваниа инапы иантданы. Сусқәа санрылга инықәыршәны сышътахьқа схынхәын, Ваниеи сареи хәицәажәеит.

— Аказы суазтаауеит, Ваниа, — илакта сынтапшит.

— Сузыырѡуеит, Патос! — ихәеит иара.

Ваниа хәѡны дықоижьтеи жәаѡа шықәса иреихауп. Уи дышмацзас иани иаби машәырла амашьынақәа ахьеиҕасыз итахеит. Ихала деибаны данаанха, саб шьоуки избахә иархәан, ахәычы дицшааит. Ткәарчал қылак иѡназаарын. Днеины данихәапш, дигәапхеит. Еиқәышахәтхан, диманы дааит. Деи-леихәеит, деилеицеит. Ашкол ахь ддәықәитарц далагеит саб, аха Ваниа имуит. Ацьмақәа дрыцлеит. Дук мыртцыкәа абарт хәицш ацсшәа итцеит. Хатәы иашьак иеипш саргыы бзиа дызбон.

— Угәы иацәымгымзар, пхәыс дузаазгоит! — схәеит сара.

— Исзааугода?

— Иугәапхаз!..

— Исгәапхаз, — даапышәарччеит Ваниа. — Ус азәгыы дсымазам.

— Иутахызар, сара снәшәәашәоит, — иасхәеит имзакәа. — Ацхәысаагарадагыы, абри аѡнра ухьзала иқастар стахуп!..

— Сара сыхьзалоу? — даагачамкын, днасыхәапшит. — Ус иауама?

— Изамуазеи, Ваниа?! — сгәырҕатцәа саақалеит. — Абарт аѡымш ирхымгакәа схынхәуеит!..

Акәа сцеит, издыркәоз шыуыкы срызтааит. Ауаа рнапы ианыстцеит сзышьтаз аус. Абраагыи сеикәшәеит: сшымгәыгзоз, хышыкәса зхытцаз ачкәын дызмаз пхәысеибак лызбахә сархәеит. Ресторанк ағы саанзәзәафыс аус луан. Илоуаз аңара рыфатә иазхомызт. Аресторан аихабы издыруаз хатан. Саниязтаа иусуфы дирехәеит. Ларгыи дхәйданы дыказамызт, згаб пшзан уахылыхаацшуаз, иееимкәа лхы мөапылго уафы димбацыт. Ханлацәажәа, азнаказы даажьоз цылышан, длак-оакит, аха хәгәра анылга, ажәа халтеит. Иныкәыршәны афныка сцан, Вания иасхәеит иказ. Даахәыц-хәыцын, ус сеихәеит:

— Схатә дызбар калару?

— Изамуазеи? — схәеит сара.

Аухатәкыа машынак хапшаан, Акәа хцеит. Аухатәкыа, азгаб Вания данигәапха, дхаманы хааит. Стаацәа срыпхьеит, сымахәцәа срыпхьеит, ақытсовет ағы хцан, афнра Вания ихызала икахцан, чара хбыцкгыи аауит.

Апрель 13, 1993

Заур, Маць, сара амөа хәкәлеит. Дара Члоунза иназоит, сара — Ткәарчал. Амш бзиоуп, ажәоан цстхәацк хыршәлам. Ахысрақәа ыказам макыаназ, нас икало хаздыруам. Мандара агәаоакәа харталаны уажәы иаабама аныкәара, ас Цыгардала иааихтәаны амөаду ахь хазкылсыр, машынак, ма тракторк шпәахәкәымшәари хәа хназхәыцит. Амөа ханыкәла, абжәааңны ишыкахтцало еипш, уиакара хәццакзомызт, ахара хашцозгыи.

Амөаду ағы цыткгыи хапшит, аха хазгоз акгыи аныкамла, шыапыла икәхаршәын, хаапса-хкараха Члоу хнеит. Заур аөада иаваиршәын, иахәшыцәа ахыкоу раб иахәшыапха Гәлышыа Логәуа дахыинхоз шыказ ифынеихеит, хара «Ацха кәпшь» азааигәара икоу атәартәағы хәпсы хшьеит, хамтакгыи хапшит, аха хазгоз акгыи аныкамла, шыапыла икәхаршәит өапхыа. Хаипырцит афермакәа рапхыа. Иара дцон ианшыа Володиа Цәыцба дахыинхоз. Уи өадака акәын, хқака километр набжәан арантәи. Урт рыфны снеихәан аибашыра калаанза. Володиа ичкәын деибашыуан Акәа ргарцны аңсуаа анжәылаз. Убра дтахеит хәа аарыцхан, иахыа ус атәыуара ыкан, убрахь дцон Мацьгыи.

Тхына сназарц егсыгымкәа трактор хәычык саашьтнахын, Ткәарчал аңьырмакыаҥынза схеигалейт. Анцәа диныхәартә, сускәа ирманшәалейт. Абри аамтаз амшгы аеаҥсахын, аңшасра иаҕын, ақәа леиуан. Атрактор шақәтцыз еипш, аранза схазгалаз итабуп хәа наиахәаны, иаша сҕынасхейт, аңшәмаҥхәыс Нанашьа дахышьтаз ахәшәтәырта шыказ. Уа сахънеиз, уи дылыршаахъейт хымш уажәаҥхәа хәа ансархәа: «Анцәа иңышьоуп, лыҥсаа дахмоукәа хаикәхейт!» — атцанза саакәыҥсычхан, сымахәыла Иура Тортіа дахынхоз шыказ, Арышаа рхабла саҕсны мраташәара аганахъ сҕынасхейт. Уажәы еиха сааҥсара насхыҥсааит, ахәыцы деибганы, ан лысабии лареи ылыршааит хәа ансархәа. Амша сахынзақәыз азҕы слызхәыцуан, деикәханы анцәа дхәтәеишьар, ушьтан азы дуафымхои хәа. Аринахысгы уи деибганы, егылмыхкәа даныкала, абригы иааироуп хәа азысшьейт. Сажәымтыҕеҕа, 56 шықәса сыртаны абри аиҥш аус сыхәтамзаргы каларын, аха ианыкалахгы, аурыс ихәашьа «лучше поздно чем никогда» хәа, уи рҕеаганы, аҥсуаа абри аибашьраҕы ихәцәтахахьоу рхартәара иахәо икалааит. Еиҥахәарак хауны ахақәитра хзылашар, уи ахақәитра назаза инхарц азы изыхычаша ауаа рхыҥхызара хамазароуп. Аамта кыаҕла абри аус аҕы моақәтцара бзиақ калароуп хшааилгалақ еипш. Ахыҥхызара хамамкәа ахәынҥқарра аиқәырхара шәартахоит. Иага уиашазаргы ухы дықәсуейт аҕацәҕа, дацла-ҥашәла ушкәадоу анҕеиҥталақ. Убри азы иаҥахуп аҕиара, аҕиара, дыршәеҕ аҕиара.

Агәаҕара сҥаланы сышнеиуаз Иура иаштаҕы схәыцқәа сгәартан, иџуа, иџуа испылейт. Анета дааины леаасгәйдлыжылейт, нас — Хымкәарасагы. Ақкәын иаразнақ дсазҥааит акыр уаанхома хәа.

— Уатцәы сҕоит сышьтахыҕа! — схәейт сара.

— Избан, узырццакузее?! — иааицәымыҥхейт ахәыцы. — Указарауеи фымш-хымш!..

Фымш-хымш ракәым, ахәыцқәа ирҥахуп рааигәа сгылазаарц есымша, аха аибашьра макыаназы уи азин хнаҥом.

— Ахәыцы Розета лыхызахҥейт! — ихәейт Хымкәараса. — Розета Анета иахаршалоуп!

— Уи Анана лыхъзуп! — схәеит сара.

— Анана хьыз чыдоуп! — лхәеит Анетагы.

— Ус акәзааит, ус акәзаааит, аус злоу, лара хьаа лымамкәа илызхәаит! — схәоит сара.

Иура иашта ханталеит. Ацшәмацәагы сфылан, арахь иааи-уан. Санхәыпха Нанули дааины саагәыдылкылеит, Иура снапы аасымихит. Нанашьа лхы-лфы қацшьхан, — Уаама? — лхәеит.

Ацшәақәа еибыхәаны ханалга, аматцурта хныфналеит. Атаца Лиана акы дафын, сшыфналаз еипш, сышка лфәалхеит. Уи лхы снагәзит, нас лызгаб даашьтыхны даасгәйдсыхәхәалеит. Сшааиз гәазтаз агәылацәа рхәыцқәагы иааины иаасыкәшан, слакта интапшит. Зегьы ацшәа расхәеит, нас хөеибартәеит.

Сыштәаз еипш, асаби лтәыуабжыы слымха интасит. Итцуазеи хәфнатафы уи абжыы еикәтәаны икеижьтеи!..

— Амла дакызар калап!.. — Нанашьа уахь деихеит даакәтәианы.

«Амла дакызар калап!..» — ари ажәа хәтацас сгәы иналапкеит: уажәы амла зегьы ҳакуеит, акранахфои акранахамфои еикароуп. Быстахык, мамзаргы шыламгьалк хфы итацаны иахкакогы псымышьтыгоуп, ауафы ишихәтоу акрыфара хәггәышьоуп, уи еилахкаауеит. Аха ичханы, иахьа хәтра тафәфаха хгылазаргы, абри аибашьра ныртәаны хмилат анеикәхарха, ас мацара хашпацари, акафы хкылсышт. Уажәтәи хгәамтрақәа хачхәроуп, уаха псыхәагы ыказам. Акызатәык сгәы еихьызшьуа, адуцаа уи хачхәргы, ахәыцқәа амла хакит хәа иудышшыло иантәалакоуп аус аныбаапсхо. Хәарада, ара Ткәарчал уи амлакра иаха анарха аиур алшоит. Амацәаз итаку ажәлар иабарыпшаауеи рыфатә нтәар, қытак иалахәымзар издыпшылари? Иара ақытақәагы тацәуа иалагахьеит. Иаагап, Атара. Уи азыбжак макьаназы ақыртцәа рнапатака икоуп. Сара сахьынхо инамариашаны наф мраташәара аганахь фнгы ыкам, рахәгы-шәахәгы зегь тацәуп. Мрагыларахьтәи Атара азыбжак макьаназы хара апсуаа хнапатака ишыкоугы, ацшәмацәа ахытны ицахьеит, рырахә-рышәахәгы ыказам, рцақәа тадырцәхьеит. Амлакра фышәоит ари аганахьгы. Аа, сааит сара абрахь снапыркало. Аатцәақәак апш иалызгазгы Мандара афермақәа рфы икажьуп. Излаауго

ыказам. Афатә аткыс еицәахеит ацыфа. Арахә усгыы рныртәара иафуп, акык-ѡбак инханы икоу ахәақәагы иреихсны иршыуеит. Ақәыд узыпшаауам, издыруада тынчрак калозар хәа, хқа-пшыба килограмм истәахызгы, иашьтаз азәы ипшаан, ихы иаирхәеит. Изыхалалхааит, изигазеи схәом. Ари зегыы лдыруама ани амышәкәан илахәаны зыфаабжь зыргаз ахәычы? Уи амла дшакыз ала адырра калцеит, сшаны абри адунеи сықәышәтцазар акрысфашәтца хәа аанагоит итылцаз абжыы.

Абри зегыы ахәыцра сафын ауацбақ сычәхәатәаны, схы надцашәа сахьтәаз. Ақшәмацәа акы иафәқәан, Нанули лтацеи лареи сахьнеиз сызатцәра гәалас иқатцаны, срыцхашьаны фатә-қәак сыдыргалар ртахын. Сара саапсара сияаины сылацәақәа еимацабуа схырқәақәон, ауацбақ аганахь сахьтәаз апхара ансылс, хәычы-хәычла станагалон, аха макьана сгәақәышра сыман, сшааиз еипш ацәа сеастаргыы стхазамызт, жәабжык рахәатәын, ргәы рфыхатәын, егыизымдыруа исахьа сытаны сфәббаза сымцәажәо саатәар, уигыы пхасшьон.

Ахәылбычәа Иура иңеитцбы, Рома захьзыз аибашьѡы, ахырғәғәартақынтәи аѡны дахьааиз, апсшәақәа анеибәххәа ашьтахь, ханааидтәала, ихәихәеит Гәдоутәнтәи авертолиот ауаа тартәаны Ткәарчалка амѡа иқәлаз рхабар хәа акықамкәа ишыбжъаызы. Хәаитцанарғәғәеит ихәхаз. Абригыы ихьаа дуны инахзтыцсит.

Аибашьра хьаамзар уаха акгыы унаѡом хәа сѡызак иихәахьаз аасгәаланаршәеит Рома иажәабжь. Хәарада, уи ус акәзаргыы калап, аха ишдыру еипш, ахьаагыы хәшәыда иқам. Сара сеипш егыыртгыы макьаназы агәыгра хамоуп, хьтак хакызаргыы, млак хакызаргыы, иреигьу хцеицәа тахазаргыы, хәпхьақа ишахзыпшу лашарак. Сара хәтала сахьцалакгыы абри агәра сыцуп.

Апрель 14, 1993

Афыртын ықәсуан ашыжы сангыла. Ақша шатцаз ақәоура иафын, ус хшыпшыз акырцхгыы пкыш-пкышза афаанахеит, ахьхьахәа ашьацмақәа реипш, ахыбра ианықәыпсалак, уантәи арахь адгьыл ахь икақсон. Ус ишықаз иаамацәасын, «Град» ахы хьамта анкахауа еипш, иаадыдын, иткәацит цьара иааигәаны.

— Азынрей аапынрей еилгеит! — ихәеит Иура, адәахыы дывдәылтцын. — Шәпыыбақәа шәрыс, шәымгәақәа шәрыс! — дывчон уи.

— Макъаназ азынра хымш ыкоуп! — схәеит сара.

— Зегъ акоуп, иахъарнахыс аапынроуп! — иихәац ихәон Иура. — Шьта азынра акымзарак залшом, Шевардназе ак илшараха!..

— Уи макъаназ агәыграқәа имоуп, идгылащцәа рацәащуп. Асовет хәынтқарра еилазыжыыз афбатәи ауафы хәа дыршьоит америкаа.

— Зегъакоуп, иғхәара ааит: иахъакәымзар уатцәы дахар-цароуп аңса! Қырттәыла ныжыны дыбналаны ацара дахъымзар қалап!..

Абыста рун,akraхфеит. Шыыжхъа ыфаны хәнеилга хнапқәа зәзәаны шапхъа хнатәеит. Шьта амша сықаларгыы цәгыагыы избом. Сыцкәын уи гәеитан, иҫсыдихало далагеит.

— Папа, иахъа абра указар қамлазои?

— Сыццакуеит, Атара сықазароуп. Умшәан, иаарласны зеггы уа хаикәшәараны хакоуп. Уара умшәан!..

Абри аамтаз Иура иаб Арспил Гәысар-иңа даакәлеит ашта.

Тортiaа, дара ишазгәарто еиңш, абри адгыл ршьапы ықәдыргылеижтеи акраатцуеит. Шьтрала иаңсацәаны рхы рыпхъазоит. Гәысар Тортiaа ихшаз рацәащуп: Арспил, Қыршьал. Урт зеггы абри агъежырафы инхоит, Тортiaа рхабла хәа иашьтоуп. Шамахамзар, шнаҫацыпхъаза Аңсынразы имеибашьуа хәа уащ дыкам. Сымахәыла Иура шыца аңацәа имоуп, Руслани Ромеи. Ашыцъеггы абцар аанкыланы аға иғагылоуп. Ахатцара дуқәа ааирпшхъеит Рома захъзу аитды. Уи автомат ныкәигоит, агранат зыршәуа абцар ала дхысуеит, атанкқәа аба ааникылахъеит, ифызцәа рыгәтаны ахъз ирхахъеит. Уимоу, дара ақыртцәа алахшақәагыы абасеиңш арпыс еилқәа дышрабашьуа рдыруазаап. «Где ты, Рома из гастронома?» — иқәфыртхъазаап рхырғәгәартәа ақынтәи. «Сбара шәеилахауазар ара сыками, аа уажәытқәа сышәтаауеит счеицъыка снапы иқәыргыланы!» — агранат ыршәны ианрылаижъ, хышәка метра рыбжыаны рыбз иаасуа, ипарпаруа ртабиафы ишеилатәаз, агәызхәа ахы анрылапжәа, рцутбжыы умахауа иааикәтәеит.

— Уаа бзиала уаабейт, Катул! — сшибаз еиңш, иакара ицланы аңсхәа сейхәейт Арспил.

— Бзиара збаша, Арспил бзиа! — саргыы снаиңыфлан, инапы ааимысхит, дгәыдыскылейт, дхыдыскылейт. — Жәабжыс ихаухәозей? — афны ханаафнала, ханеибартәакәа, илакта сынтаңшит.

Арспил бзиа ибейт иажәабжы уаназызырфуа. Уи иажәакәа разаны, рцакы еилукааратәны иузнеигейт. Иңымшь жәпақәа инапы нарылшыуа иааириашан, сара дсыхәаңшуа җааиңит:

— Ахаирплан изыз ахабар рахаит: уи ажәфлан ишалаз малырк ахын, амаа зкыз иахыманшәалаз тыңк аҗы иртәазаап, нас иагыз катцаны, аҗаңхәа ишьтаһыкәа дпырны Гәдоутә иртәейт, рхәейт.

— Хаи, анцәа уиныхәааит, ажәабжы бзиа хзааугейт! — Арспил Гәысар-иңа ихаихәаз хгәы иахәейт зеггы. Иааира дуззак аагазшәа хаакалейт уи иақәтәаз ауаа еибганы иахыыхынхәыз. Рхыңхәазара 40-шык ыкан, рхәейт, аынфажәафык аибашыңәа амиллион иахзаңсоуп аңсуаа. Уимоу, хатцак иҗахара гәҗәала ианыңшуейт Аңсына. Ари хәаазымго дарбану!..

Абартқәа рышьтаһы, са сдәықәлара аамта анааи аҗагылейт. Атааңәа зеггы снаскыаргейт агәашә аҗынза.

Х-саат ныкәа саңхәа ишьтан. Стааңәа ныжыны сахыңоз гәалас исыман. Сентиабр мза антәамтазы, ақыртуа ир Наа ианхала ашәартара икалаз иахкәаны уи ауаа иалагзаны ахәыңқәей ахәсей ахыңит Аҗара, убрииҗәтей ана-ара инкыдгыло рҗахәа ирыдыңшыло иааиуейт. Абзиаңәкәа — санхәей санхәыңҗаи ипырны ианцаз ирыңцазтгы, иахәа иаха сгәы тынчны сыка-заарын, ари җың ииз асабиггы уахы иаха лыфатә еиҗны аңхыраара лоурын.

Ахәычы анысхәа, уии сарей хаибадыршыа оумашәоуп ишыкалазгы. Уи аҗыза ара исымхәаргы ауан, аха лара лоуп сусқәа зеггы нкажыны абранза саазгазгы. Абра санааихгы, ллакта стампшзакәа сышьтаһыкәа сгәежыргы лҗахзамызт уи лан Нанашыа. Сара сахәааиз, схылңа атыс штаз дсырбартә еиңш аамтаҗтагылам, насгы, — «Наныкәара, анцәа исаңәейшыазсызгаб хәычы дааганы дысшәырбейшы!» хәа нарахәо, санхәыңҗаи сымахәылей рхы рыхшара еиңаффы иахытәаз рыфнаҗы ус схы

исзатәашьомызт, ус схы мѡапызгар сгъамадахон, сарпшзомызт, псыуарамызт. Абри гәалтәит, хәарада, сыпшәмапхәыс Нанашья. Ашьыжь сангыла, санхәыпхә Нанули ахәылчаңа акатара дафын, егырт ахәыцкәа ыцәан макъаназ, аматцуртәф икәз храцәафымызт. Абри аамтә иакәыршәаны ахәычы дфыхан, атцәуара далагеит.

— Амла бакыма? — Нанашья днеины уи амышәкәан дшы-лахәаз даалгеит арахь. — Амла бакызар уажәытцәкьа бхәы сырпхоит! — ацәымхә зхаз ашыушья хәыц аашьтылхын, ауацъафк афы дааихәткәыкәлан, уи амца адкыланы арпхара далагеит. Абри аан уи дызлаз амышәкәан хәыц лхы-лфы ылыхәхәо сара сахь иаалырхан: «Ахы, шыта зака утаху улыхәапшла упхә!» — лхәарашәа дыслырбон. Саргыы уи змааназ еилыскаан, анахь санхәыпхә ак ласхәошәа аакастцан, сыблакәа ицәытцыпшуаз ахәычы дааныркылеит. Анана лыблакәа шафьшафкьо аимдара иафын. Икалап лан илызлырхиаз афатә аффы лпынтца итә-сызтгыы. Уи акәхарын деимдо дзышьтазгыы.

Амра ташәаанза, амш апсы штәз Отап ақыта сналалеит. Ваниа Цьопуа итәацәарафы сыпхьон уаха.

Ваниа ипхәыс Света дыказамызт. Уи ланшья ицкәын Витали захьзыз Черкьезиа чархәарала шьюуы дтадырхан, убрахь апсрахьы дыкан. Аибашьра иахцәашьуа харпарацәа хашрыхызаауа, хара-хара хаибашьны хәпстәзаара анхаркьяфуа — ари трагедиа дуззоуп. Мызкы-фымз роуп ицуа, иршьыз иашья хатцарыла аибашьрафы дтахан, анышә дартеижьтеи. Уажәы ѡапхья атәацәа акаамет рзыкалеит. Хара-хара хнибартцәартә еипш аамтә хтагылоума? Сгәы иаанагоит, абас аус хәымга мѡапызгаз адунеи дыкәырпштәым хәа. Уи дидкылатәуп ихабашьуа ага. Ага иеипш иарггы дтахароуп. Уара дутәызарггы, сара сашья гәакья иакәзарггы!..

Апрель 15, 1993

Ашьжымтанза амѡа сыкәлеит. Нахьхьи Члоу афермакәа рѡапхья Мацъ дысыпшы. Ханеипырцуаз, абра хаикәшәап хәа ахьеибаххәаз, амѡаду нымѡахытц дтәан аамтә дахәапшуа. Асаат ѡба рзы акәын хаикәшәап хәа анеибаххәаз, аха иара заа дааит, саргыы заа сдәыкәлан, ианаамтаз хаихьзеит. Арантәи

Пианца Цолокәуа дахьынхоз ааигәан. Иахьа уи иабхәында Грышьа Агрба ижәохәымыш азгәартон. Грышьа ицкәын Витали ифызцәеи иарей тракторла икан. Ацеремониа ханалгалак Витали иааигаз атрактор ала Атаранза хаиццо ейбаххәахьан.

Хара ханней асыкәмал хтаны итәахьан зда цсыхәа амам хәа азәык-фыцъак еизаны иказ. Харгыы сыкәмалк нхахцдан, идыртәахьаз хнарыддыртәалан, цәыцак-цәыцак ацшәма ихади-галаз нхахцәалан, какалк кны хнагылеит. Асаат цшьба рыбжазы афныка хдәықәлеит.

Мандара хәхьаиз иаха икалаз ашьаартцәыра хнылагылеит.

Афи айбашьрей цқа еинаалом. Абри ус шакәу азәык-фыцъак хаибашьцәа ирзеилымкааит.

Саша Майданчук ибналаз ашәаныуа Шьақро Маргәылиани иаазамта иоуп. Уи айбашьра ианалага аены инаркны атараа дрывагыланы деибашьуан, абцар икын. Атцыхәтәантәи аамтазы Саша мандаратәи апост икартаз дықәгылан.

Излархәо ала, апрель мза 14 ауха, Аслан захьзыз кабардатәи еибашьфыки иарей апост ианықәтц Мандарака илбааит. Пхәыск илыцәарц ртахызу, ус қыфшақә рыжәтәк цшааны ргәы хьа-дыртцсарц ртахызу ахәара уадафуп. Арцарацәа лассы-лассы, еибашьрак аныкам, илеифеиуеит, ршьапы еитцырхуеит, цъара пхәыск илацәажәаргыы ргәы аларкажоит. Излархәаз ала, Саша ифыза Аслани иарей рацхьаза Жора Делианиди итаацәарафәи икан. Уа Жора изгаб ацшза илеифырбеит хәа азгәартәит. Икалап цыткгыы ржәызар. Уа иангыла, Жора имахә Леон икны сасра итааит. Цхыбжьонынза изеипырымтцит, атцыхәтәаны, излархәо ала, рыгәқәа нханы еипыртцаап. Икалап арыжәтә рылсны ика-заргыы. Уантәи рышьтахька ихынхәны ишаиуаз, ачаирта атцыхәан инхоз Руслан захьзыз ерманых ифны имфахытцит. Руслан изгаб, хыхь цъара иазгәастахьеит, ацшзаразы илыцназго дшы-кам. Харцарацәа, икалап, уи лыцшзара иаткәаны иказтгыы. Иара азгаб лангыы улацш аалыдхало дыкан, ажәакала, арыжәтә рылсны иказу, ус хацсы хшьап хәа имфахытцу аилкаара уадафуп.

Иазгәатәтәуп, айбашьра ианалага Аракьаеы ақытан иалтцны абра фнык афы дыртааны дыкан Меруза захьзыз ерманых. Абри Меруза иандуи азгаб цшза ландуи еихәшьцәан. Аха аиуара ирымаз агәхьаа мкыкәа Аракьаеынтәи Меруза Руслан

изгаб дылфынтэауан. Шыаҕацыпхыаза длышыклапшуан, иа-
кэым лзырур хэа дацэшэон. Саша ишызеи иареи абри ахабла
ишалалаз еипш, Меруза ишыапы дыкэгылеит, ишыза Андреи
захыыз дааипхыан, арпарацэа ирхашон, изфыз гэартон. Ат-
хыбжыон апшэма Леон игэы нырханы арахь рёанаарха,
Руслан ионы ианымшахыт, даргыы рёырхианы атагылазаашыа
иашыклапшуан, рёытэахны аоны иахашон.

Излархэо ала, аускэа иаха-иаха айбарххара иафын. Руслан
захыыз аерманы ионы лабёаба апшэмапхэыси уи лызгаби амш
рыларгарц рёазыркит хэа агэаанагара ыкоуп. Атагылазаашыа
баапсхозшэа аниба Руслан дцан, апост афы иказ реихэеит. Аха
уантэи хайбашыцэа еигэнышыны ихынхэны иаанза хайбашыцэа
равтоматкэа рхыхны ашыцагыгы ршыхыан. Ашыра сара икастцеит
хэа апшэмапхэыс лхахыы илгеит. Аха ашыра кэзтэз Андреи
захызу Лабрантэи иааны абра икоу, Меруза еснагы дзыцрахэоу
икаитцеит хэа рхэоит ареманцэа рыбжашык. Ани Андреи, саргыы
исыкэмакархыаз... Урт аухантэарак Мерузеи иареи ицэы-
цагыланы ирзычапшыон, икалап харпарацэа анамхэцэа дара
нышыналаны рывтоматкэа рхыхны иршыызар.

Хара ханнеи апсцэа акэыба итарцахыан. Ашыа кашын ира-
цэаны, ашыапыргыларта уоузомызт. Ара дыкан абаталион ацыза
Рауль Муцба, абаталион акомиссар Д. Цыынцэал, кабардаа
реибашыцэа жэпашык.

Икалаз ахтыс атцааразы адцакацара аштаб акынтэи
иаашытын: апрокурор Сафар Миқанба, ашытахызааш Нугзар
Аргэын, аекспертизакацаш Вальмер Бытэба, Очамчыра араион
амилиция аихабы Валери, уи ихатыпуаш Лорик Когониа, аопе-
ративтэ усзуы Леонид Валикэа-ипа Кэытэни, ашыаустцаашы
Рома Зантэриа.

* * *

Паташы Патазба иажэабжыкэа ирыцу.

Сариа ткэарчалтэи ахэшэтэыртафы аусура далагеит. Сара
уи акалакы афы схы зыкэкуамызт. Аамтала машыынак сақэтэан,
саргыы аусура нап асыркит, аха ирлас сақэытцит. Ауаа рахь
скылсыр стахын, Акэака исыхон. Насгыы стаацэарафы аитакракэа
калеит. Шыца азгабцэа срабын. Урт ныкэгатэын, ирхылапштэын,

атцара дыртатэын. Аха саназхэыц, убригыи саманшэаламыт. Арахь сызгабцэа мшызха ирызхауан, ирызхацыпхьаза ргэыблра шытысхуан, аха изхэартаз, наф ҕацъара исыхон, аоны сапыртцны атынчра сымазар стахын. Хэычы-хэычла сыфнра сапыртцны сыкэтцун, саб иеипш, саргыи жэамш-жэохэымш сангэарымлоз ыкан. Зны-зынла ашьха ҕаоахь сцаны Ваниа дызҕыз гэастон. Уи ипхэыси иареи анцэа ишихэара икан, ахшарагыи дроун, иаазара иаҕын. Ваниа иасхэеит стаацэа даархылапшырц. Пшык, ҕэыдк, шэык, кэацк зхэаз еипш, иныбжъаршэны ирзигаларц. Сара схэара итахзамыт, уи мызкы ахь знык-фынтэ деидараха дыртаалон стаацэа. Абригыи пытк сыбга еитцнахуан: са саныкамгыи уи хлапшра шрицоз агэра згон.

Аҕэа сахъааиз ҕапхъа аамтала аидара шытызхуаз машыынак сақэтэеит. Ашьхара афынтэи ақыдкэа таагон. Ацарагыи схашэалон, истахын иаарласны машыынак аасхэар. Аха ацара сызхомыт. Ус шыоуки исархэеит ахъа қыдкэа ахыыказ, урт кылгатэын ағэхыртахь. Ускан азин ыкамыт ус еипш зыхэ харакыз ақыдкэа ркылгара. Аха ахъазыхэа ацара ршэон ибзианы, знык-фынтэ ракара икылызгахъан, хар амамкэа ацарагыи сырхахъан. Аха атцыхэтэаны саҕашэеит. Машыынак азна ақды сыманы сшааиуаз снышытагэа сааныркылеит. Қбаад сыцмыт, зинда сыкан. Исыхьрызеи шысхэоз, исхатцгылоз уафы даныкамла, снаганы сынтаркит.

Фышықэса сыхганы сааит афныка. Сариа лылахь еикэны дыспылеит. Схэыцкэа Алисеи Алинеи итыгга ирызхахъан. Игэыргъатцэа испылеит стаацэа.

— Ушьта укэышха! — лхэеит Сариа. — Абахта иееиу усзам!..

— Уи саргыи еилыскаауеит! — ллакта интасхэеит.

— Угэи ицоузеи, узлагозеи? — дцааит Сариа.

— Исыздыруам!..

Аацсара рхызбаалон уи лыблақэа. Цасатэи лхы-лҕы икэыз аапшара аеацсахуан. Даарыцхасшьеит.

— Изакаызаалак шәҕэык хзумфит! — лхэеит Сариа. — Избан, иузааухъаз цэҕарас?

— Сыпхашьон, ихьымзгысшьоит исыхъыз зегы!..

— Аха, хара иаххараз?

— Акимзарак шэхарамыт. Быскэатц, сбыххэоит!..

Сааицрашәеит. Аухатәҗьа инықәыршәны иашьас исыр-
хәхьаз Тарзан иҗны сымҗахьтцит. Аакьыскьоуп уигьы хышықәса
ихганы Ахалдаба дшааиз. Иузымхасабуа зцаарак узцәырцыр
сышҗа умҗахьтцла хәа сеихәахьан. Сәааиласхәан, адәахьы
адәылтцра сәазыскит. Сариа смахәар днамтасит.

— Уабацои?

— Соужь наҗ, иаарласны схынхәуеит!

— Уабацои сымхәеи!

— Сахьымаара!

Адәахьы сындәылтцит. Лара деитцакьы атәыуара даҗын.

— Икоузеи, ушцакоу? — дцааит Тарзан.

— Сускәа җеизам!..

— Ихәала!..

— Машьынак сьмазар сҗахуп. Арахь ацара сьмам.

— Ацара аус цәгьоуп! — ихәеит Тарзангьы.

— Икастцарызеи?

Тарзан даахәыцхәыцит. Нас слакта дынҗапшит.

— Диди дудыруама? — дцааит иара.

— Диди дызустада?

— Диди хәа иархәоит. Нодар Дидиашвили!..

— Аа, избәахәкәа саҗахьеит. Аха хәтала хзеибадыруам.

— Игәаҗьны унеи иара иҗны. Утоурыхкәа изеиҗахәа, урыц-
хәишьяр здыруада!..

— Дабанхои?

— Ахалдаба мрагыларахьтәи аган аҗы!..

— Дыкоума уажәы?

— Аакьыскьа дааит. Ицсы ишьоит. Аха иҗны ус анеирагьы
мариазам.

— Ихьчаҗцәа гылоума?

— Ааи!..

— Закәануаҗьыми?

— Ааи!

— Ицсышәап исыхьлакьы. Ацсуа ишихәаз удыруоу?

— Ишҗеихәеи?

— Иршә алаба. Изқәурыз иаахар ибзиоуп, иамаахаргьы
ибзиоуп!.. — Тарзан даацышәарччеит.

— Уаха сузыцшуп. Иҗалаз соухәароуп!

— Хымҗада, сус сшалгалак уара уахь сааиуеит.

Сѡагылан, Диди хѡа изышьтѡз Аду сишьталан, иѡны сыҗшааит.

Ѓбак иаҗаран уи иѡны. Сышнеиз еипш, агѡашѡ аѣы саатгылан, атѡтѡа җасцеит. Аѡнеихагылаѣы шыоуки рѡѡажѡабжыы ааѡуан. Ахѡлара аѡазнакуан. Атѡтѡа шыҗастѡз еипш ашѡ аатын, азѡы ихы ааѡѡытѡирхѡхѡеит.

— Узустѡда? — ѣитит уи.

— Абранѡа уааир акы уасхѡон! — иѡѡѣыстѡит.

Ахѡтѡа дылбаан, сара сышҗа иѡѡаихеит. Уи ихы-иѣы патѡзѡа, аазара бѡиа шимаѡ ѡашыѡмыѡт. Данаасыдгыла дсѡзѡааит:

— Узустѡда, иутѡхуѡеи?

— Сара Патѡс сыхыѡуп, Патѡзе сыжѡлоуп. Аакыыскыѡа соурышьтѡит, стѡкын.

— Узыхтѡкыѡ?

— Амаѡ аѡы. Машыынала ахыѡтѡ җыдҗѡа шаѡзгѡз сыркѡит.

— Уажѡы?

— Апѡтын Диди дыѡзбар стѡхын.

— Апѡтын Диди уѡѡ дидикылом!..

— Ухѡтҗкы, исыѡиахѡа сидикылартѡ. Сара саѡсыуѡуп, аѡ-хыраара стѡхуп!..

Ахѡтѡа даахѡыѡ-хѡыѡын, ѡѡаитѡит:

— Нас, уаангыл, сара иасхѡап уааины ушгылоу!

— Итѡбуп!

Ахѡтѡа данѡа ашьтѡхь жѡабаҗа минут ѡахыан еипш, дхын-хѡны дааит.

— Усышьтѡланы уааила!..

Сгѡырҗѡѡѡѡа сааҗалан, са стѡы иакѡит хѡа сназхѡыѡит. Абри аамтѡз амардуан сынхѡлон еипш, азѡл дааѡныѡын, арахь абарѡахь лѡѡалхеит рѡхѡызѡа суѡтҗ. Илхыѡуазѡр җаларын жѡѡ шыҗѡса. Лыхѡѡы рѡаны, ѡыѡыара ишаны иҗѡѡан. Уи җамыѡуа лыжѡѡа иѡѡын. Уи лыѡшѡара сыбла хнакѡит иѡразнаҗ, ахѡ са-хыыҗаз саназхѡыѡ, иѡразнаҗ ѡѡѡыара сыхшыѡ дѡыҗѡыѡѡѡан, уи лызхѡыѡѡа саҗѡыѡѡит.

Ашѡ аахѡртын, хныѡналеит. Азѡл агѡѡаны игылаѡ аѡѡл дахѡтѡан ѡынѡажѡи жѡаба шыҗѡса зхыѡуаз хѡѡѡѡ. Иѡынѡѡѡ

цәрыңсаза, иһаккала снытцаңшит. Иһахәы жәпа самсалза шлацк узыңшаарымызт. Иҕалап, ишәны имазаргы, сназхәыцит. Иһаҭа уаҭабаак, иһәда тхәаны, иблақәа кәеицеиуа, мацк ибҕа цыҕкәызшәа снықәыңшит. Иҕаңшылара цыбаран. Иаңхәа қыаад-қәак ықәтцаны рыхәаңшра дағын. Саниба, иһы шышьтихын, даасыхәаңшит.

— Узустада? — дцааит сшибаз еиңш.

— Сара Патос сыхъзуп, Патазе!.. — схәеит.

— Патазе ақәу, Патазба ақәу?

— Рыџбагы акоуп!..

— Хм! — агәынамзара иныңшит. Иңштәхәы ааиңсахит. — Узыргәақәузеи?

— Сшьапы сықәгылар сҭахуп. Исхаразамкәа старкит. Жәа-нызқь маат ақара саргәақәуеит!

— Хм! — ҕаңхәа иасхәаз шигәамцхаз удырратәы даасыхәаңшит. — Жәа-нызқь маат!.. Уи сара ишсымаз уазхәада?

— Апатын Диди, узбахә сахьтакызгы исаҳахьан. Уара нцәатцас иузыгәдууп уздыруа!..

Ишызбоз иқышә аатцытцысит. Илакта ырцәгыаны иматцуы днеиыңшит.

— Наҕ дысцырга абри аңсуа чча! — ихәеит Диди. — Уаҳа арахь сашҭа дтоумыжьлан!.. Тфу! — ихәан, ижыцәа иршәын, уи ацыңхықәа схы-сҕы инақәтатеит!.. — Усцыртц наҕ, уара амаамын!..

Аматцуы дытрысны, дааины смахцәа днамтцасын, днасыхеит.

— Ишәыхъзеи? — дычча-ччо ани азҕаб сүст днахъыңшит. — Иҕалазеи, Сосо?

— Бара наҕ аҕныка бнеи! — ихәеит Сосо захъзыз.

Амардуан халбааны агәашә ағы ханнеи, ахатца инапы рыххо наҕ стытцырцны насыдитцеит. Уи аамтәз хәвык ахьцацәа аасыкәшан, иаатгылеит.

— Кыр калама? — итцааит урт.

— Абри ауау.. — ибызшәала дыцәхан, сан лыхәгы лиҕеит.

Ашырхәа сғынасхан, рыгәта сыбжькәеит слакта ырцәгыаны. Нас ашацахәа сғынасхеит саңхәака.

Ауха Тарзан иахыгы сымнеизеит, инықәыршәны Аҕәака сцеит. Сшьа шызушаз атәы сазхәыцуан, апағәыр саазырхаз дахьырхәтәын.

Адырѡаены шьюкы сыцсырхыраан, паса аус ахызуаз агараж аѣы аусура саладыргейт. Жѡохѡ мшы аатѣхѡан еипш, амашына ѣыц аагаразы Қартѣа сдѡықѡыртѡан, иѣыцѣхѡараза иѣаз «МАЗ» сақѡдыртѡейт. Шѡқѡырѡатѡи акариер аѣынтѡи аѣслымзи ахаѣи тызгон. Зны-зынлагы командировка ѣасабла Қартѣагы сдѡықѡыртѡон. Ус хѡычы-хѡыцла аky схашѡало салагейт, иѡѣгѡамкѡагы ахашѡалахѡы сыман. Убри ашьѡахѡоуп смашына сзықѡтѡаз схы иархѡаны аѡны аргыларагы нап анасыркыз. Аха сахѣцалакгы Диди захѣзыз даины саѣхѡа даатгылон. Схѡыцуан, сеитѡахѡыцуан, исзиуз схашѡа сыѣамызт. Ашьоура стѡахын, аха исзызбомызт уи шыѣастѡашаз. Абри сгѡы ишыѡаз сзыѣыз аѡнгы ргыланы салгейт. Стѡацѡа ирасѣѡейт аѡны аргылара сшаѣыз, аха дара уи хѡаас иркымызшѡа збейт. Знык-ѡынтѡ раѣара иааны иахѡаѡшит сыѡны.

— Акыртѡѡа уаины урыдтѡалейт, ѣара арахѣ макѡаназы ѣзааиуам! — лѣѡейт Сариа. Ганкахѡала уи илѣазгы иашан. Уи иаѣагы иарманшѡалон сара сус. Ѣнак, сшьоура сшазхѡыцуаз, аѣѡантѡи акариер ахѣ аѣслымз аагаразы сышѡоз, амѡан дсықѡшѡейт лара. Атѣарѡѣѡа аѡа саалѡызшѡа слырѣхейт лара.

* * *

Апрель 16, 1993

Амш шѡшьуп. Шыыѣнатѣ тынѡрам. Аѣѡа аганахѣ ахысрақѡа цоит. Аныуаа рхѡаѣынтѡ Лабра танкла иалахысуейт.

— Ишсабѣара, Света, нырѡѡыѣа иѣаѡѡахѡоу аѡсѡѡей барей шѡеиѡѡажѡома?

— Ааи!

— Уи мазас иамоу сабѣар ѣамлари?

— Амазѡѣѣа уѣар ѣалазом. Аха ѣшеиѡѡажѡо атѡы уасѣѡит иутѡахызар!..

— Сара сыбызырѡуейт!

— Мышла иугозар, аѡашоуп сани сарей иѣаѡѡахѡоу ханраѡѡажѡо. Сан ллымѣақѡа ирыгхейт азы, рыбѣы лаѣазом. Сара соуп изаѣауа.

— Уи шѡѣаѣѡѡи?

— Ацәашы ахаркуеит. Ауадаҕы тынчроуп. Аамтала сых-
сыхшы ҕ зеггы насымыскыоит. Дара рдунеи сыдыскылоит.
Убаскан сара сҕаҕхыа ицәыртдуеит ари адггыл аҕы хала иамбац
ҕа псабарак. Уи ацсабараҕ иаха ирацәоуп ашәткәа, аиатцәара.
Уа бзантцы иубашам ари хадггыл аҕы имҕапысуа аибашыракәа,
акааметкәа. Уа рыхдырра харакуп зеггы-зеггы. Урыхәапшуа
уҕааухар иуцәыхьамтахоит рныжыра, рпыртца. Уи еилкааны
урыманы арахь рҕаархоит. Ғхәарала икоуп уахь анеира зыхә-
тоу, раамта анааилак амҕа уқәыртдоит. Аха уахыггы икоуп
м-мҕақы. Ақы уагоит цыанат тәылахь, еггы цыаханымка!..

— Абри аан бани барей шәыда харггы хтәазар калома?

— Иутаху ауаҕы дыказар калоит. Аха сара сус сызҕу
испырхагамхо...

— Азтаарақәа хтиир калома?

— Азтаарақәа шәтилар калоит.

— Иаххәап, сипхьарц стаххар исыцәцахыоу?

— Уи сылшоит сара. Шәа шәызтаара еиҕаганы ирасхәоит.

Урт исыртоит уи ашьтахь атак.

Света абарткәа зеггы гәыла-псыла исзеиталхәоит, сарггы
уи деилкааны изласылшо ала лдунеи сҕагәыласхалоит.

Иааигәахоит амшацы. Иаарласны ари аныхәа шиаслак еицш,
мышк алаххырт стахуп. Лабҕаба сылзызыруа зтаарақәакгы
лыстарын...

Апрель 17, 1993

Сара сыкоуп, Роберт дыкоуп, Витали Агрба дыкоуп. Хцоит
Атарака. Атара хакоуп, аха хцоит Атарака. Ари шҕеилкаатәу?
Уажәы аамтала хахьяанҕасуа Атара иатцанакуеит, аха
аерманцәа ааины ианынха «Аерманцәа» ацыртцеит. Еилкаауп,
урт 1915 шыкәса рзы ускан иахыынхоз атыркәцәа нарыжеланы
индыртцәан, иаанхаз, зшыамхы зҕазыргаз, ихтәаны абрахь
Апсныка иахтааит. Урт хтәаны абрахь имааизтгы, Атара «Асар
рымҕа» зыхызыз ахабла ус ишахызыз иаанхон. Иахья иаххәа-
зомыт Атара аерманцәа хәа. Убасоуп ақыртуаггы даҕа мзызк
атаны абри адггыл ишыапы шықәиргылаз. Апсуа ичеиҕыка
инапы иқәыргыланы уи дицылеит. Аха ашықәскәа пытк анца
ашьтахь, данытбааха, иеанеитцих, ипсы анилала: «Ари адггыл

Қырттәыла иузақәымтхуа икоу дгьылуп» хәа дхабашыт. Аңсуа изыхәа ари хшыфртцагоуп, аринахысггы иудыруазароуп удгьыл зшыапы ықәзыргыло дзеиуоу.

Набжьоуаа рхыргәғәартәґы ханнеи аибашьцәа шыыбжьхәа афара иаґын. Ишахамуаз харггы хнаганы хдыртәан, акраҳғәартцеит. Ара сара еилыскааит аакыыскыа Русик Климент-иґеи Альберт Едик-иґеи Кәытцниаа, Валериан Хараниа апрель мза 15 рзы цшыхәра Набжьоу ахабла ишықаз. Урт Виктори Петреи Кәытцниаа ибылны иқаз рыфнқәа ирафсны бнала ицшны игәартцеит Дора Кәытцниа ифны аґаґхәа ақыртцәа ртыц ахықаз. Аңшыхәра аґаґхәа ишыақәнаргылеит ақыртцәа ари ағанахь рхыцхәызара шмачу. Урт асмена анырыцсахуа машыынак азна роуп аибашьцәа иаарго.

Аибашьцәа ааныжьны са сылбааит афнықа. Абар аамзы цит аибашьра иаґуижьтеи, аамзы ирықәуп сыфны иацәыхарамкәа адыґаґыраґы итәахны исымеижьтеи ақыртцәеи хареи ҳаила-лаанза изыфхәыз снапфырақәа. Урт зеггы қәак рыламсуа, амаґәа зәзәага бакк иґацаны исыман. Ара сааицыцхәыз уи сылапш ицан. Иахьаггы икоу збап хәа снеизар, азәы инапы штишьхәыз ақара гәастеит. Абак ахәа ахыхны инышьтеитан, уи ихиртлеит рацхьатәи аилахәара ґтаз. Иґыцыз еимаақәакгы уа исызтан — урт тығаны зымфә ишьтан. Знапы тызшыыз уаха акгы даламкыыскәа, урт иґигазгы уа инышьтацаны, снапфырақәа ґтаз ахәа амыркзакәа даґырцны дцеит. Абжаранза азы ткәо иґан. Иаасцәымыґхеит, иара мыжда, сара еилыскааит уи дзышьтаз ауатка шакәыз, ианимбаза, ус ишықаз иныжьны даґырцит. Ацелофан зкәыршаны иқаз сқьаадқәа нхеит, аха изхәартаз, азыбжак смыхәо иқан. Урт зеггы Рауль дсыцырхыраан, иара иахь иаагеит иаразнак.

... Иахьа амш цәґьоуп, зны ақәа леиуеит, зынгы амра аацәытыцхоит. Ахәылґазы аурт асит, идыдит, имацәысит. Есхьар иахьа иқәтыроуп.

Шыыжьы инаркны Ақәа ағанахь итынчрамызт, ахысбыжьқәа аафуеит. Лабра иаларыжьуеит артиллериатә снариадқәа. Лабреи Ақәеи тынчрам. Арахь хазы хамшгы тынчым. Аңсабарей ауааи ейқәытхашьа рымам, ауаагы тынчым, адгьылггы гәынқыуеит.

Аңсуа радио хазызыршит. Уи хгәы канажьюам.

Аха зегъакоуп аҭагылазаашьа уаҕеимшхароуп. Аибашьра цоит. Уажәы-уажәы хгәыхҕеынзамкәа, аха ҕала ҕешәаны ианкаҕсо еиҕш, ана-ара ахы хьамтақәа анкаҳалак иткәацуеит. Уи ара икаҳаит шаххәо, хзыршыр, ҕаңьара адыжәхәа инцәытцасуеит. Еихсыҕрак амазам иҕеио атрагедиа. Ианбантәои ари акааметҕ? Макьяна еҕафы ҳаҕцстазаара аркьяҕып, Аиааира ааины ҳашә ишылагылоугы!..

Апрель 18, 1993

— Ҳафатә нтәеит! — ихәеит Витали. — Исаазоз хәа дук нханы иҕоуп, ишыны иаагатәуп!..

— Ҳцап уатцәы! — ҕааитит Роберт.

— Уатцәы мшапуп, итцасымзар?.. — схәеит сара.

Ашыжь шаанза амҕа ҳақәлеит. Витали хыхь ахәаҕы дахзыҕшын. Уи иаха ашлагбаум ахыҕоуп хыхь апост дықәгылан, дҕаңшьон. Уажәы ҳанеикәшәа хҕынаххейт. Роберт ҕыла дықан. Асаат ҕба шыҕоуп схынхәуеит хәа расхәахьан зыҕны сыҕоуп аҭаацәа.

Ааҕынтәи анаҕә хчыланы иҕоуп. Ашәаңыңьаң абҕы иатцәа аҕәынтцаны ибарақьатцаны изазоит. Акарматцыс ашәа хаа бжыы агәылҕны иуаҳауан. Иахьа шымшаңызгы, Ар ртәартә ахәы шыҕаз хынтә иткәеит агранат зыршәуа абңьар. Ладеи ҕадеи ааигәныҕит. Рҕаархейт ахысбыжкәа. Аибашьра — амшаңы аздырзом.

Рауль Кәытцниа дахьынхоз ҳаннеи аҕы ааурышьтын, ашҭа икәыртҕейт. Аибашьцәа ираххәеит тцәка хшылбаауаз. Абри аамтаз аҕеахәа ақәоура иалагеит. Адәахьы уздәылымтцуа иҕан. Аха Витали дҕагылеит.

— Уара, Катул, Рауль иҕны указ. Акы ҳаҕсаны хҕалар, Роберт даашьтны адырра уахҭап! — ихәеит уи.

— Иарбан гану шәахьыҕало?

— Роберт дахьынхо шыҕоуп!

— Агазмҕахь дара цәыртдыр рылшоит, шәҕәышәеаныз!..

Урт Делалоҕлы Сафер дахьынхоз амҕала тцәка интәлеит. Дара шцатцәкьаз еиҕш, саргыы Рауль иматцуртә сындәылтцит.

— Ашнынза снейны сааиуеит! — схәеит, Рауль иахь схи насырхан.

— Уца, уца! — җааитит иарггы. — Амала, анышәынтрахь сцоит хәа уаламган! Уи атың аартны икоуп, абнакынтәи аға илаңш иташәоит, даҗаңшуеит!..

Сара җымтзакәа ашта сныкәсын, таҗа сынталеит. Исхыкны, хыхьтәи апост акынтәи апкаѳ-апкаѳ анаатга, автомат иткәыз ахбжы аға дахьтәаз аганахь инылабга ицеит.

Сашта сныкәлеит. Аакыскыа ара хәак нталан, иацәағәахьан, уажәы уи ахаскын җа ахылиаан, аинылара иаҗын. Сыѳн хәыцы гылан еикәышышы. Уаѳ дахымызт, иацгы сыкан ара, уийжәтеи уаѳ дмааицызт. Дааирггы бзиара хәа иибо акымзарак ыказам. Итаңәуп. Хыхь сынхалан, ауадакәа снырыѳныс-аарыѳнысит. Снаңшааңшуа сымацара суауаза сыѳнагылан. Зехьынцәара ауа-дакәа зеггы еилажын. Ахы зылкәыз аблок аҗеыхақәа ѳнататан ана-ара. Аикәжыакцара иаҗыз архьшәашәага ахы ақәшәазаарын, итарффаланы иахьыкәз уажәоуп сылаңш анақәшәа.

«Нарцәыка икоу ҳаңсцәа, гәыбған сышәымтан ас сахьышәтааз, — схәеит гәаныла саатгылан. — Иахьа мшаңуп, шәара шәзы икататәыз раңәан, аха изхәартәузеи, аға иуам. Җаңхьака макьана Нанхәа ыкоуп, уаанза алазахша аға дыңхаҳтаң хәа хҗәыҗеит. Иахьазы ҳаҗашәымтан, шәара шәызмадоу адгыл тыңгы хзымрыцкәазар. Анцәа ду ибоит гәыла-ңсыла шәгәалашәара еиҗаҳкаар шаҳтаху, аха макьаназы акгы ҳамчым ари адгыл шыапымыцкәала иаҗааз дықәаҳцаанза. Уи дшықәаҳцалак шәара ишәзаҳкуеит иреиҗу амш!»

Адәахы сындәылтцит ңытрак ашьтахь. Ақәаура ишаҗың иаҗын. Снаңшааңшуа аилагаңәа реиңш, схала сцәажәо ашта сынтцит. Сыѳны аңхьа ииагоу ажра ду аҗы хәак ршың, итажын, аламлашыкәа шаңрыхоз уи абаѳкәа атынхан, ихаххала снахыңшит. «Зегь акрыфара ртахуп, — схәеит гәаныла. — Убри акрыфаразоуп абри аибашьраггы зцо. Шевардназе аңстабаажә, ҳафатә хҗыхны игарцны ақәикит. Аха баша ихы ижәеит, ианакәу сеидру, абни ахәажә еиңш, зны иарггы жрак дыштажыу аабахра ҳакоуп!» — схәыцуан.

Рауль икны саннеи аамта иақәыршәаны Робертгы дааит. Уи аҗы кны иааиган, икәадырит.

— Уаала! — ихәеит даасыхәәпшын.

— Шәеикәшәама? — сцааит амѡа ханыкәла.

— Климент Аѡзба иѡнаѣы Витали ацәахыхра даѣуп. Адунеи зегы еимданы хшааиуаз иаахәахаит.

— Шәдырѡатә еигъхааит! — схәеит сара.

Ханнеи, акәац еиѣыхны, аатәакәа ѡба еикараны еихыршан, ртатцара иаѣын. Урт наҝ-ааҝ акәадыр иахыршыын, еибакапануа иаакарцеит. Уи ашьтахь даҕа ѡ-сакьк, асаан, атәца, ачуан зхәаз иеипш, зда цыхәа дхәартам ауаѡы — уигы нақәыртцеит. Ашьтахь, апшәмапхәыс Лимо Кәытцниапха лыѡныка хналыпхьан, итәцәахны илымаз литрабжак ауатка хазцәырылган, иахьатәи амшапныхәа иазкны акака аанахкылт. Уи дук хадымхалеит.

— Ахы, шыта хдәыкәлап! — ихәеит Витали, исаат днахәәпшын.
— Асаат цшыба рахь аусура иаѣуп!..

Аҕы аҕара икын Роберт. Уи дишьтагылан Витали. Лимои сареи апхьа инеиуаз ѡажәи жәаба метра рышьтахь хгыланы хәаиуан. Аҕы аҕара зкыз, Шоҭа Хына-ипа иѡнапхьа иҝатцоу атруба зкыз ацха даакәлон еипш, акастриулькәа рыхәархәарбжыи иацәшәоу сеидру, аҕы рхан, аҕара зкыз иааимжәаны иѡатрысын, ацентр шыҝаз аладаҝа ахы рханы апҝарахәа икәлааны иѡит. Али-цси рыбжьара, хазегь хшанханы хшахәәпшуаз, аҕыѡ, цкәынак дақәтәазшәа, иѡиаҝеит.

— Кох-чоҳ! — ххәеит хара.

— Диида, сыпсындаз! — Лимо лнапкәа лгәытапсаны дшанханы дынхейт. — Ихазнаузеи, иахьантәарак хәцкәынцәа здынтәалаз мызи!..

Ари аҕы ауарчанракәа адырузаарын. Цыпх ацәағәарақәа ианраамтаз, апшәма Амиран имахәыла Ваниа Кәытцниа акәатана ацрахәаны ишикыз ирханы иѡатрысын, зегы нкажыны ахы ахынахоз ицейт. Мчыбжык убри иашьтан. Ашьтахь Кындыг цъара ѡныбжьаракаҕ иааныркылейт уаа бзиақәак. Адырра аныҝартца, апшәма днеины иааицейт. Уажәы 50 килограмм акәац шақәыз ақыртцәа ахьтәаз ахырғәғәартахь ибжьаланы иѡны ицейт. Роберти Виталии уи иашьталашәа руит, амѡахытцыртаҕ асаанкәеи ачуанкәеи зтаз сакьк иканажыыз рыманы иааит, иаанхаз шақәыз, ахы шхаз аҕа дахьтәаз Аҝәсаа рынхартақәа шыҝаз ашьта тгәыцәаа иаманы ицейт.

— Диидә, сыңсындәз! — дгәырфои́т Лимо, уажәыгы икалаз агәра лызгом. — Изака пхастоузеи ишәына́таз!..

— Хара иахә́тахаымызт! — ихәеит Витали. — Афстаа даххыччеит!..

— Шәаала афны́ка! — ифынеихеит Роберт. — Хцәбааа хафеидахеит!.. Ақыртцәа бомбоу цышыаны агәыткәа иагап ари ахамта анырбалак!..

— Еихсны иршы́еит! — ихәеит Климент. — Абар, сишь, шәзырфои: ахысбыжкәа геит!..

Цабыргны, аеы злацаз аганахь ахысбыжкәа гон.

— Мандара́ка! — ддәыкәлеит Витали, аеы иканажыыз асакь днаталан. — Аиаша шәхәеит, хцәбааа хафеидоуп!..

Ақәа кыдтцәаны илеиуан.

Апрель 19, 1993

Сынтдамтақәа иреи́фазои́жтәи Цьон ды́коуп сара сфы. Уи икалаз аниасхәа игәы ины́таххит. Ихапыцкәа афәа рытго фәаи́тит:

— Иахы́казаалакгы иха́пшаауеит. Ара ушы́коу анырдырлак даеазныкгы рееи́баркны иу́таар алшоит. Убри а́кнытә, абцар сыманы абра саргы сшы́цхьо рбароуп истаху. Ашыа-ка́тәара камтакаа хаилгар еиха еи́гуп. Агәра ганы сы́коуп иееим ауаа́цәгьақәа уахынла аны́кәара иша́фу. Аурыс Сашеи ка́бардантәи иааз хаибашьфои ирыхы́ыз умбои. Азгаб илхыбааны иреи́гыыз харпа́рцаагы ршы́т. Андреи захьзу аерманы дееи́зам, уи ице́гы афызцаа имоуп. Абаа́цсы ргәы и́тазар алшоит!..

— Угәы иаанагома абас иаарласны урт хажәлап хәа?

— Мызка́кара ант́лак фа́цхьа рые́цаырыгоит, — фәаи́тит Цьон. — Убри азы харгы ха́блақәа царызароуп. Агәымхара ргәы и́таркырц р́тахызар лассы-лассы абрахь реадырхалоит, афны и́кақәоу геартоит, иршәоит, ирзоит.

— Угәы ишпаанагои, урт рышьта́хька зәыр адта ри́тома, ды́коума ирхадоу ауафы?

— Иалшоит дара рхала рхы еидкыланы ины́кәозар, иалшоит еиха изыкә́гәы́гуа рышьта́хь иахзымды́руа ауафы дгылазар!.. Аибашьра ахы́коу ауаа цмы́хә́хәрқәа рееи́зыргоит, дара рхатә ускәа нары́згоит, урт ақыртцәа ирылахә́ымзаргы, дара

— Уцаны Нодар адырра ит! — схәеит Хәыча иахь. — Арт икалап икылатәаны иахзыпшуазар. Бцъарда аусқәа шәартоуп!..

— Ааи, иухәаз иашоуп, абцъар хамазароуп, уи заанат хазхәыцыр акәын!..

— Ушзахәо уцаны уаа. Уаанза сара сөйтәахны аҭагылазаашьа сахәақшлоит!..

Уи данца, саргы уафы симбартә, Гәызбеи иҭа Нодар ифнахыи сцан, цъара сынкылатәеит. Уажәы-уажәы схи ҭышьтыхны, аҭенцъыр сынкылыпшыи адәахыи сыпшуан. Макъаназы уаф ицәаара збартамызт. Иара Нодар дахыиҭоу Катата Цыиңыал игәып аҭноуп. Саатк ацара-аара дықәхон амҭа.

Нодар абцъар иманы данааи исырбеит дахкылатәашаз атып. Сара схәазо сөынасхеит. Снапшызар, аеы хәуа ажра ихықәлан арахь иааиуан.

«Ақхъан афымца шыаҭа иадәахәалазшәа збон аеы, уажәы ихәуа арахь иааиуеит. Ари змааноузеи?!» — иасцәымыгхеит, аиаша шәасхәап. Аха зегьакоуп сымхьатцит. Ҷапхьа схәазо аеы сазааигәахеит. Ақхзы сықәнаҭәон. Уажәы-ушьтан ихысуеит хәа сыпшын. Аха сеиқәхеит. Снапы нагзаны аҭәра иахаршәыз ааныскылан, арахь сахеит. Исышьталаны, имашьцаза, аҭаанахеит. Амҭа санаамҭахыт, иаразнак исыманы ашкол ашьтахьа иҭоу абнарахь сеихеит. Егьырт сыхышьцаагыи сахыцоз исышьтан инапшаапшуа. Ох, гәышьа хәа саанҭасит, ашәартара санахыс. Иацы иақәахцаз акәац ыҭазамызт. Егыи аатцәа хаматәақәа зтәз уа иҭан.

— Ари зызхәоузеи? — сцәаит сара.

— Иахыиҭуаз иканажыт акәац, иҭахны иҭахәаз цъушьо!.. — ихәеит Нодар.

— Акәац ақәхны аеы аурышьтызар?

— Аеы аурышьтызар иахылапшуан. Харбар имхысыр залшомызт. Аеы ақыртцәа рнапәы изымнеизеит. Уи рханы азхара ианыи, абнараҭы иаанҭасзар алшоит. Иахьа ихынхәит апшәма ифнахыи.

— Абраагь хайқәхазәаит! — ихәеит Амиран. — Анахь шәнеи аҭныҭа, абыста кнаххуеит уажәытәҭа!..

* * *

Ацсреи абзарей рышьхәа еивцоуп. Иахьа айбашьра анцо аамтазы хара хгәырџоит, иаҳаразак хаззыгәырџо Хацсадгьыл алахьынцоуп. Ацсадгьыл гәыгыртас иамоу уи икәынхо ажәлар роуп. Ажәлар рдац-рпашә ыкамкәа ианыкәзаа Ацсадгьылгьы ыказам. Убас икамларцоуп иахьа ахәыцы инаиркны аду икынза зегьы ирылшо зыкарто, Анцәа ихәтәеишьаз хадгьыл ай-кәырхаразы.

Аха айбашьра адәафы иахьа хәрцарцәа азәырџы ахы цахәцахә рыпстазаара аныџнатәо, хыхь ишысхәаз еицш, хәатас уи захауа хгәы иасуеит, иахцъабоит рыфхәара ааиаанза зыпстазаара иалтыз. Абри аан зынза иаххаштүеит абас шакәу, ацсреи абзарей ханыртагылоу аамтазы, нахьхьы цъара дкьаасуа Ан лыгра ааныжьны абри адунеи ишьапы ыкәиргыларц асаби дшиуа. Абри афьыза сгәы итамкәа, схы итамкәа, саргьы сақә-шәахьейт: 1993 ш., март мза 26 рзы стаацәарафы диит макьаназы исабиоу сара сыцха — Анана-Партизана.

Котик Цекә-ипца Кәытцниа аштаб дазааигәаны дынхоит. Айбашьра калаанзагьы уи еснагьы абылтәы татцәахны иман. Ататцәах, ишырхәо еицш, уацхьака иуцылоит. Айбашьра иа-налага, Атара ақытан алашара абакахыз, абас абылтәы татцәахны измакәаз рхы иадырхәо иалагеит: адвижок змаз аушьтны иаха ианатахыз, ажәабжь дукәа анырхәоз иазызырџуан. Убас уахагьы ателехәацшрала, нас уи ашьтахь радиола Гәдоутантәи ажәабжькәа ишырзызырџуаз, Котик дшымгәыгъоз дзыргәыргъашаз ажәабжь аалыцхаит атараа ирызкыз адырратара мџапызгъоз адиктор. Уи илхәеит ицкәын Едик Ешсоу зыхьзыртцахьоу апа дышиоуз. Айбашьра калаанзагьы азәы диоухьан. Ари захаз, Котик иџны инеины айбашьратә хтысқәа имџасуаз иазызырџуаз, гәахәас икатцаны, зыкны икәз апшәма идырныхәалеит амоҭа дахьиоуз. «Абылтәы татцәахны измоу, ма фык, ма уатка цырцырк умамкәа калом!»— рхәан, ара итәаз зегьы идырныхәало ианалага, «ацырцыргьы» цәыртцит, афгьы цәыцак-цәыцак ааныркылеит, аринахысгьы хәҕиара иазхаларц азы.

* * *

Паташь Патазба иажэабжыкэа рыкнытэ.

Дук мыртыкэа ибзианы сееибыстеит. Ацстазаарафкны иуцаарц ианалага, ушымгэыгзо ушьапы ахьеихугалак уманшэ-алахоит, иугэйдхалоит амал, уи ушьапы укэнаргылоит, цара дук умамзаргы, знык акы ушацсоу ууаажэлар иангэарталак, ушьтырхуеит, унеишь-уааишь хэа уархэо ифалоит. Иахьа усура хэа сынтыцыр, зегьы ианреитцаз хэышэ маат схашэалон, зкыи ансауазгы ыкан, урт зегьы реизгара сафын. «Жигули» хэа изышьтоу машыынакгы аасхэеит. Сусура саналгалак жэамш рахь знык Ткэарчал сцон, стаацэа саархылацшны, рхы-ргэы катцаны арахь амфэа сыкэлон. Ашьха фэафэ инсыжыыз Ваниагы сылацш ихын, уигы уааитцашыцыртэ дыкан, санибалак дгэыргыатцэа дыспылон, сашьа дааит хэа сгэыдикылон-схыдикылон, дсыва-гьежыааны сыматц иуан. Итаацэарагы рхы иакэгэыргэо аизхара иафын. Ишысхэахэо еицш, аонду иныжыны исымаз Ваниа ирахэ-ишэахэ иазханы, имарымажаханы икан. Ткэарчал иказ стаацэа дырхылацшуан, афатэ-ажэтэ рыгигьуамызт. Ацьма хыртцэы ауафытэыфса игэабзиара иазеигьуп хэа, иара убас ашэ, акэац, ацыкэреи иманы дыртаауан, рхы-ргэы катцаны ишьтахька дгьежыуан. Сара сакэзар, Ахалдабей Атарей рхэаафэы сызфэыз афны ргыланы салгахьан.

Адгьыл сытаны сынзырхаз атараа ргэы нсырхар стахымызт, мчыбжык ахь, сеилахамзар знык-фынтэ ракара сыртаауан. Баша снапы ыркало снейзомызт, Шэкэырча ахахэи ацслымзи смашыына ртэны инакэыжыны амфэа ахыуашэшэыраз ажракэа рфэы интажыны еикарастэуан. Араатэи аихабыра ари рбон, знык акэмызт, фынтэ акэмызт, ас икастцон снейцыцхьаза. Аизаракэа рфэы Паташь Патазба икаицо шэафэыцшла хэа сызбахэгы еитархэо иалагеит. Уи азымрхакэа, еизарацыцхьаза срылатэон, апартия сшалаз рахэаны ара ашэкэы старгалеит. Ацсны жэлар рфорум «Аидгылара» салан, сцыхцыхуа, акы сацсаны сшыказ ангэарта, акомитетгы салартцеит. Уимоу, акультура Ахан афэы еифкааны ирымаз ансамбль «Кэыдры» саладыргылт, ашэагы ицэгьамкэа исхэон азы ,абраагы ауаа рыблафэы снейны, «Паташь ухэгымзааит» хэа сырбацыцхьаза испылон.

Акультура Ахан дыргыларц егырыгымкәа шыоуки исабжыир-геит убра директорс скарларц шыртахыз. Саназхәыц, исцаагозеи хәа иныкәыршәны Очамчыра сцан, акультура ахәштәарафы ирасхәеит исыгәтакыз. Уцаны атаратәи ақытсовет ахантәащы дакәыршахатны ашәкәы хзаага хәа сархәеит. Ақытсовет афы сахънеиз уи айхабы сыззнеиз аниасхәа: «Катул Кәычыр-ица Кәыцниа далахаргоит» хәа сархәеит. Иаасцәымыгхеит, схы пхасшьо салагеит сахънеиз азы. Ақытсовет айхабы ақырқырхәа дааччан: «Уара ашофер, изутахузеи аклуб, хәдацәақынза амал узаанагоит умашына» хәа слакта дынтацшит. Икастахуаз, саргы саапышәарччан: «Сыхәмарны исхәеит, акәымзар иарбан культуруу истаху, иухәо збап хәа иахъуасхәаз цабыргу цъумшьааит!» хәа шапхъа иара иеипш сыбжы рдуны сааччеит. — «Нас, уаха крутахызма сара скынтә?» — даасыхәацшит уи. — «Абни уара уахъынхо амшақәа баацсызшәа збеит цъара-шыцъара, ушьтан санаауа шбака машына ахахәи апслымзи шәзааз-гоит!» — наиацаскит. — «О, ус хзыкауцозар уаха иахтахузеи, хара харныкәащцаагы рлымхақынза инаагап, уи сеигәыргъоит!» — җааитит.

Катул акә... (Убз тахтәазар акәын К. Кә.) абни иеипш икоу дабатахыз Ахан дуззаф айхабыра итара!..

Ажәакала, абас сусқәа шыбзиазгы, агәынамзара сыман: ачынуаа рахъ скылсыр стахын. Изустцәада урт ачынуаа?.. Ари азцаара еснаг сгәы итцхон, анагзара сашьтан. Ажәлар рфы ауаа зегы еипшым: дыкоуп аусушы, аколнхараф иаарыхуа, махәҗала ихандеиуа. Урт ракәмызт сгәы итцхоз. Икан дәҗәа шыоуки. Урт хшышәла аус руан, хара ихәыцуан, шыоук рыцырхырааны акышәкышәраф ихалон. Араиком-обком афы узымназаргы, цъара наплакык уеихабны узыкалар, адырцәа зегы ахъеизало уаргы уаарылагылоит. Ацара рацәа ахънанаго ахадарафы икалаз амал ирхауеит, ауаагы деицгәартоит, нас иханы хыхъ ихагалара реазыршәоит. Саргы истахын цъара гаражк сеихабны сзыкалар. Иахъа-уатцәы хәа сдырпшуан, сақәдыргәыгхъан. Убри ацыхәала изыхәтәз ауаа ркны Қартгы сцахъан. Ацарагы рыдызгалар стахын. Агәра сдыргахъан иаарласны атаксоматортә парк афы аусура саладыргарц.

Атакси сақәдыртәарц акәмызт, анаплакы сеихабны скарарц азы. Урыстәыла латәарада салгахьан автомобиль-мәатә техникум. Аидарамғангәтә машына сақәтәанатц апартияггы салартцеит исыхәаны. Уи аганахь сускәа еиқәшәан. Уажәшьтә қартаа рахьггы сзыкәгәыгуаз афызцәа ансырха, амац акәын истахыз сытцгәаразы. Знык истахыз атып ағы сызхалар, настәи хәаас исыкымызт, иаарласзаны аҳаракырахь ухазгалоз амәа сыпшаауан. Абри аус ағы, хәарада, еизганы исырхәхьаз амал сыцхраауан. Уи ыкамкәа ауаа рахь узцәыртцуам, ари шиашаз саныөейдас инаркны еилыскаахьан.

Сускәа рцашьа сазхәыцуа, сусура аамта анынцәа, смашына ду агараж ағы итаргыланы, с-«Жигули» снақәтәан, афныка сғынасхеит. Аамтаггы такәы инеихьан. Ихараз ареис афынтәи сгыжьны схынхәит. Адәныка илашьцахьан. Сызбаз арныкәаөцәа иаразнак исыхеит акаалкыртахь, тцәыцақәак аанахкылап хәа исыхынхәлеит, аха сара иафәршәны мап скит, сыгәкәа еейм хәа. Қартаа аматцура фыц сыртарц агәыгракәа картцеижьтәи урт афыжәрақәа сырқәатцхьан. Сара излеилыскаахьаз, афыжәфы ахааназггы аматцура ду ахь дызхалом. Уи цъара зны уамыр-пхашьар залшазом. Уфаастаха ажра уштәжьу анырбалак, иаразнак уффы ургеит ауп иаанаго. Уи шыәхәлатцәкьа еилыскаауан. Насггы, ауафы дтыстәауан цъарак аус ахьейцаауа атып ағы. Сара издыруан изыцныкәатәыз ауааггы. Акыр зылшоз иеышькыл ааныссылон, акрыфарада акапей кылцәа иапсамыз хара-хара сраөсуан.

Қартәаи сарей хшейфызцәахаз абас ауп ишыкалаз. Енак аидара сыманы сдәықәыртцеит Қартқа. Сус салганы сышьтахька сшаауаз амған азәы инапы дөахеит. Аживхәа саанфасит. «Ухатқы патын, — ихәеит знапы иөахаз ахатца, — иулшару хәбака километра ахьыбжьоу, еидарак сымәуап, агара?» — дсызцааит уи. «Иауазей исылымшакәа!» — схәеит. Иейдара нақәахцән, ифны хәнней ацара рацәа сыдигәлеит изыкәстцаз аус азы. Сара мап скит. Қарттәи сашьа изы патук кәстцазар иаразнак ацарахь хзиасрызей, аламыси аиашьарей хәмазар, наиацәскит. Исыхәаз игәы иахәеит. Ус анакәха, сызлаудыруа шәкәыбггыцуп, мышкызны Қарт уаины укалозар сышка ум-

— Уеизгы зака?

— Хэбака нызкы!

— Уи халшоит!..

Автандил даахэыцхэыцын, днасзыпшит.

— Уара уеипш икоу ауаф бзиа изы хэыдапсада икахцоит уи аус, аха абра уара уцхыраарагы хтахуп.

— Уи закэызеи?

— Иулшома ужэла «Патазба» «зе» ацуцар?

— Патазе?

— Иакэуршэеит!

— Ааи! — атак кастеит иаразнак. — Амала, Апснэтэи паспорт шыкац инхааит! Изамузеи?! Хара хайшыцэами?!..

— Уара усгэапхейт. Иаарласзаны уа Акэа аус ахыуа ауафы днахашьтэеит, уи иуиркуеит хара хпаспорт. Иудысныхэалоит Паташь Патазе! Уара уацхэака апстазаара ду узыпшуп! — дфатцыззан, саагэыдикылеит.

* * *

Апрель 20, 1993

Заанатц хгылеит зеггы: иахэа фашоуп, ацэашыы былны ихацэцахэоу рыпсы хапхэоит. Апшэмапхэыс Дусиа Цьон илзааигаз ацэацкэа адырган афы илыртэан, аффыхаа лахалахауа хпынтца интасит. Ашьтахь, уи илыртэаз ала ишаанагара иказ ацэашыы калцеит.

Дусиа лус дафэнаты, сзеитахэара дафын ипсхэоу, ипсны икэу рацэажэара шлылшо. Сара илхэоз сазызырфуан, изакаразаалак дызлацэажэоз иашам хэа сылфэафомызт, ус агэрамгара сызцэыртцит хэа лара лахь ирнааны ажэак аасфэытцшэар лхатара ласыркэит хэа акэын иаанагоз. Дызустзаалак имоуп ихатэ дунеи, убри лымыскэоит хэа лгэы сасыр стахымызт. Уи амцхэрас исзеиталхэоз сыхшыф азышьтны сазызырфуан, лажэабжь слымха кыдцаны сахэазызырфуаз лара гэхэхэас икэцаны илыдылкылон. Уи ус шакэыз иаразнак еилыскааит. Ла лахь азфлымхара шсымаз ангэалта, исзеиталхэеит жэабжь ссирк.

— Иаалыкэшэан дыпсит хацута иаланхоз пхэыс заманак. Ари шахэаз еипш, сгэы иалырсны сэааиласхэан, лтэыуара

сфынасхеит. Ишысказшыз еипш, аңсы дахыкәыз ауада сшыныфналаз иаразнак аңсра згәы иалсны абра иаины итәакәаз лаңшыла иааимыздеит. Акаңыхәа сылаңш даатшәеит сара сеипш абри аус иазкааз даеа пхәыск дыштәазгы. Аңсы дтәыуаны, илыхәтаз ажәакәак лыххәааны санаакәтәиәа, ани аңхәыс лгәы самыскәа, ла лахь схы насырхан, ус җаастит:

— Икалозар ңытраамтак лареи сареи хәаицәажәар стахын. Аңсгы даацәажәан:

— Аиеи, бара шыта афныка бца, бца! — адта калтеит. — Саҗабымтан, соуңшыл, аха Дусиа слацәажәарц стахуп!..

Аңсы дануацәажәо лқышыи лзамҗеи хәаңыхәаңшыны даеа сахыак аархәоит. Егырт ари аус иазказам уи рызгәатазом. Ас шылхәаз еипш, егы уаха мхәазакәа са даасыхәаңшын, лышьтахыка даакәгыҗеяаны ауада аанлыжыт. Сара иныскылеит уи лтың.

— Бысзызырҗла, Дусиа! — дналагеит уи сшыналхагылаз еипштәкы.

— Сыбызырҗеит, ихәа, бзынхыуазеи?

— Сара сазыңшын бара ббара!..

— Сааит, аа, ара сахыгылоу. Ихәа гәтыхас ибымоу!..

— Гәтыхас исымоу убри ауп, — дналагеит, — ишыбдыруа, схаҗа са сшымазгы даеа пхәыск длыҗцауан.

— Ааи, уи ауаа еиңгәартахан.

— Ишыкоу бымбои, иаарласны сганы анышә сашәтоит. Уи нахыс аамта бжылап, есымша шыаҗак-шыаҗак хәицәыхарахоит. Иаргы макыана ақәра рацәа имазам, җазы длышьтамлар калом. Аха пхәыс дааигарц даналагахгы, ани уажәраанза дзыҗцауаз убри дааигааит. Убас сызиашәхәа, бара сбыкәгыҗеит. Убри затәык илылшоит са схәыңкәа рбара. Уи дызустоу баргы дыбдыруеит. Ус акәымкәа җазы данлышьтала са сҗабаакәа зегы пхастахоит, ибдыруз!..

Угәы ишңаанагои ураа? Ари ишылхәатәкыаз икалеит. Шыкәсык ашьтахь, хара аңсы дзынхыз шиаххәазгы, уи җа пхәыск насыңс ихы дадикулеит. Уи аңхәыс афны лшыпы шыфналыргылаз харабҗара еимпит ахаҗа ихәыңкәа, уахагы ари афнаҗа иатәымхеит...

Дусиа лцәашьы ꞑатцаны даналга, лыпꞑа ꞑшза длыманы, лан лꞑынтәи ылыдылкылаз абри аꞑсабара амаза хдырбарц сышъталарта ауада хныџналеит. Ыони сареи мрагылара аганахь ала астал хнахатәеит. Ѡадаꞑа дтәан Света, касы шкәәкәала лхы ꞑакны. Дусиа ладаꞑа лтыꞑ нылкылеит. Света ацәашьы аналыркы Дусиа аматанеира далагеит. Ауадаꝼы азәгы дцәажәомызт, Ыони сареи ꝼымт-ꝼсымшьа ани аꝼхаи иꝼартꝼоз хазыꝼшын. Дусиа анцәа исахьа зныз аикона дахәәꝼшуа диашьапкуан, уи диҳәон абрахь дылбааны дара зꝼыз гәеитарц, хрыꝼцхаишьарц, хзыҳәараны хәꝼаз дахатꝼгыланы иахирбарц иҳаꝼәцахьаз, урт хала интаꝼшырц. Иара убасгы уи Анцәа диашьапкуан азалымдараꝼәа иꝼоз дырзаатгыланы аиаша амџа азиꝼꝼшаарц, аꝼсуа жәлар рыргәәꝼра атыхәа ꝼꝼәарц.

Ари дматанеиуанатцы, Света ацәашьы дазыꝼꝼшуан лылаꝼәа еихмырсыгы, абри аамтаз уи лꝼышә ꝼшза ꝼәәꝼꝼәәәцон, уи иарлашон амца зꝼәыз лхы-лꝼы, амаганеиꝼш икьардаза иааꝼшуаз лыꝼыымшь паꝼәа ꝼыстысуа икьынаауан, нас иаины атыꝼ аꝼы џаꝼхьа ишьаꝼәгылон. Абри аан лꝼышә хәыꝼы маꝼк иааитꝼытуан, лаꝼыꝼкәшәарта амра ыꝼәхәмаруашәа иꝼәытлашаауан, ашәәꝼшь ꝼаꝼшь иаџызаны лзамџаꝼәа ашьеи ахши еилартәазшәа зны иааꝼаꝼшьхон, еазны иꝼәышхон, март мзеиꝼш уажәы-уажәы лхаꝼы аеаꝼсахуан. Убасꝼан акәхап, хә хаззыꝼшыз анцәа иꝼхьаны арахь илꝼха анхаитә, Дусиа уи ишꝼа лхы-лгәы иꝼтаны лыꝼꝼа лахь дꝼәауеит. Лызꝼәара зызкыз сара сакәын.

— Иахьзузеи Катул иетцәа, мамзаргы ипланета?

— Адунеи Ах! — лхәеит Света.

— Уи сеигәырꝼоит сара!.. Насыꝼ змоу иакәхоит Катул!..

— Иꝼабуп!..

— Уажәшьта иҳаꝼәцахьоу ирдыруазароуп уара ухьз, уара ужәла, узыхшаз рыхьз!..

Сара уртꝼәа тынч-тынч иҳәаны саалгеит. Ашьꝼахь азин соуит сан лышꝼа азꝼәараꝼәа рыꝼира.

— Бара сан, бхала быꝼазам нырꝼәы, бышꝼаꝼоу уахь?

Ас азꝼәара шыꝼтиз еиꝼш, уи лхаꝼсахьа аины саꝼхьа иаагылеит. Сан рыꝼха!.. Адунеи дыꝼәнатꝼ аꝼбабаада бзабаа

зымбацыз пхэысын. Лхы-лыпсы зеггы илыхшаз лхэыцкэа хаа-
 зара иазылкит. Аибашьраан, уи ашьтахьгы лшыапы хыркъакъа
 амфы лара дашьтан, амца лара дашьтан, арахе лара дрышьтан,
 иубарын аххы данцэытцахауаз. Лшыапкэа зеггы ейкэыжэжэаны,
 ицбацбаза икан. Ахацэа реицш лара драшэон, ахацэа реицш
 амхы талгалон, арахь хазы акгы лхамшэало ачаифыхра
 дагахьан. Илхылгахьаз агэырѡакэа зеггы лажэымтычеха
 илыхьзеит. Акыраамта дхэыхэикны дыкан, ашьтахь азырпхақэа
 лыдкыло пытк дшеиғхазгы, абаѡ хьаа таха лнаѡмызт.
 Лықарахь даннеи ацбабаакэа илхылгахьаз лныцшит: знык
 адабла лысит, ѡынтэ адабла лысит, ахынтэ раан... Ускан
 Очамчыратэи атипографияѣ аус зуан, 1980 шықасазы, декабр
 мза 14 ауха аѡны сахьааиз Нанашьа дыгэжэажэо дыспылеит
 уан ацсра даѣуп хэа... Шамил – сашьеиҳабгы аѡны дыкан.
 Сыѡны ауада сныѡнаххит. Уи сылдыруа дыкэмызт. Агэылацэа
 еигэныѡны еизахьан. Ахэылпэзы, астал иахатэаны ачаи
 шыржэуаз дынхьыдышьшыын, лхы нықэылцеит. Уиакэхеит,
 лфы зымцэажэо даакэалеит. Ашамтазы лыпцэзаара далцит. Уи
 лакэын уажэы сзыпхьоз. Атакгы сылтеит:

– Сара усцэымшэан, бзиа сыкоуп!..

– Зны, банцсы ашьтахь, ахэычы иан цхызла илбеит иара
 дшыбгоз бара бахь. Дук хара имгакэа азыршы дтахан, дыблит.
 Ахымш рычэны дыпсгэышьеит. Бганафьтэкъа днаганы даажит.
 Хьымца рыцха, ипцэзаашьоузеи уа?

– Уи уицэымшэан, ха хэихылапшуеит!..

– Бара шьтрала қыртуа жэлоуп. Бара башьцэа бара быцкэын
 иабашьуеит. Абри бышпхахапшуеи?

– Сашьцэа икартеит агэнаха дузза. Уи азы итабуп хэа
 реихэашам анцэа!

– Ишпаббои бара нақ-нақтэи Ацсны алахьынтца?

– Ацсны иазыпшуп аѣицш бзиа. Уи мышкала изыкалом!

– Амшацы хэѡсит. Хара ишахтахыз шэара шэныхэа
 хэацымлеит. Хэиины иахьшэыхэтаз цэашьык хэамыркит.
 Аибашьра цоит. Ихашэѡма гэыбган?

– Мап!

Ашьтахь Ыон афнынтәи ақбаад илаҳәаны иааигаз анышә
Дусиа лнапы иантданы дахәаңшуеит. Лыпха лахь дынхьаңшын:

— Ихәа, иарбан етәоу даниуаз ицыршаз?

— Уи аетәа... уи аетәа ґыцәаахьеит. Избан?

Ани аңхаи псы рхазамкәа иааиґаңшит.

— Избан, ус зыкалеи?

— Исыздыруам!..

— Наґ иґоузеи?

— Абри арґыс ифны шәиуп. Сара суҳәоит, Анцәа ду, уи ашәи
ихухырц!..

Нас лыпха лахь дцаауеит:

— Дызустада ашәи казцаз?

— Дыпхәысуп!

— Лыпсы ґоума?

— Лыпсы ґоуп!

Ани аңхаи Ыон изы рылахь шеиқәырцаз анызба хцәажәара
ґа мґак астеит.

— Аибашьра иазку антдамґақәа рыфара саґуп. Уи ахы
«Нанхәа» ахьзуп. Нанхәа ныхәоуп, ақьырсианцәа ррелигиа
иадхәалоуп. Нанхәа ныхәа аңсуаа рґы ґа цакык шамоуґы,
Нанхәа мза ахьзуп. Абри амза азыбжак ханґысуаз ақыртґа
мпыґахалафцәа Аңсны иақәлеит. Наґ ицахьоу иахырхәаауеи?

— Афымґа ахьз «Нанхәа» рыдыркылеит.

— Сахьзома абри афымґа афара?

— Ааи!

— Исзаанагома ахьз-аңша, мамзарґы исаанархома
алабақәа!..

— Алаба уаанархарґы, афымґа иузаанагоит ахьз-аңша!

* * *

Нури ґәынґыиа иеазтәылхны дцеит Делианиди иґаацәа-
раґы. Ирымихит Анжелика лхарала сзеиңш тетрад иаґәылжәаны
иргаз абґыцқәа рыфбаґы. Уи хыңьара иңжәаны иґоуп, аха
иааидкыланы ишьақәургылар алшоит афара. Уи сааигәырґеит,
аиаша шәасхәап.

Иґабуп, Нури, ахаан исхаштґам исзууз абзиара!..

Апрель 21, 1993

Иацы ашыбыжышытахъ Наа аталарта аѡадахъкала ахыргѣгѣарта зкыз тоумыштыѡи аибашыѡы хара хпартизанцѡа итцартцаз амина днахахън, изшыапык амнахит. Арыцхара иакѣшѡаз ихъзи ижѡлеи сарымхѡеит.

Агѣанызаара аныѡамла ари еицѡоу амашѡыркѡа ѡалар алшоит хъцхъаѡагы. Убри азы иатахуп ахыргѣгѣарта иуку ахымсра, укѡшамыкѡша амѡахѡастаѡа иѡоу рытцаара, аи-хъабы изызырѡра. Аиѣкаареи ахѡатѡхатцареи ахыѡѡам атра-гедиа ѡалар алшоит. Хара хыцхъазарала хъзламачу гѡатаны, абѡъар аныштыахх ххы хъицъахъароуп, хъцсадгыл зтагылоу ашѡартара гѡатаны, хъшъаѣа еихааго хъзхъыцны амашѡыр хѣа-цѡыхъахъчароуп. Абарткѡа раан иаадыруазароуп уатѡы, ма уатѡашытахъ аѡа хъиѣагылар шалшо, уи дыцѡкъашѡѡа иѡѣцаразы хъшъапы еибга, хънапы еибга, хъахианы хъаѡазаарц шхъхѡѡоу.

Дышхъавагылаз дхъалцит хъыѡѡгѡыгуаз еибашыѡык, дхъахъчар акѡын ианаамѡаз хъѡыза, хътахы...

Иахъа Аѡѡа аганахъ, Агѡызера, Гѡылрыцшъ шыѡаз артил-лериатѡ хысбыжыѡѡа ааѡуан.

Аитныцсахларазы Аѡара иѡалараны иѡаз аицѡажѡараѡѡа уатѡѡѡи амш ахъ иахыргеит.

Аслан Андроз-иѡа Кѡытцниа, набжѡоутѡи аибашыѡѡа иѡыр-хырааны иѡш алгара даѣын. Аѡа атрактор абжыи аниаѡа аграната зыршѡуа абѡъар ала ѡынтѡ дхысит. Уи цжѡеит иааигѡазаны, афермаѡѡа рхыбра шыѡаз. Аслангыи уи дазааигѡаны дынхѡит. Аха арѡарѡѡа ирѡырхагамхѡеит, изѣыз аус нарыгѡеит.

Иахъа амш цѡгъан, аѡѡа леиуан. Асаат хѡа рзы амра аакы-лыпхѡеит, аха уи антѡыра амоузеит: ахѡылѡазы ѡаѡхъа аѡѡоура иалагеит.

Ахыргѣгѣарѡѡѡа рѣы еиха иѡынчран, иналак-ѡалакны амузыкатѡ хысбыжыѡѡа ааѡуан. Иахъѡап, абасеиѡш: «Пиф-паф, ои, ои, ои! Уми-ра-ет заи-чик мои!»

Апрель 22, 1993

Аѡара иахъа имѡаѡысуан аитныцсахлараѡѡа. Азѡыбжъа иалаханы иѡаз ачымазѡѡеи абыргѡѡеи алыргон.

Абри ххы иархэаны ацентр акэшамыкэша инхоз цака халбаант. Аамта кьафла досу ифны днеины аматэафьтэа, иара убас иртаххашаз аматэахэкэеи еидкыланы, иалганы иахышэартамыз тыпк афы ишьтартон. Фныцыпхьаза ацхаста ыкан, аха ажэлар урзызырфыр ирцэыпхастахаз амал акэзамызт хэыцыртас ирымаз. «Ирлас аибашьра еилганы хэонкэа рахь ххынхэыртэ икалондаз, уаха акымзарак хэхэомызт. Атынчра хауны досу ханхарта тыпкэа рфы хэпшэымацэаны хзыкалар, фадхьа ирфыцны анхара напы ахаркрын, иахцэызыз амалгыи шыакэхаргылап аамтакьафла. Ииашоуп, ауаф шиакэу аадыруеит зеггы раткысгыи имал хадоу, ари аибашьра иахэлабгаз хцеицэа хазынахэкэа зыхынхэзом рышьтахька. Аха урт рыхьз-рыцша ахааназгыи иахмырзроуп, ахааназгыи ари адгыл ишьапы ыкэимыргылароуп абаскак агэырфэ хзаазгаз акыртэа фашист!...»

Витали Агрба дынхоит агазмфэ дазааигэаны, уи инхара абнара иагэылакуп. Ари атып шэартоуп, ага дкылатэаны дыцшуазар алшоит. Толик Баграт-ица Кэытцниа, акыртцэа ир-цэаигаз атрактор хэыцы Т-16 дакэтэаны Витали иашта дынталт. Уи дышнеиуаз афни ацацхеи дрыбжьысын, иаша аца днадгылеит. Саатбжакгыи хэдымхалакэа 25 калац накэхэацсеит атрактор хэыцы. Уи ашьтахь афны дныфналан, иицахкэаз матэахэкэак, хызак, хчык зхэаз еицш, атрактор инакэхэахцан, ашта хэыткэеит. Аитныпсахлара шцозгыи, акыртцэа атрактор абжьы анрахалак аикэшахэацхара ирыбжьартцаз еилаганы ахысракэа ирылагон. Убас иара уажэггы атрактор абжьы шгаз еицш, хара хганахь аграната дыршэит. Аха уи ажэфэан ишалаз иткэацт.

Амфэан акырцх хэхьзеит. Иаха зынза хашьхакэа ршьапафьтэка асы леит. Убри азы акэхап, ахьта гэгэаны иафэоуп иахьа. Зны-зынла ацша фатцаланы аурт ыкэсуеит.

Егыс, анцэа ицьшьаны, аибашьратэка амэхак аманы цьаргыи иказам иахьатэиала хара хганахь. Атанккэагыи аамтала ахысра иакэыцт.

Асаат фба рзы амфэа икэлеит Наабжьыоуаа. Урт цшыхэра ицон рхабла иналацшырц. Хадас дрыман еицыз Беслан Изаабеи-ица Кэытцниа. Уи ицныкэон: Русик Дуда-ица, Руслан Давид-ица, Сундер Иура-ица, Ценгиз Вова-ица Кэытцниаа, кабардатэи аибашьфэ Жужуев Али.

Апартизанцәа бнала идәықәлеит. Атаратәи абна еижә-хашьшыла, ииатцәаза игылоуп. Убри амтцәыжәоқәа рөытцакны, интгыла-аатгыло, нахьхьи Иура Гоцьюа дахьынхоз иазааигәаны ианнеи, инапшаапшын, Цанаа рхаблахь ицоз амәа аахырцәан, Набжьоука идәықәлеит. Ашықәс ҕыц аламталаз атынч уащы Миро Цецхлазе ақыртуа фашистцәа дыргәакны дахьыршыыз атып аҕы ашьоура амәа икәыз арцарацәа аатгылан, хамтакты ҕымт-цсымшьа дыргәаладыршәеит, абра урт татынкгы дырхәын, иахеит, рыцсгы ршьеит.

— Миро бзиа, иаарласзаны ушьа аауеит, уара ухьз ахаа-назгы изуам! — ихәеит рцыза Беслан.

Арпарцәа ргәаг тцысны икан, ақыртцәа идырҕиахьаз ахәымгарақәа зеггы уажәы ҕыцбарах рыбла иаахгылт.

— Згәы цқам қыртуа затцәыкгы дамбароуп ари адгыл! — ҕааитт Сундер.

Иаб инапала ицкәынцәа ирызиргылаз аөн ду ибла иша-боз амца ацрартцеит. Сундер ускангы игәы еиҕамсит: афашистцәа рус иалганы аоны иаадәылтуан еипш, рызегь ихымта иаиргеит. «Савтомат санатцха, ишызбоз, агәахәара зманы сыоны идәылтцыз алақәа абартца ианаатцала, рацхьа изқәыскыз ихы-иҕы ааипсахын, дынхьадышышьит, уи инапгы еитцихырц инышьтихит, аха абартца иатцагылаз аихатәы шыака ақынза дназаанза дааазан, қышәха уи ашьака ашьапаҕы дынцәытцахит. Саргы уи агәахәара снаҕан, уи ицыз иҕызцәагы ршьа жәырц савтомат амгәа иҕаз апатронақәа нтцәаанза смацәа атцакны атырқьара саҕын!..» — лассы-лассы хәнеицәажәо уи ахтыс игәалаиршәалоит.

Аиатцәара ишытцаз Набжьоу ахабла зқәала иакәшан, урт нкылсит Ипполит Арчыл-ица Кәытцниа дахьынхоз. Аума зхызгахьаз аоны тацәын. Уа азәгы дыштәамыз агәра анырга, абри аоны акәшамыкәша ртып ааныркылан, еицәыхарамкәа инкылатәеит. Асмена зыпсахуаз роума, дача шыоукы роума, ари аганахь ақыртуа еибашьцәа мааишьа рымазамызт: Ипполит иҕы ацхьатцәкьа ииасуеит атараа рымәаду. Арпарцәа шыпшыз тракторкгы раҕсны ицеит, аха шыца ракәын уи иакәтәаз. Макьана икало аабап рхәан, идыпдыпуа иниакьаны ицаз атрактор раҕрыжьын, ус иаапшит.

Убри аамтаз Аракыҗеынтәи «Камаз» ниаҗеит. Харпарцаа рхы ааиларкит.

— Хыык татәан акабинаҗы, ишпаҗахтари?

— Ианыхынхәуа, уаха уаҗы дацмаар, хрылгоит! — атак җаитеит агәып хадара азтоз Бесик.

Абри рхәонаты, ираҗсыз амашына акы ахаштызшәа, ара иааигәаны инхоз Аркади Пача-ипа Кәытцниа иҗны аҗхьатҗа иаанҗасын, иааҗгьежәаны араҗ аҗаанахеит.

— Русик, уеырхиа! — Беслан аснаипер Русик блала дааимидеит. — Арныкәа уара дутәуп!..

— Умшәан! — ихәеит Русик. — Ишухәаз иҗалоит!

Амашына Ипполит иаҗхьатҗа иҗаз аҗа ианыҗәлоз иаҗыршәаны дхысит. Амашына аахьатәины, аҗа иныҗәсны ажра иамаз интаҗаит. Аха уи уахь итаҗаанза егырт аҗкәынцәа уа итаҗәаҗаз автомат хҗәа еиларыпсаз аҗыт рзымхәо иҗанатҗахьан.

Беслан инапы аниҗа, апартизанцәа уинахыс ахысраҗәа ирҗәатцын, иҗалаз агәра рзымгазшәа иаанаҗшааҗшит. Азәазәала амашынахь иҗит, руазәк иҗызцәа ихьчон.

Ахыыкгы шыны еилаҗын. Автоматҗәа җба раҗын иҗаз. Урт аархырхын, амагазинҗәа ирытазгы ршеит иаразнак.

Урт иршыыз ааныҗыны абнаҗы ианнеи, Беслан Кәытцниа ус ихәеит:

— Уара хҗәып аҗы уҗоиҗҗеи азәыс хәа уҗеҗны уаҗагылоуп. Уаҗара аҗаҗа ххырхәоит. Аҗыртуа ихахыыз ихәатҗа руак җамтаз уара иуахтоит!.. — абас хәаны Жужуев Али — җабардатәи арҗыс — дааҗыдиҗылан, автомат неииркит.

— Итабуп, сашьцәа, сеигыргьоит абас сыхә шыны шәахьсыхцәажәаз, — атак җаитеит уи. — Иаарласны иҗабашьуа алахшаҗәа рҗыхәтәа нтәааит! — Жужуев Али аҗамта идиҗылеит.

Уи ашытаҗ апартизанцәа иаацҗакын, амҗа иҗәлеит. Абна ишылаз маҗара хыык шыны, җ-автоматк трофеи хасабла иганы рышытаҗа иҗеҗыит.

Иахьа Аҗара аерманцәа рҗабла уахьналало иҗоу ахәаҗынтә хынтә җбарбзанла аеропорт ахь ахы рханы ихыст хайбашьцәа.

Ахқәа ахькаҳаз, ишаабоз, алџа ныхчылт. Уи иканатцаз аџхаста еилкаам. Ари аџыза Атарантәи икалап хәа дақәгәыгуаумыз аҟа. Раџхьаза иргыланы, уи ихәнахәоит аамтақәа шейтасыз. Ушьтарнахыс, ирзеилкаауазар, аурыс ихәашәлала, ари еицәаны ашалабанқәа рыгхашам ақыртцәа гәымхақәа!..

* * *

Паташь Патазба иажәабжьқәа ирыцу.

... Ишысхәаз еицш, иааилахәлоны, амџа сықәланы Ата-рака сцап хәа сышнеиуаз, Ацха қацшь сазааигәахон еицш, сызқәымгәыгзоз ссирк сақәшәеит. Сара сишьтан, аиша шәта-хызар, зны амац азы сус анырызбаз ахарара сыдызцоз апрокурор Анзор Силагазе. Сишьтан зысхәо, имариа сақәшәар смашына ду «МАЗ» ала дсырқьацуан, аха уажәазы, санхәыц, уи дысшьыр атқыс, ҕыц иааихәаз имашына цшза «Мерседес» акәын сзеишәарыцоз. Зны-зынла аресторан аҕацхьа иргыланы иара ақьафуртаҕе иаамтақәа ихигон. Ус амомент анцәа исирба-гәышбар, смашына ду цьара ицхьакны уи амтарсра сгәы итан. Уи арнықәа сара дыздыруан, машәыршәа ицацхақәа ицәкахан, иаашьтысхын, смашынаҕе исызтаз ахәыцы хәмарга злырхуаз ацәа инақәыскын, асахьа тьсхит. Ашьтахь, инаганы изтәыз инеисыркиит. Ари абаказ анихәа, абра икажьны избеит хәа иасхәеит. Хҟараж аҕы имашына наганы иагыз аибытара даҕын. Сцьыба кылтәазаап, суркьаҕеит, сус саналгалак астал узыкастоит хәа синыхәеит. Акымзарак сҟахзам хәа сынидтцын, сус ахь сцеит сара. Иабастахыз уи истол!..

Изхысхәаауа, убри апрокурор имариа сашьтан. Абри Ацха қацшь санықәсуаз уи даасгәалашәон, еснагь аусзбарта ацака имашына санахәапшлак игәаҕ сакны сагон. Иара уажәыгьы убри сышизхәыцуаз ауп, сгәы итамкәа, схы итамкәа лара дшызбаз. Ани апрокурор усгьы мышкызны имашына шицәызгоз аҟара ганы, уажәы иаразнак ҕақы сназхәыцит.

Смашына дадхаларц егәалыгымхеит уи азҟаб. Иаразнак иҕыцза иааныскылан, сынтқьеит. Акапот ацхьацәқьа дгылан лыпсы лхыгга. Слыханы арахь даазган, даашьтыхны смашына дынтасыртәеит. Уи илыгын, дтыгга дыкан, лыкапангьы абакахыз,

атдыс еипш дласкэантраза, сыфнапык лзара инакэыршан ауп
сышлыхаз. Лара акымзарак лхэазомызт. Излагэастаз ала,
хэычык ыжэны дыказшэа збеит. Ауатка афэы мацк илыхкьон.
Ашацахэа саакэцэиананы стэартахь снисасит. Саанацшаацшит, аха
сааигэара милиционерк дгыланы хэа сымбазеит. Сара сызфэыз
азэгы хэаас икымызт, амашынакэа анахь ицон, арахь иаауан.
Агаз снакэыгэгэан, сытрысит. Уафэы гэварас скаиמצазакэа
иныкэсыршэын, мыцхэы имырласцэакэа сфэынасхеит.

— Уа-зуус-та-да уара-а? — дцааит цытк хнаскыхан еипш.

— Барей сарей хайгэылацэоуп, сыбзымдыри? — атак
лыстеит лыбызшэала.

— Аа, шьта уздырт. Ха-ба-цои ар-аахь? — дцааит шапхэа.

— Афныка! — атак лыстеит.

— Уфныка сугома уах-аа?

— Бзатцаазей?

— Уарей сарей хайцышьталарц утахума?

— Мап, мап!

— Сара истахуп!

Уи лхы ахькыдыз сара сыказамызт. Дтаамаауа
лцаажэашьақэагы акалэшэакэа икан. Азнаказы илыхьыз хэа
акгы сзеилымкааит. Лхы ааганы инасыдылцан, акы лхэарц
лтаххейт, аха ахэашьа дақэшэомызт. Ацэара лтахызшэа
снарбейт лказшьақэа.

— Арахь бабаказ? — сцааит сара.

— Сфэыза лымшира ыкан...

— Нас?

— Гиа таха ситомызт, бзиа сибон.

— Бара?

— Сара дыстахзамызт.

— Иара дшыбтахымыз иабхэазма?

— Ааи, ааи. Нас астал афэы ауатка сиржэйт...

— Уи ашьтахь?

— Сара уара бзиа ушызбоз иасхэейт!..

— Сара ысылбдыраауей?

— Зны афны уаныказ... Иугэалашэома?..

— Ааи, ааи!..

— Халапшкәа ааикәшәеит убра... Саб уандәылицаз, удыруоу?..
— Аха барей сарей қарала хайқароума?
— Зегәкоуп, сара истахын уара суцышьталар!..
— Диди (Аду) игәы иамыхәо бымхәан. Уи идыруама уаха
бахыыкоу?

— Издырзом!..
— Иахиҳәаари уаха ифны бназгар?
— Мап, мап, афныка неишья хәмазам, хәишьуеит Диди!..
Уи даағьатцәығьатцәит.
— Гиа?... Уаха икаитцеи Гиа?
— Сгәы хынхәуа ианалага адәахыы сдәылцит. Гиа ифызеи
иарей сышьталаны исыцдәылцит. Агәашә нтытц сааныркылан,
мчыла агәыр сыларцитеит.

— Изака гәыруи?
— Аморф сзыкарцитеит.
— Нас?
— Нас исцырцны нақ ицеит. Сара схы ахынахо сдәықәлеит.
Нас уарей сарей хәхьейкәшәаз сгәалашәом. Ацәа сакуеит!..
— Ибыхьзузеи бара?
— Лиа сыхьзуп, Лиа. Уаха уфныка сумгой? Уара суцышьта-
лар стахуп. Уахауоу?
— Исахауеит!..
— Ацәа сакуеит!..
Уи хәычы-хәыцла лхы лызнымкалакәа цақа дынхыы-
дышьшьыт. Сышнеиуаз, Дранда снахысуан еипш, лашьцарак
афы саатгылеит. Дашьтыхны смашьына ашьтахьтәи атәартәф
днықәсыриеит. Сара сахьтәаз аганахь асаркы ласырқәын, мацк
ацша ләасуа икастцитеит. Ахьта лыластцаргы стахымызт.

Лара даарыцхасшьеит. Аха лаб исзиухьаз саназхәыц, игәаг
иаха-иаха исыжәлон. Уеизгы уажәы сышнеиуа Аду игәашә
дылажьны цашья сымазамызт. Азәы сибар сыцәгья рхәон.
Уи еилыскаауан. Убри ақнытә, Азфыбжья ханнеи смашьына
аасыртәиин, Допуақыт шыказ сеихеит. Сеикәшаны, азәы
гәфарас скаимтцакәа сыфны агәашә снадгылеит. Иаразнак
нақ сынталан, ашә асыркит. Агараж ашәала сыфнатцакатәи
сахрахь снеит. Алашара аақастцан, Лиа дсыманы, дшыцәаз,

адиуан дныкәсыриеит. Азы аазган, лхы-лҕы сырбаазеит. Аха дзалтуамызт. Нас адиуан даакәысхын, итатаз атәартаҕы дныкәыстан, лиарта ҕастеит. Лыткы аалшәысхын, днаганы ахчы лхы ныластеит. Лара дгәынкыуан. Хьаа ҕәҕәак змаз леипш, дкәыпсычхауан.

— Сыпсуеит! — лхәеит лара.

— Бымшәан! — лгәы аасыргәҕеит.

Иаасцәымыҕхеит икалаз, азнаказы икалаз ҕамландаз аас-гәахәт. Иҕастарызеи, аҕақым даазгар еицәастәуан сусқәа. Сәааныскылеит. Лара дуазыруан.

— Цьаргы сныжыны умцан. Уааины усыцшәтал, умбои, ашыз сыхыызшәа аҕәарахәа сеитцасуеит.

Илхәоз иашан. Сәааилысхын, алашара ырцәаны сналыцшәталеит.

— Унапы сыхәырша, сыхаара! — лхәон лара.

— Цхашьароуп, ус ҕабымцан!..

— Мап, мап, унапы сыхәырша! Сара уара уоуп бзиа избо!..

— Ус бымхәан!..

— Сара ус иаҕа еиҕьасшьоит, унапы сыхәырша, арахь уааины угәышпы сырба!.. Убас, убас, сара уара сутәуп, уаҕа азәымзара азәгы. Уара, уара!..

Иҕастоз шиашамыз збон, аха ахәыцқәа реипш, саргы сыхшы сымҕеит, илхәоз зегы иашазшәа исыдыскылеит. Ишылхәаз еипш, сыфнапык лыкәыршаны дааныскылан, лқышә хәычы пшааны, ирыҕәҕәаны даагәыдыскылеит. Лара лакәзар, лыфнапык схахәы иалатцаны дсыхон, лышка дсыхон, уажәы-уажәы дгызуан, дыкыуан, нас ишызбоз лыпсы мацхан, лгәеисра еикәтәазшәа даакәыпсычхан, ләаанылкылеит.

— Быпсы ҕоума? — слазцааит.

— Ааи, ааи! — аарла аҕак ҕалцеит.

— Иҕахцаз иашам!..

— Уи хьаас иумкын.

— Ушьта бзыцәару?

— Ааи, сыхаара, ушьта сыцәоит!..

— Амла бакуазар?

— Амла сакзом, азба сакуеит!..

Азы лсыржәит сгыланы.

— Ахы, шыта быцә!..

— Уааи уаргы, скажыны умцан!..

— Мап, мап, бкажыны сабацои?

— Сеидру, уцар срыцхауп!..

— Сара ауаџ игәы сызтоуп, бара сшыбыцхъазо сыкам!..

— Аиеи, аиеи, угәра згоит! — лхәеит Лиа.

— Бышка снейрцу?

— Уааи, уааи!.. О, изакә насыцзузеи уаха исымоу, уааи, сыхаара!

Икастахуаз, снейны џацхъа сналыцшыталеит.

Икалаз сшазхәыцуаз ацәа сынтанагалеит.

Апрель 23, 1993

Ахәы икәыршәны снейуеит. Данел Кәытцниа дааспылеит. Уи ицкәын Гарик дтахеижытеи деидараха дыкоуп. Атцанза даакәыпсычхауеит. Аха икаутцарызеи, аға икәцараџ апхаста ацымлар залшом. Уи изеилымкаауа дыкам, аха ахъаа еикәтәом, уи кшоит уажәы-уажәы, аб игәы җенакартә.

— Уабацои, Данел? — сцаауеит ацсшәакәа анеибакхәа ашытахь.

— Мандаратәи апост ахь! — атак кәитцоит.

Уи иоуп исазхәаз набжьоуаа рхатцарақәа ртәы. Катата Цыиңыал игәыц ахь сцарц сахасабын, аха ари ас ансеихәа, иа-разнак ахтыс шыкалаз анысцараз сыццакит.

Уа сышнеиз еицш, арцарацәа ирыдысныхәалеит ақыртцәа иахьрыцхаз азы. Автоматқәа рыџбагы арыцкьара иаҗын. Жужуев Али ус ихәеит:

— Ақыртцәа равтоматқәа рыцкьара рымбазацызт. Уажә-раанзагы излахысуаз сзеилкаауам.

Али пулемиотын иныкәигоз. Напыла иныкәырго апулемиот. Уажәы уи аамтала җазы ииркын, ишхысуаз иирбарацны, наҗ ахыргәҗартахь инаскъан, ипыршәеит. «Ду-ду-ду!» — хәа абжыы гәаџаза иткәеит. Ақыртцәа ахьтәаз шыказ инылабга ицон абжыы.

«Ду-ду-ду!»

Ақыртцәа ргәы пнажәеит. Инакәырццакны арахь агранат зыршәуа абцъар ала ихыст. Ахы ткәацуан аферма атцыхәахь.

Сара исыпхъазон: бжынтэы еикэырццакны иоурышьтит уи абцъар ала. Икалап, ирыцэтэхаз ирзааигээз шьоукы ракэызтгы. Уи мацуп, ицеггы шэгэырѡарацы шэыкоуп шэацхъака!..

Димер Цыинцъал дааит абра хшыказ. Рурик Миха-ицеи иареи уск рыман, Мандарака амѡа ианыкэла сарггы срыццеит мѡабжаранза. Цака аталартаѣ ханылбаа, Димер иахь сцааит сара.

— Изыхкьозеи, Димер, хбаталион афымтра? Арцарацэа агэфыгь иагоит сахьрыхэапшуа. Шьоукы иртахуп аибашьра, иаарласны ага дыкэырцарц ицхауеит, даѣа шьоукы иахьауатцэы хэа ицшуп. Беслан Квираиа дтахеижьтеи хтып афы хтэоуп, зымехак тбаау ажэылара атахуп!..

Сгэы пнажэоит акыртцэа аины хаатцракэа рфы иахьцэытатэоу, наф ирласны хқыта иалцазар стахуп. Уи ртахуп хауаажэлар зеггы. Нас, хаззыпшузеи?

— Ихамхэахьоу цыушьо, аха...

— Аха иаанагозеи?

— Икоуп хара хаткыс здыруа аихабыраѣы итэакэоу. Урт ихартароуп адца!

Сгэы инытацххуеит исахауа. Макъаназы ихагкэоу ыказар акэхап!

— Уара абаталион комиссарс уамоуп, иулшаша рацэоуп. Шэхи аайдкыланы аштаб афы ипышэкароуп шэшьаѣа шейыхжэгаша. Ѧ-қытак ирылцыз аибашьцэа шэзыпшуп. Сара азѡыбжъаа хазы, атараа хазы хэа ауаа еилысхуам, хажэѡахыркэа еидуп, ус шакэу еилыскаауеит. Беслан Квираиа ар рпызас даныкарца, шэазхэыци, агэыркьхэа уи иказаара ртахны аибашьцэа идгылеит, избанзар, икэышыз азэ иакэын, зеггы хикэгэыгуан. Аха дтахеит хатцарыла, дхахьчар акэын. Ар рпызара шеиѣкаау иашамзар калап: ар рпызаѡггы аштаб аихабггы қытак иатэуп. Издыруада цытѡык абри агэынамзара рнаѡозар? Издыруада иаамтазар ѡ-баталионк рыктацара? Уи пхашьаразам, ахадара зылшаша арцарацэа каиматкэа хамоуп.

— Уиггы хазхэыцхьеит, аха макъаназы изаацэоуп рхэеит. Хаапшып, атагылазаашьа иахнарбап абаталион аѣеиѡшара атаху иатахыму!..

— Ақәҕиарақәа шәзеиғасшьоит! — схәеит сымҕахытырҕаҕе саннеи: Катата игәып ахьтәаз ара иааигәан, уахь акәын сымҕа ахьхаз.

— Ахьырҕар, хьызрацара амҕа ҳақәлоит! — ихәеит Катата, ипартизанцәа лапшыла еимдо раҕхьа даагылан. — Зегьы ижәдыруеит хәа сыҕоуп хәхьцо иарбан гану. Уеизгьы ишәгәаласыршәоит. Абри ахәы хшықәу ладака хашнеиуа, амрагыларахь ала агәаҕа ханталаны хыхь ханхалоит. Нас ҕаҕхьа ахәы хшықәу Сергеи Захариан дахьынхо инаркны, ирбылхьоу хауаажәлар рынхарҕа тыпқкәа гәәто, хнапшаапшуа иахьынзахалшо хнаскьоит. Нас уа хшыҕало аҕагылазаашьа иахнарбап. Ххысыртә хайқәшәар, апатрона хамеигзап, амала, агәеанызаареи аизызырҕореи хҕахуп!..

Катата Ыынҕьал айбашьра ҕалаанза «баша зхы камшәо ашәарыцаҕ» хәа дрыпхьазон дызлияаз иуаажәлар аҕараа. Айбашьра ианалага аены инаркны уи иашьеитҕбы Мераби иареи абҕьар ркуп. Ирылшахьоугьы мацзам, урт ртәкәа шәасхәахьеит. Иахьатәи аныҕәараҕы ааҕык еицын: Кататеи Ромеи Ыынҕьалаа, Бесалтан Сангәлиа, Руслан Аҕзба, Дима Векәуа, Темыри Анатолии Кәйтцниаа.

Рома Ыынҕьал иҕны ыкәгылоуп Ар ртәарҕа ахәаҕы. Абри аганахь акәын иахьа амҕа иахьықәлаз.

Арахь инхақәоз зыҕны блым хәа уаҕ дыҕазам. Дима Векәуа харантәы дыпшны еилабылны, ирацәаха еилажьыз иҕны дазыпшуан. Убри аҕыпқкәа ираҕсны ишнеиуаз ауп атрактор абжьы шраҳаз.

— Ацақәа рымбылзеит, хымҕада аҕшгьычра иаауеит! — ихәеит Катата. — Резина магәлагьы азәы диасхьеит, заа ипшыхәны архәцәа ааргеит.

Атрактор абжьы ааигәахон. Хаибашьцәа ргәыреанҕцаны ииан. Рома Ыынҕьал агранат зыршәуаз абҕьар икын, уи иакәын иаҳарак изыкәҕеыгуаз.

Урт аҕәаҕахь итамлазакәа, ахықә ишықәыз Вова Кьатхәа-иҕа Кәйтцниа дахьынхоз ирбылхьаз иҕны инаҕсын, реааныркылеит. Атрактор шааиуаз Вова иашҕа иааҕалеит. Нас ишиашаз Вова иаб Кьатхәа рыцха хәажә быцала ишышны иқәиргылахьаз акрызхыҕуаз аца инадгылеит.

Вова Кыатхэа-иңа Кэытцниа акыр шықәса аңсуаа хмузеи аҕы аус иуан, дцарауафуп. Уи иңшэмаңхэыс Алина Ахашпха атаратэи акультура Ахан аҕы иаадыртхэаз амузыкатэ школа директорс даман. Иҕырпшыгаз атаацэара зтанхоз аштаҕе иахыа акыртуа млашыцэа ишыртауу иаңшэымацэаны рхы рыпхэазан, афны ццышэыртэит, пхзашала рца итарпсаз рыңш аҕыама рбаанза Шевардназе ибанда ажэлан, икарцо усгыи ижэбоит.

Атрактор аца инаддыргылан, пшьык ахацэа уахь инталейт, даҕа хэуы-фэы ракара аус зуаз, игылаз атрактор инадгылан, атаҕын иахо, ргэи ртынчны аицэажэара иаҕын.

— Даара иңш бзиоуп, алапкыара закароу жэбоу? — алафет итарыңсоз аңш ахь ихыаирпшит азэи.

— Урт рыдгылкэа зегыи псылоуп, сыңсы алахоит ари атып. Зака иңшзоузеи ашэапыңаң. Абарт аңмахышыцэа аңсуаа абри адгыл аҕы ишпаанагеи?

— Умшэан, иаарлас урт ххэура италарц икоуп, нас иахытауу уааины унха, иумызхуада, ура иутэими!..

— Еи, ура, ари аца тарцэны хшалгалак амца ацрахтэит!..

— Псыуак абра дааганы дхамазар аца ашыака дадҕахэаланы далаабылуан хихэаңшуа! — аҕыркырхэа даачейт азэи.

Абри аамтаз иткэит Рома Цыиңыал иикыз аграната зыршэуаз абцар. Уи шнейуаз аца ианақэшэа, иткэацит.

— Ваиме, деда! — дыхэхэейт азэи.

Цака игылақээз икаҳаз дубап, иблакыаз дубап, ахыңша рыгэасит. Икалаз еилыркаанза ҕазнык дхысит Рома. Уи шнейуаз атрактор ианааха иткэацын, хыла-гэыла иаршэит. Нас уи ашытахь автомат хқэа шыацматцас ирылартэит. Еибгала иал-цыз дмацын.

— Афныка! — ихэейт апартизанцэа рпыза Катата. — Иахыатэи ала уи рызхоит, харгыи хшейбгоу хашытахыка ххынхэып!..

Ари калейт асаат аказы.

Апрель 24, 1993

Уи ауаф дзышза есены дызбалоит. Ұызара изызуа иавтомат икызароуп дахыцалакгыи. Ихоуп аңсуа хылпарч, ар рымаҕаа ишэуп. Иоушты ипаца азхара ишаҕугыи, далакысзом, мыркатыллагь ириашазом. Шықэсыла уи 61 дыртоуп, аха аи-

башьра инаҗаз агәырѡацәгъа уи ишықәс ҳаракушәа унарбоит. Харантәила уихәаңшыр, иеилахәашьеи ичапашьеи, Фидель Кастро дааугәалаиршәап. Сара хатала дызбацыпхьаза сизыгәдуны сиеихырхәоит.

— Ушҗакоу, Фидель Кастро!

— Сыкоуп, Катул, уаины арахь утәа!

— Иҗабуп!..

Сара сзыхцәажәо азѡыбжьатәи ахатца Нури Ғәынҗыиа иоуп. Аибашьра хлымзаах, егьырт иѡызцәа азәырѡы реиңш, иаргьы игәы ахәра аннаҗеит. Уи аибашьра цысаанза дынхон-дынцуан зегь реиңш, дтаацәаран. Иңхәыс Еҗери иатәалшьеит ѡыҗьа аҗкәынцәеи ѡыҗьа азҗабцәеи. Ақыртүа мпыҗахалаѡ Аңсны данақәла уи иҗацәа рѡыҗьегьы аҗа иҗагылеит. Руазәк, Нугзар захьыз, аңсуа гвардиа далан. Егьы — Мераб — иѡызцәа Азѡыбжьаа дрылагыланы аҗа диабашьуан. Жанна захьыз иңха Ешыратәи аибашьра далахәын, медиахәшьян.

Нури ихшара дырхылаңшуан иахьеибашьуаз. Аҗа хәыҗы-хәыҗла аңсуаа рыѡнқәа былуга Азѡыбжьа ақыҗа иеалаихалон. Аҗыҗантәи апартизанцәагьы рнапқәа еиқәыңсаны иңшымызт, Аҗараа рыҗерымаданы аҗа иҗагылан, иңхауан. Азѡыбжьаа рчеиҗьыка иаазахьаз ахалдабаа уи иаграгылан, Қартынтәи иаашьҗыз алидерцәа ргәы хәхәап хәа, азәгьы дыршәҗомызт. Еиҳаразак рышхам тырхуан аҗыҗантәи ашәанцәа. Урт иҗырҗаахьян ари аҗыҗқәа бзианы, җзыҗыңхьаза ара иқәынхоз азѡыбжьаа рыхьзқәеи рыжәлақәеи рдыруан.

Сентиабр мза аеанааѡнашоз, 1992 шықәса рзы, амѡа нымѡахыҗ инкылатәаны, ақыртүа чархәаѡцәа аҗәҗәахәа ина-реихсны рыңсы иартәит гәыҗѡык азѡыбжьаа рҗкәынцәа. Убарҗ рхыҗхьазара далан Нури иҗкәын Мерабгьы. Абарҗ ацәахәақәа зыѡуга сара хатала уи ибзианы дыздыруан. Мераб Аңсназы ипатриотыз арҗысын, уи ахыҗышымразы ихгьы ақәиҗеит. Аҗа данҗаха ашьюуразы уи иабҗьар ааникылеит Нури.

Нури Ғәынҗыиа дрылахәын Аҗара ақыҗан имѡапысхьоу аибашьрақәа зегьы, 1992 шықәса декабр мза 3, декабр мза 26; 1993 шықәса ианвар мза 7, февраль мза 20-рзтәи аибашьра җәҗәақәа.

Ианвар мза 7-рзтәи ахтыс тоурыхуп. Беслан Квираиа хадара зиџоз абаталион жәылеит абри аены. Кәакәаа рхәы, Ар ртәартә аға дахцатәын. Асы шытан шыамханынза. Аға игәиҗанзамкәа ижәлеит, уи аџхастә ду итаны шытахька дхьацан. Урт пхарсны ишнеиуаз аиџхаа итарцалеит. Ар рпыза адца кәицеит ақыртцәа зегы абри аиџхааҗы итаркәаҗарц. Убри азы иатахын аға ихыкәшаны имџа акра. Беслан Квираиа гәыпк иманы, аџадахькала дахыкәшаны амџа пџцәеит. Нури дызлаз агәып, рапхьаҗа ирҳаны агәаџа италаз ақыртцәа ирыхьзаны индыртцәар акәын.

Нури асы пџа дхәазоит. Акәаранырцә рҗыртцәахит ақәылаџцәа. Иапхьаҗа хьаца шыапык гылан, убри инамариашаны длеиуеит. Абар, изынхеит хәбаҗа метра. Нырцә икылатәаны ипшуаз қыртуа еибашьџык Нури дгәеиҗеит. Уи зҗәаирхаз ахы цахәцахәқәа игәчама аханы иақәшәан, наҗ иалҗьеит. Иҗәашза ишытаз асы ашыа нылашит.

Ииулакгы Нури ахьаца дазааигәахеит. Агәаџа тнарцәа-жәаауеит тыхәапцәара змам ахысбыжьқәа. Дыхәны дшыҗазгы, иҗаарҗеишәа иавтомат ахьаца инавеикит.

— Уқәыпшзар, унапы уџахар, уаҗастџом! — җиҗит Нури. Җажәаҗа метра ракәын ирыбжьаз.

— Аңсуа чичиажә, ус кастаанза уахьтәоу узымгылааит! — дыцәхаит егы.

Уи ирбаны дхысуеит. «Ваиме!» заҗәык ахәара дахьзеит, уинахыс уа дааикәтәан, уахагы җимтзеит.

— Егыырт уцәеит, егыырт! — уи харантәи бжык илымҳа иҗасит. Иџызцәа ракәын, атлақәа рацәаны ирпырагылан.

Нури асы илаланы ишытахька иџны инеиуаз ирхит.

Ари аамтаз абжьқәа геит:

— Ари атып хахыцроуп!..

Беслан Квираиа дыршьхьазаарын усқан. Ахәцәагы рацәаџын. Иџадахьшәа, Бесик дахьыршьыз дицәыхарамкәа, гәғәала дыхәны асаҗы дышытан Инда Иликәа-иҗа Кәытцниа. Арахь ақыртцәа амч җыц рзааит хәа адырра картцеит. Нури џапхьа дхәазаны дызлаааиз ала дцарц иҗахуп, аха ишыапы ихәомызт. Машәыршәа Гәырам Дочиа дгәеиҗан, Ваниа захьзыз аурыс еибашьџы дицырхырааны, хыхь дхаргалейт.

— Ткээрчал сышьтан. Ахәшәтәырта сыштыцыз еиңш, арахь сөызцәа рахь Атарака схинхәит! — игәалаиршәоит Нури. — Февраль мза 20-рзтәи аибашьрагы салахәын.

— Жанна захьыз сыңха ашықәс ғыц хталаанза арахь Очамчыра араион ахь, хашка, арзы ахәшәкәеи амедикаметкәеи дрыцны даарышьтит. Аха дхынхәны лышьтахька данцоз, Лаҭа итадырхаз авертолиот ларгы дтан. Уигьы дысцәигеит аңсәахәжә, сара сыңсы тоуп, арахь!.. Иабакоу аиаша?..

Ацанза даақәыңсычхан, инацитцеит:

— Сыңхәыс Етери, сыңха хәычы Леила рхабарк сыздыруам. Ирхәоит Гәдоутә икоуп хәа... Ирхәоит ауп, аиаша сыздыруам. Ма радиола рыбжьы сдырхар уаха крystахызма?.. Сыфны-сгәара усгы икәырххәеит урт алақәа! Уимоу, цшыхәра Азғыбжьа ханыказ избеит схәычы инышәынтра ишеихсыз!.. Нас, абарти хареи цыарак хайцынхар шцазалшой!.. Аңардеикәатцәа хабжьазароуп!..

Сара сәагылеит. Ахырғәғәартахь сыццакуан. Сдәықәламтаз Нури илакта сынтаңшын, ґаастит:

— Уқәра зықәроу хәаигәасигәа еибашьуа ахацәа мацуп. Атара дхаман Ирадион Какоба, уи уаргы дудыруеит. Февраль мза 20 рзы иашьа даныршьыз гәғәала дырхәын, шыта абцар изынкылом. Уара уахьеибашьуаз Ар ртәартаґы гәғәала дырхәит Габрушьа Кәыцниа, уигьы избахәкәа уахахәеит. Ақәра змоу харцарацәа ирыдгыланы аибашьра иаґуп. Хәтала уара иуґыңшны рхы хараркуеит аґар. Убри аґнытә, аңсуа хәынтқарра иахагылоу ркынтәи аибашьра анеилгалак аҳамта уртароуп ухатцарақәа рзы!..

Нури даахәыц-хәыцын, атак ґаитцеит:

— Аҳамтоу?.. — даасыхәаңшит ицашьаны. — Акымзарак стахзам сара. Еилгаит аибашьра, Аңсны ахақәитра азыхынхәаит, наунагза абри адгьыл дацәызаит ақыртүа гәымхәжә. Абри еиҳау хамта ґалом сара сзы!..

Сыкан Адгәыр Какоба хадара зиҭо агәың аґы. Иацы Лазариа Цыумбери Цыалағониа Беслани цшыхәра иґан Кәакәаа рхәы. Уаґы дрымбакәа ихынхәит.

Иахъа Адгәыр Какоба, Ыьумбер Лазариа, Беслан Какоба
џаџхъа җшыхәра ицеит, аха хтысда рышьтахъка игъежыт.

Амш бзиоуп, амра каххаа иҗхоит. Ана-ара ус хысбыжькәак
умахауазар, хара хганахъ еибашъра хәа егыџкам!..

Апрель 25, 1993

Уахъыҗазаалак аџныҗка иухоит. Мандара Аҗара иакәакъуп,
аха сара сынхоит Аҗара агәаґы, еснагъ уахъ исыхоит. Убри
аҗнытә, сшыџагылалак еиҗш амџа сықәлоит.

— Шыжьыбзиақәа! — схәоит испыло рахъ.

— Бзиара убааит! — рхы рҗысуа аҗак җартхоит аерманцәа.

Хыхъ сынхалоит. Сааҗса-скараха аевкалипт ду амҗан
сшааилак дгәастхоит Нури Ғәынҗыа. Уи жәпаџык рыгәҗа дгы-
лоуп. Рыҗсы дырзалхуам ааигәасигәа ара инхақәо. Хәмаик
Кондакчиан, җаса аколнхара аныҗаз хантәаџыс иҗаз, иҗәара
сықәыҗшуеит. Уи иуаажәлар җажны шыаґак җаимҗеит. Иҗаз цеит,
иаанхаз аерманцәа илаҗш рхуп, ргәы иргәґхоит, иџыза Сурен
Варвашчиан диваргыланы агитация мџаҗыргоит, уиадагъы,
хаибашъцәа фатәыла реиқәыршәараґы урт иааныркыло ароль
дуззоуп. Сырзыгәдуны саарыдгылоит, аҗсшәа расхәоит.

— Ишәахәзеи иаха? — сҗәауеит иаразнак. — Шәара шәоуп
иаха фымҗала еибыҗоу!..

— Афымҗа абаҗаху!.. — даақәыҗсычхауеит Хәмаик. Иаґахаз
ихҗәышла инапы нықәшьуа инаҗиҗхоит. — Хәтракторқәа
рымҗала хәаиуеит!..

Зегъы ирҗахуп ажәабжь ґыҗқәа.

Аха уи ажәабжь ґыҗ зеиҗшроузеи?

Азәы ихәоит:

— Шевардназе дмақаруеит!..

— Имақаруа иара иакәым, арбҗармчқәа реихабы иоуп!
— дҗәажәоит даеазәы. — Уи уажәы дґыҗза даақәгылеит
Шевардназе дықәгатәуп хәа.

— Рыхыґыґы ықәгатәуп! — игәы җыжәжәо дааҗәажәоит
Нури Ғәынҗыа. — Аҗсуаа хзы аполитикцәа зегъы иахзыразу
уаґы дыҗкам. Ажәлар сзалаҗом. Ельцин иеиҗш Кравчукгъы изқәа
гәардқәа хәаиархеит. Амал дыхнахит акәымзар, аҗсуа ламыс
закәу хәа акридыруама?

«Сполитикцәа» аамтала сырпыртцеит. Сышиашоу набжьоуаа рхырғәғартахь сфынаскоит. Уа сахънеиз арпарацәа агәығәғәара рыманы испылоит.

Анзор Кәытцниа, «Абга млашь» хәа хыызшьараны изыртаз, исзеитеихәоит ашыжь ихала дахьынхоз ахаблахь дцаны анхартә тыпқәа шгәеитаз. Илапш дыцәмшәеит азәгы, акыраамтә ифны-игәара блала еимданы дхынхәит. Амала, ихала дахьцаз гәыбған иртәит ифызцәа азәыршы.

Русик Дуда-ица икуп апулемиот. Уи Али Жужуев иитаз ауп. Уи сдыркын, ақыртцәа тәоуп хәа гәварас иахьхамаз атыпқәа идырбаны ахәакынтәи схысит. Схысцыпхьаза арығьарахьтәи аганахь исыхон.

Ашыбжьышьтахь саапса-скараха Мандарака схынхәит.

Паташь Патазба иажәабжькәа ирыцу.

Ашара пытк шагыз саапшит. Лиа лнапкәа сыхәыршан, аха пхарак рытцазамызт. Лыхцәы бырфын цәгаза арахь илфәпсан. Цәалашәара баапсык сааимнадан, ашырхәа сынхыкәтәалеит. Исыцышьтаз лхы-лфы ааныскылазар цстазаарак аныпшуамызт. Лылақәа аапшуан, арахь лхаҭа дыпсхьан.

Сцәа саатзызааит, даасырцысын, сналыха-шәлыхеит, аха уаха умпсит. Ашырхәа сәәтцкьан, ажәжәахәа сәәаиласхәеит. Лыткы ақәардә иахыкәыиз иаакәысхын, изулакгы лхы итарцаны иналшәыстеит. Дыпсижьтәи дукгы цуамызт, ма-кьаназы апхара лыман. Леимаакәа налышьастан, лшьапкәа ааитцысхит. Иаапшуаз лыблақәа хызшан, абинт цшааны лхаҭы фәсхәан, дыриашаны адиуан дныкәстеит. Лнапкәа еихышыны лгәы инадыстан, пытраамтак сналхагылеит. Дрыцхашьаны сылагырзкәа аахақәкәалеит. Сара агаза, аморф шлылартаз аныздыр ҳақымк иахь дызгар акәын. Иахылфәиауаз шыздыруазгы. Арпарацәа лгәағ шытызхыз адоза дыррацәазар акәхап. Анс ухәа, арс ухәа, ауафы дсыдыпсылеит.

Ашә аасыртын, хыхь сыфны сыфнамлакәа, цәка афәпшыы аҭаны архьшәашәартә исымаз атып ахь дызгарцны уахь икаҭаз мазала анеирта атыпқәа рахь сылбааит. Иаразнак ахьшәашәара сааимнадеит. Нас гәқәак сыпшааан, имармалташьха иқәыртәаз абетон аҭы инышьтастан, хыхь шыыршьафк ныкәыршәны

иаасырҗееин, хыч хәйчыкгы ныкәыстеит. Абартқәа рышьтахь аңсы дахышьтаз снейны, дааштьхны дсыма саины, исырхиаз атып ағы дныкәыстан, җаңхәа даасырҗееит.

Ашәкәа наркны хыхь сынхалейт. Цакатәи алабиринт стысны сгараж ағы смашына сынтатәан, аус асыруит. Цшыха камтакәа ашә аартны хыхь сынхалейт. Җаңхәа сгараж иамаз адырга мазала ашә асыркын, аштаҗ иказ ашә сынткәейт.

Сышиашаз Мамукеи Папучии рғы снейны ирасхәейт икалаз.

— Аҗны шәысыңшыз, сара аҳақым дсыманы схынхәуейт ирласны. Мамука, уара усыцаала!..

— Аҳақым изууазей? — дтааит хандәыкәла Мамука.

— Аформалин лзыкататәуп! — схәейт сара.

— Аҳақым дудыруама?

— Игәра згоит, дыздыруейт. Аха уи сахынхо издырзом. Дхаманы хшааиуа ихы-иғы хааҗоит, уртқәа зегы сара еиҗыскаауейт.

— Ахазына!..

— Абри аҗыза сақәшәоит хәа сыкамызт, схы иазыузз закәызей?! — амҗа хахыкәыз схы еилагарц еҗагзамызт.

Аҳақым дынхон ақалақь ағы. Саннеи иҗны дықан. Арахь даасыңхәан, иасхәейт:

— Сҗыза бзиақ зҗабк дидыңсылейт. Ихы итамкәа, игәы итамкәа машынала дышнейуаз аморф злартаз зҗабк дышь-тихын, иҗныка дганы дитәахырц дихәейт. Ус дшыказ лтаацәа дырбар дацәыңхашьон. Днаганы дахышьтеитаз, ашыжь дыңсны дшыказ ибейт. Аңсы лыфҗы змырго ахәшә лзыкататәуп. Амала, изыхыз дсыхәейт, иҗны хәзааигәахо ханалагалак ухы-уғы, ублақәа шырлашьцатәу. Х-нызқь маат аңара уахтоит!..

— Уара узы, ухатқы Патос, амалагы иузыкастоит. Ари ус хьантоуп, хәарада, аха уара уҗаңхәа мап кышьас исымоузей!..

— Хдәыкәта, ус акәзар!

Уи имаҗәахәкәа ааштьхны амашына интатәейт.

— Ацинк кәыба кататәуп! — схәейт сара хандәыкәлоз.

— Ашәага-зага шытхума?

— Лоура метраки 55 сантиметреи ыкоуп, араҳәыц шытысхит. Жәабака сантиметра ацитар ихазхап!

— Ихазхоит! — ихәеит Мамука.

— Нас апаика җататәymi?

— Уи сара исымоуп аҗатдага! — ихәеит Мамука.

— Аңсың зымнеиуа иҗататәуп!

— Ус акәхоит!

— Иабаҗахҗои?

— Дранда сара дыздыруеит уи аус иазҗазоу. Җашнеиуа хиацәажәап!

— Гәҗарак имоуроуп!

— Урыс зҗабк азы дашьын, Краснодарҗа дҗатәуп хәа, мачхәума иаххәаша!..

— Аказына.

Җашнеиуаз Дранда акәyiба аҗахҗеит. Уи ашьтахь Азшыбжьа ханалала Допуқытҗа узгоз амҗа хнанылт. Абра аҗақьым иҗахҗеит асабрада. Иаарласны цыара ханымҗасзакәа сыҗны хәаит. Папучи агәашә аҗы дахзыцшын. Ашә ааиртын, иаразнак наҗ ханҗалеит. Амашьына агараж аҗы инҗаагалан, усынтәи амҗатәа хнеит. Аҗақьым ихы-иҗы шыхҗаз цәҗазатәи архьшәашәартә иҗасҗаз амардуан халбаан, аңсы дахьышьҗаз ашә аасыртит. Абра ихаххит уи ихаҗы злахҗаз.

— Згәyi гәҗәоу азәyi шәаангыл! — ихәеит аҗақьым. — Ари аус ачхара мариазам!..

— Мамука, уара уаангыл! — схәеит сара.

— Ишуҗаху!

Сындәылцит, ирҗахьыз амартхәқәа нарыҗаны. Литрабжак аспирт, асапыни ампахьшыи уа иҗатҗаз анапызәзәартәҗ инықәyiсҗеит.

Саатбжак ашьтахь уи иус далган, зегьы хшеибакыз амашьына ханҗалан, хашьтахьҗа хҗежьит.

Аҗақьым х-нызқь маат иҗаны сусураҗы снейт. Хыхь аиҗабы дахьтәаз сынхаланы арзахал зҗит аңсшьара соурышьҗрацы.

— Иҗалазей? — дҗааит агараж аначальник.

— Қартҗәи сҗыза аңсшьара амхны уҗтаароуп хәа аҗәл дысзасит, саргьы маңк сыңсы сшьарц сҗахуп.

— Азамана, апатын, Қартҗәи уҗыза дупхьазар, мап уцәахкуама! — имазаныҗәгаҗ длыпхьан, илыдитҗеит иаарласны

сеиқәдыршәарц. Шәгәы изфозар акәһап, уи сеиҳабы усғыы дақыртуан.

— Автандил аакыыскыа саргыы дысзасуан ател! — ихәеит сеиҳабы. — Ухы-утцыхәа ибзианы ишыздыруаз аниасхәа дааигәыргъеит. Игәы нышәмырхан, иаңсоу уафуп хәа духычәеит. Агәра ганы сыкоуп иаарласзаны цәфәнтәыҕа ушхаргало. Автандил иаб икапан дууп. Иудысныхәалоит ақәҕиарақәа!

— Шәара шәымчала икало аабап! — схәан, сындәылтцит.

Уа сусқәа еиқәыршәаны Дранда хәаит. Хәнеины какалк хкын, апиво аажәит. Ианыхәла, фатәқәаки рыжәтәқәаки ааидгаланы аоны хәаит. Акәыба злаагашаз «Газик» хәңшаан, ҟаңхәа Дранда хцеит. Хәхәнеиз, иафәхтәз ацинктә кәыба дырмазеихәан. Уи ахә шәаны хмашыына инақәахтәан, сыфны хәакиылсит. Хәанаңшааңшын, ашә аартны наҕ хәнтәлеит. Акәыба ақәхны иахәхәтәз иганы ихаргылеит. Аамашыына зтәыз ианиахтә, хәхыкыгы хыхь азал аҕы хәаидтәалан, аңсы илызкны цәыцақәак ныхтәаланы иаанахкылт. Пытк хәңсы анахшәа, иахәа ақалақь аҕы хәныҕаз аңсы илызкны иааххәаз амаңақәа хаманы цәҕа хәлбаан, аңсы дааилыхны ирҕыцны деилаххәеит. Днаганы акәыба дынхәтәеит. Лхы-лҕы ааңшуан, хыхь итәсаз асаркыа уалңшны дгәоутозар. Уи ашьтахь аҕабра хәлагейт. Апаиат ҕаитцон Мамука. Ашамтәзы, ииулакгы иус даналга, акәыба акәакь аҕы инахәргылан, хәлеихырхәаны хәндәылтцит.

— Ари ахтыс хәхык хәда уафытәыҟса изымдырроуп! — схәеит сара, хыхь ххаланы хәанаидтәала.

— Сыңсы тәнатцы уафы иасхәом! — ихәеит Мамука.

— Сыңсы тәнатцы уафы исырдыруам! — ихәеит Папучи.

— Шәара сшәықәгәыҕуеит, ишәеиҕыу исымада! — схәеит саргыы.

— Аринахыс? — дцааит Мамука. — Аңсы цәҕа дгыланы даанхома?

— Уи шыҕалаша аҕагылазаашәа иахнарбап! — схәеит сара. — Шәахыныкәо, ҕыргаза ҕатцаны шәлымхәқәа кыдцаны шәыҕаз: ирхәо шәазызырҟла, аky шыжәдыруа шәхы-шәҕы ианыларатәы икашәымтәан. Дгәырҟалааит Диди, сара сыда

ңсыхәә имамкәә дҕалароуп истаху!.. Шәыңшлеи, уи мышкызны сшыапы дагәзуа дҕасымтозар сара сара сакәзам!.. Аман исырхәап, иңыбақәә зегы ңсыршәшәап, иңсы ацарта снапы акәыршаны иааныскылап. Лара лоуп ирыңхасшыо акәымзар, иара усс дызмада!.. Еилышәкаама?

— Еилахкааит, нас, ишңа!.. — аҕак ҕарцеит Мамукеи Папучии.

Апрель 26, 1993

Ахәлара ааигәахо ишалагалак ахы хыамтақәә дыршәуа иалагоит ақыртңәә. Зыҕны сыҕоу аңшәма Ефрем Агоң-иңа изласеиҳәаз ала, иацы аерманңәә рзеиңш нышәынтра хәынтә абзырбзан хқәә аларыжыт. Нас уи ашыҕахыгы ңхыбжыонынза ахысрақәә еикәтәомызт.

Ашамтазы, асаат фба рзы идырҕыцуеит абри аус. Нас амра ңытк ианхалалак рчааныркылоит. Ашыжы, игәоутартә амш ахаҕы шәшыуп. Сгәы исанахәахуеит иаарласны еитакрак ҕаларашәә. Арахы дырратарақәак зласоуз ала, сҕааңәә ирфо рымазам хәә слымҳа иҕасит. Аңыфа ыҕазам, уи уа саныҕазгы игәастеит. Иҕасҕарызеи, амлашыра арахыгы аҕеаҕоит. Аха ахәыңқәә?..

Асаат жәеиза рзы жәохә минут агуп. Кыамышә Бытәба дахыынхо шыҕоу хлеиуеит. Ыони сареи хәицуп. Абри аамтаз ишәышәуа ишааиуаз хәаигәара снариадк ңжәеит.

— Данел иҕаҕа аҕәәараҕе икаҳаит! — иҳәеит Ыон.

— Угәанала, ихысуа арбан? А-БМП акәу, мамзаргы амина дыршәу? — сҕаауеит сара.

— Миназам, а-БМП аснариад ауп!

Нахыхы Кындыҕ реиланхартаҕынтәи ңыара иңәытҕагыланы ишхысыз хәахит. Ишааиуаз, ааңхыа хәаигәаратңәа икаҳан, аҕеәәхәә иңжәеит. Абжыы гәгәән.

— Хәңцакып! — схәеит сара. — Хәаңхыа икаҳар хәшыуеит!..

Ачаиртақәә хываланы хнеиуан. Кыамышә ишны хәзааигәахеит. Ашыҕахыала ашҕа ханталт. Дахңылеит сабхәында Уаҕар. Уи аратәи ахырҕәгәартәҕе дыҕоуп.

Иасхәеит ахәыңқәә рыфатә шынтәаз.

— Иуазхәада? — дҕааит.

— Ыон иацы дааит Ткээрчалнтэи. Шьюуки иархэеит. Саргы снашэаашэап. Аибашьра цоит. Акы сеипшхар амша сықалоит!..

— Иаарласны абрахьгы иахфо хмоуа хқалоит. Ахы, иаапкыр, даеа мызкы хныкэнагап афатэ икоу. Аха нас?... Аибашьра еилымгар?... Ихапсыхэозеи?..

— Хусқэа шэартоуп!..

Агьешхэа, идыршэыз абзырбзан ахы пжэеит ианкаха. Ари уацэшэартэ икан.

— Шэхырғэгэарта ахыкоу рдыруеит. Аа, убоба, шақа иазааигэаны иаарышьтуа!.. Иаууеи, Кымышэ ионы иакэхара икоуп!..

Ыони сареи ара рацаак хнымхеит. Уатар дныжыны, усынтэи иааихтэаны агэша хантысын, хыхь ханхалеит. Катата игып ажэылара иазыхианы итэан. Аха араагы, ахарт аешэаны ианлеиуа еипш, уажэы-уажэы абзырбзан хқэа идыршэуаз акахара иафын.

Дук мыртыкэа хапхьақа хаццакит. Адэы агэта хааихьан еипш, Акакь Кэытцниа дахьынхоз иамариашаны акы пжэеит. Аапынтэи адыд-мацэыс иафызан, иахькахауаз аилкаара уадафын. Нахьхы, ишдыршэыз абжыы ануаха нахыс угэуеанызароуп. Ушыпшуа, ааигэа цыара агьешхэа ипжэон.

Арда рыцха инхарта ханаос, аталаратафы сара ашада сфынасхеит. Ыон афныка ихы хан, сара — аштаб ахь.

Аштаб сазааигэахон еипш, Данел Кэытцниа дсыниан, хфы-цъеггы хаиманы хнеиуан. Убри аамтаз агьешхэа Ыоча Кэытцниа иаштафы акы пжэеит. Уахь ханпшы, шыца Ыоча иапхьа ииасны ицон, аха урт еикэхеит. Зымша ажэшан ахьгы аткэацра иафын ахқэа. Алша шкэакэа ныхчылон. Ага иеирцэгьазеит иахьак...

Аштаб акны саннеи инаркны даеа сааткгы абзырбзан хқэа ана-ара акахара иафын. Асаат шба рзы иниакьаны ицаз акэыршафы еипш, аткэацрақэа ааикэтэашэа иаакалеит. Сара сахьныкэоз, сахьыпшуаз избон уи апхаста шыканамтаз, уафгы дшамшыыз.

Аштаб афы ианы икан Очамчыра араион афы еифыркылаз ансамбль. Урт рыкэгылара аамта аанза сара саар акэхеит Мандарақа.

Аапынтәи ацар рыбжыи иацанарзуан иткәацуаз ах быжықәа.

Ацэгъеи абзиеи еицагылоуп!.. Урт ахааназгъы еинышэара

Иацы ирыблит ашәаныуа Тариел Мурғәилиани ишны. Уи зыбылз зустцәоу еилкаам. Икалап апартизанцәа ракәзаргы, икалап дара ақыртцәа ракәзаргы. Сара стәала, ашнқәа рбылра иашазам. Атарәа рышнқәа акырцәара иццышәыртәхьейт. Аибашьра еилгар ахытцакыртагы хтахуп. Аха, егәа ус иказаргы, Тариел даазахьан атарәа хчеицыка, уи ачеицыка даграгылан, абцар аанкыланы дахғагылт. Ас еипш икоу агыгшәыг ишны иахьафсуаз агәыпжәара рызнартцысуан хауаажәлар, ирыблызаргы, ус зыкартцей хәа үзхәазом.

Иахьа җағхьа пшыхәра ицеит Реваз Апшыцба, Вианор Канхәа, Дулиа Муцба. Урт ырыцын Хәыта Допуа, Утеи Света Мышьа-ипхии Кәытцниаа.

Иацы артиллериатə хысрақəа иҗаз аҗхастə инаҗеит Чача
Грышыа-иҗа Кəытдниа. Уи иахьатə кəаскьа абзырбзан хы
ақəшəеит. Амца амкит, аха аҗны җхастанатəит. Ахы каҗаит,
иара убас, аерманцəа рхаблаҗынтəи Аҗараҗа уанаауа, аҗсуаа
хчаиртақəа иргəйлсуа амҗа уахьынхало атыҗ аҗеи.

Сыкан сыоны. Ауадакәа сыңссеит, шыамханынза, ишырхәо еипш, агәамсам җнажын. Ахкәеи ахыңыһақәеи абетон кылжәаны иахыцаз акыыр җыпны иҗнататан. Суаңбағ алға ацарта, ахкәа аһааһаз, кылаңеуп. Уи амш еилымгакәа, нас ахысрақәа иркәамткәа уахь узыкәлом. Аҗны аңхәтәи ағанахь ахтыңкәа рацәазаны иануп.

Ашыбжышыҗахь Мандарака ханаауаз ахыргәғартақәа ркынтәи азәы-шыңба аибашыңәа аштаб ахь ирыңхьон. Ирхәоит еизарак ыкоуп хәа. Зцаарас ирзыкәгылаз азәгы издыруам макьаназ. Уи уатцәтәи ахтыс иханахәозар акәһап.

Мандара ағалартакынтәи цака уанңшлак, аихатәы цха уахь-ныкәсуа азнырцә ахалартаҗы, адгьыл еикәратәны ишытоу атың аҗы улаңш ақәшәоит ишкәакәаза игылоу аҗны ңшза хәычы. Ефреми Дусиеи рынхарта тың. Сара убаскак сашыңылеит арт ртаацәара, акыр шықәса убра срыланхозшәа, урт ртаацәара салахәызшәа схы сыңхьазоит. Исзалырхыз ауада аңенңыыр мрагыларахь иңшуеит, сара сыстол снахатәаны аҗра сана-лагалак иаасыкәыршаны итынчроуп, бжык слымха итасзом, сфырхаңеи сареи хәигәныҗны акы хәеуп, урт рыпцзаара сыпцзаарааны, сөйрзааигәатәны срылагылоуп, иангәйргьо саргы сгәйргьоит, иангәйрәо срыңгәйрәоит, зны-зынлагы исзымычхакәа сылағырзқәа рҗаархоит. Скәыңсычхауеит агәйрәа сгәы аңҗнакалак. Суада хәычы сагәылакны самоуп...

Апрель 28, 1993

Асаат фба рзы сгылеит. Ажәжәахәа сәааилахәаны адәахы сындәылтцуеит. Аңшәма зыкны сыкоу са саңхьа дгыланы амца еикәйтцахьеит.

— Шыыбзиа, Ефрем Агоң-ица! — урт рматцурта хәычы саныныҗнала аңсшәа схәоит. Иаразнак уа иҗназ аңхарра схы-сҗы ааимнадоит. Амца зтеитцаз аңчка иақәгылаз ачаиник ашра иаҗын. Аңенңыыр иазааигәаны игылаз астал хәычы снадтәалан, сцаца ссеит. Схы-сҗы зәзәаны саалгон еипш, аңшәмаңхәыси уи лыңхаи ааҗналеит.

— Иахьа хәңхьа угылеит! — дыччоит Дусиа Мальченко, лхы-лҗы аалашоит уи лышыҗахь игылаз лыңха Светагы.

— Абжыааңны еипш иахыагы сыццакуеит! — атак ҕаццоит.

— Уабатцакуеи?

— Ар рымаза сырдабыргыр сҕахым. Сабаццакыхуеи, ахырҕаҕартақаа сыртаауеит, иҕоу ажэабжыққаа еилкаатәуп!..

— Хатыр зқәу Катул! — даацэажэоит Света. — Иүтахызар, иашоу кахуак узҳаршып!..

— Алашә иитәху Ө-блакы! — саргыы сыччоит. — Ус еипш абзиара сзыбуазар, ахааназ исхаштрим!..

Аңшәмаңхәыс Дусиен сарей ҳаицэажэонаты, уи акаҳауа лыршын, иара иазкыз ажәга ала цқьа имыртәыкәа иааслыркит. Уи астал хәычы инықәсыргылан, саргыы снадтәалеит. Сус саналга сатцәца хәычы акаҳуа итыршаз Мальченко Дусиа иналсыркит. Уи аһнуцқа иантәа, асахыққаа ирнылаз дрыхәапшуа аңшәы даацэажэеит.

— Абар, избоит ура уәны, — дналагеит. — Хыцъара иңеуп!.. — даасыхәапшуеит.

— Еихазаргы ҕалап! — схэоит сара. — Макъаназы исымңхьацац!..

— Избоит, сықәыпшуеит уашта, ухкаара нтыц!.. Адәеиужыра!..

— Анкьа аеққа дырыуан. Уажәы ипкызрахарц еҕағзам. Акультура Ахан абомба анақәха, уи иамыкықьаз аблокқаа ахәтак аңшағы ианаршә, аңшыжәлеипш иңсақьаны уа иқәнаңсеит!..

— Машәыр умыхыкәа ари айбашыра уалцуеит. Умшәан, угәтакы назоит. Ахъзи-аңшеи амали узыхынхәуеит. Аха абартқәа зегы аамта ртахуп, ирлас изықалом.

— Ахъзи-аңшеи ахааназгыы исымамызт, исоурцынгыы сықазам. Шьоуку-шьоуку реипш, уи соундаз хәа сықазам. Ауафы иңсы танатцы иуаажәлар рзы даңсаны дқалароуп. Уанңслак мышкызны иузырхәартә: «Дыңцәҕамызт, дықанатцы ашьха зыхь еипш дыцқьан!..» Ус акәымкәа, «дныцарқәақәааит!» узырхәар, баша ухазы адәы уқәын ауп иаанаго!..

— Анахь утаацәа ахыкыоу хатца шәпа-жәпак дырхагылоуп.

— Айбашыра ҕалаанза сыхахәыла Иура, бара ибхәан еипш, иааиланы дықан. Уажәы ичкәынцәа рфыцәагы ахы иаҕагылоуп. Агәырәа дафан, дузымдырратә дқалахьеит.

— Абар, ахәычы рацәа срылапшуеит.

— Сара стәкәа хәык, сымахәыла иҗааҗеи иареи, хәычла-дула иуңхәызар, арымзааф, зеггы неидкылары жәафык изреихами... Абарт зеггы акрыфара рҗахуп, арахь ацыфа рымазам...

— Җхәыск лхала дрылскаауеит, ашәы лшәуп.

— Исыздыруам, арахь санаауаз лыңсаа дырмоуцызт. Аха айбашьра цоит... Есминут аңсра абла хҗаңшуеит зеггы!..

— Аҳаракыра збоит ара, амра сахәаңшуеит ахафы цңаза.

— Уахггы-еынггы хзыргәаҗеиуа ахаҗәитра Амш ааигәахоит хәа сыкоуп...

Аҗараҗа сцоит. Ацентр сазааигәахациңхәза ахысрақәа уахауеит. Рауль иҗны халбааит аңкәынцәа. Витали Агрба инхара ашьтахь иааигәазаны ихысуеит. Зны-зынлаггы иткәацуеит идыршәуа агранатқәаггы. Иацынтәаракгы абри акәзан изфыз. Афны сшыҗаз исхыкны фынтә иткәацит ахы хьамҗақәа. Аха хаикәхеит.

— Ақыртцәа рхыңхәызара хәҗәазар җалап, — ихәеит Рауль.

— Иахьа зынза Аҗара агәы ашта иҗаларц рҗахуп!..

— Раамҗа нҗәеит. Русқәа ееимзар?..

— Русқәа ееизам, хәарада. Ауаа раҗәафзаны иҗахар ылышоит абыржәы хәнеидысла. Дара рхала рхы дырны иқәҗыр рзеиғын!

— Ус еиңш агәағьра рызтода?.. Насггы иқәҗны иабаҗои?.. Уа иахьнеиуа ахан хьыҗәҗара ифнарҗара иҗоуп!.. Шевардназе аҗыҗантәи ақыртцәеи агырцәеи усггы ргарҗа имам аҗнытә, ркәыкәыл нҗәаратәны иҗаларц азы ахы иафәеиҗалеит. Дарггы газоума, ирбоит ишҗахо лабҗаба. Аха ргәығьра рызкажьуам. «Иудыруазеи аңсуаа ныртәаны ари адгьыл афы хара хәңшәы-махарггы!..»

Хәибашьцәа агәеанызаара рымоуп. Иаахтны азәггы ихәом акәымзар, абарт амшқәа рыла еиҗакрак җалараны ишыҗоу рхы-рфы ианубаалоит. Набжьоуаа рфы еизеит ахыуаа рпартизанцәа. Ашьтәа кыдәхәәлан Нури иашҗа мрагыларахьтәи аанда аган афы. Уаха иршьуеит. Издыруада, җоуба уны, анцәа иашьапкны уатәы ижәылараны иҗазар?..

Апрель 29, 1993

Мандарантәи афнынза сцап хәа сышнеиуаз, Сандра Ламиа итынхара саавалон еипш, Катата Сикәа-ипа Цынцбал, Рома Вова-ипа Цынцбал, Нодар Гәызбеи-ипа, Заур Иван-ипа, Ипполит Нури-ипа Кәытцниаа ухәа арпарацәа гәыпфок ааспылеит. Аңсшәақәа анааибәххәа ашьтахь Нодар ус сеихәеит:

— Уаала араһь ҳа ҳаһьцо, аштаб афы аизара ҳамоуп!..

— Изакә еизароузеи? — сцааит.

— Аҫараа хазы аштаб еиҫкааны абаталион шыақәхаргыларц хтахуп. Ари еипш агәаанагара зызцәырцыз ҳамацара ҳакәым. Уахағы ҫсыхәа амамзар калап!..

Ас ансархәа саанҫасуа сыкахызма, урт срыцны сҫынасхеит. Аиаша шәасхәап, ақыртцәеи ҳареи абар-абар ҳаидысларц ҳаныкоу аамтазы, аибашьцәа ари азцаара ахьрызцәырцыз оумашәа иубаратәны икан, аха даҫа ганкахьала уахәаҫшуазар аштаб афы иказ аҫагылазаашьа уеигәыргьартәы икамызт. Абар, итцуазеи дҫахеижьтеи Беслан Квираиа! Абри аамта афнуцкала ҫыц иқәдыргылаз ар рҫызацәа итҫегы рылшар акәын, аха наҫааҫ еиқәгәығны акәзу, аизымхәыцрақәа ицәырцыз ирыхкьоу сеидру, агазмфәа ҳзахымсит, жәыларәа гәғәак мфәаҫаамгеит, арпарацәа рхы ааилакны ирызбаз алацәажәараз аштаб афы инеихьеит, аха шәааҫшы, уажәы-ушьтан хәа иргәагәо ишааргоз, ари атып ҳзахымсит.

Иззатәузеи, тыпк афы итәаны цысрак ахьыкамлаз згәы итаһхкәаз рацафхо иалагеит. Урт аибашьра агәыблра ркит хәа акәым исхәарц истаху. Азәырфы ркынтәи исаҳахьеит: ҳажәлар ааҫсеит, атынчреи ахьыпшымреи рҫахиижьтеи акраатцуеит. Убри аҫнытә, ф-қытак ирылцыз аибашьцәа рыжәфәхыр еибытаны ирылымшаша аҫатқараз агәахәарақәа рызцәырцуеит. Шьоуку убри азы ирылшо зегы мфәаҫыргоит, даҫа шьоуку ртып иахысыр рҫахзам, иззыпшу даргы ирыздыруам. Ишнеи-шнеиуаз, абарт ахьысҳарақәа икалаз ирыхкьаны, аштаб акынтәи аибашьцәа ирҫахкәаз рымбо ианалага, зынзаск ирмазцаазакәа агәыпқәа рхала аоперациақәа рымфәаҫгара иалагеит. Убри иаҫыданы, аҫыхәтәантәи аамтазы ф-қытак рыла ишыақәгылаз абаталион ахьыпхьазара иазхаит, рымехак еиханы ианышыақәгыла, хаз-

Изаабеи-иңа, Зуфтер Рушьни-иңа, Ремзи Иван-иңа Кэытцниаа, Омар Акшба, Вахтанг Фода-иңа Хараниа, Васили Жьаниа, Заур Муцба ухэа егырт зыхызкэа сзеилымкааз афызцэагы. Егырт икэгыланы ицэажэазгы ажэалагала икартаз иазыразхеит, уи иахагы еиднакылон ѡ-қытак иатэыз аибашыцэа, иззыкэцоз рус шакыз инхон, аринахысгы рымчкэа еидтаны ага ари адгыл икэцара иазыркуан. Цыдалагы иазгэартеит аринахыс аңааңаны ишеицахашаз, баша, амцхэ ахысракэа шатахымыз, ар рлеишэа шырғэғэатэыз ухэа убас ганрацэала иазнеины рғаңхэа икэгылаз азтаара дуқэа ирылацэажэеит. Ажэакала, ушьтарнахыс хаз-хазы аштабкэа калар иаха аиңкааракэа шыаңгылап хэа агэаанagara рнатеит атэакы змаз ари аиңылара.

Азэык-ѡыңык аееиқашара атахым хэа азгэартеит. Омар Акшба абаталион аееиқанашар аибашыцэа рыбжьара ахыс-харакэа цэыртыр хэа дацэшэеит. Абри агэаанagara дазааиңгэа-хеит Васиа Жьаниа. Егэа ус иказаргы, алакѡакракэа ицэыртыз амч мырхакэа, абжеиҳараѡык абжы злартаз ала, Дима Кэытцниа иажэалала аңыжэара аанахэеит.

Ашьтахэ абра ирызбаз рыманы аштаб ағы инеит. Абраагы инеиз ражэалала иазызырѡит аштаб аиҳабыра. Азнаказы ари згэампҳақэаз калейт. Урт рхыңхызарағ иқан Едик Жьаниа, Дулиа Муцба. Аха атыхэтэаны цкэа ианазхэыц, изызнеиз аус рыдыркылейт. Иахьарнахыс Атара ақытан ѡ-баталионк рыжэѡа еибытаны еицеибашыа икалоит.

Уатэы ари аус еиҳа инартбааны иалацэажэараны икоуп. Аха уажэнатэ ғыц ишыаңгыло атаратэи абаталион цызас дкаларц избахэ рхэеит Беслан Изаабеи-иңа Кэытцниа, уи ихатыңуаѡыс – Нодар Гэызбеи-иңа Кэытцниа, аштаб аиҳабыс Ремзи Иван-иңа Кэытцниа.

Аѡны сықан. Аха сышнеиз еиңш ахысракэа андыргэғэа, иаразнак сышьтахыка сеихейт. Схалейт Рауль иахь. Уантэи маңк сыңсы аашьашэа Мандарака сдэыкэлейт. Асаат хэба рзы Наа нырцэынтэи Атара аерманцэа рхахы танкла иалахысуан. Мрагыларахы Кындығ ғыцынтэ Кэакэаа рхэы абзарбзан хкэа аларыжыуан. Ана-ара иуахауан автомат-пулемийоттэ хысракэа.

* * *

Апрель мза 29, 1991 шыкәса. Иахьа айбашьра цоит, аха ускантәи амшгыи хгәи хытхытуа җа уск хәҗын, иааигәахон ақыртҗәи хәреи хәидыслара, иааигәахон айбашьра ду. Ата-гылазаашьа иахнатон иҗеимыз аҗәанырра. Ақыртҗәа лабҗаба иртахын хәпсадгьыл хәычы хамкәакәаны, хшьаҗьаны иаххы-сырц. Хара гәыпшык ансамбль «Кәыдры» ахьзцаны еиҗаҗкаит ансамбль. Ихәзбеит афырхатцаратә ашәакәа еиҗкааны хәжәлар идхәрхарц. Урт хашәакәа ирныпшырц хтахын хәуаажәлар ир-хыргахьаз амыҗмабарақәа, хәпхьаҗа агәҗанызаара хамамзар еиҗәуу хәкәшәар шалшоз. Абри хыкәкыс иҗатцаны иаашит иҗыцыз атексткәа, урт ирыцыз амелодиақәа. Аус злаз, урт ашәакәа хҗазара иалтшәаны ишынахагзашаз акәын. Шыкәсыки бжаки инареиҳаны аҗазыҗатцарақәа мәаҗаагон, есыхәылбьҗа хәикәшәон хкультура Ахан аҗы, хәаиҗәажәаны, ихәгыз-ихәб-зәз еибыхәаны арепетициақәа мәаҗаагон. Абри аан ансамбль имәаҗнагараны иҗаз зегьы иалахәыз хәикәышахәтны ихәз-бон, ашәа иаххәоз атекст җәара ихьысҳаны иҗазар абри риашатәуп хәа ажәалагала җартон, нас ашәа иаҗа ианаалоз ажәа хәпшаауан, уи җәара ибжәахаргылон, уи ашьтахь ашәа ианаалозу ианымаалозу гәатаны иаххәон, хәҗаҗы иааины, ашәа аҗәахәа иҗашәозар иаанхәжьуан. Хашәакәа рҗырак ажәакәа са исыуан, аха измәанзә амузыка аҗызтцоз Нури Бытәба ашәага-азага сиҗон, зны-зынла иара ихәтә иуан куплетк иҗаз ашәа атекст, нас сара иаццаны атыхәанзә инасыгзон. Ажәакала, иухәар алшоит хара инахагзоз ашәакәа зегьы коллективтә ашәакәан хәа, избанзар, хашәакәа зегьы ирыгыз-ирыбзәз зегьы рҗеиуа, ансамбль «Кәыдры» иалаз рылапш ахыргон.

Хара хтәала уажәшьтә хәгәҗакы нагзаны, хашәакәа зегьы хҗытауаа рлымхәкынзә инаганы ханыкәгыла ашьтахь, хәуаажә-лар ргәаҗхараҗы ианнеи, ателехәаҗшраҗы хҗәыртцыр ртаххеит иахзызыршыз хҗытауаа. Хәргыи уи хәзхәыцын, аилаҗәажәара мәаҗаагеит, уи ашьтахь аекономика иахагылаз хәиҳабыра хәгәҗакы раххәеит. Уртгьы мап анырымхәа, ашәкәы хәццаны апсуа телехәаҗшра еиҳабыс иамаз Шамил Плиа иахь ашәкәы шны хдәыкәыртцит, атараа рансамбль «Кәыдры» аефир ахь иҗәыртцыр шахтахыз арбаны. Шамил Плиа гәахәарыла

хидикылеит. Ихъацыз ашәкәы аниҳарба ҳааицәажәан, Руслан Хашыг дналархәны аиқәышаҳатра ҳабжыаҳцеит. Уақа иахәон: Ацснытәи ателехәацшратә компаниа ахы иаднатдоит С. Цанба ихъз зху Атаратәи аколнхара 3000-нызқь маат шәаны иафартаз ахә аныршәалак ашьтахь 40 минут узхәацшраны икоу афильм-концерт штырхуа ала.

Абри аиқәышаҳатра ашьтахь акыраамта ҳныкәон ателехәацшра астудиахь ҳабжыы атафразы. Зны ҳанеикәшәоз ықан, зны алашара аныкамыз ықан, ишакәхалак, ицәгъа-ибзиа, ҳабжыы анахцеит. Ҷнак ҳабжыы антцаны Акәантәи Атаракә хшаауаз,еицыз арқарацәа ргәацхарала,Азшәыбжыатәи ацацхаҗы җамшахытдит. Досу ихалшоз ҳдарақәа ааилацсаны ансамбль «Кәыдры» иалахәыз ҳнатәеит азиас Кәыдры ацшахәаҗы. Амлагыы ҳакуан, акы ҳнацҳаны цәыцақәак анаанаҳкыла ашьтахь иаацәыраагеит ҳансамбль инанагзоз ашәа «Кәыдры». Уа ихәдтәалан Ткәарчалнтәи ацсуаа, ҳара ҳаилахәан цсыуа мағәала, уи зегыы ҳзыкәзтаз ҳколнхара иахагылаз аиҳабыра ракәын, изхысхәауа, ҳаилахәа-ҳаилаца, Кәыдры ахыкәан инаҳагзоз ашәа «Кәыдры» ахааназгыы сгәы итытцәом, уи еигъны җаңыара иаҳзымхәацызт, убасқак агәеибафарей агәатцәталарей аманы инагзан. Иаҳзызырәқәоз ткәарчалаа ргәы аткәазар акәхап инаҳагзоз ашәа, хыцхьазара змамыз афы цәтликақәеи агәахәарей ҳзаарышьтит ҳашәа атакс. Сара хағала уи ахтыс сыпсы танатцы исхаштуам.

Ҳабжықәа антцаны ҳаналга ашьтахь атыхра ҳалагеит. Иара уи атыхрагыы ирацәазаны аңынгылақәа аман. Аха ашәа ҳацызхәоз ҳарқарацәа ахааназгыы ихъатцуаз ракәмызт. Атыхрақәа анцоз иаалырқьаны җыңыа атараа ҳцәыпсит. Руазәк ипсыз ҳансамбль анапхгаҗы Нури Бытәба иабхәа иакәын. Егыи ахатцагыы еицырдыруз колнхаҗын. Шьоуки излагәартаз ала, атараа рыпсцәа шыгәоу атыхрақәа мҗацгәтәым ҳәа икәгылеит. Даеа гәыпк иатәыз жәлар ирзеипшу аус азы атыхрақәа мҗацгәтәуп ҳәа ирҗагылеит. Ажәакала, аиааира агент абжеихараҗык абжыы зыртаз аус. Шьоуки, харантәи иаауаз асасцәа ацсра ргәы иалырсны цәыуара ицон, ҳара Атара агәаҗы хгыланы атыхрақәа ҳарҗын.

Аха зегъы ирыцкын раџхъатѣи амш — атыхра ханалагоз. Абар уи атѣи сшалацѣажѣо сымшынцѣѣы. «Апрель мза 29 рзы, асаат жѣба рзы Акѣантѣи иааит хаззыџшыз ателехѣаџшра-џынтѣи аѣызцѣа. Афильм ыкѣлыргылоит Аџара иалиааз атыџха Заира Бигѣаапџа. Уи акраатџуеит Аџсуа телехѣаџшраѣы аус луеиџџтѣи. Атыхимџаѣа ыкѣлыргылоит. Операторс иџоу Арџтаа (Захариан) Гарик иоуп. Ишыжѣбо, Аџара иалџыз атараа хѣцхраауеит. Хџультура аусхк џхъѣа ишыџтыџырџ рџахуп. Ансамбль иалахѣызи, хазѣыз аус згѣы арџыхџыхыз ахѣыџкѣеи машыынала Кѣыдырхыкѣа хџоит. Хѣшиашаз, ирыџкѣаны, зхы-зѣы џагахъыз абааџны хамѣахыџит. Аѣны амш бзиан, ааџынра ахра аманы иахџаахъан, аиатѣара зхашышы иџаз аџсабара хѣеалакны, атыхыѣцѣа иџартџоз адџа хазызырѣуа, амра хѣаџџо Кѣыдры абаа адѣныџатѣи атџамџ хѣѣагыланы, ахаракыраѣ ххаланы иџаххит раџхъатѣи акадрџѣа. Абра иаххѣеит ашѣа «Кѣыдры», «Амхѣыџыра ашѣа», 1989 шыѣсазы иџахаз хѣр-џарџѣа ргѣалашѣара иазкыз ашѣа. Уи ашыџахъ абаа аѣнуџџа имѣаџаагеит атыхраѣа. Ишыџалаз сеидру, абра аккумуляитор атѣлѣа еидылан, атыхга аппарат абылра иалагеит. Уи хѣрџѣеит. Ашыџахъ иааит хаззыџшыз авертолиот. Уи хѣааигеит Ринель Латариа. Жѣѣангѣыла атыхраѣа мѣаџаагеит. Уи анџырхуаз саргы срыџын. Ханышыџџпраа, хыхъ ханхала, абаа хахаџыруа акырынтѣ атыхраѣа мѣаџганы, нас Аџара агѣахы хѣцџакит. Усынтѣи Кѣыдры азиас ахи-атџыхѣеи еимаадеит. Ажѣѣан аѣынтѣи атыхра мѣаџызгоз ирылшоз зегъы џартџон хѣгѣџаки назартѣ.

Раџхъатѣи амш иалагзаны ихѣлшаз џѣнушыартѣ иџамызт. Атыхра иаѣызгы ааџсеит, иара хѣргы уажѣшыџа џыџџ хѣџсы хѣршыаны, акы хѣаџхѣр џѣгъа ихѣмбо хѣџан. Абри хѣгѣџаки еиликаазшѣа, машыынала дкылџѣа дааит Кѣыдырхыкѣ инхоз, Аџара аџытан С. џанба ихъз зхыз аколнхара ахантѣаѣы Гѣна Нури-иџа Бигѣаа. Иахъатѣиала хус хшалгаз аниархѣа арџараџѣа, заанатџ идырхиахъыз астал ашџа дхѣахъеит. Атыхра иалахѣыз хѣаџџхъаза ашампантѣ ѣы хѣааигеит, дхѣаигѣыр-џаны, хѣнапѣа зѣзѣаны, уахъ хѣеиразы инапы ирххѣит. Афильм атыхра иалахѣыз зегъы хѣаикѣшаны хѣаибартѣан, џѣыџаѣаџ аанахкылеит.

Ишәсырдырыц сҭахуп ансамбль «Кәыдры» иалахәқәаз:

1. Изаабеи Никәала-иҭа Кәытҭниа, аибашьреи аҭҭеи рве-теран, 77 шықәса ихытцуеит, амеханизатор
 2. Бардушәа Хәгъар-иҭа Кәытҭниа, абнахьчаф
 3. Гәызбеи Константин-иҭа Кәытҭниа, абылтәы зшо
 4. Иликәа Амтон-иҭа Кәытҭниа, аҭошьтамҭангаф
 5. Тола Шьыкырба, аколнхафы
 6. Данел Зыкәыр-иҭа Кәытҭниа, афымцамчы ахылацшфы
 7. Акакь Тәмраз-иҭа Кәытҭниа, аингалаф
 8. Вадик Цьалағониа, аколнхафы
 9. Гәынар Цьалағониа, амеханизатор
 10. Муртаз Қәаса-иҭа Кәытҭниа, амеханизатор
 11. Леуа Бацъгәа-иҭа Кәытҭниа, абригадир
 12. Аркади Тәуаз-иҭа Кәытҭниа, амашьынарныкәцаф
 13. Виктор Мамиа-иҭа Цьынцьал, амашьынарныкәцаф
 14. Климент Мыта-иҭа Кәытҭниа, аколнхафы
 15. Ирадион Иван-иҭа Кәытҭниа, амеханизатор
 16. Маврик Тел-иҭа Кәытҭниа, абригадир
 17. Славик Валикәа-иҭа Бытәба, арахаазаф
 18. Петра Камшьышь-иҭа Кәытҭниа, АБНИ анаука аусзуфы, абиологиатә наукақәа ркандидат, антрополог
 19. Нури Расим-иҭа Бытәба, ансамбль «Кәыдры» аса-хьаркыратә напхгафы, арцафы
 20. Анато́л Уасил-иҭа Кәытҭниа, акультура Ахан адиректор.
- Абра зызбахә ххәаз рҭгырак иахьатәи аибашьра иалахәуп, Мрагыларахьтәи афронт аҭны ахы иаҭагылоуп.

Апрель 30, 1993

Аштаб аҭы наҭ-ааҭ еиқәшәеит зееиҭызшаз абаталионқәа рпызацәа, аибашьцәа. Аҭараа рганахьала ара иҭан Беслан Изаабеи-иҭа, Ремзик Иван-иҭа, Нодар Гәызбеи-иҭа, Зуфтер Рушьни-иҭа Кәытҭниаа, Димер Дыргәын-иҭа Цьынцьал. Ари аиҭыларәа журналистк иахасабала саргыы салахәын.

Азъыбжәаа рганахьала иҭан: Рауль, Заур, Дулиа Муцбаа, Омар Акшба, Едик Жьаниа, Васил Жьаниа, Рауль Зазамиа ухәа убас аибашьцәагыы налатцаны.

Аилацәажәара иалахәын, иара убас, аполк аштаб аиҭабы Тәмыр (Цыц) Леуард-иҭа Чагәаа, аполк аҭшыхәра аиҭабы Астамыр

Зантэриа. Зтаарас икэгылан атарааи азшыбжыааи рбаталионкэа аринахыс ианыркылашаз ахыргэгэартакэа. Аимак калеит Наа аталартафы иказ ахыргэгэарта аанкыларазуалпшыахоз. Ишэаны-изаны нак-аак имѡапыргаз аицэажэаракэа рыштыхь, зегы ргэаанагаракэа ианырзызырѡы, уажэраанза ари ахыргэгэарта атараа ахылапшуазтгы, уажэшьтарнахыс азшыбжыаа рылапш ахны икалоит. Уи ахэы ушыкэу аладака Карбеи Махаид-ица инхарафынза – ѡапхыа Азшыбжыаа.

Нак-аак ирымаз аицэажэарафы иазгэартейт, иаххэап, атаратэи аибашыѡы азшыбжыатэи агэыпкэа рфы дыказтгы уажэ-раанза, иара итаххарала уа даанхар шалшо. Иаарласны досу рхыгэгэартакэа рфы ртыпкэа ныркыло азгэартейт.

Убри иначыданы, ацэажэареи алатареи рзы Атареи Атара аерманцэеи 300-300 литра абылтэи рзоужуп. Азшыбжыаа – 200 литра. Уи аагаразы иатахыз ашэкэбгыцкэа еикэдыршэарц ажэабжь рзааигейт Члоунтэи Заур Константин-ица Кэытэниа. Уии сареи уатэы амѡа хаицыкэлоит. Иара – Члоука, сара – Ткэарчалка. Хцака килограмм акэыд жэлэсы итэахны исымаз рзызгоит стаацэа. Уаха афатэ хэа егысымам.

Иахыа амш бзиахейт, апхарагы ыкоуп. Адсабара еинтэылазейт ипшзаза. Аттаратэи абна убыскэак аиатэара акэ-нылеит, хыхь ахэакынтэи уаныпшлак игэазырхаганы убла хнакуейт. Уи иахылцуа ахауа зѡыда гэыртэыла ианылбааугалак улахфыхза уаакэлоит. Аха изхэартэоузеи, лассы-лассы уи акэшамякэша ихэыткэалоит угэы змыртынчуа ахысбыжыкэеи аткэацбыжыкэеи. Ибзэрыбзэруа убла ихгылоу атцлакэа рхыцэкэа акынтэи итэытэза алѡа еишыылза инахатэоит, апсаатэкэагы шэакыаны рхы ахынахо ипыруейт. Ох, гэы-шыаза! Саакэыпсычханы сфынаскоит сапхыака, ас анызбалак. Макэаназы ус хакоуп, уатэы иахдеипшхо ушытантэи хамшкэа ихархэозар акэхап.

Апрель мза ахтыс дукаа анхсыркэшо аамтазы хыатра-кэакгы кастарц стаххейт. Ари аибашыра ду ихазтысыз калаанзагы апсуа жэлэри иацэымѡашыо ирдыруан акыртцэеи хэреи хабжыара кааметк тэысырц шалшоз. 1989 шыкэса ииуль 16-17 рзы икалаз аидыслара агэра унаргон акыртцэа мацэысрак

аҳсабала хшьякъаны иаххысны «уашхәа мақбақсыс» ҳдырхәарц шыртахыз. Ашәартара есены иааигәахон. Убри аҥнытә ақсуаа зегы хайдызкылоз мчык хтахын. Егьырт амилаққәа рҥны еипш, ақсуа жәларгы иапыртцеит Ақсны жәлар рфорум «Аидгылара». Уи қытацыпхьаза аиҥкаара иаҥын.

Сгәалашәараҥ атық гәгәа ааннакылоит уи анеиҥахкааз амш.

Қақхьа схьапырц стахуп еизганы исымоу сархивқәа рахь.

Аа, иара.

«Ашәкынҥа № 1»

Апрель мза 5, 1989 шықәса рзы атаратәи акультура Ахан аҥы имҥапысит атараа злахәыз жәлар реизара ду. Ажәлар еизаз ырзырәуа аизара ааиртит жәлар рдепутатцәа атаратәи ақытсовет анагзаратә комитет ахантәаҥы Димер Дыргәын-иҥа Цьынцьал. Уи иаазыркьаҥы еизаз ирылеихәеит аизара хықәкыс иамаз, Ақсны ахьыназаазо атыққәа рҥы ауадаҥрақәа ишыртагылоу, ауаажәларра-политикатә тагылазаашьа шыхьантоу, ақыртуа жәлари ақсуа жәлари ишрыбжьалаз ашәыга еиқәатцәа. Аҥыза Цьынцьал иазгәеиҥеит абри аус аҥы ишатаху хара ахәыцреи ачхареи.

Ашьтахь ари аизара ахантәаҥы иалхразы ажәалалала ҥаиҥеит. Зегы еиқәышахатны аизара ахантәаҥыс далырхит Нури Расим-иҥа Бытәба. Мазаныкәгаҥс — Анатол Уасил-иҥа Кәытцниа.

Аизара ахантәаҥы Нури Бытәба ирылеихәеит амш азцаара:

1. Ақсны жәлар рфорум «Аидгылара» атаратәи агәып ашьяқәыргәгәара.

2. Алхрақәа.

Рапхьатәи азцаара хадазы атаратәи агәып «Аидгылара» аиҥкааразы адырратара ҥаиҥеит Иура Тарашь-иҥа Кәытцниа.

— Иахьа Ақсны ахьыназаазо зехьынцъара, ақсуа қытақәеи ақалақьқәеи рҥы «Аидгылара» агәыпқәа реиҥкаарақәа мҥа-пысуеит, — дналагеит ажәахәҥацаҥ иажәа. — Уи машәыршәа ицәыртцыз акакәым, иара ақстазаареи атагылазаашьеи ирхыл-ҥианы, уахагы цыхәа амамызт ақьиареи аиашареи аҥақхьа ишьяқәымгылар.

Хықәкыс имоузеи «Аидгылара»?

Рақхыза иргыланы, уи акоммунисттә партия иалымшоз, иатахамыз аус дукәа рынагзараз ицәыртцит. Аиашеи ақыарей ирыдгылоуп. Ирфагылоуп азалымдарақәа, хапстазарафы лассы-лассы ицәыртцуа аламысдарақәа, ағычрақәеи атартышагарақәеи. Апартиатә система ишәаханы, бетондас ичапаны иамаз амилат зтаара цәырганы, ажәлар мацкәа хәаҕыны изкыз ахәа ахыхны ахақәитрахь ркылсра амәақәа аанартуеит. Ажәакала, иахәа хтәылафы икалаз аитакра иадгылоуп.

«Аидгылара» авторитет шытытцит иахаразак атоурыхтә дгыл Лыхны аштәфы имәацгаз ацсуа жәлар реизара ду ашьтахь (Март 18, 1989 ш.), КПСС амазаныкәгаә хада Горбачов ихызала икацоу аацхьарей, нас «Аидгылара» иаднакылаз ақәцарақәеи тоурыхтә хтысқәоуп.

Ишыжәдыруа еипш, ацсуа жәлар ртоурых афы ирацәазоуп ирыхтысхьоу атрагедиақәа. Убарт ируакуп атыхәтәнтәи амҳа-цъырра (1877 ш.), асовет аамтазы — 1937 шықәсқәа рзтәи Сталин ихатаратә культ иахкыаны ацсуаа реихараәзак рныртәара.

Сталини уи иматцуар Бериеи абри агәакра цәгәа иннажыыз егырт ацсуаагы ақыртүа жәлари дарей еилазәаны ацсуа милац хәычы-хәычла арзра иафын. Афкы аәаанахеит уаанза иацсыуаз Гал араион ала. Уи иахаанқәоу азәырәы иахәагы рыцсы тоуп. Иахгәалашәоит цсышәала ацәажәара азин анҳамамыз, хацсуа жәлар лассы-лассы иалало иалагеит ақыртүа ажәақәа, иаххәап: аколнхара — аколмеурнеоба, амәа — ақәча, Атара — пирвели Атара, Атара аерманцәа — меоре Атара, асовет — асабчо, иара убас рҕырыцсахуа иалагеит жәйтәнәтә аахыс хадгылкәеи, ханхарта тыцкәеи рыхьзқәа, уи акны иаанымфаскәа хацсуа жәләкәагы рыцсахра напы адыркхьан. Иаххәап: Колба — Колбаиа, Бытәба — Бытәбаиа, Қыецба — Қыецбаиа ухәа убас егыртгы. Иаарласзаны ацсуаа хәилазәараз Қырттәылантәи афыцынхәцәа рыхьзданы ахәмткар халандырхеит, амҳацъыр-раан иахырцаз ацсуаа рыдгылкәа рфы, иара убас 1949 шықә-са рзы Ацсны инхоз, нас иахырцаз атырқәцәеи абырзенцәеи рыдгылкәа рфы ақыртцәа ааганы индырхаз, «чвени Сақартвело» хәа ацшәымара руа иалагеит.

Аңсуаа рыдгьыл ағы дара аңшәымацәаны рыкаларазы акырынтә ақәгыларақәа кәртцхьан: 1957, 1967, 1977, ацыхәтәаны 1989 шықәсқәа рзы. Хтәылаағы уажәы аргама хгәы иҭоу ххәо хәкәитны ханыкала, хә хгәыршақәеи ихәхтҭысхьоуи хтәоурыхқәа ртәы зхәо ашәкәкәа дәыкәтцан хразкы ахыырчапоз Москва—Кремль ашкә. Хырәы артә-иарымтә, хәпсуа милаҭ азцаара шапхәа ицәыргоуп хәихабыра рышкә идәыкәтцоу аҭоурыхтә шәкәкәа рғы. Иапхәахьоу зеггы ирдыруеит ари Ашәкәы ишаанарцшуа ақыртәуа милаҭеилыхыцәа реиҭақәақәарақәа, х-Аңсны цшза рхапыц шхәмқәа алатцаны иртәыртәырц шыртаху, иара убри азы шақәу Қырттәыла аихабыра рыбз атцатцаны, КПСС иаҭагылоу ареакционтә гәып «ҶавҶавазе» захьзу, санкция амтәкәа амитингқәа кәтцо, рбирақкәа аңыар еиқәатцәа раарханы «Чвени Сақартвело» хәа Аңсны иналс-валсуа, аңсуа жәлари ақыртәуа жәлари еичырчо абрахь изхавоу. Убарт рықәгыларақәа ирыхкәаноуп апрель мза 1, 1989 шықәса рзы Леселизе ихьз зхыртцахьоу аҭып аҭынтәи ари агәып еиқәатцәа уа иқәгыланы амитинг зейҭыркааз. Иаахтны иухәозар, аибашьра ду ртахуп, ахкәа цшааны ш-жәларык хәиҭаҭыжьыр ртахуп. Убриазоуп, урт Леселизе рызхара ихәацәаны, рбирақкәа гмыгқәа рмашьына саркьақәа иртырхәхәаны икьо ишааиуаз, ари згәы иҭаххыз аңсуаа ирзымычхәкәа Бзыпҭа ишеидыслаз. Аңсуаа урт раара иазыпшны игылан, рцәаара шырбаз еицш, ипжәаз адамбеицш ирыжәлеит, дара зтәз рмашьына нкыланы, рыпсы зымцо-изымаауа ипканы нақ идәықәырҭеит.

Иаха-иаха хәзтәгыло аамтә хьамтәхо иалагеит. Ақыртәуа жәлар хәрҭыҭны хазы хцар назаза урт ирцәызуеит Қырттәыла аңшзара, амра гәыбзыг, амал ду, даеакала иухәозар, Ахьтәы уасцәа. Убри азы урт иахьынзарылшо ақәҭара иаҭеуп, апрессаағы лассы-лассы иқәгылоит, урт рықәгыларақәа зеггы апровокациатә кәзшәа рымоуп, ламысла абри аус иазнеиуа убазом. Убри аҭнытә харт иахуалуп агәеанызаареи, ахшыш цәулеи, хара ахәыцреи, ачхара гәгәеи аарпшра. Избанзар, ихәеит ажәахәкәтәш, хара хус, хара хашәкәы ЦК ағы ишьтоуп, хара аурыс жәлар рахьоуп ахәара ахыкахцәз, уахь ххәапшуеит, иалҭуа хәзыпшып, егырт амилаҭқәа рызтәара анырызбо, урт лахьынҭас ирзылыпхо хәргы иахзылыпхәп!..

Иахъа абра еиѣахкаарц ҳаизеит Ақсны жәлар рфорум «Аидгылар» атаратәи агәың. Иаанагозеи ажәа «афорум»? Ажәа «афорум» иаанагоит «аизара». Ақсуа жәлар реизара ду «Аидгылар» ахъыртцеит. Хықәкыс иамоузеи ари хгәың? Ҷаамтанык еиңшынкәа ақсуа жәлар тақкәымкны ҳаилацәаны аидгылар хтахуп. Иахъеи уахеи ҳазлоу ҳауаажәлар ламысла рус ҳазнеилароуп. Еснагъ ҳадгылазароуп ҳекономика ашьтыцра, ацхыраара ахталар хтахуп ххәычкәа азыхъ еиңш адырра ахъдырхауа ҳашкол, ххәышәтәырта, ҳкультура Ахан, иара убас хқыта афнуцка апориадок ашьақәыргылар, иакәымкәа азәыр изныкәозар ицхраара, аиаша аганкәа инартцауланы артбаара. Инартцауланы аилкаара гәгәа анахмоу, ҳазғеу зегъы азы иахтеит. Сгәы иаанагоит, хҶааңхъа иқәгылоу анагзатәкәа еилкааны абри ишьтаххыз аус цшъа шәазәыкны зегъы шәадгылап ҳәа. Избанзар, ижәдыруазароуп, Аиаша зназы иашаны икоуп, аха уи анышьақәгылалак ашьтахъ, Ҷааңхъа инатцшыны иазгәастоит, — хара ахәыцреи, аилкаареи, ақәышреи ҳамазар — уи еснагъ ахаареи ақәымшәышәреи аманы иаанхоит.

Ажәахә ашьтахъ ирацәазаны азцаарақәа зтиқәаз иреиуоуп: Сергеи Амтон-ица, Қарбеи Маҳайд-ица, Бесик Цьумка-ица Кәытцниаа, Валикәа Сеилах-ица Бытәба ухәа убас егъыртгъы. Азцаарақәа иртиқәаз иреиуан: 1. Иалахынцтахозеи Лыхнашта ақсуа жәлар рнапы анцаны Москвака идәықәыртцаз Ашәкәы? 2. Егъырт ажәларқәа Ақсны иқәынхо иахырхәауазеи ари Ашәкәы? 3. «Цавчавазе» агәың иатцанакуа Ақсныка рбирақкәа кны раара иатцанакуазеи? 4. Нхытц инхо ҳашыцәеи ҳареи иҳаб-жәоума аимадара?

Иахынзалшоз абарт азцаарақәа зегъы ртак кәитцеит Иура Кәытцниа.

Нас иқәгыланы ахцәажәарахъ ииасит.

Артцафы Вова Цычыкәа-ица Кәытцниа иқәгыларәфы иазгәеитәит иахъа ажәахәқатцаф дыззаатгылаз амилац азцаара атцакы шдуу, актуалра шамоу иахъатәи ҳаамтазы. Избанзар, ихәеит уи, Сталин иаамтазы ари азцаара збазамызт, «ихәәены» иакәтәан, иахъа аргама ҳагәтыхақәа ххәо ҳаналага, амилац

ссақәа ргәы итцхоз, итцааршәха ргәатцаҕ итцәахны ишрымаз, ицәырырго иалагеит, ас иаалыркыаны икалаз айтакрақәа згәампцхоз алидерцәа рахәа тырхырц имақаруеит. Сара хатала сыбжы астоит ажәахәкатцаҕ иахзеитеиҳәаз. Нас дазаатгылеит Черқьезиа теледырратарала ауантә ахышыны икаитцаз ақәгыларә ламысла ацқьара шамам, ҕнутцкала икәыкны ишыкоу.

Дықәгылеит атцарауаҕ Петра Камшышь-ица Кәытцниа.

— Аҕызцаа, — иҳәеит уи, — еилкаауп зегы шәгәы итыхо: аиаша аартра. Ус анакәха, аиаша ҳадгылаҕцәазр, шыта ҳаиасып ҳазтцаара хадахы: «Аидгыларә» атаратәи агәып аиҕекаара. Иҳалшома ҳара абри аус? Зегы ирзынагзума «Аидгыларә» икәнаргыло азтцарақәа? Цқьа ҕеила шәазхәыц. Агәып иалало, изаазарызеи, ицәгьарахаргы иҳы ақәитцо дықазароуп. Рацхәа иргыланы, ацентр иҳаднатцо аусқәа зегы хәахәычарада инаҳагзалароуп. Иҳьатцуа, иахәа акы хәо, уатцәы чархәара хықазтцо агәып датахзам. «Аидгыларә» агәып аныкәгара атахуп, уи иацуп атакпхықәра. Сара хатала цқьа сазхәыцны салалоит атаратәи агәып «Аидгыларә».

Нас азәырҕы агәахәара рнаҕеит Петра Кәытцниа ииҳәаз ажәа. Агәыркхәа иаҕыланы арзаҳалқәа рҕит агәып «Аидгыларә» иалаларц зтахқәаз.

«Аидгыларә» агәып анеиҕекааха уи иалалаз аанхеит, егьырт ажәлар рхы ианақәитха, ари ахтыс иалацәажәо адәахы индәылцит.

Апрель мза 5, 1989 шықәсазы «Аидгыларә» атаратәи агәып иалнахит 21-ҕык уи асовет. Асовет хантәаҕыс далнахит Иура Тарашь-ица Кәытцниа. Уи цхырааҕцәас асовет иалнахит ҕыцъа ахантәаҕы ихатыпуаҕцәа: Леуа Бацъгәа-ица Кәытцниаи Пата Қьаазым-ица Чанбеи. Асовет мазаныкәаҕыс дшықәнарғәҕеит Анатола Уасил-ица Кәытцниа.

Ацсны жәлар рфорум «Аидгыларә» атаратәи агәып
Асовет аилазаара:

1. Адлеиба Жора Маҳайд-ица
2. Чанба Пата Қьаазым-ица

3. Кәытцниа Иура Ғарашь-иңа
4. Кәытцниа Қарбеи Маҳайд-иңа
5. Кәытцниа Датикәа Иаҳиа-иңа
6. Кәытцниа Акакь Ғемраз-иңа
7. Кәытцниа Ипполит Нури-иңа
8. Кәытцниа Леуа Баңьгәа-иңа
9. Кәытцниа Анато́л Уасил-иңа
10. Кәытцниа Пата Мыта-иңа
11. Кәытцниа Петра Камшьышь-иңа
12. Кәытцниа Бесик Ы́умка-иңа
13. Кәытцниа Маврик Панңьа-иңа
14. Какоба Валери Ы́арнас-иңа
15. Ахәба Муңьа Бессариан-иңа
16. Бытәба Нури Расим-иңа
17. Бечваиа Заур Иван-иңа
18. Быргышьыл Алик Иван-иңа
19. Бигәаа Леонид Машь-иңа
20. Ы́ынңьал Димер Дыргәын-иңа
21. Бечваиа Анна Шы́аликәа-иңа
22. Бечваиа Арвелод Раңчка-иңа.

Апрель 5, 1993

Абра уиакара зцазымкуа хтыскгы калеит: Асовет иала-шәоз ауаа рхыңхьазара алхракәа хшырфыз, аизара дагханы даафналеит Паташь Патазба. Уи арзаҳал ишын, афорум далалеит. Иара ибзианы дыздыркәоз шыоуки аеырңшзаразы Паташь Патазба Асовет далазааит хәа ихъз аарышьтит, аха аизара иалахәыз абжеихарафык уи мап ацәыркит. Макьана аамта ыкоуп, фың хқытафы иааны инхаз, ацхырааракәа рацәа-заны хқыта иадитцахьейт, аха маңк дахпейңшааит, итеггы хәпхьака ауснагзатәкәа ыкоуп, иатаххозар Асовет далатцаны агәың «Аидгыларә» хантәафысгы далаххып хәа ишиахауаз иархәейт. Иара дшагылан: «Шәанаңьалбеит, сара сыхъз на-шәышьт хәа зынзаскгы исымхәазейт, шәара ишәхәан еиңш, макьаназы хәпхьака икахташа маңхәума, иаашәхәо аус афы сматцууп!» — атак кәитцейт Паташь. Гәаныла еакы игәы

иҗазаргы, иара уи инимырпшзеит. Хәарада, Паташь ажәлар рҗы унеишь-уааишь хәа иархәон, абраагы аҗыжәара икызар мап ахиҳәаазомызт. Аха, ыызцәақәак ишазгәартәз еиңш, уи уажәазы дагхеит. Хапхәаказы ихы шааирпшышаз хапхәакәтәи амшқәа иахдырбоит. Иара цқәа дытцааны сахыхәапшыз гәалак инымпшзозшәа иеыкатцаны дықан. Паташь иеиңш иказ ауафы аңсыз еиңш дцәырцәыруа, хауп зхәо дахъымназо иара ажәлар даарылцәрааны акышәкышәраҗы ихы неигоит. Уи зеггы ирзеилкаазомызт. Шьоуку, Паташь иҗаңхәа абзиара рымазар зтахыз ракәын, уи ихъзи ижәлеи еидкыланы Асовет аҗны дыказар зтахқәаз. Дагымхазтгы, Асовет аҗны акәым, ахантәафы диаргәажәааны икалараз аусқәа җаитцар илшон. Еснагь аҗагылазаашьа зәақәзыршәоз Паташь иахьа дагханы дахьааиз гәнигозар җаларын, аха уи иаамтәқәа баша ирзуамызт, дагзырхазгы җеа уск имазар акәхарын...

Җеа уск азынгы иахьазы ар рыштаб аҗны унеи хәа сархәахьан. Икалаз уи ауп, ишыжәбо, аибашьра иалагеиҗтәи азфыбжәаи аҗарааи аибашьцәа срылагыланы аруааи урт аҗа иҗагыланы имҗапырго ахтысқәеи ранцара саҗуп. Знызынла схы сазцаалоит: сызустада сара, ар ркорреспондент хәа сыпхьазатәу, мамзаргы зхала зхы алызхыз, аурыс ихәашьала, «Самозванец» хәа изышьтоу азәы сакәу? Ус амҗа сахьанугы схатара зхәо хәа шәкәы бҗыцк сҗыба иҗазам. Абри азцааразы сгәаанагара цәырганы аҗарааи азфыбжәаи рбаталион аштаб аиҳабы Едик Жьаниеи ар ркомиссар Димер Цьынцәали сразцааит.

— Ар ркорреспондент хәа ашәкәы уцзами? — дцааит Едик.

— Исызтодаз?!.. — схәеит сара.

Ари аицәажәара мҗапысуан иҗахаз хҗынч уаа: Пацули Шугьен-иҗа Кәытниеи, уи иңшәма Жьужьунеи, Колиа Зазамиеи ирызкны Бардушья Хагьар-иҗа Кәытния иҗны аштаҗы гәып-фык аибашьцәеи ар рцызәҗцәеи еизаны рымшынҗажәа аныҗартқоз аены.

— Уатцәы унеи аштаб аҗы! — ихәеит Димер. — Уа ҳаи-цәажәап!..

Абар, аштаб аҗы сааит. Са исыздыруам уа снеиаанза са исызкны аицәажәара мҗапыргоу имҗапырымгоу. Димер

дсықәшәан, ҳаиманы уадак ҳныәналеит. Ипапка днагәылаңшын, иаәтигеит бғыц еицарса хәычык. Уа абас еиңш афыра шыақәгылан:

Ф. И. О. Военному корреспонденту I полка 5 баталиона Восточного Фронта Катулу Кучировичу Куцния.

Гос. № а-М

Дата выдачи 30. 04. 1993 г.

Без досмотра.

Начальник военного гарнизона г. Ткуарчал

Д. Пилиа.

Комиссар I полка 5 баталиона Д. Джинджал

Ари аиаша аанарңшуазар, ҳәарада, иахәа инаркны ар ркорреспондент хәа сушьар ауеит. Уи иашам, уара «Самозванец» уоуп зхәо дықазар, убриггы сақәшақатуп.

Мау 1-2-3, 1993

СССР иамаз иахьатәи амшныхәа — ныхәа дуны иаңылон. Асовет хәынтқарра акәым, уи иахьыңшызгы ари амш азгәартон ажәларқәа зеггы. Аха икаҳаит СССР иамаз абзиарақәа, урт зеггы ахәынцәа инылакәаҳаны, ажәларқәа еилатәаны иқаз иахәа аиғара рыбжьалан, бцаршьтыхла анибартцәара иаңуп. Хәарада, Ленин атоурых дзынхоит, уи иидеиақәа анарха рыманы иқалоит, аха игқәазгы рацәазар акәхарын. Иаҳарак уи дзызхәыцуаз Урыстәылатәи аимпериа ахәаақәа реитцыхра акәын, абриаан уи аимпериа ду ахь иагәылалаз амилат ссақәеи иара аимпериа аәнутқа иагәыланхоз амилат дукәеи ахәынтқарра астатус рымтазакәа ус «автономиа» рыхьзтцаны аҳауа иаларсын. Ишдыру еиңш, аңсыз ду аңсыз сса ахәланарбгоит. Убас иагьықалеит, убас иаанханы иқан. Ленин цыарамзар цыарггы Аңсынра дзәфлымҳаны, аңсуа жәлар ахақәитра ишыақәдыргылаз иапырхагахатәым хәа Қыртәылатәи алидерцәа рахь қығғәғарак қаймтазеит. Уи амцхәрас Сталин инапы ианитцеит Асовет хәынтқарра амилат азтцара. Сталин иара ишихәоз инаигзон ари азтцара, уи адаггы иаҳарак дзызхәыцуаз Ленин данырхә ашьтахь игәабзиара уашәшәыраны данықала, уи иикыз амчра иара иахь ииаганы,

Урыстәылатәи аимпериа дахагыларц иҗахын. Ус акәымкәә Асовет Еидгылаҗы ишахәҗаз еиҗш амилаҗ азҗаара рызбазҗыгы, иара Ленин изынамыгҗаз аусқәә җада ишҗырхызҗыгы, иара данҗсы ашҗахь асовет мҗра иахагылаз ахәынҗқарратә усзүҗ-җәә җанҗаны рыблақәә җибахрымызт, ажәларқәагы еиҗары-жыыз гәаҗла инибарҗәарымызт. Амҗра змаз аимпериа дузза анышьяқәдыргыла, ажәларқәә зегы рзин еиҗараны, ахақәиҗра рзеиҗшны иҗаҗатәын. Аха, ишырхәә еиҗш, мчы змоу иаҗкыс мчы змам имоуп аара. Убас иагыҗкалеит. СССР шыҗаз иныжҗтәын, абасқак уи ашьяқәыргылараз ашья анкарҗәә. Амала, уи, ишаххәахьоу еиҗш, «иршәшәатәын», иамаз абааҗсрақәә ажымдыр еиҗш иамхны икажҗтәын, иаха уи ахәынҗқарра амч зырғәҗәашаз ауасхырқәә аҗаҗатәын имбаартә, еиламхартә иҗаҗатәын. Сталин ашьяжәы ишахәҗаз избазҗыгы инапы ианыз аус дуқәә, иахья ашьякаҗәара җамлар алшон Җарабах, Аҗсны.

Җәада хналалоны, тракторк хәхьзеит. Уи Җәаданза дҗон. Уа хәхьнеиз исыҗқәаз аиашьеи аиахәшьеи — Заури Еҗерии — Члоутәи амҗала шьяпыла идәықәлеит, сара акы сазыпшырҗ саанҗасит, Ткәарчалынза шьяпыла аҗара уадашын. Абра дсықә-шәеит уахь иҗоз Атарантә даҗәзәгы — Вова Җанба. Уии сареи хәиҗәажәә Кәачаратәи амҗала хҗынаххейт, азәыр дхәхьзозар хәә агәыҗра хаманы. Аҗабыргаз, җыҗк хнаскыхьан еиҗш, дхәхьзеит Выта Коғониа. Уи Т-16 хәә изышьтоу атрактор хәыҗы даҗәтәан. Аидара раҗәаны изақәын, аха хрыҗхашьаны, шәааи хәә дхәпхьейт. Члоунза хнаганы иара Мықәҗа иҗынеи хейт. Хара хәапшит. Җыҗтрак җхьан еиҗш, Выта дхынхәын, арахь дааиуан. Хара хҗәыргьаҗәә җапхья атрактор хнаҗәтәейт. Анс ухәә, арс ухәә, уи ибзоурала Ткәарчал хшьяпы нықәхаргылейт. Ашьяжь асааҗ быжьба рзы Мандарантә идәықәлаз асааҗ акабжазы сызтааз ақалақь аҗы сыҗан. Ари «иааира дуззан» сара сзы!

Арахь амҗа санықәлоз җәрышьқәак сылҗейт зыҗкны сыҗкоу аҗшәмапхәыс Дусиа. Сҗычкақәаки акахуеи лзаасхәарҗ лҗахын. Уаҗәы уи аус азы арахь сзымаар алшон аҗкнытә, ара сшыҗаз иахьатәи амш ахәахәҗра иазыскып сгәахәын, Вова Җанба дсыҗкны аҗьармыкья агәашә ханҗалейт.

Рацхьаза игәастаз — ари акәшамыкәша ауаа рацәа гьалдызкәа сылацш иаатцашәеит. Сара срезинатә магәкәа сыртацало снейуеит, исцылоз, мамзаргы еилагылаз ауаа реилахәашьа уаатцашьыцртә ибзиан, ршьатцатәкәа цырцыруа, бабыц рыкәыршәымкәа... Уи акәмызт, лцьынс еикәа дтакаца, иакәнагаз блузак лышәтцаны, лзамџакәа тыкацшьяаза пхәызба еинаалакгы дысцылеит. С — 56 шыкәса аасхаштын, жәаа шыкәса сыртәзшәа сгәы аакалан, сыцхамшьязакәа сналзыцшит уи ахазына. Аха нас, сара атахмада исызцәырцыз ацәанырра аасыцгәан, сқәыпсичхауа, срезинатә магәкәа сырцәыпхашьо ауаа рыжәпара снагәылалт. Шьяфәцыпхьаза сылацш рыкәшәон ргәамч таны, еикәызза, автоматкәа аанызкылашаз арцарацәа. Абра, абри аминутаз избоз амшгацәа зеггы аайдцаланы иааизугар, идуркуа абцар умазтгы, полкк ар рхыпхьазара калон. Азнаказы уиггы сылахь ааикәнатцеит, аха цкәа санхәыц, ус схәеит хәа, ара избоз рахьынтәи икамкәа икамызт апост ахырғәғартакәа ааныжыны ацсшьяра змазгы ауаапсыра. Абри сшазхәыцуаз ацбармыкәа ханталеит.

— Акахауа зтиуада? — сцааит саатгылан.

— Сара! — атак калтцеит пхәыс пазыск.

— Сара истахуп ышә грамм акахауа!..

Апхәыс дгачамкны даасыхәацшит.

— Хара граммла акахауа хтизом! — лхәеит лара.

— Нас изла?

— Мхатцәла!..

— Мхәатцәлаггы акәыз!..

Уи ислырбеит лапхьа икәыз амхатцә хәа дызфьыз. Фьыц ииуа азкы азы злаидыржәуа амхатцә хәычы аваршәын акахауа зтәз атанаць банка. Лнапы рыххо ислырбеит.

— Изыпсузеи, нас, мхатцәк?

— џажәа маат.

— Кох! — схәан, иаразнак уи сналыдкьеит. Фацъара снеит. Убрааггы убас икан. «Ацбармыкәа икәгылоу зеггы рыбз еивтоуп, — сназхәыцит. — Шамахамзар, ара дубом ауаџ иаша!»

Хәышә маат сылтеит зыкны сыкоу апшәмапхәыс. Илазхәаз са дсыздыруам, 100 граммк акахауа 250 маат иапсоуп хәа. Ишцакастцарыз, иаасхәар акәын. 25 мхатцә сылтаразы слацәажәеит ашьтахь пхәыск.

Уи лнапы қәацқәацо лымхәатдә хәычы еихыршәшәо сытара далагеит. Сара сгәааны сыбжы аахараскит:

— Ҳағоу аламыс ицәызааит!.. Амхатдә хәычы җажәа маат иапсаны, иара уигы мыртәзакәаны еихыршәшәо!..

Егы иаалцәымыгхеит. Снапы рҕаҕкыны сылғасызшәа лзамҗақәа ааикәапхеит иҕаҕшыза.

Спарақәа пхьазаны иналымтцасыпсан, җаңыара 150 маат хәа жәа-топк аспычка аасхәан, Вовей сарей аңыармыкыа агәашә хантҕкеит.

Ткәарчал ақалақь Администрация аҗны аҕапхыа хәаиуаны, Алиошыа Бадра-иҗа Кәытцниа дхәкәшәеит. Уи хшибаз еипш, дгәыргыатдә дааины апсшәа хәихәеит, сара хазы сгәыдыкылеит.

— Агазет «Апсны» ианыртцаз устатиа сапхыеит! — ихәеит уи.
— Атараа хәхыз түгеит, анцәа уиныхәартә!..

— Хәхыз тызгаз еибашыыз роуп! — атак ҕасцеит.

Апсуа радио ахызала статиак зҗын, егырт аерманцәа исыртақәаз салам шәкәқәакгы сңыба итан, иахытасыршәуа аҗошыта абакоу хәа Алиошыа саниазцаа:

— Арахь уаала, сара иусырбоит! — ихәан, симаны иҕынеихеит. Вова Цанба ара дхәцрытцит.

— Иупстазаашыоузеи? — Алиошыа снаиазцааит.

— Абра сыуацәақәак рҕы сыкоуп. Макыаназы сыпсы тоуп, ишубо!..

Алиошыа Бадра-иҗа егы иҳаҗсхыоу аибашыра ду далахәын. Уажәы иқәрахь днеихыеит, аха ичкәынцәа Ешыра ахы иа-ҕагылоуп.

Акорреспонденция исымаз пхәыск иналытаны хәагҕежыуан еипш, СУ-25 аҳаирпланқәа җба нхылеит. Ашәартара ҕалеит.

— Наҕ шәеилыт! — азәы ибжы аарылҕкеит еилагылаз. — Наҕ шәеилыт!

Асаат снахәапшит: 14 ыҕан.

— Уаала! — схәеит, Алиошыа инапы ааныскылан. — Хәшыты хәпхыаҕа!..

— Ткәарчалгы ишәартарахеит! — ихәеит иаргы.

Абри аамтаз хәпхыаҕа бзарбзанла ихысын, ақалақь ахы хьамта аларыжыт. Иааигәазаны аҕеҗ-аҕеҗхәа апжәара иа-

фын. Рапхъаза сгәы иаанагеит иаххалаз ахаирпланкәа ахқәа карыжьуазшәа.

— Нахынтәи ихысуеит алакәа! — ҫааитт Алиошья. — Абарт аоны хараккәа ргәаг рымоуп!..

Пытк хназахъан еипш, сыхъз хәаны ҫылтит азәы. Сыпшызар — Аниа Папаскыырпдха. Акәа атипографияҫы аус еицаауан. Гәышья лахәшья.

— Ара икабтозеи? — сцааит сара.

— Ажәкәа хархәуеит! — ҫаалтит Аниа. Ақалакь аонқәа рыштәҫы ашьяц қашәқашәо иаахъан.

— Уара уабакоу, ушпакоу? — дсазтцаауеит.

— Абра сцаацәа ыкоуп, рбара сааит. Быпшәма Атара аштаб аҫы дызбалоит.

— Уигы дааны дыкоуп! — лхәеит Аниа.

— Абзиала, сатабымцан, сыццакуеит!

Уи хлаҫсны ханынаскья Алиошья исирбеит дахьынхоз.

— Ус анакәха ара указ, сара сымәа мацк нак ихароуп! — схәеит сара.

Уи дааныжьны пытк сцахъан еипш, сымахәыла итаца Лиана дсықәшәеит. Харантәыла сшылбаз еипш дыспылеит. Ақсшәа ааибаххәеит.

— Абра хара хәхь ицоз пхәыск дсықәшәараны дыкан. Аха ақалакь ахқәа алахауа ианалага дахьцаз збом. Ауаа шәақьеит.

— Ауаа шәақьеит, ибхәаз иашоуп! — саргы снәлықәшахәтхеит.

Ирадион Какобагы абра дсықәшәеит. Ақсшәа иахәо сидышшылеит. Иашья дантахаз аены иаргы дырхәит гәгәала. Убриижтәи дсымбазацызт. Уажәыгы ахәра зауз инапы мғазацт.

Уи дааныжьны Лианеи сареи амәа хәкәлеит. Аткәацрақәа рыбжьы гомызт, аха уи уажәы-ушытан аеарҫыцыр алшон. Пытк хназахъан еипш, хазныз Ақсны амәа 41—51 рыгәтацәқьа аснариад ахькахаз хнахагылеит. Уи метрак атцаулара аманы асфальт мәа ажит. Анцәа иңышьаны, излеилахкааз ала, уә дамшьзеит. Хантцаа, абри акәшамыкәша икахауан аға иршәуаз абзарбзан хқәа. Ҡныкгы азганк амнахын, уи ақшәмацәа уажәы

арееира иаёын ироуз аңхаста. Атаацәа аматцуртаёы ишыказ ауп ари шыкалаз, аха уаёы дамшыкәа еикәхеит.

— Хаццакып! — схәеит, Лиана сналыхәапшын. — Ари араион шәартәхеит!

Уи исхәаз днакәшахатхан, ашацахәа днасышъталан ләаалхеит.

Дук мыртыкәа сымахәыла Иура иёны хәзааигәахеит. Харантәи сышгәартаз еипш, ахәыцкәа ыёны испдылеит.

* * *

Макьана амш аңсы тан. Ахатцла амцан икатоу атәартәёы сыңсы шысшьоз сыңшәмапхәыс Нанашьа даасыдгылеит.

— Узыршы, Катул! — лхәеит уи. — Есёны иаха-иаха хәамта цәгъахоит. Хәфатә иагхеит, арахь жәларык хәкоуп. Ари ахәычы лакәын, лығхәара калаанза аамзы дшыртәз диит. Дыңсуеит хәа сархәон, аха ацхыраара илоуз иабзоураны ахәкымцәа деикәдырхеит. Арскак цәбааа лыдбаланы иахьанза данаага, амла дарганы дахшыыр стахзам.

— Ус ахьпабхәои, амла дарганы дышпахшыуеи ахәычы!..

— Абар ымш-хымш рышьтахь лыфатә исымоу нтәоит. Арахь ахш хәмазам!..

— Уатцәы иаашар Отаңка амша сыкәлоит! — схәеит сара. — Хәжәхьа уа икоуп, шыта ахәысгьы аееибнатахьазаргьы калап, ахәычы латкыс мышкәак рыла еихабуп. Сабхәа дсыцхраап!..

— Ара ажәкәа рхәыртагьы макьаназы иееим, аха ахәскьынгьы гылап, харгьы хәычык хәцхраар аееибнатап. Цәыцак азна ахышхыртцәы иахьатәи аамтазы акыр иаңсоуп.

— Бымшәан, ус ишыбхәогьы аамта царым, — лгәы аасыргәгәеит. — Уатцәы хәжәхьа абра икалартә икастоит!..

Ахәылпазы Рома данааи хзыргәыргьоз ажәабжь хәзааигеит.

— Иахьа Ткәарчал иахапырны ицаз ахаирпланкәа руакы Ешыра хланцы иларышьтит.

— Кех! Уи акәын икәнагоз! — ихәеит Иура.

Иура ичкәын аитцбы, Руслан захьзыз, ахыргәгәартахь дықан. Рома даеа ымш аңсшьара иман. Уи аакьыскьа Баслахә ақыртцәа ахьжәылаз ыцъа иыызцәа ивыршьааит. Афыцъегьы, ахкәа шиваткәацуаз, амца шыра иалеигеит. Иаргьы дкәакәа-чакәаны дықан, агәыркәа рыкатцара дафуп.

Стәца Рита лкынтәи ашәкәы лоузаап Нанашья. Уи Амзарака длыпхьоит лацала. Аха ари дшәоит, уахь ацара атәы анлоухәалак дқәыпсчхауа далагоит...

— Аңьар кәпшь ахаирплан аарышьтыр стәлоит, — лхәеит аңшәмапхәыс. — Мамзар ахәыцкәа сыманы аракетақәа зқәыркуа ахаирплан сызталом!

— Арахь ишәартахар, ус еиңш икоу ахаирплан аныкала бцароуп! — схәеит сара. — Аибашьяра аееитцнахыр алшоит, базхәыц ееила!..

Адырәәены шыжьжа сгылт. Сангылоз ацкәын аиҳабы дфыхан, иаргы ииартә дынхыкәтәәлеит. Нас слымха дын-тахәытхәытын, ус ихәеит:

— Иахья маи өбоуп. Абри аены уиит уара. Анетагы илдыруеит.

— Ааи, уи ус ауп, — схәеит сара. — Аха уажәы уи амшира аамтә змада!..

Ахааназгы сымшира ауаа еизганы саңымлацызт. Шьюуки-шьюуки, ари аибашьяра кәлаанза, есышыкәса уи азгәартон. Аңара сырхәп хәа икәзцозгы маңфымызт. Иахьуархәо умнеир ргәы иалсуан, унеир ... аскак аңара змадаз, сабшеи мөышеи таңәымызт, ана ачара, ана аңсхәра, ана амширақәа. Иагыараан хәубаргы, аңара цсахны амәа хныкәлон. Хәзәкәаз закәыз, мшәан?!

Сан излалхәоз ала, сиит маи мза өба рзы, мөышан, насгы аены мшадын. Сынтәагы амөыша иакәшәеит сымшира, аха амшаң хәәсижьтәи цытк цуеит.

Хьымкәараса агылара иеазикуюеит. Хәбжы лахан Анетагы, лхы ааңытылгеит ахыза.

— Папа, папа, арахь уааи! — дсыпхьеит уи.

Сара снейны сыңха лаңхья саатгылеит.

— Ухы уаахи!..

— Ибтахузеи?!

— Иахья умшироуп! — лхәеит лара.

— Икоу басхәап, — снейны ллымха сынтахәытхәытит.

— Шәареи сареи иаадыруз, уаха — азәгы! Аибашьяра цоит, амшира аамтә змада!..

Уи ҫаҫхьа лхы ахчы инылалтдан, ахыза ҫалыкәлыршеит. Адәахьы ақәа леиуан ирмаҫзаны.

Аҫшәмаҫхәыс лыхьурзы агәарахәа еилашуа икнаҳан. Сара сарҫ салагеит, аха ҫеи акрымфакәа соулыштырын!

Асаат ааба рзы аҫны сындәылтцит. Жәаба рзы Леуард Адлеиба дахьынхо итақа иху ацхаҫ сықан. Уа ҫыҫьа ауаа сықәшәан, жәабжыс иҫоузеи хәа исызтааит, сара издыруаз расхәеит. Ткәарчалнтәи сшаауаз анрасхәа, иҫьашьангы даасҫаҫшит руазәк.

— Ирласынгы уааит!

— Аныкәараз хәартәшк сымазам! — схәеит сара. — Саҫамзааит, сыцҫакуеит! — схәеит, издыруаз ажәабжь рахәаны саналга. — Ҫаҫхьа сышьтахька сгьежыроуп уаха.

— Амҫа бзиа!

Урт ааныжыны ахы снаҫалеит. Асахьақәа зныз ахаҳә шкәакәақәа снархаҫало, саархаҫало хыхь сынхалеит. Уажәшьта тақа сахьынтало ақыта агәаҫы сынкылшәоит. Ваниа ҫьопуа ара ааигәа дынхоит.

Ацентр сааҫны сышнеиуаз зыкны сҫоз аҫшәма ихаҫагы дыспылеит. Уи ихаҫы аалашеит сшибаз еиҫштәкьа.

— Уаа бзиала уаабеит, Катул!

— Бзиара збаша, мшыбзиа!..

Уи сзызнеиз аниасхәа ҫааитит:

— Уажәраанзагы ужәхьа рзугар акәын. Ахәыцқәа амла иамкааит!.. Сара суцхраауан, аха хгәылара ҫсрак ыҫоуп: Ҫақәашь дтахеит ҫкәына хәычык, абзарбзан хы иаҫхьа иткәацын. Иахьа дыржуеит!..

— Сабхәа дсыцхраап, — схәеит сара. — Аҫны дыкәми?

— Ааи, Шыпа аҫны дыҫоуп. Игәқәа ҫеимшәа дықан, аха дуцҫап. Ишҫақахҫдари, хәицхыраалароуп. Аҫсракны схы дырбаны хәибашьцәа рхәы еиқәхаршәароуп. Гәыбған сумтан сахьумыцхрааз!..

— Ус ахьпоухәои, гәыбған устартә!..

Хәаиҫыртцит. Дук мырцыкәа Ваниа иҫнашҫа снықәыҫшит. Азы уахьныруа. Аҫандартлақәа еихатыруа иеырбоит иашҫа аханы аанда иахьахагылоу.

Аҫны иҫоуп аҫаацәа зегьы. Сыла хтны снарҫылоит.

— Иугәалашәозар, зны хуршәеит хашта уанталаз! — ҫаалтит Ѓа҃҃а. — Анета дымзааууп хәа ануахаз. Дара зегы шпакоу уажәы?

— Хар рымазам.

Сызнеиз анрасхәа Света ҫаалтит:

— Аиаша уасхәап, уажәраанзагы ужә угар акәын. Убри иамцуаз ахш ахәаажәуаз схы ахызбаауан!..

— Ус бымхәан!.. Шәара икашәтцахәоу абзиара ахааназгы ихазшәом. Аакыска, издыруаз хаттак исеихәон: итынхацәак р҃фы дыпхьарц дахьым҃ахытыз акакеихәа ита҃кыны ддәылырцеит. Ара шәара шәкны а҃сшьарта ҃на҃фы ха҃казшәа хамат҃жәуан, уи азы гәалакгы шәныпшуа шәлакта итызымбааит. Ус а҃катара зегы ирылшазом!..

Сабхәагы сышнеиз аниба дыс҃ылыны а҃сшәа сеихәеит. Уи грипк ихәуан, уажәы-уажәы аимсара да҃фын.

— У҃҃а илымоуп «ахәшә», — схәеит сара. — Уаха хцароуп Т҃карчал.

Света дыкә҃е҃е҃жааны акрура далагахьан. Сабхәа ишцатәыз аниасхәа, ажәак мхәазакәа а҃еилахәара далагеит.

— Уатар дубазар? — и҃кәын дизцааит.

— Дызбон. Кьамышә инхара҃ сы҃кан арт а҃ымш ра҃хьа. Хар имазам.

— Д҃та҃ны д҃калозар ҃ымш-хымш҃ка дысзаашьт арахь, — ихәеит иара. — Абра дгыылк хыстын, ахкаара а҃ахуп. Сымч ақәхом.

— Сышнеилак иасхәоит.

Дук мыртдыкәа Света акрылуит. Ашә хыхны асаан ианылцеит. Хнапкәа зәзәаны аишәа хнахатәеит. Ашә сеилахауа исфеит. Анцәа иишаз ахшхыртәоуп. Егьырт зегы рааста ауа҃ы ичысхә иароуп. Ахааназы угәы пнатәом. Уи знымаало, иззеицәоу хәа уа҃ дсымбацт. Ахәычы инаиркны аду и҃кынза зегы ирфоит.

Акрыфаны хашгылаз еи҃ш, хааццакит. Асаат аказы ажә атәы҃ақәа ашаха нахах҃цан, уи ат҃ша ашьтар҃цало ам҃а хнықәлеит.

— Асалам хазрышәт шәахьнеиуа! — рхәоит Ѓа҃҃еи Светеи. Ахәыл҃казы, асаат фба рзы Т҃карчал ха҃кан.

Ғафхәа Хыымкәарасеи Анетеи гәыргъатцәа иахдһылеит. Амш ақәырцссара иафһын.

— Иахәагыы Ткәарчал иалахысуан! — ихәеит Хыымкәараса.
— Пырхага уафһы инамтһеит!..

— Хара хтәқәа атак рырымтәзеи?.. Ани ахәы иқәыргһыланы ирымаз иацы ашыыбжһышьтахь хәынтә ихысит.

— Ақы агхан, аремонт ахь иргеит рхәеит.

Ғафцсы златазоузеи,уазхәыцыр. Автоматлеи агранатзыршәуа абцәари рыла хәибашһеит. Дара аибашһра иалагеижһтеи атанк хәамтә, БМП-1, БМП-2 рыла ғәаихак ҡамтәкәа есәны ихаларыжһеит. Ари хаутцартә иҡам, аха ари иашоуп.

Маи хтә рзы афһныҡа амфәа сықәлеит. Ткәарчал ацәармыкһа аган афһы саатк амашһына сазыцһын. Атцыхәтәаны атаратәи абаталион ар рцһаа Беслан Кәытцниа сышһылаз аниба, цығардаа рмашһынала иҡан, даанфәсын, стәиртәеит. Ақәа кыдцәаны илеиуан. Уи амашһына тәқа ианылбаа инымфәхытцын, саатк ақара ицһны игһлан, амасло тартәеит. Нас ғафхәа хыхь ихалан, «Виллис» хәа изышьтоу машһынак ацрахәаны амфәа хәқәлеит. Алагафәага аихабы Дима Кәытцниагыы дицын абра. Ткәарчал хәалсны Гәыц хәналоны, арласыга арычаг ццәан, ицыцза иаанһылт. Иаха уаныццәкуа усоуп ишықалало. Ари аамтәз ақәа хкәахәан. Хшыцһшыз кәтолаа рмашһына хәхьзеит. Сара урт рмашһынахь сыиасит. Кәтол инаркны Атара аерманцәа ркһынза амфәабжара тракторла сааит, еғыи абжһарак шыапыла. Амш ацсы штәз асаат 6 рзы Мандара сықан.

Маи 4, 1993

Паташь Патазба иажәабжһқәа ркһынтә.

1992 шықәса август мза хәнтәлоны еицһ, сыфһны дкылкһа дааит Тарзан. Уи сбара дахыццәкуан. Иааишьа зләқаз ала, ажәабжһк сеиҳәараны дшықаз фәшьомызт. Дзықәтәаз амашһына даатцтһны, нтыцт инарһыланы арахь иғәаихеит. Сара аштәфһы сһыланы аусура сцап хәа сахәсабын. Агәашә аартны Тарзан арахь дшәатәлаз еицһ дангәастә, ишқа сааццәкит.

— Шыжһыбзиа, сфһыза бзиа! — ихәеит иара.

— Бзиара збаша, бзиала уаабейт! — схәеит сара.

Казшыас ишхамаз еипш, хаагәыдибакылеит.

— Уааи афныка! — илакта сынтапшит.

— Сыццакуеит! — ихәеит Тарзан.

— Икалазеи?

— Ишпауасхәари, уск атыхәала сааит!..

— Иумхәои, нас?

Уи длакѡакуа инапы хьамта ааганы сфәафәа инықәйтцеит. Ашта хаакәтцны абартца хнытәлеит. Афәардәқәа аазган, хаи-фәпшуа наф-ааф хааидтәалеит. Сара стол хәычык ааганы чеицыйкак идызгаларц сгәы итәскит, аха Тарзан имуит.

— Сара издыруеит уара ачеицыйка шугым, аха уажәы сыццакытәфьоит. Уи фәазны аамта анхамоу хәхьзап! — ихәеит Тарзан.

— Узыргәамтцуази, сфәыза бзиа? — илакта сынтапшит.

— Игәамтцуа сара сакәзам, — фәаитит Тарзан. — Диди сааишьтит.

— Иитахызеи Диди сара сыкнытә? — ицъашьашәа аафастан, сфәыза снейзыпшит.

— Иумахәзаци?

— Икалеи?

— Диди ипха дыргычит, дыказам!..

— Кох, дышпаргычи, насгы ианба?

— Мчыбжык афара цуеит. Афәа лфәызцәақәак рфәы лықәлак лымшира азгәартон, лаб иамхәазакәа уахь дахьцаз, лыхабарк ыказамкәа днабжъазит. Илышьтәлеит, адунеи аадырхәит, аха Нодар ипха пшза Лиа дыкам. Иахьа ашьыжь шаанза Диди дааит сара сфәы. Афгыцәа зеггы ршьапы иқәиргылеит, Москвантәи адырра аныкайтца ифәызцәа ааит. Аха, изхәартузеи, Лиа дырбом. Акаамет хзыкалеит.

— Иаууеи! — схәеит сара. — Диди еицырдыруа законникуп, сара сабаихәо?

— Исыздыруам, ухаткы Паташь, дуацәажәар итахуп.

Уи амш сазыпшын сара. Диди сыда цсыхәа имазам, уи ус шакәыз еилыскааит. Ифастахуаз, Диди дансыпхьа мап кышьа сымамызт, сизызырфыр стаххеит. Иаразнак сәааибытаны смашына аус асыруит. Дәеа пытрак ашьтахь ашта хантытдын, Тарзан сапхьа днасыргыланы Ахалдабафа хфәынаххеит.

Жәбаба минут рыштых Нодар Дидиашвили ифны аңха хаанфасын, хмашынақәа хныртыңын, Тарзани сареи хаиманы, агәашә аартны хзызнеиз аңшәма иашта ханталеит. Уи длеифеиуа абартца дытан, хшибаз еиңш дытрысны даңпылеит. Псы ихазамкәа дцәышза дгылан. Ипынца хашәшәала ихы фыштыхын, даасыхәаңшит. Уи иңсҗазаара зеггы са снапы ианышшәа даасыхәаңшит. Паса избахьаз иакәзамызт уажәы. Дымчыдаха, ирыцхахәха икоу исахьа иманы дааспылеит ақәарахәа деитцасауа.

— Бзиала уаабейт, Патос, ухатқы! — ихәан, инапы мчыдақәа аасиркит.

— Шыжьбзиакәа! — схәейт саргы.

Ашта аганахь амушмула игылаз амҗан атәартақәа қатаны иаман. Уахь инапы ирххеитаңшәма. Тарзани сареи хааихәаңшын, уахь ҳқынаххейт. Иара дтәанза афнықа ихы нарханы қҳәыск налықәфитит. Али-ңси рыбжьара қҳәыс еинаалакдыкәгьежәаны хашқа лфәалхейт. Амацәыс еиңш, ҳаахьаңшаанза, ихыгьажьааза игылаз астал қәыршәк нықәлыршәын, афатә-ажәтә ааганы архиара далагейт. Хачапырума, шәума, зыхкы ұтахыз арыжәтә ықәыргыланы иаразнак астал аадырхейт. Атәцақәа афы нҗартәейт, афырңьанқәа уаткала идыртәйт.

— Ашыжь шаанза артқәа зеггы абаҗаху?! — схәейт сара.

— Апатын Пата...зе, сара цқәа усыздырамызт рапхьаза сыфны уанысҗааз, ишакәым ала суңылеит. Атәмзаара шыҗастоит уфәаңхьа!.. — ихәейт иерыцхатәны.

— Атәмзаара абаҗаху?!.. — саацәажәейт, аиааира згаз исахьа сыҗаны, аха уи сныңшырц сҗахымызт, аус саңырхагахар ҳәа сацәшәаны. Гызмалрак сыҗамызшәа илакҗа сынҗаңшит. — Апатын Диди, ашыжь сфыза Тарзан афны дахьнеиз дыңцакы-ццакуа исирдырит агәамҗра ушақәшәаз. Иқалазеи, дышпашәцәызи аңшзарафы амра иаңлабуаз шәызҗаб хазынахә?

— Дызит, лышҗамҗа ықазам!.. — ихәейт аарлақәа. Илағызқәа цырцыруа зфәазхаз изғы инадлан, ахәыцқәа реиңш дцәыуарц егыгзамызт.

— Уеырғәғәа, ҳаңхьагыла Диди, ус қаумҗан!.. — фәаиңит Тарзанггы.

— Ааи, ааи, иґаґсдо шееим здыруеит, аха иґылшом. Лиа рыґа, сыґсаґыфра Лиа!..

— Апатын Нодар! — сґхәеит уи илакґа сґаґшуа. — Сара сызлашәыхәозеи абри аус аґы, сызшәґаххәзеи уажәы?

Нодар даақәыґычхан, са днасыхәаґшит. Нас игәґаґы цәыригаанза Тарзан иахь даацәажәеит:

— Ари дахґәылоуп, аха дсасуп. Уи иаґыданґы, даґсыуоуп, цәыцақәак аанахкылап!

— Уара уаґшәымоуп, ухатґы Диди, ак аанкыл!

— Анцәа уахзылыґа, хәиқәырха!.. — ажәфан днаґаґшит. Амра игылаз аґшыжәлеиґш иоунашьґыз ашәахәақәа ашоура ааргон. Нодар даханы ижәит цәыцак. Иқышә қәацқәацо Тарзан иахь дынхәаґшит.

— Иаанкыл! — ихәеит иара.

— Анцәа, улґа хат, Анцәа, харманшәала! — ихәеит Тарзанґы.

— Анцәа шәирманшәалааит! — сґхәеит сарґы. Сатәца жәит инґыркәкәаны. — Нас, апатын Диди, сычхыраара шәґахуп, аха шәара ишәылымшаз аус аґы сара иаха сылшарыма, исзеилкаауам!..

— Иґоу умбои, апатын Патос! — даацәажәеит Дидиашвили. — Сара сахьахәаґшуала, сыґа аґсуаа дырґычзар ґалап. Ишыжәдыруа, аполитикатә ґагылазаашьа наґ-ааґ еибархханы иґоуп. Иуцәыззом, мышкызны ақырґуа жәлари аґсуа жәлари еидыслар алшоит. Убри аґәаґ аґнәтә иґалап аґсуаа сыґа дырґычзар. Шәара шәышґахәаґшуеи сґәаанаґара?

Уи зны са сахь даахьахәит, ґазны Тарзан ишґа. Иґәы хыґхыґуан, хґәаанаґара дазыґшын.

— Ус акәзарґы алшоит! — сґхәеит сара.

— Убри аґнәтә, ухатґы Патос, иахьынзазалшо уканалқәа рыла сызґаб лышьґа унхылар сґахуп. Аґара сшәоит заґа рґаху. Аус злоу лара лыґшаароуп, еилукаама?

— Еилыскааит! — сґхәеит сара. — Аха, имзакәа исхәоит, даара игәґәоу аус снапы ианышәґоит. Уеизґы сара иґылшо азы схы сеиґзом. Зынґәи сґәалақәа схашґхәеит. Уара узы, Диди, схы аґыґа ықәысхуеит, сыґәра га!..

— Иҗабуп, сара уара угәра сымгозар суңхьарымызт. Усами, Тарзан?

— Хәаратахума! — днақәшахәтхеит Тарзангьы.

— Уеизгьы сара издыруазароуп аиаша: зака маат узшәозеи узҗаб дыңшааны унапәфы даныкала?

— Аурыс иңарала миллионк.

— Асеиңштәи аус азы долларла ауп аус шыкарцо.

— Долларлагьы акәзааит. Миллион доллар инапы иасыркуеит сызҗаб дсызто!..

— Уи дызгычыз миллион доллар дахәоит. Наҗ-ааҗ аус азызуа?

— Миллионбжак унапы иасыркуеит. Ишҗажәбои?

— Иабаргәызеи! — җааитит Тарзан.

— Саргьы сақәшахәтуп! — схәеит, сәагыланы ацара сәазкуа.

— Зны уаангыл! — ихәеит Нодар. — Цәыцак шытыхны уҳақәныхәа!

— Иаҗахым, сара сәаңхьа аус җәҗәа шытоуп, иахьа инаркны уиада хәыцырта ыказам. Аказы сҗаашан! — аәхацәақәа снарзыпшын, ус җаастит: — Узҗаб зыкны дыкадаз амшира ианаңылоз?

Диди аоны аномер ихәеит, Аҗәа.

— Аказына, убрантәи узҗаб лышьта схылоит. Абыржәытцәкьа сәеижәлоит, Тарзан, аамҗа умазар уанза ҳаиццап!

— Азамана! — уигьы днагылеит.

— Ақәҗиарақәа шәзеиғьасшьоит! — ихәеит Нодар.

— Зыкны дыкадаз Лиа, данызыз ауха?

— Еҗери! — җитит Диди иңхәыс лахь. Дтыгга, лылацәақәа җаңшыза арахь даадәылцит Диди иңхәыс Еҗери.

— Иутәхузеи?

— Амшира змаз аҗыңҗа илыхьзыз, иахьынхо арбану?

— Нази Кварацхелиа, Аҗынчра апроспект! — аоны аномер лхәеит.

Хара уаха азҗаара ҳамҗиит. Ашҗа ҳаштыҗыз еиңш ҳмашьынақәа хныртәтәеит. Аңхьа дгылан Тарзан, уи сишьтагыланы снейуан сара.

Аҗәа ҳашнеиз еиңш, иҳаңшааит иахҗахыз аоны. Даадәылцит аңшәмапхәыс, уи лышьтахь дгылан пхәызба қәыпшк. Зымшира

иапылоз шлакэыз ҫашьомызт. Тарзан ихәеит изызнеиз аус. Сара сгылан ус, азтарақаа зтиуаз сшыза иакэын. Лиа дшызыз артгы ирахахьан, еитцагәгәа игылан.

— Ибыхьзузеи, бара сахкәажә? — Тарзан аңшәмаңхәыс дналызтцааит.

— Ҙамара Шониа.

— Быңха?

— Наҗела лыхьзуп.

— Икадаз ауха, ауаа шәрацәафызма?

— Наҗела лфызцәа жәафык иреихамызт иахтәз.

— Арцарацәа шәыцызма?

— Арцарацәа уафы иахамхәазеит, иказ айфызцәа ҳакэын.

Аха ус хшыңшыз ҫыңба аңкэынцәа хтааит.

— Рыхьзқәа, рыжәлақәа жәдыруама?

— Руазәк Гиа ихьзын, Ҙаңаризе... Егьи аңкэын ижәла сгәалашәом, Резо хәа иархәон.

— Ақәра рымазма?

— Ҙажәаҕа шықәса рхыцуан.

— Иртахыз аңкэынцәа?

— Лиа излалхәаз ала, аңкэын Гиа захьызыз бзиа дибон. Лара дылтахзамызт.

— Нас?

— Гиа захьызыз Лиа аҫи ауаткеи лыдицалон.

— Лара илжәыма?

— Ауатка лиржәит. Нас таха лимто даналага, лхата даҕа фырцбанк аанылкылан, интыркәкәаны илжәит. Ус ҕабымтан хәа сышлыцрыхоз... Арпыс гәахәас икатцаны длацәажәон, нас зныкгы еицыкәашеит. Ианыкәаша ашьтахь Лиа цшак лҕа-лырсырц адәахьы ддәылцит. Уи илышьталаны илыцдәылцит аңкэынцәагы. Харгы акәашара хәфын, идәылтыз уажәы-ушьтан иааип хәа хәпшын. Атыхәтәаны адәахьы хандәылт арцарацәа рцәарагы хамбеит, Лиагы дыкамызт. Хааигәныөт, аха дыкамызт. Аҫныҕа дцазар ҕалап хәа ақәахтеит, адыррагы абаҕахцоз!.. Насоуп ианхаха Лиа дшызыз...

— Арцарацәа жәбахьоума уиийжәтеи?

— Гиа захьзу... Ҙаңаризе, ақытанхамшатә институт дтоуп, ақалақь аҕы лассы-лассы дызбалоит! — лхәеит Наҗела.

— Ахәылпҕазы, асаат быжьба рзы абра сҕалоит! — ихәеит Тарзан. — Шәфыцҕеҕы смашына шәынхацтатәаны аимдара халагоит. Дыпшаатәуп Гиа захьзу арҕыс. Иҕалап урт азҕаб дҕычны, дымтарсны дганы дрымазар!..

— Дида, дида, ихәхьзеи? — дааҕьатәыҕьатәит ҕамара Шониа. — Дида, дида!..

Тарзани сареи хашьтахька ххынхәит. Тарзан дышиашаз Диди иахь дымѡахьцит, сара инықәыршәны стаацәа рахь Ткәарчалка сцеит.

* * *

Ахьырҕәартәхь сцап хәа сшыцшыз Дусиа ус лхәеит:

— Угәы иацәымҕымзар, хцап иахьа Дарданел. Аңш лоуцарц угәы иахьтоу атцлақәа иҕагылоу пҕатәуп. Нас Ҙьон иахьзицәаҕәоит!..

Дарданел хәа дызфыз атып ѡадакоуп, абра хәапхьатцәкьа ииасуа азиас хәычы ахықә ушавоу уа унанагоит. Наҕ-ааҕ амардақәа еиҕапшуеит, Дарданелтәи атшәара иахьаѡызоу азы уи ахьз ахьзыртцеит мандараа.

Мап акышья сымамызт. Абыржәы иумцәаҕәаз, абыржәы илоумцаз ҕагалан азәҕы иуиҕазом. Арахь макьаназ лара лоуп акрысҕазцо, аңш исымаз ҕытк лыстәит хәа саналага лара илымуит. «Уи аңш уҕаацәа ирызга, хара ихәмоу уарҕы уабартә иҕоуп. Амала, уңшыжәла сҕәапхоит — зыхәтәы поу. Убри ҕытк хәуҕар илахцап!» — лхәеит лара.

Акранахфа, амѡа хәқәлеит хѡык: Дусиа, лымахә Ашот, сара. Ашот ҕытк дгәынқьуан, ипҕәыс пшза Света дныжыны хәхьцоз. Изаазарызеи, мыцхәы дылхьбаауеит. Ххынхәаанза дымтцадырсыр хәа дшәон.

Ахәархь, аиха — уаха акҕы хқымызт. Хәхьцоз дукҕы ихарамызт, ара ииасуа азышьтра хашхыз мацара ѡбака километра бжьазар акәхарын. Азыпшахәаҕы ана-ара алатцарҕа дгьылқәа рацәаны иамоуп. Арахь зны Ашотҕи сареи хәаны амѡақәа хрыцқьахьан. Уажәы иаша Дарданел хәзцон.

— Изахьзышәтцеи Дарданел? — слызцааит Дусиа.

— Дарданелтәи азыбжьахала еиңшуп, — аҕак ҕалтцеит. — Уңши, ишыҕоу, наҕ-ааҕ абахә дукәа рыбжьара ишьтоуп ари атып.

Цабыргны, уажә ҳахънеиз иссирыз ари атың абаҳәқәа иртәтәахны иркын. Сара сгәы иаанагомызт Мандара асеиңш ахазына спылоит хәа. Еилагылоу атла рацәа укылыңшны унаңшыр, Гынза хәа изышьтоу ашьха ашьапы укәыңшуеит. Азиас ахықәан қаса ара аферма рахә рзын аблок иалхны ахыб дыргылеит. Аха ҟышықәса раңхәа асы хьамта иауз еиланажьын, арахь уаха арахә ртың ҟарымтазеит. Дусиа лычкәын, уажәы Урыстәылақа зтаацәа зманы ицаз, шықәсык ара арахә рыхкаараф аутра ҟаитцеит. Сынтәа уи иан Дусиа ара аңш лалтарц лтахуп. Сара снейны санахәаңш, ладақа даҟа х-нызқь метра ацутар ауа иқан. Иара адгьылгы псылоуп, аапынра шааиз еиңш, аңьампазқәа ршьапы гылеит. Абра жәабақа-жәаҟақа алқәа игылаз пқаны иқәугар адгьыл бзиа ааңшуан.

Дусиа ҳашнеиз лүтра атың арыцқьара далагеит. Ҙаргы ххәрхь атла ашьапы инатәхкит. Ссаат снахәаңшит. Жәеиза саати 45 минути ықан. Аға танкла Атра ақыта алахысра далагеит. Арантәи уи иахылтуаз абжы гәаҟаза, алагьан дыршәышәа, иуахауан, ахрақәа иахьырыныҟуаз оумашәа итагәыргәыруан. Ахысрақәа рышьтыбжь еиқәтәеит х-саатк рышьтахь. Ҙаргы усқан жәеиза тла пқаны, азышьтра иазааигәаны иахагылаз ахьацатла қағаны ҳалгеит. Ашьтахь пытрак ҳаңсы хшьеит, азхықәан игылоу ахьацатла амтан, атәартәф.

— Ҙ-ҟык змоу ақьала сырғылар стәхуп, — лхәеит Дусиа. — Ари атың хьчалатәуп. Ақьала ҟаутар алшоит қаса арахә ахьтәаз ахыбраф. Аа, абаншәа, — уи лнапы рыххо ислырбоит уажәыгы аблокқәа ахьеиқәу, еиламҳакәа иахьынхаз атыпқәа. — Ҙ-ҟык атаны исымазар стәхуп. Зегь ҳаицхыраар, мышкала ҳалгар ҳалшоит.

Ари аибашьра ықамкәа абра ҟын хәычык таргыланы псшьартас иумазар насыпуп. Аңсабара аңшзара убла хнакуеит. Азы утахызар уааигәа ииасуеит. Азыхьгы амоуп ара иааигәаны. Нхарта тыпк ақара адгьыл амоуп. Мрагыларахь — бахәроуп, мраташәарахь — бахәроуп, ладақа — атлақәа, ҟадақа — атлақәа, ашьхара, ахәажәра, азычқақәа...

— Азыхь ахьықоу шәсырбоит! — Ашоти сареи хлыманы дцоит Дусиа. — Аа, анахь шәыңши! — ҳашнеиуаз азышьтрақәа ҟбаны

реитцырхит наҥ-ааҥ. Армарахь, ҳаңык ҳталаны ҳнеиуазшәа, ашәапыңаң зхаңаны иҥаз азыштра хнытдалеит. Амырхәага убазом ара, зынғы-пхынғы еимашышы ахағы хдоуп. Хашнеиуаз армарахь азыхь ҳнадгылеит. Асып иалтәрааны ахьхәхәа итытны иаауеит. Баҳағык аҥара ижны иҥатдоуп. Амыруга умазар итегы ижны ачачхалеи хуцар алшоит. Ари зынза иңашәтәын.

— Ыанаң тәартдоуп ари атың! — схәеит сара.

Ашыбжышәхь маңк иаатынчрахеит, аха асаат фба аныҥала бзарбзанла ахысра иалагеит. Атынчра ахьеиларгаз Лабратәи афронт ашҥа акәын. Ҷааихак амазамызт нахьхьи Аныуаа рхәаҥны аҥа иҥәыргыланы имоу БМП-2. Уи маңк ианааиқәтәалак Лабраагы пулемиот мцабзла аҥак ҥартон. Ари хзышыцылахыоу хтысуп. Ақыртцәа жәыланы Лабра анырзымгалак, танкла харантәила ихысуеит. Лабра дгыл ҥатцак ыҥамзар ҥалап абзарбзан хы ахьҥамхәц. Аха уи иаанагомызт Лабра қаҳаит хәа. Аҥара, Кәтол, Чаарқыт, Тоумыш ақытақәеи аҳаблақәеи қаҳазар аҳа уигы қаҳаит. Абри изыхгом аҥа, арахь имоу атехника ихы иархәаны ахысрақәа ирҥыцуеит, аха алтшәа ахьацым ихы еиланагоит, даушла дмақаруеит, хысрала рҥәы тйҥарц иҥахуп аңсуаа. Сталин иаазамта ақыртцәа зегы рашәеи ражәеи иалан дара иреиҥу адунеи ағы милаң дшыҥам, дара реиңш аҥәғәареи аиааирақәеи зцу дача милаңк шыҥам, рыңсы ҥанатцгы дара ириааиуа уағытәыҥса дгылараны дшыҥам. Аңсуаа... ирҥахузеи, ҥатцак иҥам аңсуаа, изҥу закәызеи амзанрақәа, ақыртцәа ириааиуа ңыыршьозтгы!.. Мап, мап, дыршәгых мап!.. Урт иаарласны аҥаамет рҥеиңшхоит, урт ари адгыл ианызаауеит иаарласзаны. Наҥ ирласны ианызаарауеи ари адгыл. Ух, шәара аңнышқәа!.. Идырны ишәымаз, хыхь анцәа дыҥазар, цәҥа хара хәуп ари адунеи зырхыңхыңуа. Абас зхы зшьо роуп иахьа аңсуаа иҳабашьуа. Аха, сишь, шәаангылеи! Ауағытәыҥса ирҥео зегы анцәамта амоуп. Харгы хазыңшуп абри анцәамта. Шәгәаныла, изеиңшрахозеи, нас, иара? Ара хәакоуп, хәаңшып, иаабап иҥало!..

Маи 5, 1993

Амра ахағы цқыза игылеит.

Ашарпаз цхызк збеит. Стаца Рита, айбашьра еилганы, лхэыцкэа лыманы хгэарабжьара даабжьалт. Сара исыцыз сгэалашэом, аха издыруеит сшазэымыз. Ажэакала, айкэшэара хаман сара стаацэеи Роланд итаацэареи. Аишыцэа реицылара. Ахэыцкэеи хареи хнапкэа еикэыршаны, хгэыдеибакыла-хыдеибакыла, иаразнак хааилатэеит. Ицуазеи хаибамбеижэтеи. Хгэыкны хакoup, айбашьра хазы-хазы хашеит. Роланди сареи ахэыцкэа ацара рзацшарц иацкуп. Абас агэыргьара сыманы сшыказ сылацэа аахыстит. Адэахыи илашахьан, ссаат снахэацшызар, фба калахьан. Сыцхыз сазхэыцуа хамтакы сиан.

Иахьа сцарoup ахыргэгэартакэа рахь. Цьон изласеихэаз ала, маи фба рзын Атара агэағы фадхьа акыртцэа жэылазаап, аха нак ицхьарцеит. Убри шыкалаз антатэуп.

Иацеицш артиллериатэ хысракэа Атара акыта иамбацыт. Ага еилкааны имoup, хымпада, хаибашьцэа рхыргэгэартакэа. Иахаразак уи далахысуан Атара афадахьы Кыамышэ Бытэба инхара акэшамыкэша, ахэаны Акакь Кэытцниа дызланхо ахабла, Атара агэы иахьатцанакуа Утрына хэа изышытоу ахабла. Ага иршэны иаишытуаз ахы хьамтакэа ана-ара икахауан, ухы узейтыхуа икамызт, агэгэа-гэгэахэа ицжэон аснариадкэа. Ахэаны иказ ахыргэгэартакэа руак ағы айбашьцэа ахш змырхуаз рыжэхьакэа фба ашыт. Ауаацсыра акгы рмышьзеит. Амала, набжьоуаа рхыргэгэарта агэатцэкьа ахы хьамта рылапжэеит. Арцарацэа Алькеи, Нуга Кэытцнией, Вахтанг Харанией атабиа иахьатэаз хэ-метрак ирзааигэаны иткэацит. Аха, анцэа ицьшыаны, машэыр камлеит. Сара снаганы уи адгьыл ахьажыз атыц сдырбеит. Ахыцэыхакэа еизыргаз Нури Бытэба ифнағы кэакьк ағы атыц азырыцшааит. Ваниа Быргашьыл имандаринатра иалаханы идымжэаз ахгы аарган, егырт еизыргаз ахыцэыхакэа ирыларцеит. Уаханы иузышытыхрымызт, убаскак ихьамтан. Ари атыц акэшамыкэша ицжэоз аснариадкэа ана-ара иахьэытцасуаз адгьыл жны, ахэра антаны икан. Атцлакэа ршыапы иакзамшэа ихтэаны, иршэны иахьканажьыз сахэацшуан. Ари акаамет анцоз табиак уамыхьчозар, адэы

икэнакыз ицсы таны дааннажьюамызт. Амала, аразкы змаз Хэыта Допуа дацэынхеит. Уи абри аамтаз фнык акынтэи даеа фныкахь дышнеиуаз, анаарафь ахы шэышэуа ишааиуаз абжьи аниаха ажра иецаижын, иеацаиыхчеит. Жэабака метра изааигэаны иткэацаап. Анышэ итнакыаз икэнацсеит. Ихы афа-хаха имтазакэа даеа снариадкгы иааигэара иткэацт.

Атэыла ахьарбгазас сара сыхкаарафэуоп. Арцарацэа сышнеиз еицш исархэеит ф-снариадк сыфны азааигэаратэкья ишыпжэаз. Амарда хнылбаан, афны хнеит. Иаразнак сылацш акэшэеит сыфны ашьтахьтэи афэпшыи хэ-метрак иацэыхараны иахькахаз адгыл цауланы, ижны иахьыканатцаз. Ахыпэыхакэа, афэпшыи злакатцаз агэкэа кылыжэжэаны, атзамц иахьаахакэаз ана-ара улацш акэшэон. Абри афэпшыафэ акэын Атара рапхьаза акультура Ахан пыржэарацы абомбакэа аналарыжьюаз стаацэеи сареи хнапкэа еикэыршаны ххы ахьахтэахыз. Абыржэи абри афнафэи хакэзтгы, азэызатцэык хэцсы таны ханхазомызт. Сызлацшуаз агэра сзымгозшэа ифьашьаны срыхэацшуан. Агэи иалкыаны икшаз ахыпэыхакэа абетон атзамцкэа рфэи ирыгганы рышьта анын. Апенцэыркэа иртасаз асаркыакэа цыххаа адашьма икэыпсан.

— Аихамфа икэыргыланы Кындыгнтэи акэын иахьхысуаз! — хыхь ханхала инапы рыххо, нахьхьи апсаракэа ахьынтэоз дкылыцшны ишыкалаз сзеитэхэон Сундер Кэытцниа. — Бинокльла хэпшны иаабон. Авагон иакэгылан атанк, нас даеа бзарбзанкгы. Убрантэи итдыркэон х-саатк. Ашьтахь, рыснариадкэа анынтэа, абзиала хэа рхэозшэа, Акэа шыказ рвагон цеит. Харггы, ох, гэышыа хэа, хэхкэа ааитцыхны адэи хныкэлеит.

Абарткэа зеггы цкэа иштыстаауаз, сыла иабоз шфьасшьоз аамтагы такэи набжьицит. Ашьтахь, афнынтэ, абора аган афэи аатцэак азна атол акэтцаны итцэахны исымаз, апшэмапхэыс лсервант итызгаз ахрусталькэеи атцэа цшзакэеи аашьтысхын, Рауль икны иаазган, ифэызи еибганы инхэзи еилыхуа снатэеит. Сара дсыцхраауан Рауль иахэшыа Галиа. Ахрустальтэ цэыцакэа акэаад иламхэазакэа ус еихаргыланы аатцэа италтцазаап Нанашыа, рыбжакы цэеит. Аибашьра ианалага мызкы аатцхьан

еипш, ишээртахозшә анылба, абра иааганы илтәахит. Егъаџгы наџс-ааџсуан, аха иахьышьтәз уаџ даламкьысзеит. Иабартыхыз. Ари акәшамыкәша март пшагы сбора ихнашәаз атол җытқәа ана-ара икажын. Ахрусталькәа зтәз аатқәа инацәыхарамкәа адыҗаҗараҗ итәахыз снапшырақәа, абар, бжымзы инареиханы иахьытәахыз уаџы даламкьысцызт. Аха аихатә духовкаҗы, сқбаадқәа рнаџсангы, хансамбль «Кәыдры» аматәақәа аinei-бахтәз иахьырзахыз амагә ласқәа еилахәаны абра иахьтәстәз убри азәы итҗыганы игеит. Уи хәаас измадаз!..

Асаат џба рыбжазы Набжьоу ахаблакынтәи агәакхәа иткыаны амина идыршәыз шааиуаз иара набжьоуаа рхыргәҗартә азааигәара хыхь җыара ипҗәеит. Уи иаразнак хгәыҗәаннаҗеит. Рапхьатәи асаатқәа рзы урт џба-џбала, хпә-хпәла идыршәуан. Хара усқан адәны хтәаны хәицәажәон, хәзҗыз аус халганы хәхрусталькәа пхәахкхән. Иаразнак аматцуртә хныџналеит. Аха есминут ахауа иалартон аминачәа. Аха амина, ианаамтоу уеацәумыхьчар, упсҗазаара җахнатәеит. Мшәан, ақыртҗаагы апсҗазаара хмоурц азами бҗыарс икоу зегы хәкәкны ахысра изаҗу!..

Нури Бытәба иџнакынтә Галиа лыхьз хәаны азәы җитит:

— Ирлас арахь шәхаланы атәбиякәа рҗы шәҗышәтәах!..

Ари аамтәз Галиа абыстаура даҗын. Уи уны даналга, лбыста лхәан, асаанқәа ирынтәны астал инықәлыргылан, ихылџеит.

— Шәаала! — лхәеит ашьтахь.

Маҗь дааны дықан ара, Рауль заанат хыхь дхалахьан, уажәы хәхшык, хәаигәа ак ткәацыр хәа хшәаны, нахьхы ианткыоз абжы хәзызырџуа, уи арахь икахаанза хәа хәиханы амарда хнаҗалеит.

Хыхь ханхала аибашьцәа атанк җызҗеуа СПГ хәа изышьтоу абҗыар шьтыхны ахыргәҗартәхь агара иаҗын. Беслан Кәытҗниа җызас данарта ашьтахь, ара итәаз Набжьоуаа ргәып Мариал Кәытҗниа хадас дкарҗеит. Уи иакәын уажәы адтәа рызтәз.

— Иахьатәкәа абжы гәатаны амца рыжәтәтәуп! — ихәеит уи. — Мамзар арт ажыҗаҗа ххы икәтәарҗ ртахуп!..

Нахьхы Нури ибора азааигәара уи абҗыар ықәдыргылан, еитатҗаны знык ианхыс, абжы ааузымчхартә иткыеит. Пытрак ашьтахь агәызхәа уахь җыара ирылапҗәеит.

— «Нурс» абжыакэын урт зыцәшәоз, аха аснариадкәа хамтәеит! — ихәеит Анзор Родик-иңа. — Уи ахышь акәчарақәа шацәшәо еиңш, иарзызон. Уажәы итхаркыаз иаха амч амоуп уи ааста, абжыгы уагеимшхароуп!..

Абарта хшыцатәаз, хшеицәажәоз, аңсшьарта җнаҗы хааиз җыушыап, Нури иашта атыхәа мраташәарахь ала амина агьефхәа ианыңжәа, «Җоҳ-чоҳ!» ххәан, иаразнак аматуртахь хәшит. Атла рацәа еилагылаз хәхьчеит, насгы маңк итахараны икан, мамзар ахыңеыхақәа хәахар алшон. Җажәи хәбака метра хабжъан. Уи ахькаҳаз алҗеи асабеи ныхчылеит. Ари инакәырццакны харцарацәагы даҗеа знык итдыркыеит. Нури иҗны аахыңхыңит.

Җ-саатк рышытахь ахысрақәа ааихсыгыт. Галиа адта халтеит:

— Шәаала акрыфара. Шәара иахышәхәауа сыздыруам, аха сара амла сакит!..

Ари адта ҳадахкылан, икалаз атынчра ххы иархәаны така аладара хантәлеит. Акрыфаны хаалгон еиңш, җаңхьа ахысра иалагеит. Абри аамтазы аибашьҗы Җонгы дхәхьзеит. Уи иахьантәарак иҗны дцаны, агазмҗа дшазааигәоугы, ақыртцәа итаар хәа дацәымшәазақәа, агәеанызаара иманы аҗәынңыкыара даҗын. Уигы уажәы какалк аaikын, ахысра иа-накәыт, Мандарака хцару хамцару хәа длакҗакуа дтәан.

— Ари ацәахәа хзахысыр, нас ашәартара хәцәоит! — схәеит сара.

— Аха, умбои, хыхьтәи ахырғәғәартәкәа рахыгы аминақәа аларыжыуеит!.. Уахыгы ашәартара хпылоит!..

— Икалалакгы калааит, хәңбал ыказар хәпсуеит зегьакоуп!

— Нас, ус анакәха, хдәыкәышәтә!..

Хааццакын, җадака хдәыкәлеит. Жора Бытәба дахынхоз хназахьан еиңш, җаңхьа аминақәа хәааңжәо иалагеит.

— Җон, уццакы!..

Нахьхы Сандра Ламиа итынхара хаавалон еиңш, Димер Җынңыал даахпылеит. Уи Катата Җынңыал игәың ахьтәаз дцарц итахын. Ханиба даатгылт.

— Уахь ишәартоуп! — ххәеит хара. — Жәаба-жәабала аашьтра иафуп!

— Цаҥа агәәшала сзымцари?

— Ушҥазымцои, аха уахыгы ишәартуоп! Абра уаатгыл абри «ақәаршафы» хкәаанза. Абар, шыта асаат фба ҕаларц егыагым!..

Хара хдәықәлеит ҳаҕхыаҕа.

Ашытахы еилахкааит, абри аамта иақәыршәаны, Цычыкәә Таииа-иҥа Кәытцина ифны ашытахытәҕыа икаҳаз амина дшахәыз. Ахыҕеыха аахеит ихәдаҕал, илаҕықәшәарта, ишыапы. Ахәыс кны дгылазаарын, атра итеицаларц итаҳын, уи ашыт. Иара дрыманы Ткәарчалка амға иқәлеит, аха, излархәаз ала, ашыа ғәғәаны ицәцеит, цәгыала дыказаап!..

Мау 6, 1993

Ари амш азыбжак анцәа иашыапкра иазаҳкит. Аерманцәа ныхәа дуны ирыҕхыазоит иахыатәи амш. «Хантралес» хәа иашытоуп.

Зыҕны сыҕоу аҕшәмапхәыс Дусиа иаха илырхиахыан ҳа-цыҕхыаза ацәашықәа. Аиааира шытыхны изку Ғьаргь ацқяа ихызала, ишысхәаз еиҕш, ари амш ныхәак аҳасабала иаҕылоит мандараа. Азбахә саҳахыан, аха снейны схата исымбазацызт Мандара ахәы ҳарақырағә ауахәама гылоуп хәа иахыағыз. Есышықәса, излархәо ала, абра ажәлар еизаны анцәа иашыапкуа ацәашықәа рбылуеит. Арыцхара ҕазтахыоу аҕыашы дыҕазар, абри амш аены абра дааины иатахыз амартхә ҕаитцар иеирыцқыеит хәа ирыҕхыазон. Уимоу, аҕхәыс иахылыхәтамыз хатқак дихнахәааны дыҕазар, лыпхашыартә хызфоз лцәаматәа лшәыхны азәы имырбакәа махәык иахшыны дцозаарын. Абартқәа зегы сазхәо Дусиа лоуп.

Сыхызала заа ацәашы аныҕартә — сҕаацәагы абра иатцанакуан — шыыжыза сгылан, сҕатца ссеит, ансамбль «Кәыдры» ахызала иахзырзахыз аиқәеи акәымжәи сшәыстан, афицарцәа рзы изаху ар рмагә насышыастцан, сара стәала сееибыстәит. Хшынҕаацәаз: Дусиа, Света, Ашот, сара Цьон ҳааизыпшит. Уи дагхозшәа анааба, Ашот ддәықәахцеит афны аанкыланы иахымаз. Уи ара дук иахцәыхарам. Дук мырцыкәа уртгыы хәхызеит. Ххынхәаанза афны дахылапшырц дынхажыт аҕшәма ихатә — Ефрем Агоҕ-иҥа Забуниан.

Уи иахьа ҕаакын хэыцырҕас имаз. Ашыыжь ерманык дрыларҕан, ҕнаҕацыҕхьаза днеины ирылеиҕеит ахәсеи ахэычкәеи, иара убас зықарахь инеихьоу ахаҕеи Гәдоутәка ицарц зҕахкәаз ашәкәы ишаныртқоз. Дусиа мап ацәылкит ацара. Лыҕха цшза Света лакәзар, «Иааганы автомат сдыркааит, сеибашьуеит, ҕьарамзар ҕьаргыы сцом» хәа даакәгылеит. Уи лхатца Ашоҕ усгыы уахьддәықәырцтомызтаҕнытә,зынзаскгыы алаҕымткәа усдгылан. «Уареи сареи айбашьра хуалуп!» —иҕеит даахыхәмарны Ҙьон, аха убриггы алаҕимтзеит. Иҕеом акәымзар, уахгыы-еынгыы уи иҕхәыс цшза лоуп дзызхәыцуа, азәы дицәигар хәа дшәозар ҕалап. Ушәацәап, избанзар, Света леипш Мандара иҕшзоу дмачуп. Цоуп, ана згәы нсырхаз Жора Делианидиггы димоуп аҕха цшза, нас ани Саша Маидаичук, Шьақро Мурҕәылиани иҕаҕса дызхыршьааз аерманы пхәызбагыы Света длықәлоуп, убригыы арҕарацәа ргәы ҕылкаауа аҕынза дыҕоуп.

Ауахәама хәа жәларык зымҕаныхәоз Мандара ахахьы ахәы харакыра иқәгылан. Ҧба-хҕа километра ихаразар ҕаларын арантәи, аха есминут зәызыпсахуаз аҕсабара сшагәылапшуаз, хашнеиз сымбазакәа уа сынхалеит. Хара хнеира иазыпшызшәа, агәырқьхәа инхалеит уахь анеира зҕахыз мандараа. Нахьхьи ҕьара еидгәыпҕланы ацәашьқәа адыркуан.

Иказ-ианыз анызба, уаанза исархәоз агәаанагара аеапсахит. Ари уахәамамызт — уи иаразнак игәастеит сара. Ара игылан ихыхьчагаз ажәытәзатәи абаа. Кәыдрхықәтәи иаҕа идууп, ари уи ааста иаҕа имаҕын. Еилахәхьеит, аха иаанханы иҕоуп зышәагаа харакымыз атзамц. Ани ацәашьқәа былуа анцәа иахьиашьапкуа уа мацк ихаракуп. Айбашьыы дықәгыланы дахьыпшуаз. Кәыдрьтәи абаа ҕеакала иҕатцоушәа гәастеит. Абаа уахьынҕалоз наҕ абжара уназаанза ахахә шкәакәа цәны, ауаф исахьа анҕаны игылоуп. Дусиа излалхәаз ала, «ари Ғьарҕ Аиааира амаа зку иоуп». Аха сара сахьахәапшуала, уи ҕеаҕьарантә иааганы иқәдыргылеит, изакәызаалак аҕсыуарак аныпшуамызт. Ааскьа арахь иқәнагалаз ажәларқәа иреиуаз шьоукы иааганы уахәамак ахасабала, ипшьаз тыпк еиҕш ипхьазаны абра иааны иматанеиуан. Изымҕахырхәоз Ғьарҕ Аиааиыы ишәагаа метрабжак ыҕоуп.

Ацәашыы аркны саналга, — «Ирлас айбашыра еилго, ацсуаа аиааира хаманы досу хтаацәеи хареи хаикәшәо Анцәа иҕатца», — схәан, Дусиа исылтаз жәа-мааткацара ахахә ҕыаҕа иныкәыстцеит. Нас уи ашытахь амца зсыркыз ацәашыы сахәацшуа ҕытрак уа саатҕылт. Ари ацеремониа саналга, шыаҕақәак сышытахьҕа сааскьейт. Зықәрахь инеихьаз пхәыс быргк стып аанылкылан, аматанеира далагеит, иузеилмыргоз ажәақәак хәаны анцәа диҳәон, лылағырзқәаҕы лҕыхәхәы илеиуан. Аерманы бызшәа са исыздыруам, аха уеизҕы илхәоз еилукааратәы иҕан. Ажәлар гәамтцуйт, уатцәтәи рҕейпш зеипшрахо еилкаам, аамта баапс итаҕылоуп, араһь ҕыхәапцәара амазам аҕа ихысрақәа. Абартқәа зегы ихьаацәҕаны ирылаеуп ажәлар, ҕара псеикәхара ҕалозар хәа анцәа ихәойт. Абри абыргҕы убри азоуп аус иахәозар хәа цәашыык лыблырц абра дызхала.

Сусқәа санрылга ҕьон дахьҕылаз ишҕа сҕынасхеит. Уи тцлак ашыапы дадҕылан. Ари абаа иҕаааз ахьацара ахы залҕьомызт.

— Макьана хамцазои? — дцааит ҕьон.

— Ацәашыы иахаркыз блаанза хәҕазароуп, — лхәейт Дусиа.

— Ацәашықәа ыршәпаньы иҕалтцеит, арт блаанза...

Даеа жәабаҕа минут ханхазар ҕалап. Хаамта анааи Дусиа ҕаалтит:

— Уажәшыта хцалар ауйт. Хдәықәышәтца!

Аоны ханааи смагәқәа аасышысхын, сеикәа сыпсахит. Шыыбжьхьа архиаразы Дусиа лыпхаи лареи аматуртахь инейт. Сара сьыга аашытысхын, иацтәи ахтысқәа ашәҕәыбҕыц антара сшаҕыз, абжы харзаманханы ари хазтатәоу аиохаа тнарцәажәан, ипжәейт акы. Артцәаа аатлыргеит Света. Аоны шытыхны ажәван ахь идәықәнатцаз ҕыысшьейт. Иаразнак аора сызҕыз саҕәытцын, адәахы сындәылтцит. Ацха анаоҕ ҕыуаоҕ даауазаарын, иеы рханы идәықәлейт. Уи далҕьоу сеидру, аҕәра аҕакны дхыпхыцуа азиас шыҕаз деиханы дааиуан. Зегы шанханы иҕартцара иақәшәомызт. Зынза иахзааигәазаны акы тҕәацит — абри еилкаан.

— Аоны ашытахьҕа шәҕышәтцәахы, дырөегьых ихысыр ырылоит алақәа! — схәейт сара.

Света дгылан дышьхынңсылазшә.

— Ахыңеыха ааигәазаны исывкьан, абра ңара иңәйтәсит!..
— лхәеит лара.

Уи адәәңы игылаз атанаңтә печка амца татцаны шыыбжъхьа даңын. Лхатца Ашот уи лааигәа дгылазар акәын усгы.

— Арахъ шәаала! — адтца кастеит.

Зегъ хашгәыңыз тәка халбаан, азышьтәңы хаанңасит. Абри аамтаз даеазнык иткьеит нахъхьи ңара. Уи атрышә иасуа ишааиуаз хыхъ ахәахьи икаҳаит. Хара хлымҳақәа кыдцаны ҳаңшын. Аха уаҳа бжъы хмаҳаит. Жәабака минут ус ҳаңшын. Ахысра иакәытцит.

— Афы дашъны дыкан ихысыз! — лхәеит Дусиа. — Ахы ахынахоз идәықәыртцан, ҳара ихалаҳаит. Хашъыр алшон!.. — дыңәҳаит ақыртңәа рзы.

Уаҳа имхысуазшә анааба, иахъкаҳаз гәаҳтарц ара икақәаз зегъы хыхъ ҳғынаҳхеит. Света ҳаңхьа дгылан. Хгәыла Ашот Барцикиан ифны акәшамыкәшоуп ари ахыкәлаз. Шә-метракгы хабжъамызт. Азныртә дынхон. Иңкәынгы ара дҳаңын.

— Уани уаби абакоу? — сизтәаит.

— Хыхъ ихалеит! — атак кәитеит.

Ашот иңхәыс Кеғес лутра хантәңшит. Уа акгы хамбеит. Арахъ раштәңы хәас махәтак фҳәаны илашьтын. Ахыңеыха ақәшәеит. Ара ииасуаз афымца телгы хтәаны икажъын. Ус анакәха, абра ааигәа ңара икшеит ахы.

— Абан иахъкаҳаз!.. — Света лнапы рыххо абетон шыака ахыгылаз ашка ххьалырңшит. Уи метрак инаңәыхараны ахаҳәра илаҳаит ахы. Афы шытәсызшә уи ахъкаҳаз иңәағәаны иканатңеит. Мандара уахынталә шышә метра набжъаны, амқәаду ағықәан. Ара лассы-лассы ауаа ныкәоит. Ари аамтаз амқәа ианыз аңыуақ чкәын иакәын, аха насыңс икәлаз, аснариад ахыпжәаз хәычык днахысхьан, агәақара дталаны аихатәы цҳа дазааигәахьан. Деиқәхеит. Иалшон дашъыргы. Насың рыман Ашот Барцикиан иңхәыси иарей. Абжъааңны еснағ рутра итан, аеага ркын. Рыфны иахызтгы, ирыхъшаз аҳәара уадақуп.

— Ауафы иаңьал анааилак, атабиа дтәтәаргы, дызгаша дагоит! — ихәеит Ефрем Агоң-иңа. Цсрак ҳахыңеит иахьагы!..

Нас сара даасыхәаңшын, ус ихәеит:

— Ирхэоит иаарласны хара хтэкээ жэыларашэа. Аргыи раагара иафызаап. Гэдоутакa сымцар калап, ара сыказ. Сымала, ацара сымамкээ, ашьара сымамкээ, иабыкэу сахьцол.. Сыршыуазаргыи абра сыцсаит!..

Икалап иихээз иашазаргыи.
Амшцэгьа хтаарц иафуп.

Маи 7, 1993

Ашэкэынцa № 2

Ацсны жэлaр рфорум «Аидгылара» атаратэи ахеидкыла аилатэара.

Маи мза 3 рзы атаратэи акультура Ахан афы имшапысит Ацсны жэлaр рфорум «Аидгылара» атаратэи ахеидкыла аилатэара.

Амш азцаара:

1. Ацсны жэлaр рфорум «Аидгылара» Аттаратэи ахеидкыла аусуратэ планкээ рышьакэыргэгэара. Аинформация — ахеидкыла ахантэафы Иура Тарашь-ица Кэытцниа.

2. Аиэкааратэ зцааракээ.

Аилатэара иалахэын: Жора Махаид-ица Адлеиба, Пата Кыазым-ица Чанба, Нури Расим-ица Бытэба, Муца Виссарион-ица Ахэба, Заур Иван-ица, Арвелод Рацчка-ица, Анна Шыаликээ-ицха Бчаииаа, Алик Иван-ица Баргашьыл, Димер Дыргэын-ица Цыынцал, Иура Тарашь-ица, Анатола Уасил-ица, Пата Дмитри-ица, Датикээ Иахиа-ица, Акакь Темраз-ица, Леуа Бацэгэа-ица, Петра Камшышь-ица Кэытцниаа.

Рацхьатэи азцаара аинформация кaitцеит «Аидгылара» аттаратэи ахеидкыла ахантэафы Иура Тарашь-ица Кэытцниа. Уи икэиргылеит ашыкэстэи аусура аплан азы абас еипш иказ азцааракээ:

1. Афар раазара
2. Аекология (ацсабарахьчара)
3. Ақыта аекономика азцаара
4. Асоциалтэ бзазара азцаара
5. Амилац арэиара (Ақыта ауаапсыра разырчара)
6. Акьабз баапсқээ рфагылара
7. Акультура-лашаратэ зцаара
8. Агэабзиарахьчара азцаара

9. Иееим аусқәа рҕагылара

10. Ашкол аусура айгътәра.

Икәыргылоу азтәарақәа зегы хабзәара иазааигәоуп, хәпстәзаара иадхәалоуп, уахгы-еынгы ихацуп.

Ахеидкыла иалахәыз зегь акраамтә еиҕыхеит, иршәеит-ирзеит, аймак-аиҕак ашьтахь ирыдыркылеит абарт азтәарақәа:

1. Аҕар раазара

2. Аҕсабара ахьчара

3. Аекономика азтәара

4. Амилат ҕиара азтәара

5. Акультура азтәара

6. Ақабзқәеи иееим аусқәеи рызтәара.

Нури Бытәба ажәа дахәоит. Уи икәгылараҕы иазгәеитеит иаразнак ала азтәара рацәа ашьтыхра шиашам. Еиҕуп, ихәеит, зтәарак раҕхьа атыҕ икәахцар, мамзар иахцәеилататар алшоит, ихалымшар калап урт зегы аҕазараҕы рышьтыхра. Абри апозиция дадгылеит Леуа Кәытцниа. Аймак андуха, Нури Бытәбеи Леуа Кәытцниаи аҕәыпжәара рыманы аамтә кьаҕла азал аанрыжыит. Урт ҕаҕхьа азал ахь ианыхынхәгы ргәаанагара аҕампсахзеит. Нури Бытәба ма ҕ-зтәарак ныжьзааит хәа аҕыҕ-бара иманы дцәажәеит. Леуа Кәытцниа иакәзар: «Хара макьана цкьа хшьақәгылазам, арахь аус дуқәа хнапы рылахкит. Аиаша шәтахызар, ушьтан хусқәа ҕеимхар хәа сацәшәо сыкоуп» хәа азгәаҕо игәаанагара ихәеит.

Акакь Кәытцниа иакәзар, — «Уеизгы-уеизгы хара хзыцәшәо хәа егыҕам, 37-тәи аамтә хтагылам, ишьтаххқәаз азтәарақәа зегы иашоуп», — ихәеит.

Иура Кәытцниа: «Нури Бытәбеи Леуа Кәытцниаи Хрушьиов ихаан шьоуки-шьоуки апартия иаҕагылоз афракция шыкартцоз еиҕш рхы аадырпшуеит уахатәи хайлатәараҕ» хәа агәаанагара изцәыртцит. Атыхәтәаны афзтәарак ирыдыркылаз хә-зтәарак рылхны, зтәарацыпхьаза акомиссия ахантәаҕцәа азалхны абас еиҕш ирыдыркылеит.

1. Аҕар раазара. Акомиссия ахантәаҕы Димер Цьынцьал, акомиссия иалахәу: Қарбеи Кәытцниа, Алик Барғашьыл, Анна Бцаииацха.

2. Аекономика. Акомиссия ахантэафы Акакь Кэытцниа. Акомиссия иалахэу: Маврик Кэытцниа, Валери Какоба.

3. Аекология. Акомиссия ахантэафы Петра Кэытцниа. Акомиссия иалахэу: Пата Чанба, Ипполит Кэытцниа.

4. Амилат аѳиара. Акомиссия ахантэафы Пата Кэытцниа. Акомиссия иалахэу: Датикэа Кэытцниа, Арвелод Бчаииа.

5. Акультуреи ақабз баапсқәеи иееим аусқәеи. Акомиссия ахантэафы Нури Бытэба. Акомиссия иалахэу: Анатол Кэытцниа, Леа Кэытцниа, Жора Адлеиба.

Маи мза 17 рзы акомиссия ахантэафцэа ирыдцоуп русура апланқэа «Аидгылара» ахеилак афы итцааны ирыдыргаларц.

Абриала ихыркэшан ахеидкыла аилатэара.

Маи мза 3, 1989 шықәса.

«Аидгылара» атаратэи ахеилак аусқэа ашәкәы ианызцо Анатол Кэытцниа.

* * *

Амш бзиахеит, ацша атцоуп, аха амра пцоит ихааза. Мандара салтны цыаргы сымцазеит. Атара ақыта ахысбыжыкэа газом. Ишықалаз здырхуада, иахыак иаатынчрахеит. Амала, нахьхы Лабра аганахь, уажэы-уажэы танкла ихысны аснариадқэа аларыжьюеит.

Маи 8, 1993

Иахьа шәфык аерманцэа алтны ицар акэын. Ашьыжь шаанза ашәкәы ианыртцахыз рыматэа хәыцқэа еидкыланы амфа ианылеит. Асаат 9 рзы апост афы иаараны иказ амашына иазыпшын. Сара сиѳцэажэон абри азцааразы цаса аколнхара хантэафыс иамаз, иара уажэыгы уи идцақэа назыгзо, Атара аерманцэа рқытан хадас изықәгыгуа Хамаиқ Кондакчиан.

— Зынза закафы алтцраны икада Атарантә? — сцааит сара.

— Цшышәфык рхыпцхызара шытаххит, — ихәеит Хамаиқ. — Иахьа шәфык дәықәахцо еибаххәеит. Егырт ианхаз хәыцы-хәыцла!..

Уи ашытахь цака Атарака сылбааит. Аоны снейны сныкәыпшит. Ахәира ахытэара иаѳуп. Еилкауп: шыта хәоңкәеи хадгылкәеи хархыланы ацәагәареи алатцареи хзахьзо изы-

ќалом. Абар, иаарласны маи агэы ааифнашоит. Иахьа амрагы
ааузымчхаратэы иагыны ипћоит. Апћынрахьы хћьапшуа
ћалагоит иаарласны. Ахаќэитра хзааиргы, ћаиќэшэаны
ћауќаху, атрактор ыќам, абылтэы ыќам, ацэќэа ыќам, ауѓэ ыќам...
Аполитиќэа ццаќзом, арахь есэны ихарахо иалагеит ажэлар
ргэыѓраќэа, аибашьра акэзар, ахырѓэгэартаќэа рќынтэи наќ-ааќ
ихараны аићахысраќэа ирћуп, еибашьрак шаабац еипш, азэгы
джэылом. Абар, шыта жэымзы ирыќэуп уи цоижьтеи. Иигазеи
аќыртуа? Акымзарак. Шевардназе иуаажэлар рныртэара даћуп,
хэарада, апсуаагы азэыршы хавыршыаахьейт. Аибашьра еснаѓ
ауафытэыфса ипцстазаара фэхнатэоит. Ус иќан, ус иќоуп. Абри
акризис алтцrazy акырынтэ аицэажэараќэа мџапыргахьейт.
Аха алтшэаќэа маћуп. Акызатэык хара иахћаху – аќыртуа ир
Апсны адгьыл алгароуп. Абри иаанагоит ахаќэитрей аћынчрей.
Маиќэапћэи аурыс хэынћқарра аићабырей апсуа хэынћқарра
аићабырей рконсультативтэ еицэажэараќэа (маи 6–7) гэыѓ-
раќэакгы унаћоит. Ишћаќахћари, агэыѓрагы хэцзароуп,
уиада апцстазаара узышыаќэыргылом. Апсны Урыстэыла адцара
– уажэтэи аамћазы уаћа псыхэа змам акоуп. Наќ-наќгы ус
ианыќала апсуа жэлар хайќэнархоит. Апсуа жэлар еиќэырхатэуп
иара абыржэгы. Атыша ханћаћа уаћагы хэзтыћзом. Мшэан,
еилкаами аќырћэа рыгэћакы: апсуа жэлар уаћа адунеи афы
рыхьз амхэо рныртэара. Абри азы аибашьра ианалагаз
рапћьатэи амшќэа рзы, усќан Апсны иалалаз аќыртуа ир
ахадарафы игылаз, уажэы атэылахьчара аминистрс Шевардназе
акышэќышэраф инеигаз Карќарашвили ишазгэейћаз еипш,
шэ-нызќьык аќырћэа анызааргы усс икым, апсуа жэлар
рышыћамћэ ыќамкэа ирызныртэозар. Ишаабо еипш, аамћэ
ишапсахуагы, иаћфагыло аѓа баапс ззырхэо иоуп. Апсуаа
ирхэоит: акрыздыруа даѓууандаз, даѓуаѓандаз!.. Абригы
хэхэапшуазароуп зыќны аус хамоу ханрызхэыцуа!..

Ашыыбжышыћахь, сышыћахьќа сѓежьны сшааиуаз, Жора
Быћба сымџахганы акрысфэейтеит. Амлагы сакуа сыќан.
Пыћраамћак сыпсы анысшыа, Жорей Жора ипшэма Ећерии ићабуп
хэа расхэан, сымџа сыќэлейт. Аћара иахьа иаћа ићынчрашэа
иќоуп, зны-зынла Набжьоу аћаблаќынтэи аќырћэа иаарышыћуа

агранатджәарақәа алахамтозар. Амала, иаха цыхыбжьон инаркны иаашаанза ага иснариадқәа рыткәацбыжьқәа аафуан ана-ара. Нахьхы иахьықәгылоу ианхыслак уцәа уаатазызоит. Сара еснагь исыпхьазоит ибжьысуа аамтә: 20-30 секунд рышьтахь адыжәхәа цъара иткәацуеит. Уи цъара, ма уара укны, ма сара скны иакәшәар алшоит. Уи апсра мыжда зтахыда, аха Апсны ахақәйтра мбакәа, снапфырақәа еизганы аус рыдуланы салгаанза сыпсыр сыгәнахауп. Мамзар, сара среигьума ахазынақәа ҳарцарацәа итахахьоу!..

Мандара апост афы санааи, аерманцәа гәып-гәыпла агәынамзара рыманы аевкалипт ду ашьапафы итәан. Апсшәақәа анааибакхәа ашьтахь урт ркынтәи сара еилыскааит Члоутәи амфала рцара шапыркъаз.

— Нас, излацозеи? — сцааит сара.

— Атәратәи амфала!.. — атак кәртцеит.

Урт иахьа амфәа икәлоу икәымлоу ахәылпазы еилкаахоит. Акызатцәык иееимхаз: абраагыи ауаа ргәы хытхытуа икәртцеит. Афны сахьааиз, уатцәы амфәа сықәлар калап хәа згәы итазкхьаз апшәма Ефрем Агоп-ипа мап афаршәны икит амфәа сықәлом хәа.

Ажәлар лакфәкуа иаанхеит, зыгәра рго шыта даргыи ирыздыруам, рхатақәаггы рхы агәра рзымго икаларц егьрыгым.

Маи 9, 1993

Аиааира амш артиллериатә салиутла иазгәартарц рта-хушәа, асаат ааба инадыркны ихьамтоу атанк ала апсуаа ххырғәгәартәкәа идырбаны ихысуеит ақыртцәа. Ахқәа ааигәа-заны аткәацра иафуп. Иахантәарақгыи фәаихак рымазамызт. Урт иахьысхьоу аибашьра ду иаанагаз аиааира ныхәас ирыпхьазом. Уи аибашьра ахадарафы дара ршьа иалцыз Сталин дышгьылазгыи.

Қырттәыла иалтцны адунеи афы еицырдыруа ашьажәыфцәа Сталини Бериеи иахьа даарывагылт Шевардназе. Апсуа жәлар рыдагыи, ҳапхьака аамтәкәа еикәшараны икоуп, дара ақыртцәа рхатақәаггыи уи дзакәытцәкьаз аиаша рхәарангыи икоуп мышкызны. Еснагь Қырттәыла афашизм ахатәарым. Апсцхәа еикәатцәа уажәы ихчыланы икоу зыцкьашагыи амқәа цәыртцраны икоуп. Иалшоит икеикеиуа уи ажәван цьахаргыи. Аха, иага шықәса царгыи, ақырттуа фашизм ашьапхыцқәа Апсны

иаланатдз ахаан азынгыи уи зырҕо ахэырбҕыиц гылоит хэа сыҕазам. Назазагыи ацсуа жэлэр ирцэызуеит урт рьгэрагара, рыуара, рзааигэахара. Зыгэқэа цсны имеицэажэо айгэылацэа реицш айхатэ пардеикэатцэа хабжыатцаны хаанхароуп. Абри еилыркаароуп хацхыака иҕиараны икоу хабицара. Зкыышықэса рышьтахь абарт сцэахэақэа оумашэа ибаны иацхыо каларгыи, сара истахуп урт иахыатэи хгэакра иалацшны хазтадырыгылаз еилкааны цацхыа ргэырҕеаныстцарц. Уи адагыи цсыхэа ыказам ацсуа милац ашыа еисуанатцы.

Ашыажэуы Гитлер диеицшнысшыалоит Шевардназе. Атэым хэынцқаррақэа рзы, Америка рацхыа иргыланы, икалап уи дцэымзаркыраны, фырхатцак иахасабала дрыцхыазозар. Избанзар, Асовет хэынцқарра еилазыжыыз, ихзырбгалаз ачар-хэацэа иаргыи дрылоуп. Асовет хэынцқарра иамаз абаацсра-қэеи ажымдырқэеи амхны, ирыцкыаны икатцазтгыи, насгыи амилатэ тцаара ацазараҕыи инаганы избазтгыи, уара умачуп, сара сеихауп хэа атэамбарақэа нкажыны, дхэычы-дду, досу идгыыл аҕы дацшэыманы иахатыр рбазтгыи, иахыа ажэлэрқэа зтагылоу ашыаартцэыреи, амлашырақэеи, агэрейбамгарақэеи каломызт. Жэохэ республика ракэын злахыынтца зчацоз, егырт зегыи хцацсацэазшэа аган хаважыын. Абартқэа-абартқэа реикаратэра амцхэрас, СССР ыказам хэа анрылархэа нахыс, рызқэа хаиарханы инагылеит еишыцэатцас зыгэра аагоз ами-латқэа реихабацэа. Абаскаамта зчеицкыа еилысхыаз, уи ачеицкыа иаграгылаз, зегыи хагэра еибамго, хаилашынтуа, ихамаз абзиарақэа хамхны азы итазыжыыз дыруазэкуп Шевардназе. Ихы мацара дазхэыцит, ичархэаразы адолларқэа идыркыз дазхэыцит, уи адагыи дызхылтцыз иуаажэлэргыи драганы дсыпхызеит сара. Адунеи амаа зкушэа изыпхыазо ахэынцқарцэа уи ихы иршышыуа амцхэрас, заанатэ ихэда ашаха ахаршэны акнахартахь амца идырбазтгыи, ажэлэр рзын насып лашак кацхар каларын...

Акнахартахь анысхэа, иаххысыз айбашыра иадхэалоу жэабжь ссирк сэицталхэеит аакыыскыа зыкны сыкоу ацшэ-мацхэыс Дусиа. Аиааира амши иахыатэи хтагылазаашыеи ирыд-хэалазшэа збеит сара.

Дусиа (Евдокиа) Пиотр-ицха Мальченко — «Апедагогикатэ поема» звыз Антон Макаренко ицха Паша (Пелагеиа) лыцха лоуп. Дусиа излалхэо ала, Антон итаацэара дуун, жэмык апхацэеи цэки ихылцит. Сара Антон Макаренко ицстазаара тыстаарц акэзам сызлацэажэарц истаху, абри ауаф дузза ишыа злази сареи абра Мандара хэхыеикэшээз ауп ссирс исымоу.

Дусиа Мальченко диит 1936 шыкэсазы. Лхэычрашыкэсқэа мѡацыси Краснодартэи адгылѡацэаѡ, Крымтэи араион Горновесиолый Хутор хэа иахыашытоу. Абра ишыказ ауп Ацъынцътэылатэ еибашыра Ду ахырыхыз. 1942 шыкэса рзы афашист Германия импыцаихалахыан ари адгыл. 1943 шыкэса рзы хэычгы-дугыи еидцаланы иахыргеит. «Сымѡашыозар, ари калеит маи мзазы, — илгэалалыршэоит Мальченко. — Амѡан хайкэыргеит сани сареи. Литвака ххы хан. Зака аамта хныкэоз сгэалашэом. Анемец солдатцэа рзы, амѡа хэхыкэыз, ахэыцкэа ашыа халырхуан. Уаха акы иацсамкэа ианаанхалак абензин нарыкэтэаны ирбылуан. Аконцлагер аѡы хнаргеит. Абраагыи убас ихазныкэон. 12-13 шыкэса иртэз Германияка идэыкэыртцон, 6-8 шыкэса иртэз, сара исыкэлаз, абра ханрыжыит. Ынак, амцхэ ашыа сылырхызар акэхап, сыцсы мацхеит. Санаацш, ахэыцтэы ѡнаѡы сшыказ збеит. Ара цытк сымч антэртца сѡызцэеи сареи хабналеит ынак. Зака аамта хныкэоз сеидру, хцаацшаауа Карпаттэи ашыа ххысны Сальсктэи адгыл каршэра ныжыны, Краснодартэи адгылѡацэа ахь хгьежыит. Абрантэи ххутор Горновесиолыйи сааит. Ара сыздыруаз, издыруаз хэа уаѡы дахымызт. Нас ауаа срылан, иахыа — ара, уатцэы — ана. Амцхэ ажэа уасыршыыр стахым, 1957 шыкэсазы сан дсыцшааит.

Ацсныка сааит 1947 шыкэса рзы. Кэазан сыкан рацхыаза. Ицон амлакра. ѡацхыа чэѡатцак ацшааразы ауаа срылалт. Абас саанагеит Арасазыхь Жэыжэ Хацъым итаацэараѡы. Урт срыдыркылеит рхатэы пхак леицш.

Хынтэ атаацэара салалахыеит. Рацхыатэи схатца — Цацуа Андреи икынтэ ацха дсымоуп, Татиана захызу; аѡбатэи схатца дапсыуан — Георги Леонти-ица Гамгиа; уи икынтэи аца дсымоуп — Валери; ахпатэи схатца дермануп — Забуниан Ефрем Агоц-ица. уи икынтэи хѡык ахшара сатэеишыеит анцэа: Руслан, Лиудмила, Светлана. 33 шыкэса цуеит абри аѡнатаѡы сыкэиожытэи».

Дусиа аҫатын дахоит ахаҫәә реиңш, лассы-лассы илырхәуеит заа иңканы илымоу агает. Насғы, уи агает рдуны иңкоуп, арымзаа аҫатын агәылажыны илырхәуеит. Ибзианы акранылфалак, еиқәырццакны ҫынтә дахоит, акы лызхом. Ларгыы пхәыс дууп, иаалыланы дыкоуп, акрыфарақынғы дхәыдазам. Ишысхәаз еиңш, аҫатын рхәны амца аналырклак, гәыртәыла лыҫнытқа индәықәылтдоит, нас уи ҫаңхә арахь ианоулыштылак, адәығба итытца афақь еиңш, лматцурта хәычы иаразнак аапынтәи анақә хчылеиңш, инахатәоит. Сара сеиңш уи лхатцагы алаҫитзом. Уи алға сара иҫырхагам, аха Ефрем, Аңынңытәылатәи еибашьра иалахәыз, уажәы хәычык згәабзиарақәа хәанчаны икоу иңырхагамзар.

— Аибашьра шықало ахәыцқәа роуп издыруа, — лхәеит убасқан уаххәа ыфаны хәанаидтәала.

— Уи шңеилкаатәу? — сцааит сара.

— Уи шеилкаатәу усоуп, аибашьра қаларц шықәсык-ҫышықәса шагу ахәыцқәа ихтаркуа иалагоит ар рыхәмаррақәа.

Илхәаз оумашәа сархәыцит. Цабыргны, ари акаамет халапшаанза, исгәалашәоит, Нури Бытәба ихәыцқәа: Астанда, Астаддина, Асмаҫ, Астикәа, Астамыр, нас сара стәқәа — Хьымкәырасеи Анетеи анааиқәшәалак, хашта хәычы тырцәа-жәаауа, лабашьашәала, мҫышьашәала еибыртоз ахысгақәа қатцаны, «Похә-похә, пах-пах, тра-та-та!» — хәа «еибашьуан». Иахәа абар, лабҫаба ақыртцәеи аңсуааи еиғацәаны анибар-цәара иаҫуп.

«1942 шықәса қартан усқан, — дналагеит Дусиа лажәабжь. Сара слымха кыдцаны сылзызырдуан. Амахә Ашоҫ дтәаны аҫатын ихыхуан. Света аңхынтә еимаа бырфын рахәыц шәпала ацара даҫын. Дусиа лажәабжь налыгзон: — Ишысхәахьоу еиңш, хәхынхоз импытдахалан икын анемец. Аха хара ахәыцқәа, еимқьрак анаабалак, аҫабиакәа иқатцаз хәахәытцыцны, анемеццәа хәрцәыхараны, ар рыхәмарра халагон.

Ҳацутаҫы ахәыцқәа рацәан. Урт зегы рыхьзқәа, рыжәлақәа иахәа сгәынкылараҫы инымхазаргы, рсахьақәа мшаҫены ишыз-баз саңхәа сыла иаахгылоит.

— Аибашьра ду ҳаҳамаруеит, — ихәеит абри аус афы иаҳа ахадара нызкылоз чкәынак. — Ҷ-хәтакны ҳеахшароуп, — ихәеит уи.

Ишиҳәаз еипш, ацутафы еиланхоз ахәыцкәа Ҷ-хәтакны ҳеахшеит. Убри анаҭс, ҳаиҗызкаауаз ачкәын ус ихәеит.

— Сара Сталин ироль насыгзоит. Даҳтахуп Гитлер. Дызустада Гитлер? — уи ироль назыгзашаз иалхразы дааҳалапшит.

— Сара сакәзааит! — ихәеит чкәына хышк. Жәабака шықәса ихытуазар қаларын.

— Мрагыларахьтәи аганахь Сталин ир гылоуп, мраташәарахьтәи аганахь — Гитлер. Сталин ир иалахәу арахь шәсышьтал!..

Сталин ир салан сарггы. Срахәтапало срыцын ар рыхәмарра иалахәыз. Ачкәынцәа ааицәажәан, иаҳа агәғәакәа хәа зхы зыпхьазоз, пшыхәра ицаны Гитлер дааргарц рызбит. Ус иаггықартсеит. Дук мыртыкәа уи имахцә данкны дааргеит. Уи иаанагоз Германия анапы иҗахеит, Гитлер капут акәын.

Гитлер дыкны данаарга, егырт шаттахаз еилкааны, җаса ишеицәажәахьаз инакәыршәаны, аибашьра иакәытцын, уи икоманда иалахәыз рнапқәа шытыхны «иалцит». Сталин итапыныжәга иҗытқакны длеиҗеиуан.

— Гитлер, ишыжәдыруа еипш, дшьяжәҗуп, уи иус ҳазбароуп! — ихәеит Сталин, иаргъа напы шытыхны дмақаруа. — Шәгәы ишҗаанагои?

Гитлер ыҗыа ачкәынцәа инапқәа аанкыланы ивагылан. Уи дқәацар рузомызт.

— Иус збатәуп, насггы иқәнага дақәыршәатәуп! — рыбжьқәа геит ахәыцкәа ана-ара.

— Ашьра иқәтзааит! — ихәеит Сталин. — Аа, абра, гәыпҗык хпартизанцәа шыршыз еипш!..

Зеггы уахь инхьаҳәит. Жәабака метра инарцәыхараны иқатқан акнаҳарта. Иаразнак адта анроу, ыҗыа цан, ашаха рыпшааит, хыхь иршәны инахадыршәын, қәардәыкгы рыпшаан, уи атқа инадыргылеит. Гитлер ишитахымыз дрыманы уахь инеит. Днаганы уи ақәардә днықәдыргылан, ихәда ашаха нахадыршәит.

— Аңсра рңеипшзааит афашист мпытахалащца! Гитлер капут! — рхэан, ахэычы дзыкэгылаз ақардэ инагэтасит.

Абри аамтаз атревога калейт. Ар қапшь рхаирпланқәа нхылан, анемеццәа рхығәғәартақәа абомбақәа рыларыжьуа иалагеит. Асирена абжыы шгаз еипш, атабиакәа рыетарыңсеит ахэыцқәа.

Атынчра аныкала анемеццәа роуп рапхьаза игәазтаз ахэычы дшыкнахаз. Дара роуп дыкнызхызгы. Ахэыцқәа убаскак Гитлер ицэымғхара рылағены иқан, уи дышгитлерымыз рхаштит. Икалаз анырбоуп ауағы дшыршыыз анеилыркаа, аха ускан икалашаз калахьан...

Анемеццәағы еилыркааит итахаз Гитлер ироль шынаигзоз. Хатыр иқәданы дара рнапала ахэычы дыжны дымғапыргеит.

Дусиа лажәабжь далган, атағын лға лгәатцахь итарчны илымаз ааулышьтын, дғагылейт.

— Гитлер имға дықәлоит Шевардназегы, убалап! — лхәеит лара. — Иахьазыхәа адунеи амаа иара ику ңышьоит, аха уи иаамтағы иғхәарағы ааигәахоит!.. — қапхьа атағын лға лгәатцахь идэықәтцо инацылтцейт: — Зегы ғхәарак-ғхәарак рымоуп. Абар-абар, сгәы исанахәоит уи дзыкәшәараны дыкоу!..

Аерманцәа иахытцраны иказ, ашәахьанза шәәапшы хәа рахәаны, рыфнқәа рахь иоурышьтит. Ашәахьа захьзугы уатәоуп!

Ашыбжыыштахь ахысрақәа ыказам, тынчроуп. Аңстхәақәа хуп, аха акылхарақәа ирылқыаны амра пхоит, ашоурағы ыкоуп.

Аңсуа радио ифеыыз хәа егьамхәеит.

Ақыртүа мчыла ари адгыл дықәымцакәа Аңсны атынчра зыкалом. Абри агәра гатәуп. Еицәажәарыла ақыртүа Аңсны далтчны ахааназгы дцом.

Аиааира амш ахатыр азы Дусиа лыпха Света дыкәгьежъаан, ғ-кәтык хзылшьит. Атаацәа зегы — саргыы сналатцаны — даараза хатхаңыит. Иахзынхеит хәа сыкоуп рбағыки ғ-рцынаки. Рцынак кәартын, акәтағь атцартан, ихтәалоуп, даға кәартк кәчышь затәык хнахын, ан иатцаеырбо иацуп. Амахә Ашоғ аакысқыа қаблак ааиган, ишыны, итырттаны иржәын, атушонка алырхит.

Агәәанагара зласымоу ала, уи ыфаны халгахьеит. Ушьтарнахыс ацыфазы хшыкалаша ахәара уадафуп. Аха макьаназы аңш хамоуп, амла хамкыр калап. Аус злоу — алатцара аамта цаанза аңш хәычык хәзцәытцәхәәр ампыл аагөит. Аибашьра аткыс ишәартәхөит амлакра!..

* * *

Паташь Патазба иажәабжькәа рыкнәтә.

Жәамш рышьтахь шыжьык иныкәсыршәын, Тарзан икны сөнит. Аңшәма дгылахьан, сшибаз еипш аңсшәа сәхәо дыспылан, ифныка дсыпхөит.

— Итәбуп, уахь сызнейзом, аус сымоуп.

— Аду Нодар иус акәзар?

— Ааи, иароуп, умфашьөит.

Смашьынала сыкан, Тарзандааины даасыватәөит. Минуткәак рышьтахь Диди ифны аңхьа хәатгылеит. Хнеира дазыпшызшәа, аңшәма ихатәгыи агәашә дылагыланы дахзыпшуан.

— Цәалшәарак сааимнадеит шәшааиуаз акара, — ихәөит, иаңсшәа цсы ахазамкәа. — Шәтал арахь! — агәашә ааиртхьан.

Адәныка хгыланы хәицәажәара зыпшзахомызт акнәтә, аштә хәнтәлеит. Хәшиашаз аанда аган афы игылаз амушмула амцан хтыпкәа аанахкылеит. Иаразнак, хнеира дазыпшызшәа, дматцуф пхәысзу, дрыуазу сазымтцаөит, дыкәгьежьааны хаматц аура далагөит пхәыск. Уи фынфажәәка шыкәса лхыцуан, аха еинаалак лакәын, дласын, иаразнак хшынатәаз еипш, апырпалыкь еипш даххагьежьааны астал лырхөит.

— Хәицәажәара азәыр дазызырфру? — сцаөит сара.

— Ус згәагьуа агәылацәа сымазам! — ихәөит Нодар.

— Ус анакәха халаган! — схәөит сара.

— Акака аанахкылар?

— Аус иахәозар ишышәтаху!

— Акака хдырхагазам! — ихәөит Тарзангы.

Фырцанк-фырцанк ауатка аажөит. Нашартцөык снацханы ианысфа ашьтахь, счабрала скышә аасрыцкьан, сналагөит.

— Ишәсырдырырц стәхуп шәыпха хазына Лиа лышьтә сышхылаз...

— Нас, нас? — изымчхауа слакта дынтапшит Аду Нодар.

— Уара ухацоуп, апатын Нодар! — сҳәеит сара. — Ацәгъеи абзиен уруниахъеит, ачҳарагъы умаз. Изхысхәауа... — схы ласыркәит, агәағъра цәгъан исхәараны икәз ишапыз еиңш иазызырџуаз рызнагара. Уи еиликааит аңшәма, илақәа тытцны ицо даасзыңшит.

— Дыршыма, илыхъзеи? — дтцааит иаразнак.

— Излеилыскааз ала, аңара азыхәа Лиа пшза лгъычра ртахижътеи акраатцуан. Ишлышътәшәарыцоз инанагеит ауха амшира ахъазгәартоз аәнаґы. Ицәытцагыланы иңшын лымариа роуазар хәа. Ус ишыңшыз, агәырғъара ахърымаз азал акынтәи ашә аартны адәахъы даадәылтцит лара. Агәашә даатытцуан еиңш, уи илыхъзеит ґыцъа арңарацәа. Ишылымуаз мчыла аморф лылатцаны илпыртцит.

— Изустцәада дара? — даағъатцәығъатәит Нодар.

— ґамара Шониа, зыкны дыкәз шәыңґа, шәлазтцаар, урт зустцәаз лдыруазар акәхап. Хәарада, урт рыңшаара шәылшоит иаарласны. Тарзани сареи хнеины хтцаахъеит уи атцыхәала.

— Усоума? — Тарзан иахъ дтцааит Нодар.

— Ааи, апатын Нодар!..

— Нас, уажәраанза изысмаҳацыз?

— Хазыңшын уи ашьтахъ аңшаарақәа рылтцшәа!..

— Тарзан иихәо иашоуп, — сҳәеит саргъы. — Сара соуп ус еиңш адтца кәзцаз. Амала, шьтарнахыс урт цшааны шәразтцаароуп.

— Нас, нас? — уи егыгзамызт атәууара далагарц, илақәа кәңшъза ацәаакыра рывтцыжжы икалахъан. — Нас, нас? — даасыхәаңшит.

— Гиа захъзыз Цьаңаризе иґызеи иареи анца ашьтахъ, Лиа лхала лхы ахъынахоз амәа данылеит. Уиакәын иртәхыз илышътәшәарыцозгъы. Иаразнак иналыхъзан, рмашъына ааныр-кылан, ашә аадыртит.

— Шәызустада? — лхәазаап лара.

— Нодар бзиа иґызцәа ҳауп! — аґак кәртцеит.

— Ишәтахузеи?

— Амашъына бтал.

Амашъына дынтәлеит.

— Изустцаадаз арцарацаа, бнапқаа ыртэины изкқаз? — итаазаап дара.

— Гиа захьзу бзиа сибоит. Аха сара дыстахзамызт. Уи аниасхаа ихьымзгшыаны, ифызей иарей аморф сылацаны соурышьтит.

— Кох! — иаацъаршьейт арцарацаа. — Рацаа иныртэатэын. Заа иаадырызтгы хрыхьзон, аха шыта...

— Афныка сшэымган! — лхэазаап лара.

— Избан? — итааит егырт.

— Ас сшыкоу саб сибар сишыр алшоит. Уатэы исхыц-саар нас...

Ажэакала, дымтадырсырц зтахыз иахьыртахыз атып ахь дыргеит. Ауаха хатыр лықэцаны дыштарцеит. Ашыжэ ианаапш инеизар...

Схы ласыркэит шацха. Сыфнапык еимлагэаны сылахь акакара инадыскылан, шацыцқаа еихырғаға иааныскылеит. Абас стэан пытрак. Нодар икалаз ицаа иалашэан, ашырхаа дшацкеит.

— Ихэа икалаз? — дыфнатэааит иара.

— Арцарацаа излархэо ала, Лиа дыцсны аиарта дылан. Адоза рыгэғааны илылартазар акэхап!..

— Аах!.. — иеизымшыуа адыжэхаа игэы дынтасит. — Аах!..

Тарзан дшацкэан, атэца азна азы ииркит.

— Угэы цумжэан, ижэ ари!..

Фымшақаак аакаитцеит. Нас шацха дааины итып афы днатэейт.

— Абарт зегы ииашоу?

— Гиа Цапаризе дшэыцшаа. Уи идыруейт икаитцаз. Уи ашытахь шэарей сарей хаицаажэап! — саргы сшагылейт.

— Ииашазаргы калап, — исхэаз днақашахатхан, итэартафы днеизкэыфит. Атхарахаа игэы тытны ицон. Тарзан иихэара издырамызт. Уигы ихы икэыжыны зымша дыцшуан.

— Нас, дабакоу сыцха, дабаргеи уинахыс? — дцааит Нодар аарлахаа.

— Уцха ддырхынхэыр, дара ишытагаа иркуан. Уи ашытахь рыгэра згодаз, ашыракэын ирзыпшыз. Убри иазхэыцны, сара

изласархээз ала, уи хатыр лықатцаны, ишахэтэз еицш дырҗееины, ацинктә кәыба дтарцеит. Анышә дамтакәә, адгыл атцан иа-хыыхшәашәоу тыпк афы амавтолеи лзыкатцаны, дтәахны дрымоуп.

— Ацсы дсыртарц ртахзами? — дтәаит Диди.

— Ацсы дшәыртоит, хзеиқәшахатхар!

— Ирхәэзеи дара?

— Ишеибаххәаз еицш, миллионк адоллар цара ртахуп.

— Уара?

— Сара уаанза хәышә нызкь доллар хәа исхәаз мап ацәыскуеит. Уи амцхәрас җаагы сахәоит.

— Уи арбану?

— Апрокурор Анзор Силагазе исхарамкәә сҗеикхьеит зны. Машынак азна ашхарантәи ахьатә қыдқәа ахьаазгаз азы. Стакын, ишуасхәахьоу еицш. Ус смыхьызтгы, ицегы сеиғхар алшон.

— Иутахузеи сара сыкнытә?

— Анзор Силагазе иқьаф таза «Мерседес» дақәтәаны длеиҗеиуеит, сара имшала абахта стакын. Убракоуп Тарзани сареи хәхьеибадырыз, еишыцәас хәхьеибақатцаз. Исиуиз агәым-харазы изыбжа имыхәо дқатцатәуп, иатаххаргы нырцәыка дтәаит. Уи уареи сареи хзын ахааназгы бзиара ихәыцзом. Данызаит ари адунеи. Иахагы еиғасшьоит. Ани дзыкәтәоу и-«Мерседас» сара истәхароуп мышкызны. Убри аныкауцалак ашьтахь миллионк узшәар, уцха лыбаф уоуеит. Саҗамыз, сара исылшаз абри ауп!.. — сҗагылеит.

Нодаргы Тарзангы җеибаргылеит. Сара агәашә ахь сҗәнынасха Нодар днасыхьзан, сааникылеит.

— Иухәаз сахәит, исыдыскылоит!..

Сара уаха җымтзакәа агәашә аартны сынтытцит.

Маи 10, 1993

Иааизакны иугозар, ари амчыбжь ахтысқәа мацымкәә иаман. Убарт зегы ируакуп маи мза 6-7 рзы ақалақь Маикәац Урыстәылатәи ахәынтқарра аиҳабыреи Ацсны аиҳабыреи реицәажәара Ацсны Урыстәылатәи Афедерация адцаразы.

Шыала-дала иахзааигәоу ажәларқәа — адыгһаа, шапсығаа, абазаа, ҕабардаа, ауаҕсаа — рхатәы хәынтқаррақәа ҕалейт Урыстәыла агәаҕы. 1810 шықәсазы Аҕсны Урыстәыла иад-лахьан, нас уи анулиация азиуит Сталин, умхәозар. Абри уажәы ирҕыцны ишыақәгылар аибашьрагы еиқәнартәон, уи еиқәнархон зықьыла наҕ-ааҕ еиҕагыло рыцстазаара. Ақыртцәа ари ахааназгы иақәшахатхараны иҕам, аурысқәа хадгыл хамаркит, анцәа ихатәеишъаз хадгыл рымпыцархалейт хәа рыбжыы цазгәы амазамкәа адунеи иахдыртцәарц иалагоит, аха ауаагы рыблақәа хҕам, аҕоурых иаҕхьахьоу, иҕызцаахьоу иҕаҕхьа аиаша цәыртцуйейт, аиаша ахы инарбойт. Ишпаҕоуцари, уара иутәым, аха акыраамта узлатхацъуаз ахазына ануцәо уей-цанаргәгәозар акәхап. Абас рыхьит ақыртцәагы. Ацгәы ашәса аҕыцданагәар иунамтарц ишықәо еицш, Аҕсны ршыапхыцқәеи рнапхыцқәеи аларцаны иркуп. Урт рабицара рхы итарыцъгәон Аҕсны — Қырттәыла иакәакьуп хәа. Аха мап! Аҕсны — Аҕсны ауп, Қырттәыла — Қырттәыла ауп, ари ус шакәу арцабыргуйейт дара рыхьзқәагы. «Уара Катул уакәзам, уара Гоча уоуп» хәа ухәар иафьзахойт. Убри аҕнытә иаха еиҕьуп: Катул — Катул иакәзааит, Гоча — Гоча иакәзааит хәоуп иахьагы аибашьра хзаҕу.

Ари амчыбжь аҕнуцқала Катата Цьынцъал игәыци Заур Кәытцниа игәыци хыхь ахыргәгәартақәа зку хайбашьцәа Цьынцъалаа рхәы акәшамыкәша цшыхәра ицаны аҕагыла-заашьақәа гәартейт. Урт ыҕан, иара убас, Аҕытца аганахьгы. Адырратарақәа злаҕоу ала, аҕа ихыцхьазарагы оумак ирацәамзар ҕалап, иалшоит арантәи Аҕәа аганахь ирышь-тызаргы, уахь иаха ишәартазшәа рбазар. Аха уеизгы макьаназ жәылар хәа акгы мҕаҕгазам, наҕ-ааҕ еидтәалоуп ихәыцуа, иахьакәу уатцәакәу ианыҕало хәа урт еилзырго.

Ефреми Дусиеи ртаацәараҕы сахьыҕоу хтыскгы ҕалейт: рызҕаб Света иаалырҕьаны аҕараа аибашьцәа ргәыц ахь сҕоит хәа даақәгылейт. Ари ажәабжь раҕхьаза сара исалхәейт. Исзалхыз ауадаҕы аҕра сшаҕыз дааҕналан, атамзаара шытацо сҕаҕхьа дааины днатәан, цытраамтак дкәанызануа даанхейт, аха нас дызмыртынчуаз аус ахы цәырылгейт.

— Уаамта ахьуцәызго схы иалнаркьоит, аха ариабжьарак хәыцрақәак таха сырымто иалагеит, — дафын Света Забуниан, лыказшьала дҕапха-ҕаччо. Лзамҕа пшзақәа тыҕапшьаауа дсыхаапшуан. — Жәибжь шықәса срылгоит иаарласны. Аңсны ахьчара сөызцәа ахьгылоу саргыы сыҕазарц стахуп!..

— Бароу?! — иаацъашьаны слызцаауеит. Изласалхәахьоу ала, хатца дцеижьтеи ышықәса ирықәуп, хшара длымамзаргыы, шыта дтаацәароуп, асабицәа рахь дупхьазар иашамызт.

— Ааи, сара!..

— Аха бтаацәа?

— Сани саби шақәшахатхо здыруеит!..

— Цоуп, урт баби бани роуп, аха аңхәыс хәа бызмоу Ашот иакәзами?..

— Уи, хәарада, дақәшахатхом. Аха цкьа днартәаны сияцәажәап!..

— Ари уаха зәыр иабхәахьома?

— Цьон агәып еиҕикаарцны дафуп, уи сиҳәахьеит, ар рцыз дақәшахатхар!..

Ар рцыз хәа дызфыз Беслан Изаабеи-иҕа Кәытцниа иакәын.

Света Мальченко автомат атәгыы ҕытчытқәак лтахьеит. Акырынтә, абцъар зманы ара ииасқәо дрыхәаны ддырхысхьеит. Жәаха аабыкьа, БМП ари хзиас аҕы иааганы ианырызәзәоз, Нури ҕәынцъиа диҳәаны, еишьтаргыланы хәынтә дхысит. Аибашьы иҕәаҕхьеит уи гәшәарак лымазамкәа абри аус даманшәаланы дахьыкоу. Ари ажәабжьгы дгәыргьацәа исзеиталхьеит.

— Ашьаартцәыра илагылоуп Аңсны ахьчащцәа. Шьта саргыы схәыцым хәа сгәы иаанагоит. Зкьыла сөызцәа ахьгылоу сыҕазарц стахуп. Схы пхасшьоит акгыы ҕамтцо баша аоны сахьтәоу!..

— Сара сызлабыцхраари?

— Атараҕа уанылбаауа суццар стахуп. Уа дыкоуп Цьон иахәшьа Ута. Уи дызбақәахьеит ара. Хәибардыр!..

— Раңхьа бцаны Ашот биацәажәа, уи дақәшахатхар бызгоит санцо!

Света дҕагылан, адәахьы дындәылтцит. Сара избон акраамта уи лхатца дахьихәоз. Ирхәоз абызшәа сзеилкаауамызт, аха

атцакы усгыы издырхъан. Ашот илахъ еикѣтцаны длыхѣацшуан, илхѣоз иахарц итахзамызт.

Сара саамта анаи сѣааибыстан, ахыргѣгартаѣа рахъ сарц сахасабны ашта саакѣылт. Амра кацеиуан.

— Ибеихѣазеи? — слызцааит Света.

— Даѣашахатзам. Зегъакоуп, сара сцоит!..

Уи луада дныѣналан, аѣеилахѣара далагеит. Сара агѣашѣ сынтысын, хатцака ииасуаз мандаратѣи азиас хѣыч сныѣпынгылеит. Абри аамтаз деикѣараха Света длышьтагыланы дааиуан Ашот. Уааихѣацшыр дрыцхаушьартѣы дыкан. Сара уи дсымбазашѣа сапхъака сыцшуан.

— Катул! — ѣитит убаскан хыхынтѣи азѣы. — Катул, уаангыл!..

Хърыпс Кѣытцниа иѣа Адгѣыр иакѣын. Жѣохѣа шыѣѣа роуп ихыцѣуа, аха иоура азхан, дхатцахарц егыгзам. Дыѣны амарда дылбаан, ацха даакѣлеит.

— Атарака уцома? — дтцааит данаасыдгыла.

— Ааи!

— Уаацшы, анахъ Адики Маѣы ааиуеит!..

— Шѣабацои?

— Саб иашѣа Шоѣа иѣш алаагап хѣоуп!

Ас еибакхѣонатц, Светеи Ашотѣи аахадгылеит.

Уажѣы избоит Света дандѣыѣѣа Ашотгыы дышхашѣтало. Апартизанѣѣа даарагы иртахзам дара ахыгылоу ахыргѣгартаѣы ирзымдыруа ауаѣы данноуго. Урт еснагъ исархѣалон атѣым уаа рымѣан инахамгараз. Света лзы акгыы рымхѣар алшон, аха егы...

Хѣынахѣеит. Ашот дхашѣтоуп. Маѣ ацхырааѣ дѣтахын. Хѣахѣоз анидыр, Ашот ихы наидкыло, ус ихѣеит:

— Акыртѣѣа рхыргѣгарта иазааигѣоуп сашѣа иѣш зѣоу аѣа ахыгылоу. Ухацхраауазар уаагоит!..

Ашот ааигыы мапгыы имхѣеит. Уи ииѣахыѣѣѣаз иѣхѣыси иареи тынч абра иѣазар акѣын.

— Маѣ, иуѣѣажѣашѣоузеи?! — схѣеит сара урыс бызшѣала.

— Ашот ѣсшьара хшымѣо усгыы идыруеит. Иуазхѣада уи акыртѣѣа дрыцѣшѣоит хѣа!..

Ашоҭ даалахҕыххеит. Ихҕы ышыҕихын, даапышээрччеит ас анысхәа. Уи иаанагон: шыҭа иарҕы дцоит хәхьцо. Мамзар, уажәраанза, дзеиуаз иарҕы издыруамызт. Ашацахәа ишыәфа ааихиган, хәхьцоз днахашьҭалеит.

Иахьа Катата Ыынцьал игәып, иара дназлаз: Мераби Ромеи Ыынцьалаа, Нодар Цанган, Дима Векәуа, Бесалтан Сангәлиа, Витали, Роберт, Тамаз Кәытцниаа цшыхәра аҭсаатә фабрика аганахь иҕан. Апартизанцәа излагәартаз ала, ақыртцәа аҭсаатә фабрика аилыхра иафуп. Игон аҕәащчафбыжкәа. Архәцәа ирымпыхьашәаз акаанмыжкәа ирыманы ицоит.

Ҳпартизанцәа излагәартаз ала, аҭсаатә фабрика акәша-мыкәша ақыртцәа иаха рхыцхьазара рацәоуп.

Асаат аказы Ыгьарда ахахьы ақыртцәа «Град» ала ихысны ахы хьамҭакәа аларыхьуан. Ауааҭсыра акҕы рмыхьзеит, афн цыххаараҕь ыказам.

Ахәылҭазы хәаит Мандара. Света илбаз-илахаз дамехак дамоуп. Ашоҭи лареи ыҕан сара сахьынхоз, Рауль ифь, халбааит Ыон ифны дахьылатцоз. Утеи лареи еибахардырит. Ыон дахьылатцоз дзыхьчоз Баҭал Кәытцниа иавтомат диркын, азҭабцәа знык-знык ирхысит.

— Утеи сареи хәицәажәеит. Уи деигәыргьеит ианласхәа сеибашьырц шыстахыз. Ута даараза деилкьоуп, уи слыҭашьыцуеит. Знык иадамзарҕы, цшыхәра сцандаз хәа сыҕоуп!..

Цыбжьонынза хтәаны хәицәажәон лани, лареи, сареи. Дусиа дақәшахәтуп лыҭҭа дызныло амфә.

Света мҭәыжәфәда дыҭрырц еҕлыгым. Уажәы-уажәы еиҭалхәоит иахьа илбаз. Ҥынч дызтәом!..

Маи 11, 1993

Ашәкәынҭа № 3

Аҭсны жәлар рфорум «Аидгыларә» аҭаратәи агәып ахеилак аилатәара.

Маи 17, 1989 шыкәса рзы Аҗара ақытан имѡапысит Аҗсны жәлар рфорум «Аидгылара» аҗаратәи агәып ахеилак аилатәара. Зҗаарас икәгылан 1989 шыкәса апрель мза 3 рзы аилатәара имѡапгаз иаднакылаз азҗаарақәа ирынагзашыоу азы акомиссия иалхыз ргәаанагарақәа рыхәәпшра.

Аилатәара иалахәын: Пата Чанба, Заур Бҗаииа, Пата, Леуа, Ипполит, Иура, Анатол, Петра, Акакь, Маврик Кәытҗниаа, Димер Їынҗьал, Нури Бытәба.

Аилатәараҗы иазгәәтән Аҗсны жәлар рфорум «Аидгылара» аҗаратәи агәып ахеидкыла иалоу рхыпхызара шмачу, убри азы анапышьтыхра җартҗеит аизара аарттәу иаарттәыму хәа. Акомиссияқәа русуратә гәәтара рыдкылараҗы ахеилак иалоу рхыпхызара ахьмачыз азы зегьы еицҗакны мап ацәыркит аилатәара ахгара.

Амшыңа № 4

Аҗсны жәлар рфорум «Аидгылара» аҗаратәи агәып ахеидкыла аилатәара.

Ииун мза 19, 1989 шыкәса рзы Аҗара ақытан имѡапысит Аҗсны жәлар рфорум аҗаратәи агәып ахеилак аилатәара. Зҗаарас икәгылан маи мза 17 рзы изхәәпшыз жәлар рфорум «Аидгылара» аҗаратәи агәып ахеилак иаднакылаз аусуратә планқәа ирынагзашыоу азы акомиссияқәа русуратә гәәтарақәа рыдкылара.

Аилатәара иалахәын: Қарбеи Махаид-иҗа, Иура Тарашь-иҗа, Анатол Уасил-иҗа, Петра Камшьышь-иҗа, Акакь Тәмраз-иҗа, Беслан Гәыгәышьа-иҗа, Леуа Бацьгәа-иҗа Кәытҗниаа, Димер Дыргәын-иҗа Їынҗьал, Нури Расим-иҗа Бытәба.

Аинформация җаитҗеит Аҗсны жәлар рфорум «Аидгылара» аҗаратәи агәып ахеидкыла ахантәаҗы Иура Тарашь-иҗа Кәытҗниа.

Уи иааркьаҗзаны иазгәеиҗеит аҗаратәи агәып ахеидкыла иалоу макьаназгы цқьа еилкааны ишрымам урт ирыду аҗакпхықәра зака идуу. Аилатәарақәа ркны азәырҗы иаанызкылаз хзымдыруа реагдырхоит. Убри аҗнытә, ихәеит аҗыза Иура Кәытҗниа, иркьаҗтәуп ахеидкыла иалоу рхыпхызара,

мамзаргы аусура зылшаша ауаа ҕыц иҕадаҕкылароуп. Хара хҕеидкыла даҕахуп ламысла хус иацныкҕо, уи активла зхы алазырхәуа.

Абри агәаанагара иакәшахатхеит еизаз зеггы.

Аколнхара ахантәаҕы Беслан Кәытцниа мап ацәикит ахеилак аилазаараҕы иахыпхьаз. Сара аколнхара сахантәаууп, ара саҕахымзар ҕалап хәа мап куа агәаанагара изцәыртцит.

Аколнхара ахантәаҕы хәа хәилатәарақәа зеггы рҕы еснаҕ хлацшра хәиталароуп ахеилак иахышьтнахыз аекономика азцаара.

Абри азцааразы аймак-аиҕак рызцәырнагеит. Адискуссиа рҕеаладырхәт: ахеилак иалоу Беслан Цьумка-иҕа Кәытцниа, Нури Расим-иҕа Бытәба, ахеилак амазаныкҕаҕа Анатол Уасил-иҕа Кәытцниа.

Анатол Кәытцниа иазгәеиҕеит:

— Ацсны жәлар рфорум «Аидгылара» атаратәи агәып ахеидкыла ашықәстәи аусуратә план азы икәнаргылаз азцаарақәа зеггы иактуалтәуп, урт зеггы хгәы итыхоит. Дарбану изтахым хекономика шытыцдыр, хқыта беиахар, аҕар рлеишәа бзианы аазара рымазар, акультура Ахан иагу-иабзоу зеггы ҕацазар, хабна хьчазар, Кындыгтәи аброилертә фабрика ацқьара амазар ухәа убас ицеггы. Аха ара даҕааы иазхәыцтәуп: арахь цқьа хшыақәгылам, амчра хнапаҕы иаахамгацт, арахь ирацәаны азцаарақәа шытаххит. Октиабр ду аан Ленин зцаарак ауп ишьтихыз: абцъар шытыхны, аҕагылара ҕацаны амчра анапаҕы аагара! — ихәеит Анатол Кәытцниа. — Са сгәаныла, иахьа ақыртуа националистцәа рҕеибаркны, аменшевикцәа рбиракқәа шытыхны ҕацхьа хәрхәәезарц аныртаху аамтазы зцаарак акәхароуп хара хҕацхьа икәыргылатәу: Ацсны ахақәитра атара!

Анатол Кәытцниа икәиργылаз азцаара иашоуп хәа азихәеит Нури Бытәба. Беслан Кәытцниа иакәзар, алакҕакра иманы дақәшахатхеит, егыртгы азәырҕы икәанызануа иаанхеит.

Ари азцаара иашам хәа данызбо, нышәарак ҕамцо, гәыпжәарыла даҕылеит ахеилак ахантәаҕы Иура Кәытцниа.

Азцаара иакәшахатуи иакәшатми рхыпхьазара гәахтап анапҕахара ҕацаны хәа дықәгылеит Анатол Кәытцниа.

Икәлаз уи ауп: аерманцәа мчыла иахцаны идәыкәыртцозшәа азәы дашшит.

Абри иазкны ақыта иаланхоз ауаа еизганы аицәажәарақәа мәапыргейт.

Икәгыланы ицәажәоз ирхәеит, мчыла азәгы дахырымца-заргы, ағычрақәа итысыз иахкыаны аилагарақәа шыкәлаз. Анхашыжәлар рыбзазашәа ацанынза инеихъеит, урт рхы зкәыркуа рхатакәагы ирыздыруам.

Ахәсеи ахәыцкәеи иахытцраны икәз амза 15-нза иаацшразы рылархәеит.

Атара агәафы, хара Мандарака ханыхынхәы ашьтахь, иацы ахәылпаз гәгәала аиҫахысрақәа кәлеит. Ахыргәгәартә атабиафы иамаз анапшыртакынтәи итәаз апшыхәфы аклуб дшыфәналаз гәеиҫеит еилкаамыз ауафы. Уи даатгыларц адырра ирҫеит, аха егы даанымҫаскәа дышит. Аиҫахысра гәгәа кәлеит аамтала. Атара ақыта иахатәаз атынчра еилаган. Ақыртцәа, пытрак ашьтахь, Набжьоу ахабла атыхәахь рыпсы штәз ддырхарц ртахызшәа, пулемиотла еишьтаргыланы атак кәртеит. Набжьоутәи хаибашыцәа зеихсуаз, абна зеазтәз иҫстазаашәахаз еилкаам.

Ҫымш уажәапхәа, Ткәарчал инхо аамтала, атаратәи хашәа Калистрат Мышьа-иҫа Кәытцниа итаацәарафы атрагедиа кәлеит. Быжьшыкәса зхыцуаз иҫкәынзатцәы, агранат «лимонка» ахыкәыз иҫшаан, азапал анахих импыцаткәацит. Калистрат иҫкәын дашыит, азҫаб гәгәала дахәын, ахәшәтәыртахь днагоуп.

Ақәоура ишафыз ашыыбжьон амш ааилган, амра цахәцахәуа иаакылыпхейт. Уажәазыхәа цьаргы иғазом ахысбыжкәа. Аха нак-аак итәакәоу рыгәкәа тынчым. Ақыртцәа иртахуп ари адгыл афы изышьтоу ахра ааныркыларц, апсуаа иахтахуп урт зтытыз ртыфра итацаланы, ахақәитра хаманы хадгыл афы апшәмара аанахкыларц. Ақәылаф ахааназы феида изымгацт. Убри атәы ибзианы иахәоит Нури Бытәба иашәа «Кәыдры» афы:

Апсына зтәызтәырц икәылаз
Феида изгахьома абра!

Мау 12, 1993

Ари ажэабжь сахаит ухэансхэанны, заҕа ииашоу шэаргыы шээзхэыц. Ақыртцаа, ишдыру еицш, Ацсныҕа иаарыштыуа реибашыцаа рыбжейхарафык зхы еиқашэам рахы иупхыазаратэны иҕоуп, морфинистцеоуп, наркоманцеоуп. Зыпс-тазаара зеггы абахтақаа рҕы, аколониақаа рҕы изхызгахыоу роуп. Шэеибашыы, Ацсынтэыла ҕамазкыз ашыҕа илбааз аҕмахышыцаа ацсуаа наҕ иныртэаны ишэзықэхыр, иреиҕу ацшыарта тыпқаа рҕы ихытэцароу аханқәеи абахчареи шэнапы зқәышәкуа зеггы шэара ишэтәуп ҕаа рыхқаа азыхэашы тыршаны абрахы иаарыштыуеит. Цабыргны, иҕабашыуа зеггы неибейцшны хжыы рфандаз ҕаа иҕоуп, хшыа ржэындаз ҕаа иҕоуп. Абас иҕаз, ижәла рымхәеит, Гоча захызыз, алакә аҕгы зызбахә смаҕац уафы ҕаастак Аҕара иатәу Набжыоу аҕаблаҕ даанагазаап. Излархәаз ала, уи иеицш аиқәатцаа ицшыоу ари адгыыл аҕы ишыапы ықәимыргылацызт. Аморф аҕацара бзиа ибон аши ауаткеи рыжәра ааста. Ускан уи азаара изаауан, ицштэхәгы псахны, иара дзейхэбыз аҕыц иаразнак ршыапы иқәиргылон. Изымхэыцкәа иҕаҕоз, мамзаргыы длакфакуа иара ииҳәаз анагзара зтахымхоз инигәыдцаны дишыуазаарын. Дзакәыз дырны иара имаакыра иатцанакуаз иеибашыцаагы, абри Гоча захызыз ажәак ааиҕытшәар уи анагзараз ала млашықәа ианрыпхыо еицш, аҕыпсыпхәа реихабы иҕаиҳәарызеишы ҕаа рабцар шытыхны иҕацибарҕыон. Абас ҕартцеит абри аҕынгы, ҕазну ашықәс иҕафсхыоу март мза 18 рзы. Арыжәтә ыжәны ишыҕаз, ашыбыжышытыхы адца анроу, зеггы ршыапы инықәгылеит.

— Иахыа Аҕара аҕы аагароуп! — адца ҕаицеит ар рхада Гоча. — Җажәиҕәабафык аибашыцаа уажәазы ҕазхап ҕаа сыҕоуп!..

— Ицҕашәҕыаны иқәхамтцой!.. — иҳәазаап азәы.

— Амч ҕзымхар мачхәума, срацәажәахыит: рационал хҕылацаа адырра рыстар, ара ҕаатцаҕы ихианы игылоуп, ацхыраара ҕартап. Аха ижәдыруз, аус злоу шэара шәоуп!

Иахыатәи ржәылара ақыртцаа рыплан иарбамызт, рхәеит шыоукы. Уи зыхыаз Гоча ифыза Гоги иакәзаап. Аморф адоза

андырғәғәза Гоча инапқәа ирацәан, иблақәа ашьа рхытә-
цәала ҫааитзаап:

— Абыржәы аңсуа ишьа сымазар изжәуан!..

— Цабыргну?! — амца агәгәахәа еикәтцаны игәышңы арбо
дкыдиалаашәа дахықәиаз дынхықәтәалеит. — Цабыргны
иухәома?..

— Уара умсит, сашья!..

— Ус акәзар, уи еиңш анасың сара иустоит: сыңсы-сынха,
иахья аңсыуак иңсы штоу абра дузаазгоит. Ула ишабо саҳәызба
цар уи иаазго аңсуа игәы иналарқакан, ашьа снапала итыганы
уатәца сыртәуеит. Убри анужә, абри икәанчаза итәу сқьаса уара
иутәуп! — иңыба афнуцкәтәи атцырқьа дынталан, иаатигеит
зызбахә имаз ихьырцәатцәтра. — Ишудыруа еиңш, са сқьаса
татынла итәым, уи аерманцәа ирылызгаз ахы мацәазқәеи
ахәдахатқәеи рылоуп изласыртәыз. Мап анакәха?..

— Изахьзузеи мап?! Дааг аңсуа ччаиәжә, амаң адағь кны
ианацәцәо еиңш, шья кәарак иламкәа дусырбап! — адыжәхәагы
игәы дынтасит.

Саатыбжак ашьтахь урт наңшаапшуа абна рәатаны, Грышья
Агрба дахьынхоз абнала рәаархан, рыешаны ацентр инакәшеит.
Аха убри аамтаз ҳаңшыхәщцәа игәартахьан ақыртцәа бҫаауа
арахь ааскьара ишафыз. Адыррақәагы кәртқан, рәырхианы
иңшын. Абра икалеит аибашьра гәгәа. Уи атәы аафхьеит, уажәы
ара уи ахтыс аиҫахәара хыс ихамам. Аха уеизгьы эпизодқәак
рыхтыс ҳарфьыцыр сҫахуп. Уаа гәартәк бҫьарла еикәных
хусхәартә иакәшаны иштәаз, ҳаибашьцәа танкла, «Нурс» ала
гәгәала амца рыжәтцаны, аңыныш еикәатцәақәа зқәымгәыгзоз
иантаңшы, иаанхаз рықәнага рыртаразы Беслан Изаабей-иңа
Кәытцниа игәың ақынтәи иаҳа аибашьра иазқазаз ағәгәақәа:
Мариал, Сундер, Батал, Ута Кәытцниаа, Валериан Ҳараниа, Гәырам
Минаиа ухәа егыртгьы цәка илбааны ақыртцәа рзааигәахара
иафын. Ан лбака ахықәгылаз ашьтахь зәытцәахны адца кәзцоз
Гоча илымҳацәқәа аакьакьахеит, дшымгәыгзоз изааигәазаны
аңсуа еибашьцәа рцәаара данаахыңшы.

— Гоги!.. — икәакәа днас-насит уи. — Азиас ирсны абни
магазин хыжәжәара шыкоу шьоук ааиуазшәа збоит. Абыржәы
уеиңым!..

— Цабыргну?!

— Ааи, ааи!.. Зҕаб хэычыкгы дрыцуп дымшэазакэа!.. Уух, бгэи бгэатцэеи тыхны абра искиндэз!.. — Ута Кэытцниацха лакэын уи дызфыз. Гоча агыгшэыг цшра ааихэан, тцэыцак азна апсуа ишья идыркызшэа, ифы азы ааин, кэыркыхэа ижэзы лбааидеит.

— Уласы, уласы!.. — ихэеит Гоча, ичхара хыжжзаны.

Гоча пулемиотла аттахэа ахкэа ауишьтуанатцы, Гоги захь-зыз дхэазо мацара аконторақэа дрывсны амагазин днавалеит. Аха абри аамтэз нак ала арахь иааихьаз Мариали Сундери дгэартан, амца ижэцара иалагеит. Абар алакэ! Апсуа ицсы штэз дыскуеит шихэоз, иара ицсы штэз дыркырц егыргызам. Амагазин дакэыршо дышрымаз Гэырам Минаиа зфэаирхаз ахы цахэцахэ ихы акэамачиара инташэан, ихшыбаф тытта фыцха дынцэытцахэит. Абартқэа збоз Гоча илакэа ашья рхылан, адыжэхэа игэы дынтасит. Иеизымшьуа дынхеит, ихьыз азмырхакэа, ари аибашьра ицоз иацэымшэазакэа, ашьра иацэынханы уажэраанза инханы иказ ахэа неины ишьны икажьыз Гоги ихшыбаф ыфо ианихала. Акыртуа игэы атцэууара ишакуаз ауп абри аамтэз ишыткыаз Батал Кэытцниа абрахь хамтатцас ирзааишьтыз аграната. Гоча иварафытцэкыа ипжэеит уи.

Икалап уи нарцэыка амца даныкэллоз иафстаахэ апсра иафыз Гоча дыпшааны тцэыцак азна ауафы ишья ифэаирхэхэазаргы. Уи цыашьатэзам: илаутцо ауп иааурыхуа, ашья коуфьар ашья упылоит, усоуп ишыкоу ари апсабара азакэанқэа.

Мчыбжык цызар калап абри ашьтахь. Сгэарабжыараф, сеихатэ гэашья афэацхы ииагаз ажра ду афы, адгьылқэа жуа иаваз ахэа Мариал ифызцэа ицны ишааиуаз ианырба иаатгылеит.

— Иароума? — дцааит Мариал.

— Иароуп! — ихэеит Сундер.

— Иаракэымзар? — агэыфбара иоуит фэзэы.

— Ута хлазцаап ишэтахызар, уигы илбеит!..

— Иароуп, иароуп! — ихэеит Гэырам Минаиа.

— Ишэшы!.. — ихэеит Валериан Хараниа.

Акэкэахэа ихысит автоматла. Ахэа нхышэтын, ажра интахаит.

— Изыхшәырҕазеи? — дцааит абри аамтаз ари збаз, ара ааигәа инхоз хатцак. — Витали Агрба ихәа акәын.

— Ушътан хааины ацәа ахаххуеит! — ихәеит Мариал. — Азәгыи шәаламкыысын!..

Сашта инталан, асы иканажьыз аңхынтә қыала иакәыз ашифер ҕеыхакәа акәыртцан, рымдахь ицеит. Итажьын ажра уи ахәа, уахагыи ааигәа уаф дымнеизеит, иаламкыысзеит. Сара ианызбоз уи абафкәа атынханы иҕан, агәылацәа рла млашькәа ирфахьан...

Иаха ажәван тәцаны иҕан, иахьа амш шәшьит ҫаңхьа. Ахьшәашәара аҕоуп, ахауа зыдаза, иҕеыхааза иҕоуп.

Иналаршә-ҫаларшәны артиллериятә хысбыжкәа аафуеит, зны-зынлагыи уи иацуп автомат-пулемияттә тҕаракәа. Итынч-разам. Уажәы-ушътан ианбеилало хәа агәаанагара узцәырт-уеит абас ианыҕоу.

Иацы ашьыбжышьтахь, Катата Ҙыиңьал игәың иалаз аафкы: Катата, Мераб, Рома Ҙыиңьалаа, Нодар Ҙанган, Дима Векәуа, Бесалтан Сангәлиа, Виталии Роберти Кәытңиаа, бҕьарла еикәных, Ҙанган Капто иҫны акәшамыкәша итәоу акыртцәа ирхыкәшаны, аҕагылазаашьа цкьа итцааны, цкьа икылңшыи агәатаракәа мҫаңыргеит. Урткәа рышьтахь асасцәа еикәатцәакәа хамтакәак раҕәаршьарц азы, агмыгкәа аҫны иахьыҫнатәаз иарбаны аграната зыршәуа абҕьар ала ҫынтә еихсит, уи аныткәац акыртцәа гыланы, ашхырцәагькәа реиңш рытра итыпныи рҕанаархоз, автоматла еишьтаргыланы ирылахысуан акраамта. Апартизанцәа ажәылара ргәы иҕазамызт, аҕа ааха иҕаны рус ианалга, рышьтахьҕа игьежыт.

Иахьа ахәылцаз аҕа ирҕыцит ихысракәа. Аныуаа рхәаҕынтә уи ҳар рхырғәҕартакәа идырбаны танкла алахысра даҕын акраамта. Хауаажәлар рганахьала цстбара ҕамлазеит.

* * *

Ашәкәынңа № 5

Аңсны жәлар рфорум «Аидгылар» аңаратәи агәың ахеилак аилатәара.

Август мза 30, 1989 шықәсазы Аңара ақытан имәаңысит Аңсны жәлар рфорум «Аидгылар» аңаратәи агәың ахеилак аилатәара.

Амш азцаара: еиуеиңшым азцаарақәа.

Аилатәара иалахәын: Иури Тарашь-иңа, Анато́л Уасил-иңа, Беслан Цьумка-иңа, Кату́л Кәычыр-иңа, Қарбеи Маҳаид-иңа Кәытңииа, Муңба Виссарион-иңа Ахәба, Пата Қбаазым-иңа Чанба, Паташь Аслан-иңа Патазба.

Икәгылаз азцааразы адырра кәитцеит Аңсны жәлар рфорум аңаратәи агәың ахеилак ахантәафы Иура Тарашь-иңа Кәытңииа. Уи иааркбафны еизаз ирзеитеиҳәеит аакыскыанза Акәа ақалақь афы имәаңысыз Кавказ ашьхарыуа жәларқәа 1-тәи Реизара ду, насгы уа икәгылаз, хадара зуаз азцаарақәа ртәи ишалацәажәаз, иаххәап: Кавказ ашьхарыуа жәларқәа ретно-культуратә фәиара апроблемақәа, амила́ттә политиказы КПСС аплатформа апрое́кт ахцәажәара, Кавказ ашьхарыуа жәларқәа рассамблеиа Аңқаңцәа ахцәажәара ухәа убас егырт аиңкааратә зцаарақәа.

Убри ашьтахь уи дазаатгылеит ҳа хқытафы ашкол аңалара, ишаабац еиңш, сентиабр мза 1 азы атәтцәа абжы ахымгаз Қырттәыла имәаңырго аполитика хәымга ишахкьаз. Аха аты-цантәи ақытауаа, иаҳарак жәлар рфорум «Аидгылар» иалоу ирыбзоураны сентиабр мза 11 рзы ашкол аңалара калартә еиңш аусқәа мәаңыргеит. Аринахысгы абас аидгылар хаманы, ихәеит ацәажәаф И. Кәытңииа, хусқәа наҳагзалароуп, ақыртуа националистцәа ҳарғагыланы еснагь ақәпара ҳазыхианы ҳақазароуп.

Еснагь хқыта ахьчара аусқәа мәаңаагалароуп, ауаа кьашьқәа ихаланхо рыгәра ҳазгом. Аринахысгы иаадыруазароуп агәеанызаара шатаху.

Агәып ахеилак аилатәараҕы иалацәажәеит иаарласзаны телефонла аимадара азцаара шызбатәу ухәа убас егьыртгьы.

Ғыц агәып ахеилак иалалаз Паташь Патазба ажәа дахәеит. Уи иқәгылараҕы лымкаала иазгәеитеит ақыта иаланхо ишыртаху абцъар. Ари, хәарада, ихьамтоу зцаароуп. Аха, афызцәа, ижәдыруазароуп иаарласзаны аға джәылар шилшо. Убри аҕнытә, хажәлар, хқытауаа рыхьчаразы ишатаху абцъар. Азәык-фыцъак иқәгыланы ицәажәоз иґаґеит абцъар ацшаара шымариа, насгьы уи зыцсоу ахә шрымам атәы. Ацәажәаф урт ґаґеуа, иатцшыны иазгәеитеит, хәфны хтиуазаргьы, ихәмоу арахә хтиуазаргьы, автоматқәа шаахәтәу убри ацарала. Хәфны харахәқәеи хашрыхзызаауа аға данхажәлалак хәфнгьы ыҕамкәа, харахәгьы ыҕамкәа, хәццышәтәны хзыхзызаауа хәцстазаарагьы нґахитцәоит. Абри рацхьаза изыххәыцтәу зцаароуп хәа азгәеитеит Паташь Патазба.

Уара ахшыф хәумыртдан хәа уи иґагылаз рацәафхеит.

Катул Кәыцыр-ица Кәытцниа иқәгылараҕы иазгәеитеит акультура аусхкы айгьтәразы ишатаху имацымкәа ацара. Уи автоматк аанахәартәы иҕан, абри азцаара цәырганы иахьахәтаз ианрасхәа, акакеицхәа исытцәкьаны акабинет сдәылырцеит. Иара аколнхарагьы иамамкәа иҕам хәба-фба автомат злааххәара, аха уи абцъар иазахкып хәа роухәар агәыхь рызцысуеит, ус акәымкәа уи амал ацьыбақәа рахь ианнеиуа усҕан гәырґыароуп дара рзы. Паташь Патазба ишазгәеитаз еицш, уатцәы аибашьра иалаганы аға абра даацәырґъар, абцъар хәмазам хәа рнапқәа ирфәаханы, рыцстазаара злеиқәдырхаша аусқәа ирышьтәлоит. Мацк хәилкаара лақәуп, азгәеитеит Катул Кәытцниа.

Ари иқәгыларагьы згәамцхақәаз ицәытцәкьындкьындуа рыхқәа ладырґәит. Аимак шрымаз акаґы изкылымсзакәа аилатәара хдыркәшеит.

Ашәкәынцә № 6

Ацсны жәлар рфорум «Аидгылара» атаратәи агәып ахеилак аилатәара.

Сентиабр мза 20, 1989 шыкәсазы Аҗара ақытан имѡапысит
Аҗсны жәлар рфорум «Аидгылар» аҗаратәи агәып ахеилак
аилатәара.

Амш азҗаара:

1. Аҗсны жәлар-политикатә җагылазаашыа.
2. Аиҗкааратә ускәа.
3. Адемография азҗаара.

Аилатәара рхы аладырхәит: Нури Бытәба, Димер Ыынҗал,
Маврик, Петра, Иура, Анато́л, Катул Кәытҗниаа, Паташь Патазба.

Икәгылаз азҗааразы аинформация җаитҗеит Аҗсны жәлар
рфорум аҗаратәи агәып ахеилак ахантәафы И. Кәытҗниа.

— Иахьатәи җаилатәара мѡапысуеит, — иазгәеитҗеит аин-
форматор, — Москва амилаҗ зҗаара иазкны КПСС Апленум анҗо
аламҗалаз. Зегы ибзианы ижәдыруеит амилаҗ зҗаара иашамкәа
иахьызбоу иахьаны иҗоу аибарххарақәа. Лымкаала иаагап
Аҗсны. Абар, шыта акраатҗуеит Аҗсны жәпаҗыара анаплаккәа рҗны
мѡапысуеиҗыҗтеи агәамҗрақәа, аиҗагыларақәа. Агәамҗрақәеи
ачгарақәеи мѡапызго ирҗахуп Аҗсны иаҗыҗны иҗоу аиаша
ашьақәыргылар. Ақыртҗуа националистҗәа рнапхьҗи ршып-
хьҗи аларҗсны җаҗсадгыл Аҗсны дара иртәыртәырҗ аус
хәымгақәа мѡапыргоит, убри азы урт рҗарауааи, зхәыҗра
лақәу аекстремистҗәеи ирылшо ала аиаша иаҗагыланы, СССР
иаҗыҗны иҗарҗ ақыртҗуа жәлар рахь ааҗхьарақәа җартҗоит, җақы
змам рлозунгкәеи аменшевиҗкәа бираҗкәеи кны рҗырҗчархәны
абрахь иҗалоуп, имѡапырго ргәамрақәа ирыхьарҗ егыагым
аидыслара.

Рыҗхарас иҗахьыз, — иҗеит аҗәажәаф, — ари азҗаара хьаас
имкыкәа, шыоуки рыҗхьыраара җахәо җҗаломызт, амҗаҗырра
хҗырхагамкәа, уи иахьаны җаҗсуа жәлар рыҗиара хьысханы
иҗамлазтҗы. Еиуеиҗшым ажеларқәа хрыҗазуа җҗамларҗ азы
иаҗахуп аҗааҗәарақәа разырхара, ахшара раҗәа раазара, убр-
риалагы иаҗахуп җмилаҗ ахыҗхьазара ашыҗхьра.

Аҗәажәаф иажәа далгаанза Паташь Патазба диҗаҗеит.

— Икәыргылаз азҗаара крызҗазкуа усуп аҗсуаа
җаикәырхаразы. Аха ачечен жәлар реиҗш җаҗианза

Иацы сияцәажәон Нодар Иура-ица Кәытһниа. Уи Гәдоу-
 тәнтәи дааит. Раҗхәтәи амшкәа рзы Аҗара деибашьуан, нас
 акраамта дахцәызны дыҗан игәамбзиара иахкьаны. Сухагы
 даарашәа ихәеит аҗааҗаны иманы. Адыхәтәантәи амзақәа
 рзы, иахаразак 1993 шыкәса хантала нахыс, җыҗардатәи аизара
 ашьтахь уи аибашьы хәычы-хәычла хәибашьцәа дырцәызуа
 далагеит. Са исыздыруам уи гәдоутәтәи аган ахь инаигзо ароль,
 аха арахь уи иҗабаакәа рацәан аҗараа хзы. Иҗалап җара
 аказы игәы ндырхазаргы. Раҗхәза Аҗара аҗытан апартизанцәа
 ргәың еиҗызкааз иашьа Рома иакәын. Иаалыркьаны уи
 данцанахыс уи идцакәа Суха иакәмыз иназыгзоз. Ашьтахь,
 азыбжәаи аҗараи реибашьцәа зегы еидызкылоз абаталион
 анеиҗыркаа, ар рҗызас Беслан Квираиа ихьз анырхәа Суха
 Аҗара ниҗыит. Са сгәаныла, убаскан Суха аштаб аҗы дааныҗны
 уи аилазаараҗы дыҗазтгы, иаха хәиҗымхозар, хәцәгьахомызт.
 Убас агәаанагара сызцәыртцит уи хәонутҗа дшыҗамыз ангәаста.
 Суха аиҗкаареи агәымшәареи злоу еибашьууп, уи иаха
 аҗагылазаашьа аныцәгьахоз ихшыф ала иҗиҗоз аускәа акырынтә
 хәиҗәдырхәхьан. Уи ззеилымкааз зәыр дыҗазар ихы идырааит.
 Сара еснагь избон: Аҗара ашәартаракәа ианҗагылоз, лассы-
 лассы аҗа данжәылоз, ганрацәала ианхәкәлоз, жәвангәылагы
 ааха хәто җаха анхарымҗалоз, Суха аилкьара иманы, уахгы-
 җынгы хпартизанцәа ргәы җатто дрылагылан, ара дшыҗоу
 нахьхы дцәыртцуан. Иахьа избахәкәа ахьсахауа сара хәтала
 сеигәыргьоит. Вада иҗа, лада иҗа, аишьцәа ахыҗазаалакгы
 хәпсадгыл иахәо аускәа мҗаҗыргоит. Убас шакәугы, аиҗкаара
 гәгәа змаз аишьцәа Аҗара иаҗахын, абра ихәлагылазар акәын.

Маи мза лаҗырзышоит адәахы. Анышә иамадоу хәпсадгыл
 афырхәцәа, ргәы арҗсахәарц аҗахызшәа, иҗажәкны иҗаз
 адгыл алалара иаҗуп илеиуа ақәа. Уахыпшлакгы, хәрха
 дгылқәа, хәәҗаҗаҗара еижәхашьшы аиатцәара иаҗәнылаз
 иатцаҗырбоит, аха убри аангы еиқәышышы, агәәҗра цәгьа
 имҗаҗысуа иазыпшы ргәы җнакаазшәа, ақәа илеиуа лаҗырзны
 ашәапыҗаҗ абгы иахытцәцәа җаҗа икаҗоит. Ан лгәәҗашәа
 иаҗызаны зны-зынлагы иуахауеит аҗарақәа рычырчырбжы.

Сгәләшәәрафы лассы-лассы иаацәыртцуеит ахааназы им-
гьартәны сгәы ахәра анызтаз уи аапынтәи ашыжь. Ускангы
ацсабара хкы рацәала иқәтаны, иахьатәи маи мзеипш аапынра
азакәан икәныкәаны аҫиара иафын. Анхара мышха азәгы
дтәазамызт, анхафьжәлар рымхурстақәа иртан.

Шыжьза сангылоз, сыбжыи заханы ифыхаз уи ахәыцгыи
иарта даакәтәеит. Ҡышықәсагыи цқьа ихымтцацызт, аха
ибзианы ацәажәшьеи аныкәашьеи итдахьан. Уимоу, амузыкагыи
дацкәашо днеихьан. Сизыгәдуун, цхьақатәи сҫеипш иара ила
избон. Ихырхәи снапы налысшьын, аутра итаз ацшәмацхәыс
слыцхраарцыи сандәылцуаз иаргыи днасышьтәлеит.

— Макьана уцәазарауаз, узгылазеи? — илакта сынтапшит.

— Мамеи уареи аус ахьыжәуа сшәыцхраауеит! — ихәеит
иара.

Акы дафызшәа, дхәцхраауазшәа дхәвагыежьюан. Хәзфыз
ханалга, сара сҫынасхеит иахцәыхарамкәа, Цацу лқьамта
хәа изышьтаз, адгьыл хтны Маңыи сареи ихәмаз ахабыр-
закьтрахь. Ари адгьыл цьынцьла изтәыз Цыцкәа Маңыгәыр-
ица Кәытцниа иакәын, нхартас санеилаха иашьа Кәчыри
иареи ааилацәажәан, иакәшахәтхеит сгәы итаскыз. Уи
аамтазы аколнхара анапхықәтцарафы, адгьыл сытаразы жәлар
реизарафыи ианалацәажәоз «ааи» хәа абжыи сыртахьан.
Нас тракторк хәцшаан, абнара хәацхьаз атлақәа ытжәаны
зымәа икахажьын, икеикеиуа иахрыцкьеит. Уи ашьтахь Моца
Тархәына-ица Кәытцниа иеихатә тракторла иахзицәагәан,
аандақәа қатаны ханалга ахабырзакь алатцара хәлагеит. Уажәы
уахь акәын сахьыццакуаз. Ашта сантытцуаз агәашә ақынза
снаскеиҫеит сыцкәын хәычы Хьымца.

— Мамеи сареи хнеиуеит ушьтан!..

Снапы кьаны уи дынсыжыт.

Ахшара дызмоу сеиликаауеит. Абар шыта саргыи схәычызма,
Москвантәи саныхынхәи ашьтахь иаазгаз ацхәыс лқьынтәи
абри иоуп рацхьаза анцәа исацәеишьаз. Уи иеитцбыз макьаназ
дгаран. Ишырхәо еипш, схылца атцыс тан, сара сеипш насыц
змоу дыкоуп хәа сыкамызт. Цоуп, арт рашьеиҳабы нахьхьи

Москва икоу жәипш шықәса дыртан, уигы сгәы дытхон, аха сара сзыхәа дуааран, дхаран. «Дымцсыкәа изхандаз!» схәалон, уи сизхәыцуа санаанхалак. «Арт роуп сара истәу, абарт роуп сара мышкызны сыпсыргыы сыштызхуа!» – атданза саакәыпсычхауан, еикәытханы, еицәыхараны игылаз аишыцәа санрызхәыцлак.

Ишысхәаз еипш, Цацу лқьамта хәа иахьашьтаз дук ихарамызт, амәаду ааихтәаны нақ уахьиасуа, Махьал Кәытцниа итынхара аәадахыи ишьтан уи.

Сашьцәа рөыцьегыы рыпсы тан усқан. Сашьеихаб Шамил акыраамта дтәкын, аха уи уажәы Атара дааны дықан, даноурышьт, аколнхарафәы атараа рыба дахылапшуан. Егыи – Шыпа – Акәа ауадакәа иман, арахь нхара хәа даарц итәхзамызт. Аәнра хәычы икәз зтәыз Шамил иакәын ақнытә, сара истаххейт хазы сцар. Москвантәи назаза хәа Атара санааи, сантаацәараха, тызтыпк алысхырцны анысгәапха, абри атып сеилахәит. Ара анкәа инхоз Цацу д-Кәытцниапхан, Цьота Мшьелиа диман. Уи лыпсы тан уажәгы. Заанат лхатца даныпсы, лыпха лахь Драндака диасит. Абахта азааигәара дынхон уи. Псыуа тасла, ауафы ифьынцә укәынхарц анутахха, икәаптазаргыы, уи адгьыл зтәу рыуа-ртынха урмазцаазакәа унхар иашам. Убриазоуп, Цацу дыззааигәаз Чычкәа Мацьгәыр-ипа ифәи снейны сыгәтыха зиасхәазгыы. Уи данысзызырфәи ашьтахь, даахәыц-хәыцын, ус ихәейт: «Мчыбжык акара уаасцеипш, нас адырра устоит!» Цабыргны, мчыбжык ашьтахь уи данызба ус фәааитт: «Изасхәаз зегыи, сзызцаакәаз еигәырғаны абжыи артейт, иахьарнахыс унха-унтыи, умәа аартуп!»

Акраатцуан ари адгьыл ахы иакәитны уафы днымхоижтәи. 1949 шықәсазы Ақсны евкалипттрәны ақатцара ианафыз, абри адгьылтацә афәи иара еитәрхан, әажәа тла ракара тагылан. Егырахь лран, абнарагыи ахытәахьан. Сымч зықәхоз, агәылацәа насыцсырхыраан, ихахәейт, ашьтахь, анцәа иныхәаратә, Цхьынцқар инхоз, атрактор хәага иакәтәакәаз Заур Хәлуашы Жора Мерцхәлааи исызыхьтит. Ихыртыз адгьыл идамацараха

ишыказггы, хайбаргэыбзыгны Моца иансзицаагэа, аужарафы илахтеит ахабырзакь.

Илахтаз царцаруа аееибнатахьан абри аены аусанаауазггы. Ашыбжьон, афныка хцарц егыхагымкэа, дхақыпсыкыуа аус ахьауаз ахэыстафы дыфны днеит Тенгиз Амбакэа-ипа. Уи илагырзкэа ифыкэкэа дыкан, ифы изархэомызт иихэарц иитахыз.

— Хымца дыблит азыршы дтахан!.. — ихэеит ашьтахь аарлахаа.

Дфаткьеит ишьтахька. Сара игэастеит уи ахэхэыхэа атэыуара дшафыз, ацэажэара илшазомызт.

— Ишца, уара?!.. — схэан сарггы, ифны инеиуаз снаишьталеит, аха алу дукэа сыцрахэазшэа, схьамтахеит, сшыапкэа сыргомызт пхьака. «Сара мыжда исыкэыхэлама?!..» — схэеит гэаныла. Сшыхыпхыпуаз, абра дааргеит рхэан, ахэшэтэыртаф снеит.

Ашыжь игэыргьатэа снаскьазгоз ахэхэара дафын. Азыршы ахыкэтэаз икапшьза икан, ахэычы бинтла ифахэара иафын. Ус кашэымтан, иблыз дфархэом хэа разхэоз, ахшыф змаз уафы дфамлеит.

Ари калеит маи мза 14, 1983 шыкэса рзы.

... Хаха-хымш ршьапы икэгылан хтынхацэа. Ареанимация афэшафы дышьтан ххэычы. Уахьынатыслакгы ақыртцэа ракэын ареспублика ахэшэтэырта хадафы атыпкэа аанызкылоз. Ашэ илатэоу инаиркны аду ифынза. Азэык-фыцьяк ара апсуаа аус зуазггы мчыс хэа ирымаз егыфкамызт. Уахьнеилакгы дара рыбызшэакэын иуахауаз, ахалат шкэакэа зшэыз зеггы дара ракэын.

Исгэалашэоит, ахэычы ацсра даналага снармышьтырц иалагеит. Иахаразак сгэы пижэон қыртүа чкэынак, уи илакта хэашьза акэын дышсыхэапшуаз. Хааифаххит иареи сареи зныкгы, егысыгымхеит ихэдацэа снапы налатцаны дысхэрырц. Аха анахь схэычы дышьтан, уи дышьтанаты гэыграк сеимнадон. Издыруада деикэхар, издыруада хэа абри акэзан хэыцыртас

исымаз. Абас сгәәтеиуа ашә сшылагылаз, сыхьз ихәан, дсыңхьеит ареанимация иеихабыз.

— Ании уареи ажәә шеимашәкыз сархәеит, — ихәеит уи сҭагылазаашьа гәәтаны, дсеиҭахауа. — Ара аус зуа зегьы акреилыркаауеит, иҳалшо зегьы идахҭоит ачымазаф. Уара ухәыцгы иреиғзюу ахәшәкәа идаагалеит, урт акакала, аа, сжурнал аҕы исзануп. Ара агәыпжәара аҭахзам, ара ачҳара умазароуп, еилукаауоу?..

Ари ас сеихәеит, аха ани ақыртуа ажәә змаскыз илақҭа сҭаирцшзомызт. Дызбацыпхьаза, «уабанзаци, уцҭазаара сара снапы иануп» хәа сеихәарашәа ила ихызбаауан. Ашьтахь ахәыцы даныцсы, уи ихаҕсахьа акраамҭагы исыцрыцуамызт. «Шәара шәыжәла зыжәлоу зегьы, шәабанзаци, шәыпсҭазаара хнапы иануп: иахьа — уара ухәыцы, уацәы — даҕа ацсыуак, уацәашьтахь, иуанашьтахь... Хәыцы-хәычла ишәзымдырзо, ацәа шәшалоу ҕаханымҕа шәдәықәҭаны, шәхы иҭамкәа, шәгәы иҭамкәа абри адгьыл шәанызааратәы иҕахҭоит!..»

Амра ахаҕы шаапшыз еиңш, ара ҳакоуп рхәарашәа, атанк хьамҭа ҳақыпсыкьуа, абжыы гәыҕекаагаха иааҭнаган, иҭагәыргәыруа ахы хьамҭақәа иаршәуаз ахауа иахьалаз ашшы рыхга, Лабра, нас Аҭарака иткәацуан. Знык, ҕынтә, хынтә, аангылашья амазамызт. Ахысра иаҕуп иауанатцы, рыҕхәара ааигәахаанза. Рыҕхәарагы акгы бжьамзар акәхап шыҭа. Ашьа зыцратата хашҭа зшыапы мыцкьақәа ҭазыргылаз, ашьа рыцратата, рызыбжак алаҳәа аарыцрыхо адәы ишықәжью хбахра ҳакоуп. Иаанхазгы ргәы иааҭасуа рыҭсы рыманы рҭыфрахь икылсышт. Убригы иазхәыцхьазар алшоит. Иоселиани Иҕетовани рхырғәғәарҭақәа нрыжыт. Даанхеит Шевардназе. Издыруада, уи идамра тың ахыҕкалаша аңшаара даҕызар?..

Мау 14, 1993

Изуҭҭәаз сарымхәеит, мчыбжык уажәапхьа хәшык ракара аибашьцәа ар рҕыза имазҭаазакәа ҭшыхәра хҭоит хәа ҭака илбааит. Иахырыпшааз уара идыр, арыжәтә рҕа-

дыршыын, ианааилахэла аҕәкәахәа ишхысуаз, агазмәа
иахысны аҕа дахьтәоу иалалазаап. Аҕынкылашыа ззымдырыз
ақыртцәа рықәҕытны имақаруан, дара еҕырт ишықартцало
еипш, пси бзеи азәгы дынмыжкәа ицәхауан. Аразкы
рыман, ирымшыкәа ихынхәны рышьтахька игьежыит ирымаз
аибашьыгатә патронақәа зеггы тыркъаны. Ари ахтыс, хәарада,
узыргәырғоз акакәмызт. Адырәәены ашыжь убри иазкны
аицәажәара гәгәа ҕартцеит аибашьцәа ргәып ағы. Излархәо
ала, агәып аҕыза ағьармацахәа аишәа инапы нықәикшан, абри
еиҕызкааз аибашьы агәып далырцеит. Излархәо ала, аиакәым
ҕазтцаз дмидагәидаха адырәәены, «отходниак» сымоуп хәа
деилаҕыххаа, мандаратәи апост ағы дырбон рхәеит. Дцон наҕ
иҕаацәа рахь.

Аҕараа хкәак ағы зегь реиха амца ахьаку фронтуп хәа
ирыпхьазоит. Аамтала зны-зынла атынчра ааҕалозарггы, ма
ана, ма ара аибашьра ахы анцәырнамго ыҕазам. Абри еилкааны
хахдырра харакызар акәын. Зеггы рзыхәа ус ухәар иашазам,
абас азәык-шыҕак ипхастартәуеит харпарацәа идырҕеио
ахьз-аҕша. Изыкәнагамггы, сара стәала, абьар ркызар ҕалап.
Аҕабиае иантатәамггы автоматқәа рыжәәа иахшыны игәароуп
шьоукггы. Изаазахуеи, абас ағы рәаршыны, урт реипш иҕоу
ауаа еҕьараан амәа сахьану испылахьеит. Сшызаки сареи енак
ахырғәғәартаҕынтәи хшааиуаз шыҕа арпарацәа аҕәкәахәа
ихысуа иахпылеит. Атлақәа хәерывахкит, мамзар харшыыр
рылшон. Абас иҕақәоу еибаҕшааны аибашьра ахымцо ахабла
ианалалак аиакәымқәа рамхаҕатцоит.

Агәала рыманы ихынхәит Хәыча Кәытцнией Витали Агрбеи
иацы ашынтытәи.

— Мчыбжык уажәапхьа хәәнкәа рыкны хәкан, еилыргашәа
ххынхәит. Уажәы хәхьнеиз хзыргачамкшаз хала иабеит.
Хылагәыла еилатцаны иҕан хаматәа хыцқәа иахзынхаз.
Аишьцәа Амирани, Гәызбеи, Заури рыҕнкәа ирыдгыланы
автоматқәа рыла иахьрейхсуаз ахышьтақәа анпыккала иҕоуп.
Гәәарақәакггы хамазар ҕалап иҕазтцаз. Ас арыжәтә ыжәны
хәәнкәа ирейхсуа роума хә хзыхьчә? Еснаггы еибашьразам,

атынчрагы җалахп мышкызны. Рыһнқәа ирхылап аамтала урт инзыжыыз. Ускан ҳауаажәларгы иҗартцап алкаа. Абцъар кны ҳаһнқәа иреихсуаз, иҳабашуаз ақыртқәа реипш иҳағаны иҳапхъазонт!..

Уаҳа ажәак узаццом: ирхәо иашоуп!..

Иацы Катата Цыһнцъал игәып Аһытца ипшыхәуан. Ацсаатә фабрика аганахь ацәажәабжықәа ааһуан. Аһадахька уаһы дыкамызт. Еицыз апартизанцәа хысрада, хтысда рышьтахька игъежыт.

Иахьа асаат жәаһа рзы Наа нырцәтәи ацшахәахьынтә аға итанкқәа цшыба ршыапы иқәгылеит. Уи зыхкьаз хәа агәаанагара ирымоу — ацсуа снаипер Дима Климент-ица Кәытцниа арсынтәи аарцә дкылатәаны наҗ нырцәка инеиуаз қыртуа еибашьык ирбаны данхыс ганха длаишьтит. Абри ахтыс хәатцас ргәы ианас ауп атанкқәа җааихак җамцо ацсуаа ххырғәғәартқәа идырбаны ахысра ианалага. Ақыртцәа идыршәуаз ахы хьамтақәа аерманцәа ахьынхоз иалаһауан. Убас, Аҗара ахәаа иазааигәаны инхо Чепиан Карен Андроник-ица иһны х-снариадк аахейт, уи игәыла иһны — снариадк. Ауаацсыра акгы рмышьзейт, амала, ахқәа ахьаахаз ацхаста гәғәаны иканатцейт. Излаабаз ала, снариадкәакгы ари ақыта иахууааны наҗ Тәумышька икаһауан, аха машәыр шыҗамлаз ҳархәейт.

Шьаликәа Чапагәуа имахә Вадик Цыалағониеи иарей, Алым Занҗариа, Кьамышә Бытәба, нас сара Мандара уахынылбаауа аихатәы цхафы ҳаиқәшәейт.

Шьаликәа имахәи иарей абра ааигәа ерманык иһны ныркылан, иһноуп, уажәы изынхаз арахә абрахь илбааицан, дырхылапшуан. Кьамышә иһны дцаны, инхара илапш нахғаны даауан. Ишшәасхәахьоу еипш, уи иһнра акәшамыкәша ахырғәғәартқәа җатцаны ҳаибашьцәа ахылапшуейт. Саргы Аҗарака сылбааны сыҗан иахьа.

— Алым, арахь уабацои? — дцааит Кьамышә.

«Уара анасыпдажә, ишцаихы, рацхьазатәи анцәа иуа-
тәеишьаз усаби?»

«Уацал анаилак, шә-цсык ухазаргы уафстаахә дутааны
заа ихәшәадны имоу амфала умфацигоит. Са сысабиггы гәым-
былцбарала дизныкәеит уи ашьыжь. Ахәычы, ишдыру, изхара
анифалак хықәкыс имоу ахәмарроуп. Ан еснаггы уи иаха
лымамзар акәхап. Уеизггы, ан лыхшара есминут лылацш
дытцазароуп. Аха афстаажә уи лхазырштшаз акы ицшааит.
Иашеитцбы амышәкәан илаз атцәуара далагеит. — Ам-
ла уакыма, сыхазына, — ан днеины уи дааихаххын, ацәымха
неифалкит. — Иаачха, — лхәеит, — иаарласзаны ухәы сырхиоит.
Аены амш бзиахәха икан, Нанашә лхәычы ихәы лырхиарц
афымца рцхага илымаз ааибылтан, азал уахыныфналатцкьоз
афшәык еидыцсалаз икьакьаза иаалыртит. Убри азааигәара
азы цтаз ахәыкццага нықәлыргылеит. Уи х-литрак ракәын азы
иакуаз. Лара аматцуртахь днеины ахәыцкәа рымацәа лызәзәон.
Лус дафнатцы афымца рцхагаф азы иқәлыргылаз ахәарахәа
аилашра иалагахьан. Уи аамтаз Хьымца хәычы адәныкатәи
арахь ифәаихеит. Иаартыз ашә афы днеины днахьынхалеит.
Уи даманы цхьака дцеит, нас шытахька дшааиуаз иикыз ашә
амаа днафкьан, агәарахәа еилашуаз азыршы цтаз акаструлька
данақәха, уи аахбыкьын, итаз зеггы изқәа инақәтәеит. Уиакә-
хеит, дыхәхәеит ахәычы!»

Лара дабаказ, ан жәымтацәгьа?

Дабакахыз, ааигәа дыкан, ахәычы даныхәхәа, ашә
еимцааны дныфналазар, уағеимшхара, иматәакәа идчабланы
ахылфәцсылфә ихытцны ицон. Ихылцуаз абжы узычхазомызт,
ахызатә еицш инаулкьаны ицон. Ахәычы дыхәхәон, ларггы
дыхәхәон!..

Илзымдырзоз уи азы хьшәашәа шиқәтәатәыз?

Уи сеидру. Ауафы агәакра данакәшәалак икаитцара из-
дырзом. Лыбжы захаз, ааигәа ацәагәара иафыз лабхәында
Роланд ифызеи иареи изфыз кажьны арахь ифит. Ирулакгы,
урт анлыхьза, иматәакәа ишәыхны, ахәшәтәыртахь дрыманы
рфынархеит. Убра еибарххо дышрымазоуп сара рыцхаггы

сышрыхъаз. Сызқәымгәығзоз, иахъатәи аибашьра еиңш, акаамет сагәылаңшит...

Аға зынзаскгы ихахы иааигарц иҕахзам иабҕар хьамта атра инҕатаны Аңсны иалигарц. Иароуп хадгыл ағы гәмырҕыгас имазоу: ихы ианааташәалак, иахькаҳалак аңсуаа рахь ахы хазаант хәа, ибзарбзанқәа агәгәахәа ахысра иалагоит. Урт ахқәа: Аҕара, Ыгьарда, Кәтол, Лабра ухәа рыткәацбыжқәа аауеит. Ғааихак рымамкәа есминут. Убас ауп уахагы ишыкоу. Москва ирхәаз атакс, дара рхымта ахымта ацыртоит. Аңсны рзымгаргы, уи ццышәха, ҕни гәареи ыкамкәа иңыххаа инеилажны, адгыл шыаҕаны иахысыр рҕахуп, ахаан ианымцуа ашәытақәа анҕаны.

Ирҕахуп, аха ирылшазом!.. Ауаа пағьырқәа, Аңсны иаины рыфҕы дыргеит, абри ауп урт ирылшаз!.. Афығарақәа!..

Мау 15, 1993

Атанк иакәгылоу абзарбзанқәа ҕааихак рымазам. Уажәы-уажәы игәынқыуазшәа уи абжы уахауеит, иоурышьтуа ахқәагы иахьабалак инцәытцахауеит. Амҕа иану амҕасды днаңшааңшуа иҕынеихар, адгыл ағы ипжәахьоу урт ахқәа иҕыжааны иахыкоу илаңш ақәшәоит шыаҕацыңхьаза. Ахәра змоу аибашьды иеиңш адгылгы ашәахстақәа анылахьеит. Уи аамта ихнағаргы, аңсуаа рыгәқәа рҕы инхаз ашәахстақәа ашәышықәсақәагы ирзыхҕом.

Шыыжынатцы ҕаңхьа ақәоура иалагеит. Уи раңхьаза иаҕахзамшәа цырақәак аунашьтит, аха нас хәыцы-хәычла урт ацырақәа ирызхан, амечак артбаазеит. Ақәоура ишалагаз еиңш, ахысрақәагы иркәатцит. Аамтала уажәазы иааҕынчрахеит.

Аурт асуазшәа збоит, аҕзамц сеадыргәғәала сахьтәаз сылацәа антаа. Ажәдан ахағы тахәхәаны иамоуп аңстхәа, иҕылашьцааза стаңшуеит ицәышза асы зтажью тышак. Уахь сталар стахуп, аха амҕа сақәшәом. Сшыапы мыждақәа еихызгарц салагоит. Дара хьамтаза икоуп, сызҕахом. Исыхьыз

хәа шысзеилымкаауаз, ани атыша атцахьынтә игәытшьаагаха иҕаз хәычык ибжыы тыфәуеит. Уи ибжыы убаскак игәыҕекаагоуп, угәатқанза уааимнадоит. Ацхыраара дахәоит. «Ирыхъзеи, мшәан, абарт сшьапқәа? — сымч еизыркәкәаны сеихарц сҕахуп. — Хәит, абаақәа, иҕоу шәымбазои, ацхыраара иҕахуп схәычы!..» — снапшаапшуеит, аха уаха умҕсит, уафытәыфса сымқан дааизом, сыбжыы иахазом. Сара башаза агәатеира сафуп. Иаха-иаха алашьцара ахатәоит ськәшамыкәша, убригыы агәырфәа сзаанагоит. Измааноузеи, изызхәоузеи, мшәан, абри? Фәпхәа итәаабжь геит ахәычы. Са сытрысны сәагылоит. Изакә пхызузеи, ухәарауазеи? Алашара адәы иаақәлон. Сгәы нтыпсааит: Хьымца иакәын зыбжыы сахауаз. Уажәыгыы ахьаа гәгәа деимырхха дакын, даунашьтуамызт. Сара сжәыланы ашә сасит, аха дыҕам уафытәыфса. Ма лара даадәылтны иҕоу салхәар!.. Аха шыаҕак диңыршәар кәлазом. Ан лыҕамзаара ахәычы инырузаап, иаразнак уи ихьаа дәҕа хьаак нацланы дытрысуан, атәыуара далагон деиханы. Иҕаларын уи уажәшьта илақәа акгы рымбозтгыы, аха уеизгыы игәы аҕәышра иман макьаназы. Уи даанагон.

Ашә асра санаҕәымцза иаадыртит. Лхалаҕ шкәакәа лышәтцаны дгылан медехәшьак. Уи лышьтахь дылхыхәхәо даапшуан хатцак. Иара иакәын хәкьымс иҕапшьыоз уаха.

— Иутәхузеи? — дтәаит иара қыртуа акцентла.

— Минутк иадамзаргыы ахәычы снейәаңшыр сҕахуп! — схәеит сара.

— Закантә иуасхәахьозеи уи кәлом хәа!..

— Еилыскаауеит уи шзиндароу. Аха аңсра иафәу сара дысхәычуп. Снейагылар сҕахуп, минутк иадамзаргыы!..

— Иҕалом, азин сьмам!..

Сыпсахы еиҕәыччон сахьылаз.

— Ауафытәыфса игәы узтазами? — стдысуа салагеит. — Снашьты иҕалозар!..

Уи дааины, ибызшәала иапхәа игылаз акы налеихәан, ашә аиркырц далагеит. Сара снейны снапырагылт.

— Наф уца! — ихәеит уи иехыршәаны.

— Иабыкәу сахьцо?!..

— Уца, мамзар амилиция срыпхьоит!..

— Урыпхьа утахызар!..

Убасканоуп схы атып афы ианааи. Амилиция са сицәшәо-мызт, аха счымазаф инапатцака дыкан. Сымчиданы ашә снадцит. Уи антацәы иара ишилшоз днагәтасын, ашә аиркит. Арахь сахьгылаз атзамц садыпшыло сынхейт. Сшьамхкәа шсыцакәалоз абжысыртә иамаз слеишеиуа сныбжьалеит.

* * *

Атара аерманцәа рқытакынтәи Лабра еибашьуа Миша Зеитунан излеихәаз ала, иахьа асаат жәафа рзеипш ақыртцәа ртехника хьамта атанккәеи «Икарус» амашьынакәеи амфаду ианыланы Очамыра аганахь рхы рханы ицон. Атехника хьамта алгатәуп хәа ирхәаз нарыгзарц акәзу, ус җеа планк рыманы ицозу еилкаам.

Асаат быжьба рыбжа инадыркны ааба рыбжанза атанк иакәгылаз абзарбзанкәа рыла Аныуаа рхәакынтәи, Кындыгнтәи, Тоумышынтәи, Атарантәи ахыргәгәартакәа идырбаны иалахысуан. Апхаста икоу макьаназы еилкаам.

Ашьыбжьышьтахь ақәоура изфыз иакәытцит, ахьшәашәара афәоуп.

Харантә иаафәуеит макьаназы зышьтыбжь еикәымтәац артиллериятә хысракәа. Ашьапылампыл ианасуа еипш, ахкәа ахьыпжәо адыжәхәа рыбжьы гоит итахәаены.

Ақыртцәа ахысракәа иркәатцуам, аха атарааггы тәаны урт ирзыпшым.

Иахьа, абаталион акомандакәтцара адтала, Катата Сикәа-ица Ыынцьал игәып «Агәымшәа», иара апыза дназлаз: Рома Вова-ица Ыынцьал, Анатоли Иван-ица, Тамаз Кәаса-ица, Руслан Қарбеи-ица Кәытцниаа, Олег Жора-ица Бытәба, Ешсоу Вова-ица

Катата дахьнеиуаз. — Абар, жьахәала акы дасуазшәа абжыы саҳауеит!»

Анхартә ибылхьаз ианазааигәаха Катата даатгылеит. Агәа-
шала акәын урт шнеиуаз.

— Ихыстәызар ххысуеит, ирацәафны иказаргы, — ихәеит апыза. — Амала, сара сзин шәымамкәа шәхала — мамоу!

Хыхь инхалеит. 30 метра Чычыкәа инхартә иазааигәаны игылан.

Чычыкәа Кәытцниа иеихатәы гараж ашәара дафын азәы. Егьырт пшьык ирбылхьаз аказармеи аматцуртеи еимдо икәын. Аатцра иаважкәаз алагьанкәеи ачуанкәеи еизыхәхәо аизгара иафын. Ирбоз зегьы рыманы еизырыкәшәаз арахь агәашә ахь иааганы цьарак еизыркуан. Азәы ахшьапы раҳаны арахь ифааихеит. Икаларын урт ушьтан тракторк рзаарц иказаргы. Аха ирмазеит.

Катата Цьынцьал ахысразы адырга ритеит. Иара рацхьа инацәа дшатцхалак еипш, даргы амца адыркуан. Ахшьапы зманы иааиуаз иавтомат наикәикит. Егьи дышшаза, абри аганахь еибашьрак йкоуп хәа игәы иаанамгазо, игәы ртынчны дааиуан. «Ацәгьеи абзиеи рфы сара сакәын ари аҳаблафы акәац еихабыс иалырхуаз, мап, дад, сгәыла имал сызутом!» — ааигәахәын, игәаг рацәа хытчны инацәа ааиртцысит. Абарткәа зегьы минутк иадымхалазар калап. Ишырбоз, хык быжьбака метра агәашә инацәыхараны ашта иныкәхәит, азәы дыхәны ахәатра иенавайжыт, агараж цызәуаз нак ахшьыра дталеит.

Атрофеи агара шәартаны ибеит Катата, нак урт ирхылацшуаз шьоукы кылатәазар алшон.

— Макьаназы автоматкәа ихамоу хазхоит, ауаацсыра хайбгазароуп! — ихәан, цәка ахшьыра италаразы инапы икәеит. Иара дандәыкәла егьырт иеибашьцәагы наишьталеит.

Маи 16, 1993

Иаха-иаха ахәычы итагылазаашьа шәартахон, ус шакәыз халхәеит уи ихылацшуаз Нанашьа лхата. Хакыбеи Кәытцниа

ипҫа ара аус луан арентген кабинет ағы. Уи дааины иҫалхәеит ацхырааразы лхы дшамеигзоз. Даныхәыцыз Земфира лхатагы дбылхьазаарын, сан лакәзаап ацсуа хәшәы ҕатцаны уи деиқәзырхаз. Санхәыцыз иара схатагы сымбылхьаз. Усқан саб иашьа Баграт хәиҕытцны хамцацызт, цьарак хәицынхон. Аганҕны хазгылан. Акәасқьа аматцурта аҕаҕатцаны иаман.

Сентябр мзазы акәын. Аҕбатәи акласс ағы стәан. Ари ҕаларц мышк шагыз, сабшазар ҕаларын, саб хҕәылара чарак ахь дцеит. Пхәыс дааигон Мыстафа Аҕәсба ицкәын Қыни. Иахьа уи аҕнра дахаанханы дыкоуп Қыни ипхәыс Лимо. Саб ачарахьынтәи даахьазу дмаацзу сгәалашәом. Сгәалашәарағы инхаз уи ауп, ашыжь сан дангылоз саргы слыцгылеит. Аибашьра ашьтахьтәи ашықәсқәа рзы акәын, сан иахьылыцшааз сыздыруам, амцеиқәтагас литрак итаҕәаны абензин лыман. Уи пыткгы ишьақәылцалахьан. Аматцуртағы амҕқәа иҕыцәаахьаз рыхқәа ааидылкылан, ахчныза инықәылцан, лцатлика ахы ҕарханы инақәылтәан, лысцычка аахьылшыит. Апыркьхәа амца анакы саргы снейны наҕала сааихәткәыҕәланы снычәәтәеит. Узгылазеи макьана хәа сан дсабашьит, аха шьта усгы сгылеит, схынхәны снейны сиартахь сзышьталом хәа аасгәахәын, ҕымтзакәа сахьыҕаз сәааныскылеит. Уи еилкааны акәхап, сангы уаха сылаҕылымтзеит.

Иҕалап уи усқан иаха илбаз лыпхыз бааҕсы дазхәыцуазаргы. Санду Барбала рыцха, анарцәымҕа иқәлахьаз, анышәынтракынтәи даҕьуа абрахь лҕаалхаззаап. «Иҕалазеи, ди, ибыхьзеи?» — хәа данлызтаа: «Исыхьыз шәаҕәытцны ани атцець шәтапши!» — лхәазаап. Сан днейны атцець дантапшы, иаалцәымыҕхейт: азы хәашьза итаҕәан, уи азмырхакәа, атцець иалытцәтәаны хыхьынтәи ацәыкәбарқәагы хәашьны атаҕәара иаҕын. «Заҕантә ишәасхәахьозеи абри атцець шәахылапшла, ишәрыцқьала хәа, убри шәсырдырыц, насгы ишәасхәарцоуп сзааизгы!» — лаба кны нас ҕаҕхьа лышьтахьҕа дхынхәызаап.

Аматцуртағы сан еихәлалтаз амца апырпырхәа ишакыз амч мацхо мацара, уажәы-ушьтан ишкьатара иҕан. Уи ангәалта,

сара уажэыгы сеихэткэыкэланы сыштээз, аңатлика илкыз ахы ларханы амцахь ианылышты, иаргы бжатамыз, агэыркхэа зғаалырхаз амцабз анахыс иткэацын, сара исахэғатеит. Апыркхэа соуразоуроу амца скын, шытахька схышэты сынкахаит. Сан артэаа аатлыргеит, саргы сыхэхэеит. Сбылгыо сышнеиуаз, иацынтэарак хғапхьа абнаракынтэи илхны иаазгаз амэқэа ахаматра азааигэара икыдгылан, убарт амахэқэа срыхкыашаны санкаха сангы даасхаххын, хыцъегы хайцхырааны напыла мацара амца харцэеит. Слыманы адэахы дандэылтц, исгэалашэоит, сабгы дхэхьзеит, сахэшы Лилигы дгылеит, сашьцэа Шамили Шыпеи ршыапы иныкэгылеит. Еикэас исышьян саб айбашьра даныказ ар ркитель ишэйтцалоз иалхны сан исзылзахыз ашортик. Ускан ашкол ахь шортиклагы хныкэон хшыапкэа хыркыакы. Изхысхэаауа, убри ашортик ахэынтэара пыртланы иансышыылхуаз сан, иахьеипш исгэалашэоит, иблыз сцэакгы ажыгы аманы цэка илеит. Лыгеылзымшыуа, деикэараха, дыштцэыуара дгылан ларгы.

Саб ддэыкэыртеит ахэшэтэыртахь. Сара сшытэаауаз аоны азал ахь снарган, сеимырхха сыркын. Иаразнакы абра сиарта картцагышыеит. Аха ишытоуцо дабакоу! Абензин иаблыз сцэа-сжыы ғаастаха, иааузымчхаратэ афшы спынтца итасуан. Агэылацэа еизеит, шыоуки амажэа акэахара иалагеит – уи абылразы ибзиоуп, азагы канатцом хэа азэы иреихэан. Лмахэға еилхэа уи аус дафын саб иашы Баграт иахэшыас икайтцахыаз Кэытцниацха Пашы. Даға шыоукыхгы афнеилыргара иалагеит, ашта ацссара иафуп. Уи иаанагоз сара иабаздыруаз, аха ирласны сыпсуеит хэа агэаанагара рыман. Цабыргны, стагылазаашы уашэшэыран, уажы-уашытан сгэы аангылар алшон. Сыпхашыара инаркны цэканза сыблын. Сыблын, уага ишибара, цэгыалашэа.

Иркэахаз амажэа сшыапы ахыблыз иакэтцаны ифархэеит. Аха ари сеикэнархо сыкэзма, ахэхэара сафын. Амца агэгэахэа исыцразшэа сбылан. Хыа бзиа шыкам усгы еилкаауп, аха ауафы изцэыртцуа ахыақэа зегы рааста игэыфекаагоуп абылра!..

Абра иразхээз дысгэалашэом, «Ацсны кэпшь» аредатор Серге Кэытцниа иашы Мышы хэа дыкан, амилиция аусзуфы,

аподполковник, абри ипхәйс аены Аҗара дааны дыҗазаарын, илдыруан аңсыуала абылра ахәшә. Ианлархәа, дымпшыкәа дааит. Даасыхәапшын, стагылазаашә анылба, исзыкалцеит уажәы зеггы еицырдыруа уи ахәшә. Амала, хымш ицкьаз акьыр сақә еилазваны, мариаала ирбаазаны ахәра ахсымаз сшыапкәа ирықәыртон. Уи адезинфекция азнауан. Уи ашьтахь ауп амаз икарцаз амцаф ирзытны атысхә ала ианысхьыршыуаз. Уи аныкартоз ихьухьууа сгәатца инталон, сгәы иахәангыи исыдыскылон. Хымш рыла, Таниа лычкәын дыпсуеит хәа шыс-зырхәоз, иаха-иаха схьаа хеуа иалагеит. Ажәафымш рычәны сгыргыруа схала сгылеит. Сымызк анынцәа ашкол ахь сцеит.

Уажәы сара исыхьыз еицәаны сҗа ихьит.

Ашыбжышьтахь, деицәахозшәа анырба, ахақьымцәа дьылтны сабхәеи сареи хәхыглаз адырра хәртеит ахәычы дшыпсуаз.

— Игәы иазымычхәит ахьаа гәгәа. Ипҗазаара анырхара удашуп!

Асаат хәба рзеипш маи мза 16, 1983 шықәса рзы уи дышгәақуаз илацәа ааиқәипсеит.

Саатбжак дхарымтәзеит. Ус цасс ирымоу сеидру ахәшә-тәыртақәа рфы. Дпыркарц иалагеит, аха хара ихәмуит.

Аамта анааи, хәиашьара иатцанакуаз еизаны цәка иахзыпшын, ашьаршыаф днылахәаны дысдырkit, уи ашьтахь хәаицхырааны дхаманы цәка халбааит. Сашьцәа Шамил, Шыпа, иара убас Заур, Гәызбеи, Нодар, Бардушья, Маңь, Шоҗа, Муртаз ухәа азәырфы адәахьы игылан, амашынакәа змақәаз еицхырааны амәа хнықәлеит. Бардушья Кәытцниа имашына ашьтахь ста-тәан сара, ахәычы сшыамхы дықәтцаны дыскын, арымарахь дсыватәан иан Нанашья, санхәа аңхәа арныкәаф диватәан. Снапы ихы иатцатцаны ишыскыз Аҗара хәаит.

Афны хәанааи адиуан ааитдырхын, днықәахцеит, дхәрееит. Ашьтахь Бардушьеи сареи хәндәылтц, ахәхәара иалагахьаз ахәса хнарылсын, ахацәа хнарылагылеит.

Ақәапсата леиуан адәахьы.

Маи мза 16, 1983 шықаса...

Иахьантэарак агэгәахәа ахысрақәа дырҕыцт абзарбзанқәа. Урт сгәы ишықәҕыз шыжынатцы сықан Катата Ыынцәал игәыц аҕы. Уа истәхқәаз анеилыскаа, иацы ахатара мөапызгыз аибашьцәа санрацәажәа ашьтахь, абаталион аҕыза Беслани, уи ихатыпуаф Нодар Гәызбеи-иҕеи, атыл аиҳабы Зуфтери Кәытцниаа (уртҕы ара иқан), хшеицыз Азҕыбжәаа рбаталион аштаб аҕы хнеит. Ар рҕызацәа Аҕара итәоу аицәажәара рыман. Аҕбаталионкҕы таацәарак еипш еилатцәаны, ианатаххо аамтазы рхәоу еиқыршәаны, наҕ-ааҕ еицхырааны, хаҕа иалцаразы икарцашаз иалацәажәеит.

Убартқәа рышьтахь абра слацәажәон медиахәшыацәас Аҕара иҕоу хадас ирыпхязо Земфира Кәытцниаҕа. Уи илхәеит иаарласны агәыхалалратә цхырааразы иаарышьтуа ахәшқәа дрыцны дааразы Гәдоутәка дышцоз. Хәнеипырцуаз, акыр шықәсқәа рышьтахь, зны исхызгахьаз атрагедиа лгәалашәазшәа, уи амш иакәыршәаны исылтеит «Д. А. Муравиова. Тропические и субтропические лекарственные растения» хәа ашәкәы хамтас. Уа ус иакәылҕит: «Анатол Кәытцниа — аибашьра ашықәс аан. Земфира сыҕнытә. Маи 16, 1993 шықәса».

Маи 17, 1993

Паташь Патазба иажәабжықәа рыҕнытә.

Август мза 10, 1992 шықәса рзы ҕаҕхәа дкылкәа дааит Тарзан. Аусура сцап хәа смашьынала агәашә саатыцуан. Наҕ-ааҕ хмашьынақәа аайдхаргылан, аицәажәара халагеит.

— Иҕоузеи, Тарзан? — сиязцааит.

— Аду дупхьоит! — ихәеит иара.

— Азамана, усышталала! — схәеит сара.

Нодар Дидиашвили дахьынхоз агәашә инадсыргылеит смашьына. Сшыцшыз, исышьтарххны сышьтахь дааины дҕагылеит Тарзанҕы. Хҕыцҕеҕы хәаҕытын, хәаибарцшны ашта хантәлеит. Диди захьыз мацк илахь еитцхшәа ашта дықәгылан. Хшааиз аниба арахь дахҕылеит. Аҕсшәақәа анеибаххәа ашьтахь,

еснагъ ҳахътәалоз амушмула амтаҳъ ҳнамышьткәә, иаша агараж
имаз ашқа ифинеихеит.

— Сара ажәа иустаз насыгзеит! — ихәеит Нодар.

— Уи арбану? — сцааит сарггы.

— Шәәаи араҳъ! — ихәан, ифинеихеит ҳақхъа дѳагыланы.
Агараж ашә аартны нақ хныѳналеит. Иаразнак сылақш
нақәшәеит атзамц акәакъаѳ игылаз «Мерседес».

— Иубома ари ақшза? — инапы рыххо уахъ сынхъаирқшит
Диди.

— Иароуп! — схәеит сара. — Апрокурор Анзор Силагазе
имашына.

— Умѳашьеит! — ѳааитит Нодар. — Иухәаз нагзо сааиуеит,
уажәшьта уара уоуп аус злоу. Ианбоугои ари ақшза?

— Ари ақшза уаха атқхыбжъон Тарзан иманы аѳны
дсызнеиааит! — схәеит сара. — Нас уантәи иахъыстәахыша
сара издырп!

— Ишутаху! — ихәеит Нодар. — Уажәшьта анахъ аштахъ
хнеины ҳнатәап ҳахътәалац.

Зеггы агараж ҳандәылцын, уахъ ҳѳынаҳхеит. Амушмула
атқақа ҳаннеи, еснагъ ҳаматц зуаз ақхәыс дықәгъежъааны ххәы
лырхиахъан. Нодар инапы рыххо ҳахътәашаз атыққаа ҳирбеит.
Ҳантәа ҳахѳыкгы, сара сахъ даақшуа ѳааитит:

— Исхаштыз, ани сықха ахәшә лылазтаз Гиа захъзу
Цъақаризе дсықшааит. Уи иѳы иқәшаҳатхеит имѳақигаз агәым-
харақәа рзы. Аха сықха дымтазырсыз иара иакәзам. Уи аныха
ақынггы сноугарггы тоуба зует!

— Угәанала, дарбану? — сцааит сара.

— Уи сызуаҳәом. Уи аус уара унапы иануцахъеит.

— Ааи, ааи! — схәеит сара. — Иқалап шьоукы цәытатәаны
илзықшуазтггы. Лымариа анырба дымтадырсит.

— Сарггы убас сгәы иаанагоит! — ихәеит Нодар. — Ушьта
аус ахъ ҳаиасып. Рышьта ухылахъоума ацәгъара қазтаз?

— Ааи, сара снашәәашәахъеит. Ашьтаггы схылахъеит.
Сзыздаахъоу агәықрақәа сыртоит. Аха ишәоит амилиция рышьта
ихылар ҳәа.

— Уи саргы еилыскаауеит. Аха сара амилиция рѣы ус сывазам, уи ус шакәу ухаҥагы иудыруеит. Ус акәзами, Тарзан? — уахьгы дынхьахәт.

— Ааи, апатын Нодар! — ихәеит Тарзан.

— Ус анакәха, хаилазап. Аха уаанза сцаауеит: лыпсы ҥоума Лиа, сыпҥа?

— Мап! — схәеит сара. — Лыпсы ҥазам. Дымҥазырсыз дсыздыруам, аха ажәабжь бжызго излеихәаз ала, уи ҥәҥәала адоза лыман. Дахьнаргаз иаҥа-иаҥа илылаеуа далагеит. Дахьыцәаз дзаламҥзеит.

Нодар иҥсахы еиҥәыччо дыштәаз, илагырзқәа изгы инадлеит. Аха ичҳаны, иеыргәҥәаны дтәан. Ашьҥахь ҥааитит:

— Сыпҥа лыпсыбаф шоулак еипш, дхәырни дысшьуеит Гиа!..

Саргы ҥымҥзакәа схы ласырҥәит. Нодар дҥааит:

— Анышә дамадоума сызҥаб, дышҥамҥапыргеи?

— Ажәабжь сазхәаз излеихәаз ала, аҥсы дрымжзеит. Дҥәахуп ипхьакрытоу ҥыпк аҥы. Анышә жны иҥаҥоуп, архьшәашәага ҥагылоуп, излархәо ала, мшәены лылацәа шеиҥәылыпсаз еипш еиҥамкзеит лхы-лҥы. Агәыргы лзыҥартцеит. Уи аганахь дызтәу рҥы дырҥынчааит хәа сеиҳәеит ажәабжь сзаазгаз. Ушьҥа? — сҥааит сара.

— Ушьҥа аиҥныпсаклара ҥахҥоит. Рапхьа миллионк аҥара унапы иахаркуеит. Нас унапала аҥсы дахзааугоит. Чархәара узырур?

— Урт ирхылапшуагы ауаа сймоуп, сара схала сыҥазам!..

— Ааи, ааи, издыруеит! — ихәеит Нодар.

— Аҥара снапы ианбашәыркуеи?

— Уара ианбоуҥаху?

— Даеа пшьымш рышьҥахь. Август мза 14 рзы.

— Август мза 14? — иааицәымыҥхазшәа дҥааит Нодар.

— Ааи, август мза 14 аены. Жәытәла амза нҥәаны Нанхәа мза ханҥало аены, асаат жәаҥа рзы ҥхыбжьон. Зеипш ыҥамоуп, ус акәзами Тарзан? — уахь сынхьапшит.

— Иабаргәйзеи? — ихәеит уигғы, аха цқьа илахь еитцы-хызшәа сымбеит. Икәлаз сзеилымкааит.

— Ибзиоуп, нас! — ихәеит ашырхәа Нодар дѳагылан. — Иабақахтѳои хәикәшәара?

— Сара сгәаныла, иаха еигъзар калап сара сыѳнафы! — сарггы сѳагылеит. — Ицхьакырѳоуп, Атарей Ахалдабей ахәаафы.

— Ахазына! — ихәеит Нодар.

— Амала, чархәра ансзыкала — сарггы сзыхьчо ауаа сымоуп — хускәа зеггы башахоит. Уинахыс шәыпсы дшәырымтар алшоит!..

— Аггычѳы иажәа хәоуп. Закәанла уи ахьз зху!..

— Еилкаауп! — схәеит сара.

Адәыкәлара сәазыскит, аха Нодар сыжәѳа инапы ныкәйтѳан, снаиртәеит.

— Уара исзууа абзиара сара ахааназггы исызшәом. Утәа, агәырѳа сгәы фкааны иамоуп, цәыцакәак аажәып. Тарзан, сашьа, ус акәзами? — илабжышкәа баазаза уи иахь дынхьахәит.

— Ааи, апатын Нодар, ишухәо икахцап. Аха рапхьа уара иахзынкыл атәцакәа. Ѵума, уаткоума иузтастәо?

— Зегьакоуп сара сзы.

Нас инапы кәацкәацо иатәца аакәихит. Иихәарызеишь хәа хәпшын хара...

* * *

Иацы ашыыжымѳан Мандарантәи Катата игәып ахьтәоу атып схы акәкны санѳоз нахьхьи хараза ладака ѳынтә игеит апжәабжыы. Аибашьра иаланхо ауаа уажәшьта хәцәымѳашьо иахцахьеит абцъар хккәа иткъаз закәу рыбжьала. Урт рацәазоуп: «Нурс», атанк хьамѳа иакәгылоу абзарбзан, БМП-1, БМП-2, цәѳанцәыка иршәны иаарышьѳа амина, ашьапкәа ирыѳапжәо амина ухәа убас итцеггы.

Уажәы ладатәи ахәахьы ипжәеит акы. Уи арахь идыршәзар ааигәа иахькахаз абжыы умахарѳ залшомызт. Саатгыланы сзырѳит. Умзырѳырггы калазом: ихараны иткъо ахы ахауа иахьалоу ма «ашшы» ахга иниакъоит, мамзарггы атрышә иасны

инаухууаеит. Ус еипш ахы хнардырыртә иҕамызт уажәы итҕьаз, абжы ахьхәхәз атың ағы убра итҕәацит.

Катата игәың ағы саннеи, арҕарцәа срыдныхәалеит еибга-изшыда, кыс рымамкәа «шәарыцарантә» иахьыхынхәыз, аға уааңсырала аңхаста ахыртәз.

— Иҕалап, аминакәа итәхцәз аус рузаргы, — ихәеит Катата саниҕцәажәоз. — Ұынтә атҕәацбыжыкәа геит иацы аус ахьаауаз!..

— Саргы исаҳаит уи абжы!

— Маңк иаатынчрахар цшыхәра хцарц хәкоуп. Урт, хәарада, икылатәашт уажәазы, аха сара ҕаңьарала сырхыкәшаны изланеитәу амҕа здыруеит. Ара сиит, ара саазеит. Ари атың са ишыздыруа ақыртүа ицарангы дыҕазам. Ус схәеит хәа, аҕагы шыта акраатцуеит ари аган давоуижьтеи, иидыруагы маңзам. Уажәы ихабашьуа иаҳарафзак Аңсны ииз ақыртцәеи агырцәеи роуп. Аха ирбагәышьоит урт раамтагы шынцәаз, илакшәкуеит, аибашьрагы оумак иртахымшәа рхы мҕаңьаргоит, икәтңы ицаргы цәгыагы ирбазом. Иахьнеиуа хәа тың рымоума? Абри иахьзуп: «Акәты ашыга ашыапхыц итңахуеит!» хәа аңсуаа ирхәо ажәаңка.

Уи ус шакәу ҕашьом. Убри аҕнйтә, шыта иубаратәны иҕоуп ақыртцәа хьахәхьачаны, икәтңы рышьтахька ицар шыртаху. Рыбжеиҳарафык еилыркаахьеит Аңсныҕа раара шлытцшәадахаз, зықьшыла ари адгыл ағы рыңсра шыкалаз, Шевардназе заңхьа дгылоу ақыртүа жәлар шыржьаз еилызкаахьоу азәыршы, цароуп иртаху. Аха зыҕны ицода, иаба?! Қырттәылаҕа ибналаны ицарц згәы иҕоу рзы аполиция ргыланы ирымоуп, илакшәкуа шытахька игьежьыз зыңсадгылы зыуаажәлари зтїиз чархәафцәан, иааргәйдцаны иршьуеит. Даҕа шьоукгы, шытахька цартә шамам збақәо, аңсуаа рахь аконтакт ҕартарц иашьтоуп. Урт излархәо ала, жәыларак аңсуаа ишыҕартцалак, бңьарс ирымоу зегы нкажьны шытахька ихьатцырц раҳасабуп, даҕа шьоукгы, абираҕ шкәакәа хәычкәа шытыхны, рабңьар шрымоу аңсуаа рахь ииасуеит, аибашьра еилгар иахцәызыз хтызтыңқәа рахь ханашьтра азин хашәтозар хәа агәыгра рыманы. Ашыа

зыцрататоу Ацсны ибарцны дыказам, убриггы рдыруазар акэын. Дызустзаалак рыгэра гатэым. Ианкэыла, иаразнак иахиааизтгы, ханкыдтаны харшыуан, уажэы рышытахь амца анакы ртызтыпцкаагы ргэалашэеит. Мап, дадраа, ари адгыл афы иказам акыртуа итызтып, ари адгыл ицшыоу тыпуп, Анцаа итэарта хэа изышытоу ауп, Анцаа датэазымбаз ауафы назаза дацэызроуп ари ашыам дгыл!..

Асаат жэаба рзын акыртуа ир атанк иакэгылоу абзарбанкэа рыла иаакэымтцзакэа еишытаргыланы ахкэа ртырфьара иалагеит. Аснариадкэа алахауеит Лабра, Кэтол, Тоумышь, Атара. Акэа кыдтэаны аура иафуп. «Агэакь, агэакь, агэакь!..» Кэытшыа амазам иткэо абзарбанкэа рыбжы. Амаф абга цыртэаргы, сыцхандаз хэа абз тыхны ахапыц уланатарц ахы акэоит. Убри иафызоуп ицхамшызакэа уажэы ахысра иафугы!..

* * *

Ажэлар апсра шыкалаз захаз иаауеит, ицоит. Урт цэыуаны ианаакэтцлак иааины исыдышшылоит. Сара схапыц еихаргэгэа, сзеиуоу сзымдыруа, хафны аладахьшэа ашта итагылоу аха амцан сгылоуп.

— Нан, узыкэшэаз хгэы иалсит! — ахэса афны иаадэылтцны иааины иаасыдгылоит, рнапкэа аасыдыршылоит.

Агэылацэа аанда аганахь, нас иара аха амцан, Амбакэа икынтэи иааргаз акыырстакэа, асафэакэа рытцтаны ишытар-цэакэаз, ауаа иааиуа натэаны ажэабжыкэак еибырхэоит. Сара урт еибырхэакэо дукгы хырфэа рыстазом, рзызыфэагы стахым, аха зны-зынла иахьцэажэо ирхэо сахауеит. Ус ишыфоуггы, са схэыцракэа фэацъароуп иахьхоу. Агэатеира сафуп, схыхы исзаагом сзыниаз ахтыс, зны-зынла уи агэра сызгом, цхызызшэа ицхъазаны схы фышытысхуеит, сыпшуеит азал афнуцфа, нас уа исахауа амыткэмабжы слымха иантаслак, ашырхэа схы фышытыхны сыблакэа аахыстуеит. Фнуцкала абылра сафуп, сгэы атэыуара иакуеит, уи ткэацны ицарц егыагзам. Избан, мшэан, абас зсыхьрыз, икастахьаз сара мыжда цэгьарас?

Асаат жәаба калахъазар каларын, дызустаз цкъагы исгәа-
лашәом, аха уажәыгы уи иихәакәоз сгәағы инханы икоуп.

— Ирхәоит, ацәгъа зуз агәнаха иара икәымшәакәа, акыр
шыкәса рышъахъ уи ишътамта иахъзоит хәа, — дағын ажәабжъ
зхәоз ахатца. — Кәычыр рыцха, Катул иаб, сара сеипш шәаргы
дыжәдыруеит, уи цәгъагы уағы изимуцт, димыхәацзар. Икалап
Кәычыр иаб Мамсыр ак кайцахъазаргы. Уи Абга-Мамсыр хәа
башагы изырхәомызт. Издыруада уи изы ашәи ирышътыз
шааиуаз абри хәмаалыкъ дағашәазар?.. Адунеи ағы иага
рыцхара калахъеит!..

Ари иахагы сгәы снархъит, ус ахъпоухәои, уанацалбеит,
иара Мамсыргы Абга-Мамсыр зихъзыртцаз илеишәа цәгъан
азыхәаноуп, аиаша азыхәа ицсы тхуан, уи аиаша зтахымыз
ракәын абга дағызаны дызбоз хәа азәы даацыткъаны
ажәабжъхәаф диғагылап схәеит, аха уаха умцсит, зегъы
еикәышышъы ажәабжъхәаф изызырәуа итәан, уи ицыфлос уағы
даныкамла, дызлацәажәоз ахтыс зынза ироузеит. Уи ашътыхъ
сара стып сыпсахын, аҗадахъы аҗны иазааигәазаны игылаз
ашъақартца амта снейны, сгәырәацсараха иааиуаз-ицоз сыр-
зыпшын.

Абга-Мамсыр хәа изышътаз сара сабду, излархәо ала,
1914 шыкәсазы ашъа дыцсит. Шәарыцара дахъынтытцыз дых-
нымхәзеит. Икалаз уи ауп, ахра дағаланы дшааиуаз азба данакы,
дымәахытцын, ицытцуаз зыхък дныҗынгылан, изхара азы
ижәызаап. Ирхәоит уи азыхъ ауағы дызшъуаз ашҳам аман
хәа, җа шәоукы уи Аду ихъит рхәоит (Сибирскаиа иазва).
Мамсыр даныцсуаз дшыцсуаз уағы изгәамтазеит, ишътыхъка
данымхынхә, иашъца дызцыз ирцәымыгхан, ишъталаны еимдо
ишнеиуаз, уи ашҳам амоуп хәа изфыз азыхъ азааигәара дыцсны
дышкажъыз рбеит. Нас арахъ адыррақәа анықартца, ауаа
нагақәа хәа ирыпхъазоз атараа еигәныҗны амәа икәлеит. Уи
даазгоз амәан амшцәгъа баацсы рыкәшәеит, асгы рыхъзеит,
акырцхгы. Ихътакны, ахымш рыҗны ацсы дрыманы Атара иааит.

Уи даниз ашыкәс цъаргы иахәом. 1874 шыкәсазы,
сышътыхъкагы цъара исхәахъеит, аурыс хәынтқарра итнажъыз

Атара ауаапсыреи атызтыпқәеи ртоурых зхәоз ахсаала ду
Апсны ахәынтқарратә архив ағы зны сахәапшуан, Мамсыр
Цъанхәат-ипа Кәытцниа аәнаҭа деихабны дарбоуп. Уи аамтазы
иаб Цъанхәат, хымпада дыпсхьан. Ахатарцпыс иакәын — аб
даныпслак, дхәычызаргы, аәнра зыхьзала икартоз. Аха
Мамсыр дагхәычымызт ускан. Иара иқәла иакәхарызу Лапагә
Кәытцниа? Уи итынхаз апаспорт ағы 1835 шықәса рзы дизшәа
дарбоуп. Дыпсит иара 1946 шықәса рзы. Сара уи ибзиазаны
дысгәалашәоит. Ус анакәха, Абга-Мамсыр 1874 шықәсазы
40-45 шықәса ихыцуан.

Апхәыс дааигеит, излархәо ала, 1895 шықәса рзы. Уи акыр
аамта длышьтан Барбала Киутпқа, аха лара, Абга-Мамсыр
избахәкәа ибзианы илдыруан азы, дицәшәаны акәзу, ус
еакала дылтахымкәа дыказу, ажәа илтарц ахәара икаитцоз мап
ацәылкуан есқынгы. Атыхәтәаны, еазәы дизхәаны дшыказ,
дзызхәаз дшизааргоз акәзу, ишырхәахьоу сгәалашәом, амәа
ишыкәыз иара дымтарсны шьоуку ртаца дырцәигеит хәа
рхәоит. Анс акәу, арс акәу, Барбала Киутпқа иара динасыпхеит.
Санду сылхаануп. Аибашьра анцоз, 1942 шықәсазы, ахьта
аалылалан, агәтцәыхь лыхьит. Хымш рылагы деихәнатцәеит.

Аишьцәа ахыкгы анык илышеит, аха кәзшьала зегы
еипшзамызт. Гәака иаха иаб иахь дыкан, дуафыцъбаран. Царас
имаз сыздыруам, аха дышәкәыѡфын хәа рхәоит. Иара даныз
ашьтахь уи инапшырақәа рацәаны атуан икәжьын, нас ибжьазит.
Ашәкәыѡфрадагы, уи дуафыцәгьан, асовет мчра даҕагылан, уи
азы итәартагы дѡахомызт.

Агәыбжьанытә — сара саб — аполитика дацәыхаран,
ус ишыказгы, апартия далалт, аха шықәсқәак рышьтахь уи,
апартия адтқәа анизынамызга, наҕ далырцеит.

Аитыбза — Баграт захьрыз — уи дполитикн, дкоммунистын.
Арымзаагы аҕьабаа ихы иаирбеит ажәлар руси апартия ауси
рзы. Дыпсит дышкоммунистыз, Горбачиов иеитқакрәа калаанза.

Аишьцәа зегы рааста хара дыпшуазар каларын Гәака.
Асовет хәынтқарра агәра изгомызт. Иара имаз ацәәеи иаины
иаaidгылаз акоммунистцәа раамтәи ахааназгы еикәшәомызт.

Излархәо ала, аҗыц аамта даҗагыланы акоммунистцәа зҗыз дахыччон, дубарын атәы злеитцозгы. «Шәанаңалбеит, Абга-Мамсыр диеицәаны дгылеит ари, Сталин изакәан иара даианауа җыишьоит, ихы таирхоит башаза!» – ас изызхәозгы ыҗан. Иахья хәлаанза дтәаны афра даҗын, данааңсалак, игәы аныцтәа-лак, – усқан Аҗареи Дачеи рыбжьаранза амҗаду аҗатцара иа-җын, – аус зуаз аҗанхацәа дрылагыланы апартия инанагзо аусқәа зегы мышкызны ибашахоит хәа рылеихәон. Гәаныла уи иихәақәоз еигәырғызгы ыҗан, аха җеи ас рыҗеҗырганы рхы аадырцшрын, мапгы рхәомызт, ааигы рхәомызт. Атцыхәтәаны апрокурор диҗаҗаны иҗаитцаз аус азы дҗарымкыргы, зегь акакәын мышкызны Сталин иаамта аңшатлакә еиңш даршәраны дыҗан, дкыднаҗьон. Аха заа ихы таирхеит. Дымҗасит, ишырхәо еиңш, мҗада-шьтада. Иахья Гәака дызгәалашәо хәа уаҗы дыҗазам. Гәыбганс ирутозеи уи ауаҗ дырzymдыруазар, избахәқәа рмаҳацзар. Егәаҗы рыпстазаара кәҗахәҗеит Сталини Бериеи рполитика хәымга иахҗьаны. Урт рахра аамта иалиааз насың еиқәатцәан раңхья ишьтаз. Маанала иацәцаз дацәцон, иаҗашәаз дтанархон. Уаҳагы ңсыхәа ыҗамызт...

Асаат аказы амра кылыңхәҗан, ақәоура изҗызгы иа-җәытхәан. Аңсуа радио саназызырҗуаз ахысрақәагы еиқә-тәахәан. Цаҗа Аҗараҗа смылбаазакәа аерманцәа рчаирта сынхылан, саатк аҗара ачаи җысхуан. Ачаи газго иҗагылоуп. Изакә малузеи изуа!.. Җба-хҗа килограмм җыхны иаазгеит сызлоу аҗаацәараҗы. Ашьақар ҳамамзаргы аамта аныцәҗоу, напылақатцара ачаи аҗы хааза, иршны, хнаҗыхәо иаажәлоит. Издыруада шьта аибашьрагы еилгар.

Ахәлара аамта анааигәаха ахысра дырҗыцит җаңхья. Аршьақауаа еибашьзом, артиллериа гәамтхамтцауа, ашра зцәым-җу ала баа еиңш, иааҗрымҗырымүеит, дара ртәала ирмацәысуа дыдратцас рыбжьы гоит ахәшәблы ықәырчны ахы хьамта антҗьалак. Харакырак аҗы атанк наганы иахьықәдыргылаз, аиатцәара иагәылакны иахьхәытатәоу, рпатронақәа усгы иреигзом, иааҗымтцзакәа ахысра иаҗуп.

Мау 18, 1993

Атцхыбжьон ахысбыжыкэа гон. Ианшагы уи аеарфыцуан. Зны-зынла харантэи иаафует игэыпцдэагоу апулемиот абжы гэафаз. Наф-ааф еифагылоу ар атехника ахархээрала ахыгг-гэартакэа идырбаны идыршэуа ахы хьамтакэа алахамцозар, ус инейдысланы хара хганахь уажэазыхэа айбашьра ыказам.

Ус ишыказгы, ашьжымтан набжьоуаа реибашьцэа, рыфатэ-рыжэтэ шьтыхны, шымш ракара инашэаашэарц инытцтит. Урт рфапхьа икэдыргылеит Кэыдырхыкэ, уи аладахьы аган афы ишьтоу Чанааи Адлеиааи реиланхарта ахабла, уантэи Набжьоу ахаблахь ииасны атагылазашьа зеипшраз аилкаараа рахасабын. Арпарацэа хар амамкэа еибытоуп бцарла. Убарт рхыпхьазарафы икоуп: Мариал Кэытцниа — апыза, Русик Дудайца Кэытцниа, Руслан Давид-ица Кэытцниа, Кылам Гэад-ица Ашьхарау (агранат зыршэуа), Гэырам Минаиа, Зурик Цыынцал, Гена Чачхалиа, Даур Чачхалиа, Илларион Делба, Артур Багаев.

* * *

Иузааигэоу ауафы уатэи даныржуа уара узы ихьаа гэгэоуп. Дышэты-какачха дыкэуп уатэи иржраны икоу Хьымца хэыцы. Заур Кэытцниа симырцэажэит — акэыба инапала иафеитдан, ахэылпазы ирыманы иааит. Ахьатэ кэыба. Зегьы-зегьы ыырцш-загоуп акэымзар, ахьатэ, алтэ хэа акрыкоума! Ауафы даныпслак хатырла избо рзы дымфэпыргоит, ипсыз акымзарак ибо дыкам. Ирейгыз апсуаа рцеицэа, иара убас хадгылафцэа налатцаны, ага инапала итахакааз, назаза иахпыртцуаз акрырбома, акры-рахауама уа адгьыл иахьамардаз? Икоуп адэышкэафьаза икэ-жыгы, алагырз змоукэа ицэытцаржызгы. Иахьа ауафы дшыр-шыз еипш, азэык-фыцбак ааицхырааны ирлас анышэ дартоит. Иара уигьы атагылазашьа зеипшроу гэатаны. Дахьужуа атып шэартазар наф-ааф айбашьцэа ургылароуп, мамзар апсы дым-фэпызгогы ршыр алшоит. Усоуп ха хкны Атара ишыкоу. Даагап фырпштэыс Миро Цецхлазе. Ускан аамта цэгьа хтагылан, уажэы-ушьтан афронт пжэаны ага ифааихар алшон. Шьыжынатцы Атара агэафы, ихэфсхьоу айбашьра ду афы итахаз ирызкны

икацоу абака амцан анышә дартеит хзыхцәажәаз афырхатца. Иҗахәжәаз, рнышәынтракәа рҗы рыжра ахыикамлазгыы ыкоуп. Пачули Шугьен-ипа ипшәмеи иареи, нас Азҗыбжәтәи ахатца Колиа Зазамиеи ахыуаа рнышәынтракәа рҗы ижуп. Ақыртцәа макьаназы ирымпытахалоу акәакь аҗы иржкәаз ыкоуп аҗныр-гәаҗы, ыкоуп зутракәа рҗы аамтала анышә иамардазгыы. Урт зегыи реикәыпхьазара халагар ишырацәоу агәра жәгап хәа сгәы иаанагоит.

Аамта җакны, аха сара сзынгыи еибашьран жәашыкәса рышьтахь. Рапхьаза сызхәапшыз атҗеи дыжәны абра дысзыкәуп. Уи дыпсгәышьеит, ишьеи-идеи аус руам, игәы аангылеит, уи здыруеит. Аха сара сакәын абылра иаҗыи. Псыуа цасла, хәарада, ииашазам абас схьаакәа сахьрылацәажәо, аха досу ианиашьа ихатцашьоуп, атамзаара шытасдоит шәҗапхьа.

Ахәылбыҗеа, ажәлар анеимпы ашьтахь, шыҗьа-хык ракара аҗсы дызкәабараны иказ, Рауль Кәытцниа ахадара рыто, иаанҗасит. Сара ахәыцы иааигәара стәаны скидиалан. Аамта анааи уи иеилахәара халагеит, дхарҗеикәеит. Шәача изааххәахьаз икостииум, знык-шынтә ракара ишәитцахьан, убри идаагалеит иеилахәаразы. Иапхьа-ишьтахь икылшәытааза иахыиказ атыпкәа рҗы аҗсуа хәшәы даныблыз ихьшыра изхьымзас уажәы ихьахьыит. Урт атыпкәа абамба рыкәтцаны иҗаххәеит, насоуп данеилаххәазгыи.

Адаҗа бҗыла иртәны ашьыршьаф ныкәхаршәын, ихггыи даҗа бҗыла иртәны данеилаххәа, днаганы акәыба хәыцы дынтахтҗеит. Нахьхыи, зегыи хазхылтцыз Мамсыр ипха дахь-лываржыи азәааигәара ашымха амцан инышәынтра чапаны икахтцахьан. Сабхәында Митиа, иашьа Отар дицырхьрааны, машьынак азна аҗслымз ааганы икарыжхьан. Сынхарц ахыстахыи Цацу лкьапҗа сызхыиыи Зәур Хәлуашь ихәхыи аниаха, длаҗырзышо хаштә дталан, дтәыуан-дхьын, нас итрактор акьышә змаз ааганы аҗсыжыртә атып хзәикәреитәит. Арҗарацәа анышә анҗырка, Мамиа Тархәына-ипа Кәытцниа анышә иаватцаны, ахәхә еикәтцаны ахәыцы инышәынтра хзичаҗеит. Шьта уатцәы уахь дхаманы хнеиран хәкоуп.

Мау 19, 1993

Иахъеи уахеи агәыҭра рыманы ицшуп атынчуаа. Имеи-башьуа зегъы атынчуаа хәа хзырхәоит. Аха иарбан тынчроу иҭоу ацсуа изыхәа? Жәларык хшеибгоу хәычи дуи атыша ххыкәгылоуп. Хара хзыхәа иҭазам ахьатцырта. Ма аиааира — хадгьыл аҕы хадшәыманы хҭалароуп, абри азоуп хаззыкәпогы, мамзар атәым уаҕы хә хлахьынтә избаратәны ианиахтә, уи иаанаго ацсроуп, ахтәароуп. Убри аҭнытә еибашьуагы имеибашьуагы азәы хауп, хҭеипш акоуп, хтынчуааны, хгәы каршәны, ацсрагы-абзарагы хзеипшны хауҭаху. Ацсуаа реипш егырт амилаҭкәагы ари хадгьыл икәынхо — аурысцәа, аерманцәа, аберзенцәа ухәа егыртгы гәаҭра змам хәа уаҕ дыҭам, аибашьра ацшагы зегъы ирзывает, ақыртүа фашизм зхы шышыны игәыднакылаз хәа хаздыруам, ацсреи ашьяартцәырей шьяҕацыҭхьаза атыҭ рымоуп.

Наҭ-ааҭ уеибашьуа уанеиҕагылоу ахтыс ахырхарта иара иунарбоит, аиааира згаз аиааира шимоу дцәырнагоит, иатцахаз, ааха зауз, уигы даанарцшуеит. Аха акыраамтә жәыларада, еибашьрада, аҕеи уарей шәеиҕацшуа шәанейдтәалоу — игәыҭ-цәагоуп, уатцәы иҭало узымдыруа, заҭа аамтә абас уцшра, — ари зегъы угәы аҕоит, унервкәа мыцхәы еибархханы, абар-абар, агитара арахәыцкәа реипш, уажәы-уашьтан ианыҭцәо хәа уазыҭшуп. Ашыкәс ҕыц хтәлеижьтәи хгәыҭракәа рацәан, мчыбжык аҕнудҭкала иаарласны хәилгарашәа хдырбон. Уимоу, ашыкәс ҕыц Аҭәа хәҕылоз цьахшьон. Ашыкәс ҕыц Аҭәа акәым, Аҭара хзаҕымлазеит. Иааҭәымтзакәа ақыртцәа техникас ирымаз зегъы цәырганы аус анадыру, цсихологиала ихагәтасын, хгәы бжыьрхит, иҭамыз-ианымыз гәарартцан, аҭараа зегъы хәхытны хамцар амуа хҭалеит. Аха абзиара ззыҭалаша хәибашьцәа, хара ихәыцуаз ар рҕызацәеи дарей хәикәдырхейт, урт ҕаҭхәа игьежыын, аҕа дшыцәаз, ихәхызы еилыркаанза ххыргә-гәартакәа аанахкылеит. Уи ашытахь ажәыларакәа хаман, ирейгызы хҭеицәагы хәцәтахеит, ус шакәызгы, уи ихәнахәоз ыҭан. Ацсуаа шыта рычдыргәҕеит, ажәыларахь ииасит. Агәыҭра ду хнаҕеит март мза 16 рзы Аҭәа иҭалаз ажәылара, уигы

лытшәадаһазарғы, наҕ-наҕ азы хаҕхақәа хрызхәыцны хжәы-
ларақәа хгәы ҫыргартә еицш ихаҕхьазароуп.

Аполитикцәа урзызыршыр, иццакзом, иахьа акы рххоит,
уцшыр, уатцәы даеакала ицәажәоит. Сара сызфәу Шевардназе
итцакыреи иарей роуп. Ацсны бцъарла иакәлаз аҕамчы
дытхны ихкаарахь думышьтыкәа уара узы бзиара ихәыцшам.
Аиҕцәажәара, Шевардназе иеицш иҕоу аполтитик иҕы лытц-
шәадоуп, уи акы игәы иҕакны ҕаҕъара уирцшырц далагоит. Хара
ацсуаа хакәым, адунеи зырхыцхыцуа аурыс политикцәа инацәа
иҕаиргьежъаарц дафуп, ржъашъа дақәшәозшәа ибоит, лабҕаба
дышрыдтәалоу иҕатәаны дырпыртцуеит. Аурысцәа реицш, атәым
хәынтқарра рлидерцәагы убас ауп дрызныҕеарц шиҕахугы.
Иҕалап урт хшыҕла уи абаа хызжәо дышрейуам рдыруазарғы,
аха урт еилыркаауеит ибзиатцәҕыны, СССР цыххаа еилазыжыыз
иара дшыруазәку, убриазыноуп ҕырдагәа катцаны иахатыргы
зырбо. Убартқәа зегы идыруан азоуп, Ельцин аҕымбылцъбара
дифатәхәаны иара иахь даниеига, заҕа иҕахыз уи икынтәи
хәыдапсада ар ртехника анигәйдхала, хымш рыла снапатцаҕа
иаазгап хәа Ацсны дзақәла. Ишыжәбо еицш, адунеи амаа
зыкқәаз ргәадур шимазгы, ацсуаа рҕаҕхьа абас иусқәа
цхастахоит хәа дыҕатцәҕамызт. Уажәшҕа ацсуаа аиааирада
рмилаҕ еикәзырхо даеа мчык рыманы иҕазам. Убри азакәхәп
ацсуаа политикцәагы, хатала Арзынба аҕхьа днарғыланы,
хшыгәәҕеиуа шырбогы, иахьа-уатцәы хәа иргәагәо, иаха еиҕу
авариант алхуа, хәикәырхарагы ыҕаны, аиааирагы хаманы
хҕаларц азы уахгы-ҕынгы еихааго ашъаҕа иазхәыцны
иахҕеицшхаша атцара изафугы. Бжынтәы ишәа, знык иҕҕа
хәа ззырхәогы убри азоуп!..

* * *

Цьон даакылсит иахьа. Абар шыҕа хәаха-хәымш ирықәуп
уи Аҕараҕа дцаны итрактор ала ауаа рыдгылкәа рыцәағара
дафуйжҕеи. Зегы рҕны, хәарада, уи дызнеизом. Дцәағәоит
иахьауа, аҕа иахыҕырхарстам атыцқәа рҕы.

— Ашыжь сааиуеит, — ихәеит уи, ара сахыҕоу даам-
оахыцын. — Адгыл хәыцы иурҕаз узысцәағәоит!..

Абылтәы иара иңшааит. Дахыцәағәогы ицәахны измақәоу хәыцқәак иртоит.

Асаат ааба рзы, аамтала Лабрақа рхы рханы ианалахысуаз дааит сара сәы. Нас хайманы хцеит азынрцә, Дусиа лычкәын Валери захьзу, Урыстәылақа иахытцны ицаз, инхартә тың афы адгьыл ишьтоу ашқа. Зегы ирхәоит, арха ада, мандаратәи адгьылқәа селитрада аарыхра аанашьтуам хәа. Ус акәзаргыы калап. Аңсуаа хадгьылқәа зегы атрактор иацрақәоу ацәеиха дуқәа ипхастартәхьеит. Адгьыл уаанза иамаз абзиарақәа зегы аархәны цәқа иашьтхьеит. Атрактор иамоу акәатанақәа Урыстәылатәи адгьыл чашәрақәа рзы икәцоуп. Дарбанзаалак ақытанхамқатә ус знапы алакыз еихабык изгәамтәзеит хадгьылқәа шыңхастанатәыз. Аңхьан ишазгәастаз еиңш, ирцаулары адгьыл анаажлак аңсылара цәқа идәықәцаны амалачыр арахь иқәнажьюан. Нас аңыкәреи анаалак излаҳалшоз ала, напыртәыла аселитра адаагалон. Аңшгыы калон. Хадгьылқәа рфы акәатана хәычы ауп иатаху.

Ус акәу, анс акәу, Цьон исзицәағәеит җбақа нызкь метра адгьыл. Уа адгьылгыы цыара ибзиоуп, цыара инышә қаңшыроуп. Нахьхы ашымха атәқа анышәаңшь змоу хнышәынтра еиңш...

Абга-Мамсыр сара сеиңш агәырәацәгьа ихигахьан. Раңхьатәизу, ашьтахьтәизу, аиаша уазхәода, аңқа дицәыңсхьан. Ускан аиашьара хнышәынтрақәа зегы хыхь ахәахыы иқан, дара зтанхоз Цшыхазы унтысны хыхь уахьхало амардара аханы. Мамсыр агәәкра данакәшәа, иңхәыс Барбала лакәзу, иара иакәзу, иабжьызгаз дызустоу сеидру, абри атың еиңгыршьян, иңқа днаганы дыржит. Уи инамариашаны маңк лбаақа акыр шықәсқәа рышьтахь сара исхылцыз ацеигыы абра инышәынтра ақатцара ақәшәеит.

Ари атың афы анкьаза, иахыцуа сара исызшәахәом, қаңшыа-зыртан. Ари акәшамыкәша ус еиңш иказ ахаңшыа-зыртақәа рацәан. Сабду иалихыз аңсцәа рызқәа-тың ахыкәз амарда ашьапахьшәа акәын, маңк инаазаргыы, иамаз адәхәыңшрафы ажәытәан уардынла анышәаңшь ааигәантәи цыара иаарымгакәа

иҕамызт, абра еикәрыжьюан. Ипшьоу тыпцас ипхъазаны, Абга-Мамсыр абра дааганы анышә деитеит ипҳа. Знык ауафы из-кәатып анузалх, нас уи ишьтанеиуа зеггы, агәырџа анырталак, арахъ рымџа дырхон. Имачыџзам дарггы: Мамсыр, ипҳа, уи ипҳәыс Барбала, саб Кәычыр, сан Тания, сашьцәа Шамил, Шыпа, сҭаца Вера, саб иашьа Баграт, уи ипҭа Рамин, сара сҭа Хьымца.

Ацыхәтәаны зыхьз шәасхәаз даныржуаз аҥены ауаа ра-цәафын. Аҭараа, ҳауацәа, ҳажьрацәара ахыназаазо, ҳамахәцәа, хдырцәа, сабхәаара Адлеиаа ухәа азәырфы. Аиныхра ҕахам-цеит, ахәычы иҥы иаҭахым рхәеит, усҕан сылшарақәаггы маҭын. Цабыргны, ашьҭахъ амчыбжь инаркны мышфынџажәа, ашықәс ухәа иаҭахуп хәа исархәаз акы агсмыжьзеит. Аха даныпсы аҭсыжраҥны аиныхра ахысзыҕамцаз, сара исарымхәеит, аха аҥыпныхәа сырҭазаап. Убри азакәхап хаҭак, дызустаз сарымхәеит, харантә иааиз азәы иакәхарын, амла данакы Дача сара сзы даҕызаап. «Акрахәамцакәа, акгы хмыржәкәа ҳауиҕыт, абри дуафума?» хәа ашәкәы санихзаап. Диашазарггы ҕаларын. Аха акреилызкаауаз хаҭак: «Дад, уара упсакәын узызхәыцуаз, уи ауаф ихәычы дбылны дицәыпсит, ҳаҕоу иуиуоп, уара аламысдажә» хәа даниацәха, егыггы дзагәзагәуа иааиуаз машынак дынҭалан, ифныҕа дцеит.

Асаатхәба рзы дықәаагеит аҭсы. Сара истахын ихәлаанзаггы дсымазар назаза сызпыртцуаз аҭеи. Аха анахьггы ауаа срызхәыцит, ахара ицоз дыҕан, амашынақәа зеггы ирымамызт, автобус ацыхәтәантәи ареис иагхар алшон.

Анцәа диныхәартә, Нури Бытәба дихцәажәеит ҳасаби.

— Макьана умаалықын, иужәшаз азыхъ ахы ытнамхыцызт, ҥыц игәылцыз ажәтыс чырчыр еипш, зеггы ухалатцәаны уҕан. Ухраҭ бзиахааит, уахъ уахьнеиуа иҕоуп, иупылап уабдуи уандуи!..

Нанашьа ашьҭахъ исалхәеит, уи апхыз лбахьазаарын, сан дааины (уи дыпсийҕтеи шықәсыки бжаки раҕара цуан) Хьымца хәычы иан даалымкәкәаны наҕ дылго... Уи лабҕабахеит ашьҭахъ. Абас дымџааагеит Хьымца—агәахәтәхьымза.

Абар, айбашыра иалагеижытеи шыкэсык цырц егыгым. Хнышэынтракэа рфы хнеины хнапы ныкэахшыртэны изыкэам-леит. Ауафы дыпсыр, ирхэоит, мышкы цацыпхыза шыафак дучэыхарахоит хэа. Уи уазхэыцыр ииашазаргыы калап. Зыпсы тоу иуалуп ицэызхыоу, ицэцахыоу ргэалашэара. Урт змадоу анышэынтракэа ипшыоу тыпны ипхыазаны, хылапшра атаны, аамта-аамтала унеилароуп уахь. Шытцэрак ашэт, мамзаргыы ашыац иатцэа наганы анышэынтра агэы иныкэыпсаны, зык хырпккаланы унатэа цытраамтак. Аишэа андыргыло амшкэа рзы унеины рынарцэымца уакэныхэаны, шэыпсы атэартэ маншэалахааит хэа уматанеи...

...Агэакыацэа апсы дыжны ианалга, иркыз амыругакэа уа инкарыжыын, шыта афныка хцап хэа рфынархоит цака. Сеидарапсараха урт снарышэалоит, уажэы-уажэы сышэтахька схыапшуеит, иаарласзаны уи сицырцуашэа сгэы исынатоит. Схы тууа, оумакгы изуа-исхэо сакашэазом. Акы сазхэыцуеит сахьнеиуа, хэыцы-хэычла цэахэакэак схэфы иаазгоит. Аха еилыхха, сгэафы ифыхо ацэахэакэа цкыа еилкаам, ажэакэа еипхытта досу ртыпкэа рфы исызнагом. Атцанза скэыпсычхауа цапхыа ажэакэак срышэалоит, аха сгэатца исызтыгом, ихыухыуа уа исзынхаз ахыа сгэы фкааны иамоуп уажэыгы. Икэастарызеи, изурызеи?... Аамта цоит, есены исыхыыз сазхэыцуеит: избан, избан абас сзакэшэарыз, икэастазеи цэгьарас, зэыр ипэстазаара амца сфэахэахызма, изсыхырыз, изсыхырыз, изсыхырыз?!..

Аамта аныбжыыс хэыцы-хэычла исзаиуаз ацэахэакэа акыад ахь иназго салагеит. Шыкэсык-фышыкэса рышэтахь урт зегы еидкыланы цыарак еизызган, искыпхыит. Айбашыра ианалага шыафэацыпхыза ашэартэра итагылаз сыуаажэлэр ртагылазаашыа цэгьан, лассы-лассы ага ихымта иаго иалагеит гэышпыла ифагылаз харпэарацэа. Сахыпшуаз ирацэахазшэа збон анышэынтракэа, ари енак акэымхеит, ари нтэашыа амамызт, хабла ишабоз еидысларак аныкалалак интэон ауаапсыра. Ус иаахалафит декабр мза 14 аены икалаз ахлымзаах. Хгэы тнашыаауан ах-тыскэа ихэахауаз, анацэа ашэы рхыыссы иныкэон, абацэа

рпатақәа аушътны амџа ианын. Зны сара исцәыблыз схәычы
иситаз агәырџацәгъа иаџызахеит иахъа зыхшара аҭа ихымтала
зыпстәзаара ҭахтәаз атҭеи хазынақәа. Уртгъы сара сеипш ргәы
тачачаны, ргәаҭ шхамханы аҭа дыршәиуеит, дыршәиуеит, абри
зегъы зырҭиаз, изхароу, хасабицәа згаз ахы цахәцахәқәа рхы
иташәо, икәзаауа, рышътамта ыкәзамкәа абри адунеи иалзааны
нак быжьрабыжьтәа ихамбазо цъаханым иазцааит!

Иахъа иҭоу агәаҭреи агәырџеи зегъы чҳаны ахы иаҭагылоу
харпарацәа, хазгәбцәа, хадгылаџцәа ухәа агәра шәсыргарц
стәхуп шәара шәфырхатцара хәуаажәлар шеикәнархо, аиааи-
рагъы шәара ишышәтәхо. Аха ирацәаџуп ишәывыршәааз
шәџызцәа, урт иахъа анышә иамадоуп. Ахааназгъы урт идырҭиаз
ахатцара хаштра ақәым! Аҭсны ахьчараз итахахьоу хтҭеицәа
рзынгъы, айбашьра анеилгалак, амш чыдагъы аҭтахоит!..

Шәсырааҭсазар алшоит, хәычык шәыпсы ааиташәк, сышә-
кәы аџбатәи абра салгар стәхуп. Мышкы-џымш ракара саргъы
сыпсы сызшьар, иаанхаз ахтәтәи ашәкәахы сиасуеит. Шықәсык,
ма џышықәса рыла сзалгар жәбап...

Анато́л Уаси́л-и́ца Кэ́ыцни́а

НАНХӘА

*Ароман
Аѡбатәи ашәкәы*

Анато́л Васи́льевич Кви́цини́а

АВГУСТ

*Роман
Книга вторая*

На абхазском языке

*Аредактор М. Тәанба
Акорректор И. Цьениа
Асахьаҭыхәы Р. Габлиа
Компиутерла еикәлыршәеит Д. Гергиа*

*Аформат 84x108/32.
Икәцә. акь. бгъ. 19. Иныкә. акь. бгъ. 32.
Аҧацапкә №*